

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СТИНСЬКА ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 37.013.42:369.223.41/.46+64.044.26 «XIX/XX»

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ
МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ
(XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.В. Стинська

Науковий консультант: Лисенко Н.В., доктор педагогічних наук, професор

Івано-Франківськ – 2019

Тернопіль – 2019

АНОТАЦІЯ

Стинська В.В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 «Соціальна педагогіка» (231 «Соціальна робота»). – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2019.

У дослідженні розглянуто теорію і практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в XX – на початку XXI ст.

Об'єкт дослідження – соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства.

Предмет дослідження – теоретичні і практичні засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX – на початку XXI ст.

Мета дослідження полягає в комплексному розкритті генези, сутності соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX – на початку XXI ст. задля репрезентації та окреслення можливостей практичної імплементації історичного досвіду в сучасних вітчизняних реаліях.

Унаслідок наукового пошуку розглянуто теорію та практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в XX – на початку XXI ст. та на основі зарубіжного досвіду, відібраних й обґрунтованих критеріїв (соціально-педагогічний, політичний, правовий, історичний) розроблено періодизацію розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у визначених хронологічних межах: перший (1905–1918 рр.) – зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на державному рівні; другий (1918–1945 рр.) – державні ініціативи у сфері соціально-

педагогічної підтримки материнства й дитинства; третій (1945–1991 р.) – формування державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; IV (1991 р. – і до сьогодні) – модернізація соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Аналіз поняттєво-категоріального апарату дослідження дав підстави для авторського визначення категорій «материнство», «дитинство» як соціально-педагогічних:

материнство – соціокультурний феномен, що потребує соціально-педагогічної підтримки від держави, суспільства, соціальних інститутів, сім'ї, які покликані насамперед вивчати запити, потреби, сприяти створенню необхідних умов для забезпечення прав матері на охорону здоров'я, освіту, роботу, повноцінну самореалізацію;

дитинство – соціально-педагогічне явище, яке, як і материнство, потребує соціально-педагогічної підтримки від держави, суспільства, соціальних інститутів, сім'ї, які покликані насамперед вивчати запити, потреби, сприяти створенню необхідних умов для ефективної соціалізації дітей;

За результатом наукового пошуку щодо змістового аналізу базових категорій досліджуваної проблеми з'ясовано, що в історико-педагогічній науці категорія «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства» в Україні у XX – початку XXI ст. підмінялася терміном «охорона материнства й дитинства», що зумовило її дуалістичне авторське трактування. З екстраполяцією його на досліджувану проблему в соціально-педагогічному контексті: у широкому значенні «соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства» розглядаємо як: напрям реалізації соціальної політики, що охоплює сукупність заходів держави, спрямованих на досягнення певних соціальних цілей (забезпечення базових потреб, зайнятість, охорона здоров'я, освіта та ін.); у вузькому – як різновид соціально-педагогічної діяльності, що охоплює систему роботи різних державних і недержавних соціальних установ, організацій та їх

працівників щодо створення умов для соціалізації і розвитку дитини, задоволення потреб і забезпечення оптимальних умов для життєдіяльності матері, можливості реалізації прав матері і дитини у суспільстві і сім'ї.

Визначено та обґрунтовано методологічні основи соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. на філософському, загальнонауковому, конкретнонауковому рівнях. Обґрунтовано як один із ключових у контексті досліджуваної проблеми, поряд з дитиноцентричним та родинноцентричним, авторський матеріноцентричний підхід, сутність якого полягає у скеруванні соціально-педагогічної підтримки на макро-, мезо- й мікрорівні на створення умов для реалізації прав матері в суспільстві й сім'ї.

Виявлено і розглянуто шляхи реалізації практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у державному й недержавному секторі в Україні за доби державної незалежності у сфері охорони здоров'я, у системі освіти, у діяльності соціальних служб, установ, організацій.

Поглиблення теоретичних висновків щодо проблеми підготовки соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні здійснювалося через проведення пілотної діагностичної роботи, метою якої стала діагностика та аналіз динаміки розвитку показників готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Аналіз поняттєво-категоріального апарату дослідження дав підстави для авторського визначення категорії «готовність соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства», яку розглядаємо як прагнення соціального працівника/соціального педагога до реалізації соціальних послуг на макро-, мезо-, мікрорівні, а також до особистісної мотивації та професійного зростання (удосконалення професійно-орієнтованих знань і вмінь) у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

В основу діагностичного інструментарію досліджуваного процесу покладено розроблений авторський курс за вибором студента «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика», на основі якого охарактеризовано (мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний), показники та рівні (високий, середній, низький) готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

За результатами дослідження визначено рекомендації, які сприятимуть успішній реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на макро-, мезо- і мікрорівні у сфері охорони здоров'я, освіти, соціальній сфері на сучасному етапі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- сформульовані в дослідженні положення та висновки дають нову об'єктивну інтерпретацію розвитку теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні за сучасних умов і можуть слугувати основою формування нової державної програми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні з урахуванням історичного досвіду;

- за результатами дисертаційного дослідження розроблено та апробовано авторський курс за вибором студентів «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика», навчально-методичний посібник «Експлікація до наукової проблеми “Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)”» для майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів;

- визначено рекомендації та перспективи щодо вдосконалення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я, освіти, у соціальній сфері на макро-, мезо- і мікрорівнях.

Зміст і здобутки наукової розвідки та авторський курс за вибором студентів можуть використовуватися: 1) науково-педагогічними працівниками в процесі

викладання дисциплін «Вступ до спеціальності», «Соціальна педагогіка», «Система організації соціальних служб», «Історія соціальної роботи», «Історія педагогіки», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Актуальні проблеми соціальної роботи і соціальної педагогіки» та ін., здійснення наукових досліджень, підготовки підручників і навчальних посібників для ЗВО; 2) студентами для підготовки до роботи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; 3) фахівцями із соціальної роботи, соціальними педагогами, педагогами-організаторами, учителями-практиками у професійній діяльності; 4) соціальними працівниками для підвищення професійної готовності у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Ключові слова: материнство, дитинство, соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства, Україна, соціальний працівник/соціальний педагог.

ANNOTATION

Stynska V.V. Theory and practice of social and pedagogical support for maternity and children in Ukraine (20th- early 21st century). - Manuscript.

Thesis for the Degree of Doctor of Pedagogical Sciences in Specialty 13.00.05 Social Pedagogy (231 Social work). – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, 2019.

The research work deals with the theory and practice of social and pedagogical support for maternity and children in Ukraine in the 20th - early 21st centuries.

The object of the research – social and pedagogical support for maternity and children.

The subject of the research – theoretical and practical principles of social and pedagogical support for maternity and children in Ukraine in the 20th - early 21st centuries.

The purpose of the research work is to reveal the genesis, essence of social and pedagogical support for maternity and children in Ukraine in the 20th - early 21st

centuries in order to present and outline the possibilities of practical implementation of historical experience in modern domestic realities.

As a result of the research work the theory and practice of social and pedagogical support for maternity and childhood in Ukraine in the twentieth century are considered. On the basis of foreign experience, selected and substantiated criteria (social and pedagogical, political, legal and historical ones) a periodization of the development of social and pedagogical support for maternity and children in Ukraine was successfully elaborated. It covers certain chronological limits: the first (1905–1918 rr.) – the origin of social support for maternity and children at the state level; the second (1918–1945 rr.) – state initiatives in the field of social and pedagogical support for maternity and children; the third (1945–1991 r.) – formation of state policy in the field of social and pedagogical support for maternity and children; the fourth period (1991 r. – till today) – modernization of social and pedagogical support for maternity and children.

The analysis of the conceptual and categorical terminology of the research work gave grounds for the author to define the following categories «maternity», «childhood», «readiness of social workers/social educators to social and pedagogical support for maternity and children in Ukraine» as social and pedagogical ones. They are:

maternity is a social and cultural phenomenon that needs social and pedagogical support from the state, society, social institutions and families. All these institutions primarily intend to monitor demands, needs of the society and contribute to creating the necessary conditions to ensure the rights of the mother to health care, education, work and self-development;

childhood is a social and pedagogical phenomenon, like maternity it needs social and pedagogical support from the state, society, social institutions and families. All these institutions primarily intend to monitor demands, needs and contribute to creating the necessary conditions for effective socialization of children;

It has been proved that in Historical and Pedagogical Sciences the category of «social and pedagogical support for maternity and children» was replaced by the term «protection of maternity and children», which caused its dualistic authorial interpretation, with its extrapolation to the pedagogical problem in the social and pedagogical context: in the broad sense of «social and pedagogical support for maternity and children» we consider it as: the direction of implementation of social policy, which covers the totality of measures of the state aimed at achieving certain social objectives (ensuring basic needs, employment, health, education, etc.); in the narrow - as a kind of social and pedagogical activity, covering the system of work of various state and private social institutions, organizations and their workers in creating the conditions for socialization and development of the child, meeting the needs and ensuring optimal conditions for mother's life, the opportunity to implement the rights of mothers and children in society and family.

The methodological foundations of social and pedagogical support for maternity and children in Ukraine (20th- early 21st century) are determined and substantiated at philosophical, scientific and specifically scientific levels. It has been substantiated as one of the key issues in the context of the problem under study, along with the child-centered and family-centered, mother-centered approaches (according to the author of the given paper), the essence of which is to guide social and pedagogical support at the macro, meso and micro levels to create conditions for the realization of mothers' rights in the society and family.

In order to identify practical principles for training social workers for social and pedagogical support for maternity and children in Ukraine at the present stage, a pilot diagnostic work of the readiness of social workers/social educators for social and pedagogical support for maternity and children in Ukraine was conducted.

The analysis of the conceptual and categorical apparatus of the research paper gave grounds for the author's definition of the category «readiness of social workers to the social and pedagogical support for maternity and children» which we consider as the

desire of the social worker to provide social services at macro, meso, micro levels, as well as to personal motivation and professional promotion (improvement of professional knowledge and skills) in the field of social and pedagogical support for maternity and childhood.

The diagnostic toolkit of the research work is based on the author's course «Social and pedagogical support for maternity and children: theory and practice», on its basis criteria (motivational, content, operative-active), indicators and levels (high, medium, low) and readiness of future social workers / social educators for social and pedagogical support for maternity and children in Ukraine have been characterized.

Prospects and recommendations contributing to successful implementation of social and pedagogical support for maternity and children in Ukraine at macro, meso and micro levels have been given.

The practical significance of the results obtained is that:

- the framework and conclusions formulated in the research paper give a new objective interpretation of the development of the theory and practice of social and pedagogical support for maternity and childhood in Ukraine under present conditions and may serve as the basis for the formation of a new state program of social and pedagogical support for maternity and childhood in Ukraine, taking into account historical experience;

- according to the results of the research work, the author's course on the choice of students «Social and pedagogical support for maternity and childhood in Ukraine: theory and practice» and teaching manual «Explication to the scientific problem “The theory and practice of social and pedagogical support for maternity and childhood in Ukraine (20th- early 21st century)”» aimed at future social workers were developed and successfully tested;

- recommendations and prospects of improving the social and pedagogical support for maternity and childhood in health care, education, in the social spheres at macro, meso and micro levels were given.

The content and achievements of the research work as well as the author's course can be used in the following ways: 1) by scientific and pedagogical staff in the course of teaching the disciplines «Introduction to the specialty», «Social Pedagogy», «System of organization of social services», «History of social work», «History of Pedagogy», «Social work with different client groups», «Current problems of social work and social pedagogy», etc., it can also be used in carrying out scientific researches, preparation of textbooks and manuals for educational establishments; 2) by students to prepare for work in the field of social and pedagogical support for maternity and childhood; 3) by experts in social work, social workers, teacher-organizers; 4) by social workers to develop their professional readiness in the field of social and pedagogical support for maternity and childhood.

Key words: maternity, children, childhood, social and pedagogical support for maternity and children, Ukraine, social worker/social teacher.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ІЗ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.) : монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2018. 320 с.
2. Styńska W. Społeczno-pedagogiczne wspieranie dzieciństwa i macierzyństwa w twórczości Janusza Korczaka. *Janusz Korczak przyjaciel dzieci w nurcie rozważań pedagogicznych : monografia* / Pod red. M. Czepil, R. Bednarz-Grzybek, M. Hajkowskiej. Lublin, 2015. P. 139–153.
3. Stynska V. Socio-pedagogical support of childhood and motherhood in the creative legacy of Vasyl Sukhomlynskiy. *Life and heart devoted to children. Janush Korchak (1878 – 1942) and Vasyl Sukhomlynsky (1918 – 1970) are unforgettable : monografia* / Edited by M. Chepil, O. Karpenko, V. Petryk. Warszawa, 2017. P. 201–210.

4. Стинська В. Експлікація до наукової проблеми «Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)» : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. 220 с.

Статті у наукових фахових вітчизняних виданнях

5. Стинська В. «Материнська школа» Яна Амоса Коменського та її значення для становлення соціально-педагогічної підтримки материнства і дитинства в Україні : збірник наукових праць Уманського державного університету імені Павла Тичини. Умань, 2012. Ч. 3. С. 288–295.

6. Стинська В. Роль народних університетів педагогічних знань у становленні системи соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні (XX ст.). *Гуманітарний вісник. Додаток 1 до Вип. 27. Т. VI (39): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору»*. Київ, 2012. С. 440–450.

7. Стинська В. Роль закладів «Каплі молока» у становленні здоров'язберігаючого напрямку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на початку XX ст. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. Івано-Франківськ, 2013. Вип. XLV. С. 17–22.

8. Стинська В. Особливості становлення системи соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в УРСР у 20-ті рр. XX ст. *Людинознавчі студії : зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка. Педагогіка*. Дрогобич, 2013. Вип. 27. С. 124–139.

9. Стинська В. Організаційні форми навчання батьків у діяльності народних університетів педагогічних знань в Україні (друга половина XX ст.). *Гірська школа Українських Карпат*. 2013. № 8–9. С. 322–326.

10. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства в УРСР у 20–30 рр. XX ст. *Науковий часопис НПУ імені*

М.П.Драгоманова. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: збірник наукових праць. Київ – Івано-Франківськ, 2013. Вип. 17, част. 3. С. 86–94.

11. Стинська В. Соціальна політика підтримки материнства й дитинства в УРСР в 60–80 рр. ХХ ст. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Педагогіка.* Дрогобич, 2014. Вип. 29, част. 2. С. 197–205.

12. Стинська В. Деякі аспекти соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства у творчій спадщині Антона Макаренка. *Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. праць.* Полтава, 2014. Вип. 13. С. 249–254.

13. Стинська В. «Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства»: дефінітивно-понятійна сутність. *Освітній простір України : науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.* Івано-Франківськ, 2014. С. 136–141.

14. Стинська В. Нормативно-правові засади соціально-педагогічної підтримки дитинства в сучасній Україні. *Вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія.* 2015. Вип. 746. С. 186–193.

15. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка материнства в сучасній Україні: правовий аспект. *Обрії.* Івано-Франківськ, 2015. № 1 (40). С. 44–48.

16. Стинська В. Соціальна підтримка материнства й дитинства в УРСР та зарубіжних країнах на початку ХХ століття: правовий аспект. *Освітологічний дискурс.* Івано-Франківськ, 2015. № 4. С. 230–239.

17. Стинська В. Феномен «материнство» в історичній ретроспективі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.* Умань, 2015. Вип. 53. С. 313–319.

18. Стинська В. Державна соціальна політика підтримки материнства і дитинства в Німеччині. *Освітній простір України : науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».* Івано-Франківськ, 2016. С. 27–32.

19. Стинська В. Соціальна підтримка материнства й дитинства в Бельгії. *Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Педагогіка*. Дрогобич: Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 2/34. С. 228–235.

20. Стинська В. Державні програми соціальної підтримки материнства і дитинства в США. *Освітній простір України: науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*. Івано-Франківськ, 2017. Вип. 9. С. 31–37.

21. Стинська В. Релігійний напрям соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні. *Освітній простір України : науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*. Івано-Франківськ, 2017. Вип. 11. С. 12–19.

22. Стинська В. Центри соціальної підтримки материнства й дитинства в Україні: сучасні виклики суспільства (на прикладі Івано-Франківської області). *Обрії*. Івано-Франківськ, 2017. № 2 (45). С. 126–130.

23. Стинська В. Соціальна політика підтримки материнства й дитинства у Франції. *Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Педагогіка*. Дрогобич, 2017. Вип. 5/37 (2017). С. 218–230.

24. Стинська В. Школа матері – важлива форма пропаганди педагогічних і медичних знань в УРСР у другій половині ХХ ст. *Гірська школа Українських Карпат*. Івано-Франківськ, 2017. № 16–19. С. 125–129.

Статті у наукових періодичних закордонних виданнях

25. Stynska V. Social and pedagogical support of maternal and children's health care in foreign countries at the beginning of 20th century. *European applied sciences*. 2013. № 10. Vol. 1. P. 69–71.

26. Стинская В. Особенности формирования социальной политики поддержки материнства и детства в зарубежных странах в XX веке. *GESJ : Education Science and Psychology*. 2015. № 4 (36) P. 87–92.

27. Stynska V. Current Problems of Motherhood and Childhood Social Support in the Developed Countries. *Studies and Current Trends in Science of Education. Suceava, Romania*, 2017. P.414–422.

28. Stynska V. Medical and pedagogical support of maternity and childhood as a mainstream in the USSR at the beginning of the 20th century. *European applied sciences*. 2017. № 5. P. 27–30.

29. Stynska V. Medical and pedagogical aspects of maternity and childhood support in USSR in the second part of the 20-th century. *Virtus*. 2017. № 18. P. 132–136.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

30. Стинська В. Педагогічна пропаганда серед батьків як напрямок соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні (XX ст.). *Январские педагогические чтения*. Симферополь, 2012. Вип. 10. С. 90–93.

31. Стинская В. Роль научных учреждений у становлении социально-педагогической поддержки материнства и младенчества в России в начале XX в. *Новини на научния прогрес – 2013 : матеріали за Міжнародна научна практична конференція (м. Софія, 17 – 25 серпня 2013 р.)*. Софія, 2013. С. 92–95.

32. Стинська В. Підвищення рівня педагогічної освіти батьків – пріоритетний напрямок соціально-педагогічної підтримки сім'ї на сучасному етапі. *Інформаційний бюлетень кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика*. Івано-Франківськ, 2013. № 17. С. 16–18.

33. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства в сільській місцевості УРСР у 20 рр. XX ст. *Карпати-Аппалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів : матеріали II Міжнародної спільної українсько-американській науково-практичної*

конференції (м. Івано-Франківськ, 24–26 вересня 2013 р.). Івано-Франківськ, 2013. С. 194–197.

34. Стинська В. «Батьківська педагогіка» Василя Сухомлинського. *Початкова освіта*. 2013. № 38–39. С. 25–28.

35. Стинська В. Педагогічний всеобуч батьків – основа соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в УРСР у другій половині ХХ ст. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції /за заг. ред. проф. О.Кікінежді (м. Тернопіль, 29–30 квітня 2014 р.). Тернопіль, 2014. С. 735–738.

36. Стинська В. «Батьківська педагогіка» Василя Сухомлинського та її значення для становлення соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика*», посвяченій 160-річчю від дня народження С. Русової : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Івано-Франківськ, 25 лютого 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 88–91.

37. Стинська В. Соціальна політика підтримки материнства й дитинства у Великій Британії. *Osobowości, społeczeństwo, polityka* : матеріали III Міжнародної наукової конференції» (Lublin, 15–16 luty 2016 r.). Люблін: WSEI, 2016. Ч. 2. С. 63–65.

38. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка сім'ї у творчій спадщині Петра Лесгафта. *Osobowości, społeczeństwo, polityka* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Lublin, 11–12 marca 2017 r.). Люблін: WSEI, 2017. Ч. 1. С. 190–194.

39. Стинська В. Сім'я як соціально-педагогічне середовище розвитку, виховання і підтримки дитини. *Суспільні науки: невирішені питання* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Краматорськ, 22 квітня 2017 р.). Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 41–44.

40. Стинська В. Педагогічна конференція батьків – активна форма поширення позитивного досвіду сімейного виховання в народних університетах педагогічних знань у ХХ ст. в Україні. *Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Бердянськ, 14 вересня 2017 р.). Бердянськ, 2017. С. 304–306.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	20
ВСТУП.....	22
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА	
МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ У ХХ – НА ПОЧАТКУ	
ХХІ СТ. ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТА	
ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	
	40
1.1 Стан розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ – на початку ХХІ ст. у науковій літературі.....	40
1.2 Поняттєво-категоріальний апарат дослідження.....	76
1.3 Методологічні підходи дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.....	103
1.4 Історична ретроспектива генезису педагогічних ідей як передумов зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ – на початку ХХІ ст.....	134
Висновки до першого розділу.....	157
 РОЗДІЛ 2. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ	
ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА.....	
	160
2.1 Становлення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в зарубіжних країнах в першій половині ХХ ст.....	160
2.2 Реалізація соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як напрямку соціальної політики в зарубіжних країнах у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.....	178
Висновки до другого розділу.....	214

РОЗДІЛ 3. ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	218
3.1 Зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (1905–1918 рр.).....	219
3.2 Державні ініціативи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (1918–1945 рр.).....	228
3.3 Державна політика у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (1945–1991 р.).....	263
Висновки до третього розділу.....	286

РОЗДІЛ 4. ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В ДЕРЖАВНОМУ Й НЕДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРАХ В УКРАЇНІ ЗА ДОБИ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.....	290
4.1 Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я	290
4.2 Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері освіти.....	319
4.3 Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у діяльності соціальних служб, установ, організацій.....	345
Висновки до четвертого розділу.....	373

РОЗДІЛ 5. ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ/СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	378
--	------------

5.1 Пілотна діагностична робота готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.....	378
5.2 Перспективи та рекомендації у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сучасній Україні.....	415
Висновки до п'ятого розділу.....	431
ВИСНОВКИ.....	433
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	441
ДОДАТКИ.....	546

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВР – Верховна Рада

ВРУ – Верховна Рада України

ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний виконавчий комітет

ГРЗД – Губернські ради захисту дітей

ДСІ – дитяча соціальна інспекція

ЗВО – заклад вищої освіти

ЗДО – заклад дошкільної освіти

ЗСО – заклад середньої освіти

ЗУ – Закон України

КМУ – Кабінет Міністрів України

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я

МОН – Міністерство освіти і науки

НКО – Народний Комісаріат освіти

НКОЗ – Народний Комісаріат охорони здоров'я

НКП – Народний Комісаріат праці

НКПД – Народний Комісаріат продовольства

НКСД – Народний Комісаріат соціальної допомоги

НКСЗ – Народний Комісаріат соціального забезпечення

НКЮ – Народний Комісаріат юстиції

НУПЗ – Народний університет педагогічних знань

ОКРІНО – Окружний інститут народної освіти

ОТГ – Об'єднана територіальна громада

ОХМД – Охорона материнства і дитинства

ПРЗД – Повітові ради захисту дітей

РЗД – Рада захисту дітей

РНК – Рада Народних комісарів

РНК УРСР – Ради Народних Комісарів УРСР

РСД – Рада соціальної допомоги

СПОН – Соціально-Правова Охорона Недолітків

УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква

ЦК ВКП(б) – Центральний Комітет Всесоюзної Комуністичної партії
(більшовиків)

ЦКДД – Центральна Комісія Допомоги Дітям

ЦК КПРС – Центральний Комітет Комуністичної Партії Радянського
Союзу

ЦРЗД – Центральна Рада захисту дітей

ЦСССДМ – Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

ЦРЗМД – Центральна Рада захисту материнства і дитинства

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах структурної перебудови, оновлення держави і суспільства, що супроводжуються кризовими явищами, долученням України до ЄС, нової соціально-економічної реальності постає проблема соціальної підтримки інституту материнства й дитинства. Ці обставини спонукають до нового бачення материнства – з позиції забезпечення прав матері й дитини, що актуалізує пошук нових форм соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. У цьому контексті великого значення набуває врахування соціально-педагогічного та історичного досвіду, що слугує підґрунтям соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Стратегію пошуку ефективних заходів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства представлено в урядових нормативно-правових актах, спрямованих на: підвищення соціального статусу та охорону основних прав жінки-матері (Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, Концепція Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року та ін.); забезпечення дотримання прав і свобод дітей у сфері сімейних стосунків (Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та ін.); охорону здоров'я матері й дитини (Концепція Державної програми «Здорова дитина» на 2008–2017 роки, Концепція Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір» та ін.); заохочення до материнства (Загальнодержавна програма «Репродуктивне та статеве здоров'я нації» на 2017–2021 роки, Указ Президента України «Про виплату одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня»» (2011 р.) та ін.), що свідчить

про посилення уваги до проблем соціального захисту та підтримки материнства й дитинства. Однак, незважаючи на існування відповідної законодавчої бази, більшість зазначених документів потребує доопрацювання і приведення їх до норм міжнародного законодавства.

Із початком збройного конфлікту на Сході України та переходом до економії бюджетних коштів показники видатків державного бюджету на соціальну підтримку стали критично низькими. Зокрема, більшість соціальних виплат на підтримку матері й дитини залежать від прожиткового мінімуму, який в Україні є доволі низьким. А сума допомоги при народженні дитини, незважаючи на інфляційні процеси, з 1 липня 2014 р. не обумовлена черговістю народженої дитини і залишається незмінною. Фінансові інструменти соціально-економічного механізму держави свідчать про низький рівень забезпечення матерів з дітьми, що зумовлює потребу в істотних новаціях у практиці соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на макро-, мезо- та мікрорівні через гарантування та забезпечення соціальних послуг. Пошук конструктивних механізмів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства уможлиблюється через урахування і використання позитивних ідей історичного досвіду в сучасних умовах.

Теоретичні засади в розробці категорій «материнство», «дитинство» належить видатним українським і зарубіжним ученим минулого Я. Коменському, Я. Корчаку, А. Макаренку, Й. Песталоцці, М. Стельмаховичу, В. Сухомлинському, К. Ушинському, С. Шацькому та ін. Питання материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я у ХХ ст. досліджували К. Батигін, Є. Беліцька, А. Гершенсон, А. Козлов, Г. Потшеба, В. Савченко, Г. Симоненко, Є. Федер, С. Фединський, Е. Фролова; у сфері освіти – О. Волкова, К. Волков, І. Гребенніков, М. Задесенець, П. Люблінський, М. Махлін, А. Шестель та ін.

На сучасному етапі в наукових працях з історії педагогіки та соціальної педагогіки значною мірою висвітлено: дитинство як предмет історико-

педагогічних досліджень (О. Карпенко, О. Квас, Н. Лисенко, С. Лупаренко, Т. Янченко); основи соціально-правового захисту дітей і молоді (І. Ковчина, Ж. Петрочко, В. Штифурак); теоретичні концепції соціально-педагогічної роботи з різними категоріями дітей і молоді (О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Л. Міщик, Л. Петришин, В. Поліщук, А. Рижанова, В. Синьов, С. Харченко); організаційно-методичні основи діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (С. Толстоухова, А. Шеремет); різні аспекти соціально-виховної роботи з жіноцтвом (Т. Жаровцева, К. Левченко, А. Лякішева, І. Парфанович); материнство як предмет психолого-педагогічних досліджень (М. Мягкова, Р. Овчарова, О. Проскурняк); зміст та форми соціальної та соціально-педагогічної роботи з сім'єю в Україні (Т. Алексеєнко, В. Кравець, І. Трубавіна) та ін.

Низку наукових розвідок присвячено питанням соціально-педагогічної підтримки дітей та юнацтва, а саме: дітей з вадами розвитку (В. Тесленко); дітей групи ризику (І. Дементьєва, Л. Оліференко, Т. Шульга); обдарованих дітей (І. Бабенко, О. Бочарова); батьків дітей з особливими потребами (І. Макаренко); дитячих громадських об'єднань (Л. Романовська); студентів (І. Одногулова) та ін. Водночас у вітчизняній історико-соціально-педагогічній науці відсутнє дослідження, яке комплексно розкривало б проблему соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні.

Незважаючи на значну кількість вітчизняних і зарубіжних праць, які порушують окремі соціально-педагогічні ідеї у вимірі досліджуваної проблеми, усе ще має місце її недостатня розробленість. Аналіз процесів, пов'язаних зі становленням українського суспільства, та результати вивчення наукових джерел засвідчили низку *суперечностей*, що потребують розв'язання на різних рівнях наукового пошуку, а саме між:

- об'єктивною потребою в реформуванні інституту материнства й дитинства в Україні й відсутністю теоретичних і практичних напрацювань щодо розв'язання означеної проблеми у вітчизняній соціально-педагогічній науці;

- визнанням провідних педагогічних ідей щодо охорони материнства й дитинства в історичній ретроспективі та їх недостатньою екстраполяцією в практику сучасної соціально-педагогічної діяльності;

- світовими тенденціями нагромадженого досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства та реальними можливостями й алгоритмами їх реалізації в українському просторі;

- потребою розробки відповідних програм соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на загальнодержавному, регіональному й місцевому рівнях і відсутністю їх практичного та інструментального забезпечення;

- потребою в якісних соціальних послугах та їх невідповідністю потребам і запитам дітей, матерів, сімей;

- викликами сучасного суспільства щодо надання соціальних послуг матерям та дітям і недостатнім рівнем готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

Таким чином, актуальність проблеми та недостатній ступінь її вивчення, необхідність розв'язання чинних суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складником науково-дослідницької роботи кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи «Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної діяльності та соціальної роботи» (державний реєстраційний № 0113U006412) та кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика «Історико-педагогічні проблеми навчання і виховання в системі безперервної освіти» (номер держаної реєстрації (0108U009122) ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Тему дисертації затверджено вченою радою ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 11 від 6 грудня 2011 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол № 9 від 27 листопада 2012 р.).

Об'єкт дослідження – соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства.

Предмет дослідження – теоретичні і практичні засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст.

Мета дослідження полягає в комплексному розкритті генези, сутності соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. задля репрезентації та окреслення можливостей практичної імплементації історичного досвіду в сучасних вітчизняних реаліях.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. На основі аналізу наукової літератури схарактеризувати соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. як предмет соціально-педагогічних та історичних досліджень.

2. Окреслити вплив зарубіжного досвіду на розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

3. Виокремити та схарактеризувати основні етапи розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні досліджуваного періоду.

4. Проаналізувати практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в державному та недержавному секторах в Україні за доби державної незалежності.

5. Висвітлити практичні засади готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні за умов сьогодення.

6. Визначити перспективи та рекомендації у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період ХХ – початку ХХІ ст. *Нижня межа* зумовлена ухваленням першої програми охорони материнства й дитинства на українських землях (1905 р.). *Верхня межа* (початок ХХІ ст.) умотивована утвердженням нової стратегії соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на основі низки ухвалених законодавчих актів (Концепція Державної програми підтримки сім'ї на 2012–2016 роки; Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки; Закон України «Про соціальні послуги» (2003 р., чинний) та ін.).

Територіальні межі дослідження відповідають адміністративно-територіальній приналежності українських земель у визначений хронологічний період. Тому розвиток теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. досліджено: 1) у межах українських губерній, що входили до складу Російської імперії; 2) у статусі УСРР; 3) у роки функціонування країни у складі СРСР (у тому числі з 1939 р. розглядається і територія Західної України).

Теоретичну основу дослідження становлять: теоретичні та методологічні дослідження в галузі історії педагогіки (О. Адаменко, Н. Гупан, С. Золотухіна, О. Квас, В. Курило, С. Лупаренко, О. Петренко, О. Сухомлинська, М. Стельмахович, Т. Янченко); теоретичні розробки в галузі історії соціальної педагогіки (А. Капська, В. Кравець, С. Кубіцький, А. Рижанова, Н. Сейко, С. Харченко, Л. Штефан); дослідження у сфері методології, теорії і практики соціальної педагогіки (О. Безпалько, М. Євтух, І. Іванова, І. Зверева,

Г. Лактіонова, А. Лякішева, С. Пальчевський, Ж. Петрочко В. Поліщук, О. Сердюк, І. Трубавіна, Л. Тюптя); дослідження у сфері соціально-педагогічної підтримки різних категорій клієнтів (Т. Алексеєнко, Н. Заверико, І. Макаренко, І. Одногулова Л. Оліференко, Л. Романовська, В. Тесленко Т. Янченко) та ін.

Методологічна основа дослідження розкрита на філософському, загальнонауковому та конкретнонауковому рівнях. *На філософському рівні* (загальні принципи пізнання і категоріальний склад науки загалом) – засади діалектики та принципи розвитку, міждисциплінарності, загального зв'язку та детермінізму в єдності з аксіологічним, антропологічним, системним підходами забезпечують можливість визначити філософські засади єдності теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (XX – початок XXI ст.).

На рівні *загальнонаукової методології* (ключові теоретичні положення, підходи, що використовуються в більшості наукових дисциплін) – термінологічного (для співвіднесення термінологічного апарату і авторського трактування базових категорій); культурологічного (для дослідження соціальних, педагогічних, психологічних та інших явищ та об'єктів крізь призму феномену культури); соціокультурного (для вивчення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в міждисциплінарному просторі); інноваційного (для імплементації досвіду становлення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з метою максимального використання позитивних здобутків минулого на сучасному етапі).

На рівні *конкретнонаукової методології* (сукупність парадигм, теорій соціальної педагогіки, підходів, принципів, що реалізуються в науковому дослідженні) – парадигми (особистісна, особистісно-соціальна); теорії (соціалізації (циклічна, соціалізації-ювентизації, факторна)), соціального капіталу, статусно-рольова), підходи (особистісно-соціально-діяльнісний (розгляд соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у двох ракурсах:

дуалістичного, що спрямований на розв'язання життєвих питань матері й дитини як єдиного цілого, що виникають на перетині проблем соціальних і педагогічних; ситуаційного, який передбачає розв'язання проблем матері й дитини в межах різноманітних соціально-педагогічних ситуацій), середовищний (для окреслення місця і ролі соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в загальній системі соціальної взаємодії), етологічний з теоріями (егоїстичного гена, батьківського внеску) (для розгляду материнства як епіфеномену поведінки тварин у зв'язку з турботою про потомство), біхевіористський з теоріями (соціального наuczіння, материнської депривації) (для розгляду материнства в контексті суспільного досвіду), психоаналітичний з теоріями (прихильності, об'єктних відношень) (для розгляду проблеми материнства в межах дитячо-батьківської взаємодії з акцентом на розвиток дитини), материноцентричний з теоріями (соціальної практики, пренатального розвитку) (для обґрунтування материнства з позиції забезпечення прав матері), дитиноцентричний з теоріями (соціокультурна теорія розвитку дитинства, емансипації дитинства, ідентичності, соціальної підтримки дитини, соціального піклування, кризи дитинства, цілеспрямованого формування потребісно-мотиваційної сфери особистості, відновлення) (для окреслення соціально-педагогічної підтримки з позиції забезпечення прав дитини), родинноцентричний (для окреслення соціально-педагогічної підтримки через надання соціально-педагогічних послуг на основі прав матері й дитини в сім'ї та суспільстві), історико-педагогічний (для окреслення розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в історичній ретроспективі), наративний (для репрезентації минулого досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в теоретичній і практичній площинах), хронологічний у єдності з принципом діахронії (для простеження хронології та розроблення періодизації розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства України крізь часові межі).

Провідна ідея дослідження ґрунтується на тому, що соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. доцільно трактувати в науковому контексті в широкому значенні як напрям реалізації соціальної політики; у вузькому – як різновид соціально-педагогічної діяльності, а в практичному контексті – реалізовувати на загальнодержавному (макро-), регіональному (мезо-), місцевому (мікро-) рівнях, які характеризують і передбачають імплементацію історичного досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сучасних реаліях.

Концепція дослідження. Концепція дослідження обґрунтована на методологічному, історичному, теоретичному і практичному рівнях.

Методологічний рівень відображає взаємозв'язок соціальної педагогіки та історії педагогіки й орієнтує в теоретичних підходах, принципах, теоріях соціально-педагогічної підтримки загалом та конкретизує соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст., яка представлена на філософському, загальнонауковому, конкретнонауковому рівнях, що уможлиблює цілісне представлення генези соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні досліджуваного періоду.

Історичний рівень передбачає дослідження проблеми в історичній ретроспективі з виокремленням й обґрунтуванням періодів її розвитку в Україні; осмислення категорії «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства», що в законодавстві та науковій літературі ХХ ст. підмінялося терміном «охорона материнства й дитинства», зміст якого охоплював соціально-політичні, правові та педагогічні аспекти, що зумовило її розгляд з позиції соціальної політики, а з появою соціальної педагогіки як науки – екстраполювалося в новий термін – «соціально-педагогічна підтримка», що ввібрав нове бачення – соціально-педагогічну діяльність.

Теоретичний рівень передбачає сукупність дефініцій, положень, підходів, які уможлиблюють осмислити сутність досліджуваної проблеми і комплексно

представити особливості розвитку теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст., що розвивалася на ґрунті фундаментальних міждисциплінарних досліджень, соціально-політичних, економічних та нормативно-правових чинників, багатого зарубіжного досвіду.

Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства базується на концептуальних підходах, зумовлених стратегією соціальної політики, загальнодержавними концепціями, законодавчо-нормативним регулюванням, провідними педагогічними й соціально-педагогічними теоріями.

Поняття «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства» як соціально-педагогічну й історичну категорію розглядаємо в широкому і вузькому значенні. У широкому значенні (в історичній ретроспективі) «соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства» розумітимемо як: напрям реалізації соціальної політики, що охоплює сукупність заходів держави, спрямованих на досягнення певних соціальних цілей (забезпечення базових потреб, зайнятість, охорона здоров'я, освіта та ін.); у вузькому – як різновид соціально-педагогічної діяльності, що охоплює систему роботи різних державних і недержавних медичних, освітніх і соціальних установ, організацій та їх працівників щодо створення умов для соціалізації і розвитку дитини, задоволення потреб і забезпечення оптимальних умов життєдіяльності матері, можливості реалізації прав матері і дитини в суспільстві і сім'ї.

Практичний рівень – розширення прикладного аспекту дослідження на основі ретроспективного аналізу та узагальнення соціально-педагогічного та історичного досвіду розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, які можуть стати підґрунтям для розв'язання окресленої проблеми в сучасних умовах та використовуватися в розробці державної програми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні, під час викладання курсів із соціальної педагогіки, історії соціальної роботи, історії педагогіки та ін.;

здійснення пілотної діагностичної роботи щодо готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні; розробка за результатами дослідження та впровадження в практику роботи ЗВО для майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів авторського курсу за вибором «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика», навчально-методичного посібника «Експлікація до наукової проблеми “Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)”».

На різних етапах наукового пошуку для досягнення визначеної мети і розв’язання поставлених завдань використовувався комплекс **методів**: *конкретно-пошуковий* – аналіз, систематизація й узагальнення психолого-педагогічної та навчально-методичної літератури з досліджуваної проблеми, що дали змогу виявити й узагальнити джерельну базу, спрогнозувати подальший науковий пошук; *логіко-історичний* – аналіз матеріалів педагогічних видань, навчально-методичної літератури щодо соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні; *проблемно-хронологічний* – для визначення етапів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні; *генетичний* – для з’ясування умов виникнення та відстеження розвитку і трансформації досліджуваного феномена; *ретроспективний* – для осмислення різних аспектів історичного досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства крізь призму сучасності; *емпіричні* (анкетування, опитування, бесіди, експертне оцінювання) – для вивчення реального стану готовності студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; *прогностичний* – для актуалізації й імплементації історичного досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі; *методи математичної статистики* – для визначення статистичної значущості отриманих результатів у

ході пілотної діагностичної роботи. Використовувалися також методи дослідження, притаманні історії соціальної педагогіки: теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної історичної й соціально-педагогічної літератури для розроблення методології та аналізу стану дослідженості проблеми; аналіз архівних даних для створення цілісної картини розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як історичної та соціально-педагогічної категорії.

Джерельну базу дослідження становлять:

1) *законодавчі та нормативні акти*, що визначають стратегію розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в досліджуваній період; 2) неопубліковані архівні документи й матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади України, м. Київ; Державного архіву Львівської області; Державного архіву Івано-Франківської області; Державного архіву Київської області; Державного архіву Одеської області; Державного архіву Харківської області; 3) *нарративні джерела*: публікації на сторінках періодичної преси означеного періоду («Вісник ОХМД», «Журнал з вивчення раннього дитячого віку», «Здоров'я жінки», «Охорона материнства і дитинства», «Питання виховання нормальної і дефективної дитини», «Питання психології», «Прикладна психологія», «Класний керівник», «Радянська жінка», «Радянська школа», «Дошкільне виховання», «Рідна школа», «Право України», «Прикладна психологія і психоаналіз», «Профілактична медицина», «Порівняльно-педагогічні студії», «Сім'я і школа», «Педагогіка. Соціальна робота», «Соціальна політика і соціальна робота» та ін.); 4) *інтерпретаційні джерела*: монографії, дисертації, автореферати дисертацій, праці радянських, українських і зарубіжних учених; статистичні звіти, довідкова література; 5) *Інтернет-ресурси*, у яких представлено законодавчу та нормативну базу; сучасні матеріали про розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що *уперше*:

- на основі наукових підходів (філософського, загальнонаукового та конкретнонаукового) здійснено цілісний ретроспективний аналіз теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст., схарактеризовано її методологічний, історичний, теоретичний, практичний рівні;

- *розроблено* періодизацію розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні: перший (1905–1918-ті роки) – зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на державному рівні; другий (1918–1945-ті роки) – державні ініціативи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; третій (1945–1991 р.) – формування державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; четвертий (1991 р. – і до сьогодні) – модернізація соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- *обґрунтовано* та введено до наукового обігу теоретичні засади матеріноцентричного підходу (розгляд материнства крізь призму забезпечення прав жінки; скерування соціально-педагогічної підтримки на макро-, мезо- й мікрорівні на створення умов для реалізації прав матері в суспільстві й сім'ї);

- *окреслено* зарубіжний досвід та його вплив на розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні;

- *досліджено* практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в державному і недержавному секторах в Україні за доби державної незалежності.;

- *обґрунтовано* практичні засади та здійснено діагностику готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на сучасному етапі; схарактеризовано критерії (мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний), показники та рівні (високий,

середній, низький) готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- *визначено* перспективи та рекомендації, які сприятимуть успішній реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на макро-, мезо- та мікрорівнях.

У дисертаційній роботі:

- *уточнено* наукові уявлення про поняттєво-категоріальний апарат з проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; історіографію проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні за досліджуваного періоду;

- *удосконалено* методологічні засади теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

Набула подальшого розвитку генеза теоретичних концепцій соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в історичній ретроспективі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- сформульовані в дослідженні положення та висновки дають нову об'єктивну інтерпретацію розвитку теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні за сучасних умов і можуть слугувати основою формування нової державної програми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні з урахуванням історичного досвіду;

- за результатами дисертаційного дослідження розроблено та апробовано авторський курс за вибором студентів «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика», навчально-методичний посібник «Експлікація до наукової проблеми “Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)”» для майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів;

- визначено рекомендації та перспективи щодо вдосконалення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я, освіти, у соціальній сфері на макро-, мезо- і мікрорівнях.

Зміст і здобутки наукової розвідки та авторський курс за вибором студентів можуть використовуватися: 1) науково-педагогічними працівниками в процесі викладання дисциплін «Вступ до спеціальності», «Соціальна педагогіка», «Система організації соціальних служб», «Історія соціальної роботи», «Історія педагогіки», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Актуальні проблеми соціальної роботи і соціальної педагогіки» та ін., здійснення наукових досліджень, підготовки підручників і навчальних посібників для ЗВО; 2) студентами для підготовки до роботи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; 3) фахівцями із соціальної роботи, соціальними педагогами, педагогами-організаторами, учителями-практиками у професійній діяльності; 4) соціальними працівниками для підвищення професійної готовності у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Основні положення дисертаційної роботи *впроваджено* в освітній процес ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (довідка про впровадження № 01-13/04/56 від 20 квітня 2018 р.), Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка про впровадження № 2032-Н від 05 травня 2018 р.), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка про впровадження № 01-28/790 від 14 травня 2018 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка про впровадження № 03-28/01/140 від 15 травня 2018 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка про впровадження № 43-01-12 від 02 квітня 2018 р.), Луцького педагогічного коледжу (довідка про впровадження № 158 від 24 квітня 2018 р.), Івано-Франківської катехитичної школи «Воскресіння» (довідка про впровадження № 01 від 18 травня 2018 р.), Івано-Франківського Центру свідомого батьківства

«Дівія» (довідка про впровадження № 01 від 02 липня 2018 р.), Державного закладу «Хмельницький обласний соціальний центр матері і дитини» (довідка про впровадження № 45 від 04 травня 2018 р.), Тернопільського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (довідка про впровадження № 142/1 від 16 квітня 2018 р.).

Особистий внесок здобувача. У колективній монографії «Janusz Korczak przyjaciel dzieci w nurcie rozważań pedagogicznych» авторові належить стаття «Społeczno-pedagogiczne wspieranie dzieciństwa i macierzyństwa w twórczości Janusza Korczaka». У колективній монографії «Life and heart devoted to children. Janush Korchak (1878–1942) and Vasyl Sukhomlynsky (1918–1970) are unforgettable» авторові належить стаття «Socio-pedagogical support of childhood and motherhood in the creative legacy of Vasyl Sukhomlynskiy».

Усі представлені в дисертації наукові результати отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження були предметом обговорення під час виступів на науково-методичних і науково-практичних конференціях та семінарах різного рівня, серед них:

- *міжнародні* – «Сучасні тенденції використання дидактичних ідей Яна Амоса Коменського» (Умань, 2012), «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2012), «Новини на научний прогрес – 2013» (Софія, 2013), «Народні звичаї, традиції й обряди у просторі сучасної полікультурної освіти дітей та молоді» (Івано-Франківськ-Львів, 2013), «Карпати-Аппалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів» (Івано-Франківськ, 2013), «Педагог третього тисячоліття: теоретико-методичний дискурс» (Дрогобич, 2013), «Теорія та практика опікунської педагогіки в Україні та Польщі» (XIX–XXI ст.) (Івано-Франківськ, 2013), «Соціальна педагогіка: наука, професія, діяльність (здобутки двох десятиріч)»

(Івано-Франківськ, 2013), «Теоретико-практична спадщина А.С.Макаренка в контексті євроінтеграційних тенденцій вітчизняної освіти» (Полтава, 2014), «Дитинство без насильства: суспільство, школа і сім'я в захист прав дітей» (Тернопіль, 2014), «Wychowanie w rodzinie konteksty historyczne i współczesne (Jelenia Góra – Szklarska Poręba, 2014), «Актуальні проблеми рекреаційної психології та педагогіки дитинства» (Одеса, 2014), «Дошкілля Прикарпаття: стан, проблеми, перспективи» (Івано-Франківськ, 2014), «Актуальні проблеми та перспективи підготовки фахівців дошкільної освіти в умовах інтеграції України в освітній європейський простір» (Чернівці, 2015), «Виховання у контексті цивілізаційних процесів: вітчизняний і зарубіжний досвід» (Дрогобич, 2016), «Osobowości, społeczeństwo, polityka» (Lublin, 2016), «Суспільні науки: невирішені питання» (Краматорськ, 2017), «Пріоритетні напрями модернізації системи освіти в Україні та Польщі: досвід, реалії, перспективи (Івано-Франківськ, 2017), «Osobowości, społeczeństwo, polityka» (Lublin, 2017); «Studies and Current Trends in Science of Education, ICSED 2017 (Suceava, 2017); «Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика» (Луцьк, 2018);

- *всеукраїнські* – «Январские педагогические чтения» (Сімферополь, 2013), «Мирослав Гнатович Стельмахович – видатний український педагог» (Івано-Франківськ, 2014), «Дитинство в соціально-педагогічному дискурсі» (Дрогобич, 2015), «Педагогічна освіта і наука: традиції, реалії, перспективи» (Умань, 2015), «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика» (Івано-Франківськ, 2016), «Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти» (Бердянськ, 2017); «Малочисельна школа Карпатського регіону. Інноваційні підходи до функціонування та перспективи розвитку» (Івано-Франківськ, 2017); «Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій» (Івано-Франківськ, 2018);

- щорічні звітні наукові конференції викладачів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Ступариківські педагогічні читання в ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, 2008–2018).

Кандидатська дисертація на тему «Система шкільництва в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.)» (спеціальність 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки) захищена у 2004 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 20.051.01 у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 40 публікаціях, із них: в 1 одноосібній монографії, 2 колективних монографіях, 20 одноосібних статтях у наукових фахових вітчизняних виданнях, 5 статтях у закордонних наукових періодичних виданнях, 1 навчально-методичному посібнику, 11 статтях у збірниках конференцій та інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій українською і англійською мовами, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (1100 найменувань), 20 додатків на 87 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 632 сторінки, з них 419 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ В ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ. ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1 Стан розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ – на початку ХХІ ст. у науковій літературі

Дослідження проблеми теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ – на початку ХХІ ст. передбачало опрацювання значної кількості джерел, відповідних конкретному історичному періоду, інтерпретацію історичних подій його сучасниками й учасниками, що дозволило створити цілісне уявлення щодо окресленої проблеми як соціально-педагогічної.

Із метою реалізації якісного наукового пошуку наявну джерельну базу з окресленої проблеми вважаємо за необхідне умовно поділити на *три групи*: *перша* – дослідження з проблем материнства; *друга* – праці з питань дитинства; *третья* – доробки щодо соціально-педагогічної підтримки сім'ї, які аналізуватимемо за трьома *напрямами* з урахуванням хронологічної послідовності досліджуваної проблеми: 1) законодавчо-нормативна база досліджуваного періоду; 2) праці сучасних вітчизняних та зарубіжних учених у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; 3) ОПП підготовки студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» у ЗВО України. Аналіз будемо здійснювати діахронічно, не порушуючи хронологічні межі дослідження.

Перейдемо до аналізу *першого напрямку* трьох груп. Одне з головних місць в історіографії посідають законодавчі та нормативні акти, що визначили стратегію розвитку правового забезпечення та охорони материнства й дитинства в Україні у

XX – початку XXI ст. Насамперед – це урядові декрети, постанови, розпорядження, методичні листи, статистичні матеріали зі стану народного здоров'я і організації меддопомоги в СРСР, збірники з питань охорони дитинства та ін. [729, с. 599; 837, с. 35 та ін.], детальний зміст яких представимо у наступному розділі. Саме ці документи віддзеркалюють суспільно-політичні, ідеологічні, соціально-економічні, нормативно-правові умови розвитку охорони материнства й дитинства в Україні у XX–XXI ст.

Необхідною у процесі наукової розвідки стала добірка архівних матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади України, м. Київ (фонди № 1, 2, Р-2, 3, Р-5, 20, 152, 166, 342); Державного архіву Львівської області, м. Львів (фонди № 1, 110, Р-221, 350, Р-1241); Державного архіву Івано-Франківської області, м. Івано-Франківськ (фонди № Р-7, Р-295); Державного архіву Київської області, м. Київ (фонди № Р-3, Р-112, 138, Р-349, 411, Р-411, 412, Р-412, Р-463, Р-708, Р-761, 880, 1162, 2875, 3343, 4822); Державного архіву Одеської області, м. Одеса (фонди № Р-134, Р-7518, Р-5884, Р-5886); Державного архіву Харківської області, м. Харків (фонди № Р-103, Р-199). Досліджені матеріали містять велику кількість законодавчих матеріалів, дані про державну і громадську ініціативу у сфері охорони матері й дитини, інформацію про суспільно-політичні та соціально-економічні детермінанти розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в період XX ст., що дозволило скласти цілісне уявлення щодо окресленої проблеми.

Вважаємо за необхідне зауважити, що досліджувана проблема знайшла своє відображення, насамперед, у нормах міжнародно-правових актів XX ст., спрямованих на створення та забезпечення реалізації загально визнаних гуманістичних і демократичних світових стандартів вирішення проблем розвитку материнства, дитинства та сім'ї. Так, одним із перших міжнародних документів, що світовим співтовариством визнано парадигмальним є Женевська декларація прав дитини від 26 листопада 1924 р., у якій з-поміж п'яти принципів було

проголошено принцип пріоритетності надання підтримки дитині у складну хвилину. Однак, об'єктом підтримки було обрано категорії «діти-сироти» і «безпритульні» [207].

Важливим документом у контексті досліджуваної проблем є Статут ВООЗ від 07 квітня 1948 р., у якому відзначено, що високий рівень здоров'я є одним з основних прав людини, а також першочергова важливість здорового розвитку дитини та здатність жити гармонійно в умовах середовища, що змінюється [840].

Наступним документом є Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., у ст. 25 якої зазначено, що «материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу, а всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом» [213].

Значні наукові напрацювання у контексті досліджуваної проблеми з економічної точки зору обґрунтував А. Ейде та ін. Посилаючись на ст. 25 Загальної декларації прав людини, ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, ст. 27 Конвенції про права дитини, він увів поняття «достатній рівень життя», у якій заклав наступні компоненти: достатнє харчування, достатнє піклування, достатня профілактика та контроль над захворюваністю. Під «піклуванням» він розумів надання часу, уваги та підтримки з метою задоволення фізичних, розумових і соціальних потреб зростаючої дитини та інших членів родини: «воно веде до оптимального використання людських, економічних і організаційних ресурсів... Передбачає, особливо в процесі годування дітей, якнайкраще використання продовольчих ресурсів... Передбачає ефективне використання ресурсів з метою захисту дітей від інфекції... У більш загальному плані піклування включає в себе виPLEкання повного фізичного та емоційного благополуччя» [195, с. 135–136].

Низку нормативно-правових актів стосовно охорони материнства й дитинства ухвалено Міжнародною організацією праці, а саме: Конвенцію про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 р., ратифікована 16

березня 2016 р. [304], у якій розділ VIII присвячено допомозі в зв'язку з вагітністю та пологами, та Конвенцію про охорону материнства від 28 червня 1952 р. [305], що визначає права щодо можливості поєднувати функції материнства з професійною зайнятістю жінок.

Питання соціального захисту матері та дитини знайшли відображення в інших міжнародних документах, а саме ст. 10 Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р., що набрав чинності 3 січня 1976 р. Важливість цього періоду як для здоров'я дитини, так і для здоров'я матері підкреслюється також обов'язком держав-учасниць надавати працюючим матерям оплачувану відпустку або відпустку з правами на адекватне соціальне забезпечення в період до і після пологів [447]. Поняття охорони здоров'я матері в допологовий і післяпологовий періоди включає в себе попередження чинників ризику та управління такими чинниками, як низька вага при народженні та передчасні пологи; забезпечення чистих умов для проведення пологів; забезпечення температурного контролю та респіраторної підтримки, а також початок грудного вигодовування одразу ж після народження [73, с. 364]. Така міжнародна діяльність стала значним підґрунтям у контексті підтримки матері й дитини.

Захисту прав жінок присвячена Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 1979 р., а 3 вересня 1981 р. набрала чинності в Україні [303]. У Конвенції зазначено, що роль жінки в продовженні роду не повинна бути причиною дискримінації, а сімейне виховання повинне ґрунтуватися на правильному розумінні материнства як соціальної функції та визнанні спільної відповідальності чоловіка і жінки за виховання та розвиток своїх дітей.

Принципово важливим міжнародно-правовим актом є Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р., яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН й набрала чинності в Україні 27 вересня 1991 р., та Всесвітня декларація про

забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей від 30 вересня 1990 р., у яких зазначено, що основне завдання держави – домогтися повного здійснення права дитини щодо користування послугами здоров'язбереження, лікування та здоров'явідновлення та вжити необхідні заходи щодо сприяння батькам (матеріальна допомога, підтримувати програми щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом та ін.) [301; 107]. Важливість охорони здоров'я матері в допологовий і післяпологовий періоди у Конвенції підкреслюється закликом до держав-учасниць «повністю здійснювати це право», але, водночас, таке піклування слід розглядати в перспективі, щоб оцінити як масштаби проблеми, так і значення поступового впровадження цього права для окремих держав-учасниць [301]. Можемо стверджувати, що в Конвенції пріоритетними є статті щодо медичної і педагогічної підтримки, що актуалізує соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства у системі освіти та у сфері охорони здоров'я.

Ухвала Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку, що відбулася в Єгипті у 1994 р. містила цікаві положення про грудне вигодовування, а саме про: підтримку законодавчого забезпечення регуляторних механізмів гендерної справедливості та рівності працюючих жінок-матерів; просування державних заходів щодо підтримки прав працюючих матерів; просування програми з планування сім'ї з акцентом на грудне вигодовування як профілактики небажаної вагітності та як стратегії з виживання дітей; запровадження всіма країнами спеціальних програм раціонального харчування жінок, вагітних та матерів [115].

Продовженням такої роботи на міжнародному рівні стали Копенгагенська декларація про соціальний розвиток від 01 січня 1995 р. [322] та Європейська соціальна хартія від 03 травня 1996 р. [199], які визначали необхідність дотримання всіх прав і свобод щодо умов праці дітей, охорони материнства працюючих жінок, соціальної та медичної допомоги.

Бейджінська платформа дій 1995 р. у стратегічній цілі С. 1 говорить про розширення доступу жінок упродовж життя до якісного сервісу з охорони здоров'я та в стратегічній цілі С.3 закликає ініціювати просування інформації стосовно переваг грудного вигодовування [115].

Як бачимо, міжнародне законодавство базується на наступних перспективних стратегіях для просування грудного вигодовування: раціональне харчування, стан здоров'я, прав юридична обізнаність, економічна незалежність, спільна (з чоловіком) відповідальність за виховання дітей.

Відтак, у даному контексті проблемою України є відсутність відповідного нормативно-правового забезпечення. Насамперед немає законодавства, яке відображає всі положення Міжнародного зведення правил збуту заміників грудного молока. Не ратифіковано Конвенцію ООН (з 1952 р.) на захист материнства, яка захищає законодавчо матерів як окрему соціальну групу, що вимагає підтримки і допомоги під час вагітності, пологів і грудного вигодовування дітей.

Загалом, міжнародне законодавство заклало підґрунтя для формування в незалежній Україні національної нормативно-правової бази щодо соціально-педагогічної підтримки материнства, дитинства й сім'ї.

Основоположним законодавчим актом, де визначено відношення держави до проблем материнства й дитинства, є Конституція України, де зазначено, що «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» [313] (ст. 51), яка має створювати правові та соціально-економічні засади для її нормального функціонування.

Серед засобів правового регулювання охорони материнства особливе місце належить Сімейному кодексу України. З-поміж основних положень документа – націленість на зміцнення материнства як соціального інституту; підтримка та захист дитинства, материнства, батьківства [784].

Формування основних засад державної сімейної політики у 90-х роках ХХ ст. зумовило ВР України прийняти низку постанов, концепцій і програм, спрямованих на підвищення соціального статусу та охорону основних прав жінки-матері. Зокрема, «Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства» (від 28 липня 1992 р.) [176]; «Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства» (від 04 грудня 1998 р.) [667], «Декларацію про загальні засади державної політики стосовно сім'ї та жінок» (від 05 березня 1999 р.) [154], «Цільову комплексну програму генетичного моніторингу в Україні на 1999–2003 рр.» (від 04 лютого 1999 р.) [984] та ін. Відповідно до цих документів, держава захищає материнство та дитинство і визнає пріоритетність інтересів матері і дитини в суспільстві; підтримує материнство шляхом розвитку соціальних гарантій, включаючи оплачувані відпустки, пільги вагітним жінкам і матерям; забезпечує жінці можливість поєднувати професійні та сімейні обов'язки тощо. Більш детально характеризуватимемо ці документи у 5 розділі.

Щодо підтримки дитинства 27 вересня 1991 р. Україна приєдналась до Конвенції ООН про права дитини (від 20 листопада 1989 р.), ратифікувала її та підписала Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [301]. Конвенція виходить із необхідності забезпечення особливого піклування про дітей, захисту і сприяння сім'ї, як основному осередку суспільства, для зростання благополуччя всіх її членів, і особливо дітей.

Значущість соціального захисту дітей, створення сприятливих умов для їх різностороннього розвитку – з одного боку, та координація дій, пов'язаних з виконанням Конвенції ООН про права дитини, – з іншого, призвели до затвердження указом Президента України від 18 січня 1996 р. Національної програми «Діти України» [464].

На забезпечення всебічного розвитку і виховання дитини та підтримки її прав спрямований Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р.,

що визначає охорону дитинства в Україні стратегічним загальнонаціональним пріоритетом. За цим Законом держава гарантує дитині такі права: на охорону здоров'я, освіту, всебічний розвиток та соціальний захист, на достатній життєвий рівень; на захист від усіх форм насильства (ст. 6); на спілкування з батьками, які проживають окремо чи в різних державах та ін. (ст. 20) [675].

Згідно із зазначеним Законом, держава гарантує і підтримку материнства, а саме: надання матерям належних послуг з охорони здоров'я; інформаційна просвіта батьків з питань охорони здоров'я і харчування дітей, переваг грудного вигодовування, гігієни; розвитку послуг у галузі планування сім'ї та охорони репродуктивного здоров'я та ін. [675].

22 вересня 2005 р. Постановою ВРУ було схвалено Рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства» [718], серед стратегічних питань яких у частині охорони материнства й дитинства було розроблено у 2005 р. типові положення функціонування Соціального центру матері і дитини та Центру соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями. Натомість практичні плани мали декларативний характер (запустити загальнодержавну програму з відновлення та розвитку національної індустрії дитячого харчування; організувати систему шкіл для молодих батьків; запустити альтернативні механізми фінансування різних соціальних програм та ін.) і не були зреалізовані.

Курс України на європейську інтеграцію прийнято із введенням у дію розпорядження КМУ від 9 серпня 2017 р. № 526-р про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, яка вимагає «перегляду пріоритетів державної політики у сфері охорони дитинства, впровадження успішних підходів із світової практики захисту прав дітей, які спрямовуються на підтримку сім'ї» [670].

У контексті досліджуваної проблеми важливе значення надаємо і нормативно-правовій базі щодо забезпечення підтримки сім'ї. Так, 9 вересня 1991 р. КМУ прийняв Рекомендацію «Про невідкладні заходи у справах сім'ї», якою зобов'язав держави приділяти першочергову увагу невідкладним заходам стосовно справ сім'ї та забезпечити достатні засоби для захисту інтересів сім'ї [720].

Важливим документом у контексті охорони материнства і дитинства, зміцнення сім'ї та поліпшення демографічної ситуації стала Постанова КМУ від 13 вересня 1995 р. «Про Національну програму планування сім'ї» [669], метою якої була допомога сім'ям і окремим особам у розв'язанні питань, пов'язаних з дітонародженням, збереженням здоров'я батьків і дітей, добробутом сім'ї та ін. У зв'язку з цим планувалося здійснення не тільки медичних, а й педагогічних заходів, зокрема: ввести в навчальних планах навчально-виховних закладів курс підготовки підлітків до створення сім'ї; підготувати методичні рекомендації і затвердити навчальні програми, розробити і впровадити цикл лекцій з питань планування сім'ї для студентів ЗВО та ін.

Наступним документом, що засвідчив важливість розпочатої роботи у справі збереження здоров'я жінок і дітей стала Постанова КМУ від 14 квітня 1997 р. «Про деякі заходи щодо виконання Національної програми планування сім'ї» [642], відповідно до якої було підтримано ініціативу МОЗ щодо проведення в Україні з 26 травня по 1 червня 1997 р. Тижня планування сім'ї, присвяченого проблемам підготовки молоді до сімейного життя.

Надаючи важливого значення питанням охорони материнства та дитинства 03 червня 1999 р. було прийнято Постанову КМУ «Про деякі заходи щодо підтримки здоров'я сім'ї, безпечного материнства і відповідального батьківства», якою було започатковано проведення з 8 по 17 червня 1999 р. Всеукраїнського декадника з питань планування сім'ї, безпечного материнства, відповідального батьківства та збереження репродуктивного здоров'я населення [643].

У зв'язку з формуванням основних засад державної сімейної політики, забезпеченням сприятливих умов для всебічного розвитку сім'ї як основи суспільства, ВР України 17 вересня 1999 р. затвердила «Концепцію державної сімейної політики», яка визначала загальну стратегію державної політики щодо сім'ї, передбачала здійснення цілісної системи заходів соціальної підтримки сім'ї з урахуванням нових реалій: ринкової економіки, соціального партнерства, політичної демократії [316].

Із метою поліпшення становища сім'ї, підвищення рівня авторитету української родини, створення сприятливих умов для її всебічного розвитку КМУ 14 березня 2001 р. ухвалив Постанову «Про Програму «Українська родина»» [679], якою було продовжено загальну державну стратегію реалізації заходів, спрямовану на сприяння функціонуванню української родини.

Наступним документом стала Концепція проєкту ЗУ «Про державну підтримку сімей у вихованні дітей», схвалена КМУ від 23 грудня 2004 р. [320], в якій йшлося про необхідність: удосконалення державної допомоги для підтримки батьків у справі виховання; розширення можливостей жінки і чоловіка поєднувати професійну діяльність з виконанням батьківських обов'язків; удосконалення системи підготовки молоді до виконання соціальних ролей матері та батька та ін. Як бачимо, фактично даним законодавчим документом декларувалися основні засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, однак на практиці заявлені постулати зреалізувати вповні не вдалося.

Для реалізації нормативно-правового законодавства 17 серпня 2005 р. Міністерство у справах молоді та спорту України затвердило Типове положення про Службу соціальної підтримки сімей, головною метою якої було здійснення соціальної підтримки сімей, які перебували у складних життєвих обставинах [905], а 23 жовтня 2006 р. – Типове положення про консультативний пункт центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини, відповідно до якого при соціальних службах

для сім'ї, дітей та молоді створювалися консультаційні пункти, на які покладалися наступні завдання – запобігання відмовам матерів від новонароджених дітей; надання соціально-психологічної підтримки вагітним жінкам та жінкам, які народили дитину, зокрема неповнолітнім матерям; поширення основ відповідального батьківства та ін. [904].

Важливим документом для подолання кризи сім'ї та створення організаційних, методичних, нормативно-правових умов для надання послуг сім'ям стала комплексно-цільова програма ДЦССМ «Соціальна підтримка сім'ї», яку було впроваджено Наказом Держкоммолодьспорттуризму від 26 січня 2006 р. № 173. Метою цієї програми було: захист прав сім'ї перед суспільством та прав членів сім'ї в родині, соціальна адаптація молоді та молодих сімей у суспільстві, соціальна підтримка сім'ї в цілому, а також кожного з її членів [925, с. 387]. Відтак, окреслений документ не відбивав проблеми забезпечення й реалізації прав матері й дитини у сфері медицини, освіти та ін.

Для реалізації Концепції державної сімейної політики 19 лютого 2007 р. було затверджено Державну програму підтримки сім'ї на період до 2010 р. [654]. Однак окресленому документу була властива переважно соціальна спрямованість, хоча окремі положення передбачали нормативно-правове врегулювання. Недостатній обсяг фінансування цієї програми не дав можливості її повністю зреалізувати. Наприклад, не було забезпечено рівний доступ до соціальних послуг різних категорій сімей, не відпрацьовано механізм підготовки молоді до сімейного життя та відповідального материнства й батьківства, не проведено інформаційних заходів щодо формування позитивного іміджу сім'ї та ін.

31 травня 2012 р. КМУ схвалив Концепцію Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 р., якою було передбачено пролонгування заходів щодо соціальної підтримки сім'ї шляхом посилення мотивації до реєстрації шлюбів, народження і виховання бажаних дітей у сім'ях, проведення превентивної роботи з кризовими сім'ями [669]. Відповідно до пункту 3.1.

додатку 2 «Завдання і заходи з виконання Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року» 27 грудня 2013 р. Міністерство соціальної політики України ухвалило Програму навчання спеціалістів щодо підготовки молоді до подружнього життя.

Метою Програми було підвищення рівня готовності спеціалістів з питань підготовки молоді до сімейного життя. Програма спрямовувалася на підготовку спеціалістів до роботи з молоддю, нареченими і подружніми парами шляхом організації лекційно-тренінгових занять. Вона передбачала формування: професійних знань та вмінь, які необхідні для такої діяльності; позитивної мотивації у фахівців до роботи з підготовки молоді до сімейного життя; педагогічної майстерності, педагогічної техніки учасників програми [669]. Однак, практичного цільового впливу щодо досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства нами виявлено не було. На часі залишаються питання готовності фахівців соціальної сфери щодо здійснення фахової діяльності відповідно окресленої проблеми. Підтвердженням таких міркувань будуть результати нашого наукового пошуку представлені у цьому ж параграфі відповідно третього напрямку (див. далі).

8 грудня 2015 р. Постановою ВРУ було схвалено Рекомендації парламентських слухань «Сімейна політика України – цілі та завдання», учасники якої рекомендували забезпечити розвиток центрів планування сім'ї та репродуктивного здоров'я; проводити інформаційно-просвітницькі заходи, спрямовані на посилення орієнтації молоді на шлюб та відповідальне батьківство, підвищення престижності сім'ї та ін. [719].

Загалом окреслені документи теоретично задекларували основні засади соціальної підтримки сім'ї, однак чіткого механізму реалізації вироблено не було, що не дозволило вповні отримати позитивні результати щодо досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Резюмуємо: аналіз першого напрямку – нормативно-правової бази з досліджуваної проблеми засвідчив про відсутність вітчизняного та зарубіжного законодавства з проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Стратегію пошуку ефективних заходів та програм державної підтримки матері й дитини представлено в урядових нормативно-правових актах, спрямованих на: забезпечення дотримання прав і свобод дітей у сфері сімейних стосунків; підвищення соціального статусу та охорону основних прав жінки-матері; охорону здоров'я матері і дитини; заохочення до материнства, які аналізуватимуться у п'ятому розділі роботи.

Перейдемо до розгляду *другого напрямку* – праць сучасних вітчизняних та зарубіжних учених у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, які ми здійснимо за трьома групами, які нами виділені (див. вище).

Зазначимо, що у науковій літературі категорія «материнство» є предметом аналізу філософських, медичних, юридичних, соціологічних, педагогічних, психологічних розвідок. Так, із позицій філософії материнство розглядали як основу загальнокультурного розвитку суспільства (Ю. Макешина, Т. Свадьбіна та ін. [408]). За міркуваннями авторів, жінка – берегиня духовних надбань, ціннісних пріоритетів суспільства, що передаються в спадок прийдешнім поколінням.

У медицині категорія «материнство» засвідчено у наукових дослідженнях Я. Гойди, Г. Заборовського, О. Остапенко, Н. Сольського, Т. Татарчук, Є. Тищенко та ін.). Розвиток системи допомоги при пологах в Україні в історичному аспекті представлено в дослідженні Я. Гойди, Н. Сольського, Т. Татарчук [798]: наведено динаміку основних показників, що характеризують діяльність служби; увагу акцентовано на особистостях керівників охорони здоров'я, вчених-медиках, які зробили великий вклад у вдосконалення системи допомоги жінкам при пологах у нашій країні. Проблему профілактики ускладнень вагітності, пологів та відмови від новонародженого у жінок з девіантним відношенням до материнства розглянула О. Остапенко [531].

Основи медичної демографії, питання охорони материнства й дитинства, різні види допомоги у зв'язку з народженням дитини, з догляду за дитиною від народження до 16 років, система медичної допомоги жінкам, організаційні основи медичної реабілітації та медичного страхування та ін. представлено у праці «Громадське здоров'я та охорона здоров'я» Є. Тищенко, Г. Заборовського [911].

У юридичній науці вивчення проблеми материнства представлено у розвідках з питань правової охорони материнства (І. Ветухова, О. Ганкевич, К. Ченкова, І. Ярошенко та ін.). Дотичною до теми нашого дослідження є дисертація К. Ченкової [987], у якій здійснено комплексне дослідження проблеми виникнення і становлення правової охорони материнства і дитинства в українських губерніях Російської імперії (XIX – 1917 р.). Встановлено, що правова охорона материнства і дитинства, що здійснюються державою і громадою, спрямовані на забезпечення належних життєвих умов для матерів і дітей та захист їхніх прав, у досліджуваній період забезпечувалася спільною діяльністю державних органів, органів місцевого самоврядування і суспільного благодійництва та активно проявлялася у вигляді: боротьби з експлуатацією жіночої та дитячої праці, дитячою смертністю, дитячою безпритульністю; надання можливості безкоштовного навчання, медичної допомоги тощо.

І. Ветухова [84] досліджувала правове регулювання та охорону праці жінок-матерів, які поєднують роботу з материнством (право на: інформацію, на безпечні умови праці, на особливий режим праці, на декретну відпустку), О. Ганкевич – судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорювання [112].

І. Ярошенко [1038] розглянула соціальний захист в Україні на матеріалі законодавчої бази України, а саме: організаційно-правові форми соціального забезпечення, види, підстави та порядок призначення соціальних виплат.

Представники соціологічної науки, як виявилось, не одностайні щодо призначення жінки в суспільстві, девіантного материнства (Н. Кодацька,

Н. Лавріненко та ін.). Зокрема, Н. Кодацькою [290] описано соціальні практики материнства й батьківства, що засвідчують роль жінки-матері та чоловіка-годувальника в сім'ї, й зроблено висновок про необхідність допомоги матері у питаннях належного догляду за новонародженою дитиною та підтримки власного здоров'я. У праці Н. Лавріненко [356] розглянуто взаємовідносини шлюбних партнерів з точки зору гендерної рівності/нерівності; становище української жінки в історичному минулому; соціологічний аспект самореалізації жінки в суспільстві (політика, влада, робота) та сім'ї.

Із позиції психології представлено у сучасних дослідженнях питання психологічних засад допомоги матері й дитині (Г. Кукуруза, К. Островська та ін. [351; 532]; формування психологічної готовності жінки до материнства (М. Мягкова, Р. Овчарова, О. Проскурняк, Н. Яремчук та ін. [256; 505; 705; 1037]); материнство як самостійну психічну конструкцію, структуру взаємодії матері і дитини на різних етапах розвитку дитини відображено Г. Філіпповою [959]).

Зауважимо, Н. Яремчук [1037] розробила диференційовану програму психологічної підготовки молодій жінці до народження та виховання дитини з урахуванням фактору віку; С. Канюкою [256] представлено систему формування толерантності як умови психологічної готовності жінок різного віку до материнства, виокремлено типи жінок за сформованістю структурних складових толерантності; Н. Даниленко [149] розроблено профілактичні і психокорекційні програми психологічної підготовки жінки до материнства.

Вагомими у досліджуваній проблемі є напрацювання О. Проскурняк [705] щодо материнства як біопсихосоціального явища, яка розглядала та обґрунтувала багатоаспектність моделі готовності до материнства, що охоплює: стійкість позитивної мотивації до народження дитини; формування умінь і навичок для реалізації функцій материнства; розвиток особистісної сфери матері та ін.

Цікавим у контексті нашого дослідження є дисертаційні роботи/монографії зарубіжних авторів (Р. Овчарова, М. Мягкова [505] та ін.). Авторами здійснено

теоретичний аналіз проблеми материнства у вітчизняній і зарубіжній психології, розглянуто специфіку неповних сімей і їх вплив на особистісні характеристики жінки і дитини в процесі виховання, розкрито особливості формування материнства в неповній сім'ї, представлено теоретичні моделі материнства в повних і неповних сім'ях та ін.

У педагогіці материнство представлено з одного боку як цілісну систему з огляду на дитячо-батьківські відносини (Т. Алексеєнко, Л. Буніна, В. Кравець, Н. Максимовська [10; 67; 334; 409] та ін., що детально аналізуватиметься у третій групі. З іншого – як окрему статево-вікову групу у контексті соціалізації жіночої молоді (І. Братусь, Г. Лактіонова, Л. Харченко [60; 358; 970] та ін.). У зв'язку з цим маємо дотичні до теми нашого дослідження наукові роботи, які задали новий вектор осмислення окресленої проблеми.

Науковий пошук щодо сучасного стану розробленості досліджуваної проблеми у соціальній педагогіці ми продовжимо, аналізуючи джерела за такою структурою: дисертаційні дослідження/монографії, підручники/навчальні посібники, методичні розробки/статті тощо.

Встановлено, що в останні роки вітчизняні науковці здійснили ряд соціально-педагогічних досліджень (І. Братусь, Г. Лактіонова, Н. Максимовська, Г. Постолюк) [60], присвячених питанням материнства, що є особливо важливим у контексті досліджуваної нами проблеми.

Так, зарубіжний досвід соціально-педагогічної роботи з юними матерями дослідила І. Братусь [60]. Ученою проаналізовано теоретичні підходи до вирішення проблем юного материнства; обґрунтовано зарубіжний досвід соціально-педагогічної роботи з юними матерями та особливості його використання у вітчизняній практиці та ін.

Однією із соціально-педагогічних досліджень з проблем материнства є дисертація Н. Максимовської [409], у якій розглянуто проблему формування культури материнства жіночої молоді у соціально-педагогічному середовищі

ВНЗ. Авторкою здійснено історико-педагогічний синтез взаємозв'язку соціального виховання жінки та виконання материнського призначення у суспільстві; розроблено та експериментально перевірено програму формування культури материнства в соціально-педагогічному середовища ВНЗ.

Метою роботи Г. Постолук стала характеристика етапів розвитку та змістово-технологічних компонентів діяльності соціальних служб з профілактики відмов матерів від немовлят. Ученою виокремлено групи причин відмов матерів від немовлят; обґрунтовано концептуальні положення профілактики відмов матерів від немовлят; визначено перспективи розвитку цих служб у системі підтримки сім'ї в Україні [618].

Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю в умовах великого міста проаналізовано Г. Лактіоною [358]. Ученою обґрунтовано основні компоненти організації діяльності соціальних служб для жіночої молоді, окреслено процес формування жіночої особистості на основі навчання і виховання, засвоєння соціальних ролей, набуття суспільного та власного досвіду, досягнення психофізіологічної та соціальної зрілості.

Цікавою у контексті досліджуваної проблеми є дисертація Л. Сологуб [795], предметом дослідження якої обрано материнство як соціальний інститут. Ученою встановлено, що материнство є фундаментальною суспільною цінністю; виявлено специфіку розвитку материнства в сучасних умовах; розглянуто взаємозв'язки між змінами традиційних ролей жінки і її фактичного становища у всіх сферах суспільного життя та ін.

Можемо резюмувати, що у сучасній науковій літературі (юридичній, психологічній, медичній, соціологічній, філософській) достатньо широко вивчають проблеми материнства. Відтак, аналіз дисертаційних та монографічних педагогічних досліджень засвідчив, що досліджувана категорія розглядалася у контексті дитячо-батьківських відносин та соціалізації жіночої молоді, але залишається нерозробленою в соціально-педагогічній теорії і практиці.

Переходимо до аналізу науково-методичної літератури із соціальної педагогіки і соціальної роботи, присвяченої дослідженню материнства. Здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що у підручниках та навчальних посібниках з соціальної педагогіки вітчизняних та зарубіжних авторів міститься матеріал, присвячений соціальній роботі з жінками (І. Зверєва, Г. Лактіонова (2004) [814]); формами і методами соціально-педагогічної роботи з юними матерями (І. Зверєва, 2006) [809]; діяльності закладів з підтримки жінок, молоді та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах (Г. Тимошко, 2011) [903].

Так, І. Зверєвою, Г. Лактіоною [814] розглянуто теоретичні засади, зміст та організацію соціальної роботи; форми та методи соціальної роботи з різними категоріями клієнтів, зокрема зі сім'єю, з клієнтами різного віку, з представниками проблемних груп, з жінками. У контексті розгляду соціальної роботи з жінками представлено моделі соціальних служб, що набули поширення у західній практиці (притулки для жінок, телефонна служба «Жінки – насильство – інформація», центри інформації для жінок, багатoproфільні жіночі центри, центри допомоги молодим матерям, спеціальні служб з подолання жіночого безробіття та ін.). Окреслено і практику становлення соціальної роботи в Україні: діяльність Вечірньої жіночої гімназії, Київського міського центру по роботі з жінками, жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна»; реалізацію проєктів «Родина», «Народитися жінкою – виклик життю» та ін.

Г. Тимошко [903] розглянуто роль і перспективи діяльності соціальних служб для жінок в Україні; особливості організації діяльності центру матері і дитини; специфіку діяльності соціального гуртожитку; діяльність центрів соціально-психологічної допомоги особам, які опинилися у складних життєвих обставинах; роботу Центру планування сім'ї як спеціалізованої служби щодо подолання кризових тенденцій.

І. Зверєвою [809] окреслено форми і методи соціально-педагогічної роботи та обґрунтовано технології соціально-педагогічної роботи з юними матерями, а

саме: на мезорівні – створення сервісних центрів (притулків або групових будинків) для юних мам та їх дітей; організація тренінгових програм із підготовки до народження дитини; організація груп самопомоги; на макрорівні – індивідуальна допомога з урахуванням клієнтцентованого та міждисциплінарного підходів.

Значний масив з досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства представлено у наукових публікаціях. Зокрема, особливості підготовки дівчат-підлітків до усвідомленого материнства відтворено в науковій розвідці Т. Новосільської, О. Денисюк [477], де висвітлено напрями та принципи підготовки дівчат-підлітків до усвідомленого материнства, в основу якої поставлено самопізнання та самовдосконалення, сприйняття себе, як майбутньої жінки, дружини і матері; турбота про власне репродуктивне здоров'я тощо. Продовженням окресленого аспекту стали праці М. Гончаренко, Г. Павленко, Н. Ушакової, О. Шевченко [131; 1005], у яких розкрито психологічні та педагогічні особливості готовності молоді до материнства та проаналізовано процес трансформації цінності шлюбу. У контексті вітчизняної педагогічної думки окреслена проблема аналізується Ю. Ткачовою [915]. Ученою звернено увагу на основні педагогічні ідеї педагогів-класиків щодо підготовки студентства до материнства (орієнтація на шлюб, сім'ю та усвідомлене материнство).

Спробу співставити категорії «материнство» й батьківство» втілено в роботі О. Тюпті [929]. Ученою проаналізовано загальну структуру мотиваційно-потребнісної сфери особистості матері та батька, встановлено передумови (історичні, культурні, соціальні, біологічні) розходження в реалізації чоловіками й жінками батьківської ролі та ін.

Цікавою у контексті нашого дослідження є публікації К. Лук'янової [386], у яких проаналізовано причини виникнення в сучасному світі явища материнства; визначено основні групи проблем, з якими стикаються неповнолітні матері; розглянуто напрями діяльності соціального педагога з неповнолітніми матерями.

Важливою для нашого дослідження є наукова праця І. Трубавіної, у якій учена аналізує теоретичні підходи (правовий, гендерний, проблемно-орієнтований, підходи соціальної педагогіки і соціальної роботи, родиноцентричний) та зміст надання соціально-педагогічних послуг матерям з дітьми та вагітним (соціальну профілактику, соціальну реабілітацію, соціальний супровід, соціальне обслуговування, втручання) [926, с. 93–99].

Здійснений аналіз другого напрямку – праці сучасних вітчизняних та зарубіжних учених у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, присвячений дослідженню першої групи (материнство), дозволяє констатувати наступне: незважаючи на значну кількість праць з проблем материнства, соціально-педагогічна підтримка досліджуваної категорії предметом наукового пошуку не була. Зауважимо, що за шифром спеціальності 13.00.05 «Соціальна педагогіка» та 231 «Соціальна робота» на рівні дисертаційних досліджень проблема соціально-педагогічної підтримки матерів на вітчизняному та зарубіжному ґрунті не представлена.

Розглянемо *другу групу* у межах другого напрямку – дослідження з проблем дитинства.

Цікавими у контексті досліджуваної проблематики є дисертаційні дослідження/монографії О. Квас, В. Мисько, С. Лупаренко та ін., котрі розглянули історико-педагогічні підходи до педагогіки дитинства. Так, О. Квас на основі вивчення науково-педагогічних джерел, етнографічних, історичних, історико-педагогічних, етнопедагогічних праць і архівних документів відстежено весь історичний шлях, який пройшла педагогіка дитиноцентризму від періоду становлення і тріумфу до занепаду і нового відродження [272]. Генезу ідей дитинства у вітчизняній педагогіці ХХ ст. здійснено С. Лупаренко, а саме: обґрунтовано підходи до оцінки розвитку дитини, визначено мету і завдання освіти, розроблено освітні технології, основні компоненти процесу навчання, здійснено періодизацію та обґрунтовано основні тенденції розвитку педагогічної

науки в Україні ХХ ст. щодо питання дитинства [389]. Особливості дитиноцентрованого підходу Я. Корчака до сутності процесу виховання дитини обґрунтовано В. Мисько [441].

Соціально-педагогічну підтримку дітей, які потребували захисту, в Україні в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. дослідила Т. Янченко [1036]. Предметом аналізу в досліджуваних рамках було обрано форми виховання дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей-правопорушників, ідеї соціально-педагогічної підтримки окреслених категорій дітей та практичної діяльності організацій державного і недержавного рівня. Відтак, наявні дослідження розглядали в історичному контексті соціально-педагогічну підтримку дітей-сиріт, а концепт «материнство й дитинство» як єдине ціле залишився за межами їх наукового пошуку.

Дитинство як об'єкт соціально-демографічної політики в Україні, діяльність дитячих будинків сімейного типу та особливості соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в них дослідила І. Голубева [128]. Безпритульність та бездоглядність як історико-педагогічний феномен, організація подолання окресленого явища, основні компоненти процесу навчання і виховання у інтернатних закладах була предметом ґрунтовного аналізу В. Виноградової-Бондаренко [88].

Соціальну опіку дітей та молоді у контексті розвою шкільництва й вітчизняної педагогічної думки в регіонах України в історичному аспекті було простежено Т. Завгородньою, Н. Лисенко, К.-Д. Мажец, І. Пługатор [209; 574] та ін. Сімейні форми виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування у 40-і роки ХХ ст. – на початку ХХІ ст. досліджено І. Ченбай [986], а саме: окреслено питання організації соціально-педагогічної роботи з сім'ями, де виховуються такі категорії дітей; проаналізовано діяльність неурядових організацій щодо реалізації програм підтримки сімейних форм виховання та ін. Аналізу інституційного утвердження опікунської педагогіки у Польщі; ролі

прийомної сім'ї як опікунсько-виховного середовища, напрямам опікунсько-виховної діяльності школи та позашкільних інституцій присвячено дослідження Д. Герцюка, О.Карпенко, І. Мицишин та ін. [899; 260].

Систему охорони здоров'я УРСР у роки нової економічної політики, динаміку розвитку мережі закладів охорони здоров'я, основні заходи з охорони материнства та дитинства в республіці розглянуто І. Ткаченко [914]. Діяльність медичних установ у сфері охорони материнства та дитинства у Харкові в 1919–1934 рр. досліджувала Г. Демочко [158].

У контексті досліджуваної проблематики цікавими для нас видаються наукові праці соціальних педагогів, а саме: О. Безпалько, В. Гуріч, І. Зверева, І. Ковчина, Ж. Петрочко та ін. [40; 144; 289; 568; 226], які досліджували з позиції соціальної педагогіки категорію «дитинство». Зокрема, загальну технологію соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, аргументовано Ж. Петрочко [568]. Зміст та види соціальних послуг, що надаються у територіальній громаді дітям та учнівській молоді в процесі соціально-педагогічної роботи визначено О. Безпалько [40]. Сутність практичної роботи та організаційно-методичні умови соціального педагога з охорони та забезпечення прав дитини обґрунтовано В. Гуріч [144]. Професійну підготовку студентів до соціально-правової діяльності як інноваційну форму освіти окреслено І. Ковчиною [289].

Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами в будинках дитини розглянута у роботі С. Курінної [353], зокрема представлено: особливості функціонування будинку дитини, модель його трансформації в сучасних соціокультурних умовах та ін.

Модель професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в соціальних центрах матері та дитини теоретично обґрунтовано А. Шеремет [1008]. Відтак готовність майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів

до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі не розглядалися.

Зауважимо, що здійснений науковий пошук засвідчив низку напрацювань на вітчизняному та зарубіжному ґрунті щодо різних категорій дітей. Такі обставини є визначальними у контексті досліджуваної проблеми та слугуватимуть науковим підґрунтям нашого подальшого наукового пошуку саме з позицій соціальної педагогіки.

Маємо низку робіт, присвячених організації соціально-педагогічної підтримки різних категорій населення в зарубіжних країнах. Зокрема, соціально-педагогічну підтримку обдарованих дітей у США розкрито І. Бабенко [30]. У роботі окреслено методи та форми виявлення обдарованих дітей, напрями навчання та виховання даної категорії дітей, підготовку вчителів до роботи з обдарованими дітьми в історичній ретроспективі. Генезу соціально-педагогічної підтримки обдарованих школярів у Польщі здійснено О. Бочаровою [59]. У роботі простежено етапи розвитку системи підтримки та шляхи її вдосконалення обдарованих дітей; висвітлено систему їх навчання й виховання та ін.

Об'єктом дослідження А. Воронецької-Боровської є процес соціально-педагогічної допомоги дітям-інвалідам в умовах масової загальноосвітньої школи [103]. Соціально-педагогічну підтримку дітей з обмеженими можливостями як вид професійної соціально-педагогічної діяльності, що покликана захищати права даної категорії дітей на повноцінний розвиток та спрямовувалася на організацію індивідуальної допомоги задля їх життєвого самовизначення, висвітлив В. Тесленко [901]. Проблему соціально-педагогічної підтримки дітей із неблагополучних сімей в умовах реабілітаційного центру порушила Л. Бондаровська [55]. Соціально-педагогічну підтримку дітей-сиріт в умовах взаємодії державних і суспільних структур розглянуто Г. Замалдіною [218].

Соціально-педагогічну підтримку діяльності сучасних дитячих громадських об'єднань, зокрема форми, методи і перспективи підтримки діяльності суб'єктів дитячого руху в сучасній Україні розглянуто Л. Романовською [741].

Здійснений аналіз дозволяє відзначити наступне: дисертаційні дослідження/монографії із соціальної педагогіки вітчизняних та зарубіжних авторів розкривають основні положення соціально-педагогічної підтримки, а саме: дітей з вадами розвитку; батьків дітей з особливими потребами; обдарованих дітей; дітей та громадських організацій, зокрема й в історичному контексті; учнів та учнівської молоді; дітей групи ризику та ін. Відтак, відсутні історико-соціально-педагогічні дослідження соціально-педагогічної підтримки в контексті вивчення категорії «материнство й дитинство».

Переходимо до аналізу науково-методичної літератури, присвяченої дослідженню дитинства.

Здійснений пошук дозволяє стверджувати, що в підручниках та навчальних посібниках із соціальної педагогіки вітчизняних та зарубіжних авторів порушено проблеми: соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування (А. Капська) [806]; соціальної роботи з дітьми (С. Харченко) [815]; соціальної підтримки дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями (І. Богданова [51]; О. Безпалько) [41]); соціально-педагогічної підтримки дітей та молоді (О. Безпалько (2013) [42] та ін.

Цікавим для нашого дослідження є четвертий змістовий модуль посібника О. Паскаль [544], де представлено досвід організації соціально-педагогічної підтримки дітей з груп ризику, а саме: технології роботи соціальних педагогів з дітьми з груп ризику; технологію соціально-педагогічної діяльності з «дітьми вулиці», технологію роботи соціального педагога із соціалізації дитини, що перебувала в екстремальних умовах; технологію соціально-педагогічного коригування моральних норм поведінки дітей молодшого шкільного віку; технологію роботи з соціально дезадаптованими дітьми молодшого шкільного

віку; соціально-педагогічну технологію попередження злочинності серед дітей молодшого шкільного віку; технологію ресоціалізації особистості в закладах пенітенціарного профілю.

Діяльність центрів матері й дитини і консультаційних пунктів, центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді в пологових будинках, жіночих консультаціях, будинках дитини розглянуто в методичному посібнику за заг. ред. І. Зверєвої, Ж. Петрочко [219].

Особливості роботи з дітьми групи ризику, у тому числі з дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, дітьми-волоцюгами і ін., розкривають у навчальному посібнику Л.Оліференко, І. Дементьєва, Т. Шульга [1025], в якому наведені нормативно-правові основи соціально-педагогічної підтримки цих дітей; представлені методики, технології роботи з ними в соціально-педагогічних освітніх установах і закладах інтернатного типу та ін.

Завершуючи аналіз другої групи другого напрямку підсумовуємо: категорія «дитинство» представлена у соціально-педагогічній літературі певним науковим доробком вітчизняних та зарубіжних вчених. Проте соціально-педагогічна підтримка дитинства не розглядалася у єдності з категорією «материнство». Відсутні такі дослідження і в історико-педагогічній літературі щодо періоду ХХ – початку ХХ ст., що потребує глибокого соціально-педагогічного аналізу в теоретичній і практичній площині.

Перейдемо до *третьої групи* другого напрямку, який присвячений розгляду проблем сім'ї. Зазначимо, що дана проблематика є доволі розробленою в соціально-педагогічній науці, тому увагу акцентуватимемо саме на наукових розвідках щодо підтримки сім'ї як основного середовища розвитку дитинства й забезпечення основних прав материнства.

Дотичними до теми нашого наукового пошуку є роботи з питань соціально-педагогічної роботи з сім'єю Т. Алексєєнко, Ю. Жданович, М. Соляник, І. Трубавіної та ін. [8; 923; 824; 897].

Комплексне дослідження сучасного сімейного виховання у теорії і практиці в кінці 80-х років ХХ ст. та у ХХІ ст., його трансформаційних змін у вітчизняному і зарубіжному досвіді, проблем сучасного батьківства/материнства і сучасного дитинства, пріоритетів, інноваційних ідей, технологій соціально-педагогічної підтримки сімейного виховання, дітей і сиріт, позбавлених батьківського піклування та ін. здійснено Т. Алексеєнко [8].

На основі родинноцентричного підходу представлено теоретичні та методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю в Україні в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді І. Трубавіною [923].

Вважаємо за необхідне зазначити наявність низки наукових досліджень щодо соціально-педагогічної підтримки сім'ї та дотичних до неї аспектів.

А саме, соціально-педагогічну підтримку сімейного виховання щодо різних цільових груп дітей та учнівської молоді в системі освіти запропоновано Т. Алексеєнко, Ю. Жданович та ін. [824]. Відтак, генезу соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства представлено не було.

Технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах представлено у дисертаційному дослідженні М. Соляник [797], а саме: соціальний супровід; ведення випадку; консультування; кризове втручання, оцінка потреб тощо.

Соціально-педагогічну підтримку батьків дітей раннього віку з особливими потребами вивчила І. Макаренко [406]. Дослідницею представлено індивідуальну програму допомоги батькам «Щаслива родина» та технологію надання соціально-педагогічної підтримки, в основу якої поставлено взаємодію сім'ї та соціальних інституцій в особі соціального педагога.

Соціально-педагогічну підтримку молодих сімей в Північній Ірландії висвітлено Л. Буніною [67]. Авторкою проаналізовано програми соціально-педагогічної підтримки, основні підходи до формування навичок усвідомленого батьківства в діяльності соціальних служб підтримки сім'ї в Північній Ірландії.

Фостерну сім'ю Великої Британії як соціально-педагогічного середовища підтримки особистості дитини, практичну підготовку фостерних батьків для роботи з дітьми обґрунтовано О. Романовською [846].

Маємо і дослідження зарубіжних авторів з окресленого напрямку проблеми. Зокрема, метою розвідки Г. Сабітової [751] стало опрацювання теоретико-методологічних основ соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми та визначення пріоритетних напрямів її розвитку. Автором розроблено теоретичну концепцію соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми, що відображає нову якість взаємодії сім'ї, суспільства, держави у вирішенні складних питань виховання, розвитку, соціалізації дітей.

Зауважимо, аспект соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як різновиду соціально-педагогічної діяльності в Україні та зарубіжних країнах в історичній ретроспективі предметом розгляду сучасних науковців не слугував.

Переходимо до аналізу науково-методичної літератури, присвяченої дослідженню проблем сім'ї.

Здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що в підручниках та навчальних посібниках із соціальної педагогіки вітчизняних та зарубіжних авторів сім'я розглядається: як об'єкт соціально-педагогічної роботи (А. Капська [806], І. Зверева, Г. Лактіонова [814], О. Безпалько [41; 802]); як провідний фактор соціалізації особистості (І. Богданова [51]); діяльності закладів із підтримки жінок, молоді та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах (Г. Тимошко) [903].

Різні підходи до трактування сутності інституту неповної сім'ї, причини утворення неповних сімей та технології діяльності соціальних служб щодо організації соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних сімей досліджували М. Докторович [182], педагогічні проблеми молоді сім'ї – Т. Алексеєнко [10].

Нові підходи в Україні до практики соціальної роботи з сім'єю представлено в науково-навчально-методичному посібнику С. Харченка (2003) [815]; методики, технології, стратегії і тактики соціально-педагогічної роботи з людьми різних вікових груп та категорій, зокрема соціально-педагогічна підтримка в'язнів у пенітенціарних установах та після виходу з них – С. Пальчевського [541]; особливості соціально-педагогічної діяльності з сім'ями у кризовому становищі – О. Паскаль [544].

Доречно зауважити, що в навчальних посібниках міститься й історичний матеріал, зокрема, історію соціальної роботи в Україні представлено у науково-навчальному посібнику С. Харченка та ін. [972]; соціально-педагогічний потенціал християнства та християнської педагогіки та традиції соціальної підтримки за часів козацтва та за часів російського царату – І. Богданової [51]).

Цікавий матеріал для нашого дослідження представлено в навчальному посібнику Г. Тимошко [903], а саме: основні напрями діяльності соціальних служб підтримки сім'ї; роль соціальних служб в організації діяльності дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей; організацію діяльності соціальних служб із неблагополучними сім'ями та ін.

Питанням гендерної педагогіки, гендерної освіти та виховання, напрямків та методів сучасних гендерних досліджень, особливостям гендерної соціалізації особистості; оволодіння методиками гендерного навчання і виховання з метою створення умов для розвитку індивідуальних особливостей кожної особистості та пом'якшення впливу гендерних стереотипів, особливостям організації гендерно-неупередженого навчально-виховного процесу в змінених соціально-педагогічних умовах присвячено дослідження Т. Веретенко, Т. Говорун, В. Кравця, В. Кікінеджи, О. Кізь, Н. Шевченко та ін. [115; 227; 333; 334].

Оцінку потреб дитини та її сім'ї досліджували І. Зверєва, З. Кияниця, Ж. Петрович [227]. Автори окреслюють основні етапи, принципи, методи

здійснення оцінювання й оцінки потреб клієнта; пропонують її авторську модель; подають практичні форми для реєстрації звернення клієнтів та ін.

Цілісну модель діяльності сімейного соціального педагога як посередника у взаємодії особистості, сім'ї, технології захисту сім'ї і дитини, діагностика і корекція педагогічної занедбаності дітей і підлітків, консультування сімейного соціального педагога та ін. розглянуто Т. Лодкіною [383].

Історію зародження соціальної роботи в зарубіжних країнах, моделі соціального забезпечення населення країн Європи та США, роботу соціальних служб та види послуг для різних категорій населення розглянуто в навчальному посібнику С. Кубіцького [347].

Отже, завершуючи аналіз другого напрямку за трьома групами резюмуємо: у сучасній науковій літературі проблема соціально-педагогічної підтримки сім'ї представлена доволі широко; маємо і багато досліджень з питань материнства й дитинства, однак питання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства залишається нерозробленим в історико-соціально-педагогічній теорії і практиці.

Переходимо до аналізу *третього напрямку* – ОПП підготовки студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» у ЗВО України. Для аналізу візьмемо профільні, рейтингові ЗВО України IV рівня акредитації різного географічного представлення (Запорізький національний університет, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського, Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, ХНУ імені В.Н.Каразіна, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Херсонський державний університет, Ужгородський національний університет, Хмельницький національний

університет) задля регіонального порівняння.

Проаналізуємо ОПП першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти названих ЗВО.

У *Запорізькому національному університеті* ОПП «Соціальна педагогіка» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [950] передбачає у нормативній частині наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Історія соціальної роботи», «Соціальна робота з різними віковими групами», «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів», «Соціальний супровід сім'ї», «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти». У вибірковій частині ОПП пропонується для вивчення: «Соціально-педагогічний захист та підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки», «Оцінка потреб дитини та її сім'ї», «Управління спеціалізованими соціальними службами», «Організація соціально-педагогічної діяльності в закладах освіти». ОПП «Соціальна педагогіка» другого (магістерського) рівня вищої освіти передбачає у *нормативній частині* такі дисципліни: «Міжнародні і національні соціальні служби», у *вибірковій*: «Оцінка потреб дитини з інвалідністю», «Соціально-педагогічний супровід сім'ї, що виховує дитину з інвалідністю», «Основи батьківської компетентності».

У *Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка* ОПП «Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Практична психологія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [515] включає у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Історія соціальної роботи/соціальної педагогіки», «Теорія та історія соціального виховання», «Теорія і практика соціальної роботи», у *вибірковій*: «Соціально-педагогічна робота з різними групами клієнтів». ОПП «Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Практична психологія» другого (магістерського) рівня вищої освіти передбачає у *нормативній частині* такі дисципліни: «Соціальна, педагогічна і психологічна робота у громаді», у *вибірковій*: «Соціально-педагогічна робота з різними категоріями клієнтів», «Актуальні проблеми соціальної роботи,

соціальної педагогіки та психології».

У *Національному університеті біоресурсів і природокористування України* ОПП «Соціальна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [711] передбачає у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Основи надання соціальних послуг», «Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю», Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Соціальний супровід сім'ї», «Соціалізація особистості», «Система організації та управління соціальними службами», «Історія соціальної роботи», «Технології соціальної роботи», «Теорія та історія соціального виховання»; у *вибірковій* – «Організація соціального забезпечення», «Соціальна терапія проблем індивіда та групи».

ОПП «Соціальна робота» другого (магістерського) рівня вищої освіти охоплює у *нормативній частині* такі дисципліни: «Соціальна робота в Україні та організація діяльності соціальних служб», «Соціальний супровід сім'ї»; у *вибірковій*: «Організація роботи з різними соціальними групами», «Соціальна політика».

У *Київському університеті імені Бориса Грінченка* ОПП «Соціальна педагогіка» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [710] передбачає у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Соціально-педагогічна діяльність у різних соціальних інституціях». ОПП «Соціальна робота» другого (магістерського) рівня вищої освіти передбачає у *нормативній частині* такі дисципліни: «Соціальна робота з особливими групами отримувачів послуг», «Дослідження актуальних соціальних проблем».

У *Тернопільському національному педагогічному університеті імені В. Гнатюка* ОПП першого (бакалаврського) рівня вищої освіти «Соціальна робота» охоплює у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Історія соціальної роботи», «Соціальна робота з різними групами»; *вибіркові* – «Соціальні основи шлюбу і сім'ї», «Соціальна робота в навчально-виховних закладах», «Соціальна робота з особами з девіантністю».

ОПП «Соціальне адміністрування у громаді» другого (магістерського) рівня вищої освіти у Тернопільському національному педагогічному університеті імені В. Гнатюка передбачає у *нормативній частині* такі дисципліни: «Світові моделі і стандарти соціальної роботи», «Теорія і практика соціальної роботи у громаді», *вибіркові* – «Менторська підтримка дітей та молоді».

У ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» ОПП першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [623] за спеціальністю 231 «Соціальна робота» передбачає у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Історія соціальної роботи», «Система організації соціальних служб», «Соціально-психологічна робота в опікунських закладах»; *вибірковий компонент* – «Соціально-педагогічна діяльність з обдарованими дітьми», «Соціально-педагогічна діяльність з неповними сім'ями», «Основи соціального супроводу адопційної сім'ї», «Супровід прийомної сім'ї та дитячих будинків», «Основи психолого-педагогічної культури батьків», «Робота з молоддю сім'єю».

У Херсонському державному університеті ОПП першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» [514] вміщає у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Основи соціально-правового захисту особистості», «Соціалізація особистості», «Соціальна політика», «Спеціалізовані служби та громадські об'єднання в соціальній сфері», «Соціальний супровід сім'ї», «Технології соціально-педагогічної роботи»; *вибірковий компонент* – «Сучасні концепції сімейного виховання», «Соціалізація дитини в сім'ї», «Провідні моделі педагогічної освіти батьків».

Характеристика ОПП першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна за спеціальністю 231 «Соціальна робота» [693] передбачає у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Історія соціальної роботи»,

«Соціальна політика», «Система організації соціальних служб», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Соціальний захист і соціальне забезпечення»; у *вибірковій частині* – «Соціологія сім'ї», «Соціальний захист і соціальне забезпечення», «Соціальна робота в громаді», «Соціологія дитинства», «Соціальна робота в зарубіжних країнах», «Гендерні аспекти соціальної роботи».

ОПП підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» в *Хмельницькому національному університеті* [521] охоплює у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Теорія та історія соціального виховання», «Розвиток світових цивілізацій», «Соціальна політика», «Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю», «Соціалізація особистості», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Система організації та управління соціальними службами», «Технології соціально-педагогічної діяльності», «Соціальний супровід прийомної сім'ї», «Організація соціального забезпечення»; у *вибірковій частині* – «Історія соціальної роботи», «Технології соціальної роботи за кордоном», «Соціальна робота в конфесіях».

ОПП підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» в *Ужгородському національному університеті* [520] передбачає у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Інновації в соціальній роботі», «Соціальна робота в умовах катастроф»; у *вибірковій частині* – «Навчання теорії і практики соціальної роботи в Україні і за кордоном», «Організація шкільної соціально-психологічної служби», «Технології соціально-педагогічної діяльності», «Соціальна робота в системі освіти», «Соціально-педагогічне консультування», «Соціальна робота з дезадаптованими дітьми».

Зазначимо, що не у всіх проаналізованих сайтах профільних ЗВО міститься ОПП підготовки студентів заявленої спеціальності. Відтак, деяка інформація нами віднайдена на сайтах кафедр. Зокрема, маємо дані, що за кафедрою соціальної

педагогіки, психології та педагогічних інновацій факультету початкового навчання в *Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д.Ушинського* закріплено наступні дисципліни: «Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах», «Соціальний супровід сім'ї», «Соціально-педагогічна робота з різними типами сімей», спецкурс «Історія соціальної педагогіки» [571].

Розглянемо змістове наповнення дисциплін соціально-педагогічного циклу, що викладаються практично у більшості ЗВО України на спеціальності 231 «Соціальна робота (соціальна педагогіка)» і є дотичними до теми нашого дослідження. Однією із таких дисциплін є «Соціальна робота з різними групами клієнтів». Проаналізуємо її зміст на прикладі викладання у Хмельницькому національному університеті [521]. Так, зміст навчальної дисципліни передбачає вивчення тем: «Соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування», «Соціальна робота з людьми, які зазнали насильства в сім'ї», «Соціальна робота з дітьми схильними до девіантної поведінки». Як бачимо, дисципліна не передбачає вивчення категорії «материнства», а категорія «дитинства» вивчається з позиції соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, схильних до девіантної поведінки.

Дещо наближеною до теми нашого дослідження є навчальна дисципліна «Система організації соціальних служб», що передбачає вивчення тем: «Організаційні засади соціального забезпечення», «Розвиток мережі соціальних служб», «Структура соціальних служб», «Загальні стратегії соціальної роботи в соціальних службах», «Окремі технології, форми і методи роботи в соціальних службах», «Соціально-правове забезпечення діяльності соціальних служб», «Система соціального обслуговування в Україні», Система державних органів соціального захисту», «Розвиток недержавних організацій соціальної сфери», «Інформаційне забезпечення діяльності соціальних служб та організацій». Перелік тем не дає змоги зробити висновок про те, чи заявлена дисципліна

передбачає вивчення діяльності соціальних служб у напрямку роботи з жінками, матерями, їх соціально-педагогічної підтримки.

Дисципліна «Технології соціальної роботи в Україні та світі» [733], що закріплена за кафедрою корекційної педагогіки та інклюзії у Львівському національному університеті імені Івана Франка і читається на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» передбачає поряд з вивченням тем «Технології соціальної роботи з сім'єю», «Технології соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними дітьми та дітьми вулиці», «Соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми» та ін. і, зокрема, вивчення теми «Технології соціальної роботи з жінками». Відтак категорія «материнство» предметом вивчення не заявлена.

Дисципліна «Історія соціальної роботи» викладається практично в усіх ЗВО України. Відтак аналіз робочої програми з підготовки студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 «Соціальна робота» освітньої програми «Соціальна робота», розробленої на кафедрі соціології та соціальної роботи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки [731], засвідчує, що курс складається із двох змістових модулів. Змістовий модуль 1. «Історичні витоки та традиції розвитку благодійної діяльності» містить тему «Розвиток державної системи допомоги дітям, військовослужбовцям», що передбачає вивчення діяльності радянської влади у сфері дитинства; розгляд проблеми масового сирітства і безпритульності; стан і основні тенденції розвитку системи державного піклування у кінці XIX ст. Змістовий модуль 2. «Становлення і розвиток соціальної роботи в Україні та за кордоном» передбачав теми: «Формування системи державного соціального забезпечення в Радянському Союзі», «Становлення соціальної роботи в незалежній Україні як системи», «Становлення і розвиток соціальної роботи в США», «Соціальна робота у Великобританії», «Соціально-педагогічна робота в Німеччині». Як бачимо, проблеми соціально-педагогічної підтримки,

материнства, залишилися за межами вивчення окресленої дисципліни.

Таким чином, аналіз третього напрямку – ОПІ першого (бакалаврського) й другого (магістерського) рівня вищої освіти профільних ЗВО IV рівня акредитації дає можливість стверджувати про відсутність у навчальних планах дисципліни, яка б конкретизувала проблематику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Практично в більшості ЗВО викладаються дисципліни, які є дотичними до теми нашого дослідження і розглядають категорії «дитинство», «соціальний захист», «соціальне забезпечення», «соціальна підтримка». Однак, категорії «материнство» й «соціально-педагогічна підтримка» в ОПІ названих нами ЗВО не представлені. Окреслена ситуація актуалізує потребу в розробці курсу з досліджуваної проблеми для студентів спеціальності 231 «Соціальна робота (соціальна педагогіка)» у ЗВО України. На підтвердження таких міркувань, зокрема, йдеться у науковій публікації І. Трубавіної [922], яка не тільки обґрунтувала теоретичні засади нової інтегрованої навчальної дисципліни для студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти в університетах – «Материнознавство в соціально-педагогічній діяльності», а й запропонувала змістове наповнення програми її вивчення.

Про актуальність і доцільність досліджуваної проблеми свідчить і поява дотичних дисциплін. Зокрема, у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет на спеціальності 053 «Психологія» для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти читається курс «Перинатальна психологія і психологія материнства»[732], яка пропонує цікаві для нашої проблематики теми, а саме: «Кризи становлення материнської сфери жінки. Становлення материнської ідентичності жінки», «Психологічна та фізіологічна готовність до материнства», «Підготовка вагітної жінки до пологів. Етапи виношування дитини, психологічне наповнення триместрів вагітності. Психологія пологів», «Програма психологічної готовності вагітної жінки до перших пологів» та ін.

Отже, за результатами наукового пошуку, який здійснено відповідно у межах визначених трьох груп та за трьома напрямками (див. вище) можемо підсумувати наступне: стан розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в історико-педагогічних та соціально-педагогічних дослідженнях та науковій літературі залишається малодослідженим та практично представленим і потребує ґрунтовного аналізу основних категорій, розробки авторської термінології, презентації авторського бачення проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХ – початку ХХІ ст. у соціально-педагогічній науці.

У цьому контексті вбачаємо за необхідність проблему соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (ХХ–початок ХХІ ст.) розглядати саме як соціально-педагогічну, уточнюючи її теоретичний і практичний зміст. Дослідження сучасного стану розробленості проблеми засвідчило необхідність аналізу базових категорій дослідження, які представимо у наступному параграфі.

1.2 Поняттєво-категоріальний апарат дослідження

Аналіз стану розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, здійснений у попередньому параграфі, засвідчив, що на сучасному етапі одним із проблемних питань соціальної педагогіки все ще залишається неузгодженість термінології, нечітке трактування багатьох категорій. Відсутність однозначності в теоретико-методологічних основах досліджуваної проблеми апелює до уточнення поняттєвого апарату. Для нашого дослідження релевантним видається кваліфікація категорій «материнство», «дитинство», соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства» з позиції соціальної педагогіки.

Історико-соціально-педагогічне вивчення розвитку категорій є надзвичайно складним. Поняттєвий апарат, джерелознавство, погляди народної й академічної

педагогіки, висвітлення та розкриття в контексті взаємозв'язків і взаємовпливів релігійного світогляду та етнопедагогічного, соціокультурного й кроскультурного світосприйняття до зазначених категорій – це все вимагає узгодження історичних та сучасних підходів. Проаналізуємо детальніше кожен категорію.

Однією з ключових у нашій дисертаційній роботі є категорія «материнство», що потребує глибокого аналізу щодо визначення її змістового наповнення. Вважаємо за необхідне зауважити, що не виписано формулювання досліджуваної категорії у базових документах міжнародного та вітчизняного законодавства [314; 305; 642; 643 та ін.].

В українській радянській енциклопедії категорія «материнство» визначається як правове становище жінки у зв'язку з народженням, утриманням і вихованням дітей [933].

Найбільш повне визначення даного терміну, на наш погляд, подане у «Словнику української мови» [933], у якому поняття «материнство» має такі дефініції:

1. Стан жінки-матері під час вагітності, пологів, годування дитини.
2. Почуття жінки-матері до дитини; бажання стати матір'ю.

У соціально-педагогічному тезаурусі «материнство» означено як:

1. Біологічне і соціальне ставлення матері до дитини (дітей). Біологічне відношення визначається походженням дитини від матері (кровним спорідненням) і пов'язане з виконанням жінкою репродуктивної функції.

2. Складова соціального інституту батьківства, яка впливає на функціонування сім'ї як малої соціально-психологічної групи. Основна функція материнства – репродуктивна і виховна [825].

Зауважимо, що аналіз словників з педагогіки та соціальної педагогіки [104; 916, 74; 291; 132; 808], засвідчив, що категорія «материнство» не достатньо

обґрунтована та розроблена. Для прикладу, в енциклопедії для фахівців соціальної сфери категорію «материнство» не представлено.

Натомість, словник із соціальної політики поглиблює соціально-педагогічну довідкову літературу правовою складовою, визначаючи термін «материнство» як забезпечену законом можливість народжувати здорових дітей (здійснювати репродуктивну функцію), належним чином утримувати їх і виховувати в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї держави [812].

Про материнство як соціальний інститут, основними функціями якої є репродуктивна та соціальна, йдеться у термінологічно-понятійному словнику з соціальної політики й соціальної роботи: материнство – біологічне і соціальне ставлення матері до дитини (дітей). Біологічне ставлення визначається походженням дитини від матері (кровним спорідненням) і пов'язане з виконанням жінкою репродуктивної функції, що також є підставою для юридичного встановлення материнства. Біологічно і юридично материнство можуть не збігатися (напр., у разі всиновлення або неодноразового материнства у традиційних племінних чи малорозвинених аграрно-промислових суспільствах). Материнство є складовою соціального інституту батьківства і впливає на функціонування сім'ї як малої соціально-психологічної групи. Основні функції материнства – репродуктивна та виховна. Репродуктивну іноді позначають термінами «прокреативна», «генеративна», та її зміст включає значення другої функції (догляд за дітьми, їх виховання і навчання). Материнство (разом із батьківством) найповніше задовольняє сенсорні, когнітивні, емоційні та соціальні потреби дитини, забезпечує її поступове залучення до системи соціальних відносин, полегшує засвоєння соціальних ролей. Значення материнства як інституту виховання змінюється залежно від соціально-економічних та інших умов розвитку суспільства (від винятково громадянського до домашнього

виховання). Материнство як соціальний інститут посідає помітне місце в діяльності соціальних працівників, соціальних служб [810, с. 223–234].

Як видно з вищесказаного, у довідковій літературі соціальної сфери категорія «материнство» розглядається з позиції біологічної (репродуктивна функція), соціальної (виховна функція), правової сфери.

Проблема материнства представлена не в усіх підручниках із соціальної педагогіки. Зокрема, І. Зверєвою окреслено термін «юне материнство», що охоплює ранній вік жінок (неповнолітніх, а й дівчат, які народили дитину до 21 року, оскільки до цього віку молода людина набуває самостійності, починає кар'єру) [809].

А. Капська [806] розглядала категорію «материнство» у контексті допомоги батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання, а саме: підготовка молодих батьків до народження дитини, соціально-психологічна, психолого-педагогічна допомога батькам у вихованні дітей різних вікових груп з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей кожної дитини, підготовка дитини до школи, застосування різних форм і методів сімейного виховання, вирішення складних проблем у взаємостосунках батьків та дітей, вирішення юридичних проблем цих взаємостосунків.

Реалізація центрами соціальних служб для молоді цих проблем здійснювалася завдяки створенню: школи молодої матері, школи батьківської підтримки, «Телефону довіри», консультативних пунктів при школах, соціальних служб для батьків, соціально-медичних курсів для молодих жінок, клубів молодих батьків та ін. Ученою виокремлено основні форми роботи: семінари, конференції, «круглі столи», індивідуальні консультації, тренінги, вивчення педагогічних ситуацій, педагогічні бліц-турніри, сімейні посилки, психодрама, тран-тактний аналіз, кінолекторії тощо [806].

На сучасному етапі маємо і дослідження, у яких материнство розглядається як *самостійний феномен*. Даний напрямок розвинула Г. Філіппова, яка умовно

поділила материнство на дві складові: материнство як особистісну конструкцію і материнство як забезпечення умов для розвитку дитини.

Материнство як особистісна конструкція. У межах окресленого напрямку цікавими є ідеї щодо «розвитку материнської сфери» (О. Захаров [222], С. Мещерякова [437], Г. Філіппова [959]). На думку Г. Філіппової, специфіка взаємодії системи «мати-дитина» виражена в наступних позиціях:

1. Змістом функціонування системи «мати-дитина» є забезпечення матір'ю визначених функцій для розвитку дитини.
2. Система взаємодії матері з дитиною є системою реальної взаємодії двох самостійних суб'єктів [959, с.17].

Структуру материнства дослідниця представила у вигляді трьох компонентів: потреба в продовженні роду; модель дитинства й материнства конкретного суспільства; потреби, бажання, ідеали, цілі самої матері [959, с. 17].

Дане розуміння дещо глибше аналізує Л. Шнейдер. Вона пропонує трактувати материнство як психосоціальний феномен, який можна розглядати в двох аспектах, – як забезпечення умов для розвитку дитини та як частину особистісної сфери жінки [1018, с. 155]. Аналіз цього визначення приводить нас до думки про важливість прихосоціальної складової материнства, тобто стосунків матері і дитини.

У межах даного напрямку цікавими для нас видається ідея «базових якостей» матері Е. Ісеніної. За міркуваннями Р. Овчарової, ученою було виділено дві групи якостей: якості, пов'язані зі ставленням до дитини (прийняття, чуйність) та якості, пов'язані зі ставленням матері до навколишнього світу [505, с. 22].

Материнство як забезпечення умов для розвитку дитини розглядається з позиції батьківсько-дитячих стосунків. У межах окресленого напрямку окреслюється *культурно-історичний підхід*, що представлений працями, у яких інститут материнства аналізується з огляду на зміни спадкоємності епох (І. Кон, М. Мід, М. Нероба, Л. Сологуб та ін. [299, с. 23–36; 439; 472, с. 90–93; 795]). На

думку авторів, материнство як соціокультурний феномен імпліцитно містить у собі генезис усієї людської культури й цивілізації, усього суспільно історичного, морального і сімейного досвіду людства. У кожній культурі, – зазначав М. Нероба [472, с. 90], – є цілий інститут материнства, що включає в себе різноманітні способи виховання жінки як матері, які не всі є усвідомлюваними, але загалом формують культурний шлях до моделі материнства, що є інструментом, створеним природою та суспільством для гармонійного виховання дитини.

Перші соціальні стосунки дитини, зазначала Л. Сологуб – це стосунки з матір'ю. З часу виникнення вони мають соціокультурний характер і слугують зразком для всіх подальших стосунків. Саме у процесі спілкування з матір'ю та їх спільної діяльності дитина засвоює перші поняття про світ, суспільство. Лише завдяки матері дитина набуває індивідуальних рис, які визначають духовно-емоційний фон особистості, що включає моральні цінності, оригінальні і неповторні особисті якості [795].

Теоретичною основою вивчення культурної специфіки материнства стали роботи М. Мід [439, с. 134]. За словами дослідниці, материнська турбота і зв'язок з дитиною настільки глибоко закладені в процесі біологічних умов вагітності, пологів і годування дитини, що тільки дуже складні соціальні установки можуть повністю подавити їх. Тобто, у материнстві жінка може реалізувати свою потребу в діяльності, прагненні зайняти себе, придбати джерело постійної турботи і ніжності, позбавити себе від самотності. Відтак, на думку Л. Сологуб [795, с. 10], це є крайнім варіантом, оскільки сучасна жінка має можливість розкрити свій творчий хист у різних сферах. У зв'язку з чим в останні роки все частіше жінка вибирає свідому бездітність: у разі, коли материнство заважає або унеможливорює професійну кар'єру, коли на жінку впливають негативні репродуктивні установки чоловіка і негативні установки на вагітність і пологи, коли економічне становище сім'ї не дозволяє завести дитину.

Наступний напрям розглядає материнство як *складову батьківства*. На розвиток окресленого напрямку спрямовані нові галузі знання – психологія батьківства, соціологія сім'ї, системна терапія.

Представник окресленого напрямку А. Петровський стверджував, що «батьківство – це багатогранний феномен, який можна розглядати на двох рівнях: як складну суб'єктно-особистісну освіту і як надіндивідуальне ціле, що включає двох осіб – батька і матір» [504, с. 41].

І. Кон батьківство трактував як систему взаємопов'язаних явищ: батьківські почуття, любов, прихильність; специфічні соціальні ролі і нормативні приписи культури; обумовлена реальна поведінка відношень батьків до дітей, стиль виховання і т.д. [300, с. 16]. У структурі батьківства, за свідчення Р. Овчарової, він виділив такі складові, як: батьківські цінності; соціальні установки; соціальні ролі батька й матері; культурні символи батьківства й материнства; батьківські почуття, тобто любов до дітей; стиль взаємостосунків батьків і дітей [505, с. 36–37].

Продовжуючи їх думку, І. Зверєва, Р. Овчарова визначають батьківство як: 1) соціально-психологічний феномен, що є сукупністю знань, уявлень та переконань щодо себе як батьків, що реалізується в усіх проявах поведінкової складової [504, с. 10; 805]; 2) процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей [805, с. 10].

Відтак, обґрунтованою, на нашу думку, є позиція О. Стрельник [886], котра вважає більш переконливою позицію відокремлення материнства від більш широкого поняття «батьківство», пояснюючи це тим, що інститути материнства та батьківства є несиметричними ані в плані історичного становлення, ані в плані сучасної ролі, а соціальні зміни інститутів, моделей та практик материнства та батьківства відбуваються нерівномірно.

Аналізуючи все вищесказане вбачаємо потребу в глибшому аналізі й вивченні категорії «материнство» як соціально-педагогічної. Опираючись на приведені ідеї, напрями материнства й батьківства Р. Овчарова розробила модель материнства, яка охоплює три складових: когнітивний, поведінковий та емоційний. Детальніше проаналізуємо їх.

Когнітивний компонент передбачає наявність суми знань, уявлень про особливості материнства та включає в себе материнські відношення, цінності й уявлення про материнство.

Материнські цінності сімейного виховання охоплюють основні переконання, цілі, ідеали та інші світоглядні прояви жінки по ставленню до сім'ї, дітей, материнства в цілому; *материнські ставлення* представлені діадою особистісної сфери жінки, сформованої в процесі виховання в батьківській сім'ї та її соціальних характеристик (вік, статі, соціальний статус, освіта та ін.); *уявлення про материнство* – це сукупність поглядів, переконань, уявлень матері про систему виховання загалом і щодо конкретного випадку [505, с. 43].

Наступною складовою моделі материнства є *емоційний компонент*, що представлений домінуючим емоційним фоном у взаємодії з дитиною і складається із материнських почуттів і переживань.

Материнські почуття включають у себе ступінь їх усвідомленості, материнську симпатію і любов; *материнські переживання* відображають емоційний стан жінки по ставленню до батьківства в цілому, емоційну оцінку образу дитини, себе й чоловіка як батька [505, с. 44].

Наступною складовою моделі материнства є *поведінковий компонент*, який безпосередньо проявляється в конкретних діях, учинках матері в ставленні до дитини і охоплює стиль сімейного виховання, материнську відповідальність, установки й материнську роль.

Розглядаючи роль матері у вихованні дитини Р. Овчарова зазначає, що *материнська роль* побудована на переважанні одного із видів ідентичності:

1. Культурного – виховання дітей у межах прийнятих в суспільстві культурних норм і традицій.
2. Соціального – розвиток дитини і власної особистості, що ґрунтується на життєвих інтересах.
3. Особистісного, що базується на індивідуальній мотивації батьківства, що сприймається як один із способів самореалізації особистості [505, с. 44–45].

Отже, як показало дослідження, відмінність материнської і батьківської функцій полягає у різній поведінці, що пов'язана з гендерними особливостями й ролями, якими суспільство наділило чоловіка й жінку: мати відповідає за емоційну прихильність, батько – за емоційну незалежність.

Наступними складовими поведінкового компоненту є: *материнська відповідальність*, що проявляється у розвинутому почутті відповідальності, що поширюється на всі сфери сімейного життя: догляд за дитиною, годування, турбота про її здоров'я, навчання, виховання, матеріальне забезпечення та ін.; *стиль виховання*, що відображає сукупність способів і прийомів спілкування матері й дитини; *материнська установка*, що є свідомою (несвідомою) оцінкою дитини, її поведінки, особистісних особливостей, які вибудовують взаєностосунки з нею в майбутньому; *материнська позиція* – свідомо відпрацьована система стосунків жінки до процесу виховання дітей, що проявляється в конкретних діях і вчинках [505, с. 45].

Загалом, гендерна специфіка батьківської позиції ґрунтується на трьох основних видах: материнська: на любові, турботі і безмежному прийнятті дитини; батьківська: на вимогливості, строгості, що є необхідними для розвитку самостійності; гармонійне поєднання двох попередніх позицій [505, с. 46].

Аналіз літератури засвідчив, що заявлені три напрями дослідження материнства (див. вище) розглядають окреслену категорію як біологічне прагнення до материнства (задоволення потреб дитини), як складову батьківства і як особистісний розвиток жінки. Відтак, відсутні наукові доробки, що аналізують

материнство з позиції забезпечення прав матері. Саме це актуалізує подальший пошук і розробку заявленого напрямку у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства та окреслення авторського бачення категорії «материнство».

Зауважимо, що перші ідеї запропонованого нами напрямку прослідковуються у межах нової хвилі фемінізму – одного із провідних напрямів офіційної ідеології західних країн – *неофемінізму*, об'єктом аналізу якого стали соціальні проблеми сучасного західного суспільства крізь призму інтересів жінки. Так, неофеміністки наполягали на перенесенні материнства з категорії «обов'язки» в категорію «права». Вони домагалися визнання права контролю за народжуваністю, ставили питання про «свідоме материнство» і «планування сім'ї». Неофемінізм виник під безпосереднім впливом ідей, сформульованих французькою письменницею і філософом-екзистенціалістом Сімоною де Бовуар у знаменитій книзі «Друга стаття» (1949 р.). У системі поглядів авторки поняття свободи волі, свободи вибору, самореалізації особистості жінки [153, с. 125].

Таким чином, у межах запропонованого напрямку дослідження материнства з позиції забезпечення прав матері вбачаємо за необхідне сформулювати авторське визначення *материнства* як соціокультурного феномену, що потребує соціально-педагогічної підтримки від держави, суспільства, соціальних інститутів, сім'ї, які покликані, насамперед вивчати запити, потреби, сприяти створенню необхідних умов для забезпечення її прав на охорону здоров'я, освіту, роботу, повноцінну самореалізацію.

Ще однією базовою категорією нашого дослідження є поняття «дитинство».

Згідно з довідниковою літературою, дитинство – це дитячий вік, дитячі роки [791, с. 288]; стан дитини до повноліття [82, с. 14].

У педагогічних словниках категорія «дитинство» визначається ширше, а саме: це період життя людини від народження до юнацького віку, коли відбувається її фізичний і розумовий розвиток, соціальне становлення [554, с. 14];

соціокультурний феномен, що має конкретно-історичний характер, охоплює період життя від народження і приблизно до молодшого юнацького віку; період немовляти до 1 року, раннє дитинство до 3 років, дошкільний вік до 7 років, молодший шкільний вік до 10–11 років [291, с. 69–70]; етап онтогенетичного розвитку людини, що охоплює період від народження до підліткового віку [553, с. 147]; період інтенсивного фізичного та психічного розвитку індивіда, протягом якого відбувається його підготовка до життя дорослих. Остання забезпечується системою навчання та виховання і є наслідком засвоєння індивідом досвіду людства, здобутків його матеріальної та духовної культури [132, с. 14].

У законодавстві (Конвенція ООН про права дитини, закон України «Про охорону дитинства») «дитинство» означено як період розвитку людини до досягнення повноліття [665, с. 142].

Усе проаналізоване вище дає нам змогу стверджувати, що в довідковій літературі та законодавстві поняття «дитинство» трактується практично з точки зору фізичного та психічного розвитку.

В енциклопедії для фахівців соціальної педагогіки дитинство – динамічне соціальне утворення в межах вікового періоду від народження до повноліття, що характеризується специфічними ознаками, має власну субкультуру та побудоване на особливих соціальних зв'язках і взаєминах [805, с. 64; 196, с. 37]. Вікові межі дитинства є залежними від історії, які пов'язуються з соціальним статусом, колом прав та обов'язків, притаманних цьому періоду життя. Дитинство у соціальній педагогіці можна розглядати як особливий стан розвитку людини в суспільстві, соціальне явище, сутність якого визначається специфікою тієї суспільної системи, у яку дитинство інтегровано, її соціокультурним контекстом і водночас як узагальнений суб'єкт, що взаємодіє з дорослим світом на рівні суб'єкт-суб'єктних відносин [196, с. 37]. Однією із головних соціокультурних характеристик держави вважається охорона дитинства. Саме через адекватну соціальну політику держави стосовно дітей і її практичну реалізацію на всіх рівнях проявляється ставлення до

дитинства з метою створення достатніх і необхідних умов для задоволення його потреб.

У функціонально-змістовому визначенні дитинство – це процес постійного фізичного зростання, набуття психічних новоутворень, освоєння соціального простору, рефлексії всіх відношень у цьому просторі, визначення в ньому себе, власної самоорганізації, що відбувається в контактах дитини з дорослими та іншими дітьми, які постійно розширюються й ускладнюються [196, с. 37].

У словниках із соціальної педагогіки «дитинство» трактується як період розвитку людини до досягнення повноліття [74, с. 80]; етап розвитку людини, який передує дорослішанню; характеризується інтенсивним ростом організму та формуванням вищих психічних функцій [790, с. 72]; віковий період інтенсивного фізичного та психічного розвитку індивіда, у якому відбувається підготовка до дорослого життя [810, с. 127].

Отже, з точки зору довідникової соціально-педагогічної науки, дитинство – не лише віковий етап розвитку індивіда, а й особливе соціальне явище, суть якого визначається специфікою суспільної системи, у яку воно інтегровано. Тобто роль дитячої особистості не вичерпується її біологічним дозріванням, а передбачає формування готовності до участі в суспільному, трудовому житті дорослих і є результатом засвоєння індивідом соціального досвіду людства, здобутків його матеріальної та духовної культури.

Незважаючи на всю різноманітність тлумачень у довідникових джерелах, для нашої роботи важливим є панорамний розгляд категорії «дитинство» у соціально-педагогічній літературі, тому перейдемо до аналізу дисертаційних досліджень/монографій.

У сучасній педагогічній науці дитинство розглядається як: самоцінний, унікальний період онтогенезу людини від народження до підліткового віку, упродовж якого під впливом різних факторів (спадковість, середовище, виховання, активність дитини) відбувається її соціалізація й інтенсивний розвиток

(інтелектуальний, емоційно-ціннісний, морально-вольовий тощо) (С. Лупаренко) [389, с. 67]; дитячий вік і дитячі роки, період життя, у якому закладається підґрунтя, фундамент особистої активності, особистісних якостей і властивостей, цінностей, що визначають майбутнє життя; це такий життєвий досвід, коли особа і як людина, і як особистість найменше захищена від соціального, психологічного й фізіологічного насильства; період оволодіння морально-етичними нормами подальшого життя, життя в дорослому соціумі (А. Богущ) [766, с. 9]; особливий спосіб буття дитини, природа дитини, особливості мислення, пізнання, сприйняття, задля врахування їх навчально-виховному процесі (Т. Кочубей) [332, с. 8]; продукт культури, що змінюється залежно від часу та місця (О. Квас) [272, с. 23]. Інші вчені (Т. Кравцова, В. Кремень [335; 340] та ін.) розглядають дитинство як глобальний культурно-історичний та соціальний феномен.

У соціально-педагогічних джерелах дитинство, за тлумаченням С. Кубіцького – це стадія життєвого циклу людини, на якій відбувається становлення організму, розвиток його найважливіших функцій, активної соціалізації індивіда, що здійснюється через систему знань, норм, цінностей, освоєння соціальних ролей [347].

І. Зверєва поглиблює трактування С. Кубіцького, вважаючи дитинство динамічним соціальним утворенням у межах вікового періоду від народження до повноліття, для якого характерні специфічні ознаки, яке має власну субкультуру та побудоване на особових соціальних зв'язках і взаєминах [805, с. 64].

Дитинство, за визначенням Р. Овчарової, М. Мягкова [505], – це дитячий вік і дитячі роки, період життя людини, у якому закладаються основи особистісної активності й особистісні властивості, цінності, що визначають якості майбутнього життя; це такий життєвий досвід, коли особа і як людина, і як особистість найменше захищена від соціального, психологічного і фізіологічного насильства.

Ж. Петрочко ввела поняття «діти, які опинилися у складних життєвих обставинах» – особи від народження до 18 р., котрі перебувають у ситуаціях, що

не сприяють їхньому розвитку, і потребують допомоги з боку держави, громади, найближчого оточення, аби подолати життєві негаразди і відновити повноцінну життєдіяльність згідно з власними інтересами й потребами [569, с. 15].

З позиції соціальної психології дитинство розглядають як соціальний феномен в контексті дитячих груп та дитячих товариств (В. Зеньковський, В. Кудрявцев, А. Орлов, Д. Фельдштейн та ін. [233; 348; 958, с. 7–14]).

Так, Д. Фельдштейн дитинство розглядає як соціальне явище, що характеризується функціонально (стан процесу дозрівання підростаючого покоління до відтворення майбутнього суспільства), змістовно (процес фізичного зростання, засвоєння соціального досвіду, формування власної самоорганізації), за суттю (особливий стан соціального розвитку, що визначається віковими змінами в розвитку дитини) [958, с. 7–14].

Основою концептуальної ідеї В. Кудрявцева виступає унікальність дитинства як особлива місія в соціокультурній системі. Дитинство, на думку вченого, визначає буття культурного цілого суспільства і долю окремого індивіда, а цінність дитинства полягає у розвиваючій взаємодетермінації культури і дитинства як сфери самої культури [348].

За новою психологією дитинства А. Орлова, зазначали А. Гогберидзе, О. Солнцева, світ дитинства і світ дорослих є рівноправним. Світ дитинства має свій власний зміст, що становить безперечну цінність для світу дорослих: концентрованою, інтегрованою, гармонізованою сутністю, тобто духовністю і моральністю [191, с. 20].

За філософсько-педагогічною ідеєю В. Зеньковського, зазначала І. Предборська, йдеться не лише про пристосування дитини до життя, а про процес духовної трансформації дитини на основі християнських ідей шляхом утвердження добра як аксіологічного пріоритету через свободу «зрячого серця», що трактувалося як духовне виховання через «серце» [622, с. 149]. Зазначимо, що педагог розвивав релігійну педагогіку, мету якої вбачав у ієрархічному розвитку

всіх аспектів внутрішнього життя особистості, у їх взаємозв'язку та інструментальному визначенні для повноцінного духовного життя. У руслі досліджуваної проблеми окреслений підхід покладено в основу діяльності релігійних організацій щодо духовно-морального зростання та просвіти дітей та дорослих.

Загалом, усе вищезазначене дає нам можливість визначити «дитинство» як унікальний етап в житті людини, який є предметом вивчення і соціальної педагогіки. У цьому контексті вбачаємо за необхідне сформулювати авторське визначення *дитинства* як соціально-педагогічного явища, яке, як і материнство, потребує соціально-педагогічної підтримки від держави, суспільства, соціальних інститутів, сім'ї, які покликані насамперед вивчати запити, потреби, сприяти створенню необхідних умов для їх ефективної соціалізації.

Ще одну категорію нашого дослідження становить «соціально-педагогічна підтримка», що зумовлює її ґрунтовний аналіз.

Семантичний і педагогічний зміст поняття «соціально-педагогічна підтримка» ґрунтується на базовому понятті «підтримка», який, за твердженням Л. Оліференко, було введено в педагогіку Н. Криловою і отримало розвиток в роботах О. Газмана [509, с. 43]. Практично одночасно у наукових розвідках з'явилися терміни «педагогічна підтримка» (Т. Анохіна, Н. Михайлова, С. Юсфин, І. Трубавіна [16, с. 63–81; 20, с. 17–35; 442; 921, с. 94]), «соціальна підтримка» (І. Зверева [809, с. 125]), «соціально-педагогічна підтримка» (Н. Заверико, Л. Оліференко, Л. Штефан, Т. Янченко [212, с. 33–340; 257; 1020, с. 219–221; 1036, с. 516]). Обґрунтуємо їх сутність.

Найбільш детально розуміння терміну «підтримка» подано у словнику української мови: 1. Дія за знач. підтримати, підтримувати. 2. Те, що підтримує кого, що-небудь, служить опорою комусь, чомусь. 3. Те, що зберігає чию-небудь життєздатність, підкріплює, зміцнює кого-небудь [791, с. 516].

Питання педагогічної підтримки ще у 70-х рр. ХХ ст. розглядав О. Газман. На думку автора, вона передбачала надання педагогічної допомоги дітям щодо вирішення їхніх індивідуальних проблем у сферах спілкування, навчання, творчості, дозвілля, здоров'я [111, с. 26].

У сучасному соціально-педагогічному словнику «педагогічна підтримка» трактується дещо глибше: як система форм, методів і засобів, що забезпечують допомогу дітям у самостійному індивідуальному виборі (моральному, громадському, професійному самовизначенні), а також допомогу в подоланні труднощів самореалізації у різних видах діяльності [825, с. 88].

Зазначені терміни вказують на чітке, однак дещо узагальнене розуміння категорії «педагогічна підтримка». Відтак, ученими категоріально-понятійний апарат було конкретизовано відповідно до предмету нашого дослідження.

Заслужують на увагу розробки Т. Анохіної, яка поняття «педагогічна підтримка» обмежує виключно системою засобів, що допомагають дітям здійснити самостійний вибір у громадянському, професійному, екзистенціальному самовизначенні; окрім того, це також допомога в подоланні перешкод (труднощів, проблем) щодо самореалізації в навчальній, комунікативній, трудовій і творчій діяльності» [16, с. 72]. За Н. Михайловою та С. Юсфіною, педагогічна підтримка – це здебільшого навчання дитини не лише самостійно діяти в екстремальних умовах, але й уміти їм запобігати, тобто педагогічна підтримка – це допомога, спрямована на розвиток самостійності дитини та подолання невпевненості в собі і у своїх можливостях [442, с. 107].

За словами Є. Бондаревської, педагогічна підтримка – це «допомога тому, хто її потребує, щоб він навчився самостійно вирішувати свої проблеми і справлятися з труднощами. Передусім – це допомога в пізнанні себе й адекватному сприйнятті довкілля» [54, с. 32].

І. Трубавіна у змісті концепції соціально-педагогічної роботи з сім'єю виділяє педагогічну підтримку сім'ї як один із напрямів реалізації соціально-

педагогічної роботи, що має на меті «не допустити розпаду сім'ї, поглиблення її кризи» [921, с. 94]. Тому підтримка має передбачати, з одного боку, дії, спрямовані на збереження цілісності сім'ї, а з іншого – заходи щодо подолання неможливості сім'ї самостійно функціонувати в суспільстві та вирішувати власні проблеми (що саме і призводить до її кризи) [921, с. 94].

Як видно з вищесказаного, педагогічна підтримка – це насамперед допомога щодо самореалізації дитини в навчальній діяльності, а дорослого – у трудовій.

Відтак у деяких із названих принципів прослідковується і соціальний аспект, що засвідчує також потребу в аналізі дефініцій поняття «соціальна підтримка». Проаналізуємо його детальніше в тому ж контексті.

У понятійно-термінологічному словнику з соціальної роботи «соціальна підтримка» трактується як система заходів щодо надання допомоги окремим категоріям громадян, які тимчасово опинилися у важкому економічному становищі, шляхом надання їм необхідної інформації, фінансових засобів, навчання, пільг, захисту прав [601, с. 98]. Дещо розширюється дане тлумачення у словнику-довіднику для соціальних педагогів і соціальних працівників – як спеціальні заходи держави, спрямовані на забезпечення умов, достатніх для існування окремих соціальних груп, сімей, осіб, які відчувають труднощі у виконанні окремих функцій у процесі своєї життєдіяльності [792, с. 192]. В енциклопедії для фахівців соціальної сфери поняття «соціальна підтримка» визначено як систему заходів, що здійснюється суб'єктами соціально-педагогічної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг; система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей [196, с. 161].

І. Зверєва соціальну підтримку пов'язує з «емоційним та психологічним аспектами буття людини, що може включати в себе як психологічну допомогу, так і забезпечення соціального функціонування клієнта» [809, с. 125]. Як видно з

поданого визначення, І. Зверева подає у більшій мірі соціально-психологічний аспект соціальної підтримки.

Доповнює дані компоненти Л. Штефан у відповідності до проблемних сфер функціонування сім'ї. У цьому плані, на її переконання, соціальна підтримка реалізується в таких аспектах: економічному, правозахисному, інформаційному, психологічному [1020, с. 219].

Таким чином, узагальнимо: соціальна підтримка – це система заходів із надання допомоги (інформаційна, фінансова, правова та ін.) окремим категоріям, які тимчасово опинилися у скрутному становищі.

Ми можемо стверджувати, що кожен вид підтримки несе свої функціональні навантаження і може існувати як окремо, так і комплексно. Відтак, вищеназвані поняття не передбачають обов'язкового соціально-педагогічного компоненту, що викликає чимало питань з точки зору як сім'ї, так і соціуму і не відображають в повній мірі всі потреби матері й дитини.

Саме це й зумовило потребу у розширенні не лише понятійно-категоріальної бази, а й введення в обіг ученими поняття «соціально-педагогічна підтримка». Зазначимо, що в енциклопедії для фахівців соціальної сфери соціально-педагогічна підтримка подається як вид соціальної підтримки [196, с. 161]. Проаналізуємо його детальніше з позиції соціально-педагогічного процесу.

Проблемою досліджуваної категорії виявляється ототожнення понять чи їх підміна іншими. Так, у законодавстві та науковій літературі ХХ ст. фігурує термін «охорона материнства й дитинства». За нашими уявленнями, в основі такої підміни чи ототожнення знаходиться спільне у їхніх сутнісних характеристиках. Про це свідчить аналіз наукових джерел ХХ ст. Ось що писав азербайджанський учений Е. Гіндес ще у 1916 : «Материнство – це праця жінки, яка вимагає від неї фізичних сил, сил духовних, моральних, що потребує загальної підготовки та спеціальних знань (основи гігієни, педагогіки тощо). Це праця, від якої в майбутньому залежить сила і міць держави, а тому вона, як і будь-яка інша праця,

має бути нормованою, користуватися державною підтримкою та охороною» [122, с. 57]. У 1927 р З. Мичник поняття «охорона материнства» розглядав у двох аспектах. З одного боку, це «охорона матері, тобто жінки в активному періоді материнства, у періоди вагітності і післяпологовий». З іншого боку, це «охорона матері як носія нового життя – завдяки охороні материнства здійснюється охорона дитинства в антенатальному періоді розвитку» [444, с. 53–54]. Саме ця ідея у сфері соціально-педагогічної підтримки актуалізувалася ще на початку ХХ ст. як лікарями, так і педагогами.

Сучасні науковці (О. Пожарова, К. Ченкова) трактують охорону материнства й дитинства як юридичну категорію. Так, О. Пожарова охорону материнства визначає як систему державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного розвитку жінки-матері та захисту її прав, створення найбільш сприятливих умов для поєднання роботи з материнством [576, с. 7]. К. Ченкова розглядає охорону материнства й дитинства як систему соціальних, економічних, санітарно-гігієнічних, правових та інших заходів, які здійснюються державою і громадою та спрямовані на забезпечення належного рівня життєвих умов для матері і дітей та захист їхніх прав [987, с. 13].

У матеріалах радянського періоду знаходимо обґрунтування актуальності і важливості власне державної системи підтримки материнства й дитинства. Зокрема, Е. Федер писав: «Материнство – це соціальний, суспільний обов'язок жінки, у якій зацікавлена держава. І тому жінка, що виконує цей важливий суспільний обов'язок, несучи важкий тягар материнства, має право на допомогу і підтримку з боку держави. І чим багатшою ставатиме наша держава, тим більше турбот щодо виховання молодого покоління буде зніматися з окремої сім'ї, окремої жінки і перекладатиметься на державу. Ось чому охорона материнства і дитинства є справою всієї держави, ось чому в СРСР державна охорона материнства і дитинства» [953, с. 7]. Аналогічні тези знаходимо і в праці А. Тура: «Активна роль жінки у виробничому і суспільному житті, соціальний і духовний

її рїст, щасливе материнство стали можливими завдяки квалїфїкованїй допомозї матерї й дитинї, забезпеченої державною системою охорони материнства й дитинства) [735, с. 5], і Є. Белїцької: «...Охорона материнства і дитинства в країні є державною справою і позбавлена будь-яких елементів фїлантропїї. Вона зосереджена під єдиним керївництвом і має плановий розвиток, як струнка, розвинена система» [47, с. 19]. У методичному листї [828, с. 8–9] визначено поняття «охорона дитинства», зокрема – як законодавчі постанови, усї практичні заходи, спрямовані на утворення та забезпечення дитинї найкращих умов виховання (тих умов, що сприятимуть здїйсненню мети соціального виховання) від народження до повнолїття.

Таким чином, можемо стверджувати, що термін «охорона материнства й дитинства» спїввідноситься з терміном «соціально-педагогїчна пїдтримка материнства й дитинства». Саме тому, з метою збереження логїки наукового пошуку в рїзні історичні перїоди послуговуватимемось категорїєю «соціально-педагогїчна пїдтримка материнства й дитинства», що є базовою категорїєю дослїдження. Розглянемо сучасні пїдходи і трактування категорїї.

В енциклопедїї для фахівцїв соціальної сфери, соціально-педагогїчна пїдтримка – це надання допомоги особистостї у процесї соціалїзацїї з метою розкриття та розвитку її можливостей [196, с. 161]. Соціально-педагогїчна пїдтримка орієнтована на створення умов для подолання індивїдом труднощїв в інтелектуальному, моральному, емоцїйно-вольовому, психологїчному розвитку, визначення інтересїв і потреб, шляхїв подолання проблем, що допомагає досягти бажаних результатїв у рїзних сферах життєдїяльності.

У «Словнику з соціальної педагогїки» соціально-педагогїчна пїдтримка трактується як дїяльність, спрямована на надання превентивної й оперативної допомоги дїтям (пїдлїткам, родинам) щодо вирїшення їхнїх соціально-педагогїчних проблем у середовищї життєдїяльності [790, с. 245].

Можемо стверджувати, що довідкова література подає трактування категорії доволі узагальнено. Відтак, проаналізувавши різні визначення поняття «соціально-педагогічна підтримка» ми прийшли до висновку, що й більшість науковців розглядають категорію «соціально-педагогічна підтримка» з різних позицій.

Представники однієї групи (Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Н. Заверико, С. Кубіцький, І. Ліпський, Т. Лях, І. Макаренко, С. Расчьотіна, Л. Романовська, Т.Чечко та ін. [42; 211; 347; 406; 715; 742; 824; 994]) трактують соціально-педагогічну підтримку як *різновид соціально-педагогічної діяльності*.

При цьому зауважимо, що дослідники по різному підходять до визначення змісту, форм і методів реалізації соціально-педагогічної підтримки. Так, на думку І. Ліпського соціально-педагогічну підтримку слід розглядати як складову частину соціально-педагогічної діяльності [369, с. 68]. Такої ж думки дотримувалася Н. Заверико [212], вважаючи соціально-педагогічну підтримку складовою частиною соціально-педагогічної діяльності соціального педагога, спрямовану на створення умов, сприятливих для розвитку у вихованця задатків і здібностей, для визначення мети, реальних прагнень, усвідомлення своїх труднощів, проблем, можливостей, лінії розвитку

О. Безпалько, С. Кубіцький [42] поняття «соціально-педагогічна підтримка» тлумачать як діяльність, спрямовану на створення сприятливих умов соціалізації, усебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини.

Соціально-педагогічна підтримка, за визначенням Т. Алексеєнко – це соціально-педагогічна діяльність, спрямована на допомогу особистості чи групі осіб у соціальній адаптації та інтеграції до соціуму з метою позитивного розвитку, подолання труднощів соціалізації, активізації зусиль у самопомозі, сприяння у розкритті творчого потенціалу [824, с. 16].

Згідно з позицією Т.Чечко, Т. Лях поняття «соціально-педагогічна підтримка» розглядається як допомога і захист, здійснення виховного впливу на дитину і створення педагогічних умов для її нормального розвитку; процес підтримки і посередництва; надання превентивної і оперативної допомоги дітям у самореалізації і самовизначенні; допомога соціального педагога кризовим категоріям учнів; соціальне явище, що відображає надання соціумом своїх ресурсів людині, яка опинилася в складних життєвих обставинах [994, с. 213]. Їх висновки співзвучні з науковою позицією Ж. Петрочко, яка вказує на безпосередній зв'язок соціально-педагогічної діяльності з підтримкою (допомогою, захистом) [568, с. 35].

Дослідниця І. Макаренко соціально-педагогічну підтримку трактує як систему взаємодії суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, спрямовану на допомогу матері й дитині у подоланні комплексу труднощів біологічного, психолого-педагогічного й соціального характеру для забезпечення умов розкриття особистісного потенціалу дитини [406, с. 16].

Як систему трьох процесів соціально-педагогічної діяльності розуміє соціально-педагогічну підтримку С. Расчьотіна: 1. Вузька підтримка, здійснювана дорослим і націлена на задоволення базових потреб дитини в безпеці, самоповазі, любові. 2. Посередництво, адже діяльність соціального педагога у вирішенні соціальних проблем дитини є посередницькою: соціальний педагог виступає посередником між людиною (дитиною), у якої є проблеми, і різними структурами, що забезпечують допомогу. 3. Супровід. У ситуації взаємин «соціальний педагог – дитина» підтримка дитини, посередництво й супровід утворюють цілісний процес взаємодії, націленої на вирішення проблем й забезпечення умов для повноцінного соціального розвитку дитини, посилення можливостей, що соціалізують [715, с. 167].

Трактування соціально-педагогічної підтримки як особливого виду соціально-педагогічної діяльності, спрямованого на взаємодію та координацію дій

органів влади та управління, недержавних організацій, суб'єктів соціально-педагогічних впливів з метою оптимізації умов життєдіяльності й життєвої реалізації членів суспільства запропоновано Л. Романовською [742, с. 15].

Загалом соціально-педагогічну підтримку розглядають з позицій комплексного тлумачення поняття як: різновиду соціально-педагогічної діяльності (системи (І. Макаренко, С. Расчьотіна) [406; 715]; виду (Л. Романовська [742]), складової частини (І. Ліпський, Н. Заверико [369; 210]), допомоги і захисту (Т. Лях, Ж. Петрочко, Т.Чечко [994, с. 207–214; 569]), діяльності щодо створення сприятливих умов соціалізації (О. Безпалько, С. Кубіцький [42; 347]) та ін., що спрямована на допомогу матері й дитині у подоланні комплексу труднощів біологічного, психолого-педагогічного й соціального характеру.

Для нашої наукової розвідки особливо важливою є наукова позиція дослідників (В. Бочарова, І. Зверева, А. Капська, Ж. Петрочко, Т. Янченко та ін. [59; 805; 806; 568; 1036]) стосовно трактування соціально-педагогічної підтримки як складової соціальної політики. Тому вважаємо за доцільне більш детально обґрунтувати цю наукову позицію через аналіз розуміння суті соціальної політики та її впливу на материнство й дитинство.

Так, у довідкових виданнях соціальна політика трактується як:

- сукупність заходів держави, спрямованих на досягнення певних соціальних цілей; її призначення полягає в забезпеченні суспільного добробуту, створенні рівних умов його досягнення для всіх громадян [812, с. 221].

- частина загальної державної політики, яка пов'язана із впливом на умови життя населення, його основних прошарків, груп і категорій [817, с. 127].

Сферою діяльності соціальної політики є соціальний захист (соціальне забезпечення), зайнятість, охорона здоров'я, житло, освіта, завданнями – поліпшення умов праці та життя всіх верств населення, надання особливого захисту й допомоги бідним і мало захищеним групам населення; вирішення або полегшення соціальних проблем [812, с. 221]. Метою соціальної політики є

підтримка і розвиток людини як найвищої цінності будь-якого суспільства [817, с. 127].

Проаналізуємо аспекти реалізації соціальної політики в соціально-педагогічному контексті.

А. Вишняков пояснює окреслений взаємозв'язок соціальної політики і соціально-педагогічної підтримки тим, що у фокусі їх уваги та турботи один і той же суб'єкт – жива мисляча людина, яка живе в певному соціальному середовищі». [89, с. 10]. Таку думку поділяє Л. Оліференко, яка трактує соціально-педагогічну підтримку не тільки як допомогу соціальних педагогів, а й послідовну роботу державних соціальних інститутів – органів влади і управління, що спрямована на створення організаційних, правових і соціальних умов для повноцінного розвитку і формування молодого покоління та вирішення проблем конкретної дитини [508].

За свідченням Т. Янченко, соціально-педагогічна підтримка полягає в діяльності різних суспільних інститутів і приватних осіб з метою організації виховання, навчання (загального та професійного) та створення сприятливих умов соціалізації тих категорій дітей, які потребували захисту. У поняття «соціально-педагогічна підтримка дітей» учена включає соціальну допомогу, причому з пріоритетом педагогічного компонента [1036, с. 12–13].

Цінною у контексті нашого дослідження є наукова позиція А. Капської, яка зазначає, що «соціально-педагогічна діяльність полягає у допомозі людині, сім'ї, групі осіб, котрі попадають у складну ситуацію, шляхом надання матеріально-фінансової, морально-правової, психолого-педагогічної підтримки. Вона показує реальні можливості суспільства і держави у сфері захисту, підтримки і допомоги людині і, водночас, є засобом реалізації соціальної політики [806].

Соціально-педагогічну підтримку соціальною за своєю сутністю і педагогічною за технологічним та методичним забезпеченням, що дозволяє стверджувати, що вона є державно-суспільним механізмом впливу соціальної

педагогіки на практику соціальної діяльності розглядає В. Бочарова [806, с. 15–16].

Цікавою для нас є думка І. Зверевої, яка мету соціально-педагогічної діяльності формулює як «створення сприятливих соціокультурних умов соціалізації особистості, що визначається соціальною політикою держави та конкретизується низкою завдань» [805, с. 265]. Серед її пріоритетних завдань виокремлено: збереження та покращення фізичного, психічного й соціального здоров'я особистості; створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей та самореалізації особистості; надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості та ін.

Аналогічною є і думка Н. Чернухи, за якою суть феномену соціально-педагогічної підтримки полягає в об'єднанні зусиль і ресурсів суспільства, соціальних і соціально-педагогічних інститутів і особистості, що володіють потенціалом соціально-педагогічного впливу, з метою створення сприятливих умов розвитку і соціалізації особистості, захисті від несприятливих чинників зовнішнього середовища і вирішенні соціально-педагогічних проблем у різних життєвих ситуаціях [992, с. 181].

Кожне з цих визначень подає певний аспект соціально-педагогічної підтримки у трьох площинах: 1) у відповідності до надання певного виду допомоги всім матерям і батькам; 2) як важлива технологія реалізації соціально-педагогічної роботи; 3) ділянка збереження цілісності і єдності сім'ї.

Проаналізуємо структуру соціально-педагогічної підтримки.

Як зауважила американська дослідниця К. Сквасер, основними компонентами соціальної підтримки можуть бути: емоційна (турботливі стосунки); інформаційна (надання корисних порад); матеріальна (фінансова допомога жінці) (наприклад, декретна відпустка) [1099, с. 193]. За міркуваннями Л. Штефан, соціальна підтримка реалізується в різних аспектах: *економічному, правозахисному, інформаційному, психологічному* [1020, с. 219]. О. Безпалько

серед найбільш поширених видів соціальної підтримки називає *матеріальну, психологічну, педагогічну, правову (юридичну)* тощо. Матеріальна підтримка надається шляхом компенсацій, допомоги на лікування та оздоровлення; забезпечення продуктами харчування, одягом, медикаментами тощо. Психологічна підтримка надається під час консультацій, психологічних тренінгів і спрямована на мобілізацію внутрішніх ресурсів клієнта. Педагогічна підтримка орієнтована на превентивну та оперативну допомогу дітям, молоді, сім'ям шляхом надання їм необхідної соціально-педагогічної інформації, проведення просвітницьких заходів, консультацій, бесід тощо [805, с. 180].

Щодо структури соціально-педагогічної підтримки, то одна група науковців (І. Одногулова В. Тесленко, Т. Янченко [506; 901; 1036]) виокремлює *соціальну, психологічну і педагогічну* її складові. Перша – передбачає дотриманням прав та соціальних гарантій дитинства, що закріплені законодавством. Друга – включає психодіагностику, психопрофілактику, психокорекцію, консультативну допомогу, гармонізацію психологічного стану дитини, корекцію негативних емоційних проявів, супровід у складних життєвих обставинах. Третя акцентує на необхідності здійснення компетентного педагогічного впливу на дитину і створення умов для її нормального розвитку, самореалізації, соціалізації [506, с. 150]. В. Тесленко, окрім педагогічного смислу, у поняття соціально-педагогічної підтримки вкладає, по-перше, індивідуальну допомогу дітям у реалізації первинних базових потреб; по-друге, створення умов для реалізації природних (фізичних, інтелектуальних, емоційних) здатностей і можливостей; по-третє, підтримку у творчому самоздійсненні та життєвому самовизначенні [901, с. 34].

Загалом, реалізація трьох основних складових процесу соціально-педагогічної підтримки сприяє розв'язанню різних проблем дитини, забезпечує задоволення їх потреб, створює сприятливі умови для успішної адаптації та соціалізації дитини. Більш конкретизованою нам видається структура соціально-педагогічної підтримки дітей Т. Алексеєнко, яка виокремлює такі складові як:

нормативно-правовий, діагностично-оцінний, інтерактивно-комунікативний, практично-діяльнісний, моральнісно-духовний, рефлексивно-аналітичний [824, с. 17]. Це є свідченням того, що залежно від об'єкта дослідження, умов соціалізації, проблем, з якими він стикається – можемо говорити про різні напрями і структуру соціально-педагогічної підтримки, що дозволяє розглядати досліджуваний феномен у сфері охорони здоров'я, у системі освіти, у діяльності соціальних служб, установ, організацій та ін.

Відтак, розгляд соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ – початку ХХІ ст. зумовлює розробки поняттєвого апарату досліджуваної проблеми, суспільно-історичних, економічних детермінант історичного розвитку та спрямування на вирішення соціальних, медичних, економічних, демографічних, юридичних, інформаційних, педагогічних проблем материнства й дитинства.

Отже, за результатом наукового пошуку щодо категоріально-змістового аналізу базових категорій досліджуваної проблеми сформулюємо авторське визначення, екстраполюючи його саме у соціально-педагогічному контексті: у **широкому значенні** «соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства» розглядатимемо як: *напрямок реалізації соціальної політики, що охоплює сукупність заходів держави, спрямованих на досягнення певних соціальних цілей (забезпечення базових потреб, зайнятість, охорона здоров'я, освіта та ін.); у вузькому* – як різновид соціально-педагогічної діяльності, що охоплює систему роботи різних державних і недержавних медичних, освітніх і соціальних соціальних установ, організацій та їх працівників щодо створення умов для соціалізації і розвитку дитини, задоволення потреб й забезпечення оптимальних умов життєдіяльності матері, можливості реалізації прав матері і дитини у суспільстві і сім'ї.

Здійснений аналіз обумовлює перехід до розгляду методологічного підґрунтя нашого дослідження, яке представимо в наступному параграфі.

1.3 Методологічні підходи дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства

Дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у силу своєї різноманітності потребує детального вивчення на методологічному рівні.

Зазначимо, що методологія – це вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень. Д. Чернілевський [991, с. 165] дотримувався думки, що питання методології є складним, що зумовлює значну кількість її трактувань. А саме як: у широкому значення – учення про метод пізнання або система наукових принципів, на яких базується дослідження і здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання та у вузькому – як теоретична основа деяких спеціальних часткових прийомів і засобів наукового пізнання в конкретних наукових дисциплінах [253, с. 38]; систему діяльності щодо здобуття знань і обґрунтування програм, логіки та методів, оцінки якості спеціально-наукових досліджень [336, с. 18]; учення про правила мислення при створенні теорії науки [991, с. 165]; сукупність прийомів і методів дослідження, що застосовуються у певній галузі знань [132, с. 207]; учення про метод діяльності, що включає принципи, методи і знання [888, с. 302–303] та ін.

Основними функціями методології є (за В. Шейко, Н. Кушнарєнко): визначення способів здобуття наукових знань, що відображають динамічні процеси та явища; спрямування шляху, характерного для науково-дослідницької мети; забезпечення всебічності отримання наукової інформації про процес чи явище; уведення нових знань до теорії науки; уточнення термінологічного наукового апарату; створення системи наукової інформації, яка ґрунтується на об'єктивних фактах [1006, с. 56].

Методологічна основа наукового дослідження дає характеристику основних компонентів наукового дослідження – об'єкту, предмету, мети та завдань досліджень, сукупність методів, необхідних для вирішення завдань дослідження,

а також формує уявлення про послідовність дій дослідника в процесі розв'язання поставлених задач – окреслити теорію і практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ – початку ХХІ ст. Методологія науки розглядає найсуттєвіші особливості й ознаки методів дослідження, тобто вивчає насамперед можливості та межі застосування методів дослідження у процесі встановлення наукової істини [253, с. 38].

Необхідними аспектами нашої роботи є розуміння методологічного підґрунтя дослідження. Як міждисциплінарна галузь наукового знання, історія соціальної педагогіки має власну методологічну основу. Відтак, погоджуючись з науковою позицією Н. Сейко, розглядатимемо у руслі досліджуваної проблеми соціально-педагогічну парадигму історико-педагогічних досліджень.

Доцільно в процесі вивчення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства розглянути методи історико-соціально-педагогічного дослідження, які знайшли своє відображення на різних етапах розгляду теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ХХ – на початку ХХІ ст., а саме:

- *конкретно-пошуковий* – аналіз, систематизація й узагальнення історико-соціально-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми, що дали змогу виявити й узагальнити матеріали, спрогнозувати подальший науковий пошук;
- *логіко-історичний* – проаналізовано матеріали педагогічних видань, навчально-методичну літературу щодо соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні;
- *проблемно-хронологічний* – для визначення етапів і тенденцій соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні;
- *генетичний* – для з'ясування умов виникнення та відстеження розвитку і трансформації досліджуваного феномену;

- *ретроспективний* – для осмислення різних аспектів історичного досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства крізь призму сучасності;
- *емпіричні* (анкетування, опитування, бесіди) – для вивчення реального стану готовності студентів спеціальності «Соціальна робота/Соціальна педагогіка» до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;
- *прогностичний* – для актуалізації і імплементації історичного досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі;
- *теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної історичної й соціально-педагогічної літератури* для розробки методології та аналізу стану дослідженості проблеми;
- *якісний і кількісний аналіз архівних даних* для створення цілісного опису розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як соціально-історичного процесу.

З огляду на складність, багатогранність та міждисциплінарність проблеми історичного розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні виникає необхідність вивчення її методології. Традиційно виділяють таку загальну схему рівнів методології: філософський (фундаментальний), загальнонауковий, конкретнонауковий і процесуальний (технологічний).

Уважаємо за необхідне зауважити, що оскільки досліджувана проблема носить теоретичний характер, у нашому науковому пошуку послуговуватимемося першими трьома рівнями методології.

Перейдемо до змістового компоненту названих рівнів методології. За твердженням В. Шейко, Н. Кушнарєнко [1006, с. 58], **філософська методологія** є вищим рівнем методології, що визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності.

На думку С. Пальчевського, філософія освіти повинна синтезувати два основних досягнення людської думки: перше – єдність протилежних інтересів,

цінностей суспільства і явищ навколишнього світу; друге – розуміння унікальності й неповторності суспільства, розвиток якого стимулюють суперечності [540, с. 19–42]. Філософська методологія, вважає В. Шейко, Н. Кушнарєнко [1006, с. 58] виконує два типи функцій, а саме: по-перше, аналізує науку щодо практичної діяльності та суспільства; по-друге, розв’язує завдання оптимізації та удосконалення.

З огляду на це, визначимо основні принципи та підходи фундаментальної методології, з позицій яких можна вивчати предмет нашого дослідження. Основними принципами загальнофілософської методології у контексті соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ХХ – початку ХХІ ст. вважаємо принципи: діалектики, розвитку, міждисциплінарності, загального зв’язку, детермінізму.

Діалектичний принцип – пізнання дійсності в її суперечливості, цілісності і розвитку. Зауважимо, що діалектику, як метод пізнання, започаткував Сократ. Зокрема, він називав діалектикою визначення (формування) понять, що мали відображати сутність речей. Діалектика як шлях пізнання природи, суспільства і мислення, розглянута в єдності з логікою і теорію пізнання, є фундаментальним науковим принципом дослідження [253, с. 97]. За твердженням В. Шейко, Н. Кушнарєнко [1006, с. 57], діалектика дає змогу пояснити причинно-наслідкові зв’язки, процеси інтеграції, суперечність між змістом і формою, сутністю і явищем тощо.

Ми вважаємо, що за допомогою діалектики можна пояснювати сутність проблеми розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, в основу якої покладену зв’язок теорії і практики. В історії діалектики найбільш відомі такі принципи: розвитку, зв’язку, міждисциплінарності. Розглянемо їх більш детально.

Принцип розвитку передбачає вивчення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ХХ – початку ХХІ ст. і виявлення тенденцій у її

еволюції. Знання закономірностей еволюції досліджуваної проблеми поглиблює повноту й ґрунтовність розуміння змісту соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, точність та перспективність прогнозування можливих варіантів її розвитку; *міждисциплінарності* – визначає використання здобутків дотичних наук у контексті досліджуваної проблеми; *загального зв'язку* – передбачає синтез проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з іншими явищами.

Наступним принципом дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства вважаємо принцип *детермінізму*. Філософський енциклопедичний словник поняття «детермінізм» (лат. *determinare* – обмежити, визначити) тлумачить як філософське вчення про визначений характер буття і явищ, теорію відносин, завдяки яким продукуються речі і явища, визначається їх природа та спосіб існування. Детермінізм – принцип причинності, згідно з яким не існує нічим не зумовлених подій, кожне явище породжене певним попереднім явищем [962, с. 152].

Вихідними категоріями детермінізму, на думку І. Шаталович, є поняття зв'язку і взаємодії. Взаємодія виявляється у взаємних змінах речей, а існування взаємозв'язку всіх явищ є початковою умовою детермінізму. Такий висновок автор сформулював на основі численних досліджень, в результаті яких визначення детермінізму узагальнив у таких різних комбінаціях: 1) кожне явище відбувається за необхідності; 2) кожне явище має причину; 3) кожне явище обумовлено; 4) кожне явище відбувається певним чином; 5) кожне явище є закономірним; 6) кожне явище взаємопов'язане з іншим. Як підсумок, сукупність даних тверджень учений узагальнив: «незалежних один від одного явищ не існує» [997].

У контексті нашої роботи на рівні філософської (фундаментальної) методології досліджувана нами проблема передбачає врахування загальних тенденцій в історичному розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства

й дитинства. Доречним для нашого дослідження є розгляд методологічних підходів філософського рівня: аксіологічного, антропологічного, системного.

Аксіологічний підхід – це філософсько-педагогічна стратегія, в основі якої лежить принцип функціонального значення чи цінності в ролі специфічної призми, що переломлює різні соціально-педагогічні процеси [568, с. 50].

Аксіологічний підхід органічно притаманний гуманістично орієнтованим системам, так як людина розглядається в них як найвища цінність і самоціль соціального розвитку. Ціннісний підхід дозволяє розглядати соціально-педагогічні проблеми в світлі основних завдань гуманізації, що створює умови для об'єктивного розв'язання проблем особистості в цілому, гармонізації її взаємодії з суспільством зокрема [240, с. 11].

Зазначимо, що ядром культури є цінності, які системно організовують її як фактор становлення, розвитку й удосконалення, створюючи стратегічні орієнтири цього процесу та оптимальні умови для їх функціонування. Аксіологія розглядає культуру як процес пошуку, створення і набуття цінностей, вироблених в процесі історичного розвитку. До цінностей відносяться тільки позитивно значимі події і явища, пов'язані з соціальним прогресом. Відповідно, їх слід розглядати як стратегічну систему координат у процесі історичного розвитку [240, с. 11].

В основі ціннісного підходу покладено розуміння і утвердження цінності людського життя, визнання значимості індивідуального й особистісного в людині як важливого засобу її розвитку. Гуманістично ціннісна орієнтація в цьому контексті виступає як «аксіологічна пружина», яка активізує всі інші ланки системи цінностей суспільства й держави. Вона виступає «логічним центром ціннісно-світоглядної системи і тому є основою оціночно-аналітичної і творчо-пошукової роботи свідомості» [240, с. 11]. Це положення складає основу головного критерію в оцінці теорії і практики соціально-педагогічних систем.

Аксіологічний підхід у контексті досліджуваної проблеми забезпечує поєднання теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й

дитинства; врахування різноманітності ціннісного наповнення соціально-педагогічної підтримки сімейними та інституційними формами її реалізації, що сприятиме реалізації гуманістичного підходу дитиноцентризму, родинцентризму, матеріноцентризму, соціально-педагогічній діяльності з орієнтацією на потреби матері й дитини. Використання аксіологічного підходу передбачає формування в особистості ціннісних орієнтацій; дає змогу розглядати «материнство» й «дитинство» як значущі категорії соціуму; визначити актуальні для суспільства цінності з огляду на його розвиток; простежити ставлення соціуму до проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства відповідно до домінантної в конкретну історичну епоху ієрархії цінностей.

У контексті досліджуваної проблеми логічним є доповнення аксіологічного підходу антропологічним.

Антропологічний підхід як системне використання даних усіх наук про людину у вирішенні педагогічних проблем, за твердженням Н. Мойсеюк, застосовував К. Ушинський [451, с. 42]. Визначаючи сутність окресленого підходу Б. Бім-Бад, один із сучасних дослідників проблематики педагогічної антропології, зазначав, що антропологічний підхід у педагогіці передбачає синтез знань про освітні явища і процеси та знань про людину, її розвиток [48, с. 87]. Аналіз наукових досліджень І. Аносова дозволяє стверджувати, що антропологічний підхід як продукт інтеграції антропологічного знання філософії, психології, педагогіки представляє собою концепцію сучасного педагогічного знання, науково-методологічну основу світогляду й гуманізації загалом [15, с. 33].

На думку А. Чорної, можна виокремити дві специфічні особливості антропологічного підходу, а саме: визнання людини як базової цінності; орієнтація на природні особливості людини, її духовний розвиток на всіх етапах історичного процесу [996]. Це дозволяє розглядати соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства як соціально-педагогічну категорію, яка знаходить своє відображення в руслі реалізації потреб людини на: освіту, охорону

здоров'я, духовний розвиток тощо, а також зрозуміти різні особливості педагогічних ідей, теорій та практики попередніх часів.

Системний підхід. Зазначимо, що поняття «система» є філософською категорією (від грец. *systema* – поєднання, складене з частин), що трактується як множина елементів, які знаходяться у відношеннях і зв'язках між собою, завдяки чому утворюється певна цілісність, єдність [436, с. 24].

Розвиток поняття про систему має давню історію. Перші уявлення про систему як упорядкованості і цілісності буття виникли в античній філософії. У давньогрецькій філософії і науці розглядалася ідея системності знань (Арістотель, Евклід, Платон,), яка знаходить відображення і в XVII–XVIII ст. (Г. Лейбніц, Б. Спіноза). Принципи системної природи знання розроблялися у німецькій класичній філософії Й. Гегелем та І. Кантом. Поступово поняття увійшло в найрізноманітніші галузі науки – у гуманітарні й суспільні, у математику, механіку, техніку та ін. У педагогічній науці термін «система» застосовується як: система навчання, система виховання, система освіти та ін. Таким чином, зазнавши тривалої історичної еволюції, поняття «система» з середини XX ст. стає одним із провідних філософсько-методологічних і спеціально-наукових понять [436, с. 24].

У найбільш загальному значення під системою розуміють упорядковану сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія [934, с. 24]. Сутність поняття «система» ґрунтується на трьох положеннях [436, с. 25]: система утворюється сукупністю (множиною) елементів, що мають зв'язки між собою; ця сукупність утворює єдине ціле, тобто видалення одного з елементів сукупності порушить властивість цілісності; утворене сукупністю елементів єдине ціле має певну мету або призначення, властиве для всієї сукупності елементів, а не для якоїсь комбінації з них.

Важливо також у вигляді методологічного орієнтира соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства розглянути таку категорію як системність у взаємодії з категоріями цілісності та емерджентності.

Цілісність системи означає, скерованість всіх її частин на досягнення спільної мети і результатів відповідно до певного критерію (сукупності критеріїв) ефективності. Про доцільність використання категорії системності в обґрунтуванні методології цілісного підходу наголошували О. Дубасенюк, В. Краєвський, В. Сластьонін [194, с. 12–18; 337; 789].

Емерджентність проявляється у можливості великих і складних систем мати властивості, не притаманні жодному з формуючих цю систему елементів [436, с. 27–28].

Теоретичне і практичне дослідження, за якого вивчається кожний елемент системи у зв'язку і взаємодії з іншими елементами, представляє *системний підхід*.

Системне дослідження, зазначав В. Беляєв, є необхідним за умови, якщо його предметом виступає процес, явище, об'єкт, що має структурні елементи, які знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії. Такої ж думки С. Каламбет, який вважає, що орієнтація на системний підхід у дослідженні (структура, взаємозв'язки елементів, явищ, їх супідрядність, ієрархія, функціонування, цілісність розвитку, динаміка системи, сутність та особливості, чинники та умови) виправдані тоді, коли ставиться завдання дослідити сутність явищ [240, с. 14; 253, с. 66].

Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, щоб адекватно виявити механізми утворення складного об'єкта з певних складових та їх взаємодію з метою управління таким об'єктом. Тобто, системний підхід передбачає конкретизацію і поглиблення діалектики вчення взаємозв'язку предметів і явищ дійсності (В. Афанасьєва).

Системний підхід дозволяє значно збагатити рівень наукового пізнання, оскільки на його основі можна досягнути синтезу наукових знань, створення цілісного уявлення про досліджувані об'єкти. Саме тому він є обов'язковим для

досягнення об'єктивності історико-педагогічного знання й передбачає і системний результат дослідження [240, с. 14].

Ефект системності полягає в тому, що система володіє якісно новими, більш високими можливостями, ніж окремо взятий елемент. Саме в цьому полягає пріоритетність його використання в науці й практиці.

Ядром системного підходу є багатовимірне представлення явищ у часі і просторі, у взаємодії його внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Виявлення внутрішніх структурних компонентів системи є важливим аспектом цього підходу для вивчення процесу становлення і розвитку соціально-педагогічних явищ.

Сутність системного підходу в контексті досліджуваної проблеми полягає в тому, що дає змогу проаналізувати соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства як складне системне історичне й соціальне явище; розглядати такі відносно самостійні категорії як дитинство, материнство, соціально-педагогічна підтримка в їхньому взаємозв'язку та динаміці; інтегрувати зв'язок соціально-педагогічної підтримки та соціальної політики, що формувалася в ХХ – на початку ХХІ ст. в Україні; показати розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я, освіти, діяльності соціальних служб та організацій, що зумовлений кореляцією завдань і домінуванням їх в єдності на кожному історичному етапі у зв'язку з соціально-політичними та економічними умовами.

Другий, не менш важливий аспект системного підходу полягає в дослідженні соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ – на початку ХХІ ст. на різних рівнях (макро-, мезо-, мікро-). Таке структурне комплектування, зазначала Ж. Петрочко [568, с. 48], забезпечить цілісність розвитку системи, позитивну динаміку змін, поєднання індивідуального і типового.

Так, *на макрорівні* соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в історичному контексті спрямована на забезпечення в державі

нормативно-правових, економічних, організаційних та інших умов, що сприяли розробці різних державних програм: соціального виховання, заохочення народжуваності, підтримки сім'ї та ін. На цьому рівні соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства виявляється у співвідношенні з соціальною політикою.

На *мезорівні* соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства виявляється у створенні умов для комплексного інформування населення про діяльність регіональних благодійних фондів та громадських організацій; поширенні інформаційної роботи щодо діяльності центрів соціального спрямування (соціальний центр матері й дитини, кризові центри) та ін.

Мікрорівень Ж. Петрочко трактує як діяльнісно-професійний: від оцінки фахівцями соціальної сфери потреб дитини, постановки цілей роботи, конструювання соціально-виховного впливу на життєву ситуацію особи/осіб до аналізу його ефективності та оцінки результатів [568, с. 48]. На цьому рівні соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства виявляється у підготовці студентів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні та введенні авторського курсу за вибором студентів «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства: теорія і практика», що є практикою імплементації історичного досвіду на сучасному етапі.

У наступних розділах роботи заявлені рівні та їх теоретико-методологічне обґрунтування буде систематизовано та виявлено взаємозв'язки між елементами різних рівнів.

Отже, на нашу думку, визначені засади діалектики та принципи розвитку, міждисциплінарності, загального зв'язку та детермінізму в єдності з аксіологічним, антропологічним, системним підходами дозволяють визначити філософські засади єдності теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (XX – початок XXI ст.) та дають підстави для окреслення *загальнонаукової методології*.

У контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ХХ – початку ХХІ ст. до загальнонаукових методологічних підходів належать: термінологічний, культурологічний, соціокультурний, інноваційний. Розглянемо їх детальніше з екстраполяцією на досліджувану проблему.

Термінологічний підхід. В основі названого підходу покладено аналіз, розробку, уточнення, поглиблення категоріального апарату, встановлення взаємозв'язку понять. У межах термінологічного підходу В. Шейко, Н. Кушнарєнко [1006, с. 60] виділяє метод термінологічного аналізу й метод операціоналізації понять. Автори зазначають, що визначення понять слід формулювати, базуючись на тлумачних та професійних словниках і дотримуватись певних правил, а саме: 1) розмірності (тотожність досліджуваних понять); 2) нове поняття повинно бути автентичним; 3) поняття має бути чітким, розкривати специфіку його обсягу і змісту.

У контексті досліджуваної наукової проблеми, обґрунтовуючи теоретико-методологічні засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, учені досліджуваного періоду розробляли її поняттєвий апарат, обґрунтовуючи сутність категорії «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства», що у законодавстві та науковій літературі ХХ ст. підмінявся терміном «охорона материнства й дитинства». Це зумовило, на основі здійсненого аналізу, формування авторського означення базових категорій досліджуваної проблеми в широкому й вузькому педагогічному значеннях із урахуванням соціально-педагогічного контексту, що представлено в попередньому параграфі.

Відносно новим методом пізнання проблеми теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ХХ – на початку ХХІ ст. є **інноваційний підхід**. Під інновацією розуміють комплексний процес створення, поширення та використання нового засобу для задоволення суспільних потреб. Вона передбачає принципово нові, нетрадиційні підходи і рішення як нових, так і

існуючих проблем [240, с. 13]. Сутність поняття «інновація» (В. Сластьонін, Л. Подимова) полягає не тільки у створенні і поширенні нововведень, але й в перетворенні образу діяльності, стилю мислення педагога та ін. Гуманістичну педагогіку часто називають інноваційною і в цьому віддзеркалюється сутнісний взаємозв'язок між культурологічним, аксіологічним та інноваційним підходами (І. Подласий).

Особливу роль при розгляді історичних і соціально-педагогічних проблем з позиції інноваційного підходу відіграє принцип єдності традиційного й новаторського. Цим самим забезпечується діалектичний механізм розвитку цивілізації і відповідної культури: з однієї сторони, традиція відноситься до історичного минулого; відтак її історична інтеграція в сучасність і майбутнє представляє собою необхідний імператив, з допомогою якого минулі покоління вступають у живий зв'язок з сучасними, передаючи їм свій соціальний досвід; з іншої сторони, багато сучасних інновацій в педагогічному процесі мають глибокі корені в найдавнішій педагогічній теорії і практиці [240, с. 13].

Історія соціальної педагогіки багато в чому набуває особистісну (авторську) природу походження і розвитку – як виникнення інноваційних історико-педагогічних й соціально-педагогічних систем і напрямів у загальному контексті взаємодії, так і адаптації особистості самого педагога в системі суспільних відносин. У зв'язку з цим аналіз соціальних і педагогічних теорій, розгляд соціально-педагогічної творчості в педагогічній думці складає важливий аспект історії соціальної педагогіки.

Інноваційний підхід у контексті досліджуваної проблеми розглядаємо як: імплементацію досвіду становлення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з метою максимального використання позитивних здобутків минулого на сучасному етапі; еволюцію уявлень на соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в історії світової педагогіки.

Культурологічний підхід дає змогу дослідити соціальні, педагогічні, психологічні та інші явища та об'єкти крізь призму феномену культури, яка розглядається як багаторівнева ієрархічна система. Логіка окресленого підходу базується на визнанні інтеграції і єдності національної і загальнолюдської культури базовим – основоположним і системоутворюючим фактором становлення і розвитку категорій «материнство й дитинство» як соціальної одиниці суспільства. Дотримуючись цієї логіки, можна стверджувати, що втілення досягнень світової культури, як єдності національної і загальнолюдської, складає фундамент і зміст процесу соціально-педагогічної підтримки і тому має здійснюватися у всіх історико-педагогічних і соціально-педагогічних системах і складати провідний критерій їх діяльності [24, с. 11]. Адже взаємодія різних галузей наукового знання у вивченні одного й того ж об'єкта складної реальності забезпечує інтеграцію інформації, фактів, методів, наукових концепцій і теорій з метою отримання нового, цілісного знання.

На сучасному етапі в межах культурологічного підходу розвивається *соціокультурний підхід* – теорія і методологія соціокультурного відтворення, що актуалізує єдність культури та соціальності, базується на наукових досягненнях різних наук (культурологія, педагогіка, етнографія, соціологія, історична і психологічна антропологія, теорія соціальних комунікацій та ін.). За твердженням В. Шейко, Н. Кушнарєнко [1006, с. 71], соціокультурний підхід сконцентрований на: стратегічних соціальних цілях історичної й національної культури суспільства; системних характеристиках соціальної адекватності й культурної компетентності його членів. Тому реалізація культурологічного підходу дозволяє вивчити соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в міждисциплінарному просторі, що охоплює базові теорії, концепції педагогів різних поколінь.

Отже, здійснений аналіз загальнонаукових підходів дозволяє нам окреслити базові домінанти, на яких вибудовуватимемо наш науковий пошук. Теорію і

практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ХХ – на початку ХХІ ст. розглядатимемо як соціально-педагогічне явище, що потребує співвіднесення термінологічного апарату й авторського трактування базових категорій; дослідження соціальних, педагогічних, психологічних та інших явищ та об'єктів крізь призму феномену культури; вивчення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в міждисциплінарному просторі; імплементацію досвіду становлення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з метою максимального використання позитивних здобутків минулого на сучасному етапі.

Зазначені підходи на загальнонауковому рівні окреслюють специфіку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ХХ – початку ХХІ ст. та спонукають до глибинного окреслення *конкретнонаукового рівня*, що представимо парадигмами, теоріями соціальної педагогіки та специфічними підходами.

Покликаючись на роботи І. Звереві [41, с. 11–12], зауважимо, що в *особистісній парадигмі* головним є не інтелектуальний, а емоційний і соціальний розвиток дитини. Дитину розглядають як особистість, котра сама може вибрати такий шлях освіти, який допоможе їй досягнути найкращих результатів. Основне завдання соціальних педагогів за цього підходу – допомогти дитині якомога ефективніше взаємодіяти з навколишнім світом. Вимоги до дітей при цьому підході не можуть бути жорстко фіксованими.

Сутністю *особистісно-соціальної парадигми* [41, с. 12] є інтегрування особистісних стосунків, у яких характер та інтенсивність розвитку дитини залежить від її особистісних якостей та системи соціально орієнтованих стосунків, формою організації яких є певні групи, що пов'язані з соціумом різними залежностями. Формування та розвиток особистості обумовлюється єдністю її індивідуальності (персоналізовані стосунки) та соціального становлення (система соціально значущих взаємозв'язків).

Посилаючись на міркування І. Зверєвої [41, с. 12], можемо твердити, що в контексті особистісної та особистісно-соціальної парадигм важливо для дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства застосувати низку теорій, що на часі актуальні у соціальній педагогіці. Насамперед, розглянемо соціально-педагогічні теорії, які слугують методологічним орієнтиром у контексті нашого дослідження.

Беручи до уваги міркування Н. Сейко [769, с. 6], можемо стверджувати, що в процесі вивчення теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ХХ – початку ХХІ ст. доцільно на рівні конкретнонаукової методології розглянути *теорії соціалізації* (циклічна, соціалізації-ювентизації, факторна), які визначають соціалізацію особистості як неперервний і багатогранний процес, що триває впродовж усього життя людини. Однак, зазначала Н. Сейко, найбільш інтенсивно він протікає у дитинстві і юності, коли закладаються усі базові орієнтації, встановлюються головні соціальні норми й взаємини, формується мотивація соціальної поведінки [769, с. 53–57]. У цьому контексті соціально-педагогічна підтримка на макро-, мезо- і мікрорівні є значущою і може бути об'єктом дослідження історії соціальної педагогіки.

Циклічна теорія соціалізації розглядає людське життя як закономірний ланцюг криз, які треба навчитися долати. Щодо соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства ця теорія є можливою, оскільки мати й дитина як єдине ціле потребує підтримки як від держави, так і від різних соціальних інститутів та сім'ї (макро-, мезо-, макрорівень).

Концепція соціалізації-ювентизації В. Лісовського [374, с. 57–59] є цікавою для соціалізації батьків, їх підготовки до відповідального батьківства. Щодо соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства ця теорія буде вдалою, якщо вона буде двобічною: 1) як форма прийняття допомоги від соціальних інституцій у сфері підготовки до відповідального батьківства (народні

університети педагогічних знань, катехитичні школи, соціальні центри підтримки материнства й дитинства); 2) як ювентизація – форма оновлення суспільства через включення в його життя батьків, які стають суб'єктами соціальної діяльності і сімейної політики (І. Трубавіна). У контексті досліджуваної проблеми, ювентизація – це соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства в закладах освіти й закладах охорони здоров'я.

Факторна модель соціалізації А. Мудрика [453] розглядає соціально-педагогічну підтримку як суб'єкт та об'єкт соціалізації під впливом різноманітних чинників, що об'єднує майже всі попередні теорії. Враховуючи фактори успішного функціонування сім'ї А. Мудрика, до передумов розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства відносимо: соціально-економічні (різні види допомоги матері й дитині); суспільно-політичні (нормативно-правове забезпечення, державна політика щодо боротьби з безпритульністю й бездоглядністю, охорона здоров'я матері й дитини та ін.), соціально-педагогічні (діяльність народних університетів педагогічних знань, катехитичних шкіл, центрів соціального спрямування), що дозволяє розглядати соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я, у сфері освіти, у діяльності соціальних служб та організацій.

Методологічним підґрунтям вивчення історії соціальної педагогіки Н. Сейко [769, с. 6] виокремила теорію *соціального капіталу*, яка поширилася в західній соціології завдяки роботам Р. Патнама. У контексті нашого дослідження окреслена теорія є можливою щодо використання на макрорівні.

Так, відповідно до наукового бачення В. Єлагіна, саме держава має достатню кількість інструментів для розвитку форм соціального капіталу в суспільстві; є побічним продуктом релігії, історичного досвіду; сприяє створенню соціального капіталу за допомогою надання необхідних соціальних і економічних свобод, дотацій тощо [202].

У цьому контексті наукове бачення нашої проблеми прослідковується у сприянні держави в різні історичні періоди розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства: введення різних видів допомоги при народженні дитини, допомога багатодітним і самотнім матерям, оновлення нормативно-правової бази щодо соціальних гарантій, сприяння у відкритті і функціонуванні народних університетів педагогічних знань, розвитку мережі закладів ОХМДу, вироблення різних форм боротьби з бездоглядністю й безпритульністю та ін.

Методологічним підґрунтям вивчення категорії материнства Н. Сейко [769, с. 6] виокремила *статусно-рольову теорію*, згідно з якою особистість описується за допомогою засвоєних і прийнятих нею (інтерналізація) або вимушено виконуваних функцій і зразків поведінки – ролей, що впливають з її соціального статусу в даному суспільстві або соціальній групі. Основні положення теорії соціальних ролей були сформульовані Дж. Мідом і Р. Лінтоном.

У вітчизняних теоріях роль розуміється як соціальна функція, нерозривну єдність певного виду діяльності і відповідного способу поведінки, виробленого в даному суспільстві. Визначення соціальної ролі як зовнішньої поведінки, динамічного аспекту статусу ввів Дж. Морено. Згідно з його теорією, статус – місце, яке займає індивід у групі, суспільній системі. Статусно-рольова поведінка демонструє зовнішній прояв тієї чи іншої ролі, має особистісне забарвлення, що дозволяє диференціювати ступінь і варіативність програвання ролей і засвоєння статусів.

У процесі соціалізації особистість як би «приміряє» на себе і виконує різні ролі, які дають можливість їй проявити, розкрити себе, тобто певним чином репрезентувати соціуму. За динамікою виконуваних ролей можна отримати уявлення про ті реальні взаємодії і статусно-рольові стосунків, у які особа була включена.

У цьому контексті наукове бачення нашої проблематики прослідковується у виокремленні нової ролі жінки – як матері, що, відповідно, передбачає зміни ставлення суспільства до неї. Адже материнство – це не тільки статус і престиж, це нова соціальна роль, виконання якої потребує допомоги й соціально-педагогічної підтримки на різних рівнях – макро-, мезо-, мікро-.

Отже, визначені парадигми соціальної педагогіки та окреслені теорії дають підстави для розгляду проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства та потребують підсилення на конкретна науковому рівні спеціальними підходами, а саме: особистісно-соціально-діяльнісним, середовищним, етологічним, біхевіористським, психоаналітичним, материноцентричним, дитиноцентричним, родинноцентричним, історико-педагогічним, нарративним, хронологічним та принципом діахронії. Розглянемо їх детальніше.

Одним із провідних у соціальній педагогіці на часі науковці виділяють *особистісно-соціально-діяльнісний підхід*. Його сутність полягає у визнанні єдності соціального розвитку особистості, соціального виховання та соціально-педагогічного соціуму [924, с. 170–171]. У контексті нашого дослідження окреслений підхід передбачає розгляд соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з двох точок зору: *дуалістичного*, що спрямований на розв’язання життєвих питань матері й дитини як єдиного цілого, що виникають на перетині проблем соціальних і педагогічних; *ситуаційного*, що спрямований на розв’язання проблем матері й дитини в рамках різноманітних соціально-педагогічних ситуацій, що завжди наповнені конкретними подіями, протиріччями і проблемами.

За основу аналізу соціально-педагогічної ситуації материнства й дитинства в дисертації взята позиція І. Ліпського, що сформульована ним стосовно до соціально-педагогічної взаємодії людини і соціуму [370, с. 39–47].

Соціально-педагогічна ситуація має комбінований характер, тобто одночасно виступає у тимчасовій, просторовій і функціональній формах.

Тимчасова характеристика соціально-педагогічної ситуації пов'язана з динамікою розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як єдиного цілого, змін в діаді мати-дитина, що на певному етапі життєдіяльності потребує допомоги з боку держави (у різного виду державної допомоги, що закріплені на законодавчому рівні); соціальних інституцій (забезпеченні розвитку закладів освіти, закладів охорони здоров'я, соціальних служб, установ, організацій та ін.); сім'ї.

Просторова характеристика соціально-педагогічної ситуації обумовлює висновок про наявність тривимірного середовища (макро-, мезо-, мікро-), трансформація яких комплексно забезпечує соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства на всіх рівнях.

Функціональна характеристика соціально-педагогічної ситуації проявляється у функціях її взаємодії в різних сферах соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства: у сфері охорони здоров'я, у сфері закладів освіти, у діяльності соціальних служб, установ, організацій.

Методологічним підґрунтям вивчення історії соціальної педагогіки І. Трубавіна [924, с. 44] виділила *середовищний підхід*, що дозволяє визначити місце і роль соціально-педагогічної підтримки в загальній системі соціальної взаємодії. Соціальне середовище, у якому здійснюється життєдіяльність матері й дитини, являє собою оточуючі її суспільні, матеріальні і духовні умови життя, становлення, розвитку і функціонування діади материнство-дитинство як особливого соціального інституту. У широкому розумінні соціальне середовище охоплює соціально-економічну систему в цілому, у вузькому – безпосередньо соціальне оточення сім'ї – ті соціальні інститути, з якими воно взаємодіє в процесі життєдіяльності. Але робота здійснюється тільки з позиції забезпечення потреб дитини; права матері, пов'язані з материнством у контексті соціального виховання не вивчалися.

Положення, які характеризують соціальну взаємодію, обумовлюють і низку інших методологічних характеристик соціально-педагогічної підтримки, серед яких можна назвати наступні: соціальна обумовленість потреб матері й дитини в соціально-педагогічній підтримці; типізація моделей цінностей, очікувань і потреб матері й дитини в сфері соціальної взаємодії на макро-, мезо- і макрорівні; взаємодія та взаємозв'язок соціального середовища та матері й дитини.

Характеру контактів матері і дитини та його впливу на психічний розвиток особистості приділяли увагу і представники різних психолого-педагогічних шкіл. Розглянемо їх.

Етологічний підхід. Основна ідея даного підходу полягає в тому, що материнство розглядається як епіфеномен поведінки тварин у зв'язку з турботою про потомство, що проявляється в почуттєвих реакціях на дитину, забезпеченні догляду та комунікації (К. Лоренц, Н. Тінберген, Р. Хайнд, Г. Харлоу та ін.).

У межах окресленого підходу цікавою є теорія «егоїстичного гена» Р. Докінза, в основу якої покладено ідею про те, що материнство визначається генетично, оскільки передбачає поширення генів матері в популяції. Саме тому, що мати більше впевнена (у порівнянні з батьком) в народженні свого потомства як продовжувача і носія власного генетичного матеріалу, вона і докладає більше зусиль до виховання своїх дітей, турботи й опіки про них. Наступною є теорія батьківського внеску Р. Тріверса, яка має на увазі годування, турботу про дитину як запоруку подальшого існування виду [505, с. 19].

Біхевіористський підхід. Теорія соціального научіння розглядала материнство в діаді мати-дитина в контексті суспільного досвіду за принципом «S-R». Одним із представників даного напрямку є Р. Сирс, котрий описав три фази розвитку дитини (від 4 до 12 місяців; з 2,5 до 6–7 років; з 7 до 17–18 років), кожна з яких, на його думку, в основному перебуває в прямій залежності від людини, що виховує дитину, насамперед від матері.

Ще одним представником теорії соціального наuczіння, зазначала О. Проскурняк, є Дж. Гервіц [705, с. 27–29], котрий розглядав питання розвитку прив'язаності з позиції матері, адже, на його думку, дитина для дорослих є невичерпним джерелом емоцій як позитивних, так і негативних.

Цікавою в межах окресленого підходу є теорія материнської депривації. Дослідники цієї проблеми – Й. Лангмейер, З. Матейчек виділили різні види депривації: емоційну або афективну, соціальну та сенсорну. Відсутність материнського піклування важко віднести до якогось з указаних типів депривації, оскільки воно здійснює значущий вплив на розвиток дитини. У зв'язку з цим психологи трактують материнську депривацію як особливий феномен: це виховання людини в умовах, коли з дитинства вона не отримувала піклування матері чи інших близьких дорослих. Зокрема, на думку М. Раттера [1094; с. 58], материнство є самостійною екзистенціальною цінністю, так як задовольняє соціальну потребу – прагнення особистості до самореалізації, втілення себе в потомстві, бажання залишити після себе життя, що зумовлене розумінням сенсу життя, місією кожної людини в процесі життєдіяльності суспільства. Він виокремив такі аспекти материнства: психологічна близькість, піклування і гра, що мають обов'язково бути в житті дитини, а їхніми персоніфікаторами можуть бути рідні, друзі, учителі та ін. [714, с. 114]. Е. Еріксон [1031] висловлював припущення, що постійна материнська опіка є передумовою виникнення почуття тривоги, яке необхідне дитині для нормального розвитку. Отже, теорія материнської депривації розглядає материнство як соціальний фактор, що виступає необхідною умовою для повноцінного розвитку дитини.

У межах *психоаналітичного підходу* безпосередньо з проблеми материнства була розроблена теорія прихильності, у якій центральне місце відводилося питанням стосунків дитини з матір'ю. Основні принципи даної теорії були сформульовані Дж. Боулбі в роботі «Материнство і психічне здоров'я» [1045, с. 158]. На його думку, психічний і особистісний розвиток дитини залежить

від особливостей побудови стосунків з матір'ю, в саме виникнення прив'язаності на першому році життя. Прихильність, як вважав Дж. Боулбі, проявляється у необхідності підтримки й безпеки. При задоволенні даної потреби матір'ю за допомогою ласки, турботи й любові дитина почуває себе психологічно комфортно. Учений відзначав, що немовля потребує постійного догляду матері або будь-якої особи, що її заміняє, оскільки саме в процесі такої взаємодії встановлюються стійкі зв'язки і виникає прив'язаність.

Таким чином, акцент в окресленій теорії ставився на базові потреби дитини в захисті й підтримці, а матір виступала тільки джерелом їх задоволення.

Теорія Дж. Боулбі була розкритикована в праці Д. Піллінга і М. Прінгл «Спирні питання в розвитку дитини», у якій уже прослідковувався соціальний аспект материнства: готовність жінки жертвувати роботою, свободою, дозвіллям заради виховання дитини, створення оптимальних умов для поєднання батьківських обов'язків із роботою, і відповідно – визнання догляду за дитиною – важливим обов'язком жінки, що потребує підтримки з боку держави [1091].

Ще одним напрямком розвитку психоаналізу в даному контексті стала теорія об'єктних відношень [87; 411], яка акцентувала увагу на залежності розвитку людини від об'єктних відносин, у які вона вступала. У рамках окресленого напрямку материнство Д. Віннікот визначав як природний біологічний процес, який закладений у кожній жінці і виникає через любов, досвід, відданість до дитини і до себе. На цій основі вчений виділив три типи матерів [87]: достатньо хороша мати – мати, яка не відчуває страху перед невідомим і за допомогою інтуїції забезпечує дитині середовище для її розвитку й задоволення всіх її потреб; звичайна віддана мати – мати, яка пристосовується до своєї дитини, до всіх її потреб, не обмежуючи жодну з них; недостатньо хороша мати – мати, яка не створює нормальне середовище для дитини і не бажає цього робити в силу різних причин: неготовність до материнства, емоційні розлади тощо.

Таким чином, учений дав можливість жінці мати власне «Я», не підпорядковане суспільству, віддатися інстинктам, а не прагнути стати ідеальною.

Цікавий погляд на проблему материнства в межах окресленого підходу належить Д. Пайнз. Учена, розглядаючи життя жінки поетапно (три стадії), найголовнішим вважала вагітність, оскільки саме на цьому етапі відбувається її ідентифікація з власною матір'ю і одночасно створюється її образ материнства майбутньої дитини [539]. Цікавою є і позиція К. Юнга, який запропонував цілий ряд архетипів материнства: від жінки, яка повністю втрачає власне «Я» і розчиняється в материнстві, проживаючи тим самим не своє життя, а життя своїх дітей, до жінки, холодної до материнства [1032].

Таким чином, проаналізувавши найбільш популярні теорії в рамках психоаналітичного підходу, можна зробити висновок, що проблема материнства в них розглядається в межах дитячо-батьківської взаємодії з акцентом на розвиток дитини, що свідчить про односторонність поглядів.

Відтак, наявні напрями й підходи не передбачають розгляду материнства крізь призму забезпечення права жінки. Водночас, маємо дослідження, які окреслюють деякі аспекти нашого бачення. Наприклад, у теорії материнства як соціальної практики (О. Стрельник) показано варіативність практик материнства в соціоісторичному вимірі, представлено повсякденне розгортання материнських практик на прикладі поєднання оплачуваної праці й турботи про дітей [886]. Тобто, учена апелює до розгляду материнства як повноцінної роботи, яка потребує визнання і підтримки жінки з боку держави. В основу теорії пренатального розвитку (А. Бертін) поставлено просвіту подружніх пар у питаннях здорового материнства і батьківства та гармонічний розвиток дітей в утробі матері.

Саме тому, беручи до уваги складність та багатогранність окресленої проблематики, доцільним вважаємо представити авторські ідеї щодо обґрунтування *материноцентричного підходу*, який визначаємо як один із

ключових у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Материноцентричний підхід окреслюється такими засадами:

1. Філософські основи (здійснення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на макро-, мезо- й мікрорівнях; педагогізація суспільства).
2. Соціально-педагогічні основи (соціалізація, соціальне виховання).
3. Історичні основи (історичний досвід та зв'язок спадкоємності поколінь щодо підтримки і допомоги матері й дитини).
4. Політичні основи (зв'язок соціально-педагогічної підтримки й соціальної політики держави, громадських установ тощо).
5. Теоретичні підходи різного рівня: філософські (аксіологічний, діяльнісний, системний); загальнонаукові (термінологічний, інноваційний, культурологічний, історико-педагогічний), конкретнонаукові (дитиноцентричний, родиноцентричний, історичні теорії розвитку дитинства, материнства, соціально-педагогічної підтримки (див. п. 1.4.)).

Відтак, наявні напрями й підходи не передбачають розгляду материнства крізь призму забезпечення права жінки. Саме цю ідею покладено в основу материноцентричного підходу, сутність якого у контексті нашого дослідження полягає у скеруванні соціально-педагогічної підтримки на макро-, мезо- й мікрорівні на створення умов для реалізації прав матері в суспільстві й сім'ї.

Материноцентричний підхід до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства дозволяє забезпечити права жінки на здоров'я, благополуччя, збереження репродуктивної функції, поєднання материнства з кар'єрою та ін.; виділити соціально-педагогічну складову роботи різних установ державного і недержавного сектору; забезпечити основу їх співпраці в інтересах реалізації права матері.

Важливим підходом у контексті нашого дослідження вважаємо *дитиноцентричний підхід*. Один із засновників філософії людиноцентризму, як наукової теорії, гуманістично орієнтованої політики і практики, В. Кремень [341] розглядає дитиноцентризм як гуманістично орієнтований підхід до формування нової людини.

У руслі соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства дитиноцентричний підхід передбачає забезпечення прав дитини: на охорону здоров'я, на соціальний захист, на освіту та ін.

У межах дитиноцентричного підходу вважаємо за необхідне окреслити низку теорій, які підсилюють та доповнюють зазначений підхід.

Соціокультурна теорія розвитку дитинства (М. Мід, Е. Куруленко, Л. Виготський) твердить про залежність вроджених біологічних задатків від культурних особливостей навколишнього середовища. Зокрема, Е. Куруленко, розглядаючи дитинство як соціокультурний феномен, ввела до наукового обігу термін «культура дитинства», обґрунтовуючи його як тимчасовий складник життя дитини і тим самим, виокремила її із загальної культури дитинства.

Відповідно до вищенаведеного, важливою є культурно-історична теорія Л. Виготського, котрий вважав культуру вирішальною в процесі формування й становлення особистості та аргументував необхідність вивчення дитинства в контексті оточуючого середовища [282, с. 26–27].

У теорії *емансипації дитинства* (У. Бек, Х. Попитц) увага акцентується на набутті дитиною все більш значущого місця в родині, навчальних закладах і взагалі в суспільстві [787]. На сучасному етапі – це тенденція динамічного розвитку ідей щодо підтримки й захисту прав дітей.

Суттєвий інтерес для нашого дослідження становить *теорія ідентичності* Е. Еріксона, який заклав новий підхід до аналізу взаємин між дитинством і суспільством. Відзначаючи соціальний фактор як домінуючий у процесі розвитку

особистості, учений важливого значення надав не лише мікросередовищу (родина, друзі), а й макросередовищу (суспільству загалом) [1031, с. 113].

Теорія соціальної підтримки дитини (М. Делі, Дж. Льюїс) орієнтована на дослідження «соціальної підтримки» на рівні інтересів держави й сім'ї. Її автори вважали, що суспільство має переглянути принципи соціального захисту та перейти від фінансових інвестицій до вирішення соціальних проблем соціально вразливих груп населення, однією із яких є діти. На їх думку, соціальний захист повинна замінити наукова категорія «соціальна підтримка». Дослідники виокремили такі її форми: державна або приватна, грошових виплат чи надання соціальних послуг, за наявності угоди та навіть без неї.

Доречно зауважити, що зазначена теорія є першою спробою в науковому дискурсі не просто дослідити дитинство як соціальну категорію, а, насамперед, вивчити комплекс змін, що відбуваються в суспільстві під впливом існування дитинства [282, с. 29–30].

Важливою для розгляду окресленої проблеми є *теорія прихильності* (Дж. Боулбі, Д. Віннікотт, Е. Еріксон), побудована на ідеї взаємостосунків матері і дитини раннього віку як невід'ємного цілого. У своїй теорії Дж. Боулбі обґрунтував важливість налагодження тривалих прихильних емоційних стосунків з матір'ю для психічного розвитку людини, чим довів зв'язок між прив'язаністю, адаптацією і виживанням дитини [227, с. 13]. Саме ця концепція лягла в основу розгляду в науковій роботі материнства й дитинства як єдиного цілого.

Теорія соціального піклування (А. Лейр, У. Томас) актуалізує питання залежності розвитку дитини від рівня стосунків у суспільстві, ступеня відповідальності батьків за повноцінне виховання дитини та панівну роль жінки-матері в цьому процесі. У зв'язку з цим дитинство почали визначати як одну із сфер зайнятості жінки, що потребувало створення теорії «догляду» та визнання материнства повноцінною роботою з догляду за дитиною, яка потребує підтримки з боку держави і суспільства [282, с. 30].

Цікавою є *теорія кризи дитинства* (Д. Ельконін, Ю. Овінова, В. Слободчиков), у якій автори обґрунтували ідею про сучасну кризу дитинства як соціально-психологічне явище в контексті конкретно-історичних умов, що визначають розвиток, закономірності, своєрідність і характер змін в дитинстві людини та як необхідну умову для задоволення її соціальних й духовних потреб [191, с. 17–18].

Важливою у контексті досліджуваної проблеми є піраміда потреб А. Маслоу. Учений вибудував систему потреб особистості за принципом ієрархії: фізичні, потреби в безпеці, потреба в любові, потреба в самоактуалізації, потреба в повазі /гідності, естетичні і пізнавальні

Ідея ієрархії, за А. Маслоу, полягає в актуалізації потреби кожного наступного рівня лише після задоволення попередніх. Оскільки дитина є біосоціальною істотою, зазначала І. Зверева, то її потреби охоплюють два основні рівні – біологічний (базові потреби) і соціальний (особистісний). Тому комплексне задоволення потреб (фізичний розвиток, харчування, здоров'я, інтелектуальне, емоційне та соціальне зростання) є вирішальним для людини упродовж її життя [227, с. 37-44]. Відтак, перший рівень для дитини в перші роки життя є домінантним.

Однією із ключових теорій, яка лежить в основі здійснення оцінки потреб дитини та її сім'ї посідає *теорія відновлення* (В. Даніель, С. Васселл, Е. Джиліган), що апелює до висновку про важливість для дитини підтримки найближчого оточення та середовища. Її центральним ядром, на думку І. Зверевої, є необхідність у створенні мережі закладів підтримки дитини та сім'ї, яка може стати ефективним буфером у різних життєвих ситуаціях [227, с. 9]. Зазначена теорія покладена в основу розгляду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на мезорівні.

Методологічним підґрунтям вивчення історії соціальної педагогіки І. Трубавіна виділила *родиноцентричний підхід*, що передбачає виділення

соціально-педагогічної складової в роботі фахівців різних сфер, орієнтиром роботи яких є права людини в суспільстві, права сім'ї в суспільстві, права членів сім'ї в родині [925, с. 10]. У контексті нашого дослідження сутність родинноценного підходу полягає у спрямуванні соціально-педагогічної підтримки через надання соціально-педагогічних послуг для реалізації прав матері й дитини в суспільстві й сім'ї.

Родинноцентричний підхід до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства дозволяє забезпечити правозахисну функцію матері й дитині для її нормального функціонування і розвитку, збереження її цілісності; виділити соціально-педагогічну складову роботи різних установ, забезпечити основу їх співпраці в інтересах матері й дитини.

Проблема соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ХХ – початку ХХІ ст. є не тільки соціально-педагогічною, а й історико-педагогічною, що зумовлює виокремлення специфічного інструментарію для її дослідження. Зауважимо, що обов'язковою передумовою історичних досліджень для раціонального осмислення в контексті певних соціокультурних умов, за твердженням З. Стежко та Г. Стежко, є те, що вони мають опиратися на емпіричні здобутки архівного пошуку [842, с. 175]. Тому без відповідного методологічного забезпечення кожного із етапів наукового дослідження розуміння генези досліджуваного явища буде поверхневим і позбавленим об'єктивності. Важливим у цьому контексті є *історико-педагогічний підхід*, який дає змогу розглядати досліджувані явища в динаміці. За твердженням В. Шейко, Н. Кушнарєнко [1006, с. 59], перш ніж вивчати сучасний стан, необхідно вивчити генезис та розвиток досліджуваного явища. Реалізація історико-педагогічного підходу дозволяє проаналізувати історичний досвід, оцінити історичні події, факти, ретроспективу педагогічних теорій у контексті їх виникнення, становлення та розвитку. На думку С. Каламбета, історико-педагогічний підхід передбачає розгляд об'єктивного процесу розвитку об'єкта, реальної його історії з усіма її

поворотами, особливостями; а з другого – це певний спосіб відтворення історичного процесу в його хронологічній послідовності [253, с. 52].

Відповідно в контексті нашого дослідження реалізація історико-педагогічного підходу дозволяє з'ясувати етапи становлення напрямів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з погляду соціально-політичних та економічних умов суспільства в ХХ – на початку ХХІ ст.; виявити специфіку нормативно-правового забезпечення кожного з них; охарактеризувати педагогічну думку та теоретичні ідеї в історичній ретроспективі, а також вивчити можливості імплементації цього досвіду в сучасних соціокультурних обставинах. Важливим у контексті окресленого підходу, на думку В. Курила [352, с. 41–44] є регіональна спрямованість дослідження, що дозволяє чітко виписати територіальні межі соціального та географічного простору, де найбільш яскраво прослідковувалися особливості розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства досліджуваного нами періоду.

Важливим для нашого дослідження є *нарративний підхід*. Наратив (або оповідь) – це форма існування суб'єктивного в об'єктивному процесі й у спробі його об'єктивно описати. Історико-педагогічним подіям властиві форма й смисл, структурний поділ: початок, середина, кінець етапу, періоду, процесу тощо), що дозволяє цілісно описувати історико-педагогічний процес [285]. Основними характеристиками нарративного підходу є: ретроспективність – аналіз подій минулого крізь їх проєкцію на сучасність і на майбутнє; вибірковість – добирання інформації про історико-педагогічні події у певному соціальному контексті; перспективність – залежність історичної оцінки від власної авторської позиції дослідника з перспективою на сучасність; специфічність – вплив історико-педагогічного знання на формування соціальної ідентичності з минулим; комунікативність – вплив на історико-педагогічне знання культурного дискурсу; фіктивність – взаємозалежність історичних інтерпретацій і соціальних умов, у межах яких вони є важливими [919].

У контексті досліджуваної проблеми, наративний підхід передбачає репрезентацію минулого досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства за допомогою часової послідовності подій у рамках теорії і практики та розгляду категорій «дитинство» й «материнство» як соціально-педагогічних.

Хронологічний підхід дає змогу, на думку Н. Гупана, вивчати розвиток процесів та подій у чітко визначених часових рамках у межах визначеної періодизації розвитку історико-педагогічної науки, що значно збагачує наукове дослідження, підвищує рівень достовірності й об'єктивності його результатів [143, с. 15]. Реалізація хронологічного підходу дозволяє простежити хронологію подій ХХ – ХХІ ст. та розробити періодизацію розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства України в різні історичні періоди.

Важливим принципом дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства вважаємо принцип *діахронії*. За трактуванням термінологічного словника, діахронія (грец. через, крізь) – еволюція, історичний розвиток системи, явища [118, с. 53]. За визначенням А. Сбруєвої, діахронний метод передбачає розгляд і співставлення педагогічних фактів та явищ, що відбуваються в різних культурно-історичних циклах у межах однієї цивілізацій [760, с. 28]. Відповідно діахронічний аналіз соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства свідчить про особливості її виявлення і розвитку в різні історичні періоди, що і зумовило трактування категорії у широкому і вузькому значенні.

Отже, здійснений аналіз конкретнонаукового рівня, що представлений парадигмами (особистісна, особистісно-соціальна), теоріями (соціалізації (циклічна, соціалізації-ювентизації, факторна)), соціального капіталу, статусно-рольова, соціокультурна теорія розвитку дитинства, емансипації дитинства, ідентичності, соціальної підтримки дитини, соціального піклування, кризи дитинства, цілеспрямованого формування потребісно-мотиваційної сфери особистості, відновлення) підходами (особистісно-соціально-діяльнісним,

середовищним, етологічним, біхевіористським, психоаналітичним, матеріноцентричним, дитиноцентричним, родинноцентричним, історико-педагогічним, нарративним, хронологічним) та принципами (діалектики, розвитку, міждисциплінарності, загального зв'язку, детермінізму, діяхронії) дозволяє розглядати теорію і практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ХХ – на початку ХХІ ст. як соціально-педагогічне та історико-педагогічне явище.

Можемо стверджувати, що використання у нашій роботі вищезазначених методологічних підходів допоможе розглянути на теоретичному та практичному рівні й об'єктивно відтворити та окреслити концептуальні вектори досліджуваної проблеми. Вони є тими вихідними позиціями, які будуть нами враховані в процесі дослідження теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ – на початку ХХІ ст. на всіх етапах наукового пошуку. Для більш глибокого розуміння етапів розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ – початку ХХІ ст. розглянемо історичну ретроспективу генези педагогічних ідей як передумов її зародження.

1.4 Історична ретроспектива генезису педагогічних ідей як передумов зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ – на початку ХХІ ст.

Базисом дослідження проблеми теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ – на початку ХХІ ст. слугуватиме історична ретроспектива генезису ідей вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки, що можуть бути застосовані у контексті нашого подальшого наукового пошуку як передумови зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в зазначений період, яку розглядатимемо послуговуючись історико-педагогічним, нарративним, хронологічним методологічними підходами та принципом діяхронії, представленими у п. 1.3.

Одним із перших, хто запропонував програму материнської освіти з перших днів життя, акцентуючи при цьому на необхідності духовного розвитку жінки, є видатний чеський педагог Я. Коменський, який написав розділ у «Великій дидактиці» та окремий твір під назвою «Материнська школа».

За міркуваннями Я. Коменського, освіту поділяють на вікові відрізки: дитинство (0–6 р.), отроцтво (хлоп'ятство) (6–12 р.), юність (12–18 р.), змужнілість (18–24 р.), кожному з яких ним було визначено відповідний заклад, а саме: материнську школу, школу рідної мови, латинську школу та академію [385, с. 57]. Названі чотири школи педагог порівняв з чотирма порами року: «Материнська школа є прекрасною весною, прикрашеною бруньками і квітами з різними ароматами. Школа рідної мови – це літо з його стиглими колосками і деякими ранніми плодами. Гімназія відповідає осені, яка щороку збирає багаті плоди з полів, садів і виноградників і вкладає їх у скарбницю розуму. Академія, нарешті, – це зима, що дає зібраним плодам різні призначення, щоб було на що жити решту життя» [295, с. 441].

Найважливіше місце в окресленій системі освіти педагог відводив першій ланці – материнській школі, під якою розумів не освітню інституцію, а своєрідну форму сімейного виховання. Місцем материнської школи мала бути сім'я, а вихователем – мати. Мету материнської школи Я. Коменський убачав у розвитку переважно зовнішніх відчуттів для того, щоб діти привчалися розпізнавати предмети навколишньої дійсності і правильно поводитися з ними. Він порівнював дитину з деревом і писав: «У перші ж роки дерево випускає зі свого стовбура всі головні гілки, які воно матиме і яким згодом доведеться тільки розростатися» [295, с. 441]. Саме тому основні знання необхідно дати дитині в перші роки життя, і материнська школа повинна бути в кожному домі і стати одним із найголовніших етапів дитячого виховання та навчання.

У праці «Материнська школа» він підкреслював, що «ніяк не можна вибачити, якщо шляхетні та вельмишановні матері доручають своїх дітей зразу ж

після народження безчесним, безбожним жінкам, іноді навіть зі слабким здоров'ям, ... оскільки таким чином дорогоцінна дитина віддається в жертву ймовірній заразі, фізичній та духовній» [295, с. 55].

Дітей, педагог називав «безцінним скарбом», а найщасливішими вважав людей, яким Бог подарував їх. Саме тому, – писав педагог, – «для батьків діти повинні бути милішими й дорожчими за золото і срібло, перли і дорогоцінні камені...», «золото і срібло – речі ненадійні і скоро минають, а діти – безсмертна спадщина», даються батькам «як дзеркало скромності, привітності, доброти, злагоди та інших християнських чеснот» [295, с. 201–205]. Він порівнював дітей з ангелами і вважав помешкання, де чути дитячий сміх, благодатним: «У кого вдома є діти, той може бути впевнений, що в будинку присутні ангели; всякий, хто обіймає руками маленьких дітей, нехай не сумнівається, що обіймає ангелів» [295, с. 204].

У праці «Материнська школа» видатний педагог порушив питання безпеки дитини. Він був переконаний, що про здоров'я своєї дитини жінка повинна турбуватися ще в утробі, а саме: вести здоровий спосіб життя, відмовитися від шкідливих звичок, щоб не зашкодити ще не народженій дитині [295, с. 214].

Педагог закликав жінок дбати не лише про фізичне, а й про психічне здоров'я. Тому жінка не повинна виснажуватися як неробством, так і надмірною роботою, а працюючи, має бути бадьорою, по можливості швидкою і веселою, адже від цього залежить характер її майбутньої дитини.

Велику увагу присвячено і дитячому харчуванню та природному вигодовуванню дитини. Засуджуючи матерів, які не годували своїх дітей, він зазначав, що «це жорстоке відчуження дітей від їхніх матерів і харчування чужим молоком годувальниць (якщо тільки це не зумовлено нещасним випадком або слабкістю матері) передовсім противно Богу і природі, по-друге, шкідливо для дітей, по-третє, згубно для самих матерів, по-четверте, абсолютно не заслуговує на повагу, а заслуговує на осуд» [295, с. 214].

За здоров'ям дитини, на думку Я. Коменського, варто стежити з великою пильністю, а саме: дбати про дотримання дитиною режиму дня, правильного харчування та заняття спортом; радив не зловживати ліками.

Місію першого вчителя Я. Коменський покладав на батьків, закликаючи не нехтувати батьківськими обов'язками. Водночас, на його думку, батьки помиляються, вбачаючи свою місію лише в навчанні їсти, пити, ходити, говорити, одягатися. Висміював також батьків, що дбали тільки про красу, багатство, владу. Піклуватися, – писав педагог, – треба «про душу як про головну частину людини, щоб вона могла вийти з тіла якнайкраще прикрашеною» [295, с. 206]. А про тіло потрібно дбати для того, щоб воно стало житлом, придатним і гідним для безсмертної душі. Отже, Я. Коменський практично описував основні закони релігійного виховання дітей.

Важливого значення педагог надавав і закладам освіти у справі соціально-педагогічної підтримки матері й дитини. Він писав: оскільки батьки через службову зайнятість часто не мають часу виховувати дітей, то важлива місія виховання покладається на педагогів, наставників, які повинні навчати дітей у школах, гімназіях, колегіях [295, с. 206].

Водночас, зазначав педагог, враховуючи принцип природовідповідності, не слід відкладати виховання й освіту своїх дітей на більш пізній час, оскільки неможливо криве дерево, яке виросло, зробити прямим і ліс, усіяний терновими кущами, перетворити в город. Він закликав батьків самостійно вивчати особливості спілкування з власними дітьми, щоб під їх керівництвом діти зростали в мудрості й любові до Бога і людей. Отже, педагог підводив до думки про важливість і необхідність педагогічної освіти для батьків.

За словами Яна Коменського, у перші шість років життя батьки повинні прищепити дітям такі цінності, які є основою їх соціалізації в майбутньому: помірності; охайності; поваги до старших, їх дій та слів; ввічливості; говорити правду; справедливості; добродійності; працелюбності; мовчанню; терпінню;

делікатності (гуманності) і бажанню служити старшим; витонченості манер; тримати себе з гідністю [295, с. 210–211].

Можна стверджувати, що в інтелектуальній сфері перед материнською школою Я. Коменський ставив завдання підготовки дітей до подальшого систематичного навчання в школі, а зміст порад і завдань у «Материнській школі» було розраховано на освічену жінку-матір, яка глибоко розуміє сам принцип такої школи і наукову термінологію, а також володіє методикою впровадження її ідей [851, с. 294–295].

Здійснений аналіз наукової спадщини Я. Коменського засвідчив його ідеї про те, що в материнській школі дитина мала засвоїти низку предметів, перелік та зміст яких представлено в додатку В.

Підсумовуючи, зауважимо, що хоча система шкіл Я. Коменського виявилась нездійсненою, його материнська школа – це справжня програма педагогічного всеобучу для батьків, яка чітко визначає межі відповідальності сім'ї за навчання і виховання дітей, адже саме батьки чи особи, які їх замінюють, зобов'язані постійно дбати про своїх дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей, зміцнення фізичного здоров'я, отримання загальної освіти тощо [851, с. 295]. Це апелює до виокремлення у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як визначальної для нашого подальшого наукового пошуку ідеї «материнської школи» Я. Коменського.

У XVIII ст. актуалізувалося питання про становище жінки в суспільстві. Першим, хто вказав на початок кризи європейської культури, був видатний французький мислитель Ж.-Ж. Руссо, який вважав, що права жінки на особисту свободу, освіту варто обмежувати для того, щоб не відбулося виродження материнства. Висловлювання Ж.-Ж. Руссо «самець є самцем лише в окремі хвилини; самка залишається самкою все життя» [83, с. 185] підкреслювало принизливе ставлення до жінки як до суто біологічної істоти, засвідчувало негативне сприйняття філософом соціального розвитку особи протилежної статі.

Отже, педагоги XVIII ст., побоюючись виходу жінок з-під домашнього гніту, пропагували лише материнську роль на противагу самореалізації жінки.

У цьому контексті очікуваними були погляди видатного швейцарського педагога Й. Песталоцці щодо втілення в життя ідеї елементарної освіти, першоосновою якої є сімейне виховання і навчання. Названа ідея обґрунтована у працях «Як Гертруда навчає своїх дітей», «Книги для матерів», «Лебедина пісня».

Цінним, на наш погляд, є те, що в основу елементарної освіти Й. Песталоцці поклав формування почуття любові до оточуючих людей, що починається з почуття природної любові дитини до матері. Мати, турбуючись про дитину, краще за всіх розуміє її потреби і, відповідно, може забезпечити її гармонійний розвиток, сприяти формуванню таких моральних почуттів, як: довіра, вдячність, слухняність, терпіння, лагідність, прищеплювати трудові навички, виховувати любов до людей, вести до пізнання навколишнього світу. У праці «Лебедина пісня» автор з цього природу писав: «...перші паростки моральних сил немовлят з самого народження природно оживляються і розвиваються правильним і спокійним задоволенням його фізичних потреб; святе материнське піклування й уважність, яка з'явилася в нього у вигляді інстинкту, до негайного задоволення кожної потреби, незадоволення якої може занепокоїти дитину, – ось що ми повинні визнати за ...початок довір'я до джерела цього задоволення і разом з тим перші паростки любові до нього» [563, с. 345].

Про материнство вчений писав як про божий дар, який надається матері з метою набуття блаженства через дитину: «...материнство – це результат збереження в собі чистоти божого начала, закладеного в природі людини; результат неухильного слідування всім божественним настановам, які підпорядковують вищій мудрості всі закономірності світу» [565, с. 486].

Актуалізував Й. Песталоцці і питання взаємозалежності материнської любові й материнської турботи, що проявляється в материнській силі й материнській відданості, які, на його думку, закладені в жінці природою:

«Природа заклала в серце матері першу і найбільш нагальну потребу турбуватися про дитину з раннього періоду життя. Ця турбота проявляється...у вигляді властивій матері материнській силі і материнській відданості» [563, с. 346]. Відсутність материнської сили й відданості, – зазначав педагог, – суперечить материнській природі і є наслідком протиприродної зіпсованості материнського серця. І саме ці якості, які властиві матері, розвивають у дитині паростки любові й віри. Таким чином, автор обґрунтував ідею материнства як задоволення потреб дитини, що, у свою чергу, свідчило про доцільність у сім'ї материнського навчання дитини, передумовою якого є необхідність педагогічної освіти жінок: «Перше навчання дитини ... завжди є справою почуття, справою серця, справою матері.... Тому джерелом її морального та релігійного виховання є природні стосунки, що існують між матір'ю та її дитиною. Мати повинна бути й духовною матір'ю дитини» [562, с. 155–158]. І тільки під керівництвом матері дитина піднімається від чуттєвої віри і фізичної любові до людської любові й довіри, а потім до чистого почуття істинної християнської віри й любові. Таким чином, ідея елементарної освіти, за Й. Песталоцці, – це прагнення з колиски будувати на гуманістичній основі моральне й релігійне життя дитини [563, с. 349].

Дотримуючись окресленої ідеї, усі проекти Й. Песталоцці – притулки для сиріт та найбільш вразливих дітей, інститути зі школами при них для підготовки вчителів – мали соціальну спрямованість і організовувалися за зразком закладів з домашнім укладом. Таким чином, педагогічна спадщина педагога у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства дозволяє окреслити ідею педагогічної освіти жінки-матері Й. Песталоцці.

Вивчаючи питання жіночої освіти, багато видатних вітчизняних суспільних діячів, педагогів, психологів XIX ст. зверталися у своїх працях і до її впливу на реалізацію материнського призначення. З огляду на відзначене, слушною видається думка російського педагога, письменника, політичного діяча М. Михайлова, який одним із перших усвідомив побоювання суспільства

«відпустити жінку з дому». У розвідці «Жінки, їх виховання та значення в родині та суспільстві» автор зауважив, що «не треба побоюватися, що при цілковитій свободі вибору жінка братиметься за те, що менш за все узгоджуватиметься з її природою, з материнськими обов'язками, що в певний час потребують винятково її уваги» [17, с. 456]. Отже, можливість пошуку шляхів реалізації не суперечила якісному виконанню материнських обов'язків. Така постановка питання розмежовувала природну та соціальну функцію жінок, але водночас закликала до їх гармонізації. Яскравим прикладом такої жінки була видатний український педагог, організатор народної освіти Х. Алчевська, яка в 1862 р. заснувала в Харкові недільну школу для жінок із бідних верств населення. Відтак майбутнє покоління видатних українок (М. Вовчок, С. Ковалевська, Л. Українка та ін., які знайшли своє призначення в суспільстві, засвідчило становлення інтелектуального авангарду українського народу в ХІХ ст., не останню роль у якому відігравали жінки.

Той факт, що в суспільстві необхідно цілеспрямовано створювати умови для соціалізації жінки як матері, відзначила і російський педагог А. Симонович, яка акцентувала увагу на тому, що «матір, яка отримала найкраще виховання, не завжди може сягнути свого ідеалу у вихованні. Щоб жінка могла бути вихователем та матір'ю своїх дітей хоча б до 3 років, потрібно її до цього готувати, відкрити їй ті знання, які від неї приховувалися, доки вона сама не буде активною – до тих пір жінка не повинна виховувати дітей, бо вона не здатна до цього» [17, с. 233]. Отже, ця цитата засвідчує, що вперше лише на початку ХХ ст. педагоги усвідомили, що навіть найкраще вихована дівчина не обов'язково стає в майбутньому доброю вихователькою для своїх дітей. Уперше йшлося про спеціальну підготовку потенційної матері до виконання цієї ролі у складі цілісної системи освіти жінки. Навіть жінка, яка має вищу освіту, на думку педагога, для того щоб стати мамою, має спеціально готуватися, зокрема опанувати культуру материнства. Наприклад, видатний політичний діяч та мистецтвознавець

А. Луначарський обґрунтував необхідність переходу до нової державної системи соціального виховання, яку розумів як позасімейне виховання. Він вказував на існування протиріччя між працевлаштуванням жінки та вихованням дітей, наголошуючи на тому, що дитина не повинна виховуватися лише в родині: «Ми запросимо жінку, яка вміє бути матір'ю в повному розумінні, яка не буде ходити на фабрику, яка буде отримувати шматок хліба саме за свою педагогічну роботу» [17, с. 416]. Це, безумовно, нагадує сучасний дитячий садок, і місце жінці-матері автор вбачав лише на посаді виховательки в ньому, однак незаперечним є факт усвідомлення вченими необхідності психолого-педагогічних знань для батьків.

Цікавою у цьому контексті видається педагогічна спадщина ідейної освітньої діячки Франції П. Кергомар (1838–1925), яка у 80–90 рр. ХХ ст. гостро критикувала діяльність притулків і домагалася створення нових дошкільних закладів, що мали ґрунтуватися на принципах поваги до дитини, її самостійності, творчості. Вона активно закликала громади виділяти для материнських шкіл приміщення, збільшувати асигнування, курувати їх роботу.

Материнські школи створювалися для маленьких дітей, які в силу життєвих обставин були позбавлені нагляду батьків. Відповідно основним завданням материнської школи була турбота про дітей, формування їх дисциплінованості, моральних почуттів і звичок та ін.

Чимале значення вчена приділяла підготовці вихователя до роботи в материнській школі, першоосною якої мало стати сімейне виховання і навчання. Програма в закладах будувалася за двома віковими групами: молодше (2–5 років) відділення; старше (5–7 років) відділення. Давалися докладні рекомендації з питань організації життя (режим, харчування, охорона здоров'я, спеціальні загартовуючі засоби, організація денного сну та ін. [580].

Роль вихователя, писала П. Кергомар, полягало у створенні середовища розвитку, дослідженні психології дітей, організації їхнього дозвілля. У роботі з найменшими дітьми провідною виступала ігрова діяльність, що спрямовувалась

на розвиток дрібної моторики та органів чуття. Сенсорне навчання з 4- та 5-тирічними дітьми ускладнювалося: застосовуються різні види ручної праці, багато часу відводилося заняттям з фізкультури, музики. Зміст освіти шестирічних дітей охоплював читання, письмо, графіку, математику, однак режим їх проведення визначався принципом вільного вибору [190]. Педагогічна спадщина педагога у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства апелює до виокремлення ідеї материнського виховання в школі П. Кергомар.

Отже, питання педагогічної освіти жінки-матері практично було домінантним у педагогічній зарубіжній думці XIX ст., про що свідчить поява різних теоретичних ідей в окреслений період. Не оминула окреслена проблема і вітчизняну науку.

Окремі аспекти соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства простежуються у спадщині П. Лесгафта, яку ним представлено у таких працях: «Сімейне виховання і його значення», «Про покарання в сім'ї і їх вплив на розвиток типу дитини», «Про ігри в сім'ї» та ін.

Ключову роль у вихованні дітей П. Лесгафт відводив матері. Про це читаємо у праці С. Русової «Лесгафт і його педагогічні ідеї»: «Вона раніш усіх мусить придивитись до особливостей своєї дитини, обміркувати їх, обдумати, яким шляхом найкраще підходити до них, щоб виховати бадьору волю, а не лиху» [751, с. 137]. Окрім того, педагог давав також практичні консультації матерям з питань догляду за дітьми, закликав їх «не розбещувати дітей до капризування», обмежувати у вживанні солодощів тощо.

Визначальне значення, на думку П. Лесгафта, має авторитет матері, її етична поведінка, а також педагогічна освіченість та мудрість: «Мама – то перший несвідомий, але міцний авторитет дитини, – писав педагог, – через це обов'язок «мами» бути строго етичною в усіх своїх словах і вчинках...Треба чимало знати, щоб завжди відповідати правдиво на будь-які запитання дитини» [751, с. 137].

Окреслюючи роль сімейного виховання у формуванні особистості дитини, П. Лесгафт у праці «Сімейне виховання і його значення» описав основні шкільні типи дітей (лицемірний, честолюбний, добродушний, м'яко-забитий, злісно-забитий, пригнічений) і визначив соціально-педагогічні та психологічні обставини його формування. На його думку, ансамбль тих чи інших якостей, ступінь їх вираженості у представника певного типу залежали від умов сімейного життя і виховання.

Загалом, ідея сімейного виховання П. Лесгафта у своїх основних принципах – це повага до особистості дитини, розвиток її самодіяльності і творчості, що є вагомим у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Першим вітчизняним педагогом, хто практично обґрунтував необхідність вищої освіти для жінок, був видатний педагог середини ХІХ ст. К. Ушинський. Матір педагог вважав найкращою вихователькою в родині, тому жінці-матері він присвятив багато творів. Саме завдяки матері, – зазначав автор, – успіхи суспільства пронизують сімейний побут, адже основи характеру закладаються в перші роки життя, коли дитина найбільше часу проводить з матір'ю [254, с. 145].

Однак для того, щоб матір могла правильно виховувати своїх дітей, – зауважував К. Ушинський, – необхідна її всебічна підготовка. Ця проблема знайшла висвітлення у статтях автора «Звіт про відрядження за кордон» (1846) та «Одна з темних сторін німецького виховання» (1865), у яких автор різко критикував навчання жінок. За кордоном існують два основні напрямки освіти жінок, – писав К. Ушинський, – «німецько-господарський» і «французько-галантерейний». «Французько-галантерейна» жіноча освіта спрямована на підготовку «жінки-окраси» суспільства. «Німецько-господарський» напрямок передбачав здобуття освіти дівчат виключно в жіночих школах у 14–16 років, а згодом – не професійне зростання, а ведення господарства спочатку в рідній сім'ї, а потім у родині чоловіка. Такий підхід до освіти К. Ушинський категорично

заперечував і відстоював рівноправність жінок. Він вважав, що кожна мати повинна добре володіти рідною мовою й виховувати любов до неї у своїх дітей. Педагог із сумом відзначав, що російські пансіони, інститути для жінок, з одного боку, та численні іноземні гувернери, з іншого, сприяли негативному ставленню в сім'ї до рідної мови. Саме тому К. Ушинський рішуче обстоював право жінки-матері, жінки-виховательки на високий культурний розвиток, необхідність повної, усебічної освіти жінки, наполягав на тому, щоб розвивати в жінці любов до народу, до його мови, до звичаїв, бо саме вона прищеплюватиме ці почуття своїм дітям. Так, педагог намагався втілити власні ідеї на практиці. Будучи інспектором Смольного інституту, він перебудував інститутську освіту на основі принципів народності, виховного навчання, поваги до особистості учня, зв'язку із сім'єю.

К. Ушинський був переконаний, що майбутня матір повинна володіти різноманітними відомостями про навколишні предмети і явища. Однією з важливих навчальних дисциплін він вважав педагогіку, тому ініціював її викладання у старших класах жіночих гімназій. Крім педагогіки, у Смольному інституті з ініціативи К. Ушинського вивчали й психологію, фізіологію та гігієну [254, с. 149]. На думку ученого, мати повинна бути не тільки першою вихователькою своєї дитини, а й першою вчителькою, ініціюючи таким чином ідею «домашнього початкового навчання». Вважаючи, що матері треба «самій займатися вихованням і навчанням своїх дітей» [948, с. 390] педагог написав підручники «Рідне слово» та «Дитячий світ» для навчання не тільки у школах, а й у сім'ї. Таким чином, педагогічний доробок К. Ушинського є багатограним, а питання ролі закладів освіти у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, зокрема аспекту педагогічної освіти матері як першого педагога дитини займає в ньому одне з провідних місць.

Про важливість принципу соціалізації писала у своїх працях і С. Русова. Саме соціальне виховання, на її думку, розвиває в дитині ті особистісні риси, що в майбутньому мають стати основою формування громадянина та підготувати її до

активного суспільно-політичного та культурного життя. Цю важливу місію С. Русова [750, с. 147] поклала на школу, у якій здійснення соціального виховання полягало у створенні наступних умов: створення товариської атмосфери в школі та партнерські стосунки в системі «вчитель-учень»; учнівське самоврядування; організація невеликих рухливих груп замість класу; введення активних методів навчання; оновлення навчальних програм у середній школі.

Окрім школи, важливого значення у справі соціального виховання С. Русова надавала державі, церкві та ін. соціальним інституціям, які, на її думку, також повинні мати соціальний вплив на дитину.

Соціальне виховання, вважала вчена, розпочинається з 4–5 років у дитячих закладах. Першою соціальною формою є гра, потреба в якій залишається і в дорослих. Важливе соціальне значення відводилося праці, причому колективна праця, зазначала педагог, дає вагоміші результати, ніж індивідуальна.

Поряд із соціальним вихованням С. Русова [750, с. 147] приділяла увагу родинному вихованню, зокрема ролі матері. На її думку, для підсилення становища матері в суспільстві необхідна всеосяжна педагогічна освіта жінки, адже ніяка школа, ніякий дитячий садочок чи захисток не поселить у душу правди, не замінить дитині добро, ласку й любов свідомої матері.

Не оминула вчена увагою в окресленому питанні і батьківської ролі. На її думку, зазначали А. Кислий та О. Кисла, якщо батьки не пов'язані з релігією, то їм краще не втручатися в цю «свята святих дитячої душі», не нав'язувати власних поглядів і переконань, не вносити в об'єктивне бачення суб'єктивізму, а тільки сприяти правильному моральному розвитку дитини у справі досягнення правди і добра [281, с. 30].

Отже, педагогічні ідеї С. Русової щодо оновлення парадигми виховання, забезпечення, з одного боку, повної і всебічної індивідуалізації та соціалізації, а з іншого, – виховання у відповідності до духовно-морального та громадянського ідеалу, є актуальними у нашому науковому пошуку.

Чільне місце у контексті дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства відводиться творчому доробку Р. Штейнера, котрий, керуючись ідеями антропософії, розробив методологічні засади вальдорфської педагогіки. В її основу, за тлумаченням І. Дичківської, було покладено принцип свободи у вихованні – свободи від державних приписів, від контролюючих інстанцій та ієрархічного чиновництва [170, с. 72]. Наступним важливим принципом антропософської педагогіки Р. Штейнера, є принцип індивідуального підходу – поступальний і цілісний розвиток дитини, її нерозривний зв'язок із соціальним оточенням, що ляг в основу мети вальдорфської педагогіки – виховання людей, орієнтованих на навколишній світ, сприйнятливих до нового, здатних приймати рішення і відповідати за власні дії. Ще одним принципом вальдорфської педагогіки Р. Штейнера, є кармовідповідність – незворотність наслідків попереднього життя людини для її наступного. Це, на його думку, зобов'язує вихователя проводити паралелі минулого духовного життя, що проявляються фізично та майбутнього, що забезпечується духовним розвитком дитини у період життя. Іншими словами – створити умови для засвоєння дітьми правильних життєвих ритмів (режим дня, ритм уроку).

Узагальнюючи, вважаємо за необхідне зауважити, що вальдорфська педагогіка – це практика поєднання принципів індивідуального підходу і свободи у вихованні, питання правильних життєвих ритмів, а також розумового, естетичного, трудового, соціального, морального виховання дитини, що є вкрай важливим у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Всі окреслені ідеї Р. Штейнера лягли в основу вальдорфських шкіл та вальдорфських дитячих садків, зміст діяльності яких представимо у Р.3, п. 3.1.

Важливим положенням для нашої роботи в педагогічній спадщині С. Шацького стала розробка й апробація соціально-педагогічної моделі школи як «школи життя», яка мала взяти на себе функцію виховуючого центру соціального

середовища [998]. Школа розглядалася як: 1) навчальний заклад; 2) виховний центр територіальної громади; 3) просвітницький осередок. Отже, за висновком А. Рижанової, він сприймав школу як засіб педагогізації соціального середовища, під яким розумів: 1) розробку теорії та методики взаємодії школи з іншими соціальними закладами, вивчення й використання виховних можливостей соціального середовища в цілому; 2) збагачення соціального середовища виховним потенціалом [724, с. 276]. Таким чином школі С. Шацький відводив роль керівника соціальним вихованням дітей на місцях, зазначаючи: «Порятунок у тому, щоб школа з «навчального закладу» перетворилася на дитячий центр...». [1000, с. 410–423].

Як зазначила А. Рижанова, С. Шацький створив цілісну теорію керування соціальним вихованням у відкритому соціальному середовищі [724, с. 273], а його «школа життя» – це практично спроба довести соціальну потребу взаємодії сім'ї та школи в загальному соціально-виховному процесі.

Цікавою у цьому контексті вважаємо ідею соціальної захищеності дитини в теорії колективу А. Макаренка, у якій розкрито вплив різних соціальних чинників (середовища, суспільних інститутів, сім'ї) на формування особистості. Педагог наголошував на важливості ранньої підтримки дитини (до 5 років), яка мала б полягати у формуванні розумних потреб і моральних гальм [932 с. 181–185]. У контексті змісту соціальної педагогіки цінним є людиноцентризм та гуманізм педагогічного доробку А. Макаренка. Сім'ю він вважав первинним природним колективом, а піклування про дітей – як невід'ємний складник оптимістичного, щасливого стилю життя і традицій у ній [403, с. 260]. Таким чином, найголовнішою умовою соціалізації дитини в суспільстві А. Макаренко вважав наявність повної сім'ї, де батько і мати живуть дружно між собою і з дітьми, де панують любов і взаємна повага, де має місце чіткий режим і трудова діяльність [855, с. 250].

Не оминув увагою педагог і проблему відповідального батьківства. Про силу педагогічного впливу батьківського авторитету, про необхідність виконання батьківського обов'язку А. Макаренко писав так: «В успіху сімейного виховання вирішальним є постійне, цілком свідоме виконання батьками їх громадянського обов'язку ... там, де цей обов'язок реально присутній, де він становить основу щоденного самопочуття батьків, там він спрямовує і виховну роботу в сім'ї, і там неможливі ніякі провали і ніякі катастрофи» [404, с. 23]. Педагог рішуче відкидав тлумачення батьківського обов'язку як важке зобов'язання, вважаючи, що тільки усвідомлене виконання батьками їх громадянського обов'язку перед суспільством є вирішальним у сімейному вихованні [855, с. 250].

Важливу роль А. Макаренко відводив батьківському авторитету. Вважаючи, що останній має бути справжнім, щирим, базуватися на правильній організації сімейного життя, на загальній ерудиції й обізнаності, відповідальності в усьому, любові, зацікавленості справами дітей, педагог у «Лекціях про виховання дітей» застерігав від фальшивих авторитетів, які, на жаль, мають місце і в наш час (гноблення, чванство, педантизм, резонерство, підкуп, доброта, веселощі, краса тощо) [403, с. 330; 855, с. 252].

Підсумовуючи все вищевикладене, можна сказати, що сутність педагогічних ідей про соціальну захищеність дитини в теорії колективу А. Макаренка визначається наступними домінантами: первинним колективом є сім'я, яка покликана підтримувати матір і дитину, підготувати батьків до важливої місії соціалізації дитини в суспільство.

Цікавими у контексті досліджуваної проблеми вважаємо ідеї дитиноцентризму, «педагогіки серця» Я. Корчака, основними положеннями якої є турбота і задоволення базових потреб дитини, визнання самоцінності дитячого життя, повага прав матері й дитини, визнання материнства духовною зрілістю жінки, фізіологічний і духовний зв'язок матері й дитини та ін. За міркуваннями Я. Корчака, материнство облагороджує жінку. Тільки ставши матір'ю, вона

дозріває духовно, її життя наповнюється невідомими до появи дитини почуттями радості, переживання, тривоги. У зв'язку з цим педагог писав: «Дитина вносить у життя матері дивну пісню мовчання. Від довгих годин, проведених біля неї, коли вона не вимагає, а просто живе, від дум, якими мати старанно огортає її, залежить, якою вона стане, її життєва програма, її сила і творчість» [328, с. 125].

Великий духовний зв'язок матері і дитини Я. Корчак яскраво описав у творі «Як любити дітей: «Биття крихітного, як персикова кісточка, серця – відлуння твого пульсу. Твоє дихання дає йому кисень. У вас обох тече спільна кров, і жодна червона її крапля не знає, буде вона твоєю чи її або, вилившись, загине, як постійна дань таємниці зачаття і народження!» [328, с. 28]. Саме завдяки цьому зв'язку мати інтуїтивно відчуває дитину, її почуття, бажання, проблеми, що впливають і на неї. Ця теза підтверджує важливість розгляду категорій «материнство» й «дитинство» у соціально-педагогічному дослідженні як єдиного цілого, що породжує низку соціальних ситуацій, проблем і вимагає підтримки закладів освіти, закладів охорони здоров'я та ін., що співзвучно з особистісно-соціально-діяльнісним методологічним підходом (див. Р.1, п.1.3).

Однією із проблем соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я жінки як майбутньої матері, педагог вважав аборти: «Увесь світ, за винятком носіїв деяких цивілізацій, практикує дітовбивство. Подружжя, у яких двоє дітей, а їх могло б бути дванадцять, вбили ті десять, що не народилися, серед яких був один, той єдиний, саме «їхня дитина». Може, серед ненароджених вони вбили найдорожчого?» [328, с. 30–31].

Як зауважував Я. Корчак, серцевиною соціально-педагогічної підтримки дитинства є турбота і задоволення базових потреб дитини. Основний зміст його вчення такий: виховання без краси, без любові є мертвим і при всій своїй науковості позбавлене перспектив [328, с. 170]. Але мати повинна знати, зазначав Я. Корчак, сильні та слабкі сторони своєї дитини, а також пам'ятати, що все, досягнуте тренуванням, наполяганням, насильством – недовговічне, неміцне,

оманливе, що рабство, у якому ми тримаємо дітей, виховує у них вміння брехати, лицемірно догоджати, зловживати нашою прихильністю тощо.

Важливу роль у процесі розвитку і формування особистості Я. Корчак відводив освітньому середовищу. Педагог критикував догматичне оточення, що призводить до пасивності й залежності дитини; кар'єрне, що сприяє розвитку активності, але водночас і залежності; безтурботне, що поряд з вільним розвитком зумовлює формування пасивності. Автор звернув увагу на ідейне середовище, що характеризується активністю освоєння й перетворення навколишнього світу, високою самооцінкою, відкритістю й волею своїх суджень і вчинків і сприяє вільному розвитку активної дитини

Найважливішими ідеями корчаківської системи соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, вважаємо: заперечення насильства – фізичного, вербального, що є наслідком вікової переваги або посади; ідея виховної інтеракції між дорослими, дітьми, що розширює дефініцію класичної педагогіки; упевненість, що дитина є людиною такою ж, як і дорослий; принцип, що виховний процес має брати до уваги індивідуальність кожної дитини; віра в те, що дитина найкраще знає власні потреби, прагнення й емоції, а отже, вона повинна мати право на те, щоб дорослі враховували її думку; визнання за дитиною права на пошану, незнання й невдачі, особистий простір, власну думку й власність; переконаність у тому, що процес розвитку дитини – це тяжка праця [1107, с. 153].

Підсумовуючи все вищевикладене, можна сказати, що педагогічна спадщина Я. Корчака – це справжня програма соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у закладах освіти. Про його педагогічний доробок М. Кондаков, М. Шабаєва писали: «Поєднання педагогіки і медицини, глибоке вивчення вікових особливостей дітей, новий характер відносин між вихователями і вихованцями, формування нових методів виховання, пошук найбільш успішних способів впливу на дітей – усе це вже отримало назву «педагогіки серця». Януш

Корчак подарував нам цю педагогіку, утвердивши своїми працями і героїчною смертю безсмертя добра і людяності» [307, с. 3–9].

Доцільно розглянути у контексті досліджуваної проблеми й ідеї «вільного виховання» М. Монтесорі – італійського педагога, теоретика дошкільного виховання, яка у 1899 р. започаткувала складну справу – виховання і навчання розумово відсталих дітей. Основними ідеями її концепції були: неприпустимість насильства над дитиною, повага до особистості дитини, пріоритет самонавчання і самовиховання. Суть методики Монтесорі – це вільна робота дитини в спеціально підготовленому педагогом оточуючому середовищі, яка забезпечує її потреби в інтенсивному моторному, сенсорному, мовленнєвому, соціальному розвитку, згідно із сенситивним періодом. Робота дитини в даний час відрізняється підвищенням інтересу, завдяки чому результат досягається найменшими зусиллями, а складна робота виконується із задоволенням.

Визначивши вихователю пасивну роль, М. Монтесорі разом з тим вимагала педагогічної освіти для працівників дошкільних установ, озброєння їх методами спостереження, розвитку інтересу до активності дітей і прагнення осмислити особливості їх природи та ін. Покликаючись на практичний досвід М. Монтесорі в Італії в ортофренічній школі вперше почали підготовку вчителів до роботи з розумово відсталими дітьми. Сутність педагогічної теорії М. Монтесорі становлять три провідні положення: виховання має бути вільним, індивідуальним та базуватися на даних спостережень за поведінкою дітей. Саме ці ідеї лягли в основу роботи дитячих закладів для дітей з особливими потребами «Будинки дитини», які представимо у Р. 3, п. 3.1.

Отже, сутність педагогічних ідей у теорії «вільного виховання» М. Монтесорі – це підготовка дитини з особливими освітніми потребами до життя, надання дитині відповідної освіти і необхідної свободи, забезпечення її потреби та виховуючи в ній впевненість у власних силах, любов до життя, повагу, що в майбутньому сприятимк самореалізації її як повноцінної особистості.

Цікавими у контексті розглянутої проблеми є ідеї бельгійського лікаря, педагога і психолога Ж.-О. Декролі, уся наукова і практична діяльність якого була присвячена підготовці дітей до «справжнього соціального життя». Важливе місце в педагогічній спадщині Ж.-О. Декролі [429, с. 119] було відведено роботі зі здоровими дітьми та з дітьми з особливими потребами. В основі педагогічної концепції педагога лежить принцип антропоцентризму, відповідно до якого виховання дитини трактувалось як процес розвитку дитини, що передбачає врахування її індивідуальних потреб, можливостей, мотивів та інтересів.

Слід зауважити, що бельгійський гуманіст не першим у проголосив цю ідею. Вся прогресивна зарубіжна педагогіка, започаткована Я.А. Коменським, Й. Песталоцці, висувала на перший план особистість дитини, організаційно-педагогічне і методичне забезпечення конструювала з урахуванням дитячих потреб і можливостей (А.Дістервег, Д.Дьюї, М.Монтессорі) [772].

Отже, загалом ідеї Ж.-О. Декролі методологічно зблизили педагогіку з медициною, сформували засади медичної педагогіки, обґрунтували ефективність психолого-педагогічної діагностики, сприяли розробці інноваційного методичного супроводу виховання та навчання дітей, що втілилися у роботі інституту для дітей з проблемами розвитку, навчально-виховного закладу «Школа для життя, через життя», діяльність яких представимо у Р. 3, п. 3.1.

Важливими у контексті досліджуваної проблеми вважаємо ідеї «школи успіху і радості» С. Френе. Вважаючи важливим для особистості дитини роботу у плані саморозвитку, самоактуалізації, ним було проведено різні експерименти щодо розв'язання проблеми організації життя дітей та активізації їх пізнавальної діяльності. Розвиток дитини, за міркуваннями С. Френе [170, с. 84], має здійснюватися поетапно, а саме: сімейне виховання (від народження до 2 років); «дитячий заповідник» (від 2 до 4 років), дитячий садок (від 4 до 7 років) початкова школа (від 7 до 14 років). Життєві відрізки дитини він поділив на такі етапи: розвідка «на дотик (пізнання дитиною навколишнього світу); період

обживання (неусвідомлений синтез набутого досвіду); період праці (поєднання розумової та фізичної діяльності).

Однією із концептуальних засад творчості С. Френе є ідея про опори-бар'єри, до яких належать сім'я, суспільство, вчителі, які одночасно направляють і дисциплінують, підтримують і стримують дитину. Опорою у навчання вчений вважав індивідуальний план роботи, що враховує всі потреби дитини, її здібності до опанування предмету, ритм роботи та ін.

Отже, педагогічні ідеї «школи успіху і радості» С. Френе – це сприяння саморозвитку, самоактуалізації через опори-бар'єри, які можна вважати соціально-педагогічною підтримкою дітей через сім'ю, вчителів (мезорівень), суспільство (макрорівень) (див. Р.1, п. 1.3.). У подальшому ідеї С. Френе лягли в основу «школи успіху і радості», діяльність якої розглянемо у Р. 3, п. 3.1.

Цікавими в контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства вважаємо гуманістичні педагогічні ідеї В. Сухомлинського, який постійно підкреслював у своїх працях соціальну релевантність формування готовності до материнства. «Сім'я, – писав він, – школа справжньої людської любові – любові відданої й строгої, ніжної й вимогливої» [898, с. 225]. Дитинство педагог вважав не підготовкою до майбутнього життя, а найважливішим, справжнім, яскравим, самобутнім, неповторним періодом людського життя. І від того, яке було дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що почерпнула вона з навколишнього світу, – від цього значною мірою залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк [889, с. 12].

Першими вихователями дітей педагог вважав батьків. Водночас духовним володарем і повелителем у сім'ї, – на думку В. Сухомлинського, – повинна бути саме матір, і до цієї місії її треба готувати з дитинства, адже саме «від материнської мудрості йде сила духу, що дисциплінує батька, утверджує в ньому почуття благородної відповідальності за сім'ю» [889, с. 218]. Варто зауважити, що

автор пропагував цінності материнства в школі, що є однією з державних освітніх установ соціалізації дитини. Отже, значення цінності материнства вперше за багато років у другій половині ХХ ст. задекларовано на суспільному рівні.

Педагогічний досвід В. Сухомлинського набуває особливої цінності у зв'язку з підвищенням ролі педагогічної освіти для батьків як важливого елемента соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства у сфері освіти: «Насамперед треба піклуватися про педагогічну культуру батьків»; водночас автор акцентує на необхідності «виховувати у своїх дітей моральну готовність до материнства та батьківства» [889, с. 9]. Задля втілення в життя окреслених ідей В. Сухомлинський, виконуючи багато років обов'язки директора Павлиської середньої школи, періодично скликав батьківські збори, проводив бесіди з батьками в школі і дома, організовував педагогічні конференції, день батьків тощо. Також у школі В. Сухомлинським було започатковано батьківський університет, де було організовано декілька навчальних груп для батьків. Перша – для молодого подружжя, друга – для батьків майбутніх першокласників та спеціальні групи для батьків учнів різного віку. Заняття в кожній групі проводилися 2 рази на місяць по 1,5 год. директором школи, завучем, найкращими вчителями у формі лекцій, бесід та ін. Тематика занять охоплювала теоретичні і практичні блоки з анатомії і фізіології дітей, з психології, педагогіки сімейного виховання. Наприклад, на заняттях із майбутніми батьками в Павлиській середній школі обговорювалися такі проблеми: «Батько і син», «Мати і дочка», «Сім'я як школа людських стосунків», «Перші норми моральної культури дітей» тощо. В. Сухомлинський був переконаний, що якщо за допомогою школи в молодій сім'ї закладено міцні основи високої педагогічної культури сімейно-шкільного виховання, то «дитина здатна творити чудеса: вона не допустить, щоб батько став п'яницею, утримує батьків від грубого слова, сварок і т.п. Ось чому, думається, найважливішим завданням педагогів є навчання батьків того, як виховувати дітей» [889, с. 236–237]. Саме ідея батьківського

університету В. Сухомлинського лягла в основу діяльності народних університетів педагогічних знань, зміст яких представимо у четвертому розділі.

Загалом, педагогічні ідеї В. Сухомлинського (довіра й повага до дитячої особистості; любов до дитини; звернення до внутрішнього світу, опора на її сили, внутрішні потенції особистості; демократизація структури управління освітнім процесом (психологічний і педагогічний семінари, школа для батьків, університети для батьків)) практично заклали основи розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти, що співзвучно з матеріноцентричним, дитиноцентричним та родинноцентричним підходами (див. Р. 1, п. 1.3).

Цікавими у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства вважаємо педагогічні ідеї М. Стельмаховича, котрий обґрунтував фамілістику як систему родинного виховання та українське народне дитинознавство).

Досліджуючи проблеми української педагогіки, М. Стельмахович зазначав: «Провідна роль у родинному вихованні належить, звичайно, батькам та рідній (материнській) мові. На формування світогляду й поведінки дітей великий вплив мають також дідуся і бабусі, брати і сестри як взаємовихователі, няні з народу, родичі, свояки, куми, ровесники, церква» [843, с. 15]. Відтак, саме батьківське виховання, яке здійснюється у життєдіяльності сім'ї, на думку педагога, покликане стати середовищем соціалізації дітей. Адже сім'я вводить дитину в суспільство, в сім'ї вона отримує соціальне виховання, стає особистістю.

Жінці-матері М. Стельмахович відводить найважливішу роль: «Рідна мати – перший педагог, від якого розпочався родовід вихователів та й саме виховання, і її ніким замінити не можна. Справжня мати нічого не пошкодує для свого маляти, ніколи не залишить дитину в біді, не кине її напризволяще [845, с. 103].

Звернув педагог увагу і на пролему базових потреб дитини: «...Не менш складним є плекання грудної дитини. Треба забезпечити її нормальне харчування,

запобігти різним захворюванням (захисні властивості організму немовляти досить слабкі), не допускаючи перегрівання чи простуди, гартуючи організм, тримаючи тіло в чистоті. За нормальних умов немовля розвивається й росте дуже швидко. Зростають його потреби і в спілкуванні» [845, с. 48].

Загалом, основні педагогічними ідеї науковця (батьківські обов'язки і відповідальність; особливості виховного впливу всіх членів сім'ї на дитину; підготовка дітей до майбутнього сімейного життя) заклали основи розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти, що співзвучно з матеріноцентричним, дитиноцентричним, родинноцентричним підходами (див. Р. 1, п. 1.3).

Узагальнюючи викладене вище, резюмуємо, що провідні педагогічні ідеї вітчизняної та зарубіжної педагогіки стали першовитоками зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ – початку ХХІ ст. та слугуватимуть підґрунтям нашої подальшої наукової розвідки, результати якої представимо у наступних розділах.

Висновки до першого розділу

У розділі здійснено аналіз стану розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. у науковій літературі; розкрито сутність та зміст поняттєво-категоріального апарату дослідження; визначено методологічне підґрунтя досліджуваної проблеми; простежено історичну ретроспективу генези педагогічних ідей як передумов зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст.

1. Результати аналізу стану розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. у науковій літературі дали змогу узагальнити, що обрана проблема є соціально-педагогічною, історичною, багатоаспектною, що дозволило наявну

джерельну базу з тематики дисертації систематизувати на групи: *перша* – дослідження з проблем материнства; *друга* – праці з питань дитинства; *третьа* – доробки щодо соціально-педагогічної підтримки сім'ї, які проаналізовано за трьома напрямками з урахуванням хронологічної послідовності досліджуваної проблеми: 1) законодавчо-нормативна база хронологічно визначеного періоду; 2) праці сучасних вітчизняних та зарубіжних учених у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; 3) освітньо-професійні програми (ОПП) підготовки студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» у ЗВО України.

2. Аналіз поняттєво-категоріального апарату дослідження дав підстави для авторського визначення категорій «материнство», «дитинство» як соціально-педагогічних.

3. За результатом наукового пошуку щодо змістового аналізу базових категорій досліджуваної проблеми з'ясовано, що в історико-педагогічній науці категорія «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства» в Україні у ХХ – початку ХХІ ст. підмінялася терміном «охорона материнства й дитинства», що зумовило її дуалістичне авторське трактування. З екстраполяцією його на досліджувану проблему в соціально-педагогічному контексті у *широкому значенні* «соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства» розглядаємо як: напрям реалізації соціальної політики, що охоплює сукупність заходів держави, спрямованих на досягнення певних соціальних цілей (забезпечення базових потреб, зайнятість, охорона здоров'я, освіта та ін.); у *вужькому* – як різновид соціально-педагогічної діяльності, що охоплює систему роботи різних державних і недержавних соціальних установ, організацій та їх працівників щодо створення умов для соціалізації і розвитку дитини, задоволення потреб і забезпечення оптимальних умов для життєдіяльності матері, можливості реалізації прав матері і дитини в суспільстві і сім'ї.

4. Необхідною умовою дослідження окресленої проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (ХХ – початок

XXI ст.) є окреслення методологічного підґрунтя, що реалізовано на: філософському рівні – загальнотеоретичні і методологічні філософські засади єдності теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (XX – початок XXI ст.); загальнонауковому – обґрунтовано та застосовано низку підходів, що найбільш ґрунтовно представляють досліджувану проблему; конкретною науковому – заявлено парадигми соціальної педагогіки, наукові теорії та підходи, що дають можливість досліджувати проблему соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в XX – початку XXI ст. як соціально-педагогічну та історико-педагогічну. Обґрунтовано як один із ключових у контексті досліджуваної проблеми, поряд з дитиноцентричним та родиноцентричним, авторський *материноцентричний підхід*, сутність якого полягає у скеруванні соціально-педагогічної підтримки на макро-, мезо- й мікрорівні на створення умов для реалізації прав матері в суспільстві й сім'ї.

5. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в XX – на початку XXI ст. розвивалася на фоні різноманітних педагогічних ідей вітчизняної та зарубіжної педагогіки. Констатуємо: 1) не всі педагогічні ідеї були практично реалізовані; 2) більшість педагогічних ідей (материнська школа, педагогічна освіта жінки-матері, материнське виховання в школі, роль матері у вихованні дітей, вальдорфська педагогіка, теорія «вільного виховання», антропоцентризм, батьківський університет, домашнє початкове навчання, релігійне виховання, підготовка до соціального життя та ін.) стали орієнтирами розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні та за рубежом в XX – на початку XXI ст.

Основні результати розділу відображено в наукових працях автора: [848; 849; 850; 851; 855; 856; 857; 864; 878; 881; 1106; 1107].

РОЗДІЛ 2

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА

2.1 Становлення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в зарубіжних країнах в першій половині ХХ ст.

Аналіз зарубіжного досвіду соціально-педагогічної підтримки ми здійснюватимемо в орієнтовних часових межах, представлених у розділі 2, та покликаючись на визначені методологічні орієнтири, презентовані в п. 1.3.

Як свідчить аналіз джерельної бази, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. виникли значні проблеми в соціальній сфері, а саме: високий відсоток смертності дітей, високий рівень захворювання жінок, масові захворювання кишково-травного тракту в дітей на штучному вигодовуванні, недоношеність немовлят, відсутність державної системи охорони й підтримки материнства, дитинства, сім'ї та ін.. Це зумовило до низки прийняття рішучих заходів у напрямку формування мережі установ у сфері охорони здоров'я. Такими закладами в контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства стали консультації, які створювалися у Європі для боротьби зі смертністю немовлят та про діяльність яких Е. Лепський зазначав: «... з установ охорони материнства й дитинства консультаційні заклади набули найбільшого поширення в усіх країнах» [363, с. 44].

Батьківщиною консультаційних закладів вважають *Францію*, де перший такий заклад було організовано ще в 1794 р. Створення мережі консультацій збіглося з діяльністю Дж. Будіна, що відкрив у 1892 р. консультацію для немовлят при власній акушерській клініці в Парижі. Згодом заклади підтримки матері й дитини почали організовувати різні благодійні товариства, зокрема «Організація взаємодопомоги матерям», яка, окрім медичної допомоги, покладала на консультації санітарно-просвітні та педагогічні завдання [363, с. 46].

У *Великобританії* більшість консультацій функціонували як філіали «центрів охорони дитинства», які займалися консультацією вагітних і дітей, патронажем, мали при собі стоматологічні кабінети для матерів і старших дітей, світлолікувальні кабінети, їдальні, стаціонарні відділення для дітей, клуби для матерів тощо.

1897 р. у *Німеччині* було відкрито Першу консультацію для матерів і дітей док. К. Неоманом. Її метою, – писав С. Фединський, – було «... надавати поради матерям здорових дітей; приймати тільки здорових дітей; організувати консультації для здорових дітей» [955, с. 95]. Формально консультації не мали права лікувати дітей, тобто були практично педагогічними та профілактичними закладами підтримки материнства й дитинства.

Розуміння необхідності об'єднання зусиль у сфері підтримки матері й дитини зумовило створення в 1908 р. у Баварії та Гессені перших центральних організацій – «Landeszentrale», а в 1909 р. дозріла і сформувалася думка про необхідність об'єднання роботи в усій Німеччині шляхом створення «Німецького об'єднання для охорони немовлят» та відкриття наукового інституту для вивчення немовлят (Kaiserin Augusta – Victoria Haus) [955, с. 87].

В основу такого об'єднання покладено три основні вимоги: 1) об'єднання усіх організацій Німеччини, що працювали у сфері охорони материнства і дитинства; 2) заснування крайових, центральних організацій; 3) організація конгресів, культурно-просвітня діяльність, відкриття й утримання місцевих бюро (Geschäftsstelle), видання журналу «Німецьке об'єднання».

Важливим доповненням до системи материнства в Німеччині була діяльність інституту сестер-піклувальниць, в обов'язки яких входило, крім допомоги в консультації, відвідування немовлят удома з метою спостереження за їх розвитком, просвітницька робота та поради матерям [955, с. 96]. У 1909–1920 рр. «Німецьким Об'єднанням» було проведено шість конгресів, які, за словами Дітріха, заклали міцний фундамент усієї справи охорони материнства й

дитинства в Німеччині. Практична сторона справи – розвиток мережі закладів – забезпечувалась силами приватних організацій, благодійних органів, що входили до складу об'єднання.

Загалом можемо констатувати, що мережа консультаційних закладів для немовлят у Західній Європі розросталася і, як зазначав О. Мичник, стала «... основним засобом боротьби з дитячою смертністю, головним ядром справи охорони дитинства» [444, с. 52].

Про розвиток мережі консультаційних закладів у *Німеччині* свідчать статистичні дані, укладені за дослідженнями проф. Т. Ротта [955, с. 90]. Так, за період 1850–1920 рр. в Німеччині кількість таких установ зросла з 0 до 2600. У період 1905–1914 рр. соціальною підтримкою скористалося 67 відсотків дитячого населення. Ці заклади відіграли вирішальну роль у боротьбі зі смертністю дітей: порівняно з 1901 р. відсоток смертності знизився з 20,7 до 13,5 % в 1920 р. [955, с. 91–94].

Отже, першими закладами соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Європі стали консультаційні заклади для жінок і дітей, що виконували санітарно-просвітницьку й педагогічну функції, що є вкрай важливим у контексті досліджуваної проблеми. Відтак, розширення потреб матері й дитини сприяло поглибленню їх функцій та появи нових форм їх підтримки.

Наступними закладами соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я стали спеціальні заклади суспільного характеру, метою яких було «постачання немовлятам доброякісного стерилізованого коров'ячого молока і суміші» [19, с. 26]. Ідея їх створення дозріла в 1886 р., коли Сокслет запропонував свій апарат для домашньої стерилізації молока і сумішей. *Європа й США* підтримали таку ініціативу, і за невеликий проміжок часу у світі було сформовано мережу закладів під об'єднуючою назвою «Крапля молока» практично в кожній країні. Розглянемо історію їх появи.

Так, у *Німеччині* такий заклад було засновано в 1889 р. пастором Манхотом при общині св. Гертруди в Гамбурзі. Однак у країні вони не набули популярності. Станом на 1907 р. їх було не більше 17.

У *Франції* перший заклад такого типу було створено в Бельвілі в 1890 р., у 1892 р. – у Ла-Віллетт, а в 1894 р. – Л. Дюфур у Фекані. Завдяки Л. Дюфуру мережа закладів «Крапля молока» значно розширилася: у 1907 р. у Парижі їх налічувалося 15, а в усій Франції – близько 100.

У *Бельгії* перша «Крапля молока» (Laiterie Maternelle) була заснована в 1894 р. у Брюсселі, у *Великобританії* – схожий заклад під назвою Infant Milk Depot було організовано в 1899 р. у Ст.Еленс. У період 1898–1905 рр. такі заклади з'явилися в більшості країн Європи – *Італії, Іспанії, Швейцарії* та ін. [19, с. 26].

У *США* перші «Краплі молока» (Infant Milk Depot) були організовані в 1889 р. у Нью-Йорку відомим американським педіатром Г. Копликом.

У США було два типи Infant Milk Depot:

I тип – молочна кухня, де молоко для штучного годування дітей виготовлялося за особливою формулою;

II тип – молочно-роздаткові пункти або консультації. У них працювали спеціальні сестри, які здійснювали домашній патронаж і навчали матерів правилам догляду за дитиною, мистецтву приготування суміші, особливостям раціонального харчування дитини та ін. [19, с. 27].

У 1921 р. під наглядом Департаменту охорони здоров'я в *США* знаходилося 68 закладів Infant Milk Depot. Окрім них, функціонувало ще 25 приватних. Молоком із цих закладів у 1921 р. користувалися 33 230 дітей. За статистикою, смертність серед таких дітей скоротилася і становила менше 50 на 1000 осіб, тоді як для всього Нью-Йорка вона була 76 на 1000 немовлят. Зазначимо, що більшість педіатрів дотримувалися думки, що зниження рівня дитячої смертності залежить як від якості молока, так і від педагогічної обізнаності матерів. Наприклад, на думку К. Фрімен, таке співвідношення становило 15 % і 45 %, а за даними

Дж.Бекір – відповідно 20 % і 80 %. Аналогічні статистичні підрахунки здійснювалися у більшості країн Європи, однак висновки були однакові – діяльність «Крапель молока» допомагала підвищенню рівня медико-педагогічної обізнаності матерів, що сприяло зниженню дитячої смертності [19, с. 27].

Про ефективність закладів «Крапля молока» свідчать результати їх діяльності, що обговорювалися на Міжнародних конгресах. Так, перший Міжнародний конгрес «Крапель молока» відбувся в 1905 р. у *Парижі*, другий – у 1907 р. у *Брюсселі*. Відповідно до ухвал конгресу, «Крапля молока» – це заклад, що бореться з дитячою смертністю шляхом педагогічної просвіти матерів, сприяє грудному вигодовуванню, розподіляє стерилізоване молоко й суміші, якщо недостатньо грудного молока. На III Міжнародному конгресі з охорони дитинства, що відбувся в Берліні в 1911 р., «Краплям молока» було надано статус допоміжних закладів – молочних кухонь при консультаціях.

Зауважимо, що за результатами діяльності конгресів «Краплі молока» – це багатопрофільні медико-педагогічні заклади, покликані боротися з дитячою смертністю.

Окрім організації закладів з охорони здоров'я, у *США* держава дбала і про педагогічний всеобуч батьків. Так, Асоціацією з дитячої гігієни в Бостоні було організовано спеціальні курси з догляду за дитиною, де навчали матерів елементарним правилам гігієни, приготуванню їжі тощо. Такі ж курси діяли в Чикаго, у Новому Орлеані та інших містах.

Розглядаючи дитячу смертність як наслідок незадовільних соціальних, економічних і політичних умов, американське суспільство для покращення соціального стану кожної сім'ї ще до Першої світової війни запропонувало здійснити низку заходів щодо соціально-педагогічної підтримки матерів. Це: 1) заробіток батька повинен бути не менше ніж 850 дол. у рік; 2) матір не повинна працювати під час вагітності і 1 рік після народження дитини; 3) при народженні дитини обов'язково має бути присутнім лікар; 4) батько і мати повинні бути

педагогічно грамотними у сфері піклування про дитину; 5) житлові умови мусять відповідати необхідним санітарно-гігієнічним умовам проживання.

У травні 1919 р. у *США* відбулася конференція, метою якої була розробка програми-мінімум тих умов, які забезпечували охорону здоров'я дітей від народження до 16 років, а саме: 1) організувати в усіх містах центри охорони материнства та консультації для вагітних; 2) центри охорони зі свого боку мали організувати мережу венерологічних і стоматологічних амбулаторій для вагітних; 3) відкрити мережу пологових притулків; 4) недипломованих акушерок не допускати до практики; 5) відкрити школи для сестер-«візитанток» з догляду за матір'ю і дитиною; 6) одним із головних завдань центру мала бути педагогічна просвіта у формі лекцій, виставок, преси з питань боротьби зі смертністю немовлят і матерів.

Програма охорони немовлят передбачала: 1) організацію бюро реєстрації народжуваності і смертності дітей; 2) організацію консультацій і конференцій для огляду дітей та амбулаторій з питань харчування немовлят; 3) організацію отоларингологічних лабораторій; 4) організацію дитячих лікарень; 5) відкриття будинків дитини для безпритульних; 6) навчання матерів гігієни немовлят [748, с. 129–131].

Отже, консультації та заклади «Крапля молока» стали важливими установами соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в зарубіжних країнах у сфері охорони здоров'я. Ці заклади, завданням яких стала боротьба з дитячою смертністю, забезпечення немовлят стерилізованим молоком і сумішами, дали поштовх до розширення мережі та появу нових закладів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Вважаємо за необхідне зазначити, що в контексті досліджуваного періоду було організовано низку освітніх та освітньо-соціальних закладів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Європі.

Важливе місце в системі підтримки материнства й дитинства в Німеччині займали дошкільні заклади. Їх появу пов'язують з діяльністю Ф. Фребеля, який перший виховний заклад відкрив у 1816 р. Згодом організував у 1837 р. заклад для дітей дошкільного віку, який 1840 р. було перейменовано у «дитячий садок», а незадовго заснував дитсадки в більшості містах країни. Основною метою дитячих садків, за Ф. Фребелем, було зробити цей заклад місцем, де мати могла б спостерігати за правильним виховання дитини та вчитися цьому. Отже, садки були покликані не замінити сім'ю, а посилити її виховне значення [963, с. 485].

Справою організації дитячих садків займалися в Німеччині й спеціальні товариства, а саме: Берлінське Фребелівське товариство, Песталоцці-фребелівське товариство та Німецьке Товариство Ясел. Для заможного класу було організовано приватні дитсадки. Крім того, існували сімейні дитсадки, в яких виховувалися діти самих засновників.

Отже, дошкільні заклади, в основу яких було покладено ідеї Ф. Фребеля, стали зразком соціально-педагогічної підтримки дітей усіх соціальних прошарків. Про становлення мережі закладів освіти на першій конференції з охорони материнства й дитинства, що відбулася в *Німеччині* в 1919 р., С. Фединський зазначав: «... різноманіття типів закритих установ надзвичайно важливе і цінне. ... Ми потребуємо як великих наукових установ, так і маленьких будинків сімейного типу, дошкільних закладів, шкіл» [955, с. 98].

У контексті досліджуваної проблеми вагомими є засади вальдорфської педагогіки, що лягли в основу створення закладу для дітей працівників фабрики, які було запропоновано Р. Штейнером. Керуючись положеннями антропософії, учений вибудовує модель вальдорфських шкіл і дитячих садків на засадах повної автономії (із власними статутами, освітніми програмами, колегіальним самоуправлінням). Першу таку загальноосвітню (вальдорфську) школу в Німеччині було відкрито в 1919 р. директором фабрики «Вальдорф-Асторія» Е. Мольтом. Це була школа для дітей робітників фабрики, мета якої –

забезпечення освітою всіх дітей незалежно від їхнього соціального походження [170, с. 71]. Особливістю вальдорфських шкіл школах є: відсутність підручників, методик, оцінок; наявність нетипових для традиційної школи предметів (евритмія).

Здійснення процесу навчання і виховання у вальдорфських школах відбувалося з урахуванням двох пріоритетів – пріоритету свободи та пріоритету людинознавства, котрі сприяли світоглядному та соціальному визначенню особистості в рамках індивідуальної свободи та відповідальності [917].

Шляхами реалізації соціальної функції освіти у вальдорфських школах була їх автономність та співпраця з батьками та громадськістю. Завдяки цьому кожна вальдорфська школа для регіону стала своєрідним культурно-освітнім центром, діяльність якого спрямовувалася на вирішення соціально-педагогічних проблем на мезорівні (запобігання асоціальних явищ, нівелювання соціальної нерівності та ін.), що допомагало гармонійній соціалізації дитини в соціумі.

Наш науковий пошук засвідчив, що при багатьох вальдорфських школах діяли дитячі садки. Перший вальдорфський дитячий садок було створено в 1925 р. послідовницею Р. Штейнера Е. Грюнеліус (Штутгарт).

Вальдорфські школи заклали основу для розвитку консультаційних центрів установ, що підтримують ідеї вальдорфської педагогіки та стали підґрунтям розвитку закладів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі, а саме: Спілка вільних вальдорфських шкіл (Штутгарт), Міжнародне об'єднання дитячих садків (Ганновер), Робоче об'єднання лікувально-педагогічних закладів (Вупперталь) [170, с. 73].

Отже, вальдорфські школи та дитячі садки, в основу яких було покладено ідеї Р. Штайнера, стали зразком соціально-педагогічної підтримки дітей працівників фабрик усіх соціальних прошарків та, відповідно до положення матеріноцентричного підходу, мали на меті забезпечити права матері на працю, а

відповідно до дитиноцентричного підходу – права дитини на соціалізацію в дитячому колективі.

Важливими у контексті досліджуваної проблеми є практика реалізації педагогічних інновацій Ж.-О.Декролі. Так, у 1901 р. педагог відкрив поблизу Брюсселя (Бельгія) інститут для дітей з проблемами розвитку, у якому на засадах власної наукової дослідницької роботи починає застосовувати інноваційний метод навчання читання, тести та опитувальники для батьків для дослідження уяви та з метою психологічного спостереження за дітьми та ін.

У 1907 р. ним було засновано навчально-виховний заклад «Школа для життя, через життя» для дітей віком від 3 до 18 років, у якій навчалися здебільшого діти із заможних сімей [429, с. 119–120]. В основі роботи школи був принцип концентрації освітньої програми навколо центрів інтересів, згідно з яким уся соціально-педагогічна діяльність зосереджувалася навколо дитини та її потреб (в їжі, самозбереженні, самозахисті, спілкуванні, спільній діяльності, відпочинку, самовдосконаленні). На основі кожної з вищезазначених потреб було створено систему інтересів, яку О. Декролі назвав «програмою асоційованих ідей». Програма складається з таких розділів [429, с. 120]:

А. Дитина та її потреби.

Б. Дитина та середовище:

1. *Дитина й природне середовище:* а) дитина й мінерали; б) дитина й рослини; в) дитина й тварини.

2. *Дитина й соціальне середовище:* а) дитина й сім'я; б) дитина й дитячий садок (школа); в) дитина й суспільство.

За міркуваннями Ж.-О. Декролі [156, с. 419–427], потреби задовольняються за рахунок оточуючого середовища (природного і соціального), з яким дитина постійна взаємодіє. Це сприяє активній соціалізації дитини в соціумі на макро-, мезо- і мікрорівні, пізнання нею навколишнього світу, виховання толерантності в людських взаєминах.

Загалом, інститут для дітей з проблемами розвитку, навчально-виховний заклад «Школа для життя, через життя» Ж.-О. Декролі стали зразком соціально-педагогічної підтримки відповідно дітей з особливими потребами та дітей із заможних сімей, що співзвучно із середовищним, материноцентричним та дитиноцентричним підходами (див. Р. 1, п. 1.3).

Вважаємо за необхідне відзначити, що наукові здобутки М. Монтессорі було використано в роботі нового типу дошкільного закладу – денного притулку для малюків з особливими потребами. Перший такий заклад під назвою «Будинок дитини» педагог відкрила в 1907 р. Згодом «Будинки дитини» поширилися у більшості міст Італії – Римі, Сан-Лоренцо, Мілані. Римську школу М. Монтессорі використовувала як експериментальний майданчик. Різновікові Монтессорі-групи об'єднували вихованців від трьох до семи років, кожен з яких працював індивідуально або в групі. Діти навчалися з 9 до 16 години, на заняттях поєднували розумову діяльність з музикою, ігрову з молитвами. Методика була зорієнтована на формування самостійності, самовдосконалення, самообслуговування, реалізацію природних здібностей, про що свідчило провідне гасло «Будинків дитини» – «Допоможи мені це зробити самому». Однак, до кінця 30-х років заклади було закрито. Їх відродження відбулося завдяки Н. Рембуш у кінці 50-х рр. ХХ ст. [736].

Зауважимо, що «Будинки дитини» М. Монтессорі стали прикладом соціально-педагогічної підтримки розумово відсталих дітей, у якому поєднувалися нетрадиційні форми навчання й виховання, специфічні принципи та методи, що в руслі дитиноцентричного підходу (див. Р. 1, п. 1.3), сприяло забезпеченню рівних прав усіх дітей, зокрема з особливими потребами, на освіту, соціалізацію, дозвілля.

Здійснений науковий пошук дає можливість нам констатувати наступне: основоположником діяльності щодо захисту прав дітей-сиріт є Я. Корчак. Разом із С. Вільчинською Я. Корчак у Польщі в 1912 р. заснував і керував Домом Сиріт –

сиротинцем для єврейських дітей, який фінансувало товариство євреїв «Допомога сиротам». Як директор сиротинця, він створив систему дитячого самоуправління, що включала, окрім ради самоуправління і дитячого парламенту, дитячий товариський суд, у якому самі діти розглядали спірні справи своїх товаришів та вихователів [328, с. 232]. Педагог учив дітей усвідомлювати і відповідати за свої вчинки, що сприяло формуванню у них почуття відповідальності, чесності, справедливості. А окреслена система організації дитячого життя містила багатий арсенал виховних засобів, що стимулювали розвиток у дітей активності, самостійності і самодіяльності.

Із 1919 р. Я. Корчак разом із М. Фальською, польською громадською діячкою, учасницею руху за незалежність, що на той час керувала виховним будинком для хлопчиків-поляків, створили ще одну інституцію опіки над дітьми – сиротинець для дітей «Наш Дім».

Вважаємо за необхідне резюмувати, що сиротинці Я. Корчака стали прикладом соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт, у якому втілювали в життя концепцію самоуправління шляхом створення власних інституцій, таких як сейм, суд, газета, система чергування, нотаріальний відділ чи позичкова каса, що в руслі дитиноцентричного підходу (див. Р. 1, п. 1.3), передбачало забезпечення в суспільстві рівноцінних прав всіх дітей, в т.ч. і позбавлених батьківського піклування.

Зразком інтернату для дітей з малозабезпечених сімей стала «Школа успіху і радості» у Франції, побудована у 1934–1935 рр. С. Френе [170, с. 82]. В основу діяльності власного закладу педагог поставив такі цінності: здоров'я дитини, створення сприятливого для розвитку середовища, забезпечення всебічного виховного процесу, визнання дитячого прагнення до максимального розвитку. Основними формами реалізації мети С. Френе [965] вважав екскурсію на природі, роботу в школі-майстерні, індивідуальні і групові заняття. Відповідно, створена ним модель нової школи поєднала шкільну типографію, шкільний кооператив,

«вільні тексти», бібліотеку та ін., що дозволило зреалізувати принципи «педагогіки успіху». За міркуваннями педагога, застосування інноваційних прийомів і методів навчання допомагає відійти від традиційної системи викладання й учіння, змінити пасивний спосіб опанування знань на активний, що сприяє розвитку дитини відповідно до природних задатків, навчанню в індивідуальному темпі, налагодженню соціальних зв'язків у колективі та ін.

Зауважимо, що інтернат «Школа успіху і радості» у Франції С. Френе став прикладом соціально-педагогічної підтримки дітей з малозабезпечених сімей, у якому поєднувалися нетрадиційні підходи навчання з різними формами та елементами, що сприяло всебічному розвитку дитини та задоволення її індивідуальних освітніх потреб, що співзвучно з положенням дитиноцентричного підходу (див. Р. 1, п. 1.3), що є край важливим у контексті досліджуваної проблеми.

Загалом можемо констатувати, що в зарубіжних країнах на початку ХХ ст. медичну, профілактичну, педагогічну та соціальну допомогу матері й дитині у сфері охорони здоров'я надавали консультації, Краплі молока та у сфері освіти – ясла, дитячі садки, школи, які заклали підґрунтя для формування мережі закладів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в другій половині ХХ ст.

Для нашого дослідження важливим є порушення проблеми появи професій «соціальний працівник. Наш науковий пошук засвідчив, що термін «соціальний працівник» був введений С. Паттеном у 1900 р., а перші соціальні працівники з'явилися у деяких європейських країнах (Великій Британії, Німеччині) і США у кінці ХVIII ст. Це були представники благодійних товариств, які добровільно допомагали бідним прошаркам населення у здобутті освіти, отриманні медичної допомоги, працевлаштуванні та формуванні навичок самодопомоги. Загалом, процес здобуття соціальним працівником професійного статусу завершився в кінці ХІХ ст. [902, с. 7].

Розглядаючи досліджувану проблему, акцентуємо увагу на тому, що в зарубіжних країнах на початку ХХ ст. соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства формувалася засобами соціальної політики та відповідної нормативно-правової бази.

Як свідчить аналіз літератури, перші спроби проведення заходів із соціально-демографічної політики в зарубіжних країнах сягають 30–50 років ХХ ст., коли західноєвропейські країни переживали катастрофічний демографічний спад, що був викликаний світовою економічною кризою 1929 – 1933 рр. Більшість країн (Франція, Фінляндія) вчасно усвідомили небезпеку від падіння народжуваності (неможливість її підвищення після тривалого періоду збереження низької народжуваності через втрату «культу батьківства» і формування негативного ставлення до сімей з дітьми, особливо багатодітних). Наприклад, у кінці 1930 х рр. у *Фінляндії* з'явилася така форма допомоги малозабезпеченим дітям як «пакунки для немовлят». *Німеччина* після прийняття Сімейного кодексу в 1939 р. стала на шлях стимулювання народжуваності.

У той час інші європейські країни ще не вбачали в цьому явищі небезпеки для свого успішного розвитку, про що йтиметься у п. 3.2., оскільки основна робота в цьому напрямку припадає на другу половину ХХ ст.,

Нагальна потреба в законодавчому оформленні постала в повоєнний час, оскільки діти й жінки були тією категорією населення, що найбільше постраждала від війни.

В основу дитячого права покладено ідею, що «кожна дитина, незалежно від особистісних якостей і навколишнього середовища, має право на здорове і щасливе дитинство, на соціальне виховання, спроможне зробити її з досягненням більш зрілого віку свідомим і корисним членом суспільства» [392, с. 1–3].

Зокрема, про соціальні права дитини йшлося в законі *Англії*, виданому в 1908 р., що став першим в Європі дитячим кодексом, хоча і не містив положень про навчання й охорону дитячої праці. Одним із перших документів, що засвідчив

турботу про матерів і новонароджених став Акт національного закону про страхування [1033], прийнятий у 1911 р., відповідно до якого жінкам передбачалася кваліфікована медична допомога і виплата в розмірі 30 шилінгів.

Англійський закон про розумову відсталість (Акт психічного дефіциту [Mental Deficiency act, 1913]) мав на меті виділити в окрему групу дефективне дитинство та забезпечити таким дітям необхідний догляд і виховання. Провідниками цих ідей були різні організації – Асоціація психічної гігієни, Соціальна гігієна, перша з яких мала на меті охорону психічного здоров'я дітей та попередження захворювань нервової системи, а друга – питання статевого виховання [392, с. 5–7].

Закон про материнство від 1918 р. заклав основи державної підтримки материнства й дитинства; закон від 1920 р. про освіту дітей передав освітню сферу до компетенції держави й органів самоврядування; закон про позашлюбних дітей від 1923 р. систематизував порядок усиновлення й узаконення тощо. Законом від 1926 р. було дозволено усиновлення позашлюбних дітей наступним шлюбом батьків і, відповідно, успадкування ними майна на рівні з іншими дітьми. У 1929 р. Міністерство Здоров'я Великої Британії видало Меморандум допологового спостереження (кожні два тижні до 36 тижнів та щотижня до пологів) [692].

У *Бельгії* закон про охорону дитинства від 15 травня 1912 р. обмежувався регламентацією окремих положень «дитячого питання», а саме: про кримінальну відповідальність неповнолітніх, організацію судів для них, міри виправного впливу, контроль за здійсненням батьківської влади, про охорону дитинства від фізичного насильства і запущені форми дитячої бездоглядності. Закон від 5 вересня 1919 р. передбачав формування організації «Національна партія охорони національної безпеки» для втілення в життя заходів з охорони материнства й дитинства і для розробки нових положень у цій галузі законодавства [392, с. 5–6]. Закон від 31 липня 1920 р. передбачав боротьбу з абортами й пропаганду

протизаплідних засобів, а закон 1921 р. – введення різних видів державної допомоги багатодітним сім'ям. Метою першого державного закону про сімейну допомогу, ухваленого в 1930 р., було «забезпечення соціального захисту і мінімального гарантованого доходу сім'ям з дітьми» [1093, с. 35].

У *Франції* закон від 11 квітня 1908 р. про дитячу проституцію не мав практичної реалізації, а закон від 22 липня 1912 р. про суди для неповнолітніх став першою спробою боротьби з правопорушеннями неповнолітніх шляхом створення особливих судів і зміни загальних покарань. Розвиток різних форм державної допомоги багатодітним сім'ям сприяли закони 1913, 1922 і 1923 рр. Закон від 15 липня 1921 р. містив постанови про позбавлення батьківських прав і запровадив порядок призначення опіки над дітьми; закон від 27 січня 1920 р. – передбачав створення департаментських комісій з народжуваності та охорони дитинства, до компетенції яких входило надання соціальної підтримки дітям і матерям; закон від 24 березня 1921 р. змінив деякі положення закону 1908 р. про дитячу проституцію; закон від 22 лютого 1921 р. удосконалив окремі постанови закону 1912 р. про суди над неповнолітніми, зокрема розширив застосування опікунського нагляду, встановив контроль прокуратури за порушенням справ проти неповнолітніх, дозволив суду вживати заходи щодо охорони неповнолітніх; закон від 14 липня 1913 р., доповнений законами від 27 червня 1922 і від 11 липня 1923 рр. про державну і комунальну допомогу багатодітним сім'ям, запровадив особливу надбавку до зарплати чоловікам багатодітних сімей та певні пільги (житлові, освітні, транспортні та ін.); закон від 31 липня 1920 р. узаконив боротьбу з абортами і пропаганду протизаплідних засобів; закон від 19 червня 1923 р. розширив можливості щодо усиновлення чужих дітей; закон від 7 лютого 1924 р. запровадив кримінальну відповідальність за несплату аліментів.

Медичне страхування у Франції було введено в 1910 р. спочатку у вигляді фондів взаємодопомоги, які з 1928 р. переросли в страхові компанії [990, с. 19]. На початку 30-х рр. ХХ ст. було створено Міжнародний фронт захисту дитини,

що мав антифашистське та демократичне спрямування [1093, с. 35]. Прикметно, що вища французька рада з охорони дитинства була і радою з питань народжуваності [392, с. 12–13].

У *США* закони про материнську допомогу діяли в багатьох штатах США ще до Першої світової війни, що надавало можливість дітям, що не отримували батьківської допомоги, жити з матерями, а не виховуватись у дитячих будинках [463].

Постановою 1919 р. про охорону дитячої праці в США було розроблено «мінімальні стандарти дитячого благополуччя» [170, с. 82]. Із загальнофедеральних законів щодо підтримки дитинства варто відзначити Шеппард-Таунер акт (Sheppard-Towner act) від 23 листопада 1921 р., згідно з яким виділено значні кошти на заохочення розвитку в країні заходів щодо охорони материнства й дитинства; федеральні правила 1923 р. про охорону дітей емігрантів; поправку до федеральної конституції від 2 червня 1924 р., що забороняла і врегульовувала найману працю неповнолітніх до 18 років.

У сфері *соціальної роботи* перша програма державної соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з'явилася в США в 1935 р. під назвою «Допомога сім'ям з дітьми» (ДСІД), (Aid to families with dependent children – AFDC), яка, окрім системи виплат, передбачала надання спеціальними закладами соціальної допомоги таких соціальних послуг, як: організація груп професійного навчання для батьків; догляд за дітьми у вечірній час; створення служб для одиноких матерів; створення та інспектування дитячих будинків; розвиток мережі спеціальних служб зі сприяння у здобутті освіти, підтримки батьків у веденні домашнього господарства; роботу служб захисту дітей, які зазнали насильства з боку дорослих та ін.

Як свідчить аналіз джерельної бази, до Першої світової війни в *Німеччині* не було законів, які стосувалися б проблем охорони дитинства й материнства. Тільки війна, писав С. Фединський, «... яка поставила на карту існування

Німеччини, різко підвищивши на перших же порах дитячу смертність, змусила державу видати закон про державну допомогу породіллям (Reichswochenhilfe)» [955, с. 87–89]. Про важливість закону свідчить такий факт: розмір премії за грудне годування дитини збільшився з 900 000 марок у 1913 р. до 60 000 000 марок у 1917 р. Варто відзначити і прийняття низки законів щодо підтримки материнства й дитинства, а саме: закон від 21 липня 1921 р., відповідно до якого передбачалося: 10-денне утримання жінки на період пологів; преміювання упродовж 12 тижнів жінок, що годують дітей, за умови відвідування консультацій (розмір премії становив 0,5 лікарняних виплат); одноразова виплата на акушерську допомогу 100 і 50 марок на лікарську допомогу при патологічних пологах. За міркуваннями С. Фединського, «... закон цей повинен був вплинути на розвиток охорони материнства й дитинства; зокрема параграф про премії змусив відсталі комуни сприяти розвитку мережі консультацій, щоб виконати вимоги закону» [955, с. 89]. Важливе значення мав також закон від 9 липня 1922 р. про охорону дитинства, відповідно до якого створено імперський Відділ Дитинства, на який покладалося завдання щодо забезпечення потреб дитини (на освіту, виховання, дозвілля, харчування та ін.). Створення системи дитячих судів, тісно пов'язаних з опікунськими закладами було регламентовано законом про суди для неповнолітніх від 1 лютого 1923 р. [392, с. 9].

У березні 1923 р. Міжнародним Суспільством Допомоги Дітям на сесії в Женеві (Швейцарія) ухвалено «Декларацію прав дитини», у якій обумовлено обов'язки держави щодо забезпечення прав дитини, зокрема:

1. Забезпечити необхідні умови для нормального матеріального і духовного розвитку дитини.
2. Забезпечити соціальну підтримку голодним, хворим, правопорушникам, сиротам, безпритульним дітям.
3. Забезпечити першочергово необхідною допомогою дитину в складний період життя.

4. Охороняти дитину від експлуатації.
5. Забезпечити необхідні умови для гармонійного виховання і навчання дитини [392, с. 3].

Зауважимо, що декларацію було надруковано 36 мовами і розповсюджено мільйонним тиражем. Резолюцією від 1 березня 1924 р. кожному національному комітету суспільства доручено розробити на основі цієї Декларації більш детальний, адаптований до особливостей кожної країни, текст Дитячої Хартії. Таким чином, цей документ можна вважати першим нормативним документом з охорони дитинства в Європі.

Загалом, здійснений науковий пошук щодо окресленої проблеми дає підстави стверджувати наступне: 1) у першій половині ХХ ст. нормативно-правова база більшості зарубіжних країн окреслювала проблеми забезпечення прав дитини й жінки-матері у сферах: охорони здоров'я, охорони праці, освіти, соціального забезпечення, соціальної роботи; 2) у досліджуваному часовому проміжку характерні такі тенденції соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, за міркуваннями П. Люблінського [392, с. 9]:

1. *Популяційна* – властива країнам із низькою народжуваністю (Англія, Бельгія, Франція).

2. *Євгенічна* (євгеніка – наука про якісне покращення раси) особливо популярною була у двох країнах – Північній Америці та Англії. Євгенічне законодавство в Америці віддзеркалено в ухвалених в окремих штатах законах, зокрема про стерилізацію та заборону укладати шлюб особам із важкими спадковими захворюваннями, що мало на меті попередження народжуваності хворого потомства. У сфері охорони материнства й дитинства євгенічний підхід полягав у профілактичній роботі у сфері охорони здоров'я та дитячої праці.

3. *Тенденція матеріального забезпечення* переважала в Австрії та Німеччині.

Таким чином, у першій половині ХХ ст. у більшості зарубіжних країн формувалася соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства через розвиток мережі: закладів охорони здоров'я, закладів освіти, закладів освітньо-соціального спрямування; розробку законодавства щодо охорони прав матері й дитини. Здійснений пошук окреслив становлення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в зарубіжних країнах у першій половині ХХ ст., що визначило подальшу соціальну політику як напрям соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, який отримав розвиток у другій половині ХХ ст., що представимо в наступному параграфі.

2.2 Реалізація соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як напряму соціальної політики в зарубіжних країнах у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. у більшості європейських країн та США почала формуватися всеосяжна соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства як напрям соціальної політики. Ми поділяємо міркування А. Аверіна [4, с. 2], який розглядає соціальну політику як діяльність, спрямовану на вирішення соціальних проблем у суспільстві, розвиток його соціальної сфери, створення умов для життя людей, забезпечення їх соціальних потреб, інтересів і гарантій, представлення соціальних послуг та погоджуємося з міркуваннями С. Богуславської [52, с. 106–110] про те, що суб'єктами соціальної політики є держава (макрорівень), громадянське суспільство, приватні корпорації (мезорівень), що здійснюють соціальний захист та соціальну підтримку. Вважаємо за необхідне зауважити, що складовими елементами соціальної політики є соціальне забезпечення, соціальне управління, соціальна робота і соціальний захист.

З метою подальшого наукового пошуку розглянемо реалізацію соціальної політики як напряму соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у

другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. у європейських країнах, які першими вступили до ЄС, а саме: у 1953 р. – Бельгія, Німеччина, Франція, у 1973 р. – Великобританія та США, що відзначалася високим ступенем розвитку різних державних соціальних програм та соціального захисту. Реалізація соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в зарубіжних країнах як наряду здійснення соціальної політики у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, соціальної роботи є більш злагодженою, досконалою і адаптованою до потреб суспільства, тому запозичення позитивних елементів досвіду сприятиме підвищенню ефективності та значущості надання соціальних послуг в Україні, що співзвучно з хронологічним підходом та принципом діахронії, заявленими у п. 1.3.

Здійснений аналіз розвитку соціальної політики в Західній Європі дозволяє виділити три етапи, яким відповідають певні заходи на підтримку сімей. На першому етапі – це заходи економічної і фінансової підтримки (сімейна допомога). На другому – заходи, зорієнтовані на освітній розвиток членів сім'ї (курси підготовки до шлюбу, статеві освіти, центри сімейних консультацій тощо). Третій етап характеризувався заходами щодо забезпечення найбільш оптимального поєднання батьківських обов'язків із виконанням соціальних функцій [1054, с. 293].

На сучасному етапі науковці вважають заходи третього етапу фундаментальним фактором соціальної політики. Таким чином, можемо стверджувати про поступовий розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як наряду соціальної політики від сфери охорони здоров'я й освіти до сфер соціального забезпечення й соціальної роботи.

У контексті досліджуваної проблеми доцільним є розгляд соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я як наряду соціальної політики, покликаною надавати здоров'язбережувальні, здоров'явідновлювальні та профілактичні послуги матері й дитині. Програмними

документами, якими керується більшість країн світу при формуванні державної політики у сфері охорони здоров'я є Європейський кодекс соціального забезпечення (Страсбург, 1962 р.) та Хартія соціального забезпечення (Гавана, 1982 р.) [32, с. 74]. Зауважимо, що вперше п'ять стратегій розвитку системи охорони здоров'я щодо надання окреслених послуг було визначено Оттавською хартією ВООЗ у 1986 р. [164, с. 125]. У 2008 р. країни Європи затвердили Таллінську хартію «Система охорони здоров'я для здоров'я та добробуту», у якій визначено основні цілі систем охорони здоров'я щодо надання профілактичних та здоров'язбережувальних послуг [130, с. 28].

Здійснений науковий пошук засвідчив, що у сфері охорони здоров'я у деяких країнах на сучасному етапі до лікування залучають команду фахівців, кожен з яких займається своїм сегментом діяльності. Наприклад, в Ізраїлі на прийомі у лікаря повинен бути присутнім соціальний працівник або психолог. Соціальний працівник контролює отримання клієнтом комплексу послуг (соціальної адаптації, лікувальних, фінансових з боку держави або благодійних організацій). Практично соціальний працівник – особа, яка пов'язує між собою всі ланки – лікаря, психолога, фізіотерапевта, соціальні служби і т.д. [280].

Вважаємо за необхідне відзначити, що важливим інструментом соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як напряму соціальної політики є сфера освіти, покликана надавати освітні послуги дитині й працевлагодженій матері, й що забезпечувалася розвитком мережі дошкільних закладів, шкіл, позашкільної освіти.

Аналіз світового досвіду організації системи закладів позашкільної освіти засвідчив про існування двох концепцій щодо надання послуг позашкільної освіти, а саме: *концепції розвитку (країни Центральної та Східної Європи)*, що передбачала формування мережі позашкільних установ переважно державної форми власності (ЗДО, гуртки та секції при школах, дитячі центри, народні університети, професійні курси, центри неформальної освіти, центри сімейного

дозвілля та ін.), що орієнтувалися на завдання профілактики та реалізації соціально-педагогічної функції позашкільної освіти та *концепції піклування (країни Західної Європи та США)*, що передбачала створення мережі позашкільних закладів для роботи з проблемними дітьми та закладів приватного сектору (спеціалізовані дитячі садки, спеціалізовані школи, будинки-інтернати, спеціалізовані класи при загальноосвітніх школах, спеціалізовані табори, центри сімейного дозвілля, центри соціальної реабілітації та ін.) [433, с. 54].

Вважаємо за необхідне констатувати, що однією із форм міжнародних контактів закладів системи позашкільної освіти є участь у Європейській асоціації вільного часу дітей та молоді, створеної в 1991 р. [516, с. 15]. Її завдання – сприяння здоровому та гармонійному розвитку дітей та молоді шляхом надання інформаційних, навчальних, дослідницьких послуг, що передбачають створення, підтримку та координацію програм вільного часу у важливі або кризові періоди їх життя. Членами асоціації є центри по роботі з дітьми та молоддю Франції, Італії, Німеччини, Чехії, Польщі та ін. європейських країн.

Наш науковий пошук засвідчив, що важливим інструментом соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як напряму соціальної політики у більшості зарубіжних країн є сфера соціального забезпечення, покликана надавати послуги по догляду за дитиною, а також сприятливі для виховання дитини умови праці, такі як декретна відпустка, гендерна рівність у сфері зайнятості, гарантованість робочого місця, гнучкий графік роботи та ін.

Вважаємо за необхідне зауважити, що важливим інструментом соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як напряму соціальної політики в більшості зарубіжних країн є соціальна робота. У світовому вимірі соціальна робота виступає змістовою та організаційною основою соціальної політики. Відтак, соціальна політика виступає практичним механізмом реалізації соціальної роботи [814, с. 11], що свідчить про тісний зв'язок соціальної роботи та соціальної політики.

Для нашого дослідження важливо звернути увагу на те, що в європейських країнах (Бельгія, Великобританія, Німеччина, Франція) та США соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення й соціальної роботи має єдину мету, однак різні шляхи досягнення, що зумовлює потребу ґрунтовніше розглянути шляхи її реалізації.

Система соціальної підтримки у *Великій Британії* почала розвиватися після Другої світової війни. Інституційна структура була закріплена законами: про освіту (1944), про допомогу на сім'ю (1944), про національне страхування вдів, сиріт, пенсіонерів і вагітних жінок (1946), про створення системи охорони здоров'я (1946), про національну програму допомоги (зараз – національна програма страхування) (1948) [1077, с. 311], про дітей (1995).

Система *охорони здоров'я* у Великій Британії увійшла в історію як система В. Беверіджі [818], який запропонував: зобов'язати всіх громадян працездатного віку щотижня сплачувати внесок у систему національного страхування; створити Національну службу охорони здоров'я; виплачувати молодим батькам допомогу при народженні дитини, що співзвучно з положеннями соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

На сучасному етапі Національна служба охорони здоров'я є гордістю Великої Британії, адже вона забезпечує всі верстви населення безкоштовними і доступними медичними послугами. Охорона здоров'я матері й дитини забезпечується системою допомоги матері й дитини, яка поєднує три складові: лікарняні пологи (для жінок з високої групи ризику), пологові центри (центри на території лікарень, де пологи приймають акушерки), домашні пологи (для жінок з низької групи ризику в супроводі кваліфікованих акушерок). Зауважимо, що пологові центри у Великій Британії є частиною державної програми, тому є доступними кожній жінці без медичних протипоказань. Прикладом таких закладів є пологовий центр лікарні Челсі і Вестмінстера, пологовий центр «Баркантайн» [134], які надають акушерський варіант догляду під час вагітності

та пологів без зайвих втручань, і водночас забезпечують доступ до спектру медичної допомоги за потреби, надають якісну допомогу з питань грудного вигодовування та ін. Така практика (акушерська допомога вдома або в пологовому центрі) вже існує в Німеччині, Франції, Італії, Польщі та ін. розвинених країнах. Отже, у сфері охорони здоров'я у Великій Британії соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства як напрям соціальної політики була спрямована на забезпечення потреб та здійснювалася шляхом запровадження соціального страхування та організації системи центрів допомоги (послуг) матері й дитини.

Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у *сфері освіти* охоплювала мережу дошкільних закладів, які Д. Сазонова об'єднала в такі групи: денні ясла, у яких забезпечується належний догляд за дітьми; ясельні класи й школи – заклади інтелектуального розвитку, підготовки до школи; ігрові групи, клуби матері й дитини, «групи можливостей», організовані батьками [755, с. 161–166].

Вважаємо за необхідне зазначити, що у Великій Британії національні моделі позашкільної освіти ґрунтувалися на «концепції піклування». Багато уваги приділяється позашкільній освіті – різноманітним клубам і гурткам за інтересами, спортивним школам та ін., спрямованим на розвиток здібностей дітей та молоді у різних сферах.

Отже, у Великобританії соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства передбачала реалізацію соціальної політики у сфері освіти щодо забезпечення потреб дітей, що здійснювалася шляхом організації мережі дошкільних та позашкільних закладів, покликаних допомогти забезпечити потребу матерів поєднувати материнство з роботою.

Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері *соціального забезпечення* відповідно до законодавчої бази в період з 1945 по 1960 рр. охоплювала різні види допомоги і фінансові пільги. Відповідно, для

отримання декретної відпустки жінці необхідно було пропрацювати не менше двох останніх років на повній ставці або п'яти років при частковій зайнятості. Крім того, жінка мала працювати упродовж 15 тижнів вагітності. Тобто вона мала право на 11 тижнів допологової і 29 тижнів післяпологової відпустки [1086, с. 65–66, 73]. За бажанням жінка мала право додатково ще на 11 тижнів неоплачуваної відпустки.

При народженні дитини сім'ям із низьким доходом виплачували одноразову допомогу. Матерям надавалася «стандартна допомога на дітей» віком до 16 років, а якщо дитина навчалася, то виплати здійснювалися до досягнення дитиною 19 років.

Вважаємо за необхідне зауважити: за керівництва М. Тетчер було скорочено видатки на охорону здоров'я, освіту, соціальне забезпечення. Її політика заохочувала розвиток недержавного сектору – приватної освіти, введення платної медицини а ін.

Здійснена наукова розвідка засвідчила, що новий виток у соціальній політиці Великої Британії розпочався на початку 90-х рр. ХХ ст., коли фанінсово-економічну сферу держави було стабілізовано, що дало поштовх до розвитку соціальної сфери. Зокрема, у 1988 р. введено «сімейний кредит» для працюючих батьків у малозабезпечених сім'ях з дітьми. Підставою для призначення «сімейного кредиту» була оцінка чистого прибутку одруженої пари після сплати податків. Виплати нараховувалися на кожного дорослого і дітей [1058, с. 213].

У 1991 р. було прийнято закон про підтримку сімей із дітьми, згідно з яким передбачалася перевірка потреб сім'ї, що претендувала на отримання допомоги і встановлення відповідного її розміру. Мета нового закону – охопити більшу кількість малозабезпечених сімей і гарантувати систематичне отримання допомоги дітьми навіть у випадку складних сімейних стосунків чи розлучення батьків [1086, с. 50–51].

З 1 квітня 1999 р. визначено рівень мінімальної зарплати, збільшено термін декретної відпустки для жінок. У 2003 р. британський уряд збільшив оплачувану відпустку по догляду за дитиною до 6 місяців, при цьому розмір допомоги зріс майже вдвічі. З метою спонукання батьків брати більшу участь у догляді за новонародженою дитиною було встановлено двотижневу відпустку, яка оплачувалася приблизно за тими ж нормами, що й материнська [163]. Отже, соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у Великій Британії передбачала реалізацію соціальної політики у сфері соціального забезпечення щодо надання різних видів послуг: матеріальної допомоги, декретної відпустки, забезпечення рівних прав матері й батьку щодо догляду за дитиною.

У Великій Британії добре організованою є система соціальних служб, що здійснювали соціально-педагогічну підтримку у *сфері соціальної роботи*. Насамперед існує багато різнопрофільних центрів, які є їх «лінійними» структурами, наприклад, центри допомоги сім'ям, центри допомоги підліткам та ін.

У 1979 р. у Великій Британії в (Колчестер) був розроблений сімейний проєкт «Мостова сім'я» – нова форма влаштування «важких для розміщення» дітей, метою якої було надання допомоги щодо пошуку усиновлювачів і прийомних батьків дітям, які виховуються в дитячому будинку [325, с. 63]. Така форма турботи про дітей діє у Великобританії вже більше тридцяти років. На думку англійських фахівців, у мостовій сім'ї можна розміщувати дітей, які ще не потрапили в систему опіки. Довгостроковою метою такого розміщення було б усиновлення дитини або возз'єднання його з рідною сім'єю.

Створений у 1990 р. Центр сім'ї займався розробкою і впровадженням програм і проєктів, скерованих на поліпшення якості сімейного виховання, прищеплення молодому поколінню поваги до моральних цінностей. Успішною була програма «Щаслива сім'я», яка містила корисні поради щодо виховання дітей молодшого шкільного віку, а також налаштовувала батьків на

конструктивну співпрацю зі школою. Значну підтримку цій важливій акції надавали сучасні ЗМІ, бібліотеки, товариства, організації, освітні заклади, що опікувалися проблемами материнства, дитинства і сім'ї.

Важливим у контексті досліджуваної проблеми є Закон «Про дітей» (1995 р.), відповідно до якого у Великій Британії було започатковано створення мережі Центрів дитини і сім'ї департаменту соціальної роботи. Заклади були різнопрофільними: одні надавали послуги в основному дітям однієї вікової групи (наприклад Центр дитини і родини працював з дошкільнятами), інші – займалися нагальними питаннями різновікових дітей та їх батьків [1050, с. 6].

У 1996 р. вводиться в дію парламентський закон, відомий як «Акт з підтримки дитини». Відповідно до чинного законодавчого документа батьки мали забезпечувати основні потреби дитини та дбати про її всебічний розвиток на засадах моральних переконань, ідеалів і цінностей. З цією метою у Великій Британії створюється розгалужена система психолого-педагогічної просвіти, покликаної сприяти підвищенню батьківської компетенції у цій галузі педагогічної діяльності. Активну участь у цьому процесі брали школи, де для батьків організовувалися спеціальні тренінги, семінари, конференції, на яких порушувалися питання з психології дитинства, обговорювалися різні виховні ситуації та педагогічні проблеми зі шкільного життя.

Вважаємо за доречне зауважити: у контексті досліджуваної проблеми важливою є роль волонтерських організацій у системі соціального захисту неповнолітніх. Засновані ще наприкінці XIX ст., такі організації, як Барнардос, Керолайна Гауз Траст, Національне товариство по запобіганню жорсткому поводженню з дітьми самостійно або у співробітництві з органами місцевої влади забезпечують цілу низку послуг соціальної роботи для дітей, молоді, їх сімей, а саме: соціальний супровід, тимчасову прийомну опіку, догляд у надзвичайних ситуаціях, сприяння усиновленню, надання притулку бездоглядним, запобігання випадкам насилля над дітьми, транспортування, спеціальну освітню підготовку,

організацію дозвілля тощо [347, с. 107].

Доволі поширеними у Великій Британії були і спеціальні центри позашкільної освіти для дітей з певними труднощами у навчанні. Ці заклади були переважно школами відкритого типу, персонал яких складався з учителів і соціальних працівників. У центрі надавалася опіка та освіта проблемним дітям віком від 8 до 17 років, які за рішенням системи дитячих судів не потребували встановлення обов'язкової опіки (призначення батьків-опікунів). Прикладом подібного закладу був Castlepark Centre [1047, с. 4–5] – заклад для дітей 10–14 років, метою якого було надання ефективних послуг у сфері соціального забезпечення, охорони здоров'я й освіти; зменшення кількості правопорушень; заохочення позитивної суспільної поведінки вихованців; соціалізація їх у суспільстві та ін.

Відзначимо, що стосується соціально-педагогічної підтримки неповнолітніх, схильними до правопорушень, то соціальна робота охоплювала виявлення неблагополучних сімей і організацію відповідних профілактично-корекційних заходів, зокрема «fostering» (перебування у прийомній сім'ї (якій частково делегуються батьківські права) упродовж тривалого періоду часу, як правило, до повноліття)) і «mainstay» (короткотривалий догляд за дітьми віком від 11 до 17 років (кілька місяців) та «emergency care» (догляд у надзвичайних (критичних) ситуаціях [822].

Наш науковий пошук дає можливість констатувати, що у Великій Британії є й спеціальні школи для обдарованих дітей – як приватні, так і державні. Найбільш відомі школи церковно-хорового співу, музичні, балетні, школи драматичного мистецтва. Великого значення у країні надається й інклюзивній освіті, підтвердженням чого є мережа шкіл для дітей з особливими потребами.

У Великій Британії дуже поширеними є різні типи консультативних центрів для сімей і дітей. Один з найбільш відомих серед них – Polepark Family Counselling Centre – покликаний надавати соціально-педагогічні послуги для

дітей, молоді, сімей, опікунів та професіоналів у ситуаціях, коли постає питання дитячої кривди [1092, с. 2].

Вважаємо за необхідне зауважити, що названі денні центри надавали такі послуги клієнтам: бесіди, ігрова терапія, сімейна терапія, налагодження внутрісімейних контактів, просвітня й консультативна робота з батьками та ін., що є співзвучно з досліджуваною проблемою соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Отже, у сфері *соціальної роботи* у Великій Британії соціально-педагогічна підтримка як напрям соціальної політики передбачала створення різнопрофільних центрів щодо надання соціальних послуг (центри допомоги сім'ям, центри допомоги підліткам, центр дитини і сім'ї), налагоджену роботу з неповнолітніми, схильними до правопорушень, учнями з певними труднощами в навчанні, дітей з особливими потребами, обдарованими дітьми, волонтерську діяльність та ін.

Таким чином, у Великій Британії соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства регулюється низкою нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію соціальної політики у сфері охорони здоров'я (запровадження соціального страхування, організація системи пологових центрів), освіти (розширення мережі дошкільних закладів), соціального забезпечення (надання різних видів допомоги, декретної відпустки, рівних прав матері й батькові щодо догляду за дитиною), соціальної роботи (організація різнопрофільних центрів, соціальна робота з адиктивними підлітками, волонтерська діяльність та ін.).

Початок офіційної державної соціальної політики *Німеччини* (ФРН) як напряму соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства було покладено в 1953 р. створенням Федерального міністерства у справах сім'ї, завданням якого був захист і утвердження типу сім'ї, у якій батько матеріально утримує родину, а мати піклується про дітей та веде домашнє господарство. Тому перші політичні кроки були спрямовані на допомогу багатодітним сім'ям, а до

кінця 60-х рр. ХХ ст. у державній соціальній політиці домінували заходи, спрямовані на підтримку сім'ї як соціальної інституції.

Зауважимо, що у сфері *охорони здоров'я* Німеччини була однією з перших країн, де було запроваджене медичне страхування, що на сучасному етапі вважається одним із найефективніших у світі. Правовою основою системи державного медичного страхування в Німеччині є п'ята книга соціального кодексу Німеччини, яка неодноразово піддавалася реформуванню. Одна з останніх найважливіших реформ у цій сфері була здійснена на підставі закону про посилення конкуренції в системі державного медичного страхування, що набув чинності 1 квітня 2007 р. [780].

Соціально-педагогічній підтримці материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я сприяла також діяльність численних фондів. Так, у 1950 р. було засновано «Фонд оздоровлення матерів», який пропонував матерям програму оздоровлення в 110 будинках відпочинку – щорічно для 40 тис. матерів. Федеральний фонд «Мати і дитя – захист ненародженого життя», заснований в 1984 р., надавав допомогу матерям, які опинилися у скрутному становищі.

Закон про реформу охорони здоров'я з 1 січня 1989 р. дозволив виплачувати допомогу у зв'язку з материнством і тим жінкам, що працювали за трудовим договором (якщо вони застраховані на випадок хвороби). З 1 липня 1991 р. матерям і батькам, що працювали, надавалося право на звільнення від роботи на 5 днів через хворобу дитини віком до 8 років.

Центральною подією соціальної політики в 90-х рр. ХХ ст. стало прийняття Закону про захист материнства, який з 1 січня 1991 р. почав діяти на всіх землях об'єднаної Німеччини і містив положення про захист здоров'я матері і дитини; про заборону важкої фізичної праці та шкідливі умови праці для вагітних жінок.

Отже, соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Німеччині передбачала реалізацію соціальної політики у сфері охорони здоров'я щодо:

медичного страхування, функціонування фондів взаємодопомоги, прийняття закону про захист материнства.

Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у *сфері освіти* охоплювала різні заходи щодо забезпечення потреб дітей. Насамперед, суміщення батьками професійної праці з турботою про дітей у Німеччині здійснювалося за двома моделями: «синхронної» (робота і турбота про дітей одночасно) і «послідовної» (робота – турбота про дітей – робота).

При «синхронній» моделі великого значення надавалося дитячим закладам. У ФРН існують різні типи дитячих закладів: ясла для дітей до трьох років, дитячі садки для дітей від трьох до шести років; спеціалізовані дитячі садки для дітей із фізичними та розумовими вадами і групи продовженого дня для дітей від 6 до 15 років; підготовчі класи початкової школи; цілодобові інтернати для здорових дітей віком від 3 до 6 років або для дітей із проблемами здоров'я і розвитку. За офіційними даними, охопленість дітей дитячими садками в Німеччині становила: у 1965 р. – 32,7 %, у 1970 р. – 38,4 %, у 1975 – 65,5 % і в 1987 – 79 %. Така динаміка свідчила про зростання рівня працевлаштування жінок, що становила 75 % у повних сім'ях, а серед одиноких матерів цей показник сягав 80 %. Головні концептуальні засади виховання дітей реалізуються в дитячих садках вільного і відкритого типів. Найпоширеніший тип вільного дитячого садка – вальдорфські дитячі садки і дитячі садки Монтесорі, що сприяли запровадженню різних методів і прийомів роботи, про що йшлося в п. 1.4.

Головним завданням, окресленим у восьмій книзі Соціального Кодексу Німеччини, є соціально-педагогічна підтримка сучасної сім'ї, яка охоплює: сімейну освіту (готує молодих людей до подружніх стосунків, до співпраці з дитячим садком, школою, центром матерів); консультації з загальних питань виховання та розвитку молоді; сімейне дозвілля та відпочинок (особливо у проблемних родинах, при потребі включає виховний патронаж дітей) [1096, с. 238].

Названі форми допомоги сім'ї надають переважно громадські організації, а місцеві державні органи допомоги молоді приймають рішення щодо виду та розміру допомоги, несуть фінансову відповідальність за їх здійснення.

До соціально-педагогічних послуг щодо сприяння процесу виховання в сім'ї належать також: фахові консультації з питань подружніх відносин; підтримка батьків-одинаків; допомога при народженні позашлюбних дітей; консультування та підтримка щодо налагодження контактів дитини з батьками; забезпечення матерів-одиначок, що виховують дитину до шести років, місцем у закладах матері та дитини; патронаж та надання допомоги дитині в скрутному становищі.

У Німеччині належним чином організованою є позашкільна робота з дітьми і молоддю, що законодавчо регулюється Восьмою книгою Кодексу соціального забезпечення (КСО 8) – Соціальна підтримка дітей і молоді. Вважаємо за необхідне зауважити, що в Німеччині значного поширення набули дитячі і юнацькі спортивні об'єднання (з футболу, баскетболу, плавання, лижного спорту, гімнастики тощо). Найчисельнішим дитячо-юнацьким молодіжним об'єднанням (у якому було дитяче відділення), зазначала Л. Романовська [742, с. 173, 180], є об'єднання «Німецька спортивна молодь» (DSJ), створене у 1950 р. Метою діяльності товариства була організація роботи щодо формування фізичного та духовного розвитку дітей та молоді, сприяння дозвіллевій діяльності, розвиток дитячого і молодіжного спорту. Християнському способу життя та прищепленню християнських цінностей сприяють численні релігійні дитячо-юнацькі та молодіжні організації в Німеччині (Федерація Німецьких Католиків (BDKJ), Християнський молодіжний союз Німеччини (CJD) та ін.).

Отже, можна стверджувати, що у Німеччині нагромаджено значний досвід державної і соціально-педагогічної підтримки діяльності дитячих громадських об'єднань.

У рамках соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері соціального забезпечення в 1969 р. в соціальній політиці відбулася зміна

пріоритетів: стала проводитися політика вирівнювання сімейних витрат, захист інтересів дітей і жінок-матерів, виплачувалася допомога на утримання, виховання та навчання дітей відповідно до Закону про соціальну допомогу й багатьом малозабезпеченим сім'ям. Перший Закон про допомогу на дітей вступив у силу на початку 1965 р. Ним було обмежено допомогу на третю і наступних дітей, однак із 1 січня 1975 р. допомогу на дітей відновлено.

Жінки-матері в Німеччині мають право на: медичне обслуговування в період вагітності і народження дитини; надання й оплати декретних відпусток; право на відпустку з виховання дітей (батьківська відпустка); сімейну допомогу на дітей; податкові пільги та ін. У країні діють служби планування сім'ї, вільний доступ до контрацептивів, заборонено звільнення вагітної жінки і гарантовано збереження її місця роботи на період декретної відпустки [1056, с. 29]. У Німеччині всім категоріям жінок повністю оплачується відпустка у зв'язку з вагітністю і пологами (від 6 до 8 тижнів після пологів, при ускладненнях або народженні близнят – до 18 тижнів) та відпустки з виховання дітей (батьківські відпустки).

Закон про стимулювання зайнятості від 1 травня 1985 р. передбачав заходи, що сприяли гендерному рівноправ'ю, можливості поєднання освітньої, сімейної сфери та професійної діяльності. Матері мали право на грошову підтримку на період продовження перерваної професійної освіти і перепідготовку в розрахунку по п'ять років на кожну дитину.

Крім допомоги у зв'язку з материнством, у Німеччині з 1 січня 1986 р. вступив у силу закон про надання допомоги на виховання дітей і про відпустку на виховання. На відміну від допомоги по материнству, яку отримували тільки матері, що працювали до народження дитини, допомогу на виховання на кожну дитину виплачували всім матерям чи батькам, що займалися вихованням дітей, незалежно від того, працювали вони до народження дитини чи ні [1043, с. 8].

У рамках соціальної політики в Німеччині проводиться підтримка працюючих батьків, самотніх батьків і малозабезпечених сімей. З 1 січня 2007 р.

запроваджено нову державну допомогу для батьків, які тимчасово відмовилися від професійної діяльності. Встановлено і норму допомоги молодим батькам: упродовж року після народження дитини мати отримує від держави дві третини зарплати. Для батька аналогічна відпустка триває 14 місяців. Отже, соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Німеччині передбачала реалізацію соціальної політики у сфері соціального забезпечення щодо надання соціальних послуг: підтримки працюючих батьків, самотніх батьків і малозабезпечених сімей, політики вирівнювання сімейних витрат, захисту інтересів дітей і жінок-матерів, надання різного роду матеріальної допомоги на утримання, виховання та навчання дітей, декретної відпустки.

Вважаємо за необхідне констатуваємо, що соціально-педагогічна підтримка передбачала реалізацію соціальної політики в Німеччині у сфері *соціальної роботи* через функціонування загальних соціальних служб у громаді. Вони одержали розвиток від існуючої раніше служби сімейної опіки, тому основною сферою їхньої діяльності виступає родина і її оточення. Поряд із загальними соціальними службами в Німеччині діють особливі або спеціальні служби соціальної допомоги, які [325]:

- а) створені всередині загальних соціальних служб для вирішення проблем у районі;
- б) діють за межами загальних служб для вирішення проблем у місті або сільській місцевості;
- в) не пов'язані у своїх завданнях із загальними соціальними службами (соціальні служби на підприємствах, в армії, сільській лікарні й ін.). Отже, соціально-педагогічна підтримка реалізувалася через діяльність спеціальних служб соціальної допомоги, які діяли на макро-, мезо- і мікрорівні, що співзвучно з авторським баченням та системним підходом, представленими в п. 1.3.

Вважаємо за необхідне зауважити, що усі соціальні служби для дітей, підлітків і родин у Німеччині поєднуються поняттям «дитячо-підліткова

допомога».

Турбота про підлітків включає всі заходи щодо організації вільного часу або дозвілля дітей і підлітків [347, с. 124]: діяльність молодіжних центрів, робота в молодіжних організаціях, робота в галузі освіти молоді, сприяння і допомога спортивному руху, будівництво спортивних площадок, заходи щодо проведення канікул, допомога у проведенні відпочинку, міжнародні зустрічі, охорона прав і праці підлітків.

«Допомога у вихованні» – це надання соціальної допомоги у формі порад або діючої допомоги підліткам і тим родинам, що стикаються із труднощами спілкування у сім'ї, у яких має місце насильство та адиктивна поведінки в родині та ін. Окрім того, для дітей, які з різних причини не завершили навчання у традиційній школі, функціонують альтернативні загальноосвітні заклади. Прикладом такого закладу, що є експериментальним, і передбачає навчання за індивідуальним графіком, є «Місто як школа», створена у 1972 р. [240, с. 215].

У травні 1990 р. був прийнятий закон про профілактику дитячої юнацької злочинності [325, с. 85], у якому значну увагу відведено врахуванню різних сімейних обставин (розлука, розлучення й ін.); скасовано втручання в правопорядок; підкреслюється перевага амбулаторної допомоги дітям і підліткам; звертається увага на визначену сімейну орієнтацію; надається пріоритетне право згоди родини щодо збору, накопичення, використання і передачу іншим особам інформації та ін. У цьому контексті особливу вагу відводимо загальнофедеральній програмі «Проти агресії і насильства» (1991 р.), яка передбачала корекцію і профілактику девіантної поведінки дітей у шкільному середовищі. Отже, можемо стверджувати, що соціально-педагогічна підтримка в Німеччині реалізувалася і через надання профілактичних послуг.

Зауважимо, що популярними в Німеччині були лікувально-профілактичні денні установи й притулки – напівстаціонарні організації, у яких діти перебувають щодня з 8 до 17 годин. Сюди приймаються діти дошкільного і

шкільного віку, що під впливом середовища (наприклад, проблеми в родині) мають потребу в інтенсивній лікувально-педагогічній або терапевтичній допомозі [347, с. 129]. Мета діяльності установ полягає не тільки в коригуванні поведінки дитини, але також у підтримці і поліпшенні сімейної атмосфери за допомогою консультацій батьків, сімейної терапії й інших методів. Отже, лікувально-профілактичні денні установи й притулки Німеччини стали закладами соціально-педагогічної підтримки, покликані надавати консультаційні та терапевтичні послуги батькам.

Поширеними у Німеччині стають так звані жіночі будинки-притулки; притулки для дівчат, що зазнали сексуального насильства. Ці заклади надають дівчатам або жінкам з дітьми тимчасовий захист, проводять соціально-педагогічну роботу, терапевтичні бесіди, дають поради.

Діють у Німеччині і специфічні служби допомоги для сімей, члени якої потерпають від насильства (фізичного, психічного, сексуального й т. ін.) – дитячі центри захисту, які надають різноманітну допомогу: консультації по телефону, втручання в кризові ситуації, терапія для сім'ї і дітей, батьківські групи, відвідування вдома, практична допомога соціальних служб, сімейні вечори, сімейні зустрічі із соціальними педагогами та ін. Отже, соціально-педагогічна підтримка реалізувалася і через діяльність дитячих центрів захисту, жіночих будинків-притулків притулків для дівчат, які були покликані надавати профілактичні, терапевтичні та консультаційні послуги.

Таким чином, у Німеччині соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства регулюється низкою нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію соціальної політики у сфері охорони здоров'я (медичне страхування, функціонування фондів взаємодопомоги, прийняття закону про захист материнства), освіти (діяльність різних типів дошкільних та позашкільних закладів); соціального забезпечення (підтримка працюючих батьків, самотніх батьків і малозабезпечених сімей; політика вирівнювання сімейних витрат,

надання різного роду матеріальної допомоги на утримання, виховання та навчання дітей, декретної відпустки); соціальної роботи (робота соціальних служби для дітей, підлітків і родин, лікувально-профілактичні денні установи й притулки, жіночі будинки-притулки; притулки для дівчат).

Вважаємо за необхідне зауважити, що розвинута державна соціальна політика у *Франції* є результатом довготривалої еволюції, під час якої вводились та удосконалювались різні її інструменти.

У контексті досліджуваної проблеми доцільно зауважити, що соціальна політика у Франції від початку свого виникнення мала «пронаталістський» характер, тобто була спрямована на стимулювання народжуваності. Відтак, у 70-х рр. зміст законів, що приймалися в країні, засвідчили поступовий перехід до їх соціальної спрямованості. Так, реформи 1972–1978 рр. супроводжувалися введенням законодавчої бази щодо поліпшення становища окремих категорій сімей: у 1971 р. запроваджено допомогу дітям-сиротам (яку пізніше перетворено на допомогу опікуну або годувальнику); у 1975 р. – допомогу на спеціальне навчання дітей-інвалідів; у 1976 р. – допомогу батькам-одинакам [873, с. 220].

У 1980–1990 рр. соціальна політика зазнала значних змін, а саме: було прийнято ряд законів, що стосувалися сфери захисту дитини, а саме: відповідно до Акту децентралізації від 6 липня 1986 р. Ради департаментів отримали право врегульовувати захист дітей та впроваджувати політику «Соціальної підтримки дитини» та «Добробуту матері та дитини»; акт від 10 липня 1989 р. утвердив впровадження національної гарячої лінії з протидії дитячому насильству; акт від 5 березня 2007 р. реформував систему захисту дітей щодо механізмів дотримання прав дітей та сімей у випадку втручання органів влади [781].

Вважаємо за необхідне зазначити, що політика «Соціальної підтримки дитини» на практиці покликана надавати три основні послуги: навчання, влаштування дітей, матеріальна підтримка, а послуги політики «Добробут матері та дитини» є складовою державної системи охорони здоров'я, що мала на меті

захист сімей та утвердження здорового способу життя та покликана надавати сім'ям допомогу перед, під час та після вагітності [781].

Одним із основних напрямків державної соціальної політики Франції була підтримка материнства й дитинства у сфері *охорони здоров'я*. Відповідно до постанови уряду від 5 жовтня 1953 р. було видано Кодекс законів про громадське здоров'я, який містив розділи: «Санітарні та медико-соціальні заходи сприяння сім'ї, дітям та молоді», «Боротьба з негативними соціальними явищами та хворобами», «Заклади охорони здоров'я, курорти та санаторії, лабораторії» [102, с. 141] і, відповідно, систематизував мережу закладів охорони здоров'я.

Наступним кроком стало ухвалення 19 жовтня 1989 р. Національною асамблеєю Франції закону про захист здоров'я сім'ї й дитинства як доповнення до Кодексу здоров'я. Законом передбачалося, що державні організації соціального забезпечення з метою захисту здоров'я матері й дитини мають брати участь у здійсненні заходів медико-профілактичного, психологічного, соціального й освітнього характеру [1062]. У результаті – при генеральних радах департаментів створювалися спеціальні служби для підтримки материнства й дитинства, які очолювали лікарі та педагогічні працівники.

Важливим кроком у контексті нашого дослідження вважаємо прийняття у червні 1999 р. Закону про всезагальне медичне страхування, який набрав чинності 1 січня 2000 р. і відповідно до якого право на соціальний захист шляхом соціального медичного страхування здійснює страхова організація – Національна страхова організація, яка знаходиться під контролем Міністерства соціального забезпечення [990, с. 19]. Отже, соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства передбачала реалізацію соціальної політики у сфері охорони здоров'я шляхом систематизації мережі закладів охорони здоров'я, створення спеціальних служб для надання послуг щодо підтримки материнства й дитинства, запровадження медичного страхування.

Велику увагу у Франції приділялося соціально-педагогічній підтримці материнства й дитинства у *сфері освіти*. Система освіти Франції охоплює: дошкільні заклади, названі материнськими школами, у яких виховують дітей віком від 2 до 6 років; альтернативні приватні дитячі садки; ясла муніципальні, тобто фінансовані мерією міста (селища) і фінансовані громадськими організаціями; ясла мішаного типу фінансування.

Право працювати в дошкільних закладах країни з 1973 р. мали тільки дипломовані працівники з відповідною кваліфікацією.

З метою розширення мережі дошкільних закладів у 1984 р. Національна каса сімейної допомоги ввела механізм укладання контрактів із муніципалітетами з питання організації мережі дитячих ясел. У результаті – у період 1984–1989 рр. було укладено 200 таких контрактів, що дозволило створити додатково 22 тис. місць. З 1989 р. почали укладатися так звані «контракти про дитинство» (на початок 1991 р. їх нараховувалося близько 1 тис.) [873, с. 227].

У листопаді 2006 р. французьким урядом прийнято план «Малолітні діти», розрахований на 5 років. Його мета полягала в забезпеченні до 2011 р. усіх дітей місцями в дошкільних установах.

Задля забезпечення прав матері на працю урядом Франції було прийнято закон від 21 грудня 1991 р., яким було спрощено процедуру отримання дозволу на роботу няні та виділено сім'ї помісячну оплату праці для неї [1072, с. 1010–1011; 873, с. 227], а з 2004 р. у Франції починають відкривати ясла на підприємствах. Отже, заявлені освітні послуги соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у Франції отримали законодавче закріплення, що співзвучно з авторським баченням матеріноцентричного підходу, представленого у п. 1.3.

У Франції особливий вплив на розвиток суспільних інституцій здійснюють громадські молодіжні та дитячі організації, діяльність яких координує Міністерство молоді та спорту і Національний інститут молоді та народної освіти, створений у 1953 р. Серед дитячо-молодіжних об'єднань найбільш чисельне

представництво у Франції має скаутський рух. У країні налічується близько 80 дитячо-молодіжних об'єднань скаутського спрямування, в яких задіяні більше 200 тисяч активних членів. Під патронатом Міністерства молоді та спорту Франції діють [742, с. 163–164]: Федерація французького скаутського руху; Гайди та Скаути Європи; Нейтральні скаути Франції; Федерація скауток та скаутів; Унітарні скаути Франції. У 60-х роках ХХ ст. існуючі скаутські рухи було модернізовано, а з 1976 р. починається процес об'єднання скаутської та гайдівської асоціацій, що завершився у 2004 р. створенням єдиної Асоціації «Скаути та Гайди Франції».

У «Скаутах та Гайдах Франції» також існували спеціальні програми популяризації скаутського руху серед дітей та молоді з особливими потребами, а також дітей із проблемних родин та соціально неблагополучних районів. Названі програми були зорієнтовані до активізації дітей та підлітків 8-15 років до різноманітних видів пізнавальної діяльності; надання соціально-педагогічної підтримки батькам у питаннях виховання дітей; попередження делінквенції; сприяння соціальній інтегрованості дітей та підлітків та ін.

Вважаємо за необхідне зауважити, що серед дитячо-юнацьких об'єднань не скаутського спрямування популярними у Франції були асоціації, об'єднані в Національну мережу юніорських асоціацій [742, с. 168]: Ліга освіти; Асоціація Чорнильних плям; громадське об'єднання «Молодіжний Виклик»; Національна федерація соціальних та соціокультурних центрів; Конфедерація будинків молоді та культури Франції.

Таким чином, можна стверджувати, що у Франції існує значна кількість дитячих і молодіжних громадських об'єднань. Провідним завданнями їх діяльності є покращення соціалізації дітей і молодих людей шляхом їх активного включення у процес задоволення власних потреб і вирішення актуальних соціальних проблем.

Що стосується соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері *соціального забезпечення*, то серед її заходів – прийняття та вдосконалення законодавства про надання декретної відпустки та захист прав працюючих матерів. Так, тривалість декретної відпустки у Франції становила 16 тижнів при народженні першої і другої дитини, 26 тижнів – при народженні третьої, 34 – при народженні близнят. Відпустка оплачувалася на рівні заробітної плати. Після повернення на роботу після декретної відпустки жінка мала право займати ту ж посаду, а якщо вона до пологів мала стаж не менше ніж один рік, то їй надавалося право виконувати свою роботу в режимі неповної зайнятості до досягнення дитиною трирічного віку [1072, с. 1004]. Улітку 2014 р. набула чинності реформа, націлена на те, щоб спонукати батьків брати відпустку по догляду за дитиною. Реформа була ініційована міністром з прав жінок Нажад Валло-Белькасем [811].

Із нагоди двохсотріччя Декларації прав людини і громадянина 26 серпня 1989 р. у Франції було прийнято Декларацію прав сім'ї, у якій сім'я визначена як «фундаментальний елемент суспільства, співтовариство людей, сукупність їх функцій, прав і обов'язків» [1079, с. 4]. Відповідно, подальші державні заходи уряду спрямовувалися на забезпечення прав сім'ї, наданні відповідних соціальних послуг і соціально-педагогічної підтримки.

Так, законом від 1 січня 1992 р. Національним інститутом демографічних досліджень Франції було запропоновано наступну структуру сімейної допомоги:

1. *Допомогу, що надавалася незалежно від рівня доходів сім'ї* (допомога на дітей до трьох років; допомога при народженні дитини, яку жінки отримували допомогу за умови перебування на медичному обліку в консультації; допомога на батьківське виховання, яка виплачувалася, починаючи з народження третьої дитини; допомога на утримання дитини при залученні няні, якщо обоє батьків або одинокий батько чи матір працювали; допомога матерям, що запрошували годувальницю; допомога на дітей будь-якого віку (сімейна допомога, яка виплачувалася з моменту народження дитини сім'ям з двома дітьми і більше;

допомога опікунам (годувальникам); допомога на спеціальне навчання дітей-інвалідів [1079, с. 31; 873, с. 221];

2. *Допомогу, що надавалася залежно від рівня доходів сім'ї* (допомога на дитину до трьох років; сімейна надбавка для сімей, що виховували трьох і більше дітей віком понад три роки; шкільна допомога на дітей від 6 до 17 років; допомога батькам-одинакам; житлова допомога; допомога при переїзді сім'ї з трьома і більше дітьми на другу квартиру) [1079, с. 31; 873, с. 222].

Починаючи з 1 січня 2004 р., сімейна допомога включала такі види: 1. *Допомога при народженні, усиновленні та догляді за дітьми* (одноразова премія при народженні або усиновленні дитини; базова допомога; додаткова допомога, пов'язана з утриманням та вихованням дитини). 2. *Допомога по догляду за дитиною* (щомісячна допомога на дітей; додаткова сімейна допомога за наявності в сім'ї принаймні трьох дітей; щоденна допомога за наявності хворої дитини). Шкільна допомога. 4. *Допомога одиноким батькам* (соціальна допомога самотнім батькам; соціальна підтримка сім'ї. 5. *Допомога на навчання дитини-інваліда*.

Резюмуємо, що у Франції була створена ефективна система соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства що передбачала реалізацію соціальної політики у сфері соціального забезпечення щодо надання різноманітних послуг: соціальну допомогу та декретну відпустку. В окреслених реформах спостерігалася тенденція до зменшення пронаталістського характеру і до посилення їх соціальної спрямованості.

Соціально-педагогічна підтримка у Франції покликана реалізовувати соціальну політику у сфері *соціальної роботи* шляхом створення мережі соціальних превентивних закладів, які впроваджують ефективні соціально-педагогічні методи включення молоді в соціальне життя, надають допомогу школярам у підготовці домашніх завдань, організують психологічні консультації, бесіди, допомагають у пошуку роботи, реалізують вуличну та соціокультурну анімацію, допомагають у соціальній реабілітації та соціальній

адаптації, що перш за все сприяє вирішенню асоціальних проблем в країні.

У країні поширені Будинки культури молоді, де діти займаються у клубах за інтересами. Популярними є центри канікул і дозвілля, які забезпечують повноцінний відпочинок бажаючих у вільний час. Їх основною метою є фізичний, моральний, естетичний розвиток. Центрами організовувалася різноманітна діяльність дітей на відкритому повітрі: туризм, відвідання історичних місць, ночівля на природі, спортивні ігри. Передбачена художньо-естетична та науково-технічна діяльність, розвиток творчості, уяви, виховання смаку. У розпорядженні дітей знаходяться художні салони, гімнастичні зали, ігрові й спортивні площадки, басейни, бібліотеки, різні майстерні, спеціально оснащені кухні для вивчення кулінарного мистецтва, ігротеки тощо.

Важливою складовою мережі дозвіллевих установ у Франції є молодіжні інформаційні центри, що надають інформаційні послуги по дев'яти основних напрямках: освіта; професійна орієнтація й підготовка; зайнятість; безперервна освіта, підвищення кваліфікації; соціальні питання і практичні проблеми повсякденного життя; вільний час; канікули; зарубіжні контакти; спорт. Отже, позашкільні установи практично стали закладами соціально-педагогічної підтримки, покликані надавати дозвіллеві, інформаційні, художньо-естетичні та ін. послуги дітям.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на той факт, що у Франції діють численні організації соціальної підтримки та захисту дітей і молоді. Однією з перших асоціацій, які виділили проблему «дитина у складній ситуації» став Французький Союз порятунку дитинства (UFSE). У країні також функціонує телефонна служба прийому повідомлень про дітей, які зазнають жорстокого ставлення (SNATEM) [507].

Таким чином, розвинута соціальна політика у Франції є результатом довготривалої еволюції, у якій знайшла своє відображення сукупність національних, політичних, економічних, соціокультурних і соціально-

психологічних особливостей і виражалася у напрямку надання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сферах: охорони здоров'я (медичне страхування, систематизація мережі закладів охорони здоров'я, створення спеціальних служб для підтримки материнства й дитинства), освіти (розширення мережі дошкільних та позашкільних закладів, відкриття ясел на підприємствах, виділення державної допомоги для послуг няні), соціального забезпечення (соціальна допомога, декретна відпустка), соціальної роботи (мережа превентивних закладів, численні організації соціальної підтримки та захисту дітей і молоді).

Вважаємо за необхідне зауважити, що в 1987 р. уряд *Бельгії* сформулював свою позицію щодо соціальної політики. У ній зазначалося, що «держава не здатна впливати на народжуваність чи смертність населення, вона може тільки створити умови, сприятливі для сім'ї і виховання дітей» [1097, с. 20].

Закон від 23 грудня 1989 р., доповнений королівським указом від 10 січня 1990 р., увів у державі систему страхування материнства [1097, с. 73], яка здійснювалася за рахунок податків.

Законом від 25 листопада 1990 р. Бельгія ратифікувала Міжнародну конвенцію прав дитини. У жовтні 1991 р. у французькій общині було прийнято Хартію дитинства, у якій підкреслювалася особлива роль сім'ї в житті суспільства і відповідальність держави за виховання дітей [870, с. 232].

Хартія потребувала узгодження політики підтримки материнства й дитинства на всіх рівнях. Задля цього з 1 листопада 1991 р. при уряді французької общини було введено пост генерального делегата з питань дитинства, а з 1 грудня 1991 р. – радника зі справ молоді. Зауважимо, що політику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Бельгії було затверджено на законодавчому рівні [870, с. 232].

Вважаємо за необхідне зазначити, що Бельгія має одну з найкращих систем охорони здоров'я у Європі. Медичне обслуговування тут є загальнодоступним для

всіх громадян, але дуже дорогим для роботодавців та платників податків. Бельгійську систему охорони здоров'я фінансують з централізованого Національного управління соціального страхування. Вона ґрунтується на принципах соціального страхування, яке передбачає горизонтальну солідарність (здоровий платить за хворого), вертикальну солідарність (значною мірою залежить від трудових доходів) і без відбору ризиків [782].

У Бельгії соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у *сфері освіти* забезпечувалася мережею дитячих садків, ясел і дошкільних груп, які почали інтенсивно розвиватися в Бельгії ще наприкінці XIX – на початку XX ст., і станом на 1970 р. система дитячих дошкільних установ досягла майже повного охоплення 3–5-річних дітей. Дошкільні заклади знаходилися в основному в підпорядкуванні національних общин: у фламандській общині ними опікувалася організація «Дитина і сім'я», у французькій – Управління з питань народжуваності й дитинства. У 90-х рр. XX ст. існували такі типи дошкільних закладів: ясла для дітей до трьох років [782; 870, с. 231–232]; незалежні дитячі заклади для дітей до 10 років у французькій і до 6 років у фламандській общині; будинки дитини; дитячі майданчики, ігрові кімнати, майданчики тимчасової опіки над дітьми, одноденні ясла й дитячі садки, групи дошкільної підготовки дітей з 2,5 років та ін.

Варто зазначити, що в Бельгії дошкільною освітою було охоплено 20 відсотків дітей до 3 років і 95 відсотків дітей від 3 років, що свідчить про велику її популярність [1097, с. 1049; 870, с. 232]. Отже, дошкільні заклади були установами соціально-педагогічної підтримки, адже сприяли реалізації потреби поєднання професійної діяльності з материнством.

Зауважимо: окрім дитячих закладів, у Бельгії були поширеними послуги нянь і вихователів, що мали статус незалежних працівників. Умови праці цих працівників такі ж, як і в державних закладах, при цьому розмір фінансової участі батьків жорстко не регулювався. На початку 90-х рр. XX ст. у фламандській

общині налічувалось 4313 незалежних нянь і вихователів, а у французькій – 1305 [1081, с. 107].

У Бельгії соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері *соціального забезпечення* представлена різними видами матеріальної допомоги. Уряд здійснював політику, покликану допомогти жінці поєднувати зайнятість і материнство [870, с. 230–231]. Насамперед із метою надання допомоги у поєднанні професійної діяльності з батьківськими обов'язками у Бельгії на законодавчому рівні:

- надано можливість переривати професійну кар'єру на термін від 6 місяців до 5 років у випадку народження і виховання дитини;
- збільшено термін декретної відпустки до 15 тижнів [1081, с. 160; 870, с. 233].
- відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами жінки, які працюють, отримували у розмірі від 50 до 90 відсотків заробітку, а які не працюють – в основному у вигляді одноразової допомоги;
- надано батькові 3-денну оплачувану відпустку з нагоди народження дитини;
- надано неоплачувану відпустку терміном на 10 днів для догляду за хворою дитиною;
- надано можливість повернутися до професійної кар'єри після декретної відпустки;
- заборонено звільняти з роботи вагітну жінку, а її місце на період декретної відпустки зберігалось [1093, с. 39].

Практикувався такий вид підтримки сім'ї, як допомога у зв'язку з народженням дитини, що мала універсальний характер, тобто при виплаті не враховувалися доходи сім'ї, тому розмір допомоги автоматично індексувався.

На сучасному етапі в Бельгії поширеним засобом матеріальної підтримки батьків при народженні дитини є грант – значна одноразова виплата у зв'язку з народженням дитини, який зменшувався для другої та наступних дітей з 1064 до 800 євро. Як виняток, існувала можливість вибору між грошовою допомогою та

допомогою необхідними товарами або послугами. У країні також здійснюються грантові виплати при усиновленні дітей у розмірі 1064 євро [423; 870, с. 232–233].

Отже, соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у Бельгії передбачала реалізацію соціальної політики у сфері соціального забезпечення шляхом надання різного виду матеріальної допомоги, декретної відпустки, грантів.

Здійснений науковий пошук засвідчив, що в Бельгії соціально-педагогічна підтримка у сфері *соціальної роботи* відзначається цікавим досвідом навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Основними службами підтримки дітей з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання є система PMS-центрів (центрів психолого-медико-соціального супроводу), необхідність створення яких було визначено «Законом про освіту» ще в 1960 р. Спочатку робота центрів спрямовувалась на визначення освітнього маршруту навчання дітей з вадами розвитку. Згодом завдання центрів розширилися до організації неперервного супроводу учнів: від індивідуального до супроводу шкільних систем і корекції соціального фону [354, с. 36]. Отже, центри стали практично закладами соціально-педагогічної підтримки дітей з особливими потребами: фахівці центрів надавали психолого-педагогічні, консультативні та медико-соціальні послуги учням та їхнім сім'ям, навчально-методичну допомогу вчителям.

Для дітей з неблагополучних сімей і тих, хто мав труднощі у навчанні з 1990 р. було створено в усіх школах Французької Громади спеціальні відділи – Participation councils, котрі надавали консультативні та освітні послуги.

Таким чином, соціально-педагогічна підтримка як напрям соціальної політики в Бельгії регулювалася низкою нормативно-правових актів, що виражалися у сферах: охорони здоров'я (медичне страхування), освіти (мережа дошкільних закладів), соціального забезпечення (матеріальна допомога, декретна

відпустка, гранти), соціальної роботи (діяльність центрів психолого-медико-соціального супроводу, спеціальні консультативні відділи при школах).

Особливістю соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в США була наявність різних державних програм у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, соціальної роботи, що передбачали надання допомоги тільки бідним сім'ям.

Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері *охорони здоров'я* реалізувала політику безкоштовного медичного обслуговування за програмою охорони здоров'я Медікейд (Medicaid). У штаті Вірджинія доступ до якісних медичних послуг сім'я отримувала за програмою «Сімейний доступ до медичної страхової безпеки» (Family Access to Medical Insurance Security), що передбачала медичне страхування дітей із сімей з низьким доходом та вагітних жінок. Такий підхід свідчив про високий рівень соціальної підтримки сім'ї в США [1100, с. 132–134; 854, с. 33].

Отже, соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в США передбачала реалізацію соціальної політики у сфері охорони здоров'я через систему медичного страхування.

Розглядаючи соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства у *сфері освіти*, зазначаємо, що у США єдиної системи дошкільної освіти довгий час не існувало: вона функціонувала в рамках різного роду короткострокових або довгострокових програм, що покликані вирішувати конкретні завдання, зокрема, розвиток адаптаційних можливостей, соціалізація в дитячому колективі, зниження впливу стресогенних чинників, забезпечення всестороннього розвитку та ін.

Розвиток американської системи дошкільного виховання започаткувала програма «Хед Старт» (1965), яка передбачала збільшення асигнувань на створення дошкільних закладів (передусім для дітей із малозабезпечених сімей). Ціль програми – ліквідація розриву в розвитку між дітьми із середніх і бідних сімей. У результаті було сформовано такі типи закладів дошкільної освіти [189]:

- школи-ясла для дітей раннього віку (до 3-х років);
- державні дитячі садки для дітей 4-х – 5-ти років при школах;
- приватні центри (функціонують упродовж дня переважно при підприємствах і організаціях для дітей робітників і службовців).

На подальший розвиток системи дошкільної освіти в США визначальний вплив мали закони: «Цілі 2000» (1994), «Жодної дитини поза увагою» (2001), «План від 0 до 5» (2008) [432, с. 9].

Наш науковий пошук засвідчив, що заклади позашкільної роботи в США представлено широкою мережею установ різних некомерційних організацій, закладів позашкільної діяльності на базі шкіл та громадських товариств, що різнилися масовістю охоплення дітей та підлітків навчанням усіх вікових груп, гнучкістю та варіативністю форм навчання, високим рівнем адаптивності до запитів кожного вихованця. Прикладом організації дозвілля школярів віком від 6 до 18 років є одна з найчисельніших молодіжних організацій у світі – «Клуб для хлопчиків та дівчат Америки» («Boys & Girls Clubs of 58 America», BGCA), що має розгалужену мережу в США, яка налічує понад 4000 установ [1059]. Окреслені організації були покликані розширити та зміцнити соціальний характер освіти й допомоги в організації дозвілля підлітків, сприяти їх співпраці зі школою, громадою та сім'єю.

Отже, заклади дошкільної освіти сприяли наданню послуг та забезпеченню потреб щодо поєднання материнської функції з професійною діяльністю, а позашкільної – соціалізації дитини в суспільстві, що дозволило їх віднести до установ соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Вважаємо за необхідне зазначити, що соціально-педагогічна підтримка у сфері *соціального забезпечення* в США у 80-х рр. ХХ ст. значно відставала від більшості західноєвропейських країн. Державна політика практично зводилася до антидискримінаційного законодавства щодо жінок, яке було прийнято в 1978 р. (Pregnancy Discrimination Act). Відповідно до нього, вагітність, пологи й перші

місяці догляду за дитиною розглядали як тимчасову втрату працездатності, що забезпечувалася лікарняним листком для жінок, які мали страховку. Законодавством не визначалася тривалість відпустки, розмір виплат та збереження за жінкою робочого місця. Ці питання віддавалися на розгляд працедавця, який, як правило, тривалість декретної відпустки, її оплати та збереження робочого місця ставив у залежність від стажу роботи та кваліфікації жінки [1076, с. 59; 854, с. 34–35].

Велику увагу в США приділяли соціально-педагогічній підтримці неповних сімей, оскільки кількість дітей, що народилися поза шлюбом, досягла в 1988 р. 5,3 млн. осіб [1101, с. 67]. У 1975 р. як доповнення до Закону про соціальне забезпечення (Social Security Act) було прийнято новий закон «Дотримання заходів щодо забезпечення підтримки по догляду за дітьми» (Child support enforcement Act), що надав повноваження владі штату встановлювати батьківство, розшукувати батьків, що ухилялися від сплати аліментів, визначати розмір аліментів і приймати примусові заходи щодо неплатників [1053, с. 58; 854, с. 34].

Більш суттєвими стали доповнення до закону, прийняті в 1984 р. Вони передбачали поширення його норм на всіх дітей, що потребували державної допомоги щодо стягнення аліментів. Сім'ям, що не одержували допомоги, стягнені аліменти віддавалися повністю [1053, с. 63]. Закон 1984 р. дав владі штату право на примусове стягнення з батьків засобів на утримання дітей за місцем роботи, якщо виплати були прострочені на один місяць. Було встановлено також право на конфіскацію власності неплатника для сплати ним заборгованості та притягнення злісних неплатників аліментів до судової або адміністративної відповідальності [854, с. 34]. Отже, питання виплати аліментів дітям було важливим заходом соціально-педагогічної підтримки у сфері соціального забезпечення у контексті соціальної політики щодо забезпечення потреб дітей із неповних сімей.

У сфері соціального забезпечення найбільш плідними були 90-ті рр. ХХ ст., коли в США було розроблено чимало програм, мета яких полягала в зниженні дитячої смертності. Ці програми передбачали покращення діяльності служб охорони здоров'я, збільшення державної допомоги в цих сферах, виділення коштів на додаткове харчування та ін.

Так, за рішенням американського конгресу в 1990 р. усіх дітей віком до 6 років, що живуть у сім'ях з доходом вищим від рівня бідності на 33 відсотки, було охоплено обов'язковим і безкоштовним медичним обслуговуванням. Найбільш широкомасштабною стала програма Додаткового харчування для жінок, немовлят і дітей, яка передбачала забезпечення продуктами харчування дітей, вагітних та жінок в післяпологовий період, чиї доходи були нижчі за рівень бідності. Талони на харчування надавалися тим жінкам, які перебували на обліку в лікаря під час вагітності, а після пологів – отримували консультації в службі планування сім'ї [1063, с. 114–115; 854, с. 35].

Федеральна влада й влада штатів фінансували також дві програми безкоштовних або частково оплачуваних сніданків для школярів. За статистичними даними, у 1988 р. такі сніданки отримували 28 млн. школярів, що становило 70 відсотків усіх вихованців державних шкіл, на які держава асигнувала 3,4 млн. дол. [1101, с. 370]. Отже, запровадження програм додаткового харчування для жінок, немовлят і дітей, безкоштовних або частково оплачуваних сніданків для школярів, надання обов'язкового і безкоштовного медичного обслуговування дітям із бідних сімей – це заходи щодо забезпечення потреб матері й дитини на повноцінне харчування.

У сфері *соціальної роботи* соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в США реалізувала соціальну політику, задекларовану Законом про підтримку сім'ї (Family Support Act) (1988 р.), однією з важливих частин якого була програма трудової діяльності і професійного навчання під назвою Джобс (Job Opportunity and Basic Skills Training – JOBS), що передбачала стимулювання

та заохочування членів сім'ї до здобуття освіти шляхом надання додаткових пільг [1087, с. 2; 854, с. 32]. Зокрема, відповідно до закону про підтримку сім'ї, адміністрація штатів мала організувати або оплачувати догляд за дитиною, якщо матір працює чи навчається.

Важливою в контексті досліджуваної проблеми є досвід США щодо соціальної роботи з жінками, які зазнали насилля у своїх сім'ях, де створено Інститут жінки, діють урядові і громадські комісії з розслідування випадків насилля жінок, створено спеціальні будинки-притулки для тимчасового перебування жінок.

Зауважимо, що в ряді штатів функціонує програма «Хелп» («Допомога») [995, с. 25], що покликана забезпечити місце у спеціальних притулках матерям до 20 років. Метою установи є забезпечення нагляду і догляд за дитиною та здобуття освіти і працевлаштування матері.

Вважаємо за необхідне зазначити, що соціальна робота щодо програм догляду за дітьми в США має давні традиції і зорієнтована на забезпечення потреб певних груп дітей. Зокрема, для дітей з порушеннями в поведінці чи з певними емоційними розладами функціонують заклади таких типів: цілодобові лікувальні центри, сімейні дитячі будинки, кризові та дитячі психіатричні центри, профілакторії та ін.

Усі дитячі служби в США об'єднано в Лігу соціального забезпечення дітей Америки. Дитячі служби надають різні послуги, які І. Гулик [142] згруповано за певними ознаками. Так, служби дітей та сімей надають такі послуги: патронажні, сімейна терапія, просвітницькі. Добровільні служби допомоги родинам та районні центри психічної корекції покликані надавати в основному консультативні послуги з медичних та психолого-педагогічних питань.

Зауважимо, для малолітніх втікачів та бездомних дітей у США сформувалися дві основні моделі роботи, а саме: мережева модель обшин (координує діяльність працюючих в обшині організацій та інших носіїв послуг –

місцевий консультативний центр, притулок для втікачів та бездомних, місцева поліція, суд у справах неповнолітніх, місцевий орган допомоги дітям, школи), общинна програма розвитку (функціонує у формі центру на певній території і пропонує цілий сервіс послуг – телефон довіри, заснування клубів для втікачів, розвиток центрів ресоціалізації та ін.) [968, с. 98–99].

Одним із видів соціально-педагогічної підтримки дітей із неблагополучних сімей була система опікунства. Відтак, на думку більшості американських учених, система опікунства не вважалася найкращим способом виховання дітей із неблагополучних сімей, про що йшлося на конгресі у Вашингтоні у 1991 р. Більшість учасників конгресу вважали, що «основні зусилля держава має спрямовувати на зміцнення сім'ї, допомогу сім'ї всіма засобами, а не знаходити їй заміну у вигляді опікуна, що виховує чужих дітей» [1100, с. 132–134; 854, с. 33].

Архіважливість соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері соціального забезпечення сприяло запровадженню програми соціального забезпечення (Social Security Program), яка передбачала відкриття в США спеціальної установи соціальної допомоги сім'ї і дітям, яка на сучасному етапі надає такі види підтримки [528, с. 348, 350–351; 854, с. 35]: організацію спеціальних груп професійного навчання для батьків, допомога з працевлаштування; забезпечення нагляду за дітьми, чиї батьки працюють або навчаються; розвиток служб допомоги дітям в отриманні освіти та ін. Отже, установа соціальної допомоги сім'ї й дітям практично стала закладом соціально-педагогічної підтримки, що надавала різного роду послуги дітям і батькам.

Вважаємо за необхідне зазначити, що в США певні категорії сімей мали право на пільгові послуги з догляду за дітьми в періоди роботи та/або навчання батьків. Вартість таких послуг покривалася з федерального блокового гранту на догляд за дітьми й розвиток дітей із малозабезпечених сімей. У 2008 р. федеральним фондом було виділено 5 млрд. доларів допомоги на догляд за дітьми із малозабезпечених сімей. Щонайменше 4 відсотки коштів цього фонду

спрямовувалися на додаткові послуги, такі як консультивання батьків щодо вибору належної гувернантки, спроможної задовольнити потреби їхніх дітей [1012; 854, с. 35].

Із метою захисту прав дітей у США діяла дитяча соціальна служба, яка структурно включала: відділ інформації, який здійснював збір і обробку інформації про роботу служби і потреби клієнтів; відділ апеляцій; консультативну раду, у яку входили представники різних соціальних служб, члени профспілок, громадських організацій, приватні особи, клієнти [995, с. 79; 854, с. 36]. Отже, дитяча соціальна служба практично стала закладом соціально-педагогічної підтримки, що надавала юридичні послуги дітям і батькам.

Таким чином, у США на законодавчому рівні соціально-педагогічна підтримка передбачала реалізацію соціальної політики у сфері соціальної роботи щодо неповних та неблагополучних сімей, малолітніх втікачів та бездомних дітей, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також надання спеціальними закладами соціальної допомоги різних соціальних послуг (професійне навчання для батьків; догляд за дітьми у вечірній час; створення служб для одиноких матерів та ін.).

Таким чином, аналіз зарубіжного досвіду реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як напрямку соціальної політики у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. дав змогу стверджувати, що:

- 1) соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в більшості зарубіжних країн закріплювалося на законодавчому рівні;
- 2) соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в більшості зарубіжних країн мала багато спільних та відмінних рис;
- 3) соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в більшості зарубіжних країн формувалася через розвиток мережі закладів: охорони здоров'я, освіти, освітньо-соціального спрямування, у рамках яких надавалися різні види послуг матерям, дітям та сім'ям.

Висновки до другого розділу

У розділі розглянуто зарубіжний досвід соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ХХ – на початку ХХ ст., а саме: становлення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в зарубіжних країнах у першій половині ХХ ст.; реалізацію соціальної політики як напрямку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Аналіз зарубіжного досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства дав змогу з'ясувати, що в першій половині ХХ ст. у більшості зарубіжних країн формувалася соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства завдяки розробці законодавства щодо охорони прав матері й дитини та розвитку мережі: закладів охорони здоров'я, закладів освіти, закладів освітньо-соціального спрямування.

Важливими установами соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в зарубіжних країнах у сфері охорони здоров'я стали консультації, батьківщиною яких вважають Францію та заклади «Крапля молока», які хронологічно першими були засновані в Німеччині та США. Ці установи дали поштовх до розширення мережі та появу нових закладів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Зразком соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти в першій половині ХХ ст. стали дошкільні заклади Ф. Фребеля та вальдорфські школи Р. Штайнера; «Будинки дитини» М. Монтесорі для розумово відсталих дітей; сиротинці Я. Корчака для дітей-сиріт; «Школа успіху і радості» С. Френе для дітей з малозабезпечених сімей та ін.

Установлено, що в першій половині ХХ ст. у європейських країнах (Велика Британія, Бельгія, Німеччина, Франція) та США було прийнято низку законів, які дозволили виокремити три групи тенденцій (популяційна, евгенічна, матеріального забезпечення) та стали підґрунтям для становлення й розвитку

соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як напряму соціальної політики в другій половині ХХ ст.

Досліджено, що у другій половині ХХ ст. у європейських країнах (Велика Британія, Бельгія, Німеччина, Франція) та США соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства як напрям соціальної політики мала спільні (надання освітніх послуг дошкільними і позашкільними закладами у сфері освіти; запровадження медичного страхування у сфері охорони здоров'я; здійснення політики матеріальної допомоги та декретної відпустки у сфері соціального забезпечення; функціонування системи соціальних служб у сфері соціальної роботи) та відмінні риси щодо її реалізації, зокрема:

у сфері охорони здоров'я у Великій Британії особливою є система допомоги матері й дитини (охоплює три складники: лікарняні пологи, пологові центри, домашні пологи). Німеччина – одна з перших країн, де запроваджено медичне страхування, фонди взаємодопомоги та ухвалено Закон про захист материнства. В Ізраїлі разом із лікарем соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства забезпечується командою фахівців у складі соціального працівника, психолога, фізіотерапевта і т. ін.;

у сфері освіти в країнах Центральної та Східної Європи превалювала концепція розвитку особистості, а концепція піклування про дітей – у країнах Західної Європи та США. Франція відзначилася значною кількістю дитячих і молодіжних громадських об'єднань (скаутський та гайдівський рух, дитячо-юнацькі об'єднання нескаутського спрямування) та організацією ясел на підприємствах. У Бельгії були поширеними послуги нянь і вихователів, що мали статус незалежних працівників;

у сфері соціального забезпечення у Великій Британії запроваджено «сімейний кредит» для дітей із малозабезпечених сімей, у яких батьки працюють. У Німеччині переважала політика щодо підтримки працюючих батьків, самотніх батьків і малозабезпечених сімей, вирівнювання сімейних витрат. У Франції на

державному рівні сім'ям надавалася послуга щодо оплати праці няні. У США надавалися такі послуги: дітям із неповних сімей – виплата аліментів, жінкам, немовлятам і дітям – запровадження програм додаткового харчування, школярам – безкоштовні або частково оплачувані сніданки, дітям із бідних сімей – надання обов'язкового і безкоштовним медичного обслуговування. У Бельгії актуальним було надання послуги у зв'язку з народженням та при усиновленні дитини через гранти;

у сфері соціальної роботи у Великій Британії поширеними були різні типи консультативних центрів для сімей і дітей (центри допомоги сім'ям, центри допомоги підліткам, центр дитини і сім'ї), центри позашкільної освіти для дітей з певними труднощами в навчанні, спеціальні школи для обдарованих дітей, волонтерська діяльність, «Мостова сім'я», які надавали такі послуги клієнтам: бесіда, ігрова терапія, сімейна терапія, налагодження внутрісімейних контактів, просвітня й консультативна робота з батьками та ін. У Німеччині соціально-педагогічна підтримка здійснювалася через діяльність соціальних служб для дітей, підлітків і родин, лікувально-профілактичних денних установ і притулків, дитячих центрів захисту, жіночих будинків-притулків, притулків для дівчат, які були покликані надавати профілактичні, терапевтичні та консультаційні послуги. Соціально-педагогічна підтримка у Франції реалізувалася через діяльність численних організацій соціальної підтримки та захисту дітей і молоді (Союз порятунку дитинства, телефонна служба прийому повідомлень про дітей, які зазнають жорстокого ставлення та ін.) та надання у соціальних превентивних закладах таких соціальних послуг: включення молоді в соціальне життя, допомога школярам у підготовці домашніх завдань, організація психологічних консультацій, бесід, реалізація вуличної та соціокультурної анімації, соціальна реабілітація та соціальна адаптація. У цій країні поширені Будинки культури молоді, центри канікул і дозвілля, молодіжні інформаційні центри, які покликані надавати такі соціальні послуги дітям: дозвіллієві, інформаційні, художньо-

естетичні та ін. У Бельгії соціально-педагогічна підтримка у сфері *соціальної роботи* забезпечувалася центрами психолого-медико-соціального супроводу, фахівці яких надавали психолого-педагогічні, консультативні та медико-соціальні послуги учням та їхнім сім'ям, навчально-методичну допомогу вчителям; для дітей з неблагополучних сімей і тих, хто мав труднощі у навчанні, створено в усіх школах Французької Громади спеціальні відділи – «Participation councils» («Ради участі»), котрі пропонували консультативні та освітні послуги.

Установлено, що у США в контексті досліджуваної проблеми було налагоджено соціальну роботу:

із жінками: створено Інститут жінки та спеціальні будинки-притулки для тимчасового перебування жінок, які зазнали насилля у своїх сім'ях; програмою «Help» («Допомога») забезпечено місце в спеціальних притулках матерям до 20 років, де реалізовано надання послуг щодо забезпечення догляду за дитиною, здобуття освіти і працевлаштування матері;

із дітьми: для малолітніх утікачів та бездомних дітей, дітей, позбавлених батьківського піклування, надавалися послуги: патронажні, сімейна терапія, просвітницькі;

із сім'ями: у рамках програми соціального забезпечення (Social Security Program) відкрито спеціальну установу соціальної допомоги сім'ї і дітям, де передбачено надання різних послуг дітям і батькам (професійне навчання для батьків; догляд за дітьми у вечірній час; створення служб для одиноких матерів та ін.); для неповних та неблагополучних сімей надавалися послуги: патронажні, сімейна терапія, просвітницькі.

Основні результати розділу відображено в наукових працях автора: [846; 847; 853; 854; 870; 871; 873; 874; 1102; 1105].

РОЗДІЛ 3

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ

Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в ХХ ст. – на початку ХХІ ст. розвивалася у контексті суспільно-політичних (зміна політичного режиму, війна, розробка нормативно-правової бази, творення державної соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, розвиток громадської благодійної ініціативи), соціально-економічних (економічна криза, безпритульність, бездоглядність, правопорушення, низький технічний і культурний рівень, висока статистика захворюваності і смертності, середньовічні епідемії і голодування, низький рівень розвитку сфери охорони здоров'я) та культурно-освітніх (розвиток теоретичних концепцій, пошук інституційних форм соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, зарубіжний досвід) детермінант, що зумовили розробку періодизації розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні, в основу якої покладено критерії: *соціально-педагогічний* (розгляд категорії «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства» як предмету соціально-педагогічного дослідження), *політичний* (осмислення суспільно-політичних, соціально-економічних та культурно-освітніх детермінант розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства); *правовий* (формування нормативно-правової бази соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства); *історичний* (окреслення генези розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства).

На основі визначених критеріїв нами виділено чотири етапи розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства упродовж ХХ – початку ХХІ ст., кожен із яких мав характерні особливості та відображав теорію і практику досліджуваної проблеми.

3.1 Зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (1905–1918 рр.)

Початок ХХ ст. в Україні характеризувався низьким технічним і культурним рівнем розвитку, високою статистикою захворюваності і смертності, середньовічними епідеміями і голодуваннями, постійним зниженням показників фізичного розвитку. Середній показник дитячої смертності складав 20% та упродовж 20 років (з 1886 по 1906 рр.) практично не змінювався.

На практиці ситуація у сфері охорони материнства й дитинства виглядала доволі розрізнено. За міркуваннями Є. Беліцької: «... це були окремі розпорошені нечисленні заклади – консультації, ясла, їдальні для вагітних, родильні лікарні та ін., які намагалися знизити дитячу смертність і створити ілюзію оздоровлення трудящої жінки та її дитини; це були дрібні оздоровчі заходи на благодійні копійки і пропаганда «безплатної гігієни», в основі якої лежав жах перед епідеміями і намагання приховати коріння захворюваності дітей та жінок; це були окремі законодавчі акти в справі охорони праці дітей і жінок, безсилі справді захистити жінку і дитину від жорстокої експлуатації» [47, с. 6].

Як свідчить аналіз джерельної бази, заходи охорони здоров'я були цілком позбавлені державного характеру, були такі незначні за розмірами і такі випадкові, що навіть не входили до складу організаційних заходів охорони здоров'я і не бралися на облік офіційною статистикою. Не створила будь-якої системи у царині підтримки материнства і дитинства й земська медицина. Організаційними формами земської роботи з піклування про дитинство були земські притулки, в яких смертність коливалася від 40 до 85 відсотків.

З 1896 р. земства влаштовували сільські ясла, які були фактично харчовими пунктами (де на харчування дитини витрачалось в середньому 5–7 коп. у день), іноді з ночівлею, без будь-якої виховної роботи, без медичних працівників. Піклувалася про дітей дружина священика або вчителька, яка привчала їх до покори, подяки, вчила молитися. В організації цих ясел допомагали коштами

страхові організації. Ніякої плановості в розгортанні цієї сітки не було, все залежало від ініціативи місцевих земств; ясла відкривалися, функціонували 1–2 літні сезони і знову закривалися. Перші ясла були відкриті в 1897 р. в Полтавській, в 1899 р. – Катеринославській, в 1900 р. – Харківській губерніях. Станом на 1903 р. число ясел складало 404 [47, с. 10]. Відтак, незважаючи на незначну кількість ясел, їх роль у справі суспільного виховання була значною, адже допомагали матері поєднувати професійну зайнятість із материнством.

В основу ідеї просування грудного вигодовування було покладено наукові дослідження про наявність в молоці жінки особливої речовини, що за складом нагадує вакцину, яка роками накопичується в крові матері і її предків і передається по спадковості. Саме вона і сприяє в боротьбі з різними захворюваннями, відповідає за витривалість і виживання. В крові ж тварин знаходяться речовини, що є активні в боротьбі із захворюваннями тварин, а не людей. Тому до штучного вигодовування слід звертатися тільки у виняткових випадках. Як зазначав Я. Шостак: «Наука встановила, що дитині насамперед потрібне молоко рідної матері, тобто годування має бути природнім, а не штучним; і тільки за неможливості годувати груддю, при відсутності грудного вигодовування іншою жінкою, можемо миритися зі штучним» [1019, с. 59].

Важливу роль у справі охорони здоров'я відіграли консультації «Краплі молока», які мали на меті боротьбу зі смертністю дітей до одного року. Відтак, варто зауважити, що завдання новоствореного закладу не обмежувались виключно пасивним роздаванням молока, а мали і просвітній характер – лікарі надавали поради матерям щодо методики вигодовування і догляду за дітьми. Перший такий заклад було відкрито в 1901 р. в Одесі проф. Гершензоном, другий – у 1906 р. в Києві проф. Скловським, третій – у 1907 р. в Харкові проф. Троїцьким. Відтак, ці заклади також не були позбавлені проблем: працювали не кожний день; саносвітня робота проводилася формально, патронаж зводився до

окремих порад [47, с. 11–12]. Однак, саме «Краплі молока» започаткували розвиток мережі консультацій для матері й дитини ОХМД.

Щодо піклування про матір і дитину вагомий внесок зробило «Товариство захисту материнства і дітей» (1916), основною метою якого була організація лекцій, курсів, поширення брошур, влаштування виставок із метою: поширення відомостей і знань про розвиток і правильний догляд за дитиною; просування ідеї переваг грудного годування перед штучним [1019, с. 59]; розповсюдження ідеї про визнання материнства роботою, яка має оплачуватися на державному рівні; популяризація ідеї патронажу [443, с. 43].

Саме в завданнях Товариства прослідковується ідея про тісний взаємозв'язок між матір'ю і дитиною, про залежність здоров'я дитини від здоров'я матері. Я. Шостак з цього приводу зазначив: «Все, що покращує становище матері, відкликається благотворно на розвитку її дитини; і все, що ми зробимо для нього, полегшить існування матері» [1019, с. 59]. Такої ж думки дотримувався і З. Мичник, який стверджував: «Мати і дитини складає одне нероздільне ціле, адже впродовж першого року життя дитині мають бути віддані всі сили і час» [443, с. 43]. Отже, беручи до уваги міркування науковців ХХ ст. у нашому подальшому дослідженні категорії «материнство й дитинство» розглядатимемо у взаємозв'язку держави, суспільства, соціальних інститутів, сім'ї, що актуалізує доцільність соціально-педагогічної підтримки у контексті охорони здоров'я.

Вперше в окреслений період прозвучала ідея про визнання материнства роботою, яка має оплачуватися на державному рівні. За міркуваннями З. Мичника: «Робота матері по годуванню і догляду за немовлям має отримати належну санкцію і оцінку зі сторони держави і суспільства. Ця праця матері повинна оцінюватися належно для того, щоб жінка не була змушена віддавати свої сили іншій справі, нехтуючи своїм найважливішим і незамінним обов'язком» [443, с. 43]. Наш науковий пошук засвідчив, що практично пропонувалося ввести

державне страхування материнства. Зауважимо наступне: в першій половині ХХ ст. спробу реалізувати окреслену ідею планувалося у формі фонду взаємного страхування матерів, що мала будуватися на принципі взаємодопомоги. Передбачалося, що гроші фонду мати може використовувати для різних потреб – оздоровлення дітей і матерів, навчання у школі матері, як допомога при народженні, реабілітація в післяпологовий період та ін. [121, с. 10]. Незважаючи на те, що ця ідея в Україні в такому контексті реалізована не була – у подальшому в історії зустрічаємо каси взаємодопомоги та ін., основою яких була взаємна підтримка та допомога. Практична діяльність зосереджувалася, насамперед, на матеріальній підтримці та допомозі на різні життєві випадки, втрати працездатності, а у випадку смерті – покриття витрат на поховання, утримання сиріт тощо.

Актуалізувалася в досліджуваний період ідея патронажу, ціль якої вбачалася в навчанні матері доглядати за дитиною з перших днів її життя, спостереження за дитиною в умовах домашньої обстановки, широку пропаганду знань з догляду за дитиною та грудного вигодовування та ін. Її здійснювали патронажні сестри з спеціальною підготовкою із загальної гігієни та з гігієни і догляду за дитиною. Про затребуваність окресленої роботи свідчать статистичні дані [443, с. 45–51]: у 1916 р. послугами патронажних сестер скористалися 2500 матерів з грудними дітьми.

На низькому рівні в окреслений період була й акушерська допомога. В 1911 р. тільки 5,2 % вагітних отримували медичну допомогу при родах [206, с. 22]. У 1913 р. в Україні в земських повітах було всього 511 акушерок і 698 фельдшерів-акушерок. У середньому на 18 000 населення припадала одна акушерка або фельдшер-акушерка [798, с. 6–11]. У неземських губерніях стан охорони материнства й дитинства був більш критичним. Як стверджують Я. Сольський, Н. Гойда та Т. Татарчук, «... навіть найпрогресивніша з усіх наявних за царизму форм організації охорони здоров'я – земська медична

організація, що надихалась передовими лікарями, за 50 років свого існування не змогла зробити що-небудь суттєве щодо організації акушерсько-гінекологічного обслуговування» [798, с. 6–11].

Такі ж незначні досягнення були і в галузі законодавства з охорони жіночої та дитячої праці. Під натиском суспільства, у 1882 р. уряд був вимушений видати закон про обмеження експлуатації праці неповнолітніх, але в практиці його почали застосовувати лише з 1884 р. У 1886 р. видано закони про заборону нічної праці для жінок, про охорону праці, про фабричну інспекцію, про штрафи; в 1897 р. – закон про скорочення робочого дня до 11,5 год. [47, с. 13]. Однак, на практиці законодавство застосовувалася не в повній мірі, що приводило до численних страйків жінок, які домогалися: заборони жіночої праці на шкідливих виробництвах та в нічний час, організації ясел при фабриках, перерви для годування дітей, до- та післяродових відпусток.

Перші спроби програми охорони державою материнства й дитинства запроваджено в 1905 р., зокрема: страхування материнства; організація ясел для дітей; чотиритижнева допологова і шеститижнева післяпологова відпустка для жінок зі збереженням заробітної плати; надання матерям півгодинної перерви для годування дитини.

У 1912 р. ухвалено Закон «Про соціальне страхування у разі хвороби», який передбачав і страхування материнства: видавалася допомога впродовж двох тижнів до пологів і чотирьох після пологів у розмірі половини або цілої заробітної плати. Основною метою страхування материнства, за даними архівних джерел, було «... надати матері соціальну допомогу на час вагітності, пологів і післяпологового періоду для можливості поєднати свою професійну діяльність із материнством і зберегти їй живу, здорову, життєздатну дитину шляхом покращення санітарно-гігієнічних умов у перші місяці життя» [323, с. 108]. Відповідно до цього страхування, материнство підлягало соціальній допомозі, що здійснювалася органами соціального страхування, і медичній допомозі, що

організовувалася органами охорони материнства і дитинства (консультації для вагітних, пологова допомога, консультації для немовлят, патронаж, молочні кухні, ясла) [323, с. 108]. Відтак, зарплата не скрізь сплачувалась повністю; допомогу одержували тільки працевлаштовані матері. Вважаємо за необхідне стверджувати, що названий закон є визначальним у контексті досліджуваної проблеми в зазначений період, оскільки окреслював першовитоки соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на державному рівні.

Здійснений науковий пошук дає можливість нам констатувати, що до лютневої революції 1917 р. в Україні фактично була відсутня соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства, оскільки спеціальних закладів охорони материнства і дитинства практично не було, а незначні, роздрібнені заходи у сфері охорони матері й дитини «... тонули в морі величезної захворюваності та смертності дітей і жінок» [47, с. 16]. Саме тому нагальна життєва необхідність населення в соціальній допомозі матері й дитини зумовила пошук нових організаційних форм соціально-педагогічної підтримки.

У березні 1917 р. відбулася перша відкрита конференція робітниць, яка накреслила конкретні вимоги в справі охорони материнства і дитинства, але жодна з цих вимог не була здійснена. Тимчасовий уряд, утворений за згодою між Тимчасовим комітетом Державної думи Російської імперії та Петроградською радою робітничих і солдатських депутатів, який діяв на території України продовжував війну. Велике число жінок у цей період працювало без будь-якої охорони праці, стан родин, умови їх праці та побуту значно погіршали; зміна законодавства у сфері охорони материнства й дитинства було не на часі.

У серпні 1917 р. відбулася Всеросійська нарада з опіки над дітьми, у якій працювало чотири секції відділу Охорони материнства і дитинства (далі – ОХМД) – дошкільного виховання, опіка над дефективними дітьми, опіка над дітьми правопорушників. Робота наради передбачала закріпити на законодавчому рівні належні соціальні умови без порушення експлуаторської основи; доручити

справи охорони материнства і дитинства місцевим і приватно-громадським організаціям, розвивати консультації як основні ланки охорони материнства і дитинства [47, с. 15–16]. Щоправда, усі постанови цієї наради так і залишилися на папері. Характерні риси цих постанов – намагання законодавчим шляхом створити належні соціальні умови; переведення справи охорони материнства й дитинства до діяльності місцевих і приватно-місцевих організацій; розвиток консультацій як основної ланки охорони материнства й дитинства.

Одним із перших документів радянської влади, прийнятих після декретів про мир, землю і хліб, була видана в 1917 р. постанова про організацію у складі новоутвореного Народного Комісаріату соціального забезпечення (далі – НКСЗ) відділу ОХМД.

На місцях утворюються губернські відділи ОХМД, що організовували роботу консультацій, утворювали показові заклади, реалізовували в життя розпорядження, директиви місцевого значення, забезпечували юридичну охорону матері і дитини, проводили саносвітню роботу, влаштовували виставки, створювали фільми охматдитського змісту та ін. За міркуваннями О. Лук'янової [387, с. 4], «... турбота про дитинство нерозривна з піклуванням про материнство вперше узаконено державою як соціальна функція жінки».

Відповідно до декрету НКСЗ від 28 грудня 1917 р. розпочала роботу особлива колегія з розробки питань і проведення невідкладних заходів із охорони материнства як соціальної функції жінки та охорони дитинства як прямого обов'язку держави. За таких обставин НКСЗ став центральним керівним органом для всіх організацій і закладів, до компетенції яких входили питання соціального забезпечення.

Відповідно до декрету від 31 грудня 1917 р., НКСЗ перед створеною системою ОХМДу поставило чотири завдання: *перше* – надання громадянської рівноправності жінці, подолання насильства, оздоровлення умов праці і побуту жінки, визнання материнства соціальною функцією, утворення нових родинних

взаємин; *друге* – боротьба з дитячою смертністю; *третє* – соціальне виховання дитинства та створення належних умов для його оздоровлення; *четверте* – забезпечення матеріально-технічної бази [47, с. 20]. Реальними практичними заходами щодо реалізації першого завдання ОХМДу в царині громадянської рівноправності жінки стало: юридичне розкріпачення, гендерна рівність, усунення різниці між дітьми, народженими в шлюбі та позашлюбними; запровадження соціального страхування материнства й охорона жіночої праці, подолання насильства, визнання материнства соціальною функцією, утворення нових родинних взаємин.

Друге завдання ОХМДу – боротьба з дитячою смертністю – здійснювалося спершу на рівні дитячих закладів, насамперед консультацій ОХМДу, що приймали здорових дітей до одного року, навчали матерів гігієни харчування й догляду і видавали дитячі пайки та іншу матеріальну допомогу [47, с. 20–24].

Третє завдання передбачало, що культурно-просвітницька робота ОХМДу має здійснюватися лікарями за розробленою програмою, що включала питання діяльності ОХМДу, гігієни догляду і вигодовування немовлят, боротьби з туберкульозом, протиабортну агітацію тощо [983, с. 50].

Основними охматдितськими закладами в окреслений період були консультації, які вважалися центром профілактичних ідей та проводили велику культосвітню і роз'яснювальну роботу (лекції, бесіди, виставки, бібліотеки та ін.). При цьому зауважимо, що заклади ОХМДу розвивалися в післяреволюційний період, для якого характерна не лише соціально-економічна криза в державі, але й велика кількість бездоглядних і безпритульних дітей, а це апелювало до реформування усіх напрямів державної соціальної політики, що є підтвердженням авторських ідей, заявлених у п.1.2 щодо розгляду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як напряму реалізації соціальної політики.

У 1918 р. в УРСР було видано низку декретів «Про цивільний шлюб і про ведення книг актів громадянського стану» та «Про розлучення», які було

покладено в основу першого сімейного кодексу УРСР. Ці перші законодавчі акти но-новому розв'язали головні питання правового регулювання сім'ї і шлюбу відповідно до захисту інтересів жінки і дитини (питання фактичного шлюбу; встановлення батьківства та аліментів; усиновлення дітей, що мало значення в боротьбі з безпритульністю; питання обов'язків батьків, при недбайливому виконанні яких держава мала право відібрати дитину; захист інтересів дитини, визнання материнства соціальною функцією жінки нерозривно зв'язаною з процесом жіночої праці, які полегшували можливість розлучатися, жити в громадянському шлюбі тощо) [572].

Релевантну роль відіграло трудове законодавство, відповідно до якого жінка, отримуючи нарівні з чоловіком однакову заробітну плату, використовуючи щорічну відпустку, скорочений робочий день та інші досягнення з охорони праці і техніки безпеки, мала ще додаткові пільги. Зокрема – звільнення від праці впродовж 8 тижнів до і 8 тижнів після пологів зі збереженням повної заробітної плати, безоплатну медичну допомогу, надання впродовж 9 місяців через кожні три години не менш ніж півгодини на годування дитини, соціальні гарантії вагітній жінці щодо звільнення з роботи, відправлення у відрадження, нічної або понаднормової роботи тощо [615, арк. 50].

Велика кількість сиріт і безпритульних дітей обумовила необхідність вирішувати окреслену проблему на рівні держави через будівництво закритих закладів: будинків немовляти, будинків дитини, будинків матері і дитини. В статистичному розрізі започаткована робота в майбутньому показала бурхливий розвиток, велику організаційну роботу в галузі будівництва ОХМД.

Таким чином, в окреслений період соціально-економічне становище України визначалося наслідками тривалої Першої світової війни, революцій, інтервенції агресивних сусідніх держав і громадянської війни, які призвели до великих втрат населення, поширення епідемій, вкрай незадовільної демографічної ситуації, зниження народжуваності, високого рівня смертності, особливо дитячої і

розвалу інфраструктури охорони здоров'я. Відтак, у цих складних умовах у досліджуваний період в Україні констатовано відсутність категорій «охорона материнства й дитинства», «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства» поряд з наявністю названих вище проблем у суспільстві. Отже, першовитоки соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в 1905–1918 рр. в Україні стали підґрунтям державних ініціатив у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, зміст яких розглянемо в наступному параграфі.

3.2 Державні ініціативи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (1918-1945 рр.)

Розглядаючи державні ініціативи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у 1918–1945 рр., науковий пошук здійснюватимемо за структурою: правова сфера, сфера охорони здоров'я, сфера освіти.

Із перших років існування нової влади на всій території УСРР було прийнято нові закони щодо підтримки материнства і дитинства. «Визнавши материнство найважливішою соціальною функцією, – зазначали Я. Сольський, Н. Гойда та Т. Татарчук, – радянська влада робила все можливе для її здійснення в найбільш сприятливих умовах. Економічна і політична свобода жінок стала визначальною умовою турботи держави про охорону материнства і дитинства» [798, с. 14].

Як свідчать результати аналізу джерельної бази, чіткого розподілу обов'язків щодо охорони дитинства й материнства між окремими органами державної влади не було, оскільки, як зазначено в методичному листі «Соціально-правова охорона дитинства та її завдання», «охорона дитинства й материнства є завданням усієї держави, всього суспільства» [828, с. 10]. Окремі наркомати та

їхні місцеві органи мали свої спеціальні завдання і, водночас, брали участь у розв'язанні питань охорони дитинства й материнства.

Так, підтримка й охорона здоров'я матері і дитини до чотирьох років була покладена на Народний Комісаріат охорони здоров'я (далі – НКОЗ) УСРР. Ясла, будинки немовлят, будинки матері, консультації для немовлят – усі ці установи забезпечували правильне виховання дітей, допомагали матерям про них піклуватися. НКОЗ УСРР організовували медичну допомогу дитячому населенню – поліклініки, лікарні, санаторії, диспансери тощо, втілювали в життя заходи санітарно-гігієнічного характеру.

Підтримку дітей 14–18 років, які працюють, було покладено на Народний Комісаріат праці (далі – НКП) УСРР, який контролював умови праці підлітків, захищало від надважких та шкідливих обставин, забезпечувало охорону їхнього здоров'я.

Питання соціального забезпечення відносно опіки було покладено на НКСЗ УСРР. До його компетенції належали: призначення опіки над сиротами та їхнім майном, керівництво діяльністю опікунської ради та ін.

Більшість обов'язків щодо охорони дитинства в УСРР виконувала Соціально-Правова Охорона Недолітків (далі – СПОН), а саме: стежила за дотриманням прав дитини; вживала всі практичні заходи для реалізації дитинством власних прав; порушувала перед вищими органами влади питання про ті законодавчі постанови, що потребує охорона дитинства [828, с. 9]. Завдання СПОН полягало не тільки в тому, щоб допомогти дитині, якщо порушено її права, але й у попередженні таких фактів.

Здійснений науковий пошук та аналіз джерельної бази дає можливість констатувати, що Наркомати ухвалювали нові закони і здійснювали контроль їх виконання. Так, у галузі охорони праці було прийнято статті про: заборону використовувати працю дітей і підлітків до 16 років; заборону нічної праці й праці в особливо шкідливих галузях, а також наднормових робіт усім особам

жіночої статі й дітям до 18 років; звільнення жінок від праці впродовж 8 тижнів до і 8 тижнів після пологів зі збереженням повного заробітку; надання матерям через кожні три години півгодинної перерви на годування дитини; введення допомоги голодуючим матерям та продовольчої «материнської картки» [47, с. 18].

У сфері народної освіти, з метою поліпшення громадського виховання і побутового розкріпачення жінки, уряд почав створювати сітку дошкільних закладів: ясел, садків, дитячих захистів. Тобто, основною метою було допомогти жінці поєднати професійну зайнятість з вихованням дитини.

Одним із вагомих кроком стало створення 6 лютого 1919 р. Радою Народних комісарів (далі – РНК) УСРР Центральної Ради захисту дітей (далі – ЦРЗД), а 14 червня 1919 р. – Центральної Раду захисту материнства і дитинства (далі – ЦРЗМД). На ЦРЗД та ЦРМД покладалося виконання завдань, що визначали державний курс у сфері підтримки материнства й дитинства: забезпечення дитині нормальних умов народження; поліпшення материнського й дитячого харчування; боротьба з дитячою та жіночою смертністю; боротьба з дитячою безпритульністю, проституцією, злочинністю, бродяжництвом; охорона праці малолітніх та жінок; опіка над дітьми з вадами розвитку; захист дітей від насильства в сім'ї; охорона материнства та жіночої праці в період вагітності; залучення громадськості щодо підтримки материнства і дитинства [614, с. 1–3]. За міркуваннями О. Лук'янової: «Молода Радянська республіка одразу ж узяла в свої руки турботу про життя і здоров'я матері й дитини, віддавала їм усе, що тільки могла виділити з своїх мізерних на той час запасів» [387, с. 4].

Широкомасштабну діяльність в окреслений період розгорнув Відділ ОХМДу, що діяв у складі НКСЗ. Планувалася робота за такими напрямками: для дітей від 0 до 4 років розвивати три види закладів ОХМДу – консультації, Краплі молока та Будинки дитини; для дітей від 4 років створити зразкову Санітарно-Педагогічну амбулаторію, що мала стати центром усієї освітньо-санітарної роботи [179, с. 7–8].

Аналіз архівних документів засвідчив, що, по-перше, ЦРЗД створювало відділи ОХМД у всіх великих і малих містах, які здійснювали роботу щодо підтримки, опіки, охорони та захисту дитинства й материнства на місцях. По-друге, робота ЦРЗД була системно спланованою, про що свідчать протоколи засідань ради, які проводилися 2–3 рази в місяць і розглядали з-поміж інших такі питання: функціонування відділу підтримки дитинства і материнства, функціонування Губернських рад захисту дітей (далі – ГРЗД), створення Рад захисту дітей (далі – РЗД), забезпечення дитячого дозвілля (організація ясел і дитячих площадок), розробка Декларації прав дитини і матері, організація фонду РЗД, відкриття Будинку матері і дитини, організація «Дня дитини» [482, с. 11–39; с. 859, с. 130–131]. По-третє, відповідно до постанови ЦРЗД від 5 вересня 1920 р., з метою покращення життя дітей України, було запроваджено організацію акції «Тиждень захисту дітей».

Лонгований аналіз звітів ОХМДу дозволив зауважити, що основні завдання було реалізовано. Зокрема – з 1 по 8 жовтня 1920 р. у більшості регіонів проведено «Тижні захисту дітей». Названою акцією передбачалася організація серйозної агітаційно-просвітницької кампанії, спрямованої на покращення стану дітей шляхом збору коштів на поліпшення дитячого харчування, забезпечення матеріально-технічної бази навчання тощо [482, с. 9].

2 березня 1919 р. НКСЗ було видано декрет про планомірне розгортання роботи *консультацій для матері і дитини немовлячого віку* в усіх куточках УСРР, завдання яких вбачалося в наданні порад матерям, пропаганді здорового способу життя, природного вигодовування та раціонального догляду за дітьми, навчання профілактиці захворювань. Також рекомендувалося організувати при консультаціях пункти роздавання молока та круп для дітей від немовлячого до п'ятирічного віку та їдальню дитячого харчування для дошкільнят [738, арк. 5].

Розширювалася мережі і *антенатальних консультацій*, що надавали профілактичні послуги матері й дитині. Про ефективність профілактичних заходів

в період антенатального життя зазначав З. Мичник: «...антенатальна охорона сприяє не тільки зниженню смертності, але й оздоровленню і зміцненню нащадків, сприяє народженню на світ більш міцних і здорових дітей» [444, с. 55]. Однак для повноцінного функціонування системи антенатальної підтримки важливо було дотримуватися основних вимог, серед яких рання реєстрація і загальномедичне обстеження, що мало забезпечити ранню діагностику і, відповідно, запобігти проблемам зі здоров'ям матері і дитини. Отже, антенатальні консультації були закладами соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, покликані надавати профілактичні і педагогічні послуги.

Ще одним закладом охорони материнства й дитинства, кількість яких динамічно збільшувалася, були *пологові будинки*. Їх метою, – писав К. Батигін, – є «...не лише надання спеціалізованої медичної допомоги жінкам у період вагітності і пологів, післяпологовому періоді, але й забезпечення відповідного нагляду, догляду і необхідної допомоги новонародженим під час перебування в пологовому будинку, здійснення оздоровчих заходів, що забезпечували зниження і ліквідацію найбільш поширених гінекологічних захворювань, і чимало інших напрямів діяльності» [37, с. 76].

Для жінок, що потрапили у складні життєві обставини, діяли *будинки матері і дитини*, куди приймалися вагітні жінки за два місяці до пологів. Після народження дитини мати ще впродовж 2-3 місяців перебувала в закладі, де проходила «школу материнства» – педагогічний всебуч з питань догляду за дитиною. Немовлята знаходилися під наглядом лікаря й акушерки [953, с. 21].

В окремих містах (Київ, Харків, Одеса) організовували *санітарно-педагогічні амбулаторії*, завдання яких – профілактико-педагогічна просвіта батьків та вчителів, створення наукової бібліотеки з питань шкільної фізіології, гігієни та дотримання санітарних норм у навчальних закладах [179, арк. 8–9].

Про практичну діяльність Відділу ОХМДу свідчить організація його роботи при Київському Відділі Соціального Забезпечення, зокрема: друк і поширення

листівок із правилами, необхідними для збереження здоров'я матері і дитини, на російській, українській і єврейській мовах; організація взірцевої виставки щодо догляду за немовлятами; проведення обстеження притулків для матерів і дітей; організація при «Краплях молока» двомісячних курсів з підготовки патронажних сестер [179, арк. 9]. Культурно-просвітницька робота відділу проводилася за певною програмою, що включала такі розділи: питання ОХМДу, гігієна догляду і вигодовування немовлят, боротьба з туберкульозом, протиабортна агітація тощо [983, арк. 50]. Про практичні напрями діяльності відділу свідчить постанова НКОЗ УСРР і Народного Комісаріату юстиції (далі – НКЮ) УСРР «Про охорону здоров'я жінок» від 04 липня 1919 р., у якій зазначено: «Боротьба з абортами може проводитися вдало не шляхом законодавчої заборони, а винятково завдяки розвитку Державної Охорони Материнства і Дитинства» [983, арк. 50]. Відповідно до цієї постанови, аборти дозволено робити жінкам виключно за медичними показниками в лікарнях. Як наслідок – у лютому 1920 р. при місцевих ревкомах (виконкомах) у складі органів НКСЗ було створено секції ОХМДу. Їхнє завдання полягало в тому, щоб забезпечити «... розвиток мережі закладів з охорони материнства і дитинства, постачання матерям предметів догляду; популяризація відомостей і про гігієну вагітності, і післяпологовий період, і догляд за немовлятами, спостереження за виконанням вагітними, породіллями і матерями, які годують, правил, що встановлені для них» [286, с. 91].

Таким чином, яскраво виражена профілактична спрямованість перелічених завдань свідчила про правильне розуміння основ ОХМД, що виходило за рамки надання виключно матеріальної допомоги матерям і дітям, охоплювало питання охорони здоров'я та було першими кроками державних ініціатив у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в УСРР.

30 квітня 1920 р. РНК УСРР ухвалила постанову про передання справи ОХМДу до НКОЗ УСРР і його місцевих органів. Цим забезпечувалась наукова, організаційна, методична і матеріальна єдність всієї системи соціально-

педагогічної підтримки материнства й дитинства. У травні 1920 р. НКОЗ УСРР затвердив положення про відділ материнства й дитинства, а в липні 1920 р. РНК УСРР – положення про НКОЗ УСРР. У його складі створено 13 відділів, серед них відділ материнства і дитинства.

Про реалізацію державних ініціатив соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я свідчить й ухвалення в 1922 р. Положення про державну організацію з охорони здоров'я дітей і підлітків. У ньому зазначено, що охорону здоров'я дитячого населення молоді української республіки здійснювала Державна організація з охорони здоров'я дітей, що була частиною органів ОХМД, Відділів Здоров'язбереження в центрі і на місцях. До її складу входили: адміністративний апарат з охорони здоров'я дітей, власне шкільний і дошкільний санітарний нагляд, медико-санітарна організація Дитячих домів та інші допоміжні заклади (дитячі амбулаторії, поліклініки, медично-педагогічна консультація, дитячі диспансери, дитячі лікарні тощо). Адміністративний апарат з ОХМД складався з відділу Оздоровлення дитини НКОЗ, губернських і повітових лікарів. Відділ Оздоровлення дитини НКОЗ був вищим органом з охорони здоров'я дитячого населення республіки, а губернські і повітові лікарі – у межах всієї губернії або повіту.

Для розв'язання наукових і науково-практичних питань з Охорони здоров'я дітей при відділі Оздоровлення дитини НКОЗ діяла Наукова Комісія зі спеціалістів, що збиралася у разі потреби вирішення важливих питань. Раз на рік відділ Оздоровлення дитини НКОЗ скликав Всеукраїнський З'їзд з Охорони здоров'я дітей із представництвом губернських і повітових організацій з охорони здоров'я дітей [615, арк. 11–13].

Однією з функцій Державної організації з охорони здоров'я дітей в УСРР була *санітарно-профілактична*, яку реалізували шляхом спостереження за санітарним станом дитячих закладів республіки і прийняття усіх необхідних заходів для його покращення, зокрема:

1. Встановлення санітарних норм для дитячих закладів. Якщо санітарний стан закладів загрожував здоров'ю дітей, шкіл-сан-нагляду за погодженням місцевого органу НКОЗ надавалося право закрити його.

2. Санітарний нагляд за харчуванням дітей.

3. Організація загальної і стоматологічної допомоги дитячому населенню.

4. Забезпечення дитячих закладів спеціальними видами допомоги за посередництва Інституту Консультантів та дитячої амбулаторії-поліклініки.

5. Турбота про забезпечення дитячого населення медикаментозною допомогою за посередництвом фармацевтичних секцій Здороввідділу, організація аптек швидкої допомоги при дитячих закладах тощо.

6. Піклування про забезпечення дитячого населення санаторним і курортним лікуванням.

Наступною функцією Державної організації з охорони здоров'я дітей була *лікувально-педагогічна*. Її реалізація передбачала виконання таких завдань: спостереження за психофізичним розвитком дітей, створення сприятливих умов для нормального розвитку дитини, зокрема:

1. Систематичне спостереження за фізичним розвитком дітей шляхом періодичних оглядів (антропологічні вимірювання, організація в дитячих закладах різних видів фізичного навчання (гімнастика, плавання тощо).

2. Налагодження дозвілля, екскурсій, походів.

3. Охорона психічного здоров'я дітей.

4. Втілення в життя практичних методів виховання.

5. Систематична педагогічна підготовка медичного персоналу [615, арк. 13–15].

Загалом можемо стверджувати, що створення відділу материнства й дитинства та Державної організації з охорони здоров'я дітей свідчить про те, що у 20-х рр. соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я стають провідними у контексті державних ініціатив.

Із метою вдосконалення системи лікувально-профілактичної допомоги дітям і матерям впродовж 1920–1922 рр. у Харкові було проведено три Всеукраїнські наради з питань охорони материнства й дитинства. Особливе значення для нашого дослідження має I Всеукраїнський з'їзд охорони здоров'я, що відбувся 17 – 28 червня 1920 р. у Харкові, оскільки був, фактично, першим не тільки в Україні, а й в інших радянських республіках. На з'їзді обговорювалися всі актуальні питання ОХМДу окресленого періоду – принципи побудови справи ОХМДу, організаційні проблеми і взаємини з іншими підвідділами відділів охорони здоров'я (постачання, лікувально-профілактичними, саносвітніми), завдання підготовки кадрів, дитячого харчування тощо, а також прийнято резолюцію, що стала, по суті, першою розгорнутою програмою розвитку системи ОХМД в Україні [47, с. 27–28].

Усвідомлюючи важливість і необхідність державної опіки та підтримки, про що свідчать статистичні дані: станом на 1920 р. за даними перепису в абсолютних числах налічувалося близько 10 млн. дітей віком від 4 до 18 років, які потребували захисту з боку держави [35, с. 67], НКО УСРР 1 липня 1920 р. видав декларацію про соціальне виховання дітей. Її зміст виходив з економічної катастрофи, яка охопила Україну, глибокої кризи сім'ї, голоду, зростання кількості безпритульних і бездоглядних дітей у повоєнні роки. Як зазначала Т. Батуричева: «... бездоглядне дитинство, насамперед, як соціальна хвороба нашого часу привертає до себе увагу не тільки держави і відповідних органів влади, але й поступово охоплює ширші кола радянського суспільства, які приділяють значну увагу боротьбі з умовами і причинами, що породжують цю бездоглядність» [35, с. 67]. Відповідно до декларації, верховним опікуном дитинства стає держава, основним правом дитини – право на соціальне виховання, а неодмінною частиною системи соціального виховання – охорона та підтримка дитинства. Як наслідок – основною передумовою розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в УСРР стає боротьба з

безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями. Передумову для взяття соціальної підтримки материнства й дитинства під контроль держави знаходимо в архівних джерелах: «З дитячою бездоглядністю не можна не боротися, але ті, кому це належить по логіці й існуючим законам (Кодекс Законів з Народній Освіти) не в силі і не мають змоги виконати своє завдання. Тому цілком закономірно, що в республіці охороною дитинства зайнялися всі кому була змога і казало чуття: профорганізація, кооперативні організації, чужі організації, державні й недержавні органи» [841, арк. 42]. Йшлося, насамперед, про важливість саме відповідної нормативно-правової бази, яка б створила юридичне підґрунтя для вирішення на державному рівні наявних у державі проблем. У зв'язку з цим Р. Копелянська писала: «У системі заходів охорони материнства і дитинства, у системі заходів з боротьби з дитячою безпритульністю і з бездоглядністю раннього дитинства соціально-правова допомога повинна відігравати не останню роль» [321, с. 554].

Курс на соціальне виховання невдовзі зреалізувався, зокрема: проводилась значна профілактична робота з безпритульністю, що носила чітко виражену соціальну спрямованість і передбачала відкриття великої кількості нових типів дитячих установ: мережу дитячих будинків: відкритих, денних, цілодобових; дитячих містечок, трудових колоній, садочків, закладів для дітей із вадами розвитку тощо.

Державний курс із боротьби з безпритульністю і бездоглядністю передбачав і важливі заходи щодо поліпшення харчування дітей. Так, РНК УСРР 14 вересня 1920 р. підписано декрет «Про посилення дитячого харчування», відповідно до якого – для дітей віком до одного року запроваджено особливі продовольчі картки, встановлено додатковий пайок для дітей від одного до п'яти років і видачу додаткової продуктової картки для матері, що годує дитину. 23 вересня 1920 р. ухвалено новий декрет, що доповнював положення попереднього: місцевим радам пропонувалося створити «фонди дитячого харчування». З коштів

державної скарбниці на цю справу виділялося 50 млн. крб. [548, с. 19–20]. У 1920 р. видано декрет про безкоштовне дитяче харчування та про забезпечення дітей пайком. Згідно з постановою Народного Комісаріату продовольства (далі – НКПД) від 3 листопада 1920 р. вагітні й годувальниці отримували додаткове харчування – борошно, крупу, масло і цукор, а на дитину, крім того, видавалася мануфактура, мило [47, с. 25]. Декретом РНК УСРР «Про забезпечення продуктами харчування і предметами широкого вжитку медичних закладів, установ охорони материнства, шкіл і дитячих закладів», підписаним 8 лютого 1921 р., уряд зобов'язував НКПД щомісячно виділяти на місцях, в губерніях і повітах з особливих фондів кошти для забезпечення потреб дитячих і лікувальних закладів [548, с. 20–21].

Відповідно до нових завдань СПОН НКО, було утворено цілу мережу первинних установ, до яких належали:

- розподільники, що приймали дітей безпосередньо з вулиці і готували їх до інтернатних установ;
- їдальні та нічліги, метою яких було «підтримати дитину, доки можна буде забрати її до установи (розподільника)»;
- приймальні пункти, завданням яких було надання тимчасового притулку (до 7 днів) безпритульним дітям та дітям, з якими трапилася біда, до встановлення обставин проблеми. Приймальні пункти скеровували дітей до розподільника або повертали в родину [615, арк. 76].

Про результати описаної роботи свідчать статистичні дані архівних джерел. Так, станом на 1922 р. у Києві діяло 4 заклади Червоного Хреста для безпритульних дітей, 1 харчовий пункт і 3 пункти для безпритульних дітей (в яких перебувало відповідно 125 (від 16 років), 35 (від 1 до 5 років) і 75 (від 5 до 9 років) дітей) [615, арк. 76–77].

Наступною формою підтримки та охорони прав молодого покоління СПОН НКО був розподіл дітей віком 15 – 16 років, які не завершили навчання, на

трудове виховання до селян та кустарів. З останніми уклалися певні угоди, що мали забезпечити нормальні умови життя та навчання підлітків ремесла [828, с. 13–17].

У складі СПОН НКО діяла комісія для недолітків, до компетенції якої входило: профілактична робота, розгляд справ підлітків-правопорушників та надання юридичної допомоги дітям і дорослим щодо питань захисту прав дітей. Девізом роботи СПОН НКО та її структурних підрозділів, як зазначено в методичному листі «Соціально-правова охорона дитинства та її завдання», стало наступне: «Найдоцільніші заходи в боротьбі з правопорушенням недолітків – це усунути ті причини, що призвели до правопорушення, та перевиховати занедбаних недолітків. Засобом боротьби з правопорушенням має бути не кара, не позбавлення волі, а підтримка та допомога недолітку та його перевиховання» [828, с. 18–19]. Саме на таких засадах і було побудовано роботу Комісії для недолітків, яку очолював педагог, який разом із лікарем та юристом – членами комісії – розв’язував справи щодо правопорушення підлітків.

Одним із заходів педагогічного впливу, зазначених у законі, які є важливими у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства є:

- умовляння – педагогічна розмова, роз’яснення, попередження про наслідки вчинку; рекомендувалося у зв’язку із дрібним правопорушенням, здійсненим через легковажність, пустощі і яке не свідчило про занедбаність дитини;

- відповідальний нагляд батьками, родичами, установами чи організаціями комісія рекомендувала у тому випадку, якщо правопорушення спричинилося внаслідок неумілого та неухважного догляду підлітків батьками чи особами, що їх замінюють. Такі «пояснення та вказівки комісії допоможуть батькам пильніше ставитися до своїх обов’язків» [828, с. 20–22]. Якщо на батьків не можна було

покластися, комісія мала право доручити нагляд за дитиною іншим особам чи організаціям, наприклад, соціальному інспектору;

- піклувальний догляд призначався у випадку безвідповідального ставлення батьків до виховання дитини, несприятливих умов життя і сформованості поганих звичок;

- відрядження на батьківщину комісія призначала безпритульним правопорушникам дуже рідко, виключно з огляду на впевненість у сприятливому впливові названого педагогічного підходу;

- призначення роботи зазвичай комбінувалося з відповідальним або піклувальним доглядом;

- примусове лікування комісія призначала за умови проблем зі здоров'ям у підлітка, який не хотів лікуватися;

- відсилення до спеціальних установ НКО комісія рекомендувала у випадку, якщо сім'я не справлялася з поведінкою підлітка, у якого вже сформувалися «сталі» звички до правопорушення [828, с. 20–22].

Для боротьби з бездоглядністю СПОН здійснювала також педагогічну підтримку батьків шляхом організації навчання у формі систематичних лекцій, організації майстерень, гуртків, читалень, майданчиків для дітей.

Таким чином, державні ініціативи у справі охорони материнства й дитинства надали СПОН важливу місію, а саме: організацію мережі установ для бездоглядних дітей; трудове навчання підлітків; педагогізацію дорослого населення; профілактичну роботу; надання юридичної допомоги дітям і дорослим щодо питань захисту прав дітей.

Важливе місце в цій роботі посідала індивідуальна педагогічна допомога окремим родинам, яку здійснювала дитяча соціальна інспекція (далі – ДСІ) – орган, що «... як облік і юридична допомога охоплює своєю діяльністю всю дитячу людність, це одна з найсерйозніших частин охорони неолітків» [828, с. 28]. Декрет РНК УРСР «Про дитячу соціальну інспекцію» було підписано 23

вересня 1921 р. В. Пащенко про роботу ДСІ писав: «На інспекцію покладалося завдання у важкий для країни час боротися з безпритульністю, жебрацтвом, правопорушеннями неповнолітніх, а також з експлуатацією дитячої праці, поганим до них ставленням у сім'ях» [548, с. 11–21].

Так, передбачалося, що ДСІ виконуватиме такі завдання: виявлятиме дітей, що потребували державної або громадської підтримки, захисту, опіки; буде ліквідовувати та попереджати безпритульність, боротися з правопорушеннями неповнолітніх; контролюватиме роботу дитячих будинків, колекторів, наглядати за вихованцями-випускниками інтернатних установ; популяризуватиме роботу дитячих будинків у суспільстві [612, арк. 14]; буде здійснювати облік родин, визнаних як несприятливі для виховання дитини; збиратиме матеріал щодо юридичної допомоги; буде контролювати виконання обов'язкових постанов комісії для недолітків [828, с. 29].

Отже, наступною державною ініціативою була організація ДСІ в досліджуваній період, яка виконувала місію контролюючого органу у сфері охорони материнства й дитинства для вирішення питань боротьби з бездоглядністю й безпритульністю. Види робіт, які здійснювала ДСІ м. Києва (1927) представлено в Додатку Ж.

Отже, ДСІ, було покликано надавати соціальну, педагогічну, психологічну, матеріальну, юридичну допомогу, що є вкрай важливо для досліджуваної проблеми.

Як свідчить аналіз архівних джерел, у 20-30 рр. ХХ ст. ДСІ діяли в Києві, Чернігові, Харкові та інших містах. Зокрема, при Харківській інспекції у 1927 р. організовано РСД, метою якої було надання соціально-педагогічної підтримки дитячому населенню віком від 5 до 15 років, максимальне залучення суспільства до боротьби з дитячою безпритульністю, організація профілактичної роботи в цій галузі. Поставлені завдання рада втілювала в життя шляхом:

- організації різноманітної допомоги дітям (видача обідів, одягу і матеріальної допомоги як одноразової, так і періодичної);
- організації профілактичної роботи з дітьми (реєстр дитячого населення, що потребував допомоги, індивідуальний нагляд тощо);
- співпраці з іншими організаціями, що могли посприяти в справі боротьби з дитячою бездоглядністю і безпритульністю;
- клопотання перед судовими організаціями щодо відкриття справ як на неповнолітніх, так і на дорослих з метою юридичної підтримки неповнолітніх;
- спрямування дітей до школи, клубу, дитячого дому, бібліотеки та інших установ;
- організації дитячих вечорів, кінопостанов, дитячих садків, площадок, клубів, майстерень тощо [595, арк. 3].

Оскільки на початку 20-х років ХХ ст. в результаті громадянської війни на вулиці опинилися сотні тисяч дітей, пріоритетною для держави стала боротьба з безпритульністю, оздоровлення дітей, ліквідація неписьменності та ін. За таких обставин у грудні 1921 р. Всеукраїнським Центральним виконавчим комітетом (далі – ВУЦВК) було створено надзвичайний орган – Центральну Комісію Допомоги Дітям (далі – ЦКДД), що розгорнула таку роботу: відкривала дитячі будинки для безпритульних; виділяла соціальні пайки немовлятам безробітних матерів, дітям до 4 років і вагітним жінкам; організовувала пункти харчування і нічні притулки для дітей; відкривала денні дитячі будинки, де діти безробітних отримували їжу; допомагала дитячим будинкам одягом, їжею, посудом тощо [421, арк. 88–89; 859, с. 132]. У результаті проведеної роботи Комісія в період з 01.03 по 01.06.1922 р. у Києві відкрила більше 20 пунктів харчування і нічних притулків, що стало підтримкою для 21 тис. дітей [859, с. 133].

ЦКДД не оминула допомогою і матерів. Так, з 01.03 по 01.06.1922 р. у Києві було відкрито 5750 пунктів харчування під назвою «Матер і дитина» або «Молочно-роздаткові пункти». Пункти обслуговували дітей до 4 років, матерів-

годувальниць та жінок на трьох останніх місяцях вагітності [485, арк. 224–227; тощо [859, с. 133].

Описані вище пункти Комісія також відкрила в Харкові, Чернігові та інших містах. Важливість їхнього значення влучно описано в архівних джерелах: «Попри безпосередній порятунк дітей від холоду і голоду, пункти харчування і проживання мали і важливе соціально-педагогічне значення, а саме: запобігали безпритульності і правопорушенням, локалізували бродяжництво, сприяли влаштуванню дітей в дитячі заклади» [421, арк. 91].

Із метою підтримки дітей до чотирьох років у безробітних сім'ях Комісія з 01.04 по 01.08.1922 р. відкрила міські ясла, залучивши 3 тис. осіб і витративши 9 тис. тон продовольства. Для допомоги сільському населенню під час польових робіт Комісія організувала 120 сільських ясел, залучила 24 тис. людей і витратила 72 тис. пудів харчування і 8500 тис. зол. руб. і 30 тис. арш. мануфактури [421, арк. 91].

Можемо стверджувати, що у 20-х рр. ХХ ст. на рівні державних ініціатив у сфері соціально-педагогічної підтримки здійснювалася ґрунтовна допомога в боротьбі з безпритульністю завдяки організації дитячих ясел та пунктів проживання і харчування для дітей і матерів.

ЦКДД влаштувала збір коштів на допомогу дітям. Зокрема, з 1 січня по 1 лютого 1923 р. було проведено Всеукраїнський місяць допомоги дітям, який, окрім практичних завдань (збільшення матеріальних засобів для допомоги дітям), мав і завдання агітаційного (залучення різних верств населення до збору коштів) та педагогічного (організація виховної роботи дітей) характеру. Інформацію про ідею створення Комісії знаходимо в архівних джерелах: «Держава ще не звільнилась від важких наслідків війни і голоду та не має змоги виділити для покращення становища дітей достатньо засобів. Тому всі дії, спрямовані на підтримку дітей, організація тижнів, місяців допомоги покладено на Центральну Комісію Допомоги Дітям» [485, арк. 20–25].

Реалізація соціальної підтримки на рівні держави, впровадження в життя різних заходів щодо опіки та захисту дітей зумовили створення особливих державних органів, метою яких мало стати «... об'єднання й узгодження роботи всіх радянських установ у справі створення сприятливих умов для фізичного і духовного розвитку дітей» [613, арк. 1]. Такими ініціативними і керівними органами на місцях стали ГРЗД та Повітові ради захисту дітей (далі – ПРЗД). Саме створення ЦКДД, ГРЗД та ПРЗД свідчить про організацію практичної роботи щодо охорони материнства й дитинства в країні на всіх рівнях. Така державна ініціатива обумовила обґрунтування державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Популярністю відзначалися й педагогічні заходи, що періодично організовували керівні органи держави. Зокрема, з 30 квітня по 06 травня 1923 р. було проведено «Тиждень бездоглядної і хворої дитини», що мав на меті звернути увагу на сотні тисяч дітей, які залишилися без батьківської опіки [488, арк. 11].

Питання боротьби з безпритульністю та бездоглядністю вирішували також і громадські товариства: Всеукраїнське товариство охорони дитинства (1923), Товариство допомоги-спасіння-захисту-друзів дитини (1923), товариство Допомоги дітям (1923), Київське товариство допомоги дітям (1925), зміст діяльності яких представимо у додатку Г.

Отже, згадані товариства підтримували державні ініціативи у сфері соціально-педагогічної підтримки дитинства та організовували таку роботу: провадили широку педагогічну пропаганду щодо підтримки дитинства, відкривали дитячі заклади («будинки дитини», садки, клуби, площадки), влаштовували дні, тижні, місяці допомоги дітям тощо [859, с. 135].

Активно проводилася робота і в закладах освіти. Так, з середини 20-х рр. ХХ ст. загальноосвітні школи розгорнули роботу з педагогічної пропаганди серед батьків. Особливу роль у поширенні ідеї систематичності педагогічної пропаганди серед батьківської громадськості відіграла Постанова ЦК ВКП(б)

«Про навчальні програми і режим в початковій та середній школі», ухвалена 25 серпня 1932 р., яка задекларувала обов'язок школи дбати про організацію педагогічної пропаганди серед батьків [861, с. 91].

Курс на соціальну підтримку, що зумовив зростання мережі закладів ОХМДу в 20-х рр. ХХ ст., зумовив заходи щодо підготовки кадрів. У зв'язку із цим, відповідно до завдань НКОЗ УСРР, восени 1920 р. в Одесі і Києві було організовано шестимісячні курси сестер з ОХМД. Окрім того, діяли різні курси з меншим терміном навчання в Харкові, Києві, Одесі, Миколаєві, Катеринославі, Полтаві, Луганську й Житомирі.

Згідно зі статистичними даними, медичні школи в 1920 р. підготували 451 фельдшера і 79 акушерок. Також розпочалась спеціальне навчання лікарів загального профілю для роботи в мережі ОХМД та на посадах шкільно-санітарних лікарів [798, с.19–20].

Дбала держава і про соціально-педагогічну підтримку матерів, що потрапили у складні життєві обставини. 10 грудня 1921 р. РНК УСРР прийняла декрет «Про соціальне забезпечення робітників і службовців на випадок тимчасової і постійної втрати працездатності і членів їх сімей на випадок смерті годувальника». Основні положення цього декрету передбачали також допомогу материнству, а саме: 1) вагітним робітницям, службовцям та породіллям; 2) матерям для харчування; 3) на предмети догляду за дитиною.

Допомога робітницям і службовцям у зв'язку з вагітністю і пологами видавалась особам фізичної праці у розмірі їх повного поденного заробітку впродовж 8 тижнів до і 8 тижнів після й аналогічно 6 тижнів – для осіб, що не працювали фізично [837, с. 35].

Кодексом законів про працю 1922 р. було встановлено пільги для вагітних жінок і матерів-годувальниць, постановою від 5 січня 1923 р. «Про тиждень охорони материнства і дитинства» – започатковано щорічні акції підтримки жінки-матері.

4 січня 1924 р. організовано комісію «Допомоги матері-пролетарці», що мала «... об'єднати ОХМД, соцстрах, охорону праці, рабмед, жінвідділ і профорганізації Центральної і місцевих Комісій щодо надання всебічної соціальної допомоги матері-пролетарці» [323, арк. 108–109].

Для забезпечення ефективної роботи Комісії ОХМД пропонував виконання таких завдань:

- встановлення тісної співпраці між органами Соцстраху, Страхкаси і закладів ОХМД з метою забезпечення регулярним меднаглядом і кваліфікованою меддопомогою застрахованих матерів і дітей;

- поглиблення роботи щодо надання допомоги безробітним матерям, зокрема розширення мережі ясел, організація будинків Комун для безробітних матерів;

- нормалізація соціальної допомоги самотнім матерям, наприклад, фонду соціальної допомоги самотнім матерям;

- організація кооперативних ясел;

- подальше удосконалення законодавства у сфері охорони і допомоги матері, а саме: розробити декрет про обов'язкову організацію ясел на підприємствах, де є жінки; продумати закон про встановлення державного нагляду (патронаж) за дітьми на чужому вигодовуванні або вихованні в іншій сім'ї внаслідок праці матері за межами дому;

- активізація питання про поширення державного страхування материнства на певні категорії матерів, не охоплених законодавством про соціальне страхування;

- проведення заходів щодо боротьби з абортами;

- підготовка до організації «Тижня допомоги матері-пролетарці» [323, арк. 108].

Зазначимо, що окремі з цих теоретичних питань були зrealізовані на практиці. Наприклад, щороку з 1 по 8 травня організовували Тиждень допомоги

матері-пролетарці, мета якого – «... зосередити пильну увагу різних верств суспільства, органів влади, професійних організацій на питанні допомоги матері та охороні материнства і дитинства» [485, арк. 191–192].

Основними завданнями комітету, створеного під час Тижня допомоги матері-пролетарці, були: організація і проведення агітаційної кампанії з питань «Про охорону материнства і дитинства», «Про охорону жіночої праці», «Про страхування материнства»; публікація в місцевій пресі статей на теми «Суд над матір'ю, що вбила свою дитину», «Боротьба з абортами», «Проституція і боротьба з нею». Зібрані за тиждень гроші перераховувалися в місцевий відділ Охорони Материнства і Дитинства для посилення його роботи з надання допомоги матерям [485, арк. 192].

У 1925 р. було завершено відновлення народного господарства, промисловість і торгівля вийшли на рівень 1913 р., запроваджено курс на індустріалізацію країни. Кардинальні зміни в економіці визначили основні шляхи, характер і темп розвитку радянської охорони здоров'я.

Інтереси країни вимагали забезпечення медико-санітарним обслуговуванням працівників провідних галузей промисловості. Відповідно до окресленого напрямку, розвивалась і система ОХМД. Швидкий прогрес промисловості в Україні і пов'язаний із цим інтенсивний ріст чисельності жінок-робітниць актуалізував проблему організації ясел на підприємствах. Як наслідок – ВУЦВК і РНК УСРР 5 березня 1925 р. ухвалили декрет «Про організацію ясел і кімнат для годування немовлят на промислових підприємствах з масовим використанням жіночої праці», згідно з яким підприємства з числом працівниць більше ніж 200 із розрахунку 1 місце на кожних 10 працівниць мали організувати ясла та кімнати для годування. Видатки на відкриття й утримання ясел розподілялися між підприємствами (55 %), НКОЗ (15 %) і НКП УСРР (30 %).

ВУЦВК і РНК УСРР 13 липня 1927 р. ухвалили постанову «Про розвиток і зміцнення роботи ясел і кімнат для годування дітей на промислових

підприємствах з масовим використанням жіночої праці», а 4 січня 1928 р. – постанову «Про забезпечення приміщеннями ясел на підприємствах, де масово використовується жіноча праця». Ці постанови зобов'язували місцеві виконкоми і промислові підприємства передбачати в планах житлового будівництва спеціальні приміщення для ясел так, щоб площа відповідала встановленим нормативам. Як результат – кількість постійних ясел у містах і число місць у них поступово збільшувалося. У 1929 р. у містах УСРР було 264 ясел, а кількість місць – 11 230. Крім того, у селах України в тому ж році налічувалося 2021 сезонних і 470 постійних ясел.

У квітні 1927 р. на черговій нараді працівників ОХМДу було прийнято резолюцію про розширення завдань консультацій з охорони материнства, а саме: введення в штат кожної консультації з охорони материнства акушерки для проведення патронажу вагітних; закріплення наявної мережі консультацій у сільській місцевості; організації при консультаціях шкіл материнства для навчання вагітних гігієни, підготовки їх до майбутнього материнства [485, арк. 192].

Заходи медичного характеру поєднувалися з соціально-економічними, що спрямовувалися на надання матеріальної допомоги працівницям села. У цьому аспекті варті уваги декрети ВУЦВК і РНК УСРР від 20 січня 1927 р. «Про спеціальний фонд охорони материнства і дитинства», від 10 листопада 1928 р. «Про фонд допомоги матері-селянці під час вагітності та пологів». Фонд надавав допомогу на такі потреби: оплату видатків транспорту у зв'язку з пологами; годування немовляти і поліпшене харчування матері; придбання для новонародженого речей першої необхідності; часткову оплату необхідної для господарства робочої сили; часткову оплату домогосподарки на час непрацездатності породіллі; влаштування літніх ясел та акушерських пунктів [375, арк. 161–162; 859, с. 135–136].

Щоб зміцнити фонд «Допомоги матері-селянці під час вагітності та пологів» та утворити постійні джерела надходження до нього, ВУЦВК та РНК у 1928 р. постановили встановити нарахування в розмірі 2 коп. на кожний платний рецепт в аптеці [418, арк. 16–18; 859, с. 136].

Отже, державною ініціативою у сфері охорони матері й дитини стало створення різних фондів підтримки, що надавали посильну матеріальну допомогу на різні потреби. Налагодження системи державного страхування стало передумовою формування напряму державної політики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в окреслений період.

У 1925 р. в УРСР, відповідно до рішення Українського з'їзду закладів ОХМДу, допологова допомога була переведена з лікувального відділу в систему охорони материнства й дитинства і стала невід'ємною частиною загальних заходів з охорони здоров'я матері й дитини. Не менша увага приділялась і здоров'ю жінок.

Поступово розширювалася мережа жіночих консультацій як закладів охорони материнства, завдання яких полягало у консультаційних порадах жінкам щодо гігієни вагітності, профілактики захворювання та ін. Про важливість цих закладів свідчать статистичні дані: у 1925/1926 р. жіночі консультації відвідало вже 78 % вагітних жінок в округах, 71 % – в містах та 67 % – у селах. За 1928–1931 рр. кількість жіночих консультацій зросла з 502 до 634, а молочних кухонь – з 243 до 347, а у 1933 р. – 811 [28]. Зауважимо, що в штат жіночих консультацій входили члени Ради соціальної допомоги, що мали надавати жінкам посилене харчування, а малозабезпеченим матерям – дитячий одяг, засоби гігієни, продукти тощо. На жаль, в роки голоду їх функціонування в містах було призупинено, а в селах – ліквідовано.

Зазначимо, що така система збереглася досі: допомога у зв'язку з пологами є важливим розділом роботи Управління лікувально-профілактичної допомоги дітям і матерям, які існували при всіх Міністерствах охорони здоров'я.

З 1925 р. набула подальшого якісного розвитку справа оздоровлення дітей. Для профілактики захворювань та збереження здоров'я дітей 23 березня 1926 р. постановою Малої Президії ВУЦВК створено центральні, округові та районні постійні Комісії Оздоровлення праці та побуту дитячого населення. Аналіз архівних джерел свідчить, що названі Комісії провели велику роботу «щодо втягнення широких верств населення до оздоровчої роботи й виявлення самодіяльності батьків зі збору коштів та фінансування оздоровчих заходів». Так, порівняно з 1925 р., у 1927 р. оздоровлення дитинства збільшилося на 134 % (50 тис. дітей в 1925 р. і 117 тис. дітей в 1927 р.), на 100 % зросла кількість сільських майданчиків, також у школах розгорнулася кампанія гарячих сніданків та майданчиків здоров'я тощо [375, арк. 35]. Крім дитячих майданчиків, в Україні з'являються дитячі оздоровчі санаторії, літні оздоровчі заклади. У 1927 р. вони охопили 90 тис. дітей, у 1928 р. – 100 тис., 1929 р. – 185 тис.

Про педагогічний аспект боротьби з безпритульністю свідчить організація дитячих клубів, колоній, технічних станцій, будинків творчості, які були відчинені для всіх бажаючих. У 1925 р. було відкрито Всесоюзний піонерський табір «Артек» (нині Міжнародний дитячий центр «Артек»), створений з метою оздоровлення, який згодом активно виконує функцію патріотичного, політичного та ідеологічного виховання молоді. Відтак аналогічні заклади створюються по всій країні. В 30-х рр. ХХ ст. в Україні масово відкриваються заклади позашкільної освіти нового типу – палаци піонерів та жовтенят, аналогів яких не було в жодній країні світу. Це були комплексні заклади, в яких поєднувалося цікаве дозвілля з відпочинком. Новостворені палаци залучали до своїх гуртків, секцій величезну кількість учнів, а також ставали головними методичними центрами позашкільної роботи [114, с. 24–27].

В окреслений період в Україні було започатковано унікальну систему закладів позашкільної освіти різних типів, яка набула найбільшого розквіту до кінця 80-х рр. ХХ ст.

На базі так званих виховних будинків та притулків для підкиднів створювалися будинки немовляти, завдання яких полягало у забезпеченні місця проживання немовлятам, від яких відмовилися батьки, або яких, в силу різних обставин, тимчасово вилучали з сім'ї. Їх різновидом були будинки для хворої дитини, в яких надавалося спеціальне лікування дітям [954, с. 26].

Основним напрямом у діяльності медпрацівників стало вдосконалення форм роботи дитячої поліклініки як центру охорони здоров'я дитини. Основною функцією такого закладу стає профілактична робота, що включає питання охорони здоров'я новонароджених, організацію харчування, оздоровчих заходів, контроль за фізичним і нервово-психічним розвитком дитини, активний лікарський і сестринський патронаж здорових дітей раннього віку, цілеспрямовану санітарно-освітню роботу із сім'єю. Зусилля медичних працівників спрямовувалися на поглиблення зв'язків і наступності у діяльності лікувально-профілактичних установ, що надавали допомогу матері і дитини: жіночих консультацій, пологових будинків, дитячих поліклінік, медико-генетичних консультацій, а також вдосконалення форм і методів медичного обслуговування дітей у дошкільних закладах і школах [387, с. 7].

Отже, архіважливою державною ініціативою стало створення дитячої поліклініки, яка, розширюючи сферу діяльності (профілактична, санітарно-освітня робота, лікарський і сестринський патронаж) поступово перетворювалася з медичного у заклад з охорони материнства й дитинства.

Радянський уряд сприяв і розвитку спеціалізованих видів медичної допомоги дитячому населенню. Прогресивною формою надання висококваліфікованої медичної допомоги стали республіканські (міжреспубліканські), крайові і обласні спеціалізовані центри. Велику наукову, організаційно-методичну і лікувальну роботу проводив Київський НДІ педіатрії, акушерства і гінекології, що за невеликий час діяльності став одним із провідних республіканських центрів охорони здоров'я матері і дитини. Саме науковцями

цього закладу було розроблено і знайшло широке застосування на практиці вдосконалені раціони харчування для дітей раннього віку – нові біологічні суміші-замінники жіночого молока, такі як «Віталакт», нові продукти лікувального харчування – «Холесол», «Антигіпоксин-2» [387, с. 7].

У сільській місцевості УСРР у 20-х рр. ХХ ст. організація соціально-педагогічної підтримки була на низькому рівні. Так, станом на 1925 р. 82 % стаціонарних закладів ОХМД, що охоплював консультації для жінок, акушерське відділення, молочну кухню «Крапля молока», та 87 % бюджету ОХМД припадало на місто [951, с. 71]. Завдання щодо усунення відмінностей між містом і селом зобов'язало організацію ОХМДу підвищити рівень обслуговування на селі до міських показників, організувати побут жінки та її дитини так само, як у місті. Насамперед йшлося про ясла і допомогу у зв'язку із пологами і народженням дитини, що передбачало перетворення сезонних ясел на постійні, розвиток базових ясел як зразкових, показових закладів, що сприяло росту ясельної мережі і створило базу для підготовки відповідної кількості ясельних працівників.

Постанови Раднаркому УСРР «Про забезпечення сільської місцевості медичною допомогою і про покращення матеріально-правового стану молодшого медичного персоналу» від 02 грудня 1925 р. і Оргбюро ЦК ВКП(б) від 22 червня 1925 р. та резолюції III Всесоюзної наради з охорони материнства й дитинства 1–7 грудня 1925 р. стали основою для формування сільської охорони здоров'я за єдиним планом [952, с. 5]. Ідея про організацію колгоспних пологових будинків набула широкого розповсюдження в УСРР. Уже станом на 1 січня 1936 р. функціонувало 1215 колгоспних пологових будинків із 3563 ліжками [47, с. 53–54].

У двадцятих роках в УРСР розпочався процес подальшого удосконалення сімейного законодавства. Так, у 1923 р. виникла потреба переглянути регулювання деяких питань сімейно-шлюбних відносин, у зв'язку з чим Народний

комісаріат юстиції УРСР прийняв тоді рішення про підготовку до видання нового сімейного кодексу.

30 травня 1926 р. був прийнятий Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР. Назва Кодексу повністю відбивала його систему, яка була досить своєрідною і складалася з 5 основних розділів: 1. Про сім'ю; 2. Про опіку та піклування; 3. Про шлюб; 4. Про зміну громадянами своїх прізвищ та імен; 5. Про визнання особи безвісно відсутньою або померлою [133].

Основні норми цього Кодексу ґрунтувалися на тих же принципах сімейного права, що були закладені в перших декретах.

В окреслений період в УРСР ухвалено ряд постанов, спрямованих на боротьбу з дитячою безпритульністю і бездоглядністю, посилення відповідальності батьків за виховання і догляд тощо. Зокрема, Постановою РНК СРСР від 31 травня 1935 р. «Про ліквідацію дитячої безпритульності і бездоглядності» обов'язок за своєчасне влаштування і забезпечення дітей-сиріт (призначення опікунів, скерування до дитячих будинків) покладено на голів відповідних міських і сільських Рад; надано право органам міліції штрафувати батьків у розмірі 200 крб. за хуліганство дітей; у разі неналежного догляду за дитиною дозволити органам НКСЗ порушувати питання перед судовими органами про передачу дитини в дитячий будинок із повною оплатою батьками вартості утримання [833, с. 3–5].

Стрімко розвивалась в окреслений період і мережа закладів ОХМДу (кількість консультацій зростає з 524 у 1929 р. до 738 у 1935 р., молочних кухонь – відповідно з 161 до 361, постійних ясел – з 306 до 2000). Але, як зазначала Є. Беліцька, не було забезпечено відповідної плановості у розгортанні сітки ОХМДу: «Сітка часто зростала самопливом, перевищуючи всі скромні передбачення органів ОХМДу, робота яких характеризувалася млявими темпами і недостатньою гнучкістю» [47, с. 40].

Такі стрімкі темпи щодо динаміки мережі закладів ОХМДу були характерні практично усім регіонам УРСР і навіть тим, які недавно увійшли до складу республіки. Наприклад, за даними архівних джерел, станом на 01 січня 1940 р. у Станіславській області було 308 установ охорони здоров'я, з них будинків санкультури – 1, пологових будинків у містах, селищах, селах – 4, акушерських пунктів – 93, дитячих і жіночих консультації – 14, ясел у містах і селищах – 1, будинків дитини – 2, молочних кухонь – 1 [838, арк. 1–2].

Наступним напрямом роботи організації охорони материнства і дитинства в окреслений період стала боротьба за підвищення якісних показників на всіх ділянках закладів ОХМДу, забезпечення диференційованого обслуговування матері й дитини. Відповідно, для результативності бюджет ОХМДу в 1936 р. зростає на 192 %, а саме – з 96,8 млн. до 282,8 млн., причому тільки 72,3 млн. передбачено на нову мережу, а 113,6 млн. – на підвищення рівня їхньої діяльності. Як наслідок – створено низку оздоровчих установ для дитинства, прогулянкових груп, кімнат матері і дитини на вокзалах, диференційованих ясел для хворих дітей. Водночас, за свідченням джерельних матеріалів, «якість педагогічної і медичної роботи ясел, особливо сільських, була іноді недостатньо високою» [47, с. 50].

Консультації ОХМДу, що перебудувалися на диспансерні методи роботи, почали практикувати різні види медичної допомоги дітям, організовували нозологічну діагностику, об'єднували довкола себе усі заклади ОХМДу і керували ними, у першу чергу обслуговуючи дітей у яслах. При цьому не завжди спостерігався належний рівень лікувальної допомоги, траплялися недоліки і в санкультурній, і у профілактичній роботі консультації, зокрема патронажі.

У роботі ОХМДської організації важливе місце почали займати нові цікаві форми педагогічної просвіти, а саме: батьківські конференції, батьківські університети, культпобутові походи, кутки дитини в родині. Однак і в цій царині відзначалося «відставання від нових ... вимог». Отже, «боротьба за якість

становить найважливіше сучасне завдання в справі ОХМДу» [47, с. 50–51]. Це свідчить про розвиток педагогічного напрямку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в УРСР.

Ще одним завданням ОХМДу в окреслений період було намагання допомогти жінці поєднати материнство з працею. З цією метою в 1935 р. видано декрет РНК СРСР, що зобов'язував усі підприємства відраховувати $\frac{1}{4}$ % заробітної плати на ОХМД. Як наслідок – було створено умови для максимального охоплення дитинства оздоровчими закладами спрощеного типу, а також організації масової виховної роботи з батьками, підвищення їх санітарно-культурного рівня, створення міцного громадського активу навколо закладів ОХМДу.

Висувалися до закладів ОХМДу і вимоги щодо забезпечення відповідного побутового обслуговування матері та її дитини. Є. Беліцька стверджувала [47, с. 52–53]: «Гігієнізація предметів широкого вжитку матері і дитини, запровадження стандартів дитячого одягу, меблів, іграшок; педагогізація хатнього оточення дитини, колективізація і оздоровлення різних сторін дитячого побуту (харчування, прогулянки тощо) та самокооперування населення на базі залучення батьківських коштів і праці – основні кроки на шляху реалізації завдань оздоровлення побуту».

Держава звернула належну увагу і на питання підготовки і підвищення кваліфікації кадрів для системи охорони дитинства. З цією метою в педагогічних училищах було введено курс «Дитяче право і охорона дитинства в СРСР», що складався з 4 частин (I частина «Загальне поняття про радянське дитяче право і охорону дитинства» – 6 уроків, II частина «Права неповнолітніх» – 12 уроків, III частина «Обов'язки неповнолітніх і міри, що застосовуються при їх невиконанні і при правопорушеннях» – 5 уроків, IV частина «Влаштування неповнолітніх, що залишилися без піклування батьків» – 18 уроків і 5 уроків для повторення). (Додаток Е) [833, с. 139–142].

Не оминуло реформування і питання соціальних стандартів, зокрема заробітної плати. Усвідомлення, що «педагогічні та медичні факультети в нас все ще занедбані ... і це великий недолік, що межує з порушенням інтересів держави», знайшло відображення в реформі вищої медичної школи, а саме в постанові Центрального Комітету Всесоюзної Комуністичної партії (далі – ЦК ВКП(б)) та РНК УСРР від 4 березня 1935 р. про збільшення заробітної плати медпрацівникам. Це, на думку її ініціаторів, «піднесло на нечувану висоту справу охорони здоров'я в цілому і медичних кадрів зокрема» [47, с. 51]. Реформа вищої медичної освіти зміцнила окремі педіатричні факультети, де готували лікарів для закладів ОХМДу. Розгорнулася велика робота з підвищення кваліфікації завідувачів і вихователів ясел, ясельних інструкторів, кухарок дитячих закладів, лаборанток молочних кухонь, патронажних сестер та ін. Значним досягненням стала і підготовка кадрів з охорони здоров'я та районних інспекторів ОХМДу.

Отже, у досліджуваній період вдалося досягнути певних успіхів щодо державних ініціатив у сфері охорони материнства та дитинства. Постійно вдосконалювалася та оновлювалася мережа установ ОХМДу, поліпшувалася медична допомога жінкам під час пологів, значна увага приділялася оздоровленню дітей тощо.

Як свідчить аналіз джерельних матеріалів, у 30-40 рр. ХХ ст. соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я посилювалися ухваленням низки постанов щодо багатодітних сімей та одиноких матерів. Зокрема, призначення і виплата державної допомоги здійснювалася відповідно до постанови ЦВК і РНК СРСР від 27 червня 1936 р. «Про заборону абортів і збільшення матеріальної допомоги багатодітним матерям», інструкцією Наркомздраву СРСР «Про порядок призначення і виплату державної допомоги багатодітним матерям», затвердженої постановою РНК СРСР від 22 травня 1937 р. № 828, інструкцією Наркомфіна СРСР і Управління Держбанку СРСР «Про порядок виплати державної допомоги багатодітним матерям», затвердженої

постановою РНК СРСР від 30 грудня 1937 р. № 2199. Розпорядженням ВР СРСР від 23 травня 1940 р. № 036-188 було видано «Порядок призначення і виплати допомоги багатодітним матерям в західних областях УРСР і БРСР», яке вступало в дію з 1 січня 1940 р., зміст якого представимо в додатку Д.

Із початком воєнних дій багато батьків, вчителів і учнів старших шкіл-інтернатів пішли на фронт. Заклади соціального виховання дітей були частково або повністю зруйновані. Тому однією з державних ініціатив стає проблема соціального захисту та забезпечення дітей-сиріт, безпритульних і бездоглядних дітей, кількість яких невпинно зростала.

В той час, коли батьки йшли на фронт, жінки та діти в тилу працювали на виробництві. Порушуючи всі умови праці, діти з 12–13 річного віку трудилися на заводах на токарних станках, збирали танки та іншу воєнну техніку [427]. Незважаючи на неправомірне використання дитячої праці, все ж робота на заводах забезпечувала дітям можливість повноцінного життя: житло, харчування та ін.

В цей складний період перед органами охорони здоров'я постали нові задачі, а саме – розгорнути мережу лікувально-профілактичної допомоги жінкам і дітям у складних умовах воєнного часу. В медико-санітарних частинах, що працювали на підприємствах, було відкрито акушерсько-гінекологічні і підліткові кабінети. Одночасно організовувалась мережа дитячих консультацій і лікарень.

Важливим кроком у цьому напрямку стає і питання профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності. З цією метою Постановою РНК СРСР від 23 січня 1942 р. «Про влаштування дітей, що залишилися без батьків» було передбачено провести комплекс заходів із попередження дитячої бездоглядності, а саме: розширити сітку прийомників-розподільників, куди відправляти дітей віком до 15 років; після двотижневого перебування в прийомнику, у разі неможливості повернення дітей батькам, спрямовувати дітей до 14 років у відповідні дитячі заклади або на патрунування, дітей, які старші 14 років, – на

роботу. Особам, що взяли на виховання (патронат) дітей, видавати через місцеві органи НКО щомісячну допомогу в розмірі 50 крб. на одну дитину.

Для виконання окресленої постанови 14 квітня 1943 р. було затверджено Положення про комісії щодо влаштування дітей, що залишилися без батьків. Метою Комісій стало «влаштування дітей, що залишилися без батьків, попередження дитячої бездоглядності і безпритульності, охорона прав неповнолітніх, працевлаштування підлітків» [833, с. 7]. Виконання поставленої мети зумовило, з одного боку, розробку заходів з попередження і боротьби з дитячою бездоглядністю і безпритульністю в містах і селах. З іншого – контроль за їх виконанням; узгодження діяльності органів народної освіти, охорони здоров'я і суспільних організацій із влаштування дітей, що залишилися без батьків і потребують допомоги; організацію завдяки суспільному активісти роз'яснювальній роботі щодо попередження дитячої бездоглядності і безпритульності й охорони прав неповнолітніх; сприяння дитячим будинкам здійснювати трудове виховання і професійне навчання дітей і в забезпеченні їхніх випускників необхідними умовами життя; спостереження за своєчасним постачанням дитячих закладів продуктами харчування, медико-санітарним станом будинків і медичним обслуговуванням дітей; формування активістів для практичної участі в роботі з влаштування дітей, що залишилися без батьків, і здійснення громадського контролю за роботою дитячих закладів, за умовами життя патронуваних і працевлаштованих дітей [833, с. 8].

З метою залучення різних верств населення до справи влаштування дітей, що залишилися без батьків, втратили з ними зв'язок, а також опинилися в несприятливих умовах, органи народної освіти організували громадську інспекцію з охорони дитинства та затвердили 23 лютого 1943 р. Положення про громадського інспектора з охорони дитинства. Згідно з цим документом, громадська інспекція створювалася для надання допомоги відділам народної

освіти усіх рівнів у справі патрунування, опіки, підтримки, усиновлення, працевлаштування дітей і підлітків.

Для виконання обов'язків, покладених на відділи народної освіти щодо влаштування дітей, що залишилися без батьків, і захисту особистих і майнових прав неповнолітніх було запроваджено посаду інспекторів охорони дитинства обласного, міського та районного рівнів. Відповідно до Положення про інспектора охорони дитинства відділу народної освіти, основними вимогами до кандидата на окреслене місце роботи була педагогічна освіта не нижча середньої, стаж педагогічної роботи не менше трьох років, із них один рік роботи у сфері охорони дитинства. Завдання міського та обласного інспекторів представлено в додатку Ж.

У роки війни сотні тисяч дітей втратили батьків, їм потрібно було забезпечити нормальні умови життя, виховання та навчання. 1942 р. РНК СРСР прийняла постанову «Про заходи із боротьби з безпритульністю серед дітей», згідно з якою розпочинається відновлення і розбудова дитячих будинків та інтернатних установ. В результаті започаткованої у цьому напрямку державної ініціативи – у 1943 р. на звільнених українських територіях було відкрито 95 дитячих будинків для 8456 дітей-сиріт, дітей, батьки яких загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни або під час окупації українських земель. Кількість дитячих будинків та інтернатів з кожним роком війни, не дивлячись на складні економічні умови, невпинно зростала. Якщо у 1944 р. їх налічувалося 107, то станом на 1945 р. число закладів інтернатного типу сягнуло 400, де виховувалося близько 48 тисяч дітей [932, с. 241, 468]. Підтримуваний державою, поширився рух усиновлення дітей-сиріт; працювали групи подовженого дня, відкривалися дитячі їдальні та дитячі майданчики.

Незважаючи на воєнний час у досліджуваний період в інтернатних установах активізувалася гурткова робота, яка спрямовувалася на поглиблення практичних знань з основ технічних дисциплін, агрономії, зоотехніки. Вихованці

інтернатних закладів набували навичок самообслуговування, у шкільних майстернях виготовляли меблі, предмети побуту, наочність для навчання, шили одяг, працювали на пришкільних ділянках або підшефних колгоспах. Всі форми трудового виховання учнів інтернатних закладів стали невід'ємною складовою освітнього процесу як під час занять, так і у позаурочній діяльності. Велика увага надавалася підвищенню виховного потенціалу суспільно-корисної праці. Так, у газеті «Правда» від 24.03.1942 р. зазначалося, що важливою і необхідною умовою реалізації виховної функції освітніх закладів є залучення школярів до посильної участі у весняно-літніх роботах у полі й на городах, до збирання металобрухту і роботи в майстернях, до заготівлі палива для школи; до допомоги сім'ям фронтовиків [537, с. 37].

У освітньому процесі особливу увагу було приділено військово-патріотичному, трудовому та фізичному вихованню. Активно організовували роботу шкільні і громадські молодіжні об'єднання: учками, комсомольська й піонерська організації; поширювався «тимурівський рух». У позаурочний час вихованці шкіл-інтернатів допомагали вести господарство сім'ям фронтовиків, самотнім, літнім людям. Діти виступали з концертами в госпіталях, у військових частинах, на промислових та сільськогосподарських підприємствах.

Отже, в досліджуваній період державні ініціативи були продиктовані складними умовами воєнного часу – велика кількість безпритульних і бездоглядних дітей зумовила потребу уряду взяти курс на відновлення і розбудову дитячих будинків та інтернатних установ.

Під кінець Другої світової війни державні ініціативи відзначалися посиленням охорони материнства і дитинства та допомоги вагітним жінкам, багатодітним та самотнім матерям, розширенням мережі дитячих закладів і покращенням медичного і побутового обслуговування жінок і дітей.

Так, відповідно до розпорядження ВР СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотнім

матерям», було встановлено почесне звання «Мати-героїня» (для матерів, що народили 10 і більше дітей) і нагородження орденом «Материнська слава» трьох ступенів (для матерів, що народили 7, 8, 9 дітей) і медаллю «Медаль материнства» двох ступенів (для матерів, що народили 5, 6 дітей) та збільшено удвоє норми додаткового продовольчого пайка вагітним жінкам і матерям, що годують. Як зазначено в архівних джерелах: «Цей Указ являється історичним документом, новим прекрасним виявом піклування радянської держави про дітей, матерів, про зміцнення сім'ї» [634, арк. 11–12].

Новий закон гарантував допомогу багатодітним і самотнім матерям, розміри яких представлено в додатку І. Згідно із новим законом значно збільшувалася допомога вагітним жінкам. Державну відпустку було збільшено з 63 до 77 календарних днів (35 днів до пологів і 42 дні – після), при складних пологах – до 91 дня [634, арк. 12].

Самотня мати на основі ст. 4 Закону 1944 р. мала право за власним бажанням передати дитину в дитячий заклад (дім дитини, дитячий дім) на утримання і виховання повністю за державний рахунок. Окрім того, самотня мати могла назад забрати свою дитину із дитячого закладу [834, с. 205].

За даними архівних джерел, у 1944 р. державою було виділено для допомоги жінкам-матерям і дітям 433,5 млн. крб. [834, с. 12].

10 листопада 1944 р. було прийнято Постанову РНК СРСР «Про заходи щодо розширення мережі дитячих закладів і покращення медичного і побутового обслуговування жінок і дітей». Відповідно до нового законодавства, РНК СРСР зобов'язав РНК усіх союзних республік розширити мережу додаткових дитячих закладів (дитячі ясла, консультації, садки, спеціальні будинки матері-дитини, будинки відпочинку для вагітних жінок) та відновити роботу медично-лікувальних закладів ОХМДу. Як результат, станом на 1944 р., наприклад, у Станіславській області було відновлено роботу 28 жіночо-дитячих і дитячих консультацій у містах і селах, 2 молочні кухні, 1 дитячу лікарню, 5 ясел міських і

сільських, 5 пологових будинків, 3 будинки немовлят, 16 дитсадків, що охопили 583 дітей.

Проте, незважаючи на розпочату роботу, наявна кількість медично-лікувальних закладів ОХМДу не відповідала потребам. Наприклад, за планом 1945 р. у Станіславській області мало бути 50 садків із 2630 дітьми. Про це йдеться і в архівних джерелах: «Хай буде соромно керівникам Облздороввіділу, що по області немає жодного будинку матері і дитини, не організовано жодного будинку відпочинку для вагітних жінок, одиночок, для ослаблених матерів, що годують немовлят. Орієнтуватися лише формально на доведення жіночих і дитячих закладів до рівня передвійського часу – це буде політично-неправильним» [634, арк. 14–15]. Варто зауважити, що схожа тенденція була характерна для всієї УРСР, адже необхідні були серйозні матеріальні ресурси, щоб забезпечити соціальну підтримку матері й дитині в економічно складний для держави час.

Однак, як свідчить аналіз архівних джерел, незважаючи на «суворі умови воєнного часу, піклування про матір і дитину не тільки не послабило, а навпаки набуло більш широких розмірів» [634, арк. 10]. Так, відповідно до Указу 1944 р., асигнування на заклади мережі ОХМДу збільшилися практично в 2,5 рази: якщо у 1941 р. було виділено 2 699 900 крб., то в 1944 р. – 6 679 500 крб. [634, арк. 11].

Таким чином, державні ініціативи щодо соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства спрямовувалися: у правовій сфері (нормативно-правові акти, боротьба з безпритульністю й бездоглядністю, створення ДСІ, ЦРЗД); у сфері охорони здоров'я (покращення медичного обслуговування жінок і дітей, розширення комплексу ОХМД); у сфері освіти: 1) розширення мережі дошкільних закладів, розбудова дитячих будинків та інтернатних закладів; 2) організація позашкільної освіти: палаци творчості, літні табори, громадські і молодіжні об'єднання. Однак державні ініціативи у соціальній сфері допоки залишалися поза увагою урядовців.

Державні ініціативи окресленого періоду набули подальшої практичної реалізації в зазначених вище сферах через державну політику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства досліджуваного періоду (1945 – 1991 р.), зміст якого представимо у 3.3.

3.3 Державна політика у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (1945–1991 р.)

Здійснений науковий пошук, представлений у Р. 1 та презентоване авторське бачення окреслених категорій (див. п. 1.2.) дозволяє розглядати «соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства як напрям державної політики.

Розглядаючи державну політику заявленого періоду ми дійшли висновку, що перебуваючи у складі СРСР, УРСР була практично позбавлена власної державницької позиції, а всі нормативно-правові документи республіки були ідентичні союзним. Тому правове поле щодо соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства досліджуваного періоду становили закони СРСР та УРСР.

Ставлячи перед собою завдання забезпечити дитинство підростаючому поколінню по закінченні Другої світової війни стратегічним завданням державної політики стає відбудова й розширення мережі дитячих установ, які практично були зруйновані в роки війни та мали забезпечити потреби дітей на безкоштовне виховання в яслах, дитячих садках і майданчиках, у школах подовженого дня, літніх таборах, збільшення мережі шкіл-інтернатів; уведення в освітніх закладах безкоштовних сніданків, обідів; безкоштовне забезпечення підручниками. 5 червня 1945 р. РНК УРСР прийняла постанову «Про розширення мережі дитячих садків і покращення їх роботи», відповідно до якої планувалося розширення мережі дошкільних закладів. Зважаючи на стан здоров'я дітей – відкривалися санаторні дитячі садки чи санаторні групи, у яких діти з ослабленим здоров'ям

забезпечувались необхідним харчуванням та постійним медичним доглядом. Тут діти перебували цілодобово впродовж 3 – 6 місяців. Також, враховуючи потребу жінки-матері у професійній самореалізації – створюються цілодобові дитячі садки та окремі групи.

Повоєнний період характеризувався відновленням системи ОХМДу. В 1947 р. з'являється нова форма обслуговування жіночого населення – *профогляди*. За ініціативою А. Лур'є в 1950 р. вперше почали надавати гінекологічну допомогу дівчатам. Задля цього в Києві та інших містах при жіночій консультації було відкрито *кабінети фізичного розвитку дівчат*.

Важливою для справи охорони материнства й дитинства була спеціальна постанова ЦК КП(б)У від 12 грудня 1950 р. «Про засоби покращення роботи дошкільних закладів і медичного обслуговування жінок і дітей», що визначала програму дій органів і закладів охорони здоров'я в першій п'ятирічці. Довоєнна мережа закладів ОХМДу була відновлена. Економіка країни зростала, створюючи об'єктивні можливості для подальшого розвитку всієї системи охорони здоров'я.

У другій половині ХХ ст. у системі роботи закладів ОХМДу окреслюється освітній підхід соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Вважаємо за необхідне зауважити, що педагогічні аспекти в діяльності закладів ОХМДу були впродовж їх існування і реалізувалися за допомогою словесних методів навчання (лекцій, бесід, ознайомлення з методичною літературою з проблем охорони здоров'я). Відтак із метою медико-педагогічної просвіти майбутніх матерів при закладах ОХМДу з'являється нова форма організації навчання – кабінети відповідального батьківства, що втілювали першовитоки соціально-педагогічних ідей. Наприклад, відповідно до наказу № 233 від 10 квітня 1965 р. та № 870 від 20 лютого 1966 р. Івано-Франківським облздороввідділом при жіночій консультації і в поліклініці було створено кабінети: гігієни і фізичного розвитку дівчат; безпліддя; невідкладної контрацепції, психопрофілактичної підготовки вагітних до пологів; медико-педагогічної

підготовки матерів з догляду за дітьми; профілактики та діагностики жіночих та дитячих захворювань, де лікарі читали лекції та проводили тематичні семінари [479, арк. 64]. Зокрема, у 1968 р. лікарем кабінету гігієни і фізичного розвитку дівчат Івано-Франківської жіночої консультації було прочитано 17 лекцій на теми: «Гігієна дитячого віку», «Особиста гігієна», «Гігієна дівчат» та ін.; проведено 250 бесід із працівниками шкіл, дитячих садків, матерями, які приводять дітей у садки. Акушерами-гінекологами в області було прочитано 651 лекцію для 27 815 осіб на тему «Про шкідливість абортів» [480, арк. 22, 66]. Зауважимо, що у подальшому проблема відповідального батьківства активізувалася з розвитком соціальної педагогіки у ХХІ ст. (див. наступні розділи).

Можливість поєднувати трудову діяльність із материнством забезпечувала жінкам і створена широка мережа державних дитячих закладів – ясла, комбінати «ясла-садок», сезонні дитячі заклади, групи та школи подовженого дня, які дозволяли матерям після закінчення декретних відпусток продовжити трудову діяльність чи навчання [818, с. 16–17].

Окрім того, в Україні діяло кілька видів дитячих закладів з постійним і довготривалим перебуванням у них дітей, а саме: будинки малюка, дитячі будинки та школи-інтернати. Будинок малюка був закладом, призначеним для виховання та надання медичної допомоги дітям до чотирирічного віку, дітям-сиротам, підкинутим дітям, дітям осіб, що не мали можливості для їх виховання, та дітям з дефектами фізичного або психічного розвитку. Для дітей від трирічного до шістнадцятирічного віку, позбавлених батьківського піклування, було організовано дитячі будинки, у яких забезпечувалося їх утримання, навчання та виховання. А для дітей та підлітків шкільного віку, які не мали необхідних умов для виховання в родині, було створено школи-інтернати, у яких діти проживали впродовж навчального року. На прохання батьків або осіб, які їх заміняють, дітей відпускали додому на свята, вихідні або канікули [818, с. 18–19].

У сільській місцевості поширеними стають сезонні дитячі ясла і дошкільні майданчики, метою яких, відповідно до Інструкції про порядок організації, утримання і роботи сезонних дитячих ясел і дошкільних майданчиків у колгоспах УРСР (1955) було виховання, оздоровлення й догляд за дитиною у літній період, що дозволило жінці-матері приймати активну участь у виробничому й громадському житті колгоспу [242, с. 10–18].

Отже, загалом саме створення мережі дитячих закладів визначало державну політику щодо досліджуваної проблеми.

Ще одним пріоритетом державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства стає соціальна допомога багатодітним і самотнім матерям. Згідно із Указами Президії ВР СРСР від 25 листопада 1947 р. «Про розмір державної допомоги багатодітним і самотнім матерям», від 19 травня 1949 р. «Про поліпшення справи державної допомоги багатодітним і самотнім матерям і поліпшення умов праці і побуту жінок», задекларовано такі положення:

1. Державна допомога призначалася і виплачувалася матерям, які мають двох дітей, при народженні третьої і кожної наступної дитини.

2. Виплата державної допомоги багатодітним матерям здійснювалася у розмірах, які представлено в додатку К [803, с. 180].

Загалом, упродовж післявоєнного десятиріччя розмір державної допомоги багатодітним і самотнім матерям суттєво зріс, що свідчить про активізацію соціального забезпечення в першій половині ХХ ст. в Україні. Державну політику було спрямовано на соціально-педагогічну підтримку матері й дитини.

До початку 60-х рр. ХХ ст. було практично завершено відновлення зруйнованої під час війни і фашистської окупації мережі ОХМДу. Протягом 1951–1955 рр. гостро постала проблема покращення рівня медичної допомоги, впровадження у практику досягнень медицини. Окреслені завдання впливали з наказу Міністерства охорони здоров'я УРСР від 31 січня 1951 р. «Про заходи з

покращення профілактичного і медичного обслуговування жінок і дітей», відповідно до якого особливу увагу приділено завершенню об'єднання пологових будинків із жіночими консультаціями, підвищенню рівня підготовки лікарів, посиленню контролю за якістю лікувально-профілактичної діяльності закладів ОХМДу.

Заходи, що проводила радянська влада, а також розширення світогляду жінок, дали змогу відмінити чинний закон про заборону абортів. Наказом ВР СРСР від 23 листопада 1955 р. «Про відміну заборони абортів» жінкам надано право самостійно вирішувати питання материнства. У такий спосіб було створено умови для попередження складних наслідків позалікарняних абортів. Згодом, 26 березня 1956 р., ухвалено розпорядження ВР СРСР «Про збільшення тривалості відпусток у зв'язку з вагітністю і пологами», відповідно до якого 77 календарних днів замінили на 112 (56 до і 56 після пологів). Якщо пологи вважалися складними, то тривалість післяпологової відпустки збільшувалася до 70 днів.

29 червня 1956 р. № 879 було затверджено «Порядок призначення і виплати допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям». 14 січня 1960 р. Центральний Комітет Комуністичної Партії Радянського Союзу (далі – ЦК КПРС) і Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову «Про заходи подальшого покращення медичного обслуговування і охорони здоров'я населення СРСР», у якій було визначено головні завдання охорони здоров'я на найближчий період і вказано шляхи їх реалізації. Як результат – у 1966 р. на допомогу материнству виділено 654 млн. крб. (у 1940 р. – 56 млн.). Обсяг державної допомоги багатодітним і самотнім матерям у 1940 р. склав 123 млн., а в 1966 – 456 млн. крб. На утримання дитячих садків, ясел та інших дитячих закладів витрачено 3520 крб., що у 8 разів перевищувало показники 1940 р. [798, с. 63].

Отже, державна політика як напрям соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в УРСР у 50–60 рр. ХХ ст. у сфері охорони здоров'я

була спрямована на покращення профілактичного і медичного обслуговування жінок і дітей.

У другій половині ХХ ст. соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства, репрезентована теоретичними надбаннями видатних представників вітчизняної та зарубіжної історії педагогіки, знаходить практичне втілення в роботі загальноосвітніх шкіл, сприяє організації народних університетів педагогічних знань (далі – НУПЗ), шкіл матері, кабінетів педагогічної освіти батьків, консультаційних пунктів з питань сімейного виховання, розвитку педагогічної пропаганди, покликаних надавати освітні послуги матері.

Школи матері в УРСР вперше було організовано в Луганській, Сталінській, Миколаївській, Черкаській, Полтавській, Вінницькій і Волинській областях в 1959–1960 рр. Вони розгорнули бурхливу діяльність щодо методичної психолого-педагогічної допомоги батькам у вихованні дітей з раннього віку в сім'ї [883, с. 126]. Положення про школу матері було затверджено Міністерством освіти УРСР 11 листопада 1960 р. (Додаток Л 1) [1014].

Школа матері мала відділи переддошкільного і дошкільного виховання (відповідно до цього було розроблено навчальні плани та програми) (Додаток М). Заняття в цих відділах провадилися в різні дні один раз на місяць. Отже, матерям надавалася можливість пройти курс навчання на обох відділах і одержати знання про виховання дітей різних вікових груп. У школі матері слухачі отримували знання з психології, фізіології, санітарії й гігієни та основ переддошкільної і дошкільної педагогіки [1014, с. 5; 883, с. 126].

Таким чином, у школах поєднували теоретичні лекції та доповіді з практичними порадами та практичними заняттями, зокрема застосовувалися такі форми роботи з батьками, як лекції і консультації, вечори запитань і відповідей, конференції батьків з обміну досвідом виховання дітей, практичні заняття, екскурсії, організації виставок, випуск бюлетенів і стінгазет, перегляд науково-

популярних і художніх кінофільмів на теми виховання дітей [600, с. 7; 883, с. 126].

У жовтня 1965 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про подальші заходи допомоги жінкам-матерям, що працюють на підприємствах і заводах». Цією постановою було передбачено створення в школах спеціальних груп продовженого дня для учнів 1–4 класів, організація продажу гарячих сніданків для всіх школярів та гарячого харчування для дітей групи продовженого дня. Отже, проблема соціально-педагогічної підтримки щодо реалізації права матері на поєднання роботи з материнством на державному рівні вирішувалася шляхом створення умов догляду за дітьми.

Велася робота із педагогізації батьків і в загальноосвітній школі. На необхідності «... постійно вдосконалювати навчально-виховний процес у школах та інших навчальних закладах, зміцнюючи єдність навчання і виховання, співробітництво школи, сім'ї і громадськості у вихованні дітей і молоді» [285, с. 76] було наголошено, зокрема, у постанові Верховної Ради СРСР «Про стан народної освіти і заходи по дальшому вдосконаленню загальної середньої, професійно-технічної, середньої спеціальної і вищої освіти в СРСР» (липень 1973 р.), відповідно до якої в заклади освіти широко впроваджувався педагогічний всеобуч, педагогічна пропаганда та ін.

Одним із шляхів успішного розв'язання завдання соціально-педагогічної підтримки щодо надання освітніх послуг матері стала організація *педагогічного всеобучу*, про що зазначалося в методичних документах: «...Назріла життєва потреба здійснення педагогічного всеобучу батьків та інших вихователів з метою озброєння їх необхідною системою науково-педагогічних знань, набуття основ майстерності вихователя, підвищення культури сім'ї» [517, с. 4].

Як свідчать наш науковий пошук, у загальноосвітніх школах практикували колективні (батьківські збори, лекторії, конференції для батьків, відкриті уроки, практикуми, вечори «запитань і відповідей» та ін.) та індивідуальні (відвідування

сімей учнів вдома, бесіди, консультації та ін.) форми педагогічного вчєобучу [425, с. 9].

В 1987 р. Міністерством просвіти СРСР було підготовлено «Типову програму «Педагогічний всеобуч батьків школярів», яка призначалася для використання насамперед при покласній організації занять, відтак широко використовувалася і в інших формах педагогічної просвіти (педагогічні лекторії, педагогічні консультпункти, масові заходи та ін.) та послужила взірцем для роботи радянської системи освіти. Відповідно – віднайдено значну кількість різних програм для роботи з батьками, які вирізнялися специфікою організації й різноманітністю підходів та рекомендацій щодо планування просвіти батьків тощо.

З метою педагогізації батьків відповідно до постанови колегії Міністерства освіти УРСР і президії Республіканської ради Педагогічного товариства УРСР від 25 липня 1984 р. при школах створювали кабінети педагогічної освіти батьків Додаток Л 2 [555, с. 43–53] та консультаційні пункти з питань сімейного виховання (Додаток Л 3) [555, с. 54–64].

Наш науковий пошук засвідчив, що в Україні в ХХ ст. масовою формою допомоги батькам та школі на шляху виховання молодого покоління стала *педагогічна пропаганда* У зв'язку з цим М. Задесенець зазначив: «Накопичено значний досвід проведення педагогічної пропаганди, покращився її зміст, форми і методи, зросли хороші лекторські кадри, видано багато корисних книг і брошур на допомогу лекторам і батькам з питань сімейного виховання» [214, с. 1].

Основною ланкою системи пропаганди педагогічних знань стала робота з батьками учнів загальноосвітніх шкіл. Це зумовлено наступними причинами. По-перше, саме школі належала провідна роль у формуванні особистості дитини. По-друге, у школі склалися найсприятливіші умови для систематичної (упродовж 10 років) роботи з батьками. По-третє, у школі працювали найбільш кваліфіковані педагогічні кадри, здатні використовувати в пропагандистській роботі не тільки

здобутки сучасної педагогічної науки, але й свої щоденні спостереження, досвід спілкування з дітьми [940, с. 123].

Найбільш популярними формами організації педагогічної пропаганди з сім'єю були: робота із залученням громадських організацій, до складу яких входили батьки; батьківські збори, лекції-бесіди, педагогічні гуртки, педагогічні консультації, відвідування родини вдома, виклики батьків до школи, відвідування батьками окремих шкільних уроків тощо. Серед колективних форм організації педагогічної пропаганди варто окремо виділити педагогічні гуртки, завдяки яким батьки не лише отримували необхідні знання з педагогіки та дитячої психології, але й самі поширювали ці знання серед менш активних членів батьківської громадськості [861, с. 91].

Великі сподівання щодо реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти покладалися і на НУПЗ. Про це, зокрема, читаємо у методичних матеріалах окресленого періоду: «Ці університети повинні стати справжніми центрами озброєння батьківського активу науково-педагогічними знаннями і мати належні їм форми організації та керівництва» [556, с. 3]. В Україні в ХХ ст. НУПЗ став потужним рушієм педагогічного всеобучу батьків. На це вказують і статистичні дані: якщо до 1959 р. існувало лише чотири педагогічні батьківські університети (Київський (1957), Дніпропетровський (1955), Миколаївський (1956) та Одеський (1959)), то станом на 1 січня 1960 р. їх уже налічувалось 121, а кількість слухачів в окремих із них становила 500–600 осіб [556, с. 3]. У 1963 / 64 н.р. в Україні діяв 401 НУПЗ із 85 578 слухачами, а у 1985 р. навчанням вже було охоплено 2,5 млн. батьків. Найвищий відсоток слухачів НУПЗ зафіксовано в Дніпропетровській, Кримській, Кіровоградській, Херсонській та Чернівецькій областях [555, с. 4].

Як свідчить аналіз джерельної бази, мета НУПЗ полягала в підготовці фахівців з основ сімейного виховання, покликаних надавати кваліфіковану соціально-педагогічну підтримку дітям і їхнім батькам. Про це йдеться у збірці

«Організаційно-методичні документи щодо здійснення покласного педагогічного всеобучу батьків», де зазначено: «Народний університет педагогічних знань служить не тільки формою підвищення педагогічної культури батьків. Він повинен готувати помічників школі у справі організації батьківської громадськості для участі в позакласній роботі з учнями і в наданні допомоги батькам у вихованні дітей за місцем проживання» [517, с. 9–10].

НУПЗ створювалися як самостійні заклади на громадських засадах у складі відділів: дошкільного виховання, сімейного виховання, позашкільного виховання. За терміном навчання вони поділялися на одно-, дво- або трирічні. Однорічними зазвичай були університети для батьків дошкільнят. Дво- або трирічна програма навчання була розрахована на батьків школярів. Існували і так звані університети «постійної дії», у яких батьки здобували освіту впродовж всього періоду навчання їх дітей. Такі університети працювали при школах Полтави, Дніпропетровська, Львова [867, с. 445].

НУПЗ для батьків в Україні в ХХ ст. виконував два завдання: з одного боку, він був навчальним закладом і забезпечував постійним слухачам можливість глибоко й детально вивчити систему педагогічних знань. З іншого – НУПЗ був центром педагогічної просвіти для широких верств суспільства – епізодичних відвідувачів окремих його заходів. Звідси й різноманітність форм навчальної роботи: одні з них покликані забезпечувати тільки навчання постійного контингенту, інші – і навчання, і просвіту як постійного контингенту, так і епізодичних відвідувачів. Відповідно, до перших відносяться групові форми навчальної роботи (групова лекція, бесіда, семінар, практичні та лабораторні заняття, практикуми), до інших – масові (публічні лекції, конференції, тематичні вечори, зустрічі, диспути та ін.). Практикували НУПЗ також індивідуальні форми навчання, а саме: індивідуальні консультації, оформлення стінгазети та ін. [425, с. 29–32; 858, с. 323].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що відповідно до постанови уряду від 8 жовтня 1968 р. «Про поліпшення роботи народних університетів», діяльності НУПЗ за досліджуваного періоду було дано високу оцінку «як однієї з важливих форм просвітницької роботи в масах, пропаганди педагогічних знань, ефективного використання трудящими вільного часу для підвищення своєї освіченості і культури» [627, с. 6].

У січні 1983 р. Президією Республіканської ради Педагогічного товариства УРСР та Радою НУПЗ при Міністерстві освіти УРСР було схвалено Положення про районний (міський) НУПЗ для батьків (Додаток Н), у якому передбачено такі розділи: загальні положення; структура й організація навчального процесу; права й обов'язки слухачів; керівництво роботою; матеріальна база; звітність про роботу; відзначення активістів; у лютому 1985 р. – Положення про присудження звання «Зразковий» народному університету педагогічних знань (Додаток П) [555, с. 6–13].

Отже, НУПД, які стали провідною громадською формою педагогічної освіти батьків, відіграли визначальну роль у реалізації соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства у сфері освіти в Україні у другій половині ХХ ст.

Таким чином, державна політика як напрям соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в УРСР у сфері освіти була спрямована на педагогізацію дорослого населення шляхом впровадження у загальноосвітні школи педагогічного всеобучу батьків, поширення педагогічної пропаганди, відкриття мережі закладів для батьків – шкіл матері, НУПЗ та ін. з метою підготовки дорослого населення до батьківства.

Одним із важливих напрямів державної політики тогочасного уряду щодо дітей і підлітків було задоволення їхніх освітніх і культурних потреб. Зважаючи на те, що більшість часу діти проводили в школі, уряд постановою Ради Міністрів СРСР «Про організацію шкіл з подовженим днем» від 15 лютого 1960 р. розпочав

кампанію організації шкіл і груп подовженого дня. Державна політика підтримки у цьому напрямку проводилася цілеспрямовано. Якщо у 1960/1961 н.р. в Україні налічувалося 104 шкіл подовженого дня та 3542 груп подовженого дня, які відвідувало 131,8 тис. дітей, то станом на 1964/1965 н.р. їх кількість відповідно склала 824 і 9672, в яких навчалося 517,1 тис. дітей [729, арк. 7].

Важливою умовою соціально-педагогічної підтримки дитинства була організація харчування дітей у школі. У постанові Ради Міністрів УРСР від 25 лютого 1951 р. № 903 «Про роботу їдалень і буфетів для учнів в школах Української РСР» основним завданням виокремлювалося розширення матеріальної бази дитячого харчування. В квітні 1964 р. згідно зі спільним наказом по республіканським Міністерствам торгівлі, освіти, охорони здоров'я та правління УКООПСІЛКІ «Про додаткові заходи в подальшому покращенні обслуговування харчуванням учнів загальноосвітніх шкіл» [382] учнів забезпечували гарячим харчуванням, а діти 1–4 класів безкоштовно отримували молоко, що було одним із напрямів здорового харчування державної політики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я.

Ще одним важливим заходом у сфері охорони здоров'я стали систематичні профілактичні медичні огляди дітей у школі. Така робота мала на меті не тільки медичне обслуговування, але, насамперед, санітарно-гігієнічну просвіту учнів, що є важливим напрямом державної політики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Наступним кроком державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства стало транспортне забезпечення школярів, а саме, відповідно до Постанови Президії ВР УРСР «Про безкоштовний проїзд школярів, які проживають у сільській місцевості» від 13 серпня 1965 р. [632] визначався порядок безкоштовного проїзду школярів з віддалених місць.

Незважаючи на те, що Постанова виконувалася не в усіх регіонах України, все ж держава робила важливі кроки щодо підтримки дітей.

У повоєнні роки державна політика уряду спрямовувалася на відновлення повноцінного функціонування інтернатних установ не лише для дітей-сиріт, а й для дітей із неповних родин, для дітей, які не мали умов для виховання у сім'ї.

Відправним документом стала Постанова «Про організацію шкіл-інтернатів», прийнята Радою Міністрів СРСР і ЦК КПРС 29 червня 1956 р., в якій було приділено увагу питанню соціального захисту дітей, що потребують підтримки з боку держави. У жовтні 1956 р. Рада Міністрів СРСР і ЦК КПРС приймає Постанову «Про заходи по дальшому розвитку мережі шкіл-інтернатів в Українській РСР», яка зобов'язувала до практичних кроків у розгортанні мережі шкіл нового типу [575].

У липні 1963 р. в Міністерстві освіти УРСР було розроблено та затверджено організаційні заходи щодо розвитку мережі шкіл-інтернатів усіх типів на період 1964–1970 рр., якими передбачалося будівництво шкіл-інтернатів переважно у сільській місцевості, розширення мережі санаторних шкіл-інтернатів, охоплення навчанням дітей, які перехворіли на поліомієліт, туберкульоз, та дітей з вадами фізичного та розумового розвитку [578, с. 510].

Умови відкриття й функціонування санаторних шкіл-інтернатів, харчування та медичного обслуговування дітей в них регламентувалися Постановою Ради Міністрів УРСР від 23.08.1967 р. № 560. Відкриття санаторних закладів розпочалося у 1968–1969 рр.: частину загальноосвітніх шкіл-інтернатів було перепрофільовано у санаторні, що сприяло забезпеченню поєднання тривалого оздоровлення, лікування та реабілітації з навчанням і вихованням дітей та підлітків в умовах охоронно-лікувального режиму. В результаті розпочатої роботи у 1970/71 н.р. в Україні функціонувало 442 загальноосвітні школи-інтернати з контингентом 169,3 тис. дітей. З них у 56 загальноосвітніх санаторних школах-інтернатах навчалася 12,6 тис. дітей [655]. У 70-80-ті рр. ХХ ст. на базі

шкіл-інтернатів загального типу було створено 24 санаторні школи-інтернати для дітей із захворюваннями органів дихання, травлення та серцево-судинної системи [578, с. 514].

Отже, державна політика досліджуваного періоду була спрямована на підтримку дітей, які перебували в школах-інтернатах.

Важливою складовою соціальної політики будь-якої держави є сімейна (включає заходи, спрямовані на охорону дитинства, материнства, передбачає сприятливу політику зайнятості тощо) й демографічна (включає заходи, спрямовані на зміну демографічних факторів, таких, як народжуваність, смертність і міграція) політика. Так, у 70-х рр. ХХ ст. було прийнято ряд документів про шлюб та сім'ю. Зокрема, Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР 1969 р., складений на основі Закону ВР СРСР і союзних республік «Про затвердження Основ законодавства СРСР і союзних республік про шлюб і сім'ю» визначав піклування про материнство й дитинство як одне з найважливіших завдань радянської держави, Згідно закону, держава брала на себе допомогу у догляді за дітьми шляхом будівництва мережі дитячих садків, ясел та ін. дитячих закладів. Документ і знайшов широке висвітлення на сторінках тогочасних періодичних видань. Зокрема рубрики «Закон гарантує», «Юридична консультація», «Поради юриста», що були започатковані в журналі «Радянська жінка» знайомили громадськість з таких питань як: надання різноманітних пільг, розміри допомоги працюючим жінкам, удовам, матерям-одиначкам та іншим соціально незахищеним категоріям, порядку прийняття на роботу і звільнення жінок, тривалості робочого дня та ін. [188, с. 25].

Офіційна перевага моделі сім'ї, зосередженої навколо матері, закріплювалась також в Конституції СРСР (1977), Конституції УРСР (1978) та низки постанов, що були ухвалені в 70-х рр. ХХ ст. й визначали роль жінки в суспільстві як «... трудівниці-матері, виховательки дітей і домогосподарки» [217, с. 50]. Важливим пріоритетом державної політики стає орієнтація на надання

допомоги жінці у сім'ї та побуті: передбачалося покращення умов для виховання молодого покоління; зростання матеріальної допомоги сім'ям з дітьми; розширення пільг матерям, що працюють; введення допомоги на дітей; збільшення кількості оплачуваних днів для догляду за хворою дитиною; установлення для всіх жінок-трудівниць декретної відпустки в розмірі повної заробітної плати незалежно від трудового стажу тощо. Як зазначав Г. Симоненко: «Право на працю, відпочинок, охорону здоров'я, житло, освіту і соціальне забезпечення – ці найважливіші права людини, закріплені в Основному законі нашої країни – Конституції СРСР. У СРСР діє і розвивається державна система соціального забезпечення. Вона гарантує допомогу і підтримку з боку держави у всіх випадках» [775, с. 3]. Про соціальну спрямованість закону та пріоритетність охорони материнства й дитинства в ньому писали А. Козлов та В. Савченко: «... охорона материнства і дитинства забезпечується в нашій країні цілим комплексом соціальних, економічних, правових заходів, з-поміж яких важливе місце займає матеріальна допомога. Ця допомога включає надання різної допомоги: у зв'язку з вагітністю і пологами, на народження дитини, на догляд за дитиною до досягнення нею одного року, багатодітним і самотнім матерям, на дітей з малозабезпечених сімей, на дітей-інвалідів з дитинства» [292, с. 50].

Соціально-педагогічна підтримка дитини починалася з охорони жінки-матері та піклування про неї. Так, 19 грудня 1969 р. прийнято «Основи законодавства СРСР та союзних республік про охорону здоров'я», у яких розділ 5 стосувався безпосередньо окресленої проблеми – «Охорона материнства і дитинства. Гарантії охорони здоров'я матері і дитини». Зокрема, у статті 38 розділу 5 наголошено: Материнство в СРСР охороняється та заохочується державою; жінкам створюються умови, що дають змогу поєднувати працю з материнством; забезпечується правовий захист, матеріальна і моральна підтримка материнства і дитинства; охорона здоров'я реалізується широкою мережею закладів матері й дитини, наданням жінці відпустки у зв'язку із вагітністю та

пологами з виплатою допомоги з соціального страхування; встановленням перерв для годування дитини, заборонаю застосування праці жінок на важких та шкідливих підприємствах, переведенням вагітних жінок на легшу роботу зі збереженням середньої заробітної плати, покращенням та оздоровленням умов побуту та праці, державною допомогою родині та іншими заходами в порядку, який встановлений законодавством СРСР та союзних республік. З метою охорони здоров'я жінки їй надано право самій вирішувати питання про материнство [729, с. 599].

У контексті заявленої державної політики заборонялося відмовляти жінці у прийомі на роботу або знижувати заробіток у зв'язку з вагітністю або годуванням дитини. Керівники, що порушували це положення, притягалися до кримінальної відповідальності. Звільнення вагітної жінки чи матері, що годувала, було можливим лише у випадку ліквідації підприємства. Після закінчення післяпологової відпустки жінці дозволено брати додаткову відпустку без збереження заробітної плати, але зі збереженням місця роботи та безперервного трудового стажу [735, с. 11].

У ст. 39 «Основи законодавства СРСР та союзних республік про охорону здоров'я» зазначалось, що установи охорони здоров'я забезпечують кожній жінці кваліфікований медичний нагляд за перебігом вагітності, лікувально-профілактичну допомогу матері та новонародженій дитині та стаціонарну медичну допомогу при пологах [729, с. 599; 872, с. 199]. На практиці це мало означати широкомасштабне зведення пологових будинків, розширення кількості акушерських та гінекологічних ліжок, що підтримувало демографічні ініціативи державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Законодавство про працю передбачало гарантії та пільги, які дозволяли жінці поєднувати роботу на виробництві з материнством. Так, ст. 71 «Основ законодавства СРСР та союзних республік про охорону здоров'я» наголошувала,

що жінкам надаються відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами впродовж 56 календарних днів до пологів та 56 (у разі ускладнень або народження двох та більше дітей – 70) календарних днів після. За умови загального трудового стажу не менше ніж один рік, жінкам надавалася частково оплачувана відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею одного року з виплатою допомоги з державного соціального страхування. Окрім того, жінці-матері, відповідно до поданої заяви, передбачалася додаткова відпустка без збереження заробітної плати по догляду за дитиною до досягнення нею півтора року [872, с. 199–200].

У сфері соціальної підтримки Радою Міністрів СРСР було затверджено постанову від 12 серпня 1970 р. «Порядок призначення і виплати допомоги малозабезпеченим, багатодітним сім'ям та самотнім матерям» [966, с. 40]. Відповідно до державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства допомога з багатодітності призначалась і виплачувалась матерям при народженні третьої і кожної наступної дитини. Народження третьої дитини передбачало разову допомогу матері, а четвертої і кожної наступної – одноразову і щомісячну допомогу, що виплачувалася з дворічного віку дитини до досягнення нею п'яти років.

Державна допомога на утримання і виховання дітей виплачувалася також і самотнім матерям за умови, якщо у свідоцтві про народження дитини був відсутній запис про батька [966, с. 43; 872, с. 201].

Державна політика у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у 70-х рр. ХХ ст. спрямовувалася на збільшення дотацій. Так, якщо в 1950 р. на витрати у зв'язку з вагітністю і пологами, доглядом за дитиною було виділено 175 млн. крб., на обслуговування дітей у дитячих закладах – 96 млн. крб., на державну допомогу багатодітним і самотнім матерям – 123 млн. крб., то у 1971 р. такі самі витрати відповідно склали 942 млн. крб., 200 млн. крб. та 431 млн. крб., тобто практично в 5, 2 і 3 рази більше [461, с. 485–486].

Постановою від 1 грудня 1973 р. «Про покращення забезпечення допомоги у зв'язку з вагітністю, пологами і доглядом за хворою дитиною» Рада Міністрів СРСР у зв'язку з вагітністю та пологами встановила допомогу в розмірі 100 відсотків зарплати впродовж всього періоду, а також 30 руб. одноразової допомоги при народженні дитини (при народженні двох і більше дітей – допомога передбачалась на кожную) [775, с. 6–7]. Лікарняні листи і допомогу на дитину, що не досягла 14 років, мали видаватися на період, упродовж якого дитина потребувала догляду, але не більше ніж 7 календарних днів, при цьому самотніми матерям, вдовам і розлученим жінкам лікарняні листи по догляду за дітьми, що не досягли 7 років, мали видаватися на період до 10 календарних днів [735, с. 7].

З метою подальшого збільшення матеріальної допомоги сім'ям з дітьми, 12 вересня 1974 р. Постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про подальше збільшення матеріальної допомоги малозабезпеченим родинам, які мають дітей» було введено допомогу на дітей сім'ям, у яких сукупний прибуток не перевищував 50 крб. на місяць. Допомога призначалась та виплачувалась у розмірі 12 крб. щомісячно на кожную дитину до досягнення нею 8-річного віку. Введення окресленого виду дотацій було новим соціально-економічним заходом, спрямованим на підвищення добробуту сімей [775, с.7; 872, с. 201].

Розглядаючи допомогу сім'ям у вихованні дітей як важливий напрям соціальної програми поступу суспільства, уряд УРСР у 80-х рр. ХХ ст. увів у дію низку постанов задля поліпшення матеріального стану сімей та створення кращих умов для розвитку здорової молоді. Основним завданням держави стало: «Забезпечити виховання міцного молодого покоління з гармонійним розвитком фізичних і духовних сил. Забезпечити щасливе дитинство кожній дитині – одне з найбільш важливих і благородних завдань суспільства» [803, с. 3]. Окреслене вирішувалися шляхом постійної соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, що була інструментом державної соціальної політики УРСР на законодавчому рівні. Як зазначав А. Тура: «Високе правове становище жінки,

турбота про здоров'я матері і дитини було закріплене в законодавчих актах і спрямоване на створення системи державного безкоштовного медичного обслуговування» [735, с. 6]. Вона передбачала заходи щодо зміцнення здоров'я матері і дитини, охорону праці жінок, утримання і виховання дітей у дитячих закладах, надання соціальних пільг у зв'язку з доглядом за дитиною.

Зокрема, 22 січня 1981 р. було ухвалено постанову ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про посилення державної допомоги сім'ям з дітьми». Відповідно до неї передбачалося: введення триденної відпустки для матерів, які мають двох і більше дітей віком до 12 років; право на додаткову відпустку по догляду за дітьми без збереження заробітної плати терміном до двох тижнів; першочергове право на отримання щорічної відпустки в літній або зручній для них час та пільги для матерів, які виховували п'ятьох та більше дітей або дитину-інваліда [872, с. 202].

Встановлювалася виплата одноразової допомоги матерям, які працюють або навчаються з відривом від виробництва в розмірі 50 руб. при народженні першої дитини і 100 руб. – при народженні другої і третьої. Збільшено також державну виплату одиноким матерям до 20 руб. щомісячно на кожну дитину до досягнення нею віку 16 років (студентам, які не отримували стипендію, – до 18 років) [872, с. 202].

Відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 2 вересня 1981 р. «Про порядок введення частково оплачуваної відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею одного року та інших заходів для посилення державної допомоги родинам, що мають дітей» для матерів, які працюють і мають трудовий стаж не менше ніж один рік, а також для жінок, що навчалися з відривом від виробництва, вводилася частково оплачувана відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею одного року. Одночасно передбачалося надання жінкам-трудівницям додаткової відпустки без збереження заробітної плати по догляду за дитиною до

досягнення нею півтора-два роки зі збереженням безперервного трудового стажу і стажу роботи за спеціальністю [775, с. 60–61; 872, с. 202].

Матерям, які працюють, незалежно від стажу роботи, а також жінкам, що навчалися з відривом від виробництва, при народженні дитини видавалася одноразова допомога в такому розмірі: 50 крб. – при народженні першої дитини; по 100 крб. на кожну дитину – при народженні другої і третьої дитини. З 1 грудня 1981 р. було підвищено розміри державної допомоги одиноким матерям до 20 крб. щомісячно на кожну дитину, а також продовжено термін виплати допомоги з 12 до 16 років.

Виплати у зв'язку з декретною відпусткою призначалися відповідно до Положення про порядок забезпечення допомоги за державним страхуванням, затвердженого постановою Президіуму ВЦСПС від 12 листопада 1984 р. Зокрема, відзначено, що названий вид допомоги надавався на 56 календарних днів до пологів і 56 календарних днів після. У разі складних пологів або народженні двох і більше дітей відпустка продовжувалася до 70 днів. Розмір допомоги у зв'язку з народженням дитини визначався Постановою Ради Міністрів СРСР від 2 вересня 1981 р. У відзначений період були чинними також Постанова Ради Міністрів СРСР від 12 серпня 1970 р. «Про порядок призначення і виплати допомоги малозабезпеченим, багатодітним сім'ям та самотнім матерям» та Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про подальше збільшення матеріальної допомоги малозабезпеченим родинам, які мають дітей» від 12 вересня 1974 р., що свідчило про їх доцільність і важливість у сфері соціальної підтримки материнства й дитинства.

Допомога одиноким матерям призначалася і виплачувалася органами соціального забезпечення до досягнення дітьми 16 років (студентам, що не отримували стипендії, – 18 років). Самотня мати, що мала чотирьох і більше дітей, отримувала щомісячну допомогу за двома статтями Закону: як багатодітна і як одинока мати. «Ці заходи, – стверджувала Е. Фролова, – спрямовані на те, щоб

забезпечити раціональне поєднання суспільного і сімейного виховання дітей, полегшити становище матері, яка працює, зменшити відмінності щодо рівня життя сімей, у яких є діти, створити сприятливі умови для життя і побуту молодих сімей» [775, с. 5].

Про важливість законодавства 80-90-х рр. ХХ ст. свідчать думки В. Козлова та В. Савченко: «Допомога сім'ям у вихованні, – наголошують автори, – розглядається як важлива частина соціальної програми радянського суспільства. Вона ставить за мету полегшити становище матерів, які працюють, створити сприятливі умови для життя і побуту молодим сім'ям, підняти рівень життя сімей, що мають дітей і бездітних» [292, с. 51–53].

На законодавчому рівні вирішувалися також питання охорони материнства й дитинства у випадку втрати годувальника. Відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 9 січня 1986 р. «Про виплату вдовам, що мають дітей, але не отримують на них пенсію у випадку втрати годувальника, державної допомоги, встановленої для одиноких матерів», з 1 січня 1986 р. призначалася і виплачувалася державна допомога в розмірі 20 крб. щомісячно на кожну дитину до досягнення нею 16 років:

- вдовам, що втратили годувальника, але не отримували на дітей пенсії;
- жінкам, що розлучилася з батьком дітей до його смерті і не отримували на дітей пенсію або аліменти [967, с. 82].

На державному рівні вирішувалося і питання соціальної допомоги дітям, батьки яких ухилялися від сплати аліментів. Так, відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 6 лютого 1984 р. «Про введення тимчасової допомоги на неповнолітніх дітей в період розшуку їх батьків, що ухиляються від сплати аліментів», право на допомогу мали мати, батько, опікун, що не отримували встановлених їм за рішенням суду аліментів у зв'язку з ухилянням боржника від їх сплати. Спочатку допомога призначалася в таких розмірах: на одну дитину – 20 крб., на двох дітей – 30 крб., на трьох дітей – 40 крб., на чотирьох і більше

дітей – 50 крб. щомісячно. У 1986 р. розмір тимчасової допомоги на дітей було підвищено і склало 20 крб. на кожную дитину [967, с. 101–102].

Важливим аспектом державної політики України за досліджуваного періоду стала дозвіллева діяльність. Соціальними інституціями, де реалізувалася соціально-педагогічна діяльність у дозвіллевій сфері було сімейне дозвілля; центри дитячої та юнацької творчості; територіальна громада як інститут соціального виховання; клубні установи за місцем проживання, загальноосвітні заклади, парки культури та відпочинку, заклади оздоровлення та відпочинку (дитячі культурно-оздоровчі табори, дитячі спортивні школи), дитячі бібліотеки, театри та ін.

Відповідно до постанови Міністерства освіти УРСР від 1974 р. «Про покращення організації відпочинку піонерів і школярів», державна політика радянського уряду спрямовувалася на забезпечення потреб підростаючого покоління щодо оздоровлення та відпочинку [974, с. 131–137]. Найефективнішою формою дозвілля учнів під час канікул були табори різного спрямування: заміські; санаторії; міські; колгоспні; оздоровчі; спортивні; військово-спортивні; туристські; профільні; табори праці і відпочинку; табори піонерського і комсомольського активу; шкільні [246, арк. 23].

Великою популярністю в досліджуваній період користувалися літні школи, що передбачали денне перебування в них дітей. Така форма літніх канікул була корисною дітям, адже забезпечувала їм цікаве дозвілля з ровесниками впродовж дня і батькам, які в силу зайнятості не мали змоги наглядати і опікуватися підростаючим поколінням. Відтак, слід зауважити, що незважаючи на цілеспрямовану державну політику у сфері дозвілля, цікавим і повноцінним літнім відпочинком всі діти не забезпечувалися. На державному рівні діяла програма безкоштовного оздоровлення тільки для пільгових категорій дітей.

Особливе місце в системі дитячих таборів займали піонерські табори цілорічної дії. На території України це були Всесоюзний республіканський

піонерський табір «Артек» та республіканський піонерський табір «Молода гвардія», основним завданням яких було не тільки оздоровлення, а й підтримка й розвиток інтелектуального потенціалу, формування гармонійно розвиненої особистості, соціальне виховання та ін. З визнанням незалежності України піонерські табори було реорганізовано в дитячі центри.

Державна політика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства формувалася через ЗМІ. У 50–80-х рр. ХХ ст. на території СРСР, і в тому числі на УРСР, доступним був асортимент періодичних видань для різних вікових груп, а саме: для дошкільнят та молодших школярів – «Барвінок», «Мурзилка», «Веселі картинки», для дітей середнього віку – «Піонер», «Вогнище», «Юний технік», «Юний натураліст», «Моделіст-конструктор», «Юний технік», «Юний натураліст», «Моделіст-конструктор» та ін. У сфері дитячої газети монополію захопила «Піонерська правда». Зазначимо, на сторінках періодичної преси було опубліковано багато творів, що увійшли до «золотого фонду» дитячої літератури, а також різні цікаві рубрики, які не тільки формували читацький інтерес, але й сприяли соціалізації дітей.

Телебачення та радіо висвітлювали і науково-пізнавальні та розважальні програми морально-виховного змісту із показом мультфільмів для дітей зокрема, «Будильник», «АБВГДейка», «Піонерська зоря», «Юний піонер», «Надобраніч, діти», «В гостях у казки», «Дитяча година» та ін.

Друкувалися спеціалізовані журнали і для жінок – «Радянська жінка», «Робітниця», «Селянка», які не лише інформували жіночу аудиторію, а й формували громадську думку щодо позиції та становища жінок у тогочасному суспільстві, пропагували певні погляди, ідеї тощо. Також жіноча преса містила рубрики про виховання й навчання дітей, сімейні цінності, поради, розради та ін. Науково-популярних характер мали і деякі телепередачі для жінок, зокрема, «Для вас, батьки», «Для вас, жінки», «Здоров'я», «Мамина школа» та ін.

Таким чином, соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні у ХХ ст. стала справою державного значення. Державна політика спрямовувалась у правовій сфері (оновлення законодавчої бази у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення); у сфері охорони здоров'я (зміцнення здоров'я матері і дитини, охорона праці жінок), у сфері освіти (педагогізація батьків, організація просвіти, дозвіллева діяльність дітей), у соціальній сфері (надання державної допомоги та соціальних пільг) та ін.

З'ясовано, що державна політика у ХХ ст. створила передумови для започаткування четвертого періоду (1991 р. – сьогодні – модернізація соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства), що визначив розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХІ ст. у сфері забезпечення послуг і потреб матері й дитини (представлено в четвертому розділі).

Висновки до третього розділу

Здійснений історико-педагогічний аналіз розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХ ст. – на початку ХХІ ст. дав змогу, на основі визначених критеріїв (соціально-педагогічний, правовий, історичний, політичний), виділити чотири етапи розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у визначених хронологічних межах, кожен із яких мав характерні особливості й відображав теорію і практику досліджуваної проблеми:

Перший період – 1905–1918-ті роки – зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні, що визначалося:

- ухваленням першої програми охорони державою материнства й дитинства;
- ухваленням Закону «Про соціальне страхування у разі хвороби» (1912 р.);
- відкриттям закладів «Крапля молока» та їх структурних підрозділів (інституцій «Консультаційна Рада», «Рада Соціальної Допомоги», «Дім Самотньої

Матері»), які сприяли розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я;

- активною діяльністю Товариства захисту материнства й дитинства, що просувало ідеї щодо: переваг грудного вигодовування, визнання материнства працею, яка має оплачуватися на державному рівні, популяризації патронажу;

- відкриттям відділу охорони материнства й дитинства (ОХМД) у складі новоутвореного Народного Комісаріату соціального забезпечення, на який було покладено: надання громадянської рівноправності жінці; боротьбу з дитячою смертністю; соціальне виховання дітей та створення належних умов для їхнього оздоровлення, забезпечення матеріально-технічної бази.

Установлено, що, незважаючи на те, що термін «охорона материнства й дитинства» увійшов до наукового обігу лише за радянської доби, а термін «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства» – з розвитком соціальної педагогіки в Україні, фактично державні ініціативи у сфері охорони материнства й дитинства, а також механізми їхньої реалізації було започатковано в досліджуваний період.

Другий період – 1918–1945-ті роки – державні ініціативи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, що передбачали:

у правовій сфері:

- оновлення законодавчої бази сфери охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, що стосувалося пропаганди здорового способу життя, природного вигодовування дітей та раціонального догляду за ними, дитячого харчування, навчання профілактики захворювань, боротьби з безпритульністю і бездоглядністю, активізації роботи ясел і кімнат для годування дітей на промислових підприємствах з масовим використанням жіночої праці, ухвалення низки постанов щодо багатодітних сімей та одиноких матерів;

- створення:

дитячої соціальної інспекції, Центральної Ради захисту дітей, Центральної Ради захисту материнства і дитинства;

спеціального фонду охорони материнства і дитинства, фонду допомоги матері-селянці під час вагітності та пологів;

надзвичайної комісії – Центральної Комісії Допомоги Дітям, що відкривала дитячі будинки для безпритульних; виділяла соціальні пайки немовлятам безробітних матерів, дітям до 4 років і вагітним жінкам; організовувала пункти харчування під назвою «Мати і дитина» або «Молочно-роздаткові пункти» і нічні притулки для дітей та матерів; відкривала денні дитячі будинки;

у сфері охорони здоров'я:

- формування мережі закладів ОХМДу, покликаних надавати соціальну, профілактичну, медичну, педагогічну, юридичну допомогу матері й дитині;

- створення науково-дослідних інститутів ОХМДу з мережею базових закладів, технікумів ОХМДу, різних стаціонарних та заочних курсів;

у сфері освіти:

- розширення мережі дошкільних закладів, розбудова дитячих будинків та інтернатних закладів;

- організація позашкільної освіти;

- ініціювання педагогічних заходів («День дитини», «Тиждень захисту дітей», Всеукраїнський місяць допомоги дітям, «Тиждень бездоглядної і хворої дитини», «Тиждень допомоги матері-пролетарці» та ін.);

- активізація громадської ініціативи (Всеукраїнське товариство охорони дитинства, Товариство допомоги-спасіння-захисту-друзів дитини та ін.);

- використання в діяльності ОХМДу нових форм педагогічної просвіти (батьківські конференції, батьківські університети, кутки дитини в родині).

Установлено, що державні ініціативи в соціальній сфері у визначений період залишалися поза увагою урядовців.

Третій період – 1945–1991 р. – позначений формуванням державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, що передбачала:

у правовій сфері:

- оновлення законодавчої бази у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення;

у сфері охорони здоров'я:

- розширення мережі закладів ОХМДу;
- покращення медичного та профілактичного обслуговування й охорона здоров'я жінок і дітей;

у сфері освіти:

- педагогізація батьків (педагогічне просвітництво (всеобуч), педагогічна пропаганда) та організація просвіти (відкриття народних університетів педагогічних знань, шкіл матері, кабінетів відповідального батьківства);
- розширення мережі дитячих закладів, позашкільних установ;

у соціальній сфері:

- підвищення розміру матеріальної допомоги сім'ям з дітьми, вагітним жінкам, багатодітним та самотніми матерями;
- започаткування почесного звання «Мати-героїня», ордену «Материнська слава», медалі «Медаль материнства».

Встановлено, що державна політика у ХХ ст створила передумови розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні за доби державної незалежності (1991 р. і до сьогодні), яка збігається з четвертим періодом розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства та характеризується модернізацією забезпечення послуг і потреб матері й дитини (більш докладно про це – у четвертому розділі).

Основні результати розділу відображено в наукових працях автора: [858; 859; 860; 861; 862; 863; 866; 867; 871; 872; 875; 876; 878; 881; 883; 1103; 1104].

РОЗДІЛ 4

ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В ДЕРЖАВНОМУ Й НЕДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ В УКРАЇНІ ЗА ДОБИ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

4.1 Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я

Наш науковий пошук підтвердив, що проблема збереження здоров'я матері й дитини була і є однією з найбільш актуальних у світі, оскільки безпосередньо пов'язана з проблемою існування держави. Так, у Всесвітній декларації з охорони здоров'я (1988 р.) наголошено на тому, що ступінь успішності державної суспільної політики може визначатися ступенем її турботи про здоров'я населення, адже достатній рівень здоров'я створює міцний фундамент стійкого економічного зростання [232, с. 35–40].

В Україні з часів проголошення незалежності відбулися різноманітні політичні, економічні та соціальні реформи. При цьому процеси, пов'язані з трансформацією суспільства, створенням принципово нової моделі економіки, супроводжуються гострою і тривалою соціально-економічною кризою. Як наслідок – значно погіршилися умови життя, а відповідно, й здоров'я більшості українців. Особливо інтенсивно в окреслений період почала розвиватися соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я. Незважаючи на те, що якість і доступність медичних послуг залежить від ресурсів (фінансів, матеріально-технічної бази медичних закладів, укомплектованості кадрами та їх фаховості), фінансування системи охорони здоров'я залишилося практично незмінним із часів СРСР: ґрунтувалося на принципі загального оподаткування, що й забезпечувало надання безкоштовної медичної допомоги.

Вважаємо за необхідне зауважити, що, здобувши незалежність, Україна обирає курс на покращення нормативно-правової бази щодо охорони здоров'я матері й дитини, заохочення до материнства.

У 1991 р. Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права людини [301], підписала Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей і розробила план дій щодо її реалізації. У документах зазначено, що вирішення проблем охорони здоров'я матері та дитини, у т.ч. медичного забезпечення залежить від соціального та економічного статусу жінки [107].

Питання охорони здоров'я матері й дитини регулюються відповідними актами законодавства України, що визначають організаційні, правові, економічні та соціальні засади охорони здоров'я. Зокрема, ст. 49 Конституції передбачено надання безоплатної медичної допомоги, державне фінансування відповідних, медико-санітарних, соціально-економічних і оздоровчо-профілактичних програм та ін.

Розглянемо законодавче оформлення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я.

Підтримці та охороні основних прав жінки присвячено спеціальні розділи в Кодексі законів про працю України (КЗпП України) і Законі України «Про охорону праці» (1992, з наст. змінами і доп.). Зокрема, відповідно до ст. 179 КЗпП України «на підставі медичного висновку жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнення пологів – 70) календарних днів після пологів, починаючи з дня пологів» [676]. Упродовж цього терміну за жінкою зберігається заробітна плата в повному обсязі.

Згідно з Кодексом законів про працю України жінки мають право на трирічну неоплачувану відпустку по догляду за дитиною зі збереженням робочого місця і трудового стажу. Окрім цього, у разі потреби жінка-матір може взяти

відпустку без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у медичному висновку, до досягнення дитиною шестирічного віку.

Жінкам, які мають немовлят і працюють, ст. 183 КЗпП визначено спеціальні перерви для годування дитини в робочий час які оплачуються за середнім заробітком» [676].

Питання безпеки праці жінок регламентується Кодексом законів про працю України (ст. 174 та 175), ст. 14 «Охорона праці жінок» Закону України «Про охорону праці». Відповідно до них наказом Міністерства охорони здоров'я від 29.12.1993 р. затверджено Перелік важких робіт та робіт із шкідливими й небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок, а також граничні норми підймання і переміщення ними важких речей.

Зауважимо, що реалізація жінкою її біологічної функції материнства зумовлює проблему забезпечення гарантій щодо збереження місця праці або можливості працевлаштування у зв'язку з вагітністю або відпусткою по вагітності та пологах. Правові норми стосовно цього питання включено до Кримінального кодексу України [345].

Законодавством України про працю визначається порядок застосування праці дітей. Вік, з якого дозволено приймати дитину на роботу, становить 16 років (ст. 21 Закону «Про охорону дитинства»). Діти, які досягли 16-річного віку, мають право на підприємницьку діяльність (ст. 22). Держава гарантує соціальний захист: дітей, які перебувають у несприятливих умовах та екстремальних ситуаціях; дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей-інвалідів і дітей з вадами розумового або фізичного розвитку; дітей, уражених ВІЛ-інфекцією та хворих на інші невиліковні й тяжкі хвороби; дітей-біженців, дітей, які постраждали від стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф (ст. 24, 25, 26, 28, 29, 30 Закону «Про охорону дитинства»). Забороняються: участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах; утворення дитячих воєнізованих організацій та формувань; пропаганда серед дітей війни і насильства. Закон передбачає

відповідальність осіб (цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідно до законів України) за порушення законодавства про охорону дитинства (ст. 35 Закону «Про охорону дитинства»).

Наш науковий пошук засвідчив, що в умовах демографічної кризи, зниження життєвого рівня більшої частини населення, погіршення репродуктивного здоров'я населення все більшої медико-соціальної значимості набуває питання планування сім'ї як резерву в зниженні материнської й дитячої смертності, профілактики захворювань, які передаються статевим шляхом і збереження здоров'я населення. Зазначимо, що право планування сім'ї та вільне відповідальне батьківство як невід'ємне право кожного громадянина ООН проголосила ще в 1968 р. У 1974 р. було визнано право кожної людини і кожної країни займатися плануванням сім'ї на державному рівні.

Вважаємо за необхідне зауважити, що планування сім'ї як суттєвий елемент первинної медичної допомоги в багатьох країнах світу та в Україні включає такі основні види діяльності:

- консультивання населення з питань планування сім'ї;
- організація служб планування сім'ї;
- забезпечення населення засобами контрацепції;
- поширення роботи зі статевого виховання дітей і підлітків, підготовки педагогів та батьків з питань сексуального розвитку дітей;
- підвищення доступності та якості медичних послуг у службі планування сім'ї та ін. [519].

У контексті вирішення проблеми планування сім'ї 11 червня 1997 р. Міністерством охорони здоров'я України видано наказ № 180 «Про організацію роботи медичних центрів планування сім'ї та репродукції людини», яким затверджено типові положення про центри й кабінети планування сім'ї. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 листопада 2013 р. затверджено положення про центр планування сім'ї та репродукції людини, яким передбачено

такі види роботи : організаційно-методична, консультативна, лікувально-діагностична, статистично-аналітична, навчальна, координаційна, просвітницька, міжнародна та ін. [598].

За час реалізації Національної програми планування сім'ї створено ефективно діючу службу планування сім'ї в Україні: 25 обласних, два міських, 415 районних центрів планування сім'ї в основному на базі лікарень, які надають акушерсько-гінекологічну допомогу [519].

Основною інституцією щодо подолання кризової тенденції у відтворенні населення у державі є Український державний (регіональний) **Центр планування сім'ї**, що створюється як самостійний або в структурі акушерсько-гінекологічних лікувально-профілактичних закладів.

Основною метою роботи Центру планування сім'ї є сприяння народжуваності здорової та бажаної дитини, покращення репродуктивного здоров'я населення.

Основними завданнями Центру є організаційно-методична, консультативна, навчальна, високоспеціалізована медична допомога за наступними напрямками:

- розроблення стратегічних напрямів діяльності в частині репродуктивного здоров'я та нормативних положень з питань удосконалення діяльності служби планування сім'ї (ПС);
- упровадження міжнародного досвіду, а також рекомендацій ВООЗ з питань ПС;
- координація взаємодії громадських, міжнародних та інших організацій з ПС, а також відповідних асоціацій;
- створення ефективної політики у формуванні та збереженні репродуктивного здоров'я, доступності послуг ПС для населення, зокрема в сільській місцевості, інформованості населення щодо методів попередження небажаної вагітності та забезпечення населення контрацептивами;
- підвищення кваліфікації спеціалістів щодо питань ПС та ін. [903, с. 105–106].

Загалом констатуємо, що в контексті досліджуваної проблеми Центр планування сім'ї покликаний надавати соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні послуги матері й дитині.

Зважаючи на важливість покращення становища сім'ї, охорони материнства та дитинства, КМУ ухвалив Постанову «Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства» (1998 р.), якою передбачено комплекс заходів, спрямованих на зміцнення системи соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, а саме: забезпечити акушерські стаціонари медичним обладнанням та апаратурою для первинної респіраторної реанімації новонароджених; удосконалити нормативно-правову базу стосовно захисту жінок від усіх видів насильства; привести у відповідність до норм міжнародного права законодавство України з питань материнства та дитинства; рекомендувати створити у закладах вищої освіти кафедри медичних знань та охорони материнства й дитинства та ін. [667]. Зазначимо, що, незважаючи на те, що не всі положення постанови вдалося практично зреалізувати, – окреслені кроки сприяли розвитку соціально-педагогічної материнства й дитинства в соціальній сфері, сфері освіти та охорони здоров'я.

Важливу роль для дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства мало законодавство у сфері охорони здоров'я, зокрема «Концепція безпечного материнства» (29.03.2002 р.) та заходи щодо реалізації Концепції безпечного материнства на 2002–2005 рр.» (15.10.2002 р.), програма «Репродуктивне здоров'я нації до 2015 року» (27.12.2006 р.), Концепція Загальнодержавної програми «Здоров'я–2020: український вимір» (31.10.2011 р.) та ін.

Так, основна мета «Концепції безпечного материнства», затвердженої розпорядженням КМУ від 29 березня 2002 р., – вирішення питань щодо забезпечення сприятливих умов для збереження здоров'я жінок і

новонароджених, найповнішої реалізації батьківських функцій та підвищення ролі й місця інституту материнства в суспільстві [319].

Відповідно до Концепції, поліпшення служби планування сім'ї, збереження репродуктивного здоров'я жіночого населення передбачає:

- створення системи охорони репродуктивного здоров'я населення з дитячого віку та надання необхідної медичної допомоги для його забезпечення; розширення і зміцнення системи оздоровлення та реабілітації дівчат-підлітків;
- сприяння народженню бажаних дітей в оптимальний віковий період жінки;
- створення перинатальних центрів;
- зменшення непланованих вагітностей, скорочення кількості абортів;
- зниження рівня гінекологічних захворювань, материнської та дитячої смертності, невиношування і безпліддя;
- створення на робочих місцях умов, які сприяють безпечному материнству, і забезпечення відповідальності роботодавця за дотримання вимог щодо охорони праці вагітних жінок та жінок, які виховують дітей;
- надання вагітним жінкам можливості медичного обстеження в робочий час із збереженням заробітної плати за місцем основної роботи та ін. [319].

Удосконалення організації і поліпшення якості акушерсько-гінекологічної допомоги та проведення наукових досліджень з питань охорони материнства й дитинства забезпечується шляхом:

- підвищення якості первинної медико-санітарної допомоги жінкам до і після вагітності та пологів;
- сприяння розвитку сучасних лікувально-профілактичних закладів і установ, перинатальних центрів, медико-генетичних консультацій, центрів планування сім'ї та репродукції; запровадження нових форм надання медичної допомоги;
- створення умов для виключно грудного вигодовування протягом перших шести місяців життя дитини;

- розвитку мережі санаторіїв для вагітних жінок і спільного перебування матері та дитини та ін. [826, с. 33–34].

Зауважимо, що важливий законодавчий курс було обрано й у напрямку **заохочення до материнства**. Зазначимо, що до 2002 р. політика заохочення до материнства включала в основному підтримку багатодітних матерів і різні види державної допомоги сім'ям з дітьми.

Зокрема, політика держави щодо підтримки багатодітної сім'ї підкріплена такими документами, як розпорядження Президента України «Про невідкладні заходи щодо надання допомоги багатодітним сім'ям» (01.06.1994), «Про заходи щодо поліпшення посилення соціального захисту багатодітних та неповних сімей» (30.12.2000), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань соціального захисту багатодітних сімей» (2009), які визначали правові, організаційні та соціальні засади та гарантії державної підтримки багатодітних сімей шляхом створення належних умов для їхньої життєдіяльності та всебічного розвитку; заохочення багатодітності шляхом надання пільг, переваг та соціальних гарантій. Зокрема, Постановою КМУ від 28.02.2011 р. № 268 «Про виплату одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня», передбачено отримання винагороди, сума якої обчислювалася відповідно до Указу Президента України від 25.12.2007 р. «Про одноразову винагороду жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня», а починаючи з 2011 р. – з розміру прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб з 1 січня року, коли жінці було присвоєно почесне звання [635].

Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (2001) [640] було передбачено різні види державної допомоги: у зв'язку з вагітністю і пологами; одноразова допомога при народженні дитини; допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; допомога на дітей, що перебувають під опікою чи піклуванням; допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми; пільгове пенсійне забезпечення жінок, які народили 5 чи більше дітей.

Починаючи з 2002 р. у державі приймається низка законодавчих актів, які визначають подальший демографічний курс України: Указ Президента України від 3 січня 2002 р. «Про заходи щодо заохочення народжуваності в Україні» [665], Постанова КМУ від 28 липня 2004 р. «Про підтримку сімей при народженні дитини», Постанови КМУ від 21 квітня 2005 р. «Деякі питання призначення і виплати допомоги сім'ям з дітьми» та «Порядок призначення і виплати допомоги при народженні дитини особам, застрахованим у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування» [607] та ін.

Наш науковий пошук дає можливість стверджувати, що заохочення до материнства забезпечувалося організацією мережі медико-генетичних, жіночих та інших консультацій, будинків-відпочинку для вагітних жінок і матерів з дітьми та санаторіїв, пологових будинків, дошкільних закладів; наданням жінці відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, виплатою у встановленому порядку допомоги у зв'язку з народженням дитини й допомоги на час догляду за хворою дитиною; встановленням перерв у роботі для годування дитини; заборонаю застосування праці жінок на важких і шкідливих для здоров'я виробництвах та ін. З метою піклування про здоров'я жінки їй надано право самій вирішувати питання про материнство [169].

Указом Президента України від 3 січня 2002 р. «Про заходи щодо заохочення народжуваності в Україні» серед пріоритетних напрямів соціальної політики визначено покращання демографічної ситуації у країні, посилення соціальної підтримки материнства й дитинства шляхом розширення мережі служб репродуктивного здоров'я, медико-генетичного консультування, планування сім'ї, оснащення новітньою лікувально-діагностичною апаратурою лікувальних закладів; законодавче вирішення питання про наближення виплат допомоги по догляду за дитиною (до досягнення нею трирічного віку) до прожиткового мінімуму тощо [665].

28 липня 2004 р. КМУ ухвалив постанову «Про підтримку сімей при народженні дитини», що передбачала запровадження форми одноразової адресної допомоги сім'ям – видачу пакунків малюка всім жінкам під час їх перебування у пологовому будинку (відділенні) [678]. Така форма роботи проіснувала до 21 липня 2005 р. Не дивлячись на всі прийняті міри, рівень народжуваності був доволі низьким (в 2002 р. – 8,1 на 1000 населення, у 2004 р. – 9,0, у 2006 р. – 9,8).

Із прийняттям 21 квітня 2005 р. Постанови КМУ «Деякі питання призначення і виплати допомоги сім'ям з дітьми» відбулося суттєве зрушення щодо збільшення розміру державної матеріальної допомоги сім'ям при народженні дитини. Тоді ж було затверджено «Порядок призначення і виплати допомоги при народженні дитини особам, застрахованим у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування», згідно з яким після народження дитини сім'ї здобули право отримувати грошову допомогу в сумі, кратній 22,6 розміру прожиткового мінімуму на дітей віком до шести років, який було встановлено на день народження дитини [607].

У зв'язку з тим, що розмір виплат залежав від розміру прожиткового мінімуму, він щороку варіював. З 2011 р., відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», виплати при народженні дитини, здійснювалися в таких розмірах: на першу дитину сума, кратна 30 розмірам прожиткового мінімуму; на другу дитину – 60; на третю і кожен наступну дитину – 120.

Зауважимо, що з огляду на складну політичну та економічну ситуацію в країні, з 01.07.2014 р. допомога при народженні дитини стала фіксованою – 41280 грн. Тобто з вказаного часу вона не залежала від прожиткового мінімуму для дітей до 6 років, а отже, і не зростала пропорційно. Окрім того, сума такої допомоги була однаковою для всіх новонароджених [640]. Отже, у 2014 р. якісні показники соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні стали низькими. Державою було прийнято непопулярне рішення економії

бюджетних коштів, оскільки фіксований розмір допомоги не передбачав врахування індексу інфляції, курсу валютообміну та ін. і відповідно – збільшення виплат. Як наслідок – і без того складне матеріальне становище сімей з дітьми до 6 років, було на державному рівні поставлено на рейки заощадливості.

У зв'язку з цим з 01.01.2016 р. законодавством передбачено збільшення максимального розміру допомоги самотніми матеріями (вдовами, вдовцями), що дорівнювала різниці між 100 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї за попередні шість місяців.

Із метою соціального захисту дітей, які виховуються самотніми батьками, рішенням Уряду збережено право самотніми матеріями на отримання з січня 2016 р. допомоги на дітей, також – тимчасову допомогу дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів [476].

У травні 2017 р. в Україні було підвищено прожитковий мінімум, що призвело до зростання і всіх соціальних допомог. Водночас допомога при народженні дитини у 2017 р. залишається без змін, а саме: 10 320 грн. – одноразова виплата і 860 грн. – щомісячна. З травня 2017 р. декретні виплати становлять 421 грн., а з 1 грудня – 440,5 грн.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку також у 2017 р. не збільшується – 130 грн. Щоправда, на цю виплату не можуть розраховувати жінки, які народили дітей після 1 липня 2014 р.

Допомогу самотніми матеріями надають у розмірі, що дорівнює різниці між 100% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців. З травня 2017 р. для дітей до 6 років максимальний її розмір становить 1426 грн. (був 1355 грн.), від 6 до 18 років – 1777 грн. (1689 грн.), від 18 до 23 років (якщо навчаються на стаціонарі) – 1684 грн. (1600 грн.) [476].

Однак, незважаючи на певні просування щодо фінансового забезпечення надання таких допомог (допомога при народженні дитини, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, тимчасова допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, допомога самотнім матерям), рівень виплат залишається критично низьким, що призводить до труднощів та зuboжіння сімей із дітьми та дозволяє констатувати невиконання державою конституційних гарантій перед своїми громадянами.

Таким чином, нормативно-правова база соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні представлена законодавством у сфері: забезпечення дотримання прав і свобод дітей у сфері сімейних стосунків; підвищення соціального статусу та охорону основних прав жінки-матері; охорона здоров'я матері й дитини; заохочення до материнства.

Наш науковий пошук засвідчив, що за незалежної України відбуваються політичні, економічні й соціальні реформи, що супроводжуються соціально-економічною кризою. Наслідком цього стало погіршення рівня життя більшості населення країни, особливо жінок та дітей, і зниження рівня їх здоров'я.

У контексті окресленої проблеми особливе занепокоєння викликає стан репродуктивного здоров'я, яке є невід'ємною складовою здоров'я нації. Комплекс заходів, здійснених протягом останніх років у рамках Національної програми «Репродуктивне здоров'я 2001–2005» сприяв позитивним змінам у цій сфері. Так, створено службу планування сім'ї, підвищився рівень обізнаності населення щодо здорового способу життя, відповідального батьківства, методів профілактики непланованої вагітності та ін., що сприяло зниженню рівня материнської та дитячої смертності, рівнів підліткової вагітності, зменшенню кількості абортів тощо. Такий стан справ зумовив необхідність здійснення комплексу заходів, спрямованих на поліпшення репродуктивного здоров'я населення. Як результат – було затверджено Державну програму «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року. Згідно з даними Держстату України впродовж 10 років дії програми

показник материнської смертності знизився з 17,6 у 2005 р. до 15,2 у 2014 р., рівень малюкової смертності – відповідно з 18,6 у 2006 р. до 10,37 у 2014 р. Водночас рівень материнської смертності в Україні як показник соціально-економічного розвитку держави значно перевищує середній показник країн Європейського союзу (5,69 – 2014 р.), що потребує пріоритетної уваги держави до проблем охорони материнства й дитинства [319]. Відповідно, на часі – прийняття Загальнодержавної Концепції «Репродуктивне та статеве здоров'я нації на період 2021 роки» як складової системи охорони здоров'я населення України.

Зауважимо, що незважаючи на наявність міжнародного законодавства з питання підтримки грудного вигодовування, активна діяльність в Україні в цьому напрямку здійснюється виключно за підтримки ЮНІСЕФ, ВООЗ, Проекту «Здоров'я матері і дитини», JSI/USAID та інших міжнародних організацій. Перша галузева «Програма підтримки грудного вигодовування дітей в Україні 1996–1998 рр.», основною метою якої було збільшення розповсюдження та тривалості грудного вигодовування дітей в Україні, увійшла як складова до Національної програми «Діти України» і була розпочата у 1996 р. [464]. Наступним етапом заохочення грудного вигодовування в Україні стала розробка програми підтримки грудного вигодовування дітей, затверджена наказом МОЗ України від 09.03.2000 р. № 50 «Про впровадження програми «Підтримка грудного вигодовування дітей в Україні на 2000–2005 роки» [696]. Одним з найважливіших індикаторів успішності виконання Програми грудного вигодовування, закладеними в постанові КМУ від 2006 р. «Про затвердження державної програми «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року», є народження дітей у закладах, які сертифіковані як «Лікарня, доброзичлива до дитини», яка передбачає, окрім питань підтримки грудного вигодовування, впровадження ефективних сучасних перинатальних технологій. На сьогодні статус «Лікарня, доброзичлива до дитини» мають 386 (33%) закладів охорони здоров'я, у яких надається допомога матерям і дітям [1039].

Наказом № 715 від 28.10.2011 р. МОЗ України «Про подальше впровадження Розширеної Ініціативи «Лікарня, доброзичлива до дитини»» затверджено принципи підтримки грудного вигодовування, а саме:

- наявність політики щодо підтримки грудного вигодовування, регулярне доведення його положень до відома усіх медичних працівників закладу, вагітних, матерів та членів їх родини;

- систематичне навчання медичного персоналу щодо впровадження політики підтримки грудного вигодовування;

- впровадження у практику сучасних методів підготовки сім'ї до народження дитини;

- допомога матерям успішно розпочати раннє грудне вигодовування;

- навчання вагітних, матерів та членів їх родини як годувати грудьми та як зберегти лактацію у ситуації тимчасового відокремлення від дітей;

- підтримка грудного вигодовування;

- заохочення матерів до грудного вигодовування за допомогою дитини та за відсутності медичних протипоказань;

- дотримання Міжнародного зведення правил збуту заміників грудного молока;

- практика партнерських пологів. Вільне відвідування породіллі (матері) й дитини у відділенні спільного перебування та ін. [630].

Таким чином, на сучасному етапі розбудови України зроблено значні кроки на шляху до впровадження практики грудного вигодовування. Однак має місце і антиреклама – агресивні маркетингові стратегії компаній-виробників штучного дитячого харчування все більше переконують матерів у так званих перевагах покращених сумішей. А зважаючи на те, що сучасна жінка в більшості поєднує роботу з материнством – такі рекомендації видаються вкрай доцільними.

Результати нашої наукової розвідки засвідчили наступне: з метою звернення уваги суспільства на проблему жорстокого ставлення до небажаних

новонароджених дітей у травні 2009 р. стартував унікальний для України проєкт: у Львівському обласному перинатальному центрі було відкрито перше **«Вікно життя»** – спеціальний пункт, де матері можуть анонімно залишити новонароджену дитину. Це стало початком реалізації масштабного соціального проєкту «Вікно життя» [96]. Як результат – станом на 01.07.2018 р. в Україні налічується 49 «Вікон життя» [1040].

Згідно українського законодавства, два місяці покинуту дитину неможливо всиновлювати, тому батьки та родичі мають шанс повернути дитину в сім'ю. Якщо вони цього не зроблять, то дитину передадуть на усиновлення [96].

У 2010 р. у Дніпрі стартував соціальний проєкт для наркозалежних жінок та працівниць секс-послуг – **пересувна жіноча консультація**, яка покликана надавати базові медичні послуги, а також юридичні консультації та гуманітарну допомогу. Про ефективність її діяльності свідчать цифри – за рік роботи за послугами звернулися понад чотири тисячі осіб [939].

У 2018 р. стартувала медична реформа, яка пропонує низку нововведень. Зокрема, соціально-педагогічна підтримка у сфері охорони здоров'я згідно з реформою передбачає надання безкоштовних послуг, до яких належить медична допомога дітям до 16-ти років та породіллям. Інші послуги формально надаватимуть на страховій основі. Роль страховика виконуватиме Національна служба здоров'я України, а страховими внесками будуть податки, які сплачують громадяни України [430].

Таким чином, в окреслений період у сфері охорони здоров'я соціально-педагогічна підтримка материнства забезпечувалася нормативно-правовою базою, започаткуванням нових форм надання медичних послуг – «Лікарня, доброзичлива до дитини», «Вікно життя», пересувна жіноча консультація та ін., запровадження медичної реформи.

Перейдемо до розгляду соціально-педагогічної підтримки дитинства у сфері охорони здоров'я.

Практика соціально-педагогічної підтримки у сфері охорони здоров'я дитинства охоплювала патронаж новонароджених – це особлива програма, метою якої є спостереження за немовлям першого місяця життя на дому. Візити та огляди проводяться дільничним педіатром або медсестрою. Програма є безкоштовною, надається всім новонародженим незалежно від соціального статусу, прописки тощо.

Первинний патронаж новонародженого відбувається в перші 2–3 дні після приїзду з пологового будинку. Лікар або медсестра мають надавати патронажні послуги щодня впродовж 10 днів життя та раз на тиждень до місяця.

Його завданнями є надання матері й дитині наступних послуг [547]:

- консультативні (правильний догляд за немовлям; сприяння в організації годування дитини, включаючи грудне вигодовування);
- педагогічні (організація режиму дитини);
- психологічні (допомога матері у післяпологовий період);
- профілактичні (профілактика захворювань, складання календаря щеплень).

Таким чином, соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства включає патронаж новонароджених, що передбачає надання консультативних, педагогічних, психологічних та профілактичних послуг матері й дитині.

Коли дитині виповнюється один місяць, система охорони здоров'я передбачає обов'язковий нагляд за її розвитком, а саме – до року дитина проходить чотири планові обстеження різними фахівцями. Надалі чергова профілактична й медична допомога матері й дитині в поліклініці надається за потребою.

Наступною ланкою щодо медичних послуг дітям є заклад дошкільної освіти (далі – ЗДО). Обслуговування здійснюється лікарями, які перебувають у штаті дитячої поліклініки та середній медичний персонал, що складається в штаті ЗДО.

Медичне обслуговування дітей у ЗДО здійснюється на підставі низки нормативно правових документів, а саме: Порядок медичного обслуговування

дітей у дошкільному навчальному закладі, затверджений Постановою КМУ від 14.06.2001 р. [605]; Наказ МОЗ України, МОН України від 30.08.2005 р. «Про вдосконалення організації медичного обслуговування дітей у дошкільному навчальному закладі» [690], Закон України «Про дитяче харчування» від 14.09.2006 р. [644] та ін.

Медичні працівники, що обслуговують дітей у ЗДО, зобов'язані надавати такі послуги: *первинна профілактика* (контроль за санітарно-гігієнічними умовами у ЗДО); *харчування* (контроль за станом фактичного харчування й аналіз якості харчування; санітарно-гігієнічний стан харчоблоку, складання меню, бракераж готової продукції); *фізичне виховання* (здійснення контролю за організацією фізичного виховання, загартовування, розподіл на медичні групи для занять фізичною культурою, оцінка фізичної підготовленості дітей); *гігієнічне виховання в дитячому колективі* (рекомендації з організації та проведення гігієнічного виховання, формування навичок здорового способу життя, профілактика ВІЛ-інфекції, організація заходів з профілактики короткозорості, карієсу, порушень постави, контроль за гігієнічним вихованням); *імунопрофілактика* (вакцинація, контроль за станом здоров'я після щеплення, реєстрація місцевої та загальної реакції на щеплення); *заходи щодо забезпечення адаптації в освітньому закладі* (контроль за перебігом медико-педагогічної корекції, проведення медико-педагогічних заходів щодо формування функціональної готовності до навчання, рекомендації з адаптації та її корекції (спільно з педагогом); *диспансеризація* (проведення (спільно з педагогом) скринінг тестів з виявлення відхилень у стані здоров'я, оцінка фізичної підготовленості дітей, рекомендації педагогічному персоналу з корекції відхилень у стані здоров'я, проведення призначених оздоровчих заходів та контроль за їх виконанням в освітніх установах) [518].

З 2000 р. в Україні діє Закон «Про захист населення від інфекційних хвороб», у статті 15 якого зазначено: «дітям, які не отримали профілактичних

щеплень згідно з календарем щеплень, відвідування дитячих закладів (виховних, навчальних, оздоровчих та інших) не дозволяється» [664]. Тому діти, які не вакциновані, можуть отримувати освітні послуги тільки в домашніх умовах.

Новим Законом України «Про освіту» (ст. 9) поряд із очною формою здобуття освіти (ст. 9, ч. 2) передбачено сімейну (домашню) форму (ст. 9, ч. 7). За Законом різні форми здобуття освіти є тотожними, тому невакциновані діти матимуть змогу здобути повну середню освіту нарівні з вакцинованими.

Остаточною у дискусії щодо трактування законодавчих норм про недопущення невакцинованих дітей до навчання у школі чи дитячому садку стала постанова Верховного суду від 17 квітня 2019 р., відповідно до якої батьки можуть обирати форму навчання дитини, але держава встановлює певні правила реалізації такого права: враховувати не лише індивідуальні права дитини на здобуття освіти, а й дбати про безпеку та здоров'я всіх дітей [468].

Отже, соціально-педагогічна підтримка у сфері охорони здоров'я передбачає реалізацію прав всіх дітей на безпеку в колективі і, водночас, надання освітніх послуг.

Соціально-педагогічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами передбачає короткотривале перебування дитини у ЗДО загального типу. Порядок короткотривалого перебування дітей визначено у листі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про організацію короткотривалого перебування дітей у дошкільних навчальних закладах» від 29 липня 2011 р. № 1/9-577, а саме: короткотривале перебування в ЗДО передбачено для дітей віком від 2 років 6 місяців до 6 (7) років, які з певних причин не можуть його відвідувати за повним режимом перебування (10,5–12 годин), і забезпечує їх право на здобуття дошкільної освіти [672].

У подальшому безоплатне медичне обслуговування дітей, моніторинг і корекцію їх стану здоров'я, проведення лікувально-профілактичних заходів покладено на заклади середньої освіти (далі – ЗСО), які відповідно до ст. 22

Закону України «Про загальну середню освіту» [651] можуть організувати роботу медичної служби шляхом відкриття медичного кабінету як структурного підрозділу школи або укласти договір про медичне обслуговування з поліклінікою.

Соціально-педагогічна підтримка передбачає не тільки медичні послуги, але й послуги щодо організації харчування. Наш науковий пошук засвідчив, що на сучасному етапі у системі організації харчування дітей у шкільних їдальнях є багато проблем. Насамперед – це одноманітність меню, що не змінювалося ще з радянських часів. Також фінансування дитячого харчування, що становить станом на 2018 р. 14 грн. і не переглядається, незважаючи на зростання цін. Відповідно, це змушує школу економити на продуктах, їх якості, що негативно позначається на здоров'ї дітей [579].

Саме тому з метою забезпечення постійного санітарного контролю за дотриманням технології приготування їжі у їдальнях, а також покращення якості харчування Асоціація дієтологів України розробила проект методичних рекомендацій щодо здорового харчування у шкільних їдальнях [973], у якому виокремлено основні його положення: заборона продажі деяких видів продуктів у буфетах; різноманітне шкільне харчування; меню має включати як мінімум чотири страви та ін.

Таким чином, соціально-педагогічна підтримка дітям і матерям у сфері охорони здоров'я у ЗДО та ЗСО передбачає наступні послуги: лікувально-профілактичні, харчування, гігієнічне виховання в дитячому колективі, заходи щодо забезпечення адаптації в освітньому закладі, диспансеризація.

Детальніше соціально-педагогічну підтримку у ЗДО і ЗСО представимо у п. 4.2.

Важлива роль у сфері охорони здоров'я відводиться *літнім оздоровчим таборам і дитячим санаторіям*. Заклади пропонують лікувально-профілактичний режим, повноцінне багаторазове харчування, комплекс

лікувально-оздоровчих заходів, фізіотерапевтичні процедури, лікувальну фізкультуру й масаж, що забезпечує надання біогенних послуг дитині й матері.

Для дітей організуються спортивні змагання, екскурсії, вікторини, розвиваючі ігри, тематичні гуртки, що дозволяє забезпечити потреби дітей у довіллі, самостійності, комунікабельності, самореалізації.

Наш науковий пошук засвідчив, що найбільшими оздоровчими закладами сучасної України є Український дитячий центр «Молода гвардія» і дитячий табір «Артек-Буковель».

Окрім відпочинку та оздоровлення, у дитячих центрах дитина отримує комплекс додаткових послуг, спрямованих на розвиток її здібностей та інтересів за напрямками позашкільної освіти, фізичної культури й спорту, соціальної реабілітації та соціального захисту.

Зокрема, дитячий табір «Артек-Буковель» складається з трьох таборів: «Озерний», «Лісовий», «Гірський», кожен з яких пропонує певні довілліві послуги. Зокрема, у програмі табору «Озерний» – заняття з техніки гірського туризму (Альптехніка, Скеледром, Вузли, Навісна переправа), туристичні змагання, творчі, спортивні та інтелектуальні конкурси, креатив-паті, квести, ерудит-марафони, артемівські масовки та ін. Головна перевага «Лісового» табору – це спеціально розроблена програма відпочинку (походи і квести, ігри та різні майстер-класи), яка сприяє розвитку креативних нахилів, спортивних здібностей, самостійності, організованості. У таборі «Гірський» оздоровлення (піші екскурсії в гори, плавання в басейні) й активний відпочинок (конкурси, вікторини, майстер-класи, танцювальні батли) поєднуються з мовною практикою (спілкування з вожатими, носіями мови зі США й Великобританії та ін. дітьми) [27].

«Український дитячий центр «Молода гвардія» є дитячим оздоровчим закладом, у якому діти беруть участь у таборуванні за виховними, патріотичними, оздоровчими, розважально-ігровими програмами, спортивних змаганнях, фестивалях, набувають досвіду громадської діяльності та спілкування з

однолітками з різних регіонів України та інших країн.

Зауважимо, що вагомою особливістю Українського дитячого центру «Молода гвардія» у контексті досліджуваної проблеми є організація цільових (для соціального захисту певних категорій дітей, які потребують особливої турботи держави; дітей, які проживають на територіях, віднесених до зони надзвичайної екологічної ситуації тощо) і тематичних (для обдарованих дітей, а саме: переможців, лауреатів та дипломантів олімпіад, творчих конкурсів, оглядів, спортивних змагань не нижче районного (міського, районного в місті) рівня (1-3 особисте або командне місце); вихованців дитячих будинків сімейного типу, інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; лідерів та активістів дитячих громадських об'єднань не нижче районного (міського, районного в місті) рівня, відмінників навчання та ін.) змін [592].

Не менш важливу роль відіграють і літні табори обласного значення. Для прикладу зазначимо, що в липні 2010 р. ЛОК «Дружба» присвоєно вищу категорію і перше місце за результатами державної атестації серед аналогічних закладів Івано-Франківської області. Особливістю окресленого закладу є надання широкого спектру лікувально-реабілітаційних послуг: загальне оздоровлення організму (мінеральна вода типу «Нафтуся», настої з лікарських трав, кисневі коктейлі, вітаміни, оздоровча гімнастика та ін.), кліматотерапія, дієтотерапія, масаж, водні процедури, соляні шахти [381].

Наш науковий пошук засвідчив і велику роль у сфері охорони здоров'я дитячих санаторіїв та санаторіїв матері й дитини, які мають різні профілі, а саме: ортопедичні, кардіологічні, гастроентерологічні, урологічні, пульмонологічні та ін. Відповідно до профілю санаторії надають різні види послуг. Для прикладу санаторій матері та дитини «Пролісок» надає такі послуги: діагностичні, лікувальні, реабілітаційні, профілактичні, бальнеологічні [758].

Таким чином, у контексті досліджуваної проблеми літні оздоровчі табори, дитячі санаторії, санаторії матері і дитини в Україні у XXI ст. покликані надавати

соціально-побутові, діагностичні, лікувально-реабілітаційні, профілактичні, бальнеологічні соціально-педагогічні послуги матері й дитині.

Наш науковий пошук дає можливість стверджувати, що важливу роль у сфері охорони здоров'я відіграє *недержавний сектор* соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства: за громадської ініціативи маємо розгалужену мережу соціальних центрів матері та дитини – Тернопільський «Центр щасливого батьківства та материнства», Київські громадські організації (Всеукраїнська громадська організація «Доля» та Міжнародна громадська організація «Міжнародний Центр Батьківства»), Львівська Українська Добродійна Організація «Фонд Святого Володимира», Львівська медико-психологічна студія «АМ-ВЕРІТАС», Кременчуцький Центр інформаційної підтримки молодих батьків «Родина», Харківський сімейний клуб «Сім'я від А до Я», Кіровоградська громадська організація «Творче об'єднання «Технології оптимального розвитку особистості», Вінницька громадська організація «Олег», Сумський інформаційно-оздоровчий центр «Гармонія», Ужгородський Центр розвитку родини «Калейдоскоп» та ін.

Важливу роль щодо соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я відведено різним проектам. Так, з 2005 р. у м. Івано-Франківську функціонує *Центр свідомого батьківства «Дівія»*, створений згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я України про впровадження Програми «*Підтримка грудного вигодовування*». Основною метою Центру є «підготовка професійної мами та чуйного батька, поширення гуманного ставлення до матері та дитини» [981]. Відповідно, Центр надає такі види послуг: організація занять по догляду за дитиною та адаптації новонародженого, допомога в налаштуванні успішної лактації з перших днів життя дитини, а також навчання гігієні та харчуванню жінки-годувальниці, основним принципам введення прикорму та ін. У центрі постійно працює пункт підтримки грудного вигодовування, де завжди можна отримати кваліфіковану пораду акушера-

гінеколога, лікаря-неонатолога, дитячого імунолога, інструктора з фізичної підготовки вагітних жінок, практичного перинатального психолога.

Програма Центру розроблялася на наукових засадах у сфері перинатальної та дитячої психології, акушерства, педіатрії та рекомендаціях ВООЗ/ЮНІСЕФ за такими напрямками: лекційно-практичні заняття для вагітних (теми: «Поговори зі мною, мамо!» (9 лекцій), «Вагітний татко» (10 лекцій), «Підготовка до пологів» (11 лекцій), «Загальний перелік занять» (36 лекцій) (Додаток Р) та фізична підготовка вагітних жінок (гімнастика, аквааеробіка, пілатес та психологічні методи розвантаження: арт-терапія, фотоколаж, казкотерапія, пісочна терапія, музикотерапія; релакс та медитація) [981]. Отже, окреслені центри покликані надавати у сфері охорони здоров'я соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства у вигляді таких послуг: освітні, психологічні, профілактичні, консультаційні.

Співпраця між Україною та Швейцарією у сфері підтримки та охорони здоров'я матері та дитини відбувалася шляхом впровадження програм, кожна з яких була розрахована на трирічний термін. Перша українсько-швейцарська Програма підтримки материнства й дитинства під назвою «*Неонатологія*» була розпочата на теренах Донецької, Волинської, Рівненської та Івано-Франківської областей ще в 1997 р. У 2002–2004 рр. було започатковано проєкт «Програма покращення перинатальних медичних послуг», мета якого – допомога при переході до сучасних технологій під час навчання медичного персоналу та впровадження міжсекторної моделі сприяння здоров'ю матері та дитини. З 2005 по 2015 рр. тривали III фази проєкту «Програма «Здоров'я матері і дитини», упродовж яких було впроваджено сучасні підходи у сфері охорони здоров'я, нові інформаційні й комунікаційні технології та управлінські методи контролю якості надання медичної допомоги, міжнародні підходи до розвитку перинатальної допомоги та сімейної медицини; консультування жінок і подружніх пар щодо

формування навичок здорового способу життя, планування вагітності та партнерських пологів; опіки за дітьми, їх здоров'ям та розвитком тощо.

За 17 років україно-швейцарської співпраці на охорону здоров'я матерів і дітей України було виділено близько 21 млн. швейцарських франків (Волинській, Вінницькій, Івано-Франківській, Рівненській, Донецькій областям-партнерам та АР Крим), за які:

- придбано медичне обладнання для допомоги вагітним жінкам і новонародженим (на суму близько 7 млн. швейц. франків);
- розроблено клінічні настанови (протоколи) з акушерства та неонатології, частка яких стала основою державних протоколів;
- проведено кілька десятків навчальних семінарів для медичних працівників і управлінців (як в Україні, так і за кордоном – Швейцарія, Польща, Литва тощо);
- організовано курси відповідального батьківства для вагітних жінок;
- створено перший телемедичний Інтернет-форум для покращання консультативної підтримки, а також для безперервного професійного навчання лікарів [189].

У 2004 р. між Дитячим Фондом ООН ЮНІСЕФ та Івано-Франківською обласною дитячою клінічною лікарнею було підписано угоду про започаткування проекту «*Цвіт Карпат*», який продовжено в 2007 р. під назвою «*Цвіт Карпат – 2*», метою якого було створення в обласній дитячій лікарні та в сільській місцевості області 9 Центрів раннього розвитку дитини. Цього ж року було започатковано проєкт під назвою «*Сприяння покращенню догляду та розвитку дітей раннього віку в сільській місцевості шляхом навчання та консультивання батьків*». Проєкт реалізовувався в Богородчанському та Рожнятівському районах, у ході якого було проведено диспансерний медичний огляд провідними спеціалістами обласної дитячої клінічної лікарні 1058 дітей віком від 0 до 6 років із використанням сучасного медичного обладнання.

У процесі даного проєкту було проведено навчальні семінари-тренінги для директорів шкіл, громад сіл, батьків, медичних працівників щодо профілактики захворювань у дітей.

У 2004 р. Богородчанська центральна районна лікарня була першою в області лікарнею та 25-ою в Україні, що отримала міжнародний статус «Лікарня, доброзичлива до дитини» і стала взірцем для впровадження в практику медичних закладів області сучасних перинатальних технологій та підходів до вигодовування дітей. Отже, соціально-педагогічна підтримка у сфері охорони здоров'я реалізовувалася через започатковані проєкти, що сприяли відкриттю Центрів раннього розвитку дитини, «Лікарні, доброзичливої до дитини», курсів відповідального батьківства для вагітних жінок; запровадженню міжнародних підходів до розвитку перинатальної допомоги та сімейної медицини. Зауважимо, що створення першого телемедичного Інтернет-форуму для покращання консультативної підтримки та безперервного професійного навчання лікарів стало зразком соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в незалежній Україні.

Прикладом підтримки батьківства, материнства, пропаганди здорового способу життя, подолання гендерних стереотипів стала започаткована у 2008 р. *Школа батьківської компетентності «Станіславський ТАТО»*. Завданням організації стало надання таких соціальних послуг: організація тренінгів, консультацій та семінарів для чоловіків, які готуються стати батьками: підтримка батьків-одинаків); підтримка чоловіків у кризових ситуаціях тощо (з підвищення ролі батька в житті дитини, гармонійного особистого розвитку чоловіків; сприяння розвитку психології сімейного спілкування; агітація та пропаганда здорового способу життя батьків) [1013].

Загалом, Школа батьківської компетентності «Станіславський ТАТО» покликана надавати соціально-педагогічну підтримку батькам у сфері охорони

здоров'я у вигляді таких послуг: освітні, корекційно-розвивальні, психологічні, консультаційні.

Співпрацю з Дитячим Фондом ООН ЮНІСЕФ було продовжено в 2007–2009 рр. Івано-Франківською обласною дитячою клінічною лікарнею. У ході проєкту було створено мережу сімейних Центрів в Івано-Франківській області: обласній дитячій лікарні – Центр раннього розвитку дитини «Дивоцвіт» та Центр відповідального батьківства «Криниця», у Богородчанській ЦРЛ – центр «Родинне коло», Центри в селі Старуня на базі амбулаторії та в Косівському районі (Центральна районна лікарня, у номерній лікарні с. Яблунів), які ефективно функціонують і на сучасному етапі [456].

У 2012 р. Центри свідомого батьківства «Криниця» та Центр раннього розвитку дитини «Дивоцвіт» були об'єднані в Регіональний методично-організаційний моніторинговий центр із телемедичними консультаціями, що уможливило організацію відеоконференцій та відеоконсультацій. Це практично нова сходинка до удосконалення навчання фахівців та покращення якості допомоги дітям та матерям.

Центр «Криниця» є першим в Україні, обладнаним сучасною відеоапаратурою та необхідними навчальними посібниками. Навчання проводяться у формі індивідуальних консультацій, а також групових занять.

Центр-школа відповідального батьківства «Криниця» на конкурсі представив свою концепцію роботи, а саме:

- навчання молодих батьків проводяться не в жіночій консультації, а в дитячому стаціонарі, під час перебування дитини неонатального віку на стаціонарному лікуванні;
- навчання організовуються для матерів та членів їх сімей (чоловіків, бабусів, дідусів та інші);

- консультації з лікарями-неонатологами та практичним психологом організуються для матерів, які знаходяться в стаціонарі з недоношеними дітьми;

- організується навчання з питань сімейної педагогіки з дітьми підліткового віку, що лікуються в стаціонарі.

Відповідно до статистичних даних щорічно в центрі «Криниця» навчається в середньому понад 450 матерів, 150 родичів та 400 дітей підліткового віку [558]. Отже, окреслені центри стали прикладом сімейної форми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, покликаних надавати консультаційні та освітні послуги всім членам родини.

29 квітня 2013 р. відбулася презентація міжнародного інформаційно-освітнього проєкту *«Комунікації у сфері репродуктивного здоров'я та здоров'я матері і дитини»*, що впроваджувався у Житомирській, Рівненській, Івано-Франківській областях (у Богородчанському, Коломийському, Косівському та Снятинському районах області) та АР Крим, а також на національному рівні. Основними партнерами проєкту було МОЗ України, Національний проєкт «Нове Життя – нова якість охорони материнства та дитинства», обласні управління охорони здоров'я, МОЗ АР Крим, а також міжнародні партнери ЮНІСЕФ та Швейцарське бюро співробітництва.

Метою проєкту було покращення репродуктивного здоров'я та здоров'я матерів і дітей в області шляхом надання соціальних послуг з формування навичок здорового способу життя, поліпшення догляду за дітьми, навчання медичних працівників первинної ланки надання медичної допомоги з консультування матерів і батьків щодо проведення профілактичних щеплень [636].

Важливу роль у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства відводиться різним соціальним проєктам для дітей з особливими потребами.

Зокрема, у 2007–2013 р. за підтримки Канадської Агенції з міжнародного розвитку було започатковано канадсько-український проєкт «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами» [255], метою якого було: зміцнення співпраці громадських організацій та пілотних закладів освіти у розвитку інклюзивної освіти (на макро- (державний), мезо-(регіональний) та мікро-(муніципальний) рівнях); розробка нормативно-правової бази та механізму впровадження моделі інклюзивної освіти у ЗОШ; забезпечення професійної підготовки вчителів в умовах інклюзивного класу/групи; формування доброзичливого ставлення до людей з особливими потребами.

У 2016 р. було започатковано пілотний проєкт Всеукраїнської благодійної організації «Благодійний фонд Порошенка» щодо розвитку інклюзивного освітнього середовища та сприяння соціальній інтеграції дітей з особливими освітніми проблемами [171].

Не менш важливими є проєкти регіонального значення [65, с. 14–17]. Зокрема, у Центрі дитячої та юнацької творчості Солом'янського району м. Києва реалізується соціально-творчий проєкт «Соціалізація дітей з особливими потребами» (автор Л.М.Буланова), який передбачає: індивідуальні та групові розвиваючі та корегуючі заняття для дітей з особливими потребами; сімейну терапію. Цікавим є проєкт Білоцерківського оздоровчого центру «Шанс» та Центру творчості та юнацтва Київщини «Крок до успіху» для дітей з особливими потребами, зокрема хворих на ДЦП, завданням якого є: надання психолого-педагогічних, реабілітаційних, діагностичних, консультаційних, інформаційних, юридичних послуг.

Чимало соціальних проєктів для дітей-сиріт, дітей з особливими потребами, дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах фінансується з Благодійного фонду «Новий Івано-Франківськ», започаткований Олександром Шевченком.

Одразу в чотирьох областях України – Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській та Чернівецькій реалізується волонтерський проєкт «Стань другом» [637], завданням якого є подолання ізоляції дітей та молоді з особливими потребами й формування приятельських пар за інтересами, які можуть разом грати в настільні ігри, гуляти, спілкуватися, відвідувати кінотеатри тощо. Особливістю такого проєкту є незалежність від фінансування і необмеженість у часі.

Таким чином, соціально-педагогічна підтримка дітей і молоді з особливими потребами у сфері охорони здоров'я реалізується через міжнародні та регіональні проєкти, що відіграють важливу роль у контексті досліджуваної проблеми.

Наш науковий пошук засвідчив, що українське суспільство тільки підходить до усвідомлення необхідності формування мультидисциплінарних робочих груп з лікаря, психолога, фізіотерапевта, священника і соціального працівника, тобто бригади фахівців медичної і соціальної сфери. За кордоном уже напрацьовано досвід міжгалузевої взаємодії в процесі надання допомоги людині, зміст якого представлено в Р.2 [280].

Отже, у сфері охорони здоров'я соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства передбачає надання наступних послуг:

- удосконалення нормативно-правової бази щодо охорони здоров'я матері й дитини, заохочення до материнства;
- первинної профілактики, імунопрофілактики, харчування, гігієнічного виховання в дитячому колективі, заходів щодо забезпечення адаптації в освітньому закладі, диспансеризації у ЗДО і ЗСО;
- започаткування спеціальних проєктів для дітей з особливими потребами;
- соціально-побутових, діагностичних, лікувально-реабілітаційних, профілактичних, бальнеологічних, соціально-педагогічних у літніх оздоровчих таборах, дитячих санаторіях, санаторіях матері й дитини;

- інформаційні, консультаційні, соціально-педагогічні, психологічні у започаткованих Центрах.

Водночас, посада соціального працівника у закладах охорони здоров'я допоки ще офіційно не введена.

4.2 Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері освіти

Паралельно з розвитком соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я в Україні відбувався і розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти.

Здійснений науковий пошук дає можливість констатувати, що першою ланкою соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти щодо надання соціальних послуг дітям і їх батькам є заклади дошкільної освіти (ЗДО).

Зауважимо, що базовим законом у сфері надання соціальних послуг є Закон України «Про соціальні послуги», прийнятий 19 червня 2003 р. [683], який передбачає надання таких видів соціальних послуг: соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, з працевлаштування, з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями, інформаційні. У Законі соціальні послуги визначено як комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які потребують соціальних послуг.

За міркуваннями Ж. Петровича, послуги є формою вираження потреб, які в соціальній педагогіці класифікують як біогенні, психогенні та соціогенні. Біогенні потреби: повноцінне харчування, належний догляд за дитиною, інформування з питань здорового способу життя та ін.; психогенні потреби: задоволення естетичних потреб дитини (читання книг, гра на музичних інструментах,

відвідування виставок, концертів, малювання, участь у спортивних змаганнях); соціогенні потреби (соціальне самовизначення, стабільні й теплі родинні стосунки та ін.) [196, с. 71].

У контексті нашого дослідження значимими та вагомими є міркування І. Трубавіної, яка виокремлює соціально-педагогічні послуги матерям з дітьми і вагітним, а саме: соціальну профілактику, соціальну реабілітацію, соціальний супровід, соціальне обслуговування, втручання [926].

Концептуальні ідеї законодавчої та думки вітчизняних науковців вважаємо вихідними в контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Щодо цільових груп нашого дослідження, то, відповідно до Закону України «Про дошкільну освіту» [647], вважаємо за необхідне виокремити наступні очікувані потреби дітей і батьків, що мають забезпечити ЗДО у сфері освіти: *якості освіти* (забезпечити відповідність рівня дошкільної освіти вимогам Базового компонента дошкільної освіти); *всеохопленості у здобутті дошкільної освіти* (задовольнити потреби дітей відповідної території в здобутті дошкільної освіти); *співпраці з сім'єю* (здійснювати соціально-педагогічний патронаж, взаємодію з сім'єю); *просвіти батьків* (бути джерелом популяризації серед батьків психолого-педагогічних та фізіологічних знань про дітей дошкільного віку) та ін.

Останні дві позиції є ключовими у контексті досліджуваної проблеми, оскільки передбачають забезпечення ЗДО потреб матері й дитини у сфері соціально-педагогічної підтримки.

Зауважимо, що потреба щодо забезпечення якості освіти закріплена Державним стандартом дошкільної освіти України – Базовим компонентом дошкільної освіти [33], у якому зведено норми і положення, що визначають державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дитини 6(7)

років; кінцевий показник набутих дитиною компетенцій перед її вступом до школи.

Вважаємо за необхідне констатувати, що ЗДО охоплюють:

- ясла-садки (для дітей віком від 2 до 6 (7) років);
- ясла-садки компенсуючого типу (для дітей віком від 2 до 7 (8) років, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, тривалого лікування та реабілітації).

Дошкільні навчальні заклади (ясла-садок) компенсуючого типу поділяються на спеціальні та санаторні;

- ясла-садки сімейного типу (для дітей віком від 2 місяців до 6 (7) років, які перебувають в родинних стосунках);
- ясла-садки комбінованого типу;
- будинки дитини;
- дитячі будинки інтернатного типу;
- дошкільний навчальний заклад (центр розвитку дитини) [191].

Необхідно відзначити, що відповідно п. 4 ст. 23 Закону України «Про дошкільну освіту» [647] передбачено введення додаткових освітніх послуг за згодою батьків дитини на основі угоди між батьками та ЗДО та в межах гранично допустимого навантаження дитини. Оволодіння надпрограмовими завданнями в системі дошкільної освіти дозволяє кожній дитині розширити свої знання в тій чи іншій галузі, розвинути природні здібності, нахили.

У свою чергу надання додаткових освітніх послуг (гуртки, секції тощо) у державних та комунальних ЗДО визначаються наступними нормативними документами:

- Законом України «Про дошкільну освіту» [647];
- Постановою КМУ від 12 березня 2003 р. № 305 «Положення про дошкільний навчальний заклад» [588];

- Постановою КМУ від 27 серпня 2010 р. № 796 «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності» [656] та ін.

Здійснена наукова розвідка дозволяє стверджувати наступне: потреба щодо *всеохопленості у здобутті дошкільної освіти* на державному рівні не задовольняється в повній мірі, що призвело до появи поряд з державними мережі приватних денних дитячих садків і центрів. Збільшення їх кількості зумовлена невідповідністю чисельності дітей наявній кількості державних ЗДО, що призвело до великої черги на місце в садку, яку батьки змушені займати відразу після народження дитини. Відтак – приватні центри й садочки не тільки надавали послуги із забезпечення місця для отримання освітніх послуг, але й пропонували інноваційні підходи щодо роботи з дітьми, що є вкрай важливим в контексті досліджуваної проблеми.

Наприклад, приватний садок «Мамині Янголята» м. Києва надає, окрім освітніх, спектр додаткових послуг: консультації дитячого психолога і логопеда, підготовку до школи «Навчайко», вивчення англійської мови, хореографії, школу батьківства, йогу для вагітних [413]. Деякі приватні заклади надають освітні послуги за світовими методиками. Наприклад, сім'я садків-шкіл Clever kids в м. Києві пропонує такі методики: система Марії Монтесорі, STEAM, Теорія множинного інтелекту Г. Гарднера, розвиток лідерських якостей («Лідер в мені» С. Кові та ін.), Mindfulness та забезпечує сприятливе середовище для розвитку особистості: м'яка адаптація; позитивне виховання; персоналізоване навчання; баланс інтелектуального, психоемоційного, творчого та фізичного навантажень; система роботи й комунікація з батьками в інтересах дитини [1049].

Наш науковий пошук засвідчив, що відповідно до ст. 9 закону України «Про дошкільну освіту» [647] дитина має право здобувати дошкільну освіту як у ЗДО, так і в сім'ї, за допомогою родини або педагогів; практично всі соціальні послуги

у ЗДО дітям і батькам надає педагогічний колектив ЗДО, які забезпечують соціально-педагогічний патронаж дітей у системі освіти з метою адаптації дитини до вимог соціального середовища і створення умов для її сприятливого розвитку. Завідувач ЗДО сприяє взаємодії дитячого садка, сім'ї, служби у справах дітей, центру соціальних служб, органів місцевого самоврядування неурядових та громадських організацій. Основними штатними одиницями у ЗДО є вихователь і помічник вихователя.

Вважаємо за необхідне зауважити, що з метою забезпечення повноцінним дошкільним вихованням дітей, які за станом здоров'я не в змозі відвідувати ЗДО, відповідно до наказу МОН України від 04 листопада 2010 р. «Про затвердження Типових штатних нормативів дошкільних навчальних закладів» [659], у ЗДО передбачалося введення посади соціального педагога. Однак у п. 5 (г) Типовими штатами [659] уточнено, що введення посади соціального педагога передбачено тільки в штат закладу дошкільної освіти (дитячого будинку) інтернатного типу та центру розвитку дитини. Це уточнення стало відправною точкою для ЗДО не вводити посаду соціального педагога [608]. Такі обставини негативно позначилися на досліджуваній проблемі, оскільки соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у ЗДО за відсутності посади соціального педагога в повній мірі не забезпечується.

Одним із ключових аспектів реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства є організація інклюзивного навчання у ЗДО. Так, з 1 січня 2015 р. відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» від 05.06.2014 р. № 1324-VII діє нова редакція ч. 3 ст. 12 Закону № 2628. Її доповнено новими абз. 2 та 6, а саме: «...для задоволення освітніх, соціальних потреб, організації корекційно-розвиткової роботи у складі ЗДО можуть створюватися спеціальні та інклюзивні групи для виховання і навчання дітей з особливими освітніми потребами» [638].

Натомість, відповідно з 01.10.2015 р. у класифікаторі професій з'явилася посада «асистент вихователя дошкільного навчального закладу» [629], основною функцією якого є співпраця з вихователем інклюзивної групи, забезпечення індивідуального супроводу дітей з особливими освітніми потребами та надання їм допомоги під час навчання. Соціальний супровід, за визначенням і. Зверєвої – це вид соціальної діяльності, що є формою соціальної підтримки та передбачає впродовж тривалого терміну надання конкретній особі комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг соціальним працівником, а також, у разі потреби, спільно з іншими фахівцями (психологами, педагогами, юристами, медичними працівниками тощо) з різних установ та організацій. Соціальний супровід ґрунтується на індивідуальному підході до отримувача послуг, на вивченні його потреб та визначенні шляхів їх пом'якшення [805, с. 255].

У контексті досліджуваної проблеми зауважимо: вихователь інклюзивної групи у ЗДО покликаний надавати комплекс послуг соціально-педагогічної підтримки дитини з особливими освітніми потребами для реалізації яких потрібен і медичний працівник, і соціальний педагог, і психолог та ін. фахівці.

Практика соціально-педагогічної діяльності засвідчує необхідність реорганізації у ЗДО медико-психологічної служби у соціальну психолого-педагогічну службу у складі соціального педагога, психолога, медичного працівника, які забезпечать кваліфіковану соціально-психологічну допомогу дітям, батькам та педагогічному колективу. Працівники служби можуть надавати такі послуги:

- соціально-медичні (раціональне харчування; правила гігієни; соціально-педагогічний патронаж дітей мікрорайону, які не відвідують ЗДО) [668];
- педагогічні (педагогічний всеобуч батьків та членів родини, причетних до виховання дітей; організація дозвілля дітей дошкільного віку у ЗДО та мікрорайоні; консультування батьків та дітей);

- юридичні (формування соціального паспорту груп та ЗДО; взаємодія зі спеціалістами соціальних служб, органами місцевого самоврядування);
- психологічні (соціальна адаптація дітей в ЗДО; соціально-психологічні тренінги; психотерапевтичні послуги; психодіагностика та психокорекція) [807, с. 248].

Однак у зв'язку з складною соціально-економічною ситуацією у країні можемо констатувати, що такі послуги не забезпечуються у повному обсязі.

Здійснений науковий пошук засвідчив, що педагогічний колектив ЗДО тісно співпрацює з батьківською аудиторією. Так, листом МОН України від 11.10.2017 р. затверджено методичні рекомендації щодо організації взаємодії ЗДО з батьками вихованців [435], у яких зазначено, що найпоширенішими засобами інформування батьків про життя ЗДО є його сайт, а також інформаційні осередки: дошки оголошень, планшети, стенди, виставки, колажі, бібліотеки та ін. Інформаційній відкритості закладу сприяє залучення батьків до підготовки й проведення родинних свят, розваг, конкурсів, ярмарків, виставок, екскурсій тощо. Для обміну досвідом виховання, цікавими ідеями ЗДО використовують різні форми зустрічі з батьками: майстер-класи, тренінги, круглі столи, інтерактивні ділові ігри, творчі лабораторії, бесіди, диспути, семінари, онлайн-спілкування у закритій групі, із просвітницькою метою – індивідуальна робота з батьками, день відкритих дверей, відвідування сім'ї вдома, батьківські збори, лекторії, консультації, бесіди, конференції, сімейні клуби та ін. Деякі ЗДО пропонують нові форми взаємодії з батьками. Зокрема, школа молодих батьків, батьківський клуб, університет для батьків, показ відкритих занять, конкурси для батьків, проведення ігрових тренінгів, дискусійні клуби, неформальні бесіди, майстер-класи, творчі майстерні, скарбнички ідей. Враховуючи зайнятість батьків, практикуються і нетрадиційні форми спілкування з родиною, наприклад, «батьківська пошта» та «телефон довіри». Взаємодія з родиною охоплює всі рівні управління дитячого садка, до яких відносяться: завідувач, Рада ЗДО, Рада освітян; медико-психологічна служба, старший вихователь (заступник

завідувача), заступник з АГЧ; педагоги, фахівці додаткової освіти, колектив батьків; дитячий колектив [730].

Вважаємо за необхідне зауважити, що для дітей, які з різних причин не відвідують ЗДО, батьки мають право вибирати різні форми здобуття дітьми обов'язкової дошкільної освіти. Зокрема, освітні послуги діти можуть отримувати в центрах розвитку дитини, які відкриваються на базі освітніх закладів або незалежно від них; за допомогою фізичних осіб, які мають педагогічну освіту та ліцензію на право надання освітніх послуг у сфері дошкільної освіти або користуватися послугами соціально-педагогічного патронажу. Тобто, до роботи з дітьми, які не відвідують дитячі садки, можуть залучатися ще й соціальні педагоги, учителі шкіл, які обов'язково будуть обізнані зі специфікою організації роботи з дітьми. Окреслені міркування є важливими для реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Дедалі популярними на сучасному етапі стають центри розвитку дитини, які почали створюватися з 2009 р. відповідно до положення про центр розвитку дитини, затвердженого постановою КМУ від 5 жовтня 2009 р. [599]. Як ми вже зазначали попередньо, центр розвитку дитини є одним із закладів дошкільної освіти, що надає послуги і забезпечує фізичний, розумовий і психологічний розвиток, корекцію фізичного та розумового розвитку, оздоровлення дітей віком від 2 місяців до 6(7) років, які відвідують інші ЗДО чи виховуються вдома.

Як засвідчив науковий пошук, центри розвитку дитини функціонують практично в усіх регіонах України. Так, тільки в Івано-Франківську є близько 28 таких центрів [980], які пропонують послуги садку повного та неповного дня, логопеда, заняття з англійської мови, гуртки на літній період (дитячий клуб «Тедді»); організацію дитячого дозвілля, святкувань, тематичних вечірок та майстер-класів, послуги аніматора, бульбашкову дискотеку (дитяча ігрова кімната «Kingdom Kids»); організацію та святкування днів народження, дитячий лабіринт, батут, дискотека з мильними бульбашками, заняття з фітнесу (клуб дитячого

розвитку та дозвілля «Пазли», ігрова кімната «Дитячий квартал», дитяча кімната «Панда»); дитячий садок повного, неповного дня з поглибленим вивченням англійської мови, дитяча студія розвитку: англійська мова, підготовка до школи, логіко-математичний розвиток, арт-студія, хореографія, заняття з логопедом, психологом (дитячий навчальний центр «Smart Kids»); діагностику здібностей дітей, садок повного і неповного дня, розвиваючі заняття, підготовка до школи, курси англійської та польської мов, леґо-інженерію, ейдетіку, наукову лабораторію, ігри з піском, ритмоденс, театральну студію, послуги психолога, логопеда (Центр розвитку особистості «Унікум») та ін. Отже, центри розвитку дитини пропонують дітям послуги садку повного і неповного дня, а саме: освітні (підготовка до школи, вивчення іноземної мови, хореографії, розвиваючі заняття), психологічні (послуги психолога), розважально-дозвіллеві (організація дитячого дозвілля, святкувань, тематичних вечірок та майстер-класів, послуги аніматора) і практично забезпечують соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства у сфері освіти.

Таким чином, у сфері освіти першою ланкою надання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства слугує ЗДО (державні, приватні, центри розвитку дитини), які покликані надавати такі послуги у сфері освіти: *психологічні* (забезпечення мікроклімату у дитячому колективі; спілкування з ровесниками; соціальна адаптація), *розважально-дозвіллеві* (організація дозвіллевої діяльності), *соціально-педагогічного супроводу* (робота дисциплінарної команди для вирішення складних проблем впродовж тривалого часу), *соціально-педагогічного патронажу* (встановлення і підтримування тривалих зв'язків з сім'єю, вчасне виявлення проблемних питань та оперативна допомога); *соціально-педагогічної профілактики* (інформування, консультивання), *освітні* (підготовка до навчання у закладі середньої освіти (ЗСО); організація освітніх лекторіїв, консультацій, бесід для батьків). Посаду соціального педагога у ЗДО введено не було, що не сприяло забезпеченню послуг

в повному обсязі та реалізації положень соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти.

Вважаємо за необхідне констатувати, що важливу роль щодо надання послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства відводиться закладам середньої освіти (ЗСО) другій ланці у сфері освіти. Ключовою фігурою щодо надання послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ЗСО є соціальний педагог, який є членом педагогічного колективу і психологічної служби.

Проблема підготовки соціальних педагогів до соціально-педагогічної діяльності була предметом дослідження багатьох науковців (О. Безпалько, І. Ковчина, Р. Козубовський, І. Савельчук, Л. Романовська, В. Савіцька та ін.) [39; 289; 294; 747; 752; 753]). Однак недостатньо розробленим залишається питання підготовки соціального педагога до роботи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Результати наукової розвідки засвідчили, що поява професії соціального педагога була підготовлена ходом історичного розвитку України й зумовлена політичними, економічними, соціально-культурними, освітніми чинниками. Як відомо, посаду соціального педагога введено в Україні у 1993 р. Проте до Державного класифікатора професій вона увійшла у 2000 р. Першим нормативним документом МОН України, у якому офіційно йшлося про посаду соціального педагога у ЗСО, було Положення про психологічну службу системи освіти 1999 р. [593]. Уперше посадові обов'язки соціального педагога було визначено у листі МОН України № 1/9-272 від 02.08.2001 р. [674]. Аналіз цього документу засвідчив ототожнення на офіційному рівні функціонал шкільного психолога й соціального педагога, що на кілька років визначило пріоритет посади психолога в закладах освіти та другорядну позицію соціального педагога. Лише лист МОН України від 18 серпня 2003 р. № 1/9-385 [39], де було чітко визначено нормативи чисельності соціальних педагогів в освітніх закладах, закріпив позиції

соціального педагога в системі освіти. Ним передбачено, що, починаючи з 2004 р., посади соціальних педагогів вводилися у штати загальноосвітніх та інших освітніх закладів як незалежні одиниці.

Здійснений науковий пошук дає можливість констатувати: невідповідність назви посади соціальний педагог/соціальний працівник у нормативних документах. Так, у положенні про психологічну службу у системі освіти України від 2018 р. [594] чітко прописано обов'язки соціального педагога, який має входити до складу психологічної служби, що діятиме в ЗДО, ЗСО, позашкільної освіти, спеціалізованої освіти, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Відтак, у класифікаторі за 2019 р. [283] введено посади інспектора з соціальної допомоги та соціального працівника (з 05.10.2016 р.), асистента вихователя соціального по роботі з дітьми з інвалідністю, асистента викладача із соціальної педагогіки.

Невідповідність маємо у новому стандарті вищої освіти за другим (магістерським) рівнем, затвердженого наказом МОН України від 24 квітня 2019 р. [594], відповідно до якого студенти в галузі знань 23 Соціальна робота отримуватимуть за спеціальністю 231 Соціальна робота освітню кваліфікацію «Магістр з соціальної роботи». Зауважимо, що розбіжність назви посади соціального педагога у нормативних документах свідчить про наявність суперечностей, які потребують розв'язання і зумовлюють дослідження теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, а також використання даного терміну в нашій науковій роботі.

За результатами наукової розвідки можемо стверджувати, що соціальний педагог є ключовою фігурою, що покликана об'єднати зусилля сім'ї, школи, громадськості з метою соціально-педагогічної підтримки дитини. Професійна діяльність соціального педагога має низку особливостей, зокрема, соціальний педагог покликаний створити умови для успішної соціалізації та адаптації дитини

як процесу набуття нею соціальної компетентності, формування і ствердження її як особистості, активного громадянина.

Важливим завданням соціального педагога щодо надання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ЗСО є створення позитивного соціального середовища, а саме [39]: налагодження виховних відносин у закладі через систему самоуправління школярів; допомога в адаптації при входженні у шкільне середовище, у переході з одного ступеня навчання на інший; попередження конфліктів; створення системи позакласних клубів за інтересами; допомога дітям в організації дозвілля; поглиблення соціального досвіду дітей через благодійну діяльність; залучення батьків до освітнього процесу ЗСО.

Вважаємо за необхідне стверджувати, що, відповідно до положення про психологічну службу у системі освіти України від 2018 р. [594], соціальний педагог закладу освіти здійснює:

- соціально-педагогічний супровід здобувачів освіти, колективу та мікрогруп, осіб, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах;

- просвітницьку та профілактичну роботу серед учасників освітнього процесу з питань запобігання чи протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей та за участю дітей, злочинності, алкоголізму, наркоманії тощо;

- вивчення та аналіз соціальних умов розвитку здобувачів освіти, мікроколективу (класу чи групи), шкільного чи іншого колективу в цілому, молодіжних і дитячих громадських організацій.

Покликаючись на роботи Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Р. Вайноли, Ю. Василькової, М. Галагузової, І. Зверєвої, А. Капської, Г. Лактіонової, Л. Мардахасва, В. Нікітіна, Н. Сейко та ін. [69; 70; 414; 473; 594; 771; 790; 802; 805–809; 814] можемо констатувати: соціальний педагог покликаний надавати у ЗСО різні види послуг: *діагностичні* (діагностує вплив соціального середовища на розвиток та соціалізацію дитини); *прогностичні* (прогнозує результати освітнього

процесу з урахуванням найважливіших факторів становлення особистості), *консультативні* (дає рекомендації (поради) учням, батьками, вчителям), *захисні* (забезпечує дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представляє їхні інтереси у різних інстанціях (поліції, суді, службі у справах неповнолітніх), *профілактичні* (сприяє попередженню негативних явищ в учнівському колективі, агітує за ведення здорового способу життя), *соціально-перетворюючі* (здійснює соціально-педагогічний супровід освітнього процесу, соціально-педагогічний патронаж соціально незахищених категорій дітей); *організаційні* (координує діяльність і взаємодію всіх суб'єктів соціального виховання); *фандрейзингу* (пошук додаткових ресурсів для вирішення соціально-педагогічних завдань).

Водночас у малокомплектних закладах у штат посада соціального педагога не вводиться, а всі його функції покладаються на практичного психолога.

Зауважимо, що професійну підготовку соціального педагога здійснюють ЗВО. У зв'язку з реформуванням освіти, європейським досвідом, представленим у розділі 2, соціальна педагогіка знята зі стандартів. Натомість, підготовку соціальних педагогів/соціальних працівників почали здійснювати за спеціальністю 231 Соціальна робота. Це призвело не тільки до плутанини в кваліфікаціях, а й негативно позначилося на реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти.

Одним із шляхів успішного розв'язання завдання соціально-педагогічної підтримки у ЗСО щодо надання освітніх послуг батькам стала організація *педагогічної просвіти*. Найпоширенішими формами взаємодії з батьками є: бесіда, педагогічна пропаганда шляхом індивідуальних та індивідуально-групових консультацій; батьківські збори, педагогічні лекторії; організація зустрічей батьків з психологами, лікарями, юристами; відвідування батьками уроків; кабінети педагогічного всеобучу батьків; обмін досвідом між батьками щодо сімейного виховання дітей; робота з педагогічними ситуаціями та ін. У всіх

названих формах взаємодії з батьками у ЗСО бере участь соціальний педагог, котрий надає консультативні послуги батьківській аудиторії. Основними питаннями щодо соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, за якими може проконсультувати соціальний педагог, є: охорона і захист прав та інтересів дітей; вивчення соціальної ситуації розвитку та умов життєдіяльності учнів; вияв інтересів та потреб, проблем і труднощів дітей та підлітків; створення атмосфери психологічного комфорту для учнів; попередження конфліктів в учнівських колективах; орієнтація учнів на здоровий спосіб життя; профілактика правопорушень серед неповнолітніх, робота з учнями «групи ризику»; взаємодія з педагогами, психологами, батьками або опікунами для надання допомоги учням та ін. [829]. Такі консультації є важливими для реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

На сучасному етапі інформатизації суспільства у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства виокремлюються інноваційні форми просвіти для зайнятих у професійній сфері батьків. Наприклад, створено *українські сайти для батьків, дитячих психологів та соціальних педагогів*, які пропонують рекомендаційні поради, консультації, тренінги для батьків, що дають поради батькам у соціалізації та соціальній адаптації дитини, навчають спілкуватися з однолітками й старшими, налагоджувати дружні стосунки в школі, долати конфліктні ситуації. Зауважимо, що сайт покликаний надати соціально-педагогічну підтримку материнству й дитинству через надання освітніх послуг батькам, які не мають змоги отримувати такі послуги через посередництво школи.

Отже, соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у ЗСО реалізується педагогічним колективом і соціальним педагогом шляхом надання батькам послуг педагогічної просвіти (педагогічна пропаганда, батьківські збори, педагогічні лекторії, бесіди, сайт для батьків, дитячих психологів та соціальних педагогів, організація зустрічей батьків з психологами, лікарями, юристами; відвідування батьками уроків).

Вважаємо за необхідне зауважити, що важливе значення у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства відводиться *пришкільним таборам*, які функціонують майже у кожному ЗСО. Їх метою є зміцнення здоров'я, організація активного відпочинку, задоволення інтересів та духовних потреб дітей і підлітків.

В останні роки *пришкільні табори* створюються за певним профілем: мовні, комп'ютерні, спортивні та ін. Наприклад, метою мовного табору є забезпечити змістовне дозвілля шляхом організації нестандартних форм проведення занять (перегляди фільмів, мультфільмів, проєктні роботи, конкурси, читання та обговорення); створити мовне середовище задля зацікавлення школярів вивчати англійську мову, наповнити відпочинок пізнавальним спілкуванням, удосконалити мовні навички. Таким зокрема є літній мовний табір «SMILE» на базі Подібнянської ЗСО I–III ступенів, літній мовний табір «Eager Beavers» на базі Маньківського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа I–III ступенів-гімназія», *пришкільний англomовний табір відпочинку «SMART TEENS»* з денним перебуванням дітей на базі Молодецької ЗСО I–III ст., літній мовний табір «Butterflies» на базі Рогівської ЗСО I–III ст. [380] та ін. Відтак, відзначимо, що з метою розвитку здібностей дітей, успішного функціонування профільної освіти та забезпечення потреб дітей у вивченні різних предметів, доречно відкривати математичні, природничі, історичні та ін. *пришкільні табори*.

Ключовою фігурою у *пришкільних таборах* щодо надання соціально-педагогічної підтримки дітей виступає соціальний педагог, який разом з педагогічним колективом головну увагу приділяє соціально-психологічній адаптації дитячого колективу, організації та здійсненню оздоровчих заходів; проведенню санітарно-освітньої роботи, оцінці ефективності відпочинку та оздоровлення, профілактиці проблемної життєвої ситуації дитини, попередженню або створенню умов для вирішення проблем соціального життя дитини; захисту й охороні прав дитини у складній життєвій ситуації.

Отже, соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у пришкільних таборах забезпечується шляхом надання таких послуг: соціалізації, соціальної адаптації, захисно-охоронні, профілактичні, організаційні, освітні, комунікаційні, розважально-дозвіллієві.

У контексті нашого дослідження важливою ланкою щодо надання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства відводиться *спеціалізованим дитячим закладам* – будинкам дитини, інтернатам для дітей з особливими потребами, санаторним школам-інтернатам, школам для обдарованих дітей, пенітенціарним закладам.

Зауважимо, що в Україні на часі налічується понад 700 інтернатних закладів для дітей. Ці інституції належать до відання трьох міністерств: Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти і науки та Міністерства соціальної політики.

У 2016/2017 н.р. понад 28 тис. дітей з інвалідністю навчались у спецшколах, ще 8 тис. дітей – у реабілітаційних центрах, 4,5 тис. дітей – у спецкласах (загалом це 40,5 тис. дітей) і лише 4 тис. дітей з особливими потребами вчилися в класах зі звичайними дітьми у звичайних школах [243].

На основі загального «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» встановлено, що «... спеціальна загальноосвітня школа-інтернат (школа) для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку є державним загальноосвітнім навчально-виховним і корекційно-відновлювальним закладом освіти, який задовольняє потреби дітей з вадами у фізичному або розумовому розвитку у загальній освіті, соціальній допомозі і реабілітації» [596]. Соціальна реабілітація засобами освіти досягається через соціально-побутову адаптацію та соціально-середовищну орієнтацію. Діяльність соціального педагога при цьому полягає у сприянні реалізації всіх аспектів реабілітації [807, с. 189], що є важливим у контексті соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Мережа інтернатів для дітей з особливими потребами є розлогою в усіх регіонах України. Так, завданням спеціалізованих ЗСО-інтерната для дітей з особливими потребами є попередження соціальних проблем, життєвих криз, подолання труднощів у навчанні школярів, запровадження комплексу заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених суспільних зв'язків внаслідок стану здоров'я, довготривала індивідуальна допомога, спрямована на формування здатності долати труднощі, реалізовувати соціальний потенціал, самообслуговування.

При деяких спеціалізованих ЗСО-інтернатах для дітей з особливими потребами розвивається гурткова робота, покликана сприяти розвитку здібностей дітей, наповнити їх життєвий простір змістовним дозвіллям. Так, у Черкаській спеціалізованій школі-інтернаті діє вокальний колектив «Віночок», у Корсунь-Шевченківській спеціалізованій школі-інтернат для дітей з вадами слуху – танцювальний колектив, Харківському обласному Палаці дитячої та юнацької творчості – гурток «Здорові традиції українського народу» та спільно зі школою-інтернатом № 8 для дітей з обмеженими фізичними можливостями – зразковий художній колектив театр ляльок «Жили були» [13] та ін.

Ключовою фігурою у спеціалізованих дитячих закладах щодо надання соціально-педагогічної підтримки дітей з особливими потребами виступає соціальний педагог. У листі Міністерства освіти і науки, молоді і спорту №1/9-1 від 02.01.2013 р. «Про визначення завдань працівників психологічної служби системи освіти в умовах інклюзивного навчання» визначено наступні завдання соціального педагога щодо організації інклюзивного навчання у ЗСО: захист і забезпечення прав і свобод дитини з особливими освітніми потребами в умовах освітнього закладу та під час перебування дитини в сім'ї; виявлення дітей, у яких виникають труднощі у спілкуванні та взаємодії з оточуючими або які проживають у сім'ях, які опинилися у складних життєвих обставинах; визначення соціальних питань, які потребують негайного вирішення причин та труднощів; скерування до

відповідних фахівців з метою надання відповідної допомоги при потребі; участь у складанні розгорнутої психолого-педагогічної характеристики на дитину та її індивідуального плану розвитку; представлення інтересів дитини з особливими освітніми потребами у відповідних органах і службах та ін. [633].

Отже, соціальний педагог у спеціалізованих дитячих закладах надає такі індивідуальні послуги: інформаційно-консультаційна допомога сім'ї з правових питань, соціально-психологічне консультування, допомога у догляді й нагляді за дитиною, забезпечення ліками й продуктами харчування, організація дозвілля дитини, соціальної реабілітації. Водночас соціальний педагог виступає посередником між членами сім'ї та іншими соціальними інститутами в розв'язанні різного роду проблем.

З прийняттям нової редакції Закону України «Про освіту» [673] діти з інвалідністю отримали право на освіту в будь-якій державній школі, а також у комунальних навчальних закладах. Закон передбачає різні форми навчання – дистанційну, індивідуальну і створення «школи для всіх». З метою соціальної адаптації, соціалізації та надання якісних освітніх послуг дітям з особливими потребами, законом передбачено створення спеціального освітнього середовища (використання жестової мови та шрифту Брайля). Такі обставини є вагомими у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Вважаємо за необхідне констатувати, що станом на 2018/2019 н.р. загальну середню освіту здобували: 11 866 учнів в інклюзивних класах; 6 230 учнів в спеціальних класах; 37 787 учнів в спеціальних школах; 12 115 учнів з особливими освітніми потребами на індивідуальній формі навчання. Станом на 2018/2019 н.р. 8 417 інклюзивних класів відкриті в 3 790 закладів середньої освіти. Кількість асистентів учителів в інклюзивних класах складає 7 636 [839]. Окреслена статистика є свідченням того, що на сучасному етапі потреба в законодавчих змінах була на часі. Законом закріплено основні засади соціально-

педагогічної підтримки материнства й дитинства щодо доступності у наданні освітніх послуг усім категоріям дітей.

Упродовж 2018 р. в Україні розпочато створення мережі інклюзивно-ресурсних центрів, які замінили психолого-медико-педагогічні консультації, що були остаточно ліквідовані 1 вересня 2018 р. Станом на квітень 2019 р. кількість зареєстрованих інклюзивно-ресурсних центрів склала 557 [839]. Відповідно до положення про інклюзивно-ресурсний центр [589], така установа утворюється з метою забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами віком від 2 до 18 років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, у тому числі у закладах професійної (професійно-технічної) освіти та інших закладах освіти, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини, надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг та забезпечення їх системного кваліфікованого соціального супроводу.

Отже, спеціалізовані дитячі заклади (будинки дитини, інтернати для дітей з особливими потребами, санаторні школи-інтернати, інклюзивно-ресурсні центри) забезпечують соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства шляхом надання таких послуг: інформаційно-консультаційні, соціально-педагогічні (консультування, реабілітація, профілактика, патронаж, соціальне обслуговування), корекційно-розвиткові, а при необхідності – послуги соціально-педагогічного супроводу та втручання (ведення випадку 3,4 рівня).

Важливим у контексті дослідженої проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти є розгляд організації *позашкільної освіти*. Зазначимо, що системі позашкільної освіти належить важливе місце у створенні додаткових умов для самовизначення, саморозвитку, самореалізації особистості, формування моральних якостей, соціально-громадського досвіду та ін.

Важливим документом в оновленні позашкільної освіти в Україні стало прийняття Програми розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002–2008 роки [694], у якій окреслювався принцип доступності та всеохопленості дітей позашкільними закладами у сфері дозвілля. На сучасному етапі в Україні функціонують такі комплексні позашкільні заклади: Будинки творчості дітей та юнацтва, Палаці учнівської молоді, Центри дитячої творчості, клуби при соціальних службах та клуби за місцем проживання тощо. Окрему категорію становлять спеціалізовані однопрофільні позашкільні виховні заклади: станції юних техніків, дитячі туристичні станції, станції юних натуралістів тощо.

З метою підвищення якості та доступності позашкільної освіти, розширення функції закладу позашкільної освіти як центру освітньої, соціокультурної та громадянської діяльності, у 2018 р. МОН України була презентована Стратегія розвитку позашкільної освіти [884]. Вона апелює, насамперед, до розширення спектру надання соціальних послуг у позашкільній освіті. У сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у документі передбачено підвищити роль суспільних інституцій, батьків, громадськості в розвитку позашкільної освіти, забезпечення її престижу; розширити мережу закладів позашкільної освіти, привести у відповідність інфраструктуру позашкільної освіти України.

Позашкільні заклади покликані організувати дозвілля дитячої та підліткової аудиторії, комунікацію з однолітками у різних формах ігрової та дозвіллево-розважальної діяльності як соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з метою забезпечення змістовного відпочинку, соціалізації та соціальної адаптації, сприяння участі вихованців у науковій, технічній, художній творчості, спортивній, суспільно-корисній діяльності, виявленню задатків, розкриттю здібностей, талантів.

Зауважимо, що в період канікул позашкільні заклади освіти організують роботу *профільних таборів*, які залучають дітей до змістовного відпочинку, що є

соціально-педагогічною підтримкою материнства й дитинства. Так, у 2017 р. діяло 513 профільних таборів, у яких понад 40 тис. дітей здійснили туристичні походи, екологічні експедиції, були учасниками літніх шкіл юних натуралістів, юних краєзнавців, юних туристів і юних техніків тощо [13]. Особливо популярними сьогодні є літні мовні табори, завдання яких – зміна у вивченні іноземних мов теоретичного стилю викладання на практичний. У діяльності мовних літніх таборів виокремлюються три види напрямків: музичний, проєктні роботи, інсценування, що дозволяє нестандартно підійти до вивчення іноземних мов. Такі підходи до роботи є актуальними у англomовному таборі «For Rest» [1064] (с. Яблуниця Івано-Франківської області), мовному таборі «Addrian» (м. Київ), британському таборі YouSpeak Camp (с. Мигово Чернівецької обл.), французькому таборі від Centre français Rive Gauche (м. Київ), мовному таборі «Берег» (сmt. Сергіївка Одеської обл.), мовному таборі ILES Camp (с. Сокілець Вінницької обл.) [893] та ін., де дітям, окрім розважально-дозвіллевої (квести, ігри, конкурси, тренінги, екскурсії та піші походи в гори та ін.), надають освітню послугу з практичного вивчення іноземних мов.

Зауважимо, що важливою одиницею у системі позашкільної освіти є соціальний педагог. Робота соціального педагога в літніх виховно-оздоровчих таборах має свої особливості, а саме: поєднання культурно-дозвіллевого відпочинку із оздоровленням дітей [34].

Отже, позашкільні заклади на сучасному етапі покликані надавати соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства через такі послуги: соціально-педагогічні (соціалізації, соціальної адаптації, супроводу, профілактики), освітні (практичне вивчення іноземних мов), комунікативні, розважально-дозвіллевi (квести, ігри, конкурси, тренінги, екскурсії та піші походи в гори та ін.) та в разі необхідності – втручання.

Наш науковий пошук засвідчив, що соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері освіти в Україні здійснюється й з обдарованими

дітьми. Так, з 2004 р. роботу щодо виявлення, відбору, розвиток і підтримку *обдарованої молоді* почала координувати Мала академія наук учнівської молоді (МАН) – форма організації дослідницько-експериментального напряму позашкільної освіти, мережа якої охопила практично всі заклади вищої освіти (ЗВО), на базі яких вона створювалася. Унікальна освітня система МАН забезпечує організацію і координацію науково-дослідницької діяльності учнів, створює умови для їх інтелектуального, духовного, творчого розвитку та професійного самовизначення, сприяє нарощуванню наукового потенціалу країни.

Організація має 27 регіональних територіальних відділень, понад 300 позашкільних закладів різних типів визначено як базові в організації діяльності МАН. Структура наукових відділень МАН складається з 63 секцій, об'єднаних у 12 наукових відділень. Здебільшого учні МАН проводять науково-дослідницьку діяльність у галузях філології та мистецтвознавства (25%), хімії та біології, екології та аграрних наук (23%), історії та географії (20%). Щорічно зростає кількість дітей, залучених до наукової діяльності.

На часі учнями МАН є близько 300 тисяч обдарованих школярів з усієї України. Слухачами можуть стати усі охочі учні 6-11 класів. Учні-члени МАН є учасниками різноманітних обласних, всеукраїнських, міжнародних інтелектуальних конкурсів, турнірів, олімпіад і виявляють високий рівень підготовки та творчі здібності [410].

Отже, у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства МАН покликана надавати освітні послуги через підтримку науково-дослідницької діяльності обдарованих дітей.

Здійснений науковий пошук дає можливість констатувати, що третьою ланкою соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти щодо надання послуг дітям є заклади професійної (професійно-технічної) освіти та заклади вищої освіти (ЗВО).

Зокрема, соціально-педагогічна підтримка через виплату соціальних стипендій пільговим категоріям студентів закріплена ч. 4 ст. 62 Закону України «Про освіту» в порядку, визначеному КМУ. Відповідно до Постанови КМУ від 1 січня 2017 р., соціальна стипендія призначається включеним до рейтингового списку наступним категоріям осіб, які навчаються у ЗВО, у т.ч. й у разі отримання ними академічної стипендії: дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування; особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; шахтарям, які мають відповідний стаж підземної роботи або стали інвалідами I або II групи та їхнім дітям, а також дітям загиблих шахтарів; особам, які визнані учасниками бойових дій та їхнім дітям; дітям, один із батьків яких загинув (зник безвісти) у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій або збройних конфліктів; дітям, один із батьків яких загинув під час масових акцій громадянського протесту й дітям, які є внутрішньо переміщеними особами [252].

З метою стимулювання студентів за відмінне навчання, активну громадську, спортивну чи наукову діяльність ЗВО реалізують соціально-педагогічну підтримку обдарованих студентів шляхом призначення урядових іменних стипендій (Президента України, ВРУ, КМУ) та обласних іменних стипендій (голови ОДА області). Окрім того, ЗВО має право надавати матеріальну допомогу та заохочення студентам, які навчаються за державним замовленням на денній формі за рахунок спецкоштів шляхом призначення стипендії Вченої ради університету.

Наш науковий пошук засвідчив, що академічну стипендію в повному обсязі отримують і пільгові категорії курсантів невійськових закладів вищої освіти, які перебувають на державному утриманні (діти-сироти, діти, які позбавлені батьківського піклування, особи з їх числа, а також особи, які в період навчання у віці від 18 до 23 років залишилися без батьків; особи, які згідно із Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»).

У контексті забезпечення реалізації соціальної політики України стипендіатам, які мають дітей віком до трьох років і продовжують навчання за денною формою (з відривом від виробництва), виплачуються щомісячна грошова допомога, передбачена законодавством, і стипендія, призначена на загальних підставах [6]. Ці заходи свідчать про соціально-педагогічну підтримку професійного зростання студентів-батьків.

Здійснений науковий пошук засвідчив, що соціально-педагогічна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на період навчання у професійному (професійно-технічному) закладі та ЗВО забезпечується безкоштовними обідами та проживанням у гуртожитку, що регламентується пп. 5 п.13 Постанови КМУ від 05.04.1994 р. «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт й дітей, позбавлених батьківського піклування» [683].

Отже, соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у професійних (професійно-технічних) закладах та ЗВО реалізується шляхом надання студентам таких послуг: виплату соціальних та іменних стипендій, матеріальної допомоги, забезпечення безкоштовними обідами і гуртожитком.

Наш науковий пошук засвідчив, що на сучасному етапі в Україні починають з'являтися форми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері вищої освіти, покликані надавати педагогічну освіту батькам.

Зокрема, у 2017 р. у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника» відкрито Навчально-науковий центр (ННЦ) «Університет обдарованої дитини», що є структурним науковим підрозділом Наукового парку «Прикарпатський університет» ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Метою діяльності ННЦ «Університет обдарованої дитини» є всебічний розвиток дитини. З-поміж основних завдань ННЦ «Університет обдарованої дитини» вирізняються і завдання в контексті соціально-педагогічної підтримки

материнства й дитинства: упровадження здоров'язберігальних технологій; створення методичного комплексу з проблем розвитку дітей, розроблення фонду занять, дидактичного матеріалу, створення картотеки передового педагогічного досвіду, банку педагогічних ідей, педагогічної бібліотеки; вивчення досвіду закордоння, обмін фахівцями, дітьми, проведення наукових конференцій; забезпечення ранньої соціальної адаптації дітей до умов дошкільного навчального закладу та готовності до шкільного навчання; створення Університету дорослих; створення школи волонтерів та громадсько-активних шкіл; створення центрів сім'ї та раннього розвитку дитини.

Робота центру здійснюється в кількох вимірах: організаційна; теоретико-методологічні та емпіричні дослідження проблем розвитку всебічної обдарованості дитини; навчально-методична, виховна та просвітницька робота; співпраця з НАПН України, зарубіжними дослідними інституціями, громадськістю тощо.

Основними формами роботи є лекції, групові практичні заняття, семінари, індивідуальні консультації, екскурсії, конференції, ознайомлення з роботою різнопрофільних центрів та ін.

Отже, Центр обдарованої дитини на сучасному етапі став закладом соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, покликаний надавати такі послуги дітям, батькам та матерям: педагогічні, психологічні, дозвілєві, консультаційні, просвітницькі та ін.

Загалом, здійснений науковий пошук дозволив констатувати наступне:

- у сфері освіти соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства забезпечує біогенні, психогенні та соціогенні потреби матері й дитини, що реалізуються у ЗДО, ЗСО, центрах розвитку дитини, спеціалізованих закладах, літніх оздоровчих таборах, позашкільних закладах, професійних (професійно-технічних) закладах та ЗВО;

- невідповідність назви посади соціальний педагог/соціальний працівник у нормативних документах, що зумовило дослідження теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у ЗДО реалізується педагогічним колективом шляхом надання таких послуг: психологічні, розважально-дозвілєві, соціально-педагогічного супроводу, соціально-педагогічного патронажу, соціально-педагогічної профілактики, освітні. Посаду соціального педагога у ЗДО введено не було, що не сприяло забезпеченню послуг у повному обсязі та реалізації положень соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти;

- соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у ЗСО реалізується педагогічним колективом і соціальним педагогом шляхом надання таких послуг: діагностичні, прогностичні, консультативні, захисні, соціально-перетворюючі, організаційні фандрейзингу; педагогічної просвіти.

- соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у пришкільних таборах забезпечується соціальним педагогом та педагогічним колективом шляхом надання таких послуг: соціальної адаптації, соціалізації, захисно-охоронні, профілактичні, організаційні, освітні, комунікаційні, розважально-дозвілєві;

- соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у спеціалізованих дитячих закладах забезпечуються соціальним педагогом та педагогічним колективом шляхом надання таких послуг: інформаційно-консультаційні, соціально-педагогічні (консультування, реабілітація, профілактика, патронаж, соціальне обслуговування), корекційно-розвиткові, а при необхідності – послуги соціально-педагогічного супроводу та втручання (ведення випадку 3,4 рівня);

- соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у позашкільних закладах забезпечується соціальним педагогом та педагогічним колективом

шляхом надання таких послуг: соціально-педагогічні (соціалізації, соціальної адаптації, супроводу, профілактики), освітні, комунікативні, розважально-дозвіллєві та в разі необхідності – втручання;

- соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства забезпечується МАН шляхом надання обдарованим дітям освітніх послуг через підтримку науково-дослідницької діяльності;

- соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у професійних (професійно-технічних) закладах забезпечується шляхом надання студентам таких послуг: виплати соціальних та іменних стипендій, матеріальної допомоги, забезпечення безкоштовними обідами й гуртожитком.

Вищевикладені міркування та висновки обумовлюють необхідність розгляду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у соціальній сфері/соціальних службах, що представимо в наступному параграфі.

4.3 Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у діяльності соціальних служб, установ, організацій

З проголошенням суверенітету України починається етап утвердження нових соціально-економічних, політичних і соціокультурних координат суспільного розвитку, виникає необхідність реформування соціальної політики та її важливої складової частини – соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

У попередньому розділі (див. Р.1, п. 1.3.) нами було визначено рівні соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Розглянемо їх детальніше.

На *державному рівні (макрорівень)* соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства визначається насамперед законодавчою і соціальною політикою України. Основними державними інститутами, які забезпечують

реалізацію соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на макрорівні є: Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики), Міністерство освіти і науки України (МОН), Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ), Міністерство юстиції України (Мін'юст), Міністерство внутрішніх справ України (МВС).

Важливим у контексті досліджуваної проблеми на макрорівні є розгляд роботи *Міністерства соціальної політики України*, яке покликане надавати соціальні послуги сім'ям та дітям по вертикалі й горизонталі через структурні відомства й організації. Детально зміст соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у соціальній сфері представлено в п. 4.3.

Значну функцію в окресленій проблемі виконує *Міністерство охорони здоров'я України*, якому підпорядковуються всі заклади охорони здоров'я. Як зазначалося попередньо, реалізацію соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства МОЗ України здійснює через директори та департаменти; управління медичної допомоги матерям і дітям; відділ організації медичної допомоги дитячому населенню; управління медико-соціальної допомоги населенню; сектор санаторно-курортного лікування. Детально зміст соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я представлено в п. 4.1.

Важливим для нашого наукового пошуку є розгляд діяльності *Міністерства освіти і науки України*, якому, як ми зазначали попередньо (див. п. 4.2.), підпорядковуються ЗДО, ЗСО, спеціалізовані школи-інтернати, позашкільні заклади, заклади професійної (професійно-технічної) освіти, ЗВО та ін. Нами констатовано вище, що реалізацію соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства МОН України здійснює через *директори*: дошкільної та шкільної освіти; інклюзивної та позашкільної освіти; вищої освіти та освіти дорослих. Детально зміст соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти представлено в п. 4.2.

Значну функцію в окресленій проблемі виконує *Міністерство юстиції України*, яке є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної правової політики.

Дотичною до теми нашого дослідження є діяльність *Міністерства внутрішніх справ України*, спеціалісти якого співпрацюють з Мінсоцполітикою (здійснюють допомогу у виявленні бездоглядних та безпритульних дітей, проводять роботу з соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням та ін.), під егідою якого функціонують спеціалізовані приймальники-розподільники, виховно-трудова колонія для неповнолітніх, тому його роботу представимо оглядово.

Регіональний (мезорівень) соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у значній мірі визначається державним. Саме на регіональному рівні соціально-педагогічна підтримка конкретизується, уточнюється її змістовий компонент, особливості й шляхи її реалізації через управління/відділи у справах сім'ї та молоді, управління соціального захисту.

На мікрорівні (соціальна робота в громадах) основні завдання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства реалізуються державними службами й соціальними працівниками та недержавними громадськими (волонтерськими) організаціями й фондами.

Окреслені рівні ми визначаємо як вихідні у подальшому нашому науковому пошуку.

Розглянемо ***макрорівень соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні***. Як уже зазначалося вище, основним державним інститутом, який забезпечує реалізацію соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на макрорівні є Міністерство соціальної політики України, утворене 9 грудня 2010 р. шляхом реорганізації Міністерства праці та соціальної політики України, є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної

політики у сферах соціального захисту, соціального обслуговування населення, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей й ін. [590]. Аналіз діяльності Мінсоцполітики України дозволяє виокремити основні його завдання у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства [448]:

- формування та реалізація державної політики щодо надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим та багатодітним сім'ям;
- формування та реалізація державної політики у сфері надання соціальних послуг сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, безпритульним дітям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування та ін.;
- формування та реалізація державної політики щодо забезпечення права дитини на одержання аліментів, відповідального батьківства та материнства;
- контроль та координація діяльності служб у справах дітей, ЦСССДМ, центрів соціального спрямування ін. Окреслені завдання є важливими у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, адже визначають стратегію подальшого пошуку.

Вважаємо за необхідне зауважити, що реалізація соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства здійснюється через директорати та департаменти Мінсоцполітики України [448] (сім'ї та соціальної підтримки населення; соціальних послуг та інтеграції; захисту прав осіб з інвалідністю; департаменти: забезпечення прав дітей та оздоровлення; державної соціальної допомоги; реалізації державних соціальних програм) у взаємодії з директоратами та департаментами МВС (див. вище).

Отже, на макрорівні основним державним інститутом є Міністерство соціальної політики України, яке у взаємодії з МОЗ, МОН, МВС, Мін'юст України забезпечує через директорати та департаменти реалізацію соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у соціальній сфері.

Перейдемо до розгляду *мезорівня соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства* в Україні. Як уже зазначалося вище, на мезорівні державну політику щодо дітей, молоді та сімей з дітьми, охорони материнства й дитинства реалізують:

- *управління/відділи у справах сім'ї, молоді та спорту*, які координують діяльність служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби дільничних інспекторів міліції, кримінальної поліції у справах неповнолітніх, органів опіки й піклування у питаннях попередження насильства в сім'ї;

- *управління соціального захисту*, основним завданням яких є: реалізація державної політики у сфері соціального захисту сім'ям з дітьми; надання адресної соціальної допомоги й підтримки малозабезпеченим сім'ям з дітьми, призначення та виплата цільової грошової допомоги та ін.

Окреслені завдання управлінь є важливими у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, оскільки визначають шляхи реалізації низки послуг у соціальній сфері.

Так, Головне управління у справах сім'ї, молоді та спорту Івано-Франківської ОДА у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства надає такі послуги: реалізація на відповідній території державної політики з питань сім'ї, дітей, молоді; організація оздоровлення дітей, молоді та студентських сімей; здійснення планомірних заходів щодо забезпечення соціального та правового захисту сім'ї, дітей, молоді; сприяння міжнародному співробітництву та громадським організаціям в організації роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; здійснення заходів щодо формування здорового способу життя та профілактики наркоманії, ВІЛ/СНІДу та ін. [127].

Натомість послуги, що надає управління соціального захисту є більш адресним щодо різних категорій населення. Зокрема, управління праці та соціального захисту населення Шевченківської районної державної адміністрації

в м. Києві у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства надає такі послуги: забезпечення санаторно-курортними путівками; влаштування до будинків-інтернатів; одноразова компенсація сім'ям, що втратили годувальника із числа осіб, які належать до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; відшкодування витрат, пов'язаних з вихованням дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи, у державних і комунальних ЗДО; допомога у зв'язку з вагітністю і пологами; допомога при народженні дитини; допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; допомога на дітей одиноким матерям; державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам; державна соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; тимчасова державна допомога у випадках, якщо місце проживання батьків невідоме або вони ухиляються від сплати аліментів, або вони не мають можливості утримувати дитину; державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям; реалізація державної політики у сфері правового та медико-соціального захисту повнолітніх осіб, які потребують опіки (піклування) та ін. [1001]. Отже, названі управління у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства покликані надавати послуги різним категоріям сімей, дітей, молоді.

Отже, на мезорівні державну політику у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства реалізують управління/відділи у справах сім'ї, молоді та спорту, управління соціального захисту через надання таких послуг різним категоріям сімей, дітей, молоді: оздоровлення, державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, допомога у зв'язку з вагітністю, пологами, догляду за дитиною; допомога одиноким матерям, допомога дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, дітям з особливими потребами та ін.

Перейдемо до розгляду *мікрорівня соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства* в Україні. Наш науковий пошук засвідчив, що на мікрорівні питання соціально-педагогічної роботи з різними категоріями дітей,

сімей, молоді частково досліджено. Зокрема, проблему соціально-педагогічної роботи з сім'єю в Україні дослідила І. Трубавіна [925], організацію соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді – О. Безпалько [40], соціально-педагогічну підтримку дітей та учнівської молоді – Т. Алексеєнко, Ю Жданович, Р. Малиношевський [824], соціально-педагогічну підтримку діяльності дитячих громадських об'єднань України – Л. Романовська [745], концептуалізацію соціально-педагогічних основ сімейного виховання – Т. Алексеєнко [9] та ін. Відтак, питання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на мікрорівні не було предметом спеціального дослідження, що й зумовлює його розгляд.

Як уже зазначалося вище, на мікрорівні соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства забезпечують *департаменти соціальної політики*, у структурі яких функціонують управління та відділи (соціального захисту, відділ сім'ї, оздоровлення дітей та програм соціального розвитку, соціальних допомог та розгляду звернень).

Робота кожного управління та відділу визначається специфікою регіону. Так, у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства домінантними завданнями прикордонних служб, які постійно перебувають у зоні ризику, є забезпечення соціального захисту населення (пошук місця проживання, влаштування дітей у ЗДО, ЗСО), надання матеріальної і психологічної підтримки, організація соціально-педагогічної реабілітації. Натомість управління західних регіонів більше орієнтовані на програми оздоровлення, соціального розвитку різних категорій сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. Зазначимо для прикладу: Департамент соціальної політики Івано-Франківської ОДА у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства надає такі послуги [160]:

- визначає пріоритети соціального розвитку;

- готує пропозиції до проєктів державних цільових, галузевих та регіональних програм щодо реалізації заходів у сфері соціального захисту населення, поліпшення становища сімей, попередження насильства в сім'ї;

- забезпечує реалізацію державної політики у сфері соціальної підтримки населення, у тому числі сімей з дітьми, малозабезпечених сімей;

- здійснює заходи, спрямовані на забезпечення соціального захисту сім'ї, у тому числі соціальної підтримки сімей з дітьми, малозабезпечених, багатодітних, молодих сімей та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- сприяє розвитку спеціалізованих закладів, установ та служб, залучає недержавні організації до роботи з різними категоріями сімей та дітей.

Зауважимо, що на мікрорівні у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства значну роль відіграють центри соціальних служб для молоді (ЦССМ), створені відповідно до Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (ст. 6) від 05 лютого 1993 р. [685]. На виконання цього Закону КМУ постановою від 13 серпня 1993 р. «Про соціальні служби для молоді» затверджує Типове положення про соціальні служби для молоді, згідно з яким на них покладається завдання адресувати соціальні послуги та соціальну допомогу молоді віком від 15 до 28 років [686]. Як зазначала О. Безпалько, ЦССМ зарекомендували себе первинними інституціями, що здатні відчувати соціальні зміни та оперативно реагувати з ціллю надання допомоги та підтримки потребуючим у різних напрямках соціально-педагогічної діяльності [40, с. 271].

Здійснений науковий пошук засвідчує, що відповідно до постанови КМУ від 27 серпня 2004 р. «Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю» [666] з 1 січня 2005 р. ЦССМ перейменовують у центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ). Зауважимо, що окреслена реформа започаткувала концептуальні зміни в діяльності ЦСССДМ, пов'язані з переходом від ролі посередника до суб'єкта надавача соціальних

послуг. ЦСССДМ стають спеціальними закладами, уповноваженими державою реалізувати соціальну політику шляхом проведення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями.

Центри створюються відповідними органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, належать до сфери їх управління та підпорядковуються відповідному органу виконавчої влади чи виконавчому органу сільської, селищної, міської ради. Відповідно система центрів ЦСССДМ функціонує на державному (цільове призначення), регіональному (регіональні ЦСССДМ відповідно до територіально-адміністративного поділу України) та місцевому (районні, міські, селищні, сільські, районні у містах ЦСССДМ) рівнях [42, с. 163].

За твердженням О. Безпалько, І. Пінчук [196, с. 470], ЦСССД належать до соціальних служб територіального охоплення, що дозволяє клієнтам певної територіальної одиниці послуговуватися послугами спеціалістів; розв'язувати соціальні проблеми дітей, сімей та молоді певної громади та ін. Наприклад, СМЦСССМ забезпечує доступ до послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства за такими напрямками[774]:

- *соціальна робота з сім'ями, особами, які опинилися у складних життєвих обставинах*, що передбачає: ведення обліку даних сімей, осіб, соціальне інспектування, соціальний супровід, профілактика негативних звичок;

- *профілактика раннього соціального сирітства*, що передбачає: організацію роботи консультативного пункту при пологовому будинку та жіночій консультації з матерями, які мають намір відмовитися від новонародженої дитини або які мають дитину-інваліда; організацію соціального супроводу; інформаційно-консультативну роботу з жінками групи ризику та вагітними;

- *створення та супровід прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу*, що передбачає: започаткування соціальної реклами, супровід прийомних

сімей; створення банку даних кандидатів у прийомні батьки; оцінку потреб сімей, прийомних дітей та ін.;

- *соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування*, що передбачає: інспектування та соціальний супровід опікунських сімей, сімей піклувальників, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; адаптація випускників до самостійного життя;

- *первинна профілактика негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі*, що передбачає: лекційно-тренінгові заняття, демонстрацію відеоматеріалів, бесіди з учнівською молоддю, дітьми та їх батьками; консультації з пропаганди здорового способу життя;

- *соціальна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями*, що передбачає: індивідуальні та групові заняття у тренажерному залі; лекції, бесіди, консультації для дітей, молоді та їх батьків; організацію засідань клубу «Ти не один» та заходів до святкових дат, екскурсії та ін.;

- *розвиток волонтерського руху*, що передбачає: тренінгові заняття та навчання волонтерів; профілактичну роботу з дітьми та учнівською молоддю;

- *соціальна реклама*, що передбачає: розповсюдження реклами; публікації статей в пресі; виступи на телебаченні; розповсюдження документальних фільмів, аудіо- та відеореклами тощо.

Отже, основні напрями роботи ЦСССДМ визначають широкий спектр послуг соціально педагогічної підтримки материнства й дитинства різним категоріям дітей, сімей та молоді, що є важливим у контексті досліджуваної проблеми.

Для забезпечення ефективної роботи в громаді з різними категоріями сімей, дітей і молоді ЦСССДМ утворюють спеціалізовані формування, які, за міркуваннями українських науковців (О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Г. Лактіонова, І. Трубавіна, С. Толстоухова та ін. [41; 226; 358; 805; 806; 807; 918; 925]), характеризують ЦСССДМ як поліфункціональні заклади.

Зокрема, для прикладу: Івано-Франківський міський ЦСССДМ забезпечує діяльність 7 спеціалізованих формувань:

1. Служба соціальної підтримки сімей, у яку входять:
  - служба соціальної роботи із сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах;
  - служба соціальної роботи з прийомними сім'ями;
  - служба соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування та особами з їх числа;
  - служба соціальної роботи з сім'ями, у яких виховується дитина-інвалід;
  - навчання студентів-інвалідів дистанційної форми.
2. Консультативний пункт у міському пологовому будинку.
3. Соціальний супровід неповнолітніх та молоді, які повернулися з місць позбавлення волі.
4. Центр відвідування неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом.
5. Школа волонтерів.
6. Телефон Довіри.
7. Служба соціально-профілактичної роботи [449].

Завдяки роботі названих спеціалізованих формувань, ЦСССДМ має змогу реалізувати низку послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства різним категоріям дітей, сімей та молоді.

Одним із напрямків соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ЦСССДМ є батьківська просвіта. За даними дослідження І. Трубавіної, ЦСССДМ надавали соціально-педагогічні послуги щодо батьківської просвіти через роботу батьківських клубів, шкіл батьківської культури, сімейного спілкування, лекторіїв, курсів і шкіл молоді матері, консультацій фахівців (на місці, виїзних, телефонних). Формами просвіти батьків слугували: лекції, семінари, диспути, практичні заняття, консультації, аналіз

ситуацій, перегляд відеоматеріалів, брошури, буклети, методичні посібники, збірки інформаційних матеріалів, тренінги, обмін практичним досвідом, тематичні рольові ігри, круглі столи, вечори запитань і відповідей, конкурси та ін. [925]. Зауважимо, що соціально-педагогічні послуги та форми батьківської освіти перекликаються з формами соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти, детально зміст яких представлено в Р. 4, п. 4.2.

Загалом, на мікрорівні соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства забезпечують департаменти соціальної політики, ЦСССДМ, вони покликані реалізовувати державну політику через надання таких послуг різним категоріям дітей, сімей та молоді: соціалізації, соціальної адаптації, інформаційно-консультативна робота, догляд, соціальне інспектування, соціально-педагогічна профілактика, соціально-педагогічний супровід, волонтерство, телефон довіри, батьківська освіта та за потреби – представництво інтересів, абілітація, посередництво, соціальна інтеграція і реінтеграція, підтримане проживання, влаштування до сімейних форм виховання, кризове та екстрене втручання, надання притулку.

Здійснений науковий пошук засвідчив, що згідно зі ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV соціальні послуги у сфері соціальної роботи покликаний надавати професійно підготовлений фахівець – *соціальний працівник*. Кваліфікаційні вимоги до посади «соціальний працівник» та кваліфікаційна характеристика цієї посади затверджені наказом Мінсоцполітики від 24.07.2006 р. № 274 [271].

У міжнародній практиці соціальної роботи основними надавачами соціальних послуг є соціальні працівники з відповідною професійною підготовкою та рівнем кваліфікації (документ розроблено Міжнародною організацією праці у 2009 р.). Наслідуючи окреслений досвід, у 2014 р. в Україні

відбулася реформа, у результаті якої через плутанину у спеціалізаціях велика кількість соціальних працівників втратили роботу.

На сучасному етапі відповідно до класифікатора професій 2019 р. виділяють такі посадові одиниці [283]: соціальний працівник, фахівець (з допомоги неблагополучним родинам, грошової допомоги дітям і т.ін.), фахівець із соціальної допомоги вдома, фахівець із соціальної роботи, фахівець-організатор соціально-побутового обслуговування, що є свідченням визнання державою потреби у таких фахівцях.

За міркуваннями І. Звереві, В. Поліщук, професія соціального працівника спрямована на соціальну спеціалізовану діяльність, необхідну для функціонування державних і громадських систем соціальної допомоги різним категоріям населення, для самозабезпечення і саморозвитку [196, с. 181].

Зміст професійної діяльності соціального працівника визначається його **функціями** на *макро-* (організаційно-управлінська, дослідницька, прогностична, просвітницька, моніторингово-оціночна, діагностико-прогностична, функція впливу на соціальну політику, функція забезпечення соціального компонента у діяльності різноманітних відомств і структур, ЗМІ), *мезо-* (комунікативна, посередницька, організаційно-регулятивна, профілактична, соціально-терапевтична, соціально-вихована, просвітницька, соціально-реабілітаційна, координаційно-посередницька) та *мікрорівні* (діагностична, прогностична, педагогічно-терапевтична, корекційно-реабілітаційна, охоронно-захисна, мобілізаційно-спонукальна, реабілітаційно-адаптивна, попереджувально-профілактична) [196, с. 183]. Зазначимо, що визначені функції професійної діяльності соціального працівника на різних рівнях забезпечують реалізацію соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у соціальній сфері, що є важливим у контексті досліджуваної проблеми.

Як засвідчив наш науковий пошук, сфера соціальних послуг монополізована державними і комунальними установами. У результаті – українці не отримують у

повній мірі якісних соціальних послуг. Вирішенням окресленої проблеми може стати введення посади соціального працівника в новостворених об'єднаних територіальних громадах (ОТГ), які здатні краще за центральні структури забезпечити адресність та фактичну потребу надання соціальних послуг члену громади.

У 2015 р. в рамках Проекту Програми розвитку ООН в Україні «Підтримка реформи соціального сектору в Україні» на громадське обговорення винесено проект посадової інструкції фахівця із соціальної роботи відділу організації надання соціальних послуг у громаді, де вписано такі його завдання [609]:

- виявлення осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, потребують соціальної підтримки та надання їм соціальних послуг;
- організація надання соціальних послуг потребуючим шляхом взаємодії із структурними підрозділами соціального захисту місцевих державних адміністрацій та місцевого самоврядування, закладами освіти, закладами охорони здоров'я, громадськими організаціями;
- координація взаємодії особи/сім'ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах із суб'єктами соціальної роботи, надання їм послуг інформування та консультування та ін.

Про необхідність надання соціальній сфері пріоритетного значення на місцевому рівні йшлося на спільній нараді-семінарі у березні 2016 р Міністерства соціальної політики України зі структурними підрозділами з питань соціального захисту населення обласних, Київської міської державних адміністрацій і територіальними центрами соціального обслуговування (надання соціальних послуг), де було розглянуто питання надання соціальних послуг в ОТГ в умовах децентралізації влади та запропоновано у структурі ОТГ утворити відповідний підрозділ (відділ/сектор) або покласти повноваження за сферу надання соціальних послуг в ОТГ на фахівця із соціальної роботи. Запропоновані моделі надання соціальних послуг було розроблено з урахуванням норм законів України «Про

соціальні послуги», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про співробітництво територіальних громад», «Про місцеве самоврядування в Україні».

Вважаємо за необхідне зауважити, що роль соціального працівника в ОТГ є важливою не тільки з т.з. надання соціальних послуг, але й зокрема щодо забезпечення їх адресності. Саме соціальний працівник, який постійно працює з громадою, найкраще обізнаний, які саме послуги потрібні її членам, що є важливим для досліджуваної нами проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Згідно з дослідженням Г. Слосанської, такий фахівець в ОТГ може виконувати такі ролі: гіда; активатора/наставника/каталізатора; терапевта; учителя соціальних вмінь або тренера; брокера; кейс-менеджера або фахівця управління справами клієнта; захисника прав та інтересів клієнта/адвоката; посередника у вирішенні конфліктів; експерта; організатора; ініціатора; менеджера; розробника; фасилітатора; лобіста та дослідника [793, с. 266–267].

Однак, як засвідчив наш науковий пошук, робота по введенню посад соціальних працівників в ОТГ на сучасному етапі ще не набула всеукраїнського поширення: станом на січень 2018 р. лише в 216 ОТГ (із загальної кількості 665 ОТГ) було введено таких фахівців у штатний розпис. У середньому в кожній з таких ОТГ працює 2 фахівці з соціальної роботи [1027].

Загалом можемо констатувати, що соціальний працівник є ключовою фігурою щодо реалізації таких послуг в ОТГ у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства: координаційні, консультаційні, оцінка потреб, посередницькі, діагностичні, прогностичні, педагогічно-терапевтичні, корекційно-реабілітаційні, охоронно-захисні, комунікативні, попереджувально-профілактичні.

Проблема підготовки соціальних працівників до соціально-педагогічної діяльності була предметом дослідження багатьох науковців (І. Ковчина,

Р. Козубовський, І. Савельчук, Л. Романовська, В. Савіцька, Г. Слосанська та ін.) [289; 294; 747; 752; 753; 793]). Однак недостатньо розробленою залишається питання підготовки соціального фахівця до роботи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Узагальнений науковий пошук засвідчив, що єдиної моделі підготовки соціальних працівників в Україні немає. Відсутній і єдиний підхід до класифікації наявних моделей у різних університетах. Так, *академічна модель* передбачає типову для України схему здобуття освіти у ЗВО: згідно до затверджених навчальних планів і проходженням відповідних кваліфікаційних рівнів. На противагу їй, *базована на досвіді модель* передбачає підготовку фахівців із досвідом роботи в соціальній сфері, але різними базовими освітніми рівнями.

За іншим підходом до типологізації, виділяють *канадсько-українську модель*, яка характеризується ранньою спеціалізацією студентів та однаковим теоретичним і практичним компонентом навчання. Така модель притаманна національному університету «Львівська політехніка». За цим підходом набула поширення *британська модель*, яка передбачає домінування в освітньому процесі професійної етики, філософії та цінностей соціальної роботи. На цій моделі ґрунтується навчання у Школі соціальної роботи Національного університету «Києво-Могилянська Академія» [228, с. 34–35].

Можемо констатувати, що саме за відсутності єдиної моделі підготовки соціальних працівників в Україні варіативна частина навчальних планів різних ЗВО не в повній мірі є соціальноорієнтованою, що зумовлює посилення методичного компоненту і введення в освітній процес ЗВО навчальних та спеціалізованих курсів, про що йтиметься у Р. 5.

З метою поліпшення становища жінок, підвищення їх ролі у суспільстві, 25 квітня 2001 р. Указом Президента України прийнято постанову «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні» [677]. Щодо базових категорій нашого дослідження, а саме материнства й дитинства, то законом закріплено

безоплатність надання соціальних послуг, зокрема, дітям та молоді, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї. Жінки, як окрема група одержувачів соціальних послуг, не визначені законом, але вони користуються правом на їх одержання на загальних підставах та у порядку, визначеному законом.

Доречно зауважити, що законом також встановлено форму надання соціальних послуг – матеріальна допомога та соціальне обслуговування та наявність секторів у наданні соціальних послуг – державний (заклади, управління якими здійснюється через центральні органи виконавчої влади, та комунальний сектор) та недержавний (громадські, благодійні, релігійні організації та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг, волонтерство). Розглянемо їх діяльність у контексті досліджуваної проблеми більш детально.

З метою забезпечення соціального обслуговування та соціальної реабілітації сімей і осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, за сприяння держави, громадських і благодійних організацій, соціальних служб починають відкриватися *заклади соціального обслуговування* (цілодобові та денні стаціонари), що надають на безоплатній основі соціальні послуги та забезпечують соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства.

В Україні започаткування системи соціально-педагогічних закладів задекларовано Указом Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» від 11 липня 2005 р. [681]; постановами КМУ від 28 січня 2004 р. «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей» [663]; від 2 вересня 2005 р. «Про затвердження порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів, спрямованих на подолання дитячої бездоглядності і безпритульності» [666], від 8 вересня 2005 р. «Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток» [660], від 8 вересня 2005 р. «Про

затвердження Типового положення про соціальний центр матері й дитини» [661], від 27 грудня 2005 р. «Про затвердження Типового положення про соціально-психологічний центр (дитяче містечко)» [662].

Моделюванням діяльності центрів у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства займається соціальний працівник та практичний психолог. Основними принципами їх роботи є: пріоритет інтересів матері й дитини; індивідуальний підхід; робота в команді; короткотривалий термін надання послуг; добровільність та конфіденційність надання соціальних послуг; планування роботи з кожним клієнтом зокрема; партнерство між колективом центру й медичними, освітніми та іншими закладами; співпраця колективу центру із соціальними службами за місцем проживання матері з дитиною [219].

Одним із закладів соціального спрямування є **соціальний центр матері та дитини** (далі – СЦМД) – це заклад тимчасового перебування жінок на сьомому – дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися у складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнських обов'язків.

Зауважимо, що перший заклад соціального захисту матерів з дітьми нового типу – Херсонський міський Центр матері та дитини було створено у 2003 р. Представництвом благодійної організації «Надія і житло для дітей» в Україні за підтримки Представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні [1007, с. 263].

Архіважливість завдань СЦМД зумовив розростання мережі регіональних СЦМД. Так, у 2006 р. СЦМД були відкриті у м. Фастів Київської обл., м. Чернігів, м. Суми та м. Дрогобич Львівської обл. Станом на 2014 р. в Україні налічувалося 20 таких центрів [1007, с. 263; 1029].

Як засвідчив науковий пошук, основними завданнями СЦМД у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства є: надання соціальної, психологічної, юридичної підтримки матерям для подолання складних життєвих

обставин; підготовка матері з дитиною до адаптації у суспільстві; створення сприятливих умов для розвитку дитини; захист прав та інтересів дітей та жінок, які тимчасово проживають у СЦМД та ін. [836].

Отже, СЦМД у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства покликаний надавати соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні послуги матері й дитині.

Наступним закладом системи соціальних закладів є **центр соціально-психологічної реабілітації дітей** – заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинилися у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціально, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги [663]. Відтак, складні умови життя, економічна криза спричинили до переформатування центру у комплексний заклад реабілітації всіх потребуючих підтримки й допомоги.

За даними Мінсоцполітики на початку 2018 р. в Україні функціонувало 75 центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, у яких упродовж року перебувало 8387 осіб [223, с. 25]. Ці дані є свідченням важливості функціонування таких закладів у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Як засвідчили результати дослідження з 2005 р. у селищі Верховина Верховинського району Івано-Франківської області функціонує обласний Центр соціально-психологічної допомоги. Згідно з Положенням Центр надає різні послуги (тимчасовий притулок, харчування, соціальні, психологічні, юридичні) особам (також з дітьми), які опинилися у складних життєвих ситуаціях, наслідки яких подолати самотійно складно (відсутність житла, матеріальні проблеми, сирітство, конфліктні ситуації з батьками, насильство в сім'ї, психологічна криза, небажана вагітність та ін.) [479].

У Центрі працюють соціальний педагог, психолог, юрист, медпрацівник, які у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства відповідно надають такі види послуг:

- вирішення юридичних аспектів проблеми: допомога в отриманні консультацій у правоохоронних та судових органах; поновлення документів, що стосуються статусу сироти, збір інформації про сімейні зв'язки та наявність власності (житло, земельна ділянка тощо) у мешканців;

- психологічні: надання індивідуальних консультацій; проведення групових та інтерактивних бесід, соціально-психологічних тренінгів; психодіагностика; корекційно-розвивальна та корекційно-відновлювальна робота [479];

- медичні: проведення комплексу заходів, спрямованих на покращення здоров'я, інформаційно-просвітницької роботи серед дітей, батьків з питань здорового способу життя;

- соціально-педагогічні: здійснення заходів, спрямованих на корекцію навчання, емоційного стану дитини, формування особистісних якостей, які сприятимуть інтеграції дитини у суспільство [663].

У 2015 р. у Центрі відкрили Відділення матері та дитини для тимчасового проживання жінок із новонародженими дітьми та вагітних, які потрапили у складні життєві обставини, що перешкоджають виконанню материнської функції [931].

Отже, центри соціально-психологічної реабілітації дітей у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства покликані надавати такі послуги матері й дитині: соціалізації, соціальної адаптації, соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-психологічної реабілітації, соціально-педагогічного супроводу, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні.

Наступним соціальним закладом є **соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко)** – заклад соціального захисту для проживання дітей-сиріт та

дітей, позбавлених батьківського піклування, що опинилися у складних життєвих обставинах, безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги та подальшого влаштування дітей [662].

Наш науковий пошук засвідчив, що Івано-Франківський міський соціально-реабілітаційний центр матері та дитини «Містечко милосердя Святого Миколая» структурно охоплював: відділення соціальної, психологічної та педагогічної діагностики і реабілітації, лікувально-профілактичне відділення; юридична служба; служба «Телефон довіри»; інші структурні підрозділи, діяльність яких пов'язана із соціально-психологічною реабілітацією дітей [931].

Отже, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) покликані надавати у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства такі послуги: соціалізації; соціальної адаптації; соціально-побутові; юридичні; інформаційні; соціально-психологічного діагностування, соціально-медичної реабілітації та оздоровлення; соціально-педагогічної реабілітації, телефон «Довіри».

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями – заклад денного перебування дітей і молоді з особливостями психофізичного розвитку віком від 7 до 35 років. Метою діяльності Центру є відновлення і підтримка фізичного і психічного стану дітей і молоді з особливими потребами, адаптація та інтеграція їх у суспільство.

Основними напрямками соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в центрах соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями є: діагностика та корекція соціально-психологічного стану дітей та молоді; лікувально-оздоровча робота; соціально-побутове обстеження; формування навичок соціальної компетентності; організація культурно-дозвілєвої діяльності, соціально-педагогічна робота з батьками та родичами дітей з особливими потребами [196, с. 476–477].

Як засвідчив наш науковий пошук, у більшості таких центрів працюють міждисциплінарні команди фахівців: соціальний педагог, логопед-дефектолог, психолог, реабілітолог, соціальний працівник, що дозволяє забезпечити надання клієнтам комплексу послуг і здійснювати різні форми соціально-педагогічної роботи, а саме: навчання елементам самообслуговування, організація соціально-психологічних тренінгів, навчальних програм та курсів, гуртків та творчих майстерень для дітей, сприяння в організації відпочинку в літніх оздоровчих таборах, лікувально-оздоровчі заняття та ін.

Отже, центри соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями покликані надавати у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства такі послуги: соціально-побутові, психологічного консультування, освітні, соціально-педагогічного супроводу, соціально-педагогічної профілактики, соціально-педагогічної реабілітації.

Соціальний гуртожиток – заклад для тимчасового проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування віком від 15 до 18 років, а також осіб із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування віком від 18 до 23 років [196, с. 460]. У соціальних гуртожитках соціально-педагогічна підтримка дитинства забезпечується командою психологів, соціальних педагогів, юристів, які допомагають у формуванні навичок самостійного ведення домашнього господарства, сприяють соціалізації та соціальній адаптації, сприяють у здобутті професії і працевлаштуванні та ін.

Отже, соціальний гуртожиток надає соціально-педагогічну підтримку дітям через такі послуги: соціалізації, соціальної адаптації, соціально-побутові, освітні, профорієнтаційні.

Притулок для дітей – заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування дітей віком від 3 до 18 років. Основними завданнями

притулку є: соціальний захист позбавлених сімейного виховання дітей, які опинилися у складних соціально-побутових умовах.

За даними Мінсоцполітики у 2017 р. в Україні функціонувало 8 притулків для дітей, у яких упродовж року перебувало 1122 особи [223, с. 21]. Ці дані засвідчують потребу у функціонуванні таких закладів у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Отже, притулок для дітей у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства забезпечує своєчасність, доступність і ефективність різних видів допомоги дітям: організація профілактичної і корекційно-виховної роботи; психологічний супровід; забезпечення захисту особистих прав та інтересів дітей, соціально-психологічна реабілітація дітей.

В Україні є і розгалужена мережа Центрів, що працюють з жінками. Зокрема, Київський Центр роботи з жінками і його структурний підрозділ – **Притулок для тимчасового перебування жінок, які зазнали насильства в сім'ї** [631], надає юридичні, психологічні, консультаційні послуги.

Жінки можуть перебувати у Притулку впродовж часу, необхідного для соціальної адаптації (до 90 днів). Притулок не надає реєстрації місця проживання та не забезпечує жінок та дітей, які проживають у ньому харчуванням.

Загалом, можна зробити висновок, що завдяки діяльності ЦСССДМ в Україні було створено систему соціальних центрів як на державному, так і на громадському рівні, які реалізували соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства через надання таких послуг: соціалізації, соціальної адаптації, соціально-побутові; соціально-педагогічні; соціально-медичні; інформаційні; соціально-економічні; юридичні; соціально-психологічне діагностування; соціально-медична реабілітація; соціально-педагогічна реабілітація, соціально-педагогічний супровід та ін.

Як зазначалося попередньо, у зв'язку з неспроможністю чинної системи соціально-педагогічної підтримки надавати достатньою мірою послуги населенню

України в останнє десятиріччя набув поширення *волонтерський рух*. Волонтерська діяльність спрямована на допомогу потребуючим на добровільних засадах. Волонтери працюють як у державних, так і недержавних організаціях.

Важливим у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки є діяльність різних *фондів*. Так, у 1998 р. розпочала роботу Всеукраїнська благодійна організація «Український фонд «Благополуччя дітей»» як українська гілка міжнародного Християнського дитячого фонду. З 2006 р. фонд запрацював як самостійна благодійна організація з всеукраїнським статусом. Його метою було створення сприятливого середовища для розкриття повного потенціалу кожної дитини в Україні. За роки діяльності фонд реалізував понад 100 проєктів, спрямованих на вирішення соціальних проблем дітей, батьків; адаптував більше 30 тренінгових програм для різних цільових груп, зокрема міжнародну тренінгову програму «ПРАЙД» з підготовки кандидатів у прийомні батьки і опікуни, що була затверджена як державна; створив близько 20 авторських програм у сфері соціально-просвітницької роботи для дітей та батьків; організував навчання щонайменше 10 тис. спеціалістів, які працюють з дітьми та сім'ями у громадах та ін. [671]. Окреслені завдання є важливими у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

З метою соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я у 2006 р. був створений фонд «Серце до Серця», метою якого став порятунок життя і здоров'я дітей. Фонд періодично проводить збір коштів на лікування дітей шляхом організації різних акцій. Найпотужнішою була Всеукраїнська акція «Почуйте всі», ціллю якої був збір коштів для започаткування «Програми діагностики, лікування та реабілітації дітей з вадами слуху.

Аналогічними щодо соціально-педагогічної підтримки дитинства є завдання Всеукраїнського благодійного фонду «Дитячий світ», фонду «Клуб добродіїв»,

фонду «Допомагаємо», фонду «Запорука», фонду «Серця майбутнього», фонду «Місто щасливих дітей», фонду «Свічадо» та ін.

Отже, фонди відіграють важливу місію у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства через надання таких послуг: збір коштів, соціальна реклама, адресна допомога, консультування та ін.

Важливим для нашого наукового дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства є запровадження різних *соціальних проєктів та програм*.

Підставою для створення Програми «Я – жінка» стала потреба комплексного вирішення проблеми сімейного насилля (шляхом надання соціальних, юридичних та психологічних послуг). Програма складається з трьох проєктів, що спрямовані на корекцію віктимної поведінки та повернення самоповаги жінки до самої себе («Берегиня», «Відродження», «Феміда»).

В рамках реалізації соціальних заходів «Екстрена підтримка молодих матерів з дітьми та вагітних жінок» Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» запустили проєкт «Соціальна квартира», покликаний забезпечити тимчасовим місцем проживання, продуктами харчування та предметами побуту шляхом надання соціально-психологічних, соціально-педагогічних, правових, соціально-медичних та інформаційних послуг вагітним та жінкам з дітьми раннього віку, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснення заходів щодо їх соціально-психологічної реабілітації, адаптації та реінтеграції у суспільство [247].

Отже, проєкти є архіважливими щодо надання таких послуг у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства: соціалізації, соціальної адаптації та реінтеграції, соціально-психологічні, освітні, індивідуальні консультації, соціально-психологічної реабілітації, юридичні, інформаційні, соціально-медичні, індивідуальна робота з різними категоріями потребуючих та ін.

Наш науковий пошук засвідчив, що ЦСССДМ у проблемі соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства тісно співпрацюють з громадськими організаціями. Зокрема, у семи містах України (Львові, Донецьку, Херсоні, Дніпрі, Житомирі, Рівному, Чернівцях) успішно працюють центри «Жінка для жінки», ініціатива створення яких належить недержавним організаціям («Жіночий консорціум України», «Вінрок Інтернешнл»), які надають різнобічну допомогу жінкам групи ризику [903, с. 89].

Значна роль у розв'язанні порушеної проблеми належить Міжнародному жіночому правозахисному центру «Ла Страда – Україна», діяльність якого спрямована безпосередньо на боротьбу з торгівлею жінками та допомогу потерпілим. У 1997 р. «Ла Страда» ініціювала появу телефонної «гарячої лінії», що створило можливості для безпосередніх контактів із жінками-жертвами торгівлі людьми, а також із потенційними жертвами (дівчатами та жінками), які планують працювати або навчатися за кордон [925].

Ще однією інновацією для України є проєкт «Соціальне партнерство спеціалізованих та державних служб для захисту прав жінок, які звільнені з місць ув'язнення», започаткований Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України» з метою захисту прав цієї категорії жінок, сприяння їм у працевлаштуванні, ресоціалізації, поверненні до суспільства [903, с. 90], що є дотичним до теми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Отже, соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства реалізувалася через різноманітні організації, фонди, проєкти, які покликані надавати різні послуги, а саме: соціалізації, соціальної адаптації, соціально-профілактичні, соціально-медичні, корекційні, діагностичні, соціально-педагогічної реабілітації, соціально-педагогічного супроводу, освітні, телефон «гаряча лінія» та ін.

Наш науковий пошук засвідчив, що на сучасному етапі має місце існування цілком нових форм соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, запроваджені в Україні релігійними структурами, діяльність яких сьогодні характеризується стабілізацією розвитку після бурхливого відродження по періоді підпільного існування у радянській Україні – катехитичні школи, християнські табори, одноденні катехитичні родинні реколекції, родинні поради та ін.

Зазначимо, що незважаючи на багате конфесійне представлення України, саме завдяки УПЦ, УГКЦ, РКЦ було звернено увагу на інститут родини. Розглянемо детальніше їх діяльність у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

З метою надання дозвіллевих послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства при катехитичних школах організовували спеціалізовані гуртки, а саме: прикладного мистецтва, іконописання, образотворчого мистецтва, вивчення іноземних мов (Катехитична школа «Воскресіння»), журналістики, писанкарства, художньої творчості, вишивки [267] (Катехитична школа імені Блаженного Симеона Лукача), іноземних мов (англійська, італійська, французька), релігійного співу [266] (Катехитична школа імені А. Шептицького) та ін.

На особливу увагу у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства заслуговує організація при храмах *одноденних катехитичних родинних реколекцій*, що надавали дітям і батькам наступні послуги: просвітні, консультаційні, духовні.

З метою надання спортивно-розважальних, психологічних та духовних послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства при катехитичних школах організовували *християнські табори*.

Для молоді, подружжя, жінок у кризових ситуаціях та усіх, хто потребує підтримки, при церквах працює *«Родинна порада»*. Її завдання полягає у зміцненні української родини, створенні можливостей для осмисленого сприйняття різних аспектів родинного життя, у навчанні відповідальному підходу

до зачаття, народження і виховання дитини. Тому фахівці у «Родинній порадні» (лікарі, психологи) надають кваліфіковані послуги з питань методики природного планування сім'ї, підготовки до пологів та грудного вигодовування малюка, а також психологічну підтримку у складній та кризовій ситуації. Зауважимо, що окреслені завдання частково перекликаються з послугами соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я та освіти, представленому у 4.1 та 4.2, що дозволяє зробити висновок, що релігійні організації першими здійснили спробу започаткувати в Україні мультидисциплінарні команди різних фахівців (священника, лікаря, психолога, соціального педагога/соціального працівника).

Отже, у незалежній Україні катехитичні школи, родинні центри, родинні поради та ін. стали закладами соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, покликані надавати такі послуги: катехизація дітей і дорослих, педагогічна підготовка батьків до виховання власних дітей на засадах гуманізму, милосердя, доброчинності, отримання кваліфікованої поради психолога, лікаря тощо.

Загалом, здійснений науковий пошук дозволив констатувати наступне:

- соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства у соціальній сфері забезпечують на макрорівні: Міністерство соціальної політики України у взаємодії з МОЗ, МОН, МВС, Мін'юст України через директори та департаменти;

- соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства у соціальній сфері забезпечують на **мезорівні**: управління/відділи у справах сім'ї, молоді та спорту, управління соціального захисту через надання соціальних послуг різним категоріям сімей, дітей, молоді;

- соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства у соціальній сфері забезпечують на **мікрорівні**:

- департаменти соціальної політики, ЦСССДМ покликані реалізовувати державну політику через надання соціальних послуг різним категоріям дітей, сімей та молоді;

- соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в ОТГ забезпечується соціальними працівниками;

- за сприяння держави, громадських і благодійних організацій, соціальних служб соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства сім'ям і особам, які опинилися у складних життєвих обставинах покликані надавати заклади соціального обслуговування (цілодобові та денні стаціонари);

- соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства реалізовується через волонтерську діяльність, різноманітні організації, фонди, соціальні проєкти та програми;

- релігійні організації першими здійснили спробу започаткувати в Україні мультидисциплінарні команди різних фахівців (священника, лікаря, психолога, соціального педагога/соціального працівника) для реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства через нові форми, запроваджені в Україні релігійними структурами.

Висновки до четвертого розділу

У розділі розглянуто шляхи реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в незалежній Україні в державному й недержавному секторі: у сфері охорони здоров'я, у сфері освіти, у діяльності соціальних служб, установ, організацій.

Досліджено, що в окреслений період у сфері охорони здоров'я соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у *державному секторі* визначалася удосконаленням нормативно-правової бази щодо: забезпечення дотримання прав і свобод дітей у сфері сімейних стосунків; підвищення

соціального статусу та охорону основних прав жінки-матері; охорони здоров'я матері й дитини, заохочення до материнства.

Установлено, що у сфері охорони здоров'я материнства практика соціально-педагогічної підтримки передбачала започаткування нових форм надання медичних послуг – Центр планування сім'ї, «Лікарня, доброзичлива до дитини», «Вікно життя», пересувна жіноча консультація та ін., запровадження медичної реформи.

Практика соціально-педагогічної підтримки у сфері охорони здоров'я дитинства охоплювала: патронаж новонароджених, планові обстеження різними фахівцями, допомогу матері й дитині в поліклініці за потребою, що передбачає надання наступних послуг: консультативних; психологічних; профілактичних.

Провідними ланками соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я є заклади дошкільної освіти (ЗДО), заклади середньої освіти (ЗСО), літні оздоровчі табори, дитячі санаторії, санаторії матері й дитини, покликані надавати послуги: первинна профілактика; фізичне виховання; гігієнічне виховання; імунопрофілактика; соціалізація, соціальна адаптація, диспансеризація, безоплатне медичне обслуговування дітей, лікувально-профілактичні заходи, організація якісного і здорового харчування у шкільних їдальнях, фізіотерапевтичні процедури, лікувальна фізкультура й масаж.

Установлено, що посада соціального працівника в закладах охорони здоров'я допоки ще офіційно не введена.

У недержавному секторі соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я реалізовувалась через започатковані міжнародні та регіональні проєкти, програми та фонди.

У сфері освіти першою ланкою надання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства слугує ЗДО, які покликані надавати такі послуги: психологічні, розважально-дозвіллієві, соціально-педагогічного супроводу, соціально-педагогічного патронажу; соціально-педагогічної профілактики,

освітні. Посаду соціального педагога у ЗДО введено не було, що не сприяло забезпеченню послуг у повному обсязі та реалізації положень соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти.

Здійснений науковий пошук дає можливість констатувати: невідповідність назви посади соціальний педагог/соціальний працівник у нормативних документах зумовило суперечність, що потребує розв'язання і актуалізує дослідження теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Важливу роль щодо надання послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства відводиться закладам середньої освіти (ЗСО), пришкільним таборам, позашкільним закладам, літнім оздоровчим таборам, спеціалізованим дитячим закладам, у яких соціальний педагог у команді з психологом і педагогічним колективом покликаний надавати такі послуги: соціалізації, соціальної адаптації, розважально-дозвіллеві, інформаційно-консультаційні, соціально-педагогічні (консультування, реабілітація, профілактика, патронаж, соціальне обслуговування), корекційно-розвиткові, педагогічного всеобучу, педагогічної пропаганди, сайту для батьків, а при необхідності – послуги соціально-педагогічного супроводу та втручання (ведення випадку 3,4 рівня).

Третьою ланкою соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти щодо надання послуг дітям є заклади професійної (професійно-технічної) освіти та заклади вищої освіти (ЗВО), соціально-педагогічна підтримка яких здійснюється: шляхом виплати соціальних стипендій, надання матеріальної допомоги та заохочення студентам-батькам; безкоштовними обідами та проживанням у гуртожитку; нагородження урядовими іменними, обласними стипендіями та стипендіями Вченої ради університету.

Установлено, що соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у соціальній сфері реалізувалася на *макро-* (Міністерство соціальної політики

України у взаємодії з МОЗ, МОН, МВС, Мін'юст України через директори та департаменти), *мезо-* (управління/відділи у справах сім'ї, молоді та спорту, управління соціального захисту населення) *мікрорівні* (департаменти соціальної політики, Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ), волонтерська діяльність, фонди, соціальні проєкти, громадські організації).

Установлено, що ЦСССДМ покликані реалізовувати соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства через надання соціальними працівниками таких послуг різним категоріям дітей, сімей та молоді: соціалізації, соціальної адаптації, інформаційно-консультативна робота, догляд, соціальне інспектування, соціально-педагогічна профілактика, соціально-педагогічний супровід, волонтерство, телефон довіри, батьківська просвіта та за потреби – представництво інтересів, абілітація, посередництво, соціальна інтеграція і реінтеграція, підтримане проживання, влаштування до сімейних форм виховання, кризове та екстрене втручання, надання притулку.

Досліджено, що з метою соціально-педагогічної підтримки сімей, дітей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах, за сприяння держави, громадських і благодійних, волонтерських організацій, соціальних служб започатковуються фонди, соціальні проєкти та програми, відкриватися заклади соціального обслуговування (цілодобові та денні стаціонари) (соціальні центри матері й дитини (СЦМД), центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка), притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями, соціальні гуртожитки, притулки для дітей, притулки для тимчасового перебування жінок, які зазнали насильства в сім'ї), які покликані надавати такі послуги: соціалізації, соціальної адаптації, соціально-побутові, психологічного консультування, інформаційні, соціально-педагогічні, освітні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, соціально-психологічної реабілітації, соціально-педагогічного супроводу, соціально-педагогічної

профілактики, телефон «Довіри», телефон «гаряча лінія», збір коштів, соціальна реклама, адресна допомога, консультування та ін.

Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері освіти реалізовується через волонтерську діяльність, фонди, соціальні проекти та програми, різноманітні організації, які покликані надавати послуги: соціалізації, соціальної адаптації, соціально-профілактичні, соціально-медичні, корекційні, діагностичні, соціально-педагогічної реабілітації, соціально-педагогічного супроводу, освітні, телефон «гаряча лінія», збір коштів, соціальна реклама, адресна допомога, консультування та ін.

Досліджено, що в Україні на сучасному етапі релігійні організації першими здійснили спробу започаткувати в Україні мультидисциплінарні команди різних фахівців (священника, лікаря, психолога, соціального педагога/соціального працівника) та заснували нові форми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства – катехитичні школи, християнські табори, одноденні катехитичні родинні реколекції, родинні поради та ін., покликані надавати такі послуги: матеріальна допомога, медична допомога, духовне зростання, психолого-педагогічна робота з дітьми та батьками.

Основні результати розділу відображено в наукових працях автора: [857; 863; 865; 877; 878; 882].

РОЗДІЛ 5

ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ/СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

5.1 Пілотна діагностична робота готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні

Поглиблення теоретичних висновків щодо проблеми підготовки соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні здійснювалося шляхом проведення пілотної діагностичної роботи, *метою* якої стала діагностика та аналіз динаміки розвитку компонентів готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства шляхом розв'язання ряду загальних завдань:

- визначити стан готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні;
- перевірити ефективність авторського курсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика».

З цією метою проведено пілотну діагностичну роботу на предмет готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства України.

В основу змісту дослідження теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні покладено методологічні основи науково-педагогічних досліджень С. Гончаренко [132], В. Краєвського [338], І. Ліпського [369], Д. Чернілевського [991] та ін. Методологічним підґрунтям пілотної діагностичної роботи є парадигми соціальної педагогіки, наукові теорії

та підходи, що реалізовані на філософському, загальнонауковому, конкретнонауковому рівні, представлені у Р. 1 п. 1.3.

Вважаємо за необхідно відзначити, що дослідження теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні здійснювалось поетапно.

На *початковому* етапі здійснено теоретичний аналіз, узагальнено досвід, відображений у науковій історико-соціально-педагогічній літературі з проблеми дослідження; виокремлено невирішені її аспекти й доведено важливість обґрунтування авторського матеріноцентричного підходу, який визначаємо як один із ключових у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Метою першого етапу вбачали в доведенні припущення про те, що окреслення теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства буде ефективним за низки таких умов: дослідження та узагальнення теоретичного й практичного, вітчизняного та зарубіжного досвіду з окресленої проблеми; пошуку й презентації авторських ідей її вирішення.

Визначено методологічні підходи дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у п. 1.3; здійснено аналіз поняттєво-категорійного апарату дослідження в п. 1.2 та проаналізовано стан розробленості проблеми в науковій літературі в п. 1.1 з проблеми дослідження, що дало змогу вивчити й застосувати сучасний досвід для вирішення поставлених завдань, отримати інформацію про сутність поняття «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства» як історичну й соціально-педагогічну категорію у широкому (в історичній ретроспективі) і вузькому значенні як підґрунтя для подальшого наукового пошуку. Основні положення початкового етапу висвітлені в розділі 1, а саме в параграфах 1.1, 1.2, 1.3 та 1.4. Нами було проаналізовано зарубіжний досвід та розроблено періодизацію розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ ст., представлених у Р. 2 і Р. 3.

Другий етап пілотної діагностичної роботи представлено в Р. 4, параграфами 4.1, 4.2 та 4.3: проаналізовано практичні засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в державному та недержавному секторі в Україні на початку ХХІ ст. (Р.4), які було покладено в основу розробки авторського курсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика» (зміст якого див. нижче).

Загалом до участі в пілотній діагностичній роботі дисертаційної роботи було залучено 295 магістрів, 723 бакалаврів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Львівського національного університету імені Івана Франка, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Рівненського державного гуманітарного університету та 74 фахівці у якості експертів та компетентних суддів. Загальна кількість становить 1018 осіб, що підтверджено в довідках про впровадження результатів дисертаційного дослідження.

На *третьому етапі* здійснено перевірку ефективності розробленого авторського курсу за вибором студента «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика». При цьому використовувалися такі методи, як педагогічне спостереження, анкетування, тестування.

На цьому етапі було охоплено студентів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів спеціальності 231 «Соціальна робота».

Пілотна діагностична робота дисертаційного дослідження відбувалася за загальною структурою із залученням контрольних і експериментальних груп та проводилася у контексті розробленого авторського курсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика» (додаток Ф).

На *четвертому етапі* пілотної діагностичної роботи дисертаційного дослідження було використано наступні методи: аналіз й узагальнення

результатів діагностичної роботи; методи математичної статистики обробки результатів роботи для підтвердження достовірності її результатів (критерій Стьюдента, коефіцієнт альфа Кронбаха); графічні методи (побудова діаграм) для відображення отриманих результатів. Наступним кроком цього етапу було – підрахунок даних результатів роботи, підбиття висновків й оформлення рукопису роботи.

Дослідження проводилося в природних умовах, не порушуючи перебігу освітнього процесу. Під час пілотної діагностичної роботи встановлювалась ефективність розробленого авторського курсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика» на предмет готовності майбутніх соціальних педагогів/соціальних працівників до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Для обробки даних застосували такі методи: вивчення навчальної документації, бесіда, педагогічне спостереження, анкетування, тестування, вивчення результатів діяльності, аналіз і порівняння результатів отриманих на всіх етапах пілотної діагностичної роботи дисертаційного дослідження за допомогою методу математичної статистики (критерій Стьюдента).

На основі результатів визначено перспективи подальшого дослідження.

Розгляд проблеми підготовки соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі зумовлює потребу аналізу двох категорій – *підготовки* і *готовності*, що актуалізуються у соціально-педагогічних дослідженнях.

Так, у словнику української мови термін «*підготовка*» розглядається як: 1) дія за значенням підготувати; 2) запас знань, навичок, досвід і т.ін., набутий у процесі навчання, практичної діяльності [791, с. 417]; «*готовність*» – 1) стан готового; 2) бажання зробити що-небудь [791, с. 148].

Незважаючи на те, що категорії є близькими за значенням, більшість науковців вважають, що *готовність* є кінцевим результатом *підготовки*.

Підґрунтям такого твердження є положення про те, що ефективність будь-якої діяльності визначається психологічною і практичною готовністю до неї (М. Дьяченко, О. Мороз та ін. [192; 452 та ін.]). Це зумовлює у межах пілотної діагностичної роботи розглядати готовність до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства базовим положенням досліджуваної проблеми та окреслити змістове наповнення його структурних компонентів.

Наш науковий пошук засвідчив наявність у науковому світі двох підходів до розуміння категорії «готовність», а саме: функціонального (Б. Ананьєв, М. Дьяченко, Л. Кандибович, А. Линенко, В. Сластьонін та ін. [6; 192; 368; 788 та ін.]) та особистісного (В. Крутецький, К. Платонов, В. Сластьонін та ін. [346; 573; 788 та ін.]).

У межах пілотної діагностичної роботи доцільним для окреслення поняття *готовності* є поєднання обох підходів, адже особливістю підготовки соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства є наявність певного підготовчого етапу, який орієнтований на закріплення певних ознак, якостей та станів.

За таких умов, *готовність соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства* розглядатимемо як прагнення соціального працівника/соціального педагога до реалізації соціальних послуг на макро-, мезо-, мікрорівні, а також до особистісної мотивації та професійного зростання (удосконалення професійно-орієнтованих знань і вмінь) у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

З метою проведення пілотної діагностичної роботи щодо підготовки соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства проведемо *компонентно-структурний аналіз* категорії «готовність».

У соціально-педагогічних джерелах категорія «готовність», за тлумаченням А. Капської [258, с. 5–12] має таку структуру: *особистісну* (мотиви діяльності,

педагогічна самосвідомість, інтерес до діяльності, потреба в ній) та *процесуальну* (професійно значущі якості, педагогічні здібності, знання про предмет і способи діяльності, навички й уміння) складові, що спонукає особистість до професійного зростання й актуалізує питання готовності до роботи у соціальній сфері.

Здійснений науковий аналіз дозволив узагальнити, що основними компонентами готовності, за міркуваннями К. Дурай-Новакової [194], є мотиваційний, орієнтаційно-пізнавально-оцінний, емоційно-вольовий, операційно-дійовий, настановчо-поведінковий. У руслі системного підходу І. Гавриш [110] розглядає готовність як інтегративну характеристику особистості, що охоплює інформаційний, мотиваційний та операційний компоненти. Покликаючись на дослідження О. Пехоти, І. Шахов в структурі готовності виділяє наступні компоненти: мотиваційно-цільовий, змістовий, операційний, інтеграційний [570; 999].

Зважаючи на вищезазначене, з'ясовуючи структуру готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, ми виділяємо в ній три компоненти: *мотиваційний* (бажання здійснити певну діяльність), *змістовий* (знання, необхідні для здійснення діяльності), *операційний* (практичне використання умінь) компоненти.

Зупинимось детальніше на характеристиці кожного компоненту готовності соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

У загальному *мотиваційний компонент* – це сукупність суб'єктивних показників діяльності, до яких належать потреби, мотиви, інтереси, установки, ціннісні орієнтації, спрямованість особистості, ідеали та ін. [350, с. 25–32]. Мотиваційну складову як необхідний елемент успішної професіоналізації фахівця соціальної сфери виділяє О. Тополь, зазначаючи, що вона зумовлює професійну придатність до практичної роботи [906]. Мотиваційний компонент у контексті досліджуваної проблеми характеризує здатність майбутніх соціальних

працівників/соціальних педагогів мотивувати себе на набуття необхідних знань, умінь і навичок у питаннях соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Змістовий компонент, на твердженням Т. Соловей і М. Чайковського забезпечує системність знань про соціально-педагогічну діяльність, активізує пізнавальну діяльність, сприяє розвитку й збагаченню когнітивного досвіду, що є основою формування суджень, умовиводів, оцінок, професійних очікувань та домагань [796]. Загалом соціальний працівник/соціальний педагог у процесі надання допомоги повинен використовувати п'ять рівнів знань, а саме: 1. Загальні знання у сфері соціальної роботи. 2. Знання із окремих галузей соціальної роботи (наприклад, у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства). 3. Знання про конкретне агентство. 4. Знання про типи клієнтів, з якими працює агентство. 5. Знання про типові особливості встановлення контакту [1078].

У контексті досліджуваної проблеми змістовий компонент готовності майбутніх соціальних працівників до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства включає систему загальнопрофесійних знань щодо сутності, мети, принципів, завдань, методів та технологій соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; соціально-правових знань про основні напрями розвитку соціальної політики і соціальної підтримки матері й дитини; інтегровано-предметних знань про специфіку соціальної роботи з даною категорією клієнтів; методичних знань про застосування технологій соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Операційний компонент за визначенням Т. Соловей і М. Чайковського – це здатність виконувати конкретні професійні завдання соціально-педагогічної діяльності, розв'язувати соціально-педагогічні ситуації, здійснювати пошуково-дослідницьку діяльність [796].

Операційний компонент готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки

материнства й дитинства характеризує наявність у студентів умінь використовувати на практиці методи та технології у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в процесі професійної діяльності у соціальних установах.

Вважаємо за необхідне зауважити, що пілотна діагностична робота передбачає чітке вивчення комплексу критеріїв та показників, за допомогою яких вивчають динаміку досліджуваного явища. У зв'язку з цим у роботі представлено власну характеристику критеріїв, показників і рівнів готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Наш науковий пошук засвідчив, що в межах окремого дослідження неможливо вивчити усі критерії такого складного явища, як підготовка соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Тим більше, що підготовка до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у межах пілотної діагностичної роботи зорієнтована на введення у освітній процес ЗВО авторського курсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика».

Таким чином, основними критеріями для оцінки готовності майбутнього соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства стали: *мотиваційний, змістовий, операційний*, адаптовані для вивчення досліджуваного явища. Окреслимо основні *показники* визначених нами критеріїв.

Основними *показниками мотиваційного критерію* готовності соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства є:

- потреба оволодіти вміннями та навичками застосування форм, методів, технологій соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- потреба реалізувати творчий потенціал у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;
- потреба вдосконалювати професійні здібності, знання та уміння у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;
- потреба надавати професійну допомогу цільовим категоріям у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Основними *показниками змістового критерію* готовності соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства є:

- повнота знань з циклу загальної підготовки (історія української культури, філософія, релігієзнавство та ін.);
- повнота знань з циклу професійної підготовки (соціально-педагогічні, історико-педагогічні, психологічні та ін.);
- повнота спеціальних знань з циклу професійної підготовки (історія соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні і за кордоном; теоретичні й практичні засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; основні механізми реалізації (форми, методи, засоби, інноваційні технології) соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства та ін.).

Зазначимо, що незважаючи на те, що перша і друга група є складовою загальної фахової системи знань соціальних працівників/соціальних педагогів, очевидної взаємозалежності з досліджуваною проблемою вони не мають. Тому у процесі подальшого дослідження зупинимося детально на спеціальних знаннях.

Наукова доцільність дослідження *операційного критерію* підтверджена працями А. Деркача, Н. Кузьміної [165; 349] та ін. науковцями, які виділяють п'ять основних груп умінь, які є основоположними у структурі соціально-педагогічної діяльності: *гностичні, проектувальні, конструктивні, комунікативні та організаторські*. Проаналізуємо сутнісну характеристику умінь з кожної із

названих груп в контексті нашого дослідження.

Показниками операційного критерію є уміння:

гностичні:

- здійснювати цілісний аналіз сфери соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- виділяти істотні зв'язки між явищами, об'єктами сфери соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- самостійно аналізувати хід власної соціально-педагогічної діяльності і її результати;

проектувальні:

- окреслювати перспективні мету та завдання сфери соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- прогнозувати зміст, форми, методи, засоби, що забезпечують готовність соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

конструктивні:

- розробляти програму соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства відповідно до ситуації та потреб клієнта;

- конкретизувати завдання, форми, методи соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- використовувати інноваційні технології соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

комунікативні:

- ефективно використовувати засоби вербальної і невербальної комунікації у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- навчати майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів формам, методам, засобам комунікативної взаємодії у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

організаторські:

- покроково реалізовувати програму соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства відповідно до ситуації та потреб клієнта;

- організовувати пошукову діяльність щодо оновлення навчальної інформації з проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- впроваджувати форми, методи, засоби соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Отже, ми визначили та охарактеризували критерії й показники готовності соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства: мотиваційний, змістовий та операційний, які узгоджуються між собою і дають підставу для визначення рівнів готовності соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства: *високий, середній, низький*.

Високий рівень готовності соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства характеризується наступними ознаками: позитивна мотивація до соціально-педагогічної діяльності у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; наполегливість у розв'язанні завдань у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; стійкий інтерес до соціально-педагогічної діяльності у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; відмінні знання із соціально-педагогічних, психологічних та історико-педагогічних дисциплін; прагнення до самовдосконалення, самовираження, самоактуалізації в професії; свідоме розуміння значущості майбутньої професії; готовність до подолання труднощів та виконання завдань у стандартних і нестандартних ситуаціях у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; вміння самостійно оцінити результати особистісних дій.

Середній рівень характеризується наступними показниками: вузькоспрямована мотивація до соціально-педагогічної діяльності у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; нестійкий характер наполегливості у розв'язанні завдань у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; посередній інтерес до сфери соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; фрагментарні знання з соціально-педагогічних, психологічних та історико-педагогічних дисциплін; достатнє усвідомлення значущості майбутньої професії; вміння самостійно оцінити результати особистісних дій

Низький рівень визначається за такими показниками: відсутність мотивації до соціально-педагогічної діяльності у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; епізодичний інтерес до соціально-педагогічної діяльності у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; низький рівень знань із соціально-педагогічних, психологічних та історико-педагогічних дисциплін; поверхневе усвідомлення значущості майбутньої професії; відсутністю прагнення до самовдосконалення, самовираження, самоактуалізації в професії та вміння самостійно оцінити результати особистісних дій.

На основі визначених критеріїв, що відповідають структурним компонентам готовності соціального працівника/соціального педагога (мотиваційний, змістовий, операційний), проведено якісний і кількісний аналіз досліджуваного явища. Визначені критерії та показники стали підґрунтям для реалізації пілотної діагностичної роботи – розробки та впровадження авторського курсу для майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства: теорія і практика».

Для об'єктивної оцінки пілотної діагностичної роботи нами було залучено експертів з числа викладачів ЗВО, соціальних працівників/соціальних педагогів.

Чисельність експертів визначалася за допомогою методики В. Черепанова [989, с. 45–56]:

$$N = \frac{jd^2}{\Delta Q^2}(1-g), \quad (1),$$

де j – коефіцієнт, який для $0,8 < g < 0,99$ у нашому випадку становить 0,84; d – розмах індивідуальних оцінок; g – довірлива ймовірність; (педагогічних досліджень g лежить у межах $0,8 < g < 0,99$); ΔQ – задане значення похибки колективної експертної оцінки.

За таких умов встановлено, (див. формулу [1]), що для достовірності експертної оцінки на рівні $g=0,84$, необхідна оцінка досліджуваного явища не менше ніж 10-ма експертами, тому до пілотної діагностичної роботи було залучено 11 експертів з числа викладачів ЗВО, соціальних працівників/соціальних педагогів міста Івано-Франківськ, Запорізької, Волинської, Рівненської областей.

Рівень об'єктивності експертів визначався за їх здатністю адекватно оцінити готовність соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, а також з огляду зацікавленості експертів досліджуваною проблемою.

Об'єктивність оцінки досліджуваного явища забезпечувалась й відповідним розподілом соціальних працівників/соціальних педагогів на групи за рівнями готовності до соціально-педагогічної підтримки материнства дитинства.

Наступним кроком на етапі пілотної діагностичної роботи став аналіз готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, результати якого зможуть підтвердити чи спростувати гіпотезу про недостатній рівень підготовки соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

Із метою оцінки наявної готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства нами було поставлено завдання:

1. З'ясувати готовність майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.
2. Виявити вплив результатів дисертаційного дослідження на готовність майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Розглянемо детально види нашої діяльності, спрямовані на розв'язання кожного з поставлених завдань.

Виконання першого завдання пілотної діагностичної роботи передбачало дослідження готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні. З цією метою було здійснено відповідний аналіз змісту їхньої професійної підготовки. Вибірку склали 1018 студентів вищезазначених ЗВО.

За базовим критерієм та оцінкою компетентних суддів було сформовано контрольну та експериментальну групу.

Вибір студентів для проведення пілотної діагностичної роботи був зумовлений кількома причинами: по-перше, актуальністю обраної теми дослідження; по-друге, мотиваційністю щодо готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, здобуття якісної професійної освіти; по-третє, можливістю відбору достатньої кількості учасників пілотної діагностичної роботи для отримання достовірних результатів.

Для оцінки готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства ми розробили анкету-опитувальник (див. додаток С).

Для оцінки концептної (дискримінантної) валідності розробленої анкети використовувався модифікований критерій Стьюдента [699]. Далі для кожного пункту анкети визначався модифікований t-критерій за формулою:

$$t' = \frac{\bar{X}_H - \bar{X}_L}{\sqrt{\frac{\left(\sum f_L \cdot X_L^2 - \frac{(\sum f_L \cdot X_L)^2}{n}\right) + \left(\sum f_H \cdot X_H^2 - \frac{(\sum f_H \cdot X_H)^2}{n}\right)}{n(n-1)}}} \quad (2)$$

де t' – модифікований критерій Стьюдента;

$\bar{X}_H, \bar{X}_L$ – середнє значення сумарного відгуку респондентів, що потрапили, відповідно, в групу з високим (H) і низьким (L) сумарним відгуком;

f_H, f_L – відповідно, число респондентів групи з високим (H) і низьким (L) сумарним відгуком, що вибрали відповідну позицію шкали;

X_L, X_H – позиція шкали, вибрана, відповідно, респондентами груп з високим (H) і низьким (L) сумарним відгуком;

n – число респондентів у групі.

Після визначення t-критерію пункти ранжувалися за його величиною. Більше значення t-критерію відповідало кращій роздільній здатності пункту. Як критерій придатності питань шкали за ступенем дискримінантності приймали $t_{\text{критичне}} = 1,75$ (при $n \geq 25$). Пункти з $t' < 1,75$ були виключені з анкети або переформульовані.

Надійність-узгодженість всього інструменту оцінювали за допомогою коефіцієнта альфа Кронбаха α :

$$\alpha = \frac{m}{m-1} \cdot \left(1 - \frac{\sum_{i=1}^m \sigma_i^2}{\sigma_t^2} \right) \quad (3)$$

де σ_i^2 – дисперсія відгуків (оцінок респондентів) за кожним пунктом анкети;
 σ_t^2 – дисперсія сумарної шкали (дисперсія суми відгуків кожного респондента на пункти анкети).

Для запропонованої анкети $\alpha = 0,78$, тому пункти анкети є узгодженими.

Калібровку пунктів анкети проводили за допомогою моделі Раша [137]. На основі цього визначалися такі параметри як складність пунктів анкети та підготовленість досліджуваного контингенту з питання готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

Анкета складалася з 40 питань (Додаток С). У першому питанні у кожному з пунктів були можливі три варіанти відповідей, які відповідали низькому (0 балів), середньому (1 бал) та високому (2 бали) рівням знань категорійного апарату. Інші питання анкети мали тільки два варіанти відповіді – «так» (1 бал), «ні» (0 балів). Респондент повинен був вибрати одну відповідь, яка найбільшою мірою висловлювала його думку або відповідала їй.

Якщо сума балів була в межах 0–17, то у студентів низький рівень готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

Якщо сума балів коливається у межах 18–35, то у студентів середній рівень готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

Якщо сума балів у межах 36–51, то студенти відзначалися високим рівнем готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

Результати проведеного нами у формі анкетування дослідження студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» (Додаток Т) ЗВО різних регіонів України

засвідчили про наявність труднощів у визначенні поняттєво-категорійного апарату. Так, утрималися від визначення понять «дитинство» – 4,44 % опитаних, «підтримка» – 22,78 %, «педагогічна підтримка» – 4,44 %, «соціальна підтримка» – 22,22 % та «соціально-педагогічна підтримка» – 22,78 %.

Під час анкетування також були виявлені неточні, неповні і навіть хибні відповіді у визначеннях понять «дитинство» – 45,56 %, «материнство» – 22,78 %, «підтримка» – 72,78 %, «педагогічна підтримка» – 63,61 %, «соціальна підтримка» – 58,33 %, «соціально-педагогічна підтримка» – 55,56 %.

Респондентів, які правильно визначили поняття «дитинство», було зафіксовано 50,00 %, «материнство» – 74,44 % «підтримка» – 4,44 %, «педагогічна підтримка» – 31,94 %, «соціальна підтримка» – 19,44 %, «соціально-педагогічна підтримка» – 21,67 %.

Під час анкетування було з'ясовано, що майбутні соціальні працівники/соціальні педагоги добре орієнтуються у матеріалі сучасного періоду розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні, а саме: сучасні концепції материнства, сучасні теорії розвитку дитинства, нормативні документи у сфері соціальної політики України, послуги, які надає соціальний працівник/соціальний педагог в Україні у сфері освіти, сфері охорони здоров'я та соціальній сфері, шляхи реалізації послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у сфері освіти, сфері охорони здоров'я та соціальній сфері, заклади соціального спрямування для дітей, вагітних та матерів, які діють на сучасному етапі в Україні (питання 4, 5, 18, 29, 30, 35).

Натомість зафіксовано доволі низький рівень знань студентами проблеми історії соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (питання 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 25).

Блок питань, що стосуються умінь майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до здійснення соціально-педагогічної підтримки материнства (питання 37–40) засвідчив, що тільки 13,61 % респондентів частково

знайомилися з проблемою соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства під час вивчення дисциплін «Педагогіка», «Етика», «Соціальна робота», «Соціальна педагогіка», «Соціальна психологія».

Серед пропозицій та побажань, які висловили майбутні соціальні працівники/соціальні педагоги щодо покращення викладання дисциплін соціально-педагогічного циклу, 63,61 % вказали на необхідність введення спеціальної дисципліни для ґрунтовного ознайомлення з проблемою соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні; високий рівень викладання та збільшення годин на соціально-педагогічну практику.

Таким чином, результати анкетування засвідчили перевагу низького показника у порівнянні з високим та середнім готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ЕГ (рис. 5.1.1): низький показник мали 48,16 % студентів, середній – 39,11 % і тільки 12,73 % – високий.

Таблиця 5.1.1

Результати початкового етапу пілотної діагностичної роботи на предмет готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (%)

Критерії	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Мотиваційний	12,43	12,44	36,32	36,34	51,25	51,22
Змістовий	14,42	14,45	44,31	44,36	41,27	41,19
Операційний	11,57	11,31	36,21	36,63	52,22	52,06

Із загальної кількості респондентів нами було сформовано на базі ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» контрольну (30 осіб) та експериментальну (29 осіб) групи (табл. 5.1.1).

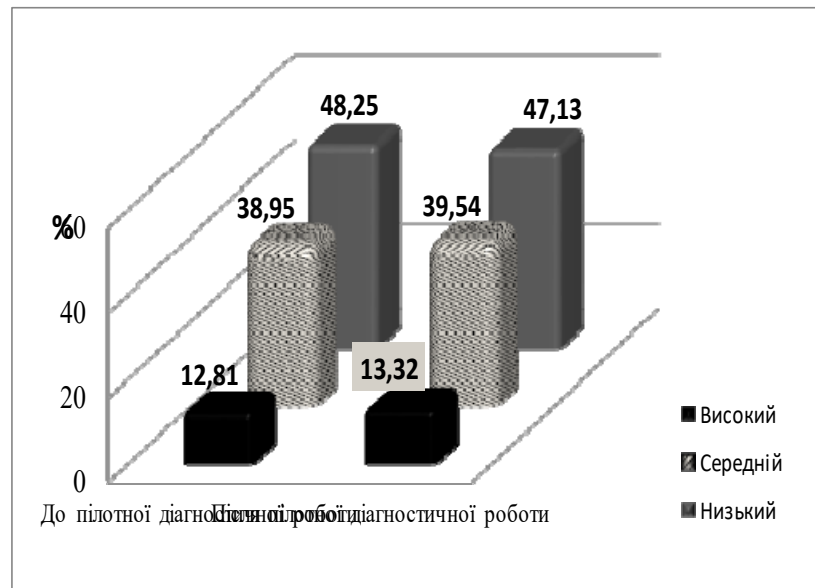

Рис. 5.1.1. Динаміка розподілу студентів КГ за показником готовності до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (усереднений показник)

Початковий етап пілотної діагностичної роботи на предмет готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні дає підстави для висновку, що на всіх рівнях визначених критеріїв в ЕГ та КГ практично однакові середні показники.

З метою діагностики підготовки студентів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства проаналізуємо навчальні плани першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівня спеціальності 231 «Соціальна робота» ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Аналіз навчального плану першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Соціальна робота» засвідчує, що студенти вивчають дотичні до проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні дисципліни, а саме: *обов'язкові з циклу професійної підготовки*: «Вступ до спеціальності» (3 кредити, 30 год., з них 12 год. лекцій, 18 год. практичних), «Соціальна педагогіка» (6 кредитів, 60 год., з них 24 год. лекцій, 36 год. практичних), «Історія соціальної

роботи» (3 кредити, 30 год., з них 12 год. лекцій, 18 год. практичних), «Соціальна політика» (6 кредитів, 60 год., з них 24 год. лекцій, 36 год. практичних), «Система організації соціальних служб» (3 кредити, 30 год., з них 14 год. лекцій, 16 год. практичних), «Соціальна робота з різними групами клієнтів» (6 кредитів, 60 год., з них 28 год. лекцій, 32 год. практичних), «Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах» (3 кредити, 30 год., з них 14 год. лекцій, 16 год. практичних), «Основи консультивання» (6 кредитів, 60 год., з них 28 год. лекцій, 32 год. практичних), «Основи соціалізації особистості» (3 кредити, 30 год., з них 16 год. лекцій, 14 год. практичних), «Професійна майстерність соціального працівника» (3 кредити, 30 год., з них 14 год. лекцій, 16 год. практичних); *дисципліна за вибором ЗВО*: «Менеджмент соціальної роботи» (3 кредити, 30 год., з них 14 год. лекцій, 16 год. практичних); *дисципліни вільного вибору студента*: «Соціально-психологічна робота у сфері дозвілля» (3 кредити, 30 год., з них 14 год. лекцій, 16 год. практичних), «Соціально-психологічна робота в опікунських закладах» (6 кредитів, 60 год., з них 26 год. лекцій, 34 год. практичних), «Соціальна робота в громаді» (3 кредити, 30 год., з них 14 год. лекцій, 16 год. практичних), «Соціально-медичний патронаж» (3 кредити, 30 год., з них 14 год. лекцій, 16 год. практичних).

Зазначимо, що до готовності магістрів спеціальності «Соціальна робота» до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства наближають такі дисципліни: *вільного вибору студента з циклу загальної підготовки* – спецкурс «Координація діяльності соціального педагога і практичного психолога в системі «сім'я-садок»» (3 кредити, 30 год, з них 12 год. лекцій, 18 год. практичних); *обов'язкові із циклу професійної підготовки* «Актуальні проблеми соціальної роботи і соціальної педагогіки» (3 кредити, 30 год, з них 12 год. лекцій, 18 год. практичних) та «Сучасні проблеми соціальної політики в Україні» (3 кредити, 30 год, з них 12 год. лекцій, 18 год. практичних); *дисципліна за вибором ЗВО*

«Актуальні проблеми діяльності соціально-психологічних служб» (3 кредити, 30 год, з них 12 год. лекцій, 18 год. практичних)

Отже, аналіз навчальних планів першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» засвідчує відсутність професійноорієнтованої дисципліни, що покликана готувати студентів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні, що зумовило в межах пілотної діагностичної роботи в ЕГ введення у шостому семестрі для студентів 3 курсу спеціальності 231 «Соціальна робота» авторського спецкурсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика».

Основною *метою* курсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика» є ознайомлення студентів з теорією та практикою соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст., що сприяє їх готовності до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

Основними *завданнями* вивчення курсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика» є:

- охарактеризувати соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. як предмет соціально-педагогічних та історичних та досліджень;

- окреслити зарубіжний досвід соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХ ст.;

- проаналізувати вітчизняний досвід соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХ ст.;

- розглянути практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на початку ХХІ ст. у державному і недержавному секторі.

У процесі вивчення курсу як частини професійної підготовки майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів не тільки формуються і

закріплюються відповідні знання, навички та вміння, а й актуалізуються знання, здобуті на попередніх курсах, шляхом практичної роботи створюється підґрунтя для підвищення рівня готовності майбутнього соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Структура курсу та зміст його головних компонентів (тематика лекційних та семінарських занять, самостійна робота (пошукові і творчі завдання)) подано в додатку Ф. Курс розрахований на 3 кредити (30 год., з них 16 год. лекцій, 14 год. практичних занять, 60 год. самостійної роботи).

Логічне наповнення програми курсу складається із трьох змістовних модулів, які розкривають готовність соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; застосування на практиці набутих знань, перетворення їх в уміння та навички.

Так, у першому теоретичному змістовому модулі курсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. визначено такі теми: «Стан розробленості та понятійно-категоріальний базис соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні»; «Нормативно-правова база у сфері соціальної політики України»; «Методологічні засади реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства», «Історична ретроспектива генезису педагогічних ідей як передумов зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства». У другому теоретичному змістовому модулі «Зарубіжний і вітчизняний досвід соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства» висвітлено такі теми: «Тенденції соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в законодавстві України та зарубіжних країн», «Реалізація соціальної політики як напряму соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах в другій половині ХХ – початку ХХІ ст.»; «Розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у першій половині

XX ст.», «Державна політика у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у другій половині XX ст.». У третьому змістовому модулі «Практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у державному і недержавному секторі в Україні на початку XXI ст.» висвітлено такі теми: «Особливості соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я»; «Провідні ідеї соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в системі освіти»; «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у діяльності соціальних служб, установ, організацій», «Перспективи соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в умовах трансформації українського суспільства» (табл. 5.1.2).

Таблиця 5.1.2

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ АВТОРСЬКОГО КУРСУ

«Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика» (за вибором студента)

№ п/п	Назва теми	Кількість годин		
		Лекції	Семінарські заняття	Самостійна робота
Змістовий модуль 1. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні у XX – на початку XXI ст. як сфера наукової діяльності				
1.	Стан розробленості та понятійно-категоріальний базис соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні	2	1	4
2.	Нормативно-правова база у сфері соціальної політики України	2	1	4
3.	Методологічні засади реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства	1	1	5
4.	Історична ретроспектива генезису педагогічних ідей як передумов зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства	1	1	5
Змістовий модуль 2. Зарубіжний і вітчизняний досвід соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства				
5.	Тенденції соціально-педагогічної підтримки материнства й	1	1	3

	дитинства в законодавстві України та зарубіжних країн			
6.	Реалізація соціальної політики як напряму соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах в другій половині ХХ – початку ХХІ ст.	1	1	5
7.	Розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у першій половині ХХ ст.	1	1	5
8.	Державна політика у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у другій половині ХХ ст.	1		5
Змістовий модуль 3. Практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у державному і недержавному секторі в Україні на початку ХХІ ст.				
9.	Особливості соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сфері охорони здоров'я	1	1	5
10.	Провідні ідеї соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в системі освіти	1	2	5
11.	Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у діяльності соціальних служб, установ, організацій	3	2	4
12.	Перспективи соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в умовах трансформації українського суспільства	1	2	10
Разом:		16	14	60

З метою підвищення інтересу до вивчення курсу ми пропонували різні форми проведення занять: традиційні та нетрадиційні. Детальніше розглянемо кожен із форм організації навчальної діяльності.

Першу лекцію розробленого курсу проводили за конструкцією *вступної*: у стислій формі подавали інформацію про завдання, зміст і структуру дисципліни, значення її у фаховій підготовці соціального працівника/соціального педагога, потім переходимо до детального висвітлення стану розробленості та понятійно-категоріального базису соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Другу лекцію планували як *бінарну* – до читання залучали викладача однієї із кафедр Навчально-наукового Юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», який сприяв у роз'ясненні юридичної сили нормативних документів, що покликані реалізувати соціальну політику в Україні.

Третю і четверту лекції пропонували провести у формі *лекції-візуалізації*: за допомогою презентаційних матеріалів відображали взаємозв'язок соціальної педагогіки та історії педагогіки через теоретичні підходи, принципи, теорії, педагогічні ідеї соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст.

З метою активного залучення студентів до освітнього процесу п'яте заняття пропонувалося як *лекція-бесіда*. На початку лекції студентам пропонували запитання для виявлення ступеня їх ознайомленості з тенденціями соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в законодавстві України та зарубіжних країн. З урахуванням виявленого рівня знань конструювався виклад матеріалу у поєднанні із запитаннями до аудиторії, що підвищував інтерес до проблеми і дозволив студентам самостійно узагальнити та дійти висновків.

Шосте, сьоме, дев'яте, десяте і одинадцяте заняття проводили у формі *тематичної лекції*, яка передбачала розкриття певної теми курсу, пояснення студентам нової інформації, що має бути ними осмислена і засвоєна, а саме: реалізацію соціальної політики як напряду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах в другій половині ХХ – початку ХХІ ст.; розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у першій половині ХХ ст.; особливості соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сфері охорони здоров'я в Україні на початку ХХІ ст.; провідні ідеї соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в системі освіти в Україні на початку ХХІ ст.; соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у діяльності соціальних служб, установ, організацій в Україні на початку ХХІ ст.

Восьме заняття планували як *лекцію-дискусію* на предмет обговорення державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у другій половині ХХ ст. Такий тип лекції дозволяє вільний обмін думками в інтервалах між логічними розділами, що активізує пізнавальну

діяльність аудиторії, право знайти вірну відповідь за помилкової думки у колективному обговоренні проблеми.

На фінальному етапі викладання (дванадцята лекція) проводили *підсумкову лекцію*, на якій узагальнили та систематизували знання, визначили перспективи соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в умовах трансформації українського суспільства та демонструємо здобутки студентів, динаміку їх успіхів по оволодінню дисципліною.

Отже, окреслені нами традиційні (вступна, тематична, підсумкова) та нетрадиційні (бінарна, лекція-візуалізація, лекція-бесіда, лекція-дискусія) форми лекційних занять реалізують змістову і методичну складову підготовки соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ЗВО.

Запропонований курс передбачає і проведення семінарських занять. Розглянемо форми їх проведення.

Так, вивчаючи тему *«Теоретико-методологічні засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства»* ми проводили *семінар-дискусію*. Студенти проводили педагогічні міні-дослідження, що передбачали, наприклад, виконання таких завдань:

- скласти глосарій ключових термінів;
- дібрати літературні джерела задля представлення феноменів «материнство» й «дитинство» українськими та зарубіжними письменниками ХХ–початку ХХІ ст.;
- законспектувати тези праць Е. Еріксона «Дитинство і суспільство», Дж. Баулбі «Материнство і психічне здоров'я», Д. Піллінга і М. Прінгл «Спірні питання в розвитку дитини» та ін.;
- укласти кластер на тему: «Наукові теорії соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства».

Також студенти доповідали з науковими повідомленнями на запропоновані

теми: «Феномени «материнство» й дитинство»: міждисциплінарне представлення», «Еволюція наукових напрямів дослідження материнства», «Дитинство у вітчизняній педагогіці ХХ століття», «Концепція материнства Г. Філіппової: психологічний аспект», «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства: сучасні соціально-педагогічні дослідження».

Вивчаючи тему «*Соціальна політика України: правовий аспект*» було організовано **міні-конференцію** із системою доповідей, підготовлених студентами. Пропонувалися виступи за трьома секціями: законодавство у сфері охорони здоров'я матері й дитини; законодавство щодо заохочення до материнства; законодавство щодо забезпечення прав матері й дитини. Для активізації інтересу на заняття було запрошено групу опонентів та експертів з числа викладачів кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки, які мали оцінювати, доповнювати, поглиблювати інформацію доповідачів та висловлювати критичні зауваження.

Вивчаючи тему «*Методологічні підходи дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства*» ми проводили **проектне заняття**. Студенти презентували різні підходи, методи, принципи і теорії різнорівневої методології. Особливу увагу було відведено конкретнонауковій методології проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, яка є підґрунтям історико-соціально-педагогічного дослідження.

Вивчаючи тему «*Історична ретроспектива розвитку теоретичних концепцій соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства*» ми проводили **семінар-бесіду**.

З метою перевірки домашнього завдання на першому етапі спроектовано на мультимедіа виконане завдання:

Скласти список першоджерел репрезентативного представлення в історії світової педагогіки питання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (20–25 найменувань). Розроблений список першоджерел студенти

коментували, в залежності від напряму пошуку.

На наступному етапі заняття проводився бліц-конкурс наукових повідомлень. Студенти упродовж 3 хвилин презентували підготовлені наукові повідомлення на теми: педагогічні ідеї минулого як передумови зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХ ст. (материнської школи Я.А. Коменського, дитиноцентризму та «педагогіки серця» Я. Корчака, педагогічної освіти матері К. Ушинського, соціальної захищеності дитини в теорії колективу А. Макаренка, «школи сердечності» В. Сухомлинського, «школи-життя» як центру соціального середовища С. Шацького, фамілістики М. Стельмаховича та ін.).

На наступному етапі студенти готували доповіді на визначені теми з розробкою практичних аспектів використання історичного досвіду. Студенти уважно слухали доповідача, опонуючи та рецензуючи доповіді. Після виступу кожного доповідаючого на дошці виписувалися важливі 2–3 тези. Таким чином, по завершенні практичного заняття у студентів чітко формувалося не лише бачення проблеми, а й потреба використання історичного досвіду соціально-педагогічної роботи.

На етапі закріплення нового матеріалу студенти проводили інноваційну технологію «Гарячий стілець», на якому не лише відповідали на запитання, а й створювали ідеї, нові думки тощо.

Вивчаючи тему *«Тенденції соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в законодавстві України та зарубіжних країн»* студенти провели **білінгвальне заняття**. На заняття запрошені юристи – фахівці з сімейного права та соціальні працівники. На початку заняття студенти підготували короткі запитання для юристів. Після відповідей працівників юриспруденції студентам було роздано відповідні завдання. Тут здійснювалась робота в парах, де кожна зі студентських груп-пар, аналізувала певні тенденції соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в окремих галузях і представляла їх.

З метою перевірки отриманих знань ми провели комп'ютерне тестування, яке показало високий рівень підготовки студентів до даного практичного заняття.

Вивчаючи тему «Соціальна політика в Україні на сучасному етапі» студенти на етапі опитування домашнього завдання повідомляли наукову інформацію, що стосувалася напрямів соціальної політики в Україні. На наступному етапі розроблявся **бізнес-проект** з питання стимулювання народжуваності в Україні.

На першому етапі кожна зі студентських проектних груп, які попередньо були сформовані, пропонувала фінансовий моніторинг питання, потребу і перспективу вкладених фінансових програм і найважливіше отриманий прибуток від проекту – збільшення народжуваності та покращення матеріального становища сімей.

На даному етапі важливим було вирішення позаштатних ситуацій, Наприклад, прийняття відповідної законодавчої бази, наявність коштів у місцевому бюджеті, відсутність системи стимулювання тощо.

На занятті студентами подавались власно розроблені проекти-прогнози, де вказували споріднені цілі : фінансові, юридичні, соціальні, педагогічні.

На етапі підготовки проекту цікавим був вибір методів та технологій його проведення, наголошувалося на рутинності такої роботи з метою результативності дій.

На основному етапі проходила розробка змісту плану дій бізнес-проекту, яка передбачала аналіз проблеми материнства і відсутність бажання народжувати. Важливим аспектом бізнес-аналізу стали положення соціальної політики щодо залежності демографії від матеріальних потреб сім'ї, що зумовлені зовнішніми факторами (нестабільність зовнішньої обстановки, воєнні дії, виїзд за кордон тощо).

Наступна складова бізнес-проекту – описова.

Студенти в словесній формі викладали положення бізнес-проєкту, аналізують сфери його діяльності, технології досягнення основних та проміжних цілей.

Ними підбиралися слогани, загальна філософія збереження дитинства та материнства, емблеми, розроблявся маркетинговий план.

Наприклад, одним із слоганів бізнес-проєктів:

«Буде мати щасливою – багатою буде Україна».

Передбачались такі основні проєктні завдання:

1. Розробка кошторису для проєкту.
2. Залучення органів місцевої влади до питання соціальної підтримки сім'ї.
3. На законодавчому рівні прийняття законів щодо.....
4. Надання матерям матеріального та морального заохочення.
5. Перспективи та подальше економічне зростання та надання можливості працевлаштування.

На етапі прогнозування бізнес-проєкту студенти склали маркетинговий бізнес-план з юридичною та економічною оцінкою положень. На розробку та обговорення даної складової плану було запрошено викладача-економіста, який фахово оцінив реальну ситуацію в економіці та запропонував управлінські рішення короткострокової й довгострокової перспективи його реалізації.

Позитивним моментом створення такого бізнес-проєкту була наявність чітко поставленої мети та плану дій.

По завершенні семінарського заняття був запропонований конкурс бізнес-проєктів і їх презентація у внутрішній інтернет-мережі університету з наступним обговоренням подальших дій.

Актив для бізнес-проєкту – наявність умов для проживання та якісного існування.

Фінансові можливості для народжуваності та виховання дитини до 3 років в межах – 7 800 000 грн.

Витрати: закупівля обладнання для існування будинків для матерів та створення системи навчання матерів – 702 000 грн.

Оплата персоналу – 130 000 грн. в місяць.

Маркетингова та рекламні кампанії – 26 000 грн.

Аналіз проведеної роботи та складення бізнес-проєкту показав, що на часі такий проєкт є дуже складним для впровадження, однак необхідним для нашої держави.

Тему *«Реалізація соціальної політики як напряму соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах в другій половині ХХ – початку ХХІ ст.»* організовано у формі **семінару-конференції**. Кожний студент готував доповідь із презентацією на тему *«Формування сімейної політики у країнах ЄС (на вибір) та США у другій половині ХХ ст.»*.

Доповідь студенти розробляли за таким планом:

1. Нормативна база щодо формування соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах.
2. Форми реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах.
3. Види сімейної допомоги у зарубіжних країнах.

В процесі конференції студенти дискутували, визначали недоліки і переваги сімейної політики у зарубіжній країні, що вивчалася в історичній ретроспективі та на сучасному етапі. Також проводили паралелі з особливостями організації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні та виокремлювали перспективні шляхи імплементації зарубіжного досвіду в сучасних українських реаліях.

Вивчаючи тему *«Діяльність народних університетів педагогічних знань»* з метою опитування студентів проводився короткий **педагогічний диктант** на знання основних аспектів діяльності народних університетів педагогічних знань.

Дане практичне заняття було організовано у формі ділової гри «Діяльність народних університетів педагогічних знань в Україні». Обиралися «Викладач», «Судді», «Експерти», «Студенти». На першому етапі викладач розтлумачував поняття, викладені в темі, студенти спільно опрацьовували подані ним завдання та розробляли творчі запитання. «Судді «оцінювали» виконане і давали юридичну оцінку, резюмували почуте у контексті юриспруденції. «Експерти» оцінювали діяльність кожного в плані їх знань, уміння реалізувати власні компетентності на практиці. У кінці гри вибудовувалися недоопрацьовані моменти та оцінювалась діяльність групи загалом. Результатом проведеного практичного заняття стала наявність практичних результатів.

Вивчаючи тему *«Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні у сфері охорони здоров'я»* студенти проводили **проектне заняття групами**. Попередньо вони розподілялися на 4 проектні підгрупи. Для кожної з міні-груп підбиралися завдання. Заняття розпочиналося з тестового опитування. Відповіді на запитання тестів відображалися на мультимедіадошці, що сприяло самоперевірці та самооцінці. Згодом студентам давалося по чверть години на виконання проектних завдань. Серед завдань були визначені, наприклад, такі:

1. Система закладів ОХМДу як форма реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я:

1.1. Заклади закладів ОХМДу в Україні, їх особливості існування та розвитку.

2. Розробка практичних завдань у контексті педагогічної підтримки материнства для діяльності закладів такого типу.

Завдання для інших груп:

1. Презентувати заклад «Краплі молока», який працює у певній зарубіжній країні (на вибір групи).

2. Скласти план діяльності такого закладу.

3. Продемонструвати один із видів роботи у закладі «Краплі молока».

На етапі презентації студенти аналізували діяльність закладів охорони здоров'я у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства і вибирали найбільш оригінальні види роботи. Підсумком заняття стала складена міні-карта діяльності системи закладів ОХМДу в Україні.

Також у соціальних службах було проведено *гру-квест* «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я» (Додаток У).

Мета гри-квесту – сприяти отриманню учасниками знань про поняття «здоров'я», «здоровий спосіб життя», усвідомленню важливості збереження фізичного, інтелектуального та особистісного здоров'я як матері, так і дитини.

Квест – це інтелектуальні пригоди. Кожна команда проходить ряд станцій-етапів, де Помічники проводять з гравцями пошуково-творчі завдання. У ході гри проводиться аналіз ситуації і обговорюються питання, які викликають складність вирішення. Адже найкращий спосіб запам'ятати – це самому знайти правильне рішення. Помічники оцінюють роботу і ставлять бали у маршрутному листі. Знайти місце, де буде проходити кожен етап, можна, тільки розгадавши підказку. Це додаткові пригоди та азарт для гравців. У ході квесту учасники, об'єднавшись у команди, відвідують 8 станцій: «Здорове харчування» (ігри: «Візит до супермаркету», «Реклама і Антиреклама», «Меню здорової людини»), «Країна чистоти», «Фізкультурія», «Фітотерапія» (ігри: «Аптека природи», «Користь-отрута»), «Кольоротерапія», «Допоможи собі сам» (ігри: «Небезпечні забавки», «Алло, рятуйте!», «Перша допомога»), «Казкотерапія», «Мій дім – моя фортеця».

Проведення гри-квесту сприяло не тільки формуванню в учасників необхідних компетенцій, актуалізації наявних знань з теми, а й формуванню громадянина, інтелектуально-розвиненої, духовно і морально зрілої особистості, що володіє системою знань про здоров'я і здоровий спосіб життя, готової протистояти труднощам та негативним чинникам оточуючого середовища.

Семінарське заняття на тему *«Інноваційні форми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства»* проводилося на базі катехитичної школи «Воскресіння». Запрошені студенти підготували у відповідності до творчих та проблемних завдань семінарського заняття короткі повідомлення про роль катехитичних шкіл, на наступному етапі – короткі доповіді про значення материнства та його збереження. Для практичного розуміння проблеми студенти разом з матерями провели практичну імітаційну гру «Яка я майбутня(ій) мама (тато)». У цій грі всі виконували практичні вправи: 1) одягнути «ляльку» з метою формування уміння одягати маленьку дитину; 2) заспівати колискову; 3) переконати дитину у правильності виконання певних дій.

На наше переконання, проведення практичне заняття у катехитичній школі не лише допомогло зрозуміти суть професії соціального працівника/соціального педагога, а й сприяло розумінню студентами понять духовність, духовні і моральні цінності, мораль та вихованню духовних цінностей особистості, вмінню керувати собою, проявляти силу характеру.

З метою звернення уваги громадськості до проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, під вивчення теми *«Центри соціальної підтримки материнства й дитинства в незалежній Україні»* студенти не тільки окреслювали зміст, напрямки, форми і методи роботи різнопрофільних Центрів, але й запропонували власний проєкт на тему «Центр соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства нового покоління», презентацію якою присвятили Дню матері.

Для перевірки знань та умінь, набутих у процесі вивчення авторського курсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства: теорія і практика» ми провели тематичний залік у формі *концерту*, присвячений Дню захисту дітей.

Отже, окреслені нами традиційні (семінар-бесіда, семінар-дискусія, семінар-конференція) та нетрадиційні (квест, міні-дослідження, бізнес-проєкт,

білінгвальне і проектне заняття, концерт) форми семінарських занять реалізують змістову складову підготовки соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ЗВО.

Наприкінці пілотної діагностичної роботи було проведено контрольний зріз для студентів КГ та ЕГ на предмет готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні, результати якого подані в додатку Т.

Аналіз результатів повторного тестування засвідчив, що більшість студентів ЕГ засвоїли теоретичний та практичний матеріал курсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика» (рис. 5.1.2) на відміну від КГ, де курс не читався.

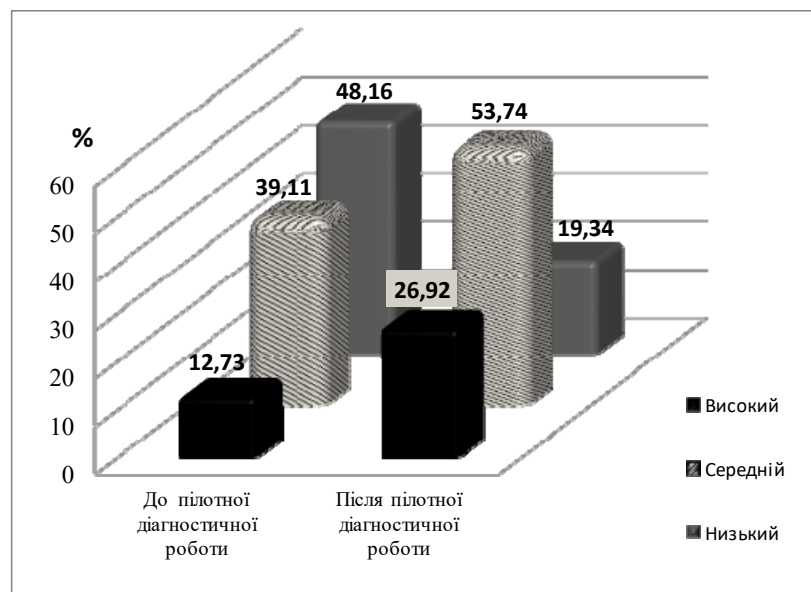

Рис. 5.1.2. Динаміка розподілу студентів ЕГ за показником готовності до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (усереднений показник)

Отже, завершальний етап пілотної діагностичної роботи засвідчив перевагу відповідних показників ЕГ перед КГ. При цьому зауважимо, що обидві вибірки до

початку пілотної діагностичної роботи були практично однаковими стосовно готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Порівняльні узагальнені дані ЕГ і КГ представлено у таблиці (Табл. 5.1.3.).

Таблиця 5.1.3

Динаміка готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (результати завершального етапу пілотної діагностичної роботи, у %)

Критерії	Рівні											
	Високий				Середній				Низький			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після
Мотиваційний	12,43	12,82	12,44	26,36	36,32	36,66	36,34	53,15	51,25	50,52	51,22	20,49
Змістовий	14,42	14,85	14,45	27,98	44,31	44,82	44,36	56,96	41,27	40,33	41,19	15,06
Операційний	11,57	12,30	11,31	26,42	36,21	37,15	36,63	51,1	52,22	50,55	52,06	22,48

У мотиваційній сфері спостерігається перехід від нестійких уявлень про сферу соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у діяльності соціального працівника/соціального педагога до глибокого розуміння спонукальних чинників до роботи у цій сфері.

Спостерігається перехід від поверхневих, неусвідомлених, випадкових, розрізнених знань, умінь у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства до комплексу фахових, психологічних, соціально-педагогічних, історико-педагогічних знань та умінь. Загалом можна визначити, що готовність (підготовка) соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства за пілотною діагностичною роботою збільшилася втричі.

Таким чином, запровадження курсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика» сприяло підвищенню рівня знань, інтересу та підвищило показники готовності студентів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

Результати пілотної діагностична робота засвідчили, що розроблений і запроваджений авторський курс має практичне значення та перспективи використання у підготовці майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, що дозволило висловити низку рекомендацій, які розглянемо у п. 5.2.

5.2 Перспективи та рекомендації у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сучасній Україні

Здійснений аналіз на теоретичному та практичному рівні, пілотна діагностична робота, представлена в п. 5.1 дозволили розробити низку рекомендацій щодо реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні, які представимо на макро-, мезо- і мікрорівнях.

Наш науковий теоретичний пошук засвідчив, що на сучасному етапі на **макрорівні** маємо низку державних програм щодо **дитинства** (Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» [651], Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року [162], «Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки» [466] та ін.); **материнства** (Програма «Підтримка грудного вигодовування дітей в Україні 2000–2005 роки» [695]; Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року [161], Загальнодержавна програма «Репродуктивне та статеве здоров'я нації» на 2017–2021 роки [722] та ін.); **сім'ї** («Державна програма підтримки сім'ї» на період до 2010 р. [654], «Державна цільова соціальна програма підтримки сім'ї» до 2016 рр. [317] та ін.), аналіз та зміст яких представлено в Р. 1, п. 1.1.

Однак, аналіз державних програм засвідчив відсутність практичного цільового результату щодо досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Так, Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» від 05.03.2009 р. – це перший законодавчий акт, метою якого було забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні, відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини. В межах його реалізації

досягнуто вагомих результатів у сфері забезпечення прав дітей: удосконалено законодавчу базу з питань упровадження інклюзивного навчання в ЗОШ; забезпечено пріоритетність сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; активізовано процес усиновлення; запущено процес реформування системи інтернатних закладів; налагоджено співпрацю з громадськими структурами на предмет соціального становлення та розвитку дітей. Разом з тим недосконалою є міжгалузева координація щодо вирішення питань забезпечення прав дітей, які виходять за межі соціального захисту; відкритим залишається питання механізму взаємодії із відповідними службами на місцях; відсутні стандарти благополуччя та безпеки дитини; не сформовано ефективну модель надання соціальних послуг сім'ям з дітьми; низька забезпеченість територіальних громад соціальними працівниками; не вирішені проблеми кадрового забезпечення державних структур спеціалістами, здатними надавати фахову допомогу дітям, які постраждали від насильства. Саме ці положення покладено в основу Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року», яка має бути логічним продовженням Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», враховувати міжнародний досвід у сфері захисту прав дитини і сприяти розробці нової моделі роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування на всіх рівнях в напрямі забезпечення найкращих інтересів дітей. Разом з тим, і у старій, і у новій програмі не звернено уваги на проблему соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства та не закладено шляхи її реалізації [162; 651].

Аналіз Програми «Підтримка грудного вигодовування дітей в Україні 2000–2005 роки» [695] засвідчив започаткування значної кількості ініціатив, а саме: з 2001 р. розпочата сертифікація закладів охорони здоров'я на відповідність критеріям «Лікарня, доброзичлива до дитини». З 2001 р. в Україні проводиться

тиждень грудного вигодовування (цього року – з 1 по 8 серпня). З 2004 р. в закладах системи охорони здоров'я України, де отримують медичну допомогу матері і діти, впроваджується Розширена Ініціатива ВООЗ/ЮНІСЕФ «Лікарня, доброзичлива до дитини». Медичних фахівців закладів охорони здоров'я з підтримки грудного вигодовування готують за спеціальною навчальною програмою – на замовлення МОЗ України за підтримки Дитячого Фонду ООН/ЮНІСЕФ в Україні розроблено навчальний посібник «Сучасне ведення лактації та грудного вигодовування» та ін. [831].

Прикметно, що незважаючи на те, що програма не була пролонгована, деякі заплановані та не реалізовані заходи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства актуалізувалися згодом. Так, наказом МОЗ України від 28.10.2011 р. «Про подальше впровадження Розширеної Ініціативи «Лікарня, доброзичлива до дитини»» затверджено принципи підтримки грудного вигодовування, описані в Р. 4, п. 4.1., запроваджуються галузеві програми «Підтримка грудного вигодовування дітей в Україні», про що йтиметься далі.

«Державною цільовою соціальною програмою підтримки сім'ї до 2016 рр.» [317] у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства заплановано до 2016 рр. досягнути такі результати: удосконалити законодавство з питань сім'ї та дітей; підвищити в суспільстві престиж сім'ї, утвердити пріоритетність сімейних цінностей, підвищити роль батька у вихованні дитини; підготувати молодь до подружнього життя, народження та виховання бажаних дітей у сім'ях, підготувати подружжя до майбутнього батьківства та відповідального батьківства у вихованні дітей; запобігати сімейному неблагополуччю та надання допомоги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах. Як засвідчив наш науковий пошук, очікувані результати на рівні держави були наступними: прийнято 2 нормативно-правових акти, видано 4 збірники і проведено 3 всеукраїнські рекламні кампанії щодо підвищення престижу сім'ї; розроблено 1 програму з підготовки молоді до подружнього

життя; 16000 особам надано послуги з питань підготовки до відповідального батьківства та ін. Як видно, завдання було виконано не в повній мірі, що зумовлено відсутністю механізмів правової, психолого-педагогічної та організаційно-методичної системи їх реалізації. Прикметно, що допоки Програму не пролонговано, хоча як повідомляє РБК-Україна, посилаючись на дані на сайті Ради, Комітет Верховної ради з питань науки і освіти неодноразово рекомендував КМУ розробити Стратегію державної сімейної політики і прийняти за основу та в цілому проєкт постанови № 8521 «Про заходи із забезпечення захисту сімейних цінностей та інституту сім'ї в Україні» [712].

Загалом, можемо стверджувати, що всі державні програми мають формальний або розрізнений прикладний характер. Їх цільовою категорією є в основному тільки сім'ї і люди вразливих категорій, які опинилися у складних життєвих обставинах. Основним видом допомоги в основному виступає матеріальна. Натомість питання інформування, попередження соціальних проблем з метою мінімалізації їх виявлення наразі не актуалізується. Окрім того, в Україні допоки не ратифіковано Концепцію про захист материнства та не розроблено законодавство, що відображатиме положення Міжнародного зведення правил збуту заміників грудного молока. На часі залишаються питання страхування материнства, готовності до відповідального батьківства, готовності фахівців соціальної сфери щодо здійснення фахової діяльності відповідно окресленої проблеми та ін.

Вважаємо за необхідне зауважити, що наявні проблеми можна ліквідувати шляхом розробки державної програми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, яка охоплюватиме заходи щодо реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я, сфері освіти, соціальній сфері, представлені у Р. 4, п.п. 4.1, 4.2, 4.3.

Результати нашої наукової розвідки (Р.4) засвідчили, що у ХХ ст. телебачення та радіо майоріло науково-пізнавальними та розважальними

програмами морально-виховного змісту із показом мультфільмів для дітей та телепередачами для жінок. Сьогодні державні та приватні канали практично усунулися від транслявання таких передач: вони інформують та розважають, але практично не навчають та виховують. Якісний продукт для дитячої аудиторії представлений в ефірі нових українських каналів – «Піксель» та «ПЛЮСПЛЮС» – вони мають типізоване функціональне спрямування: розважально-виховні, пізнавально-навчальні, пізнавально-освітні та розважальні передачі. Однак, телебачення практично не транслюють передач соціального, освітнього, медичного характеру для жінок та матерів, що зумовлює доцільність реалізувати освітянські програми, на зразок «Мати й дитина» на радіо, телебаченні, соціальних мережах (з урахуванням специфіки регіону), яка охоплюватиме питання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти, охорони здоров'я та соціальній сфері.

Наш науковий пошук засвідчив і наявні проблеми у функціонуванні центрів соціального спрямування. Насамперед, їх мережа не є поширеною у всіх регіонах України і, відповідно, не забезпечує в повній мірі потреби осіб, що опинилися у складних життєвих обставинах. Багато запитань виникає і до якості соціальних послуг у закладах соціально-педагогічної інфраструктури та їх невідповідністю потребам і запитам дітей, матерів та сімей. Це потребує особливої уваги держави, відповідного фінансування, залучення громадськості з метою регіонального розширення мережі закладів соціального спрямування та підготовки фахівців, здатних надавати різні послуги потребуючим.

Здійснений науковий пошук засвідчив і відсутність стратегічної інформаційної роботи у соціальній сфері. Незважаючи на велику кількість «гарячих ліній» (пенсійного фонду, державного центру зайнятості, фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, телефон довіри фонду соціального страхування від нещасних випадків та ін.) здебільшого про них не відомо широкому загалу. Відтак, типовими питаннями, з якими звернулися у

2017 р. на гарячу лінію громадяни є: отримання державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим родинам, особам з інвалідністю, які не мають права на пенсію, опікунам тощо. А при виникненні життєво важливої проблеми (наприклад, втрата житла) можливості отримати послугу через «гарячу лінію» за відсутності інтернету практично неможливо.

Вихід із цієї ситуації вбачаємо у створенні єдиної структури соціальної телефонної служби маршрутизації звернень, на зразок 911 за кордоном, або 101, 102, 103, 104 в Україні, які відомі кожній людині.

Загалом, здійснений науковий пошук дозволяє на **макрорівні у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства** запропонувати:

на рівні державної цільової програми:

- створити державну програму соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні;

- створити Комітет соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства при Міністерстві соціальної політики;

на законодавчому рівні:

- прийняти закон про державне страхування материнства;
- ратифікувати в Україні Концепцію про захист материнства, прийняту Міжнародною організацією праці у 2000 р.;

- розробити в Україні законодавчу базу, що відображатиме положення Міжнародного зведення правил збуту заміників грудного молока;

- на законодавчому рівні не допустити прийняття законів і поправок до них, які прямо чи побічно порушують інтереси материнства й дитинства;

у сфері охорони здоров'я:

- запровадити систему медичного страхування материнства й дитинства;

у сфері освіти:

- на базі інститутів післядипломної освіти та закладів перепідготовки кадрів забезпечити розробку програм для фахівців, які викладатимуть дисципліни з

циклу підготовки молоді до життя в подружжі, відповідального батьківства, соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

у соціальній сфері (Мінсоцполітики):

- створити єдину структуру соціальної телефонної служби маршрутизації звернень;

- забезпечити функціонування центрів соціального спрямування у всіх регіонах України (соціальні центри матері й дитини та притулки для дітей, притулки для тимчасового перебування жінок, які зазнали насильства в сім'ї, соціальні гуртожитки, центри соціально-психологічної реабілітації дітей).

Наш науковий теоретичний пошук засвідчив, що на сучасному етапі на **мезорівні** практично всі регіони в рамках Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року на місцях створюють комплексні програми захисту прав дітей, а саме: «Назустріч дітям» на 2018–2020 рр., «Діти Миколаєва» на 2019–2021 роки, Дітям Вінничини – безпечне харчування та ін., мета яких – об'єднання в єдину систему завдань, заходів, зусиль органів місцевого самоврядування та громадськості щодо захисту прав і створення сприятливого середовища для дітей, у т.ч. з питань запобігання соціальному сирітству, профілактики та ресоціалізації бездоглядних дітей, запровадження економічного, правового і соціального механізмів, спрямованих на запобігання порушень законодавства України щодо дітей та ін.

Масштабною проблемою є питання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, найбільша частка яких припадає на Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку, Луганську, Одеську, Харківську області, найнижчі рівні сирітства у областях західного регіону – Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій. Як наслідок – маємо в цих областях програми, спрямовані на вирішення окресленої проблеми (Регіональна цільова програма соціального захисту і підтримки дітей-сиріт та

дітей, позбавлених батьківського піклування, захисту їх житлових прав, попередження дитячої бездоглядності та безпритульності на 2016–2020 роки [717]; Регіональна програма забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа на 2017–2018 (2018–2019/2019–2020 роки) (відповідно до регіону) [298]).

У зв'язку із збільшенням невиліковних захворювань в Україні у сфері охорони здоров'я також маємо різні регіональні програми, покликані надавати медичні, матеріальні та ін. послуги (Обласна програма паліативної допомоги на Прикарпатті на 2018–2022 роки; Програма поліпшення надання медичної допомоги дітям, які страждають на хворобу Крона; Програма «Турбота» щодо посилення соціального захисту громадян на 2016–2018 роки та ін.). Однак відсутній механізм надання інформаційних послуг населення про діючі програми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я.

Відтак, наш науковий пошук зафіксував і наявність тенденції до регіональності, що зумовлена нагальними потребами того чи іншого регіону. Так, у західних областях, де велика кількість батьків, зокрема жінок, на заробітках за кордоном здебільшого превалюють проблеми соціального сирітства, дітей мігрантів, розлучення, позбавлення батьківських прав. Відповідно і запроваджуються відповідні програми цільового призначення, а саме: Комплексна обласна програма підтримки сім'ї, забезпечення гендерної рівності та протидії торгівлі людьми на період до 2020 року [297]; Обласна комплексна програма підтримки сім'ї, запобігання домашньому насильству, забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків та попередження торгівлі людьми на період до 2021 року та ін. [502].

У східних областях, які територіально близькі до зони дій ООС превалюють проблеми внутрішньо переміщених осіб (забезпечення безоплатним тимчасовим житлом, харчуванням, правова допомога, забезпечення безоплатним навчанням та

медичними послугами дітей та матерів на тимчасовій території та ін.). Відповідно обласні програми відбивають наявні проблеми. Наприклад, Регіональна програма інтеграції, соціальної адаптації та захисту внутрішньо переміщених осіб на 2018 рік (Донецька обл.) у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства передбачала: забезпечення ведення реєстру дітей сиріт – ВПО, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перемістилися з окупованих територій без супроводу законних представників; організація оздоровлення та відпочинку ВПО; створення освітніх центрів «Донбас-Україна»; забезпечення психологічної та медичної підтримки ВПО [716, с. 40].

Вважаємо за необхідне звернути увагу на ще одну нагальну проблему, а саме: у сучасній Україні кожна п'ята дитина народжується у матері, яка не перебуває у офіційно зареєстрованому шлюбі. Окреслена проблема тягне за собою втрату матір'ю роботи, значні фінансові ресурси, які не завжди є можливість заробити через зайнятість з дитиною і, звичайно мізерна державна допомога. У зв'язку з цим значною підтримкою стало би інформування населення про функціонування регіональних благодійних фондів та громадських організацій у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, а також про діяльність центрів соціального спрямування (соціальний центр матері й дитини, кризові центри, соціально-реабілітаційні центри, соціальні гуртожитки та ін.).

Результати теоретичного пошуку засвідчили (Р.4, п. 4.3), що у ХХ ст. в Україні організовувалися багато педагогічних заходів, присвячених питанням соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Сьогодні на Всеукраїнському рівні відзначають День матері, День батька, Міжнародний День захисту дітей, Міжнародний День сім'ї, Всесвітній тиждень підтримки грудного вигодовування, Міжнародний день інвалідів, Міжнародний день людини з синдромом Дауна, Всесвітній день попередження насильства над дітьми та ін., які здебільшого не передбачають соціальної чи матеріальної допомоги матері й дитини. Ініціювання «Тижня/місяця соціально-педагогічної підтримки

материнства й дитинства» на регіональному рівні сприяло б вирішенню досліджуваної проблеми.

Отже, на мезорівні у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства пропонуємо:

у сфері охорони здоров'я:

- розробити механізм надання інформаційних послуг населенню про діючі програми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я;

у сфері освіти:

- реалізувати освітянські програми циклу «Мати й дитина» на радіо, телебаченні, соціальних мережах (з урахуванням специфіки регіону);

у соціальній сфері:

- утворити умови для комплексного інформування населення про діяльність регіональних благодійних фондів та громадських організацій у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- поширювати інформаційну роботу щодо діяльності центрів соціального спрямування (соціальний центр матері й дитини, кризові центри);

- ініціювати організацію соціального заходу «Тиждень/місяць соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства» (з урахуванням специфіки регіону).

Наш науковий теоретичний пошук засвідчив, що на сучасному етапі на мікрорівні у сфері *охорони здоров'я* актуалізує питання залучення сімейних лікарів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Отримуючи багатопрофільну підготовку з надання первинної медико-санітарної допомоги членам родини будь-якого віку та статі, сімейний лікар мав би надавати не тільки медичні, а й профілактичні, інформаційні та патронажні послуги.

Масштабною проблемою сучасності є рання вагітність, оскільки більше половини з матерів-підлітків або відмовляються від дитини або народжують та

стикаються з величезною кількістю проблем: часто кидають школу, не можуть працевлаштуватися, а відтак живуть за межею бідності. Ще однією проблемою суспільства є аборти. В Україні в 2013 р. та 2015 р. було здійснено спробу затвердити законопроект про їх заборону. Закон не прийняли, але питання залишилося відкритим, незважаючи на те, що такими методами можна тільки добитися появи нелегального абортного бізнесу, який має інколи незворотні наслідки. Натомість з метою попередження потрапляння у кризові ситуації важливим буде налагодження взаємодії соціальних працівників із медичними фахівцями перинатальних центрів для надання пакету інформаційних послуг у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (попередження непланованої вагітності, користування контрацептивами, чистота дошлюбних відносин, попередження відмов від новонародженої дитини та ін.).

Здійснений аналіз соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у *сфері освіти* засвідчив, що на мікрорівні важливою у контексті досліджуваної проблеми є питання готовності соціальних педагогів/соціальних працівників до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, результати якої представлено в пілотній діагностичній роботі в Р 5, п. 5 1. Як показав аналіз дослідження у галузі соціальної педагогіки проблемі вивчення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства приділено мало уваги. Як ми вже зазначали попередньо, у навчальних планах першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівня вищої освіти соціальноорієнтованої дисципліни з проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства немає.

З цією метою розроблено курс «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика», який сприяє інтеграції знань студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» з історико-соціально-педагогічної теорії і практики, розширює і доповнює їх. Курс рекомендуємо також для самоосвіти фахівців із соціальної роботи в освітній сфері, педагогам-організаторам, вчителям-практикам у професійній діяльності.

Відповідно до програми курсу підготовлено навчально-методичний посібник “Експлікація до наукової проблеми «Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)»”. Зміст посібника передбачає 2 розділи: теорія соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.) і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.).

З метою покращення показників готовності нами запропоновано поглибити навчальні дисципліни, які слугують теоретичним базисом для підготовки майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів.

Наш науковий пошук засвідчив, що, наприклад, програма навчальної дисципліни «Соціальна педагогіка», окрім загальних має дотичні до проблеми дослідження теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.) теми, а саме: «Соціально-педагогічна інфраструктура роботи з дитиною в територіальній громаді», «Сім’я як соціокультурне середовище виховання і розвитку особистості та об’єкт соціально-педагогічної діяльності», «Соціально-педагогічний захист дитинства та родини: загальні положення», «Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, які залишилися без батьківського піклування».

Програмові вимоги до курсу «Система організації соціальних служб» передбачають такі теми, дотичні до проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства: «Напрями роботи ЦСССДМ», «Волонтерство у соціальній роботі», «Види допомоги клієнтам у ЦСССДМ», «Соціальний супровід неблагополучних сімей», «Обов’язки соціальних педагогів та соціальних працівників у соціальних службах», «Соціально-педагогічна робота з юними матерями», «Соціальна допомога та підтримка незахищених верств населення», «Соціальна підтримка сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги», «Здійснення соціального супроводу дітей,

жінок, які опинилися на вулиці», «Особливості організації діяльності соціального гуртожитку, центру матері та дитини, центру соціально-психологічної допомоги».

Вищезазначений програмовий зміст проаналізованих дисциплін дозволяє стверджувати, що питання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні майбутніми соціальними працівниками/соціальними педагогами не вивчаються, що актуалізує поглиблення змістових модулів з досліджуваної проблеми. Запровадження змістових модулів у навчальні дисципліни подано у Додатку Х.

Зауважимо, що на *мікрорівні* ключовою фігурою щодо надання послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства *у соціальній сфері* є соціальний працівник, який відповідно до посадових обов'язків у ОТГ має: вести облік осіб/сімей своєї громади, які потребують соціальної підтримки та надання соціальних послуг; брати участь у проведенні визначення стану та індивідуальних потреб особи у соціальних послугах; здійснювати контроль за цільовим використанням одноразової допомоги при народженні дитини, створення умов для її повноцінного утримання та виховання; готувати документи для розгляду Комісії з питань захисту прав дітей; сприяти благодійним, релігійним, волонтерським, громадським організаціям, спонсорам у наданні соціальних послуг та ін. [609]. Разом з тим соціальний працівник не завжди може забезпечити надання відповідних соціальних послуг через відсутність теоретичного підґрунтя та практичних шляхів їх реалізації. Насамперед, відсутній громадський контроль за цільовим використанням коштів, не відпрацьований механізм налагодження співпраці з благодійними, громадськими організаціями та пошуку спонсорської допомоги та ін. До сфери послуг соціального працівника в ОТГ не віднесено інформаційні та профілактичні, які власне формують у дитини систему ціннісних орієнтацій, світосприйняття, почуття захищеності і сприяють попередженню проблем щодо потрапляння у кризові ситуації.

Важливим у контексті досліджуваної проблеми є і питання створення місцевих соціальних фондів та програм на потреби матері й дитини. Зауважимо, відповідно до потреб громади фонди чи програми можуть стосуватися різних питань. Прикладом може слугувати програма «Підтримка народжуваності» на 2018 р. у Сергіївській сільській раді від 20.12.2017 р. [696], де громада потерпає від демографічної кризи. Зауважимо, що на рівні ОТГ можна створювати фонди підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я, сфері освіти, соціальній сфері.

Важливою перспективою вважаємо розширення повноважень ЦСССДМ: набуття ними функції надання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Це сприятиме об'єднанню зусиль та плідній співпраці соціальних працівників/соціальних педагогів ЦСССДМ та ОТГ щодо вирішення досліджуваної проблем.

Наш науковий пошук засвідчив активізацію волонтерського руху у сфері допомоги населенню зони дій ООС та збору коштів важкохворим дітям. Однак, є багато проблем у закладах соціального спрямування, зокрема мізерне фінансування, яке не дозволяє в повній мірі забезпечити всі потреби матері й дитини. Вирішення окресленої проблеми на місцевому рівні можна завдяки поширенню волонтерського руху та залученню громадської ініціативи, а також студентів до проблем матері й дитини у сфері соціально-педагогічної підтримки.

Ще однією важливою проблемою є мізерне фінансування спеціалізованих закладів інтернатного типу. Звичайно, сьогодні держава працює в напрямку укладення регіонального плану щодо надання послуг в ОТГ, що має інтернатні заклади; реформування будинків дитини у Центри реабілітації і паліативної допомоги. Два роки поспіль в Україні розвивається патронат як державна форма піклування про дитину. У цьому суть деінституалізації – допомога сім'ї у ОТГ, щоб дитина виховувалась у родині. Однак, це реформа на роки, а допомога дітям

потрібна сьогодні. Тому важливо у ОТГ залучати меценатську і добродійну допомогу, започатковувати фонди соціально-педагогічної підтримки.

Нагальною проблемою сьогодні є і недоступність широкому загалу цікавого позашкільного дозвілля. Сучасні дитячі об'єднання, центри творчості зазвичай функціонують на платній основі, а доступні позашкільні установи надають неактуальні послуги. Тому важливо у ОТГ залучати меценатську допомогу до розширення серії послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у позашкільних закладах.

Отже, на мікрорівні у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства пропонуємо:

у сфері охорони здоров'я:

- залучати сімейних лікарів до надання профілактичних, просвітніх та патронажних послуг у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- налагодити співпрацю соціальних працівників та медичних фахівців перинатальних центрів з метою надання пакету інформаційних послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я;

у сфері освіти:

- наповнити освітні програми спеціальності 231 «Соціальна робота» соціальноорієнтованими дисциплінами з проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- запровадити для студентів ЗВО спеціальності 231 «Соціальна робота» курс «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства: теорія і практика»;

- розширити можливості проходження соціально-педагогічної практики студентами спеціальності 231 «Соціальна робота» для формування практичних умінь та навичок у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- налагоджувати співпрацю професорсько-викладацького персоналу кафедр соціальної роботи/соціальної педагогіки з практикуючими соціальними працівниками у ОТГ, ЦСССДМ, соціальних центрів матері й дитини з метою формування методичного підґрунтя у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- налагоджувати співпрацю соціальних центрів матері й дитини, релігійних структур, волонтерських та громадських організацій зі студентською аудиторією;

у соціальній сфері:

- ввести у всіх ОТГ у штат посади соціальних працівників;

- запровадити громадський контроль (наглядову раду) за цільовим використанням коштів в ОТГ щодо соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- сприяти розширенню повноважень ЦСССДМ, набуття ними функції надання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з урахуванням специфіки регіону;

- включити до сфери послуг соціального працівника в ОТГ інформаційні та профілактичні щодо соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з урахуванням специфіки регіону;

- відпрацювати механізм налагодження співпраці ОТГ з благодійними, громадськими організаціями та пошуку меценатської допомоги у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- створення місцевих соціальних фондів та програм на потреби матері й дитини з урахуванням специфіки регіону;

- поширення волонтерського руху та залученню громадської ініціативи й студентів до проблем матері й дитини у сфері соціально-педагогічної підтримки.

Загалом можемо стверджувати, що окреслені перспективи та висловлені рекомендації на макро-, мезо- і мікрорівнях сприятимуть успішному здійсненню соціальної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й

дитинства, реалізації комплексу підходів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, заявлено у Р. 1, п. 1.3.

Висновки до п'ятого розділу

Поглиблення теоретичних висновків щодо проблеми підготовки соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні здійснювалося шляхом проведення пілотної діагностичної роботи, метою якої стала діагностика та аналіз динаміки розвитку показників готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Перевірка готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в контрольних та експериментальних групах здійснювалася за базовим критерієм та оцінкою компетентних суддів.

Початковий етап пілотної діагностичної роботи засвідчив, що у ЗВО не приділяється належна увага готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні: більшість респондентів мають низький усереднений показник готовності (48,16 % в експериментальній групі (ЕГ) та 48,25% у контрольній групі (КГ), середній – 39,11 % в ЕГ та 38,95% в КГ, високий – тільки 12,73 % в ЕГ та 12,81% в КГ. Констатовано необхідність розробки та упровадження авторського курсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика» (на 3 кредити, 30 год., з них 16 год. лекцій, 14 год. практичних занять, 60 год. самостійної роботи), введеного у VI семестрі для студентів 3 курсу спеціальності 231«Соціальна робота».

З метою підвищення інтересу до вивчення цього курсу запропоновано різні форми проведення занять: традиційні (вступна, тематична, підсумкова) та нетрадиційні (бінарна, лекція-візуалізація, лекція-бесіда, лекція-дискусія) форми

лекційних занять й традиційні (семінар-бесіда, семінар-конференція, семінар-дискусія) та нетрадиційні (квест, міні-дослідження, бізнес-проект, білінгвальне і проектне заняття, концерт) форми семінарських занять, які реалізували змістову і методичну складову підготовки соціального працівника/соціального педагога до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ЗВО.

Результати пілотної діагностичної роботи з використанням методів їх статистичної обробки (завершальний етап) засвідчили ефективність розробленого й упровадженого авторського курсу, оскільки рівень сформованості кожного усередненого показника критеріїв (мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний) в ЕГ набув позитивної динаміки порівняно з КГ: високого показника готовності до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства досягли в ЕГ 26,92 % студентів, середнього – 53,74 % осіб, низького – 19,34 % майбутніх фахівців.

Практичне значення авторського курсу та перспективи використання його у підготовці майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства дозволило висловити низку практичних рекомендацій, які є результатами теоретичного та практичного пошуку дисертаційної роботи на макро-, мезо- і мікрорівні щодо імплементації досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у сфері охорони здоров'я, освіти, соціальній сфері на сучасному етапі.

Основні результати розділу відображено в наукових працях автора: [856; 878].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. дає змогу зробити такі висновки та узагальнення:

1. Аналіз сучасного стану розробленості проблеми здійснено відповідно до виокремлених трьох груп: *перша* – дослідження з проблем материнства; *друга* – праці з питань дитинства; *третья* – доробки щодо соціально-педагогічної підтримки сім'ї, які проаналізовано за трьома напрямками: 1) законодавчо-нормативна база досліджуваного періоду; 2) праці сучасних вітчизняних та зарубіжних учених у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; 3) освітньо-професійні програми підготовки студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» у ЗВО України.

Здійснений аналіз підтвердив можливість трактувати соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. саме як соціально-педагогічну в історичному контексті.

На основі теоретичного аналізу науково-педагогічних джерел, уточнення понятійно-категорійного апарату, парадигм, теорій та методологічних підходів встановлено, що соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні визначається, по-перше, як історична категорія, що підмінялася терміном «охорона материнства й дитинства», зміст якої передбачав розгляд її розвитку з позиції соціальної політики, по-друге, соціально-педагогічна категорія, для якої характерна наявність комплексу парадигм, теорій соціальної педагогіки, підходів; по-третє, міждисциплінарний феномен, що поєднує в собі риси історичної, соціально-педагогічної та інших наук.

Методологічні засади дослідження обґрунтовано на філософському, загальнонауковому, конкретнонауковому рівнях. В основу концептуальних засад дослідження теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. покладено комплекс теоретичних

положень та наукових підходів (аксіологічний, антропологічний, системний, культурологічний, термінологічний, соціокультурний, інноваційний, особистісно-соціально-діяльнісний, середовищний, етологічний, біхевіористський, психоаналітичний, матеріноцентричний, дитиноцентричний, родинноцентричний, історико-педагогічний, наративний, хронологічний).

2. Аналіз зарубіжного досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в першій половині ХХ ст. засвідчив формування соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в більшості країн через розвиток мережі: закладів охорони здоров'я: «Краплі молока»; закладів освіти: дошкільні заклади Ф. Фребеля та вальдорфські школи Р. Штайнера; закладів освітньо-соціального спрямування: «Будинки дитини» М. Монтесорі для розумово відсталих дітей; сиротинці Я. Корчака для дітей-сиріт; «Школа успіху і радості» С. Френе для дітей з малозабезпечених сімей та ін.

Підґрунтям для становлення і розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як напряму соціальної політики в другій половині ХХ ст. стало ухвалення низки законів у першій половині ХХ ст. у європейських країнах (Велика Британія, Бельгія, Німеччина, Франція) та США, які регламентували виокремлення трьох груп тенденцій (популяційна, евгенічна, матеріального забезпечення).

Здійснений науковий пошук та його результати дають підстави констатувати, що в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. у країнах Західної Європи (Бельгія, Великобританія, Німеччина, Франція) та США соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства передбачала реалізацію соціальної політики у сфері:

охорони здоров'я: медичне страхування, система центрів допомоги матері й дитині (Велика Британія), медичне страхування, фонди взаємодопомоги (Німеччина); медичне страхування, спеціальні служби для підтримки материнства й дитинства (Франція); медичне страхування, центр психолого-медико-

соціального супроводу (Бельгія), медичне страхування (США); міждисциплінарні команди фахівців, яких координує соціальний працівник (Ізраїль);

освіти: дошкільні та позашкільні заклади (Велика Британія, ФРН, Бельгія, Франція, США); ясла на підприємствах (Франція);

соціального забезпечення: матеріальна допомога, декретна відпустка, гендерна рівність щодо виховання дитини (Велика Британія); підтримка батьків, які працюють, самотніх батьків і малозабезпечених сімей; політика вирівнювання сімейних витрат, матеріальна допомога, декретна відпустка (Німеччина); соціальна допомога, декретна відпустка, державна допомога на послуги няні (Франція); матеріальна допомога, декретна відпустка, гранти (Бельгія), державні соціальні програми підтримки материнства й дитинства, програма безкоштовних сніданків, аліменти (США);

соціальної роботи: різнопрофільні центри, соціальна робота з адиктивними підлітками, дітей з особливими потребами, обдарованими дітьми, волонтерська діяльність (Велика Британія); соціальні служби для дітей, підлітків і родин, профілактичні денні установи і притулки, жіночі будинки-притулки; притулки для дівчат (Німеччина); превентивні заклади, численні організації соціальної підтримки та захисту дітей і молоді (Франція); центри психолого-медико-соціального супроводу, спеціальні консультативні відділи при школах (Бельгія); центри підтримки жінок та різних категорій сімей та дітей, дитяча соціальна служба (США).

3. В Україні соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства впродовж ХХ – початку ХХІ ст. розвивалася на тлі *суспільно-політичних* (зміна політичного режиму, війна, розробка законодавчого забезпечення у сфері охорони здоров'я, праці, освіти, соціальних дотацій тощо, творення державної соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, формування адміністративного апарату ОХМДу; широкий розвиток мережі об'єднань-комплексів ОХМДу, громадських благодійних ініціатив), *соціально-економічних* (економічна криза,

безпритульність, бездоглядність, правопорушення, низький технічний і культурний рівень, висока статистика захворюваності і смертності, низький рівень розвитку сфери охорони здоров'я), *правових* (розвиток нормативно-правового забезпечення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства) та *культурно-освітніх* (розвиток теорій, пошук інституційних форм соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, зарубіжний досвід) детермінант, що дало змогу розробити періодизацію розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у визначених хронологічних межах, в основу якої покладено критерії: соціально-педагогічний, політичний, історичний, правовий, а саме: I період (1905–1918-ті роки) – зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на державному рівні; II період (1918–1945-ті роки) – державні ініціативи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; III період (1945–1991 р.) – формування державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; IV період (1991 р. – і до сьогодні) – модернізація соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

4. В Україні за доби державної незалежності практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства активно розвивається в державному і недержавному секторах: у сфері охорони здоров'я, у системі освіти, у діяльності соціальних служб, установ, організацій.

Досліджено, що в окреслений період у *сфері охорони здоров'я* соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в *державному секторі* визначалася вдосконаленням нормативно-правової бази; започаткуванням нових форм надання медичних послуг; запровадженням медичної реформи.

Практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я охоплювала:

- патронаж новонароджених, планові обстеження різними фахівцями, допомогу матері й дитині в поліклініці за потребою, що передбачає надання

консультативних, психологічних та профілактичних послуг (для дітей немовлячого і раннього віку);

- заклади дошкільної освіти, заклади середньої освіти, літні оздоровчі табори, дитячі санаторії, санаторії матері й дитини, покликані надавати низку послуг (первинна профілактика; фізичне виховання; гігієнічне виховання; імунопрофілактика; соціалізація, соціальна адаптація; диспансеризація, безоплатне медичне обслуговування дітей, лікувально-профілактичні заходи, організація якісного і здорового харчування у шкільних їдальнях, фізіотерапевтичні процедури, лікувальна фізкультура і масаж (для дітей дошкільного та шкільного віку)).

В Україні посада соціального працівника в закладах охорони здоров'я ще офіційно не введена.

У недержавному секторі соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я реалізовувалася через започатковані міжнародні та регіональні проекти, програми та фонди.

У державному секторі у сфері освіти послуги соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства покликані надавати ЗДО (психологічні, розважально-дозвіллеві, соціально-педагогічні (супроводу, патронажу, профілактики), освітні); ЗСО, *пришкільні табори, позашкільні заклади, літні оздоровчі табори, спеціалізовані дитячі заклади* (соціалізації, соціальної адаптації, діагностичні, прогностичні, консультативні, захисні, профілактичні, соціально-перетворювальні, організаційні, фандрейзингу, педагогічного просвітництва, педагогічної пропаганди, сайту для батьків та ін.; *зклади професійної (професійно-технічної) освіти та ЗВО* (виплата соціальних стипендій, надання матеріальної допомоги та заохочення студентам-батькам; безкоштовні обіди та проживання в гуртожитку; нагородження урядовими іменними, обласними стипендіями та стипендіями вченої ради університету).

Установлено невідповідність назви посади соціальний педагог/соціальний працівник у нормативних документах, що актуалізує дослідження теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні. Посаду соціального педагога у ЗДО введено не було. Послуги соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ЗСО, пришкільних таборах, позашкільних закладах, літніх оздоровчих таборах, спеціалізованих дитячих закладах соціальний педагог надає в команді із психологом і педагогічним колективом.

У недержавному секторі соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері охорони освіти реалізовувалася через діяльність ЗДО (приватні, центри розвитку дитини), ЗСО та позашкільних установ приватної форми власності; за допомогою фізичних осіб, які мають педагогічну освіту та ліцензію на право надання освітніх послуг, мають право користуватися послугами соціально-педагогічного патронажу.

У державному секторі соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в соціальній сфері реалізувалася на макро- (Міністерство соціальної політики України у взаємодії з МОЗ, МОН, МВС, Мін'юстом України через директори та департаменти), мезо- (управління/відділи у справах сім'ї, молоді та спорту, управління соціального захисту населення), мікрорівні (департаменти соціальної політики, ЦСССДМ).

У недержавному секторі соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в соціальній сфері реалізовувалася через волонтерську діяльність, фонди, соціальні проєкти, громадські та релігійні організації. Новацією стала діяльність релігійних організацій, які у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства започаткували мультидисциплінарні команди різних фахівців (священника, лікаря, психолога, соціального працівника/соціального педагога), а також нові форми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (катехитичні школи, християнські табори, одноденні катехитичні

родинні реколекції, родинні поради та ін.), покликані надавати матеріальну допомогу, медичну допомогу, сприяти духовному зростанню, проводити психолого-педагогічну роботу з дітьми та батьками.

5. Аналіз теоретико-практичних засад соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ ст. засвідчив необхідність проведення пілотної діагностичної роботи на предмет готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні. Цю готовність розглядаємо як прагнення соціального працівника/соціального педагога до реалізації соціальних послуг на макро-, мезо-, мікрорівні, а також до особистісної мотивації та професійного зростання (удосконалення професійно-орієнтованих знань і вмінь) у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Представлено характеристику критеріїв, показників готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні. В основу пілотної діагностичної роботи покладено розроблений авторський курс за вибором «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства: теорія і практика», на основі якого схарактеризовано критерії оцінки результативності підготовки соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (*мотиваційний, змістовий, операційний*), що адаптовані для вивчення досліджуваного явища. На основі виділених критеріїв та показників виокремлено три рівні готовності соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (високий, середній, низький).

Результати пілотної діагностичної роботи засвідчили, що на завершальному етапі усереднені кількісні показники високого рівня за трьома критеріями зросли в ЕГ до 26,92% (проти 12,73% на початку діагностичної роботи) і в КГ – до 13,32% (проти 12,81% на початку діагностичної роботи); середнього – до 53,74%

(проти 39,11% на початку діагностичної роботи) в ЕГ та до 39,54% (проти 38,95% на початку діагностичної роботи) в КГ. Показники низького рівня в ЕГ становлять 19,34% (проти 48,16% на початку діагностичної роботи) та 47,13% (проти 48,25% на початку діагностичної роботи) в КГ. Обробка одержаних результатів засвідчила статистичну позитивну динаміку. Розроблений і запроваджений авторський курс має практичне значення та перспективи доцільності використання в підготовці майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

За результатами дослідження визначено рекомендації, які сприятимуть успішній реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів аналізованої проблеми. Перспективними вважаємо докладне вивчення особливостей забезпечення соціальних послуг щодо соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в різних регіонах України; системний аналіз інноваційних технологій соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; теоретико-методологічне й дидактичне обґрунтування особливостей професійної підготовки фахівців до роботи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В. В. Социальная психология детства. Москва, 2008. 431 с.
2. Абрамова Г.С. Возрастная психология: учебное пособие для вузов. Москва, 1999. 672 с.
3. Августин Аврелий. Исповедь. Москва, 2011. 335 с.
4. Аверин А. Н. Социальная политика государства. Москва, 2002. 354 с.
5. Адаменко О.В. Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ ст. (1950–2000): дис...д.пед.наук. 13.00.01. Луганськ, 2006. 613 с.
6. Академічні, соціальні та інші стипендії у 2018 році. URL: <https://yurlikbez.blogspot.com/2018/01/2018.html> (дата звернення: 06.01.2018).
7. Александрова Т. Формування правової компетентності як превентивний напрям соціально-педагогічної роботи з підлітками. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Педагогіка та психологія : збірник наукових праць. Вип. 225. Чернівці, 2005. С. 3–6.
8. Алексеєнко Т.Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сімейного виховання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05; 13.00.07. Київ, 2017. 45 с.
9. Алексеєнко Т.Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сімейного виховання : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.05; 13.00.07. Київ, 2017. 573 с.
10. Алексеєнко Т.Ф. Педагогічні проблеми молодого сім'ї : навчальний посібник. Київ, 1997. 116 с.
11. Алієва А. Вербалізація концепту «материнство» в сучасній англійській мові: лексико-семантичний та когнітивний аспекти : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2013. 20 с.
12. Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике. Москва, 1995. 496 с.

13. Аналітичний звіт про круглий стіл «Доступність позашкільної освіти як необхідна умова розвитку здібностей дітей». URL: <http://education-ua.org/ua/component/content/article/11-podiji/1274-analitichnij-zvit-pro-kruglij-stil-dostupnist-pozashkilnoji-osviti-yak-neobkhidna-umova-rozvitku-zdibnostej-ditej> (дата звернення: 16.11.2018)
14. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания СПб. : Питер, 2001. 272 с.
15. Аносов І. П. Антропологізм як чинник гуманізації освіти) теоретико-концептуальні основи): автореф. дис...д-ра пед. наук. 13.00.01. Київ, 2004. 44 с.
16. Анохина Т.В. Педагогическая поддержка как реальность современного образования. *Клас. руководитель*, 2000. № 3. С. 63–81.
17. Антология педагогической мысли народов СССР / сост. П. А. Лебедев. Москва, 1989. 580 с.
18. Антологія педагогічної думки Східної Галичини та українського зарубіжжя ХХ століття : навчальний посібник / Т.К.Завгородня, В.В. Стинська та ін. Івано-Франківськ, 2008. 480 с.
19. Антонов А.А. Из прошлого «Капель Молока». *Сборник работ по охране материнства и младенчества, посвященный 25-летию Одесской «Капли Молока»*. Одесса, 1927. С. 25–30.
20. Антонова Л. Психология и педагогика поддержки. *Прикладная психология и психоанализ*. 2005. № 1. С. 17–35.
21. Ариес Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке / пер. с франц. Я.Ю.Старцева при участии В.А.Бабинцева. Екатеринбург, 1999. 416 с.
22. Аристотель. Политика : в 4 т. / пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. И.Доватура. Москва, 1987. Т. 4. 830 с.
23. Аркин Е. А. Ребенок от года до четырех лет. Москва, 1968. 445 с.
24. Аркин Е.А. Воспитание ребенка-дошкольника в семье. Москва – Ленинград, 1947. 326 с.

25. Аркин Е.А. Дошкольный возраст. Москва, 1948. 335 с.
26. Аркин Е.А. Ребенок в дошкольные годы / за ред. А.В. Запорожца и В.В. Давыдова. Москва, 1968. 442 с.
27. Артек-Буковель – дитячий табір. URL: http://monolittour.lviv.ua/katalog_1/ukrajina_19/artek-bukovel_-_ditjachiy_tabir_bukovel_karpati_lito_1418/1 (дата звернення: 06.03.2019).
28. Артюшенко О. До питання про охорону материнства та дитинства в УСРР у 1928–1933 рр. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle> (дата звернення: 03.01.2019).
29. Астахов В.М. Девіантне материнство як клініко-психологічна проблема. *Здоровье женщины*. 2009. № 7. С. 197–200.
30. Бабенко І. Соціально-педагогічна підтримка обдарованих дітей у школах США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2011. 20 с.
31. Бадер С. Педагогічна підтримка дітей-сиріт дошкільного віку в умовах дитячого будинку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2013. 20 с.
32. Баєва О.В. Основи менеджменту охорони здоров'я: навч.-метод. посіб. Київ, 2007. 328 с.
33. Базовий компонент дошкільної освіти /Наук. керівник: А.М.Богущ; Авт. кол-в: А.М.Богущ, Г.В.Бєлєлька, О.Л.Богініч, Н.В.Гавриш, О.П.Долинна та ін. Київ, 2012. 26 с.
34. Бартків О., Дурманенко Є. Функції діяльності соціального педагога в літньому оздоровчому таборі. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. № 8. С. 124–129.
35. Батуричева Т. Охрана детства. *Радянська школа*. 1926. № 3–4. С. 66–67.
36. Батыгин К.С., Симоненко Г.С. Пособия по государственному социальному страхованию : комментарий. Москва, 1987. 318 с.

37. Батыгин К.С., Трофимюк Н.А. Социальное страхование и охрана здоровья трудящихся. Москва, 1989. 223 с.
38. Безлюдна В., Безлюдний Р. Національні програми підтримки американської сім'ї. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2012. № 4 (14). С. 29–34.
39. Безпалько О. В. Напрями та функції професійної діяльності соціального педагога у загальноосвітньому навчальному закладі. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. Педагогіка. Психологія. К., 2009. № 11 (спецвип.), ч. 1. С. 7–11.
40. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи. Монографія. Київ, 2006. 457 с.
41. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навчальний посібник, Київ, 2014. 312 с.
42. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: нав. посіб. К., 2009. 208 с.
43. Безтелесна Л., Юрчик Г., Нагай Ю. Удосконалення системи соціального захисту багатодітних сімей. Україна: аспекти праці. 2014. № 6. С. 22–28. URL : <http://demostudy.blogspot.com> (дата звернення: 26.02.2015).
44. Березівська Л.Д. Основоположні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія. *Шлях освіти*. 2010. № 1. С. 37–42.
45. Березовська Л. Ушинський Костянтин Дмитрович. Українська педагогіка в персоналіях : У двох книгах. Київ, 2005. Кн. 1. С. 284–293.
46. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник. Київ, 1998. 204 с.
47. Беліцька Є. П'ятнадцять років охорони материнства та дитинства на Україні. Київ, 1936. 96 с.
48. Бим-Бам Б.М. Педагогическая антропология: учебн пособ., 2002. 87 с.

49. Бобрышов С.В. Историко-педагогическое исследование развития педагогического знания: методология и теория : монография. Ставрополь, 2006. 300 с.
50. Богатирчук К. О. Повсякденне життя дітей і підлітків шкільного віку в Українській РСР (друга половина 60-х – перша половина 80-х рр. XX ст.): дис. ...канд. пед. наук: 07.00.01 – історія України (032 Історія та археологія). Київ, 2017. 332 с.
51. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ, 2008. 343 с.
52. Богуславська С.І. Соціальна політика в умовах ринкових відносин. *Економічна наука: проблеми теорії та практики*. 2013. № 2 (10). С. 106–110.
53. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. СПб., 2003. 672 с.
54. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. Ростов-на-Дону, 2000. 352 с.
55. Бондаровская Л. В. Социально-педагогическая поддержка детей из неблагополучных семей в условиях реабилитационного центра: автореф. канд. пед. наук: 13.00.01. Омск, 2010. 24 с.
56. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій. Київ, 2001. 96 с.
57. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України : монографія. Одеса, 2015. 302 с.
58. Боришевський М.Й. Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка. Київ, 2005. 283 с.
59. Бочарова О. Обдаровані діти в Польщі: соціально-педагогічна підтримка : монографія. Горлівка, 2012. 480 с.
60. Братусь І. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії: автореф. дис...кан.пед.наук. 13.00.05. Луганськ, 2007. 20 с.
61. Брилінський Д. М. Думки про сімейне виховання. *Радянська школа*. 1989. № 5. С.40–43.

62. Брутман В. И. Родионова М. С. Привязанность матери к ребенку в период беременности. Хрестоматия по перинатальной психологии. Москва, 2005. С. 75–88.
63. Брутман В.И., Варга А.Я., Хамитова И.Ю. Влияние семейных факторов на формирование девиантного поведения матери. *Психологический журнал*. 2000. № 2. С. 24–45.
64. Бугрич В.П. Ще раз про освіту батьків. Радянська школа. 1991. № 5. С.79–81.
65. Буланова Л.М. Соціалізація дітей з особливими потребами: соціально-творчий проект. *Шкільний світ*. Київ, 2001. № 7 (42). С. 14–17.
66. Буніна Л.М. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини. Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного пед. ун-ту : науково-теоретичний часопис. Переяслав-Хмельницький, 2003. С. 274–290.
67. Буніна Л.М. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2005. 20 с.
68. Бэкон Ф. О достоинстве и приумножении наук : в 2 т. /общ. ред. и вступ. статья А. Л. Субботина. Москва. Т 1, 1977. 567 с.
69. Вайнола Р. Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика: навч. посібник /за ред. проф. С.О.Сисоєвої, 2008. 134 с.
70. Василькова Ю. В. Методика т опыт социального педагога: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. 2-е изд. стереотип. М., 2000. 440 с.
71. В помощь руководителям педагогического просвещения родителей. Владимир, 1971. 43 с.
72. В Україні змінили порядок нарахування допомоги дітям при втраті годувальника. URL: <https://sites.google.com>.
73. Ван Б'юрен Дж. Міжнародне право в галузі прав дитини /пер. з англ. Г.Є.Краснокутський. О., 2006. 524 с.

74. Василенко П.М., Васильченко В.С., Галицький В.М. Словник-довідник соціального працівника: навч. посібник. Київ, 2007. 322 с.
75. Васич Е.А. Воздушно-солнечные площадки для детей младенческого возраста при консультациях гор. Москвы. *Журнал по изучению раннего детского возраста*. Москва, 1930. Т. X. № 3–4. С. 391–395.
76. Ваховський Л. Ц. Наратив у історико-педагогічному дослідженні: методологічний аналіз. *Шлях освіти*. 2007. № 1. С. 42–45.
77. Ващенко Г. За здорову і свідому українську родину : твори. Том 4. Праці з педагогіки і психології. Київ, 2000. С. 314–325.
78. Ващенко Г. Роль релігії в житті людства і релігійне виховання молоді. Вибрані педагогічні твори. Дрогобич, 1997. С. 128–141.
79. Ващенко Г. Твори: у 4-х т. Київ, 2000. Т. 4. Праці з педагогіки та психології. 416 с.
80. Ващенко Г. Хвороби в галузі національної пам'яті. Т.5. Київ, 2003. С. 247–248.
81. Ващук М.С. Порухення формування психологічної готовності до материнства як чинник психологічної дезадаптації у жінок із безпліддям: дис...канд. псих. наук. Київ, 2012. 17 с.
82. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Бусел. Київ, 2009. 1736 с.
83. Величие здравого смысла. Человек эпохи Просвещения. Москва, 2002. 287 с.
84. Ветухова І. Особливості правового регулювання праці жінок, які поєднують роботу з материнством та його подальше вдосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2011. 20 с.
85. Взаимное уважение в семье, забота о воспитании детей. Методические указания к лекции. Воронеж, 1962. 14 с.

86. Види соціальних послуг для молоді в ЦССМ. URL: <http://studies.in.ua/socialna-polityka-derzhavy/3495-vidi-socalnih-poslug-dlya-molod-v-cssm.html> (дата звернення: 12.10.2015).
87. Винникот Д. В. Маленькие дети и их матери. Москва, 1998. 123 с.
88. Виноградова-Бондаренко В.Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття: автореф. ...дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2001. 21 с.
89. Вишняков А.С. Диалектическая взаимосвязь социальной педагогики и социальной политики как предмет научного исследования. Москва, 2000. 28 с.
90. Відбувся круглий стіл з молодими спеціалістами лікарні по КАЗКОТЕРАПІЇ. URL: <http://www.odkl.if.ua> (дата звернення: 16.01.2018).
91. Відкритий університет для дорослих підбив підсумки першого етапу роботи. URL: <http://buk-visnyk.cv.ua> (дата звернення: 18.10.2017).
92. Відкриття ораторії та катехитичної школи при парафії Покрови. URL: <http://sdbua.net> (дата звернення: 11.09.2017).
93. Відомості про нагородження багатодітних матерів по УРСР станом на 1 травня 1952 р. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. Р-2. Оп. 8, т.3. Спр. 68-1. Арк. 17 – 18.
94. Відомості про оздоровлення дітей дошкільного і шкільного віку влітку 1947 р. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 286. 25 арк.
95. Відпустки, пов'язані з народженням дитини у країнах Європи: материнська (декретна) та батьківська відпустки. URL: http://demostudy.blogspot.com/2012/05/blog-post_23.html (дата звернення: 23.05.2012).
96. «Вікна життя». URL: <http://zdorovia.ugcc.org.ua> (дата звернення: 28.04.2018).

97. Водяна О. В. Організація соціального супроводу сім'ї, в якій перебуває дитина під опікою. *Педагогіка і психологія професійної освіти* : науково-методичний журнал. Львів, 2013. № 4. С. 220–225.
98. Водяна О. В. Особливості життєдіяльності сімей, в яких перебувають діти під опікою. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Сер. : Педагогічні науки, 2015. Вип. 29. С. 86–92.
99. Воликова Т. В. Учитель и семья. Москва, 1980. 86 с.
100. Волков К. Народные университеты педагогических знаний (Опыт работы). Москва, 1973. 112 с.
101. Волкова О. И. Народные университеты. Саратов, 1962. 51 с.
102. Воробйов В.В. Досвід провідних країн світу в управлінні сферою охорони здоров'я. *Форум права*. 2011. № 2. С. 139–146.
103. Воронецка-Боровска А. Социально-педагогическая помощь детям-инвалидам в условиях массовой общеобразовательной школы: автореф. канд. пед. наук: 13.00.01. Ярославль, 2003. 20 с.
104. Воронин А.С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике. Екатеринбург, 2006. 135 с.
105. Ворошнина О.Р. Психическое развитие преждевременно родившихся детей младенческого возраста: теоретические и прикладные аспекты: монография Пермь, 2011. 100 с.
106. Воспитание детей в семье: примерная программа и методические рекомендации по педагогическому просвещению родителей. Казань, 1979. 98 с.
107. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей: від 30.09.1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 24.10.2012).
108. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва, 1996. 536 с.
109. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. Москва, 2003. 512 с.
110. Гавриш І. В. Теоретико-методологічні основи формування готовності

майбутніх вчителів до інноваційної професійної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: 13.00.04, Луганськ, 2007. 44 с.

111. Газман О. С. Неклассическое воспитание: От авторской педагогике к педагогике свободы; ред.-сост. А. Н. Тубельский, А. О. Зверев. Москва, 2002. 127 с.

112. Ганкевич О. Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 20 с.

113. Гаращук К.В. Особливості неоконсервативних освітніх реформ в Англії в останній чверті ХХ століття. *Вісник Житомирського державного ун-ту ім. І. Франка*. 2006. Вип. 28. С. 64–68.

114. Гарбузенко В. Д. Сторінки з історії розвитку дитячого туристсько-краєзнавчого руху в області. *Педагогічний вісник*. 2007. № 3. С. 24–27.

115. Гендерний та з позицій прав підхід до просування грудного вигодовування (переклад Ю.Савельєвої). URL. <http://leleka.sumdu.edu.ua> (дата звернення: 15.04.2014).

116. Гендерный глоссарий проекта «Ресурсы гендерного образования». URL: <http://vocabulary.ru/dictionary/neofeminizm> (дата звернення: 02.04.2017).

117. Генс А. Б. V Всероссийское совещание по охране материнства и младенчества (10 – 14/IV – 1931 г.). *Журнал по изучению раннего детского возраста*. Москва-Ленинград, 1931. Т. VI. № 9 – 10. С. 338 – 399; Т. XI. № 11–12. С. 473–477.

118. Герчанівська П.Е. Культурологія: термінологічний словник. Київ, 2015. 439 с.

119. Гершенсон А. О. История Одесской Центральной Консультации (1901 – 1926). *Сборник работ по охране материнства и младенчества, посвященный 25-тилетию Одесской «Капли Молока»*. Одесса, 1927. С. 6–19.

120. Гзыло В. Государственный научный институт охраны материнства и младенчества Наркомздрава им. В.П.Лебедевой. *Журнал по изучению раннего детского возраста*. Москва, 1930. Т. X. № 11–12. С. 630–634.
121. Гиндес Е. Я. «Всероссийский Фонд страхования материнства и младенчества». *Охрана материнства и младенчества*. Петроград, 1917. № 1. С. 5–15.
122. Гиндес Е. Я. Об охране материнства». *Охрана материнства и младенчества*. Петроград, 1916. № 1. С. 53–71.
123. Главацька О.Л. Теорія соціальної роботи. Тернопіль, 2011. 188 с.
124. Глазунов С.В. Нариси з історії соціальної роботи: навч. вид. Д., 2015. 116 с.
125. Гоббс Т. Основы философии: в 2 т. [пер. с лат. и англ.; сост., ред. изд., авт. вступ, ст. и примеч. В. В. Соколова]. Москва, Т 1, 1989. 622 с.
126. Говорун Н. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія : навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2004. 308 с.
127. Головне управління у справах сім'ї, молоді та спорту Івано-Франківської ОДА. URL: <http://misto.co.ua/frankivsk/dovidka/dovidka.php?action=view&id=33> (дата звернення: 31.01.2019).
128. Голубєва І. Є. Дитинство як об'єкт соціально-демографічної політики в Україні: автореф. дис...канд. екон. наук : 08.09.01. Київ, 2005. 19 с.
129. Гонканен-Шоберт П. Німецька спілка захисту дітей. URL: <http://childrights.org.ua/upload/556472ba16b8a.pdf> (дата звернення: 28.12.2017).
130. Гончаренко І. В. Світовий досвід подолання проблем охорони здоров'я у формуванні людського капіталу сільських територій України. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2013. Вип. 1. С. 26–34.
131. Гончаренко М.С., Павленко Г.В., Ушакова Н.В. Психолого-педагогічні умови формування материнства й батьківства у молоді URL: <http://www.pdfactory.com> (дата звернення: 28.10.2018).

132. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 373 с.
133. Гопанчук В.С. Сімейне право України: підручник. Київ, 2002. 304 с.
134. Горбенко О. Як це у них. Пологові центри в Британії. URL: <https://life.pravda.com.ua/authors/585c0137919bb> (дата звернення: 21.12.2016).
135. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи в Україні : курс лекцій. Тернопіль, 2004. 174 с.
136. Гофштейн А. С. Методы и достижения акушерского патронажа *Сборник работ по охране материнства и младенчества, посвященный 25-тилетию Одесской «Капли Молока»*. Одесса, 1927. С. 271–277.
137. Гребенников А. О. Об использовании статистических методов при оценке качества тестов в подготовке менеджеров. *Научный журнал НИУ ИТМ*. 2014. № 4. С. 356–360.
138. Гребенников И. В. Педагогическую культуру – каждой семье (о комплексном подходе к пропаганде педагогических знаний среди родителей). Москва, 1978. 39 с.
139. Гребінь С.М. Дитинство як соціокультурний феномен: соціально-філософський аналіз: дис...канд. пед. наук: 09.00.03. Запоріжжя, 2014. 189 с.
140. Григорова Л., Штефан Л. Організація соціально-педагогічної діяльності з обдарованими дітьми в Україні: монографія. Харків, 2013. 243
141. Гроссман Я. Л. Ближайшие перспективы научно-исследовательской и педагогической работы государственного научного института охраны материнства и младенчества им. В.П.Лебедевой. *Журнал по изучению раннего детского возраста*. Москва, 1930. Т. X. № 3–4. С. 395–397.
142. Гулик І. Зарубіжний досвід використання психологічних аспектів у функціональній діяльності служби у справах дітей в адміністративному районі. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/retrieve> (дата звернення: 30.12.2012).
143. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аналіз): атореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2001. 39 с.

144. Гуріч В. О. Організаційно-методичні умови діяльності соціальних педагогів із забезпечення прав дитини: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2011. 20 с.
145. Гендерні дослідження: прикладні аспекти : монографія / В. Кравець, Т. Говорун, О. Кікінежді та ін.; за наук. ред. В. Кравця. Тернопіль, 2013. 448 с.
146. Гендерні дослідження: прикладні аспекти: монографія/ [В.П.Кравець, Т.В.Говорун, О.М.Кікінежді та ін.]; за наук. ред.В.П.Кравця. Тернопіль: Навчальна книга–Богдан, 2013. 448 с.
147. Даденков М. Життя, діяльність і педагогічні ідеї А.С.Макаренка. Київ, 1949. 65 с.
148. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва, 1982. Т. 3. 784 с.
149. Даниленко Н. В. Формування психологічної готовності жінки до материнства: автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.04. Київ, 2007. 23 с.
150. Данильчук Л.О. Теорія і методика соціальної профілактики торгівлі людьми засобами інформаційно-комунікаційних технологій: дис...д.пед.наук: 13.00.05. Хмельницький, Тернопіль, 2018. 544 с.
151. Данченко О. Соціально-педагогічна підтримка безробітної молоді у Німеччині : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Харків, 2011. 23 с.
152. Дармостук Н.В. Статеворольові чинники формування психологічної готовності до материнства: автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. Київ, 2007. 23 с.
153. Де Бовуар С. Друга стать. У 2-ох томах. Пер. з французької: Н. Воробйова, П. Воробйов, Я. Собко. Київ, 1994, 1995. 335 с.
154. Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок від 05 березня 1999 р. URL: [http:// zakon2.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua) (дата звернення: 07.03.2013).

155. Декреты, постановления, приказы СНК УССР, Наркомздрава, Губисполкома и губздрава за 1922–1923 гг. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. Р-411. Оп. 1. Спр. 8. 118 арк.

156. Декроли О. Возбуждение интеллектуальной и двигательной активности посредством воспитательных игр. *История зарубежной дошкольной педагогики* : хрестоматия. Москва, 1986. С. 419–427.

157. Демоз Л. Психоистория. Ростов-на-Дону, 2000. 512 с.

158. Демочко Г. Л. Формування і розвиток української радянської системи охорони здоров'я у Харкові (1919 – 1934 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2011. 20 с.

159. Денисова В.А. Материнство как социальнo-культурный феномен с позиции различных психологических направлений. *Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке*. 2012. № 2. С. 115–117.

160. Департамент соціальної політики. URL: <http://www.if.gov.ua/?q=page&id=24194> (дата звернення: 27.04.2019).

161. Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудні 2006 р. № 1849. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.04.2012).

162. Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF> (дата звернення: 08.06.2018).

163. Державна сімейна політика в країнах Західної Європи. URL: <http://shev.gov.ua> (дата звернення: 28.06.2018).

164. Державне управління реформування системи охорони здоров'я в Україні: нав.-наук. вид. /авт. кол.: М.М.Білінська, Я.Ф.Радиш та ін.; за заг. ред. М.М.Білінської. Київ-Львів, 2012. 240 с.

165. Деркач А. А Акмеологические основы развития профессионализма /

Москва; Воронеж, 2004. 752 с.

166. Дети на заводе, родители на фронте. Город Горький в годы войны. URL: <https://www.nn.ru/news/articles/deti.../50387891> (дата звернення: 06.05.2017).

167. Деякі питання призначення і виплати допомоги сім'ям з дітьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 січня 2007 р. № 13. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

168. Динер Ф. Детская беспризорность – путь к правонарушениям. *Радянська школа*. 1928. № 1–2. С. 73–75.

169. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист :збірник документів. Київ, 1998, част.1. 248 с.

170. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. Київ, 2004. 352 с.

171. Діти з особливими потребами в освітньому просторі України. URL : <https://zounb.zp.ua/node/5808#q6> (дата звернення: 06.12.2017).

172. Діти катехитичної школи відвідували християнський табір при Соборі Преображення Господнього в Івано-Франківську. URL: <http://pcc.ugcc.org.ua> (дата звернення: 08.06.2019).

173. Діти, жінки та сім'я в Україні: Стат. Збірник /Державна служба статистики України . Відповідальний за випуск О.О.Кармазіна. 2016. С. 16. URL: [zb_djs_2015_pdf](#) (дата звернення: 12.02.2017).

174. Діяльність державних і недержавних організацій та установ із соціальної роботи з жінками URL: <http://studfiles.net> (дата звернення: 20.05.2015).

175. Добрянський А. Зарубіжний досвід вирішення проблем багатодітних сімей (на прикладі деяких країн ЄС): збірник наукових праць, 2015. Вип. 44. С. 104–110.

176. Довгострокова програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства від 28 липня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/431-92-п> (дата звернення: 23.06.2013).

177. Довідка про роботу батьківських комітетів шкільних та дошкільних установ міста. *ДАЛО* (Держ. архів Львівс. обл., м. Львів). Ф. Р-221. Оп. 2. Спр. 7290. 20 арк.

178. Докладная записка Министерства Социального обеспечения УССР о выплате государственных пособий многодетным и одиноким матерям, о награждении многодетных матерей орденами и медалями. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 2. Оп. 9. Спр. 2570. 66 арк.

179. Докладные записки и отчеты о деятельности «Охматдета» и сведения о количестве больных детей. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. Р-411. Оп. 1. Спр. 437. 163 арк.

180. Докладные записки Облстатуправлений УССР о проверке правильности составления отчетов, о назначении государственных пособий многодетным и одиноким матерям за 1958 г. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 152. Оп. 11. Спр. 654. 19 арк.

181. Доклады губернских комиссий помощи детям, *ДАХО* (Держ. архів Харківс. обл., м. Харків). Ф. Р-199. Оп. 1. Спр. 5. 26 арк.

182. Докторович М. О. Соціально-педагогічна робота з дітьми з неповних сімей: навчально-методичний посібник. Київ, 2010. 151 с.

183. Документи про підготовку до проведення в життя Закону про державні пенсії на Україні. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. Р-2. Оп. 9, т. 2. Спр. 2570. 119 арк.

184. Документы об изменениях и дополнениях в Положении о порядке назначения и выплате государственных пособий многодетным и одиноким матерям (письма). *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 2. Оп. 7. Спр. 1923. 231 арк.

185. Доповідні записки про діяльність Товариства «Геть неписьменність». Звіт про роботу та матеріали обстеження товариства «Друзі дітей» за 1931 та I-й

кВ. 1932 р. Постанови Ради республіканських громадських організацій при ВУЦВКу про стан товариства «Друзів Радіо» та «Друзів Кіно». *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 1. Оп. 7. Спр. 125. 56 арк.

186. Доповідні записки та довідки про стан та заходи по поліпшенню роботи позашкільних установ України за 1966 р. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 166. Оп. 15 Спр. 3941. 161 арк.

187. Доповідь комісії ВУЦВКу по поліпшенню життя дітей про її роботу, циркуляри уповноваженим губернським і повітовим виконкомів по поліпшенню життя дітей і про організацію їх роботи. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 382. 38 арк.

188. Допомога при народженні дитини / Юридична консультація. *Радянська жінка*. 1966. № 7. С. 30.

189. Досвід співпраці закладів освіти охорони здоров'я. URL: <http://kdm-ldd.org.ua>.

190. Дошкільна освіта у світі. Франція. URL: <https://pedpresa.ua> (дата звернення: 25.12.2014).

191. Дошкільний навчальний заклад. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 28.11.2016).

192. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Педагогические проблемы готовности к деятельности, Минск, 1976. С. 175 с.

193. Дряхлов М.І. Університет для батьків. *Радянська школа*. 1964. № 12. С. 57.

194. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности к деятельности. Москва, 1983. 356 с.

195. Економічні, соціальні й культурні права / За ред. А. Ейде, К. Краузе, А. Розаса. Пер. з англ. Г.С. Краснокурського. О., 2006. 728 с.

196. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І.Д.Зверевої. Київ, Сімферополь, 2012. 536 с.
197. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України [головний ред. В.Г.Кремінь]. Київ, 2008. 1040 с.
198. Ефимов Д. О роли и значении консультации в системе здравоохранения. *Сборник работ по охране материнства и младенчества, посвященный 25-летию Одесской «Капли Молока»*. Одесса, 1927. С. 22–24.
199. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 12. С. 51.
200. Євтух М.Б., Сердюк О.П. Соціальна педагогіка: підручник. 2-е вид., стереотип. Київ, 2003. 232 с.
201. Євтушенко О. Т. Сім'я і формування нової людини. Радянська школа. 1975. № 7. С. 64 – 68.
202. Єлагін В. Про сутність поняття «соціальний капітал» та його роль у процесі розбудови соціальної держави URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/1/05.pdf> (дата звернення: 13.10.2012).
203. Єршова Л. Професійно-технічна освіта жінок Правобережної України у ХІХ – на початку ХХ століття. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України*. Професійна педагогіка. 2016. № 12. С. 5–12.
204. Жаровцева Т. Г. Неблагополучна сім'я: своєрідність, проблеми, педагогічна підтримка. Одеса, 2004. 191 с.
205. Жаровцева Т.Г. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з неблагополучними сім'ями: дис.. канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2007. 187 с.
206. Женщины в СССР: статистические материалы. Москва, 1982. 145 с.
207. Женевская декларация прав ребенка от 26 ноября 1924 года. URL: souchastye.ru/.../Zhenevskaja-deklaraziya-prav-rebenka-1924 (дата звернення: 28.05.2014).

208. Завгородня Т. К., Плугатор І. Б. Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945-1990 рр.) : монографія. Івано-Франківськ, 2012. 208 с.
209. Завгородня Т.К., Лисенко Н.В., Мажец Д.-К., Ступарик Б.М. Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою: монографія /Заг. ред. Б.М.Ступарика. Івано-Франківськ-Ужгород, 2002. 152 с.
210. Заверико Н. В. Компоненти системи соціально-педагогічної підтримки дитини. *Теорія і практика підготовки соціальних педагогів та психологів у ВНЗ: досвід, проблеми та перспективи* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 17 – 19 травня 2007 р.). Запоріжжя, 2007. С. 29–31.
211. Заверико Н. В. Соціальна педагогіка : навч. посібник. Київ, 2011. 240 с.
212. Заверико Н. В. Технології соціально-педагогічної підтримки сім'ї з дитиною. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 8 (52). С. 333–340.
213. Загальна Декларація прав людини. URL: <http://kr-admin.gov.ua> (дата звернення: 11.05.2012).
214. Задесенец М. П. Программа работы родительских университетов. Київ, 1978. 72 с.
215. Загальнодержавна програма «Здоров'я – 2020: український вимір»: концепція. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/244717787> (дата звернення: 12.12.2013).
216. Зайченко І. Про деякі сучасні проблеми сімейного виховання в Україні. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. Івано-Франківськ: Плай, 2001. Вип. VI. С. 115–124.
217. Законодательство об охране детства. Сборник нормативных актов / под ред. О. Г. Павлушковой Київ, 1982. 518 с.

218. Замалдинова Г. Р. Социально-педагогическая поддержка детей-сирот в условиях взаимодействия государственных и общественных: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. Санкт-Петербург, 2012. 21 с.

219. Запобігання інституціалізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей: методичний посібник / Автори-упряд.: Алексеєнко Т.Ф., Безпалько О.В., Бервено Н.О. та ін.; заг. ред. Зверєвої І.Д., Петрочко Ж.В. К., 2008. 224 с.

220. Зарубіжний досвід підтримки діяльності дитячих громадських об'єднань: навчальний посібник / Г. В. Лещук, О. Ю. Пришляк, Л. І. Романовська, Г. І. Слосанська (За заг. ред. проф. В.А. Поліщук). Тернопіль, 2011. 88 с.

221. Зарубіжний досвід соціального захисту сім'ї. URL: <http://shev.gov.ua> (дата звернення: 28.05.2018).

222. Захаров А. И. Происхождение детских неврозов и психотерапия. Л., 1978. 246 с.

223. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статистичний збірник. Київ, 2018. 77 с.

224. Захист прав дитини в діяльності соціального педагога навчального закладу : метод. рек. /авт. кол. за ред.: Ю.А.Луценка, В.Г.Панка. Київ, 2016. 73 с.

225. Зведені річні статистичні звіти облоно та районо про роботу початкових, середніх та восьмирічних шкіл. Зведені річні статистичні звіти про улаштування дітей та підлітків, які залишилися без опікування батьків, 1952–1974 рр. ДАОО (Держ. архів Одес. обл., м. Одеса). Ф. Р-5886. Оп. 4. Од. зб 184. 123 арк.

226. Зверєва І.Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні: автореф. дис...д-ра пед.наук: 13.00.05 / АПН України. Ін-т педагогіки. Київ, 1999. 30 с.

227. Зверева І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О., Петрочко Ж.О. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики : навч. посібн.: у 2-х част. Київ, 2010. Ч. 1. 224 с.; Ч. 2. 286 с.
228. Звіт за результатами аналізу діяльності надавачів соціальних послуг (персоналу). Київ, 2012. 57 с.
229. Звіти про діяльність лікарсько-гігієнічної комісії опіки над дітьми. ДАЛО (Держ. архів Львівс. обл., м. Львів). Ф. 1. Оп. 9. Спр. 2755. 123 арк.
230. Звіти про роботу по ліквідації безробіття, акти обстежень шкіл, списки вчителів, 1924–1931 рр. ДАОО (Держ. архів Одес. обл., м. Одеса). Ф. Р-134. Оп. 3. Од. зб. 82.234 арк.
231. Здоров'я – 2020: український вимір: Концепція Загальнодержавної програми від 31 жовтня 2011 р. № 1164-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 16.03.2017).
232. Здоровье для всех в XXI столетии: введение. Европейская серия по достижению здоров'я для всех. ВОЗ, ЕРБ. Копенгаген, 1998. С. 35–40.
233. Зеньковский В.В. Психология детства. Москва, 1995. 346 с.
234. Зінченко А. Г. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х першій половині 30-х років ХХ ст.: автореф...канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса, 2002. 17 с.
235. ЗМІ та права дітей: практичний посібник для працівників засобів масової інформації (розроблено ЮНІСЕФ)-Press Wise, 1999. 210 с.
236. Зобенько Н.А. Сучасний стан дитинства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Педагогіка. Соціальна робота, 2016. Вип. 2 (39). С. 77–80.
237. Золотухіна С. Т. Розвиток теорії і практики виховуючого навчання в історії вітчизняної педагогічної думки (IX – XIX ст.): автореф. дис.... д-ра пед. наук: 13.00.01. Київ, 1995. 48 с.

238. Идашкина Х. И. Солнечная площадка при Центральной Консультации. *Сборник работ по охране материнства и младенчества, посвященный 25-летию Одесской «Капли Молока»*. Одесса, 1927. С. 64–68.

239. Из протокола заседания коллегии Наркомсобеса об обществах городской взаимопомощи и материалы к нему. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 84. 19 арк.

240. История социальной педагогики. Становление и развитие зарубежной социальной педагогики: учебник /Под ред. В.И.Беляева. Москва, 2003. 225 с.

241. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти: лист МОН України від 13.11.2018 р. № 1/9-691. URL: https://rada.info/upload/users_files/41863852/51eae29ae59c9867c3259ee468f91ad1.pdf (дата звернення: 15.11.2018).

242. Інструкції про порядок організації, утримання і роботи сезонних дитячих ясел і дошкільних майданчиків у колгоспах УРСР. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1955. № 10. С. 10–18.

243. Інтернати закрити не можна залишити. Де поставити кому? URL: <http://vybor.ua/article/obrazovanie/internati-zakriti-ne-mojna-zalishiti-de-postaviti-komu.html> (дата звернення: 24.02.2018).

244. Інформації міськвно про роботу міськвно та батьківських комітетів шкіл. *ДАЛО* (Держ. архів Львівс. обл., м. Львів). Ф. р-1241. Оп. 1. Спр. 255. 125 арк.

245. Інформації облвно про літній відпочинок учнів республіки за 1969 р., *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 7141. 234 арк.

246. Інформації облвно про стан виконання постанови Президії Верховної ради України РСР від 13 серпня 1965 р. Про безкоштовний проїзд школярів, які проживають у сільській місцевості за 1966–1967 н. р. *ЦДАВО України* (Центр.

держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 5437. 36 арк.

247. Інформація про заклади, установи та організації, які надають послуги із захисту і підтримки осіб, постраждалих від гендерно-зумовленого насильства. URL: <http://www.solor.gov.ua/info/44/11844> (дата звернення: 23.08.2018).

248. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи: Курс лекцій / Поліщук В. А., Янкович О. І. Тернопіль, 2009. 256 с.

249. Історія соціальної роботи : навч. посіб. / уклад. Кравченко О.О., Матрос О.О. Умань, 2017. 117 с.

250. Історія Української РСР у двох томах. Т. 2. Київ, 1967. 856 с.

251. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні : наук.-навч.-метод. посібник / уклад. Харченко С. Я., Кратінов М. С., Ваховський Л. У. та ін. Луганськ, 2004. 321 с.

252. Кабмін визначив сім пільгових категорій студентів для виплати соцстипендій. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2016/12/28/novyna/suspilstvo/kabmin-vuznachuv> (дата звернення: 28.12.2016).

253. Каламбет С.В. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / С.В.Каламбет, С.В.Іванов, Ю.В.Півняк. Дніпропетровськ, 2015. 192 с.

254. Калениченко Н. Проблема родинного виховання в педагогічній спадщині К.Д.Ушинського. Педагогічні ідеї К.Ушинського. Київ, 1974. С. 143–155.

255. Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами». URL : http://www.osvitportal.lviv.ua/diyuchi_proekty?id=15151_kanadsko_ukrainskyu_proekt_inklyuzyvna_osvita_dlya_ditey_z_osoblyvymy_potrebam_y_v_ukraini_ (дата звернення: 18.09.2014).

256. Канюка С.І. Формування толерантності жінок як умови їх психологічної готовності до майбутнього материнства: дис...канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2018. 235 с.

257. Капська А. Й., Олексюк Н.С., Калаур С. М., Фалинська З. З. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник. Тернопіль, 2010. 304 с.
258. Капська А. Й. Деякі особливості формування готовності студентів до професійної творчості. *Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика, програми*. К., 1998. С. 5–12.
259. Карпенко О. Опіка над дітьми у Польщі у порівняльно-історичній ретроспективі : бібліографічний покажчик. Дрогобич, 2017. 244 с.
260. Карпенко О. Розвиток опіки над дітьми у педагогічній теорії та практиці Польщі (XX – початок XXI ст.): автореф. дис...канд. пед.наук. 13.00.01. Дрогобич, 2018. 41 с.
261. Карпенко О.Г., Янченко Т. В. Соціально-педагогічна підтримка дітей в історичному контексті. Київ, 2006. 160 с.
262. Касицина Н. М., Михайлова Н. Н., Юсфин С. М., Миркес М. М. Педагогика поддержки. СПб., 2005. 160 с.
263. Катехизм Української Греко-католицької церкви: Христос – наша Пасха. Львів, 2011. 85 с.
264. Катехитична школа «Діти Божі». URL: <http://kolomija.com> (дата звернення: 10.10.2018).
265. Катехитична школа ім. Слуги Божого Митрополита Андрея та Блаженного Климентія Шептицьких. URL: <http://prylbychi-ugcc.at.ua> (дата звернення: 07.03.2017).
266. Катехитична школа імені Андрея Шептицького. URL: <http://www.theotokos.org.ua> (дата звернення: 24.09.2017).
267. Катехитична школа імені Блаженного Симеона Лукача. URL: <https://www.catehytedu.com> (дата звернення: 22.10.2018).
268. Катехитична школа святих рівноапостольних Кирила і Methodія при парафії Пресвятої Тройці УГКЦ с. Княжичі Київської архієпархії,

Вишгородського протопресвітерства. URL: <http://ktds.org.ua> (дата звернення: 04.07.2018).

269. Катехитичний правильник Української Греко-Католицької Церкви. Львів, 1999. 80 с.

270. Катехитичні школи підбили підсумки Ювілейного року. URL: <http://ugcc.if.ua> (дата звернення: 15.11.2016).

271. Кваліфікаційна характеристика «соціальний працівник»: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 24 липня 2006 р. № 274. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=03FY8DD2A2> (дата звернення: 24.05.2016).

272. Квас О. Дитиноцентризм у науках про виховання: історичний аспект : монографія. Дрогобич, 2011. 300 с.

273. Квас О.В. Ідеї дитиноцентризму в освітньому просторі у другій половині XIX–на початку XX ст. *Молодь і ринок* : Щомісячний науково-педагогічний журнал. №8 (103) червень 2013. С.13–18.

274. Квас О.В. Ідея дитиноцентризму у сучасному українському вихованні. *Молодь і ринок* : Щомісячний науково-педагогічний журнал. №9 (104) вересень 2013. С.10–16.

275. Квас О.В. Проблема дослідження підтримки материнства і дитинства в українській виховній традиції. *Молодь і ринок* : Щомісячний науково-педагогічний журнал. №12 (167) листопад, 2018. С. 6–12.

276. Квас О.В. Проблема формування образу дитинства в соціально-гуманітарних дослідженнях. *Людинознавчі студії* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 2/34. 2016. С. 90–100.

277. Квас О.В., Клим М.І. Сімейне виховання в педагогічній думці Німеччини (1895 – 1933 рр.): історико-педагогічний аспект: монографія. Дрогобич

: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. 185 с.

278. Квас О.В., Подоляк М.П. Вплив суспільства на виховні процеси дитини у дослідженнях та публікаціях С. Балея. *Молодь і ринок* : Щомісячний науково-педагогічний журнал. №6 (137). 2016. С. 6–12.

279. Київський міський центр роботи з жінками. URL: dsp.kievcity.gov.ua

280. Ким зможуть працювати випускники спеціальності «Соціальна робота» <https://kibit.ua/news/view=kem-smogut-rabotat-vypuskniki-specialnosti-socialnaya-rabota> (дата звернення: 25.12.2017).

281. Кислий А. О., Кисла О.Ф. Релігійно-педагогічні ідеї Софії Русової у контексті сучасної освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка*. 2016. № 135. С. 29–32.

282. Клименко О.Ю. Інституціалізація соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві : монографія. Харків, 2015. 400 с.

283. Класифікатор професій ДК 003:2010. URL: https://hrliga.com/docs/KP-2010_r3z.htm (дата звернення: 23.10.2017).

284. Клименко Я.І. Народний університет для батьків. *Радянська школа*. 1975. № 10. С. 76–78.

285. Коваленко Є.І. Методологічна функція історії педагогіки у становленні майбутнього педагога. URL : <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 08.04.2012).

286. Коваленко И.В. Охрана материнства и детства в УССР и первые годы Советской власти. *Сов. здравоохранение*. 1966. № 1. С. 91.

287. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебнік С.Р. Соціальна педагогіка /Соціальна робота: навч. посібник. Київ, 1997. 392 с.

288. Ковчина І. М. Основи соціально-правового захисту особистості: навчально-методичний посібник / За заг ред. А.О.Ярошенко. Київ, 2011. 297 с.

289. Ковчина І. М. Теорія та практика підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-правової діяльності : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2008. 42 с.
290. Кодацька Н. Девіації соціальних практик материнства в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Запоріжжя, 2011. 20 с.
291. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров Г.М. Словарь по педагогике. Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д., 2005. 448 с.
292. Козлов А.Е., Савченко В. М. Профактиву о социальном обеспечении. Москва, 1986. 96 с.
293. Козубовський В.В. Соціальний захист неповнолітніх у Великій Британії. Ужгород, 2004. 120 с.
294. Козубовський Р. В. Підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактичної роботи з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 2012. № 19(2). С. 212–218.
295. Коменский Я.А. Великая дидактика, содержащая универсальное искусство учить всех всему. Избр. пед. соч. в II т. /Под ред. А.И.Пискунова. Москва, 1982. Т.І. С. 242–476.
296. Коменский Я.А. Материнская школа, или О заботливом воспитании юношества в первые шесть лет. Избр. пед. соч. в II т. /Под ред. А.И.Пискунова. Москва, 1982. Т.І. С.201–242.
297. Комплексна обласна програма підтримки сім'ї, забезпечення гендерної рівності та протидії торгівлі людьми на період до 2020 року: рішення восьмої сесії обласної ради сьомого скликання 23 лютого 2017 року, № 11-8/VIII. URL: http://dsms.cg.gov.ua/web_docs/967/2015/02/docs/Programa_pidtrimki_simyi.pdf (дата звернення: 06.03.2017).
298. Комплексна цільова (регіональна) програма забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа у

Луганській області на 2017–2018 роки. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/LU160329?an=13> (дата звернення: 27.12.2016).

299. Кон И. С. Материнство и отцовство в историко-этнографической перспективе. *Советская этнография*. 1978. № 6. С. 26–33.

300. Кон И. С. Ребенок и общество. Москва, 1988. 270 с.

301. Конвенція ООН про права дитини. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 28.05.2012).

302. Конвенція про захист прав та основоположних свобод : <https://minjust.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2012).

303. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. URL: <http://khp.org> (дата звернення: 23.04.2012).

304. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 р . URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/993_011 (дата звернення: 03.05.2012).

305. Конвенція про охорону материнства 1952 р. № 103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 26.02.2012).

306. Конвенція про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 р. про охорону материнства 2000 р. № 183. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.03.2012).

307. Кондаков М. Жизнь и педагогические взгляды Януша Корчака. Избр. пед. соч. /Пер с пол. К.Э.Сенкевич /М. Кондаков, М. Шабаетова. М., 1979. XXII. С. III–IX.

308. Кононко С. В. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посіб. для вищ. навч. закладів. Київ, 1998. 255 с.

309. Конончук А. І. Неповна батьківська сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи. *Наукові записки ім. М.Гоголя*. Психолого-педагогічні науки, 2014. № 3. С. 50–56.

310. Конституція Ірландії (от 29 декабря 1937 г.) URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/ireland/ireland-r.htm (дата звернення: 16.06.2012).

311. Конституція Іспанського Королівства (от 27 декабря 1978 г.) URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=149&attempt=1> (дата звернення: 28.05.2012).

312. Конституція Португальської республіки: URL: http://www.concourt/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-r.htm (дата звернення: 21.05.2012).

313. Конституція України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.02.2019).

314. Концепція безпечного материнства. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 29.03.2013).

315. Концепція Державної програми «Здорова дитина» на 2008–2017 рр. URL: <http://health-ua.com> (дата звернення: 08.09.2012).

316. Концепція державної сімейної політики: Постанова ВРУ від 17 вересня 1999 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/ow/325-97-%D0%BF/sp:max10> (дата звернення: 08.12.2015).

317. Концепція Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.05.2013).

318. Концепція Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2018).

319. Концепція Загальнодержавної програми «Репродуктивне здоров'я нації» на період 2017–2021 рр.: проект. URL: http://reprohealth.info/files/Concept-Event_2017-2021_ispr.pdf (дата звернення: 16.03.2017).

320. Концепція проекту Закону України «Про державну підтримку сімей у вихованні дітей» від 23 грудня 2004 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/954-2004-p> (дата звернення: 28.12.2012).

321. Копелянская Р. Социально-правовая помощь матери и ребенку. *Журнал по изучению раннего детского возраста*. Москва, 1923. Т. IX. № 7. С. 554–561.
322. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток від 01.01.1995 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.05.2013).
323. Копии протоколов комиссии по освидетельствованию здоровья трудящихся. Извещение Оргбюро о созыве III Всесоюзного съезда по борьбе с туберкулезом. Материалы по проведению оздоровительной кампании. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. Р-708. Оп. 1. Од.зб. 639. 114 арк.
324. Концепція Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: розпорядження КМУ від 5 квітня 2017 р. № 229-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/229-2017-%D1%80>
325. Корнюшина Р.В. Зарубежный опыт социальной работы. Владивосток, 2004. 85 с.
326. Корпач Н.І., Лякішева А.В. Реінтеграція бездоглядних і безпритульних дітей в соціум в умовах притулку. *Rodzina i szkoła wobec zachowań ryzykownych* : monografie / redakcja naukowa Małgorzata Dubis ; Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie. 2017. С.185–199.
327. Корчак Я. Виховання серцем. URL: <http://tronkablog.wordpress.com>.
328. Корчак Я. Как любить ребенка. Избр. пед. соч. /пер с пол. К.Э.Сенкевич. М., 1979. XXII. С.27–301.
329. Корчак Я. Право ребенка на уважение. Избр. пед. соч. /пер с пол. К.Э.Сенкевич. М., 1979. XXII. С. 3–24.
330. Костина Е. Ю. История социальной работы: учеб. пособие. Владивосток, 2003. 110 с.
331. Кочубей Т. Історичний розвиток ідеї дитинства у філософських та педагогічних системах із часів Стародавньої Греції та Риму до XVI ст. *Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського*. № 1 (48). 2015. С. 173–178.

332. Кочубей Т. Філософія дитинства в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського : автореф. дис. .... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2001. 20 с.
333. Кравець В. Гендерна педагогіка : навчальний посібник для вищих педагогічних навчальних закладів освіти. Тернопіль, 2003. 416 с.
334. Кравець В. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства : монографія. Київ, 2001. 244 с.
335. Кравцова Т.О. Теорія і практика вивчення дитини у реформаторській педагогіці : навч. посіб. Кіровоград, 2007. 147 с.
336. Краевский В.В. Методология педагогики: пособие для педагогов-исследователей. Чебоксары, 2001. 244 с.
337. Краевский В.В. Целостность похода к исследованию образования на современном этапе развития научной рациональности. URL: http://www.kraevskyyv.narod.ru/papers/zelost_podehoda.htm (дата звернення: 22.09.2016).
338. Краевский В.В., Бережнова Е.В. Методология педагогики: новый этап: учебн. пособ. для студ. высш. учебн. заведений. Москва, 2006. 280 с.
339. Крамаренко Л. Соціальний захист населення в країнах європейського союзу (на прикладі категорії «багатодітна сім'я»). URL: <http://zavantag.com> (дата звернення: 13.02.2014).
340. Кремень В. Г. «Дитиноцентризм», або Чому освіта України потребує структурних змін. *День*: щоденна всеукраїнська газета № 210 (3130). 19 листоп. 2009. С. 1–6.
341. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ, 2009. 520 с.
342. Кривачук Л.Ф. Державна політика у сфері охорони дитинства: формування та реалізація : монографія. Львів, 2012. 480 с.

343. Кривачук Л.Ф. Дитина як об'єкт державної політики у сфері охорони дитинства в Україні. *Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку*. 2014. Вип. 4(47). С. 1–10.
344. Кривинский Л.Т. Организационно-методические документы по осуществлению поклассного педагогического всеобуча родителей. Владимир, 1974. 34 с.
345. Кримінальний кодекс України. URL: <http://kodeksy.com.ua> (дата звернення: 25.02.2019).
346. Крутецкий В. В. Психология обучения и воспитания школьника. М., 1960. 265 с.
347. Кубіцький С.О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: навч. посіб. 3-тє вид. доп. і перероб. Київ, 2015. 300 с.
348. Кудрявцев В.Т. Культурно-исторический статус детства: эскиз нового понимания. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp1/Kudrjavcev.pdf (дата звернення: 02.05.2016).
349. Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической деятельности. Ленинград, 1970. 114 с.
350. Кузьмина Н. В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища. Москва, 1989. 167 с.
351. Кукуруза Г.В. Психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку: монографія. Х., 2013. 244 с.
352. Курило В. Критеріально-комплексний підхід до аналізу історико-педагогічної думки. *Шлях освіти*. 1999. № 3. С. 41–44.
353. Курінна С.М. Теорія та методика соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в умовах дитячого будинку : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2014. 40 с.

354. Кушніренко М.Р. Організація соціальної роботи в Бельгії. *Social Work and Education*. 2014. № 1. С. 27–37.
355. Кэмпбелл Р. Как на самом деле любить детей. Москва: Педагогика, 1990. 156 с.
356. Лавриненко Н.В. Женщина: самореализация в семье и обществе (социологический аспект). Київ, 1999. 171 с.
357. Лагутин Н., Сергеева Г. Социально-экономическое положение женщин в СССР. Москва, 1976. 146 с.
358. Лактіонова Г.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю в умовах великого міста: автореф. дис...д-ра пед.наук. 13.00.05. Київ, 1999. 31 с.
359. Лангмейер Й., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте. Прага, 1984. 334 с.
360. Левин А. О педагогическом наследии Януша Корчака. Избр. пед. соч. /пер с пол. К.Э.Сенкевич. Москва, 1979. XXII. С. X–XX.
361. Левченко К.Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку : монографія. Харків, 2001. 348 с.
362. Леонтьев А. Н. Избранные психологические счинения: В 2-х т. Москва, 1983. Т. 2. 320 с.
363. Лепский Е. М. По консультациям Парижа и Лондона. *Сборник работ по охране материнства и младенчества, посвященный 25-тилетию Одесской «Капли Молока»*. Одесса, 1927. С. 44–49.
364. Лесгафт П. Ф. Школьные типы [Предисл.: С.Познер]. С-Петербург. 1910. 158 с.
365. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение. Избранные педагогические сочинения / Сост. И.Н.Решетень. Москва, 1988. С. 16–228.

366. Леус Т. Распространенные родительские заблуждения. Екатеринбург; 2010. 230 с.
367. Лебедева В.П. Охрана материнства и младенчества. *Профилактическая медицина*. 1922. № 4–5. С. 196–197.
368. Линенко А. Ф. Педагогічна діяльність і готовність до неї: монографія. Одеса, 1995. 77 с.
369. Липский И. А. Социальная педагогика: методологический анализ. Москва, 2004. 320 с.
370. Липский И.А. Социально-педагогическая ситуация: сущность, структура, управление. Научные труды Государственного научно-исследовательского института семьи и воспитания. М., 2004. Т. I. С. 39–47.
371. Лисенко Н. В. Дитина і дитинство в етнопедагогіці. *Народознавча компетентність дітей і молоді: принципи та методи дослідження* : зб. наук. пр. Івано-Франківськ, 2007. С. 98–112.
372. Лисенко О.Є., Перехрест О.Г. Демографічні втрати України у роки другої світової війни. URL: http://www.archives.gov.ua/cat/AU/AU_3_2015/02.pdf (дата звернення: 12.10.2016).
373. Лисина М. И. Формирование личности ребенка в общении. СПб., 2009. 318 с.
374. Лисовський В. Т. Ключевые принципы социальной защиты молодежи. *Социальная работа*. 1994. № 1. С. 57–59.
375. Листування з наркоматами УРСР, видавництвами, окружними виконкомами про утворення, реорганізацію та ліквідацію установ, про присилку матеріалів обслідування, про роботу низового апарату. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 1. Оп. 3. Спр. 18/7. 172 арк.

376. Листування з Радою Міністрів СРСР, Центральними установами СРСР та УРСР. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 2. Оп. 8. Спр. 1923. 231 арк.

377. Литвак Р. А. Педагогические основы деятельности детских общественных объединений в современных условиях : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.07. Екатеринбург, 1997. 389 с.

378. Литвиненко С. А. Основи соціально-педагогічної діяльності : навчальний посібник. Одеса, 2007. 187 с.

379. Литвинов С. А. Ян Амос Коменський і радянська педагогіка. Київ, 1958. 56 с.

380. Літні мовні табори – 2018. URL: <http://mankiv.osv.org.ua/litni-movni-tabori-%E2%80%93-2018-23-46-17-25-05-2018/> (дата звернення: 28.10.2018).

381. Літня виробнича педагогічна практика студентів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в ЛОК «Дружба». URL: <http://druzba.com.ua> (дата звернення: 08.09.2018).

382. Логвиненко О. Загальнообов'язкова освіта в Україні: досвід і проблеми 50-60-х рр. XX ст. URL: <http://history.org.ua/JournALL/xxx/12/24.pdf> <http://history.org.ua/JournALL/xxx/12/24.pdf> (дата звернення: 28.05.2013).

383. Лодкина Т.В. Социальная педагогика. Защита семьи и детства : учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведений. 3-е изд. М., 2008. 208 с.

384. Лордкипанидзе Д. О. Великий чешский педагог Ян Амос Коменский. Москва, 1957. 30 с.

385. Лордкипанидзе Д. О. Дидактика Яна Амоса Коменского. Изд 2-е, Москва, 1949. 126 с.

386. Лук'янова К. А. Напрями діяльності соціального педагога з неповнолітніми матерями. URL: <http://visnyk.chnpu.edu.ua>.

387. Лук'янова О. М. Здоров'я дітей – багатство країни. *Радянська школа*. 1981. № 9. С. 3–9.

388. Лукашевич М.П., Шандор Ф.Ф. Соціологія сім'ї: підручник. К., 2013. 223 с.
389. Лупаренко С. Є. Питання дитинства у вітчизняній педагогіці ХХ століття: теорія і практика : монографія. Харків, 2015. 370 с.
390. Лупаренко С. Є. Сутність поняття «дитинство» в науковій літературі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. № 44. С. 286–294.
391. Люблинский П. И. Защита прав матери и ребенка и товарищеские суды. *Журнал по изучению раннего детского возраста*. Москва-Ленинград, 1931. Т. XI. № 1. С. 46–51.
392. Люблинский П. И. Очерк современного состояния детского права. *Охрана материнства и младенчества*. Ленинград, 1925. № 1–3. С. 1–15.
393. Люблинский П. И. Социальная помощь одиноким матерям. Ленинград, 1924. 155 с.
394. Люблинский П. И. Умственная дефективность и евгеника. *Вопросы воспитания нормального и дефективного ребенка*. Ленинград, 1924. С. 1–9.
395. Лякішева А. Материнське виховання у творчості Яна Амоса Коменського. *Вища школа*. 2018. № 10. С.101–108.
396. Лякішева А. Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства у незалежній Україні. *Вища школа*. 2018. № 7–8. С. 50–60.
397. Лякішева А., Баховська А. Гуманізація навчально-виховного процесу у початкових класах. *Педагогічний часопис Волині*. 2017. № 2(5). С. 33–39.
398. Лякішева А., Потапчук Т. Аналіз розвитку цінностей сімейного виховання в історичній ретроспективі. *Педагогічний часопис Волині*. 2018. № 3 (10). С. 40–46.
399. Лякішева А., Сидорук І. Соціальна активність майбутніх соціальних педагогів як чинник їх професійного становлення. Актуальні проблеми педагогічної освіти : європейський і національний вимір : Мат. II Міжнар. н.-п.

конф. (16–17 травня 2017 року) / А.В.Лякішева (заг. ред.), І. М. Брушневська, П. М. Гусак та ін. Луцьк : ФОП Покора І. О., 2017. С. 156–159.

400. Лякішева А.В. Соціальна поведінка і групова взаємодія : монографія. Луцьк, 2014. 368 с.

401. Маишева В. А. Работа с родителями. Москва, 1982. 62 с.

402. Макаренко А. С. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. Москва, 1977. Т. 2. 320 с.

403. Макаренко А. С. Книга для батьків. Лекції про виховання дітей. Київ, 1972. 334 с.

404. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: В 7-х т. Москва, 1957. Т. 4. 369 с.

405. Макаренко А. С. Цель воспитания : учеб. пособ. Москва, 1984. 200 с.

406. Макаренко І. В. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей раннього віку з особливими потребами : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 22 с.

407. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні : монографія. Київ, 2015. 244 с.

408. Макешина Ю. Феномен материнства у дискурсах некласичної та посткласичної західноєвропейської філософії (історико-філософський аналіз) : автореф. дис. ...канд. філос. наук: 09.00.05. Дніпропетровськ, 2015. 19 с.

409. Максимовська Н. О. Формування культури материнства жіночої молоді у соціально-педагогічному середовищі вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2008. 22 с.

410. Мала академія наук України. URL: <https://mon.gov.ua/pozashkilna-osvita/derzhavni-centri-pozashkilnoyi-osviti/mala-akademiya-nauk-ukrayini> (дата звернення: 29.03.2013).

411. Малер М., Пайн Ф., Бергман А. Психологическое рождение человеческого младенца: симбиоз и индивидуация. Москва, 2011. 135 с.

412. Мамедов Г. К. Педагогическая пропаганда среди родителей. Москва, 1966. 97 с.
413. Мамині Янголята. URL: <http://momsangels.com.ua/services>.
414. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: ученик. Москва, 2005. 269 с.
415. Масимовська Н.О. Осмислення материнського призначення жінки в історії суільно-педагогічної думки. URL: <http://www.library.udpu.org.ua>.
416. Маслоу А. Мотивация и личность. П., 2012. 354 с.
417. Матейчик З. Некоторые психологические проблемы воспитания детей в неполной семье. М., 1980. 98 с.
418. Матеріали по розгляду проекту постанови ВУЦВКу і Раднаркому УРСР про утворення фонду допомоги вагітним жінкам. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 342. Оп. 3. Спр. 604. 32 арк.
419. Матеріали про діяльність Всеукраїнського товариства «Друзі дітей». *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 342. Оп. 2. Спр. 1654. 73 арк.
420. Матеріали про діяльність Всеукраїнського товариства сприяння «Юному лєнінцю» (положення, плани, доповідні записки, протоколи, кошторис). *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 888. 139 арк.
421. Матеріали про роботу Центральної комісії допомоги дітям при ВУЦВКУ (проект положення про організацію комісії, протоколи, плани роботи, тези доповідей, пояснючі записки, кошториси витрат та ін. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 166. Оп.3. Спр. 912. 108 арк.
422. Матеріали про роботу Центральної окружної та районних комісій допомоги дітям і товариства «Друзі Дітей» (протоколи, виписки з них, статuti, плани, доповіді, звіти, інструкції, листування). *ЦДАВО України* (Центр. держ.

архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 166. Оп.6/VI. Од. зб. 9323. 447 арк.

423. Матеріальна підтримка сімей з дітьми у країнах Європи: гранти при народженні та інші платежі. URL: <http://demostudy.blogspot.com> (дата звернення: 03.06.2018).

424. Матеріальна підтримка сімей з дітьми у країнах Європи: гранти при народженні та інші платежі. URL: http://demostudy.blogspot.com/2012/05/blog-post_110.html (дата звернення: 13.06.2012).

425. Махлин М. Д. Знания для родителей. Москва, 1976. 54 с.

426. Махлин М. Д. Педагогическая подготовка родителей в народных университетах. Ленинград, 1976. 16 с.

427. Маховская О. Как дети работали на заводах в годы ВОВ. URL: <https://nsknews.info/.../kak-deti-rabotali-na-zavodakh-v-gody-vov> (дата звернення: 28.05.2018).

428. Мацюк В. Я. Служіння дитинству. *Радянська школа*, 1988. № 3. С. 48–55.

429. Машкіна Д. Педагогічна система Жана-Овіда Декролі. Педагогічний дискурс, 2014. Вип. 16. С. 119–124.

430. Медична реформа в Україні: що зміниться з 1 січня 2018 року. URL: <https://www.unian.ua/health/country/2324814-medichna-reforma-v-ukrajini-scho-zmynitsya-z-1-sichnya-2018-roku.html> (дата звернення: 03.01.2018).

431. Медовиков П.С. О значении материнской любви для нормального развития ребенка. Журнал по изучению раннего детского возраста. Москва-Петроград, 1923. Т.1. № 2. С. 57–63.

432. Мельник Н. І. Розвиток дошкільної освіти у США: автореф. дис. канд. пед. наук :13.00.08, Київ, 2011. 22 с.

433. Мерилова І. О. Функціонально-планувальна організація мережі закладів позашкільної освіти (на прикладі Дніпропетровської області): дис... канд. архітектури: 18.00.04. К., 2018. 232 с.
434. Методические рекомендации по осуществлению поклассного педагогического всеобуча родителей. Красноярск, 1974. 61 с.
435. Методичні рекомендації щодо організації взаємодії закладів дошкільної освіти з батьками вихованців: лист МОН України від 11.10.2017 № 1/9-546. URL: <https://rada.info/upload/c769f349a7e3d0b4ef025daa545793ef.pdf> (дата звернення: 23.11.2017).
436. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень (в першоджерелах, лекціях та практичних завданнях): навчальний посібник /Борисюк С.О., Конончук А.І., Яковець Н.І., Щербина Ю.М. Ніжин, 2002. 287 с.
437. Мещерякова С. Ю. Психологическая готовность к материнству. *Вопросы психологии*, 2000. № 5. С. 18–27.
438. Мигович І. І. Соціальна робота (вступ до спеціальності). Ужгород, 1997. 190 с.
439. Мид М. Культура и мир детства. Москва, 1988. 365 с.
440. Миронов М. М. Засоби виховного впливу на дітей в сім'ї. *Дошкільне виховання*. 1951. № 6. С. 3–11.
441. Мисько В. І. Дитиноцентризм у педагогічній спадщині Януша Корчака: дис...канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2017. 22 с.
442. Михайлова Н. Н., Юсфин С. М. Педагогика поддержки : учебно-метод. пособие. Москва, 2001. 208 с.
443. Мичник З. О. Индивидуальное признание грудных детей и патронаж Охрана материнства и детства. Петроград, 1916. № 3. С. 27–56.
444. Мичник З. О. Консультации и охрана младенчества. *Сборник работ по охране материнства и младенчества, посвященный 25-тилетию Одесской «Капли Молока»*. Одесса, 1927. С. 52–58.

445. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: від 4 січня 1969 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 08.12.2016).

446. Міжнародне зведення правил маркетингу заміників грудного молока: навч. посібник для підготовки медичного персоналу закладів охорони здоров'я матері і дитини України. URL: <http://www.unicef.org> (дата звернення: 28.05.2014).

447. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: від 19.10.1973 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 06.06.2013).

448. Міністерство соціальної політики України. Структура центрального апарату Міністерства. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/struktura-centralnogo-aparatu-ministerstva.html> (дата звернення: 13.05.2019).

449. Міський центр соціальних служб. URL: <http://www.mvk.if.ua/mcss> (дата звернення: 16.04.2019).

450. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К., 1997. 140 с.

451. Мойсеюк Н. Педагогіка: навч. посіб. 5-е вид., допов. і перероб. Київ, 2009. 596 с.

452. Мороз О. Г. Професійна адаптація молодого вчителя. Київ, 1980. 176 с.

453. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учебн. пособие /ред.. В.А.Сластенин. М., 1999. 196 с.

454. Мухамедрахимов Р.Ж. Мать и младенец: психологическое взаимодействие. Спб., 2001. 288 с.

455. Мухина В.С. Проблемы генезиса личности. Москва, 1985. 132 с.

456. На Івано-Франківщині підвищено рівень надання медичної допомоги матерям та дітям. URL: <http://jurliga.ligazakon.ua> (дата звернення: 15.04.2013).

457. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Основи християнської етики (1–11 класи)». Острог, 2010. URL: <https://www.irs.in.u>

458. Навчально-методичний центр громадської організації «Харківський союз жінок-інвалідів «Гелена-І»». URL: <https://youcontrol.com.ua> (дата звернення: 20.01.2019).

459. Назимов Р. Примерная программа и методические рекомендации по педагогическому просвещению родителей. Казань, 1979. 89 с.

460. Накази, розпорядження, циркуляри окрнаросвіти. Плани окрнаросвіти, шкіл, районних, сільських будинків, хат-читалень та інших культурно-просвітницьких установ. Навчальні програми. Протоколи інспекторських нарад, робітників культурно-просвітницьких установ, кваліфікаційних комісій. Звіти про діяльність та стан окрнаросвіти та його підвідомчих установ. Анкети, списки та особові справи робітників окрнаросвіти, та його підвідомчих установ, 1923–1930 рр. ДАОО (Держ. архів Одес. обл., м. Одеса). Ф. Р-134. Оп. 1. Од. зб. 1960. 127 арк.

461. Народное хозяйство СССР 1922–1972 гг. Юбилейный статистический ежегодник. Москва, 1972. 560 с.

462. Населення України за 2015 рік : демографічний щорічник. Київ, 2015. 120 с. URL: database.ukrcensus.gov.ua/2007/ukr/publ_new1/2016/naselen_2015.pdf (дата звернення: 23.11.2016).

463. Наследие Рузвельта, или краткая история системы социального обеспечения США. URL: <http://uadoc.com/mir/wp6.htm> (дата звернення: 27.03.2017).

464. Національна програма «Діти України» від 18 січня 1996 р. URL: <https://www.google.com/search?q=464.+Національна+програма+«Діти+України»+від+18+січня+1996+р.&oq=464.+Національна+програма+«Діти+України»+від+18+січня+1996+р.&aqs=chrome..69i57.485j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (дата звернення: 28.05.2014).

465. Національна сімейна стратегія: проект. URL: <http://vsirazom.ua> (дата звернення: 28.11.2014).

466. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 10.08.2017).
467. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL: [http // nats_strategia.pdf](http://nats_strategia.pdf) (дата звернення: 04.07.2013).
468. Невакцинованим дітям не можна відвідувати дитячі садки: що означає постанова Верховного Суду. URL: <http://moz.gov.ua/article/news/nevakcinovanim-ditjam-ne-mozhna-vidviduvati-navchalni-zakladi-scho-oznachae-postanova-verhovnogo-sudu> (дата звернення: 03.06.2019).
469. Недавня О. Сучасний розвиток УГКЦ: стан. URL: <https://risu.org.ua>.
470. Нейман И.С., Живатова Е.С. Социально-правовая Охрана Материнства и Младенчества в Одессе. Сборник работ по охране материнства и младенчества, посвященный 25-летию Одесской «Капли Молока». Одесса, 1927. С. 72–76.
471. Неповні сім'ї. URL: menarada.gov.ua/nerovni-simji (дата звернення: 23.09.2018).
472. Нероба М. В. Материнство як психологічний феномен. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. № 3–4 (48–49). С. 90–93.
473. Никитин В.А. Социальная работа: проблемы теории и подготовки специалистов: учебн. пособие. М., 2002. 235 с.
474. Ничипоренко С.В. Молодіжна сімейна політика в Україні. Умань, 2011. 217 с.
475. Новий тлумачний словник української мови. Т. 3. Київ, 2007. 862 с.
476. Нові умови призначення деяких видів державних допомог на дітей. URL: <http://http://www.lutskrada.gov.ua> (дата звернення: 12.01.2019).
477. Новосільська Т.М., Денисюк О.М. Особливості підготовки дівчат-підлітків до усвідомленого материнства. *Молодий вчений*. 2017. № 4. С. 409–412.

478. Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді. Частина I. Організаційна діяльність. Робота з кадрами та державна служба. Фінансово-господарська діяльність. Київ, 2003. 762 с.

479. Обласний Центр соціально-психологічної допомоги. URL : <http://yaremche.org/news/335> (дата звернення: 16.07.2018).

480. О деятельности акушерско-гинекологических учреждений за 1968 г. *ДАІФО* (Держ. архів Ів.-Франківськ. обл., м. Івано-Франківськ). Ф. Р-7. Оп. 1. Од.зб. 1516а.126 арк.

481. О задачах отдела охраны детства. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. 1162. Оп. 1. Спр. 1. 26 арк.

482. О льготах матери-пролетарке. Постановление СНС УССР. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 2243. 74 арк.

483. О мерах по улучшению работы лечебно-профилактических учреждений по охране материнства и детей в Станиславской области. *ДАІФО* (Держ. архів Ів.-Франківськ. обл., м. Івано-Франківськ). Ф. Р-295. Оп. 5. Од.зб. 967. арк. 33–37.

484. О неделе защиты детей. *ДАХО* (Держ. архів Харківс. обл., м. Харків). Ф. Р-103. Оп. 1. Спр. 249. 3 арк.

485. О перспективах в области охраны материнства. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. Р-411. Оп. 1. Спр. 434. 360 арк.

486. О покласном педагогическом просвещении родителей (методические рекомендации). Хабаровск, 1974. 5 с.

487. О порядке возложения на нанимателей обязанности по выплате рабочим пособий по случаю рождения ребенка. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 1. Оп. 5. Спр. 245. 15 арк.

488. О проведении «месяца безпризорного ребенка». *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. 138. Оп. 1. Спр. 2. 69 арк.
489. О проведении «Недели защиты ребенка» в г. Киеве. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. Р-708. Оп. 1. Спр. 35. 18 арк.
490. О проведении «Недели ребенка». *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. Р-761. Оп. 1 Спр. 43. 60 арк.
491. О работе окружной комиссии помощи детям. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. Р-112. Оп. 1. Од.зб. 8356. 55 арк.
492. О работе ячейки «Друзья детей». *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. 3343. Оп. 1. Спр. 139 81 арк.
493. О состоянии обслуживания новорожденных в родильных домах области за 1968 г. *ДАИФО* (Держ. архів Ів.-Франківськ. обл., м. Івано-Франківськ). Ф. Р-7. Оп. 1. Од.зб. 1515. 31 арк.
494. О ходе кампании помощи детям в Киевской губернии. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. Р-708. Оп. 1. Спр. 608. 88 арк.
495. Об организации в г. Киеве детской социальной инспекции по борьбе с беспризорностью. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. Р-112. Оп. 1. Спр. 8640. 61 арк.
496. Об организации в Киеве второго дома грудного ребенка. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. Р-411. Оп. 1. Спр. 469. 20 арк.
497. Об организации и работе поветовых комиссий гигиенично-врачебной опеки над детьми. Циркуляры Министерства здравоохранения. *ДАЛО* (Держ. архів Львівс. обл., м. Львів). Ф. 1. Оп. 9. Спр. 61. 31 арк.
498. Об организации и работе поветовых комиссий гигиенично-врачебной опеки над детьми. Циркуляры Министерства здравоохранения, инструкции из отчетов. *ДАЛО* (Держ. архів Львівс. обл., м. Львів). Ф. 110. Оп. 9. Спр. 61. 31 арк.
499. Об организации комиссии по созданию фонда помощи детям. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. Р-349. Оп. 1. Спр. 1625. 14 арк.

500. Об организации комиссии помощи детям при ВУЦИК и при губисполкомах. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. Р-708. Оп. 1. Спр. 386. 11 арк.
501. Об открытии дома безработного подростка». *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. Р-708. Оп. 1. Спр. 278. 35 арк.
502. Обласна комплексна програма підтримки сім'ї, запобігання домашньому насильству, забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків та попередження торгівлі людьми на період до 2021 року та ін. URL: <https://vinrada.gov.ua/upload/files/7sklikannya/13Ses/226.pdf> (дата звернення: 05.09.2018)
503. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства. Москв, 2003. 319 с.
504. Овчарова Р. В. Психология родительства : учебн. пособие для студентов высших учебных заведений. Москва, 2005. 368 с.
505. Овчарова Р.В., Мягкова М.А. Материнство в неполной семье : монография. Курган, 2014. 356 с.
506. Одногулова И. Л. Социально-педагогическая поддержка студентов-сирот в условиях профессиональной подготовки в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ставрополь, 2005. 179 с.
507. Огарышева Э. Организация помощи социально неблагополучным семьям и детям во Франции. URL: <http://www.pravorebenka.narod.ru/docs/Brochure France.doc> (дата звернення: 01.09.2013).
508. Олифиренко Л. Я. Муниципальная система социальнo-педагогической поддержки детства: теория и практика: автореф. дис....д-ра пед. наук: 13.00.01. М., 1999. 45 с.
509. Олифиренко Л. Я. Социально-педагогическая поддержка детства. Муниципальная система. М., 2002. 112 с.

510. Омельченко С. О. Валеонасичений здоров'язберігаючий простір : метод. посіб. Слов'янськ, 2006. 160 с.
511. Омельченко С. О. Педагогіка здоров'я : навч. посіб. Слов'янськ, 2009. 205 с.
512. Омельченко С. О. Теоретико-методичні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи : навч.-метод. посіб. Слов'янськ, 2016. 433 с.
513. Оплата державних відпусток колгоспницям / Юрист відповідає. *Радянська жінка*. 1966. № 6. С. 30.
514. ОПП «Соціальна педагогіка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 231 Соціальна робота галузі знань 23 Соціальна робота, розроблена групою кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології Херсонського державного університету. URL: www.kspu.edu/FileDownload.ashx/ОПП%20бакалавр%20СП.doc?id=dda028d8 (дата звернення: 28.05.2019).
515. ОПП «Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Практична психологія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Старобільськ, 2016. URL: https://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/M_231_SRSPPP_Z_15.pdf (дата звернення: 16.05.2018).
516. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу: колективна монографія /В.В.Вербицький, О.В.Литовченко, Л.І.Ковбасенко / За ред. О.В.Литовченко. К., 2012. 192 с.
517. Организационно-методические документы по осуществлению поклассного педагогического всеобуча родителей. Владимир, 1974. 34 с.
518. Організація медичного обслуговування в ДНЗ – Кропивницький. Дошкільний навчальний заклад № 52 «Казковий». URL: <http://52dnz.klasna.com/uk/site/organizatsiya-medichnogo-.html> (дата звернення: 28.05.2019).

519. Організація, структура та завдання служби планування сім'ї в Україні.
URL: <https://pidruchniki.com> (дата звернення: 04.04.2014).

520. Освітньо-професійна програма підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 «Соціальна робота». Ужгородський національний університет. URL: <http://https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/16112> (дата звернення: 18.05.2019).

521. Освітньо-професійна програма підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 «Соціальна робота». Хмельницький національний університет. URL: [http:// /www.khnu.km.ua/иroot/siteres/50 Освітні програми/01 Гуманітарно-педагогічний факультет/Бакалавр. Соціально-педагогічна діяльність та соціальна реабілітація.pdf](http://www.khnu.km.ua/иroot/siteres/50%20Освітні%20програми/01%20Гуманітарно-педагогічний%20факультет/Бакалавр.%20Соціально-педагогічна%20діяльність%20та%20соціальна%20реабілітація.pdf) (дата звернення: 12.05.2019).

522. Осколкова О.Б. Современные демографические тенденции: развитие капиталистические и развивающиеся страны / Отв. ред. Литвинова Г.И. М., 1984. 159 с.

523. Основи батьківської компетентності: навч. посіб. / Упор.: Т.Г. Веретенко, І.Д. Зверева, Н.Ю. Шевченко; За заг. ред. І.Д. Зверевої. К., 2006. 156 с.

524. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. Дата оновлення: 10.06.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.06.2018).

525. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні : аналіт. доп. / О.О.Кочемировська. О.М.Пищуліна. Київ, 2012. 88 с.

526. Основні напрями соціальної політики на період до 2004 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

527. Основной Закон Федеративной Республики Германии. URL: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation (дата звернення: 28.05.2014).

528. Основы социальной работы : учебник / Отв. ред. П. Д. Павленок. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2003. 395 с.
529. Основы социальной работы : учебное пособие / Н. Ф. Басов, В. М. Басова, О. Н. Бессонова и др.; Басов Н. Ф., ред. 4-е изд., стер. Москва, 2008. 284 с.
530. Осорина М. В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. СПб. 2011. 368 с.
531. Остапенко О. Профілактика ускладненої вагітності, пологів та відмови від новонародженого у жінок з девіантним відношенням до материнства : автореф. дис. к. мед. наук : 14.01.01. Одеса, 2009. 20 с.
532. Островська Г. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом : монографія, Львів, 2012. 520 с.
533. Отчеты о проведении недели защиты детей. ДАХО (Держ. архів Харківс. обл., м. Харків). Ф. Р-103. Оп. 1. Спр. 116. 4 арк.
534. Отчеты о работе домов ребенка Киевской области. ДАКО (Держ. архів Київс. обл., м. Київ) Ф. 4822. Оп. 1. Спр. 174. 450 арк.
535. Отчеты, докладные записки о работе ясель Охматдета Киевского уезда за 1923 г. ДАКО (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. 412. Оп. 1. Спр. 521. 450 арк.
536. Охорона дитинства: офіційні й методичні матеріали по питаннях соціально-правової охорони дитинства. Харків, 1922. 108 с.
537. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1941 – 1961) / Под ред. Ф.Г. Паначина, М.Н. Колмаковой, З.И. Равкина. Москва: Педагогика, 1988. 272 с.
538. Павлова Л. Реалізація природного права на шлюб, сім'ю, материнство та батьківство. *Право України*. 2004. № 11. С. 46–49.
539. Пайнз Д. Бессознательное использование своего тела женщиной. Психоаналитический поход. Спб., 1997. 195 с.
540. Пальчевський С.С. Педагогіка: навч. посіб. Київ, 2007. 576 с.

541. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка: навч. посібник. Київ, 2009. 560 с.
542. Парипса О. Жанр ток-шоу у вітчизняному телепросторі: виникнення та етапи становлення. *Медіанпростір*. 2015. Вип. 7 С. 80–83.
543. Парфанович І.І. Профілактика девіантної поведінки дівчат : навчально-методичний посібник. Тернопіль, 2011. 208 с.
544. Паскаль О.В. Технології соціально-педагогічної діяльності: навчальний посібник. Харків, 2011. 288 с.
545. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства (Крехів, 1905 р.). URL: <https://cathehitic.files.wordpress.com>.
546. Патріарша катехитична комісія. URL <http://psc.ugcc.org.ua/>.
547. Патронаж новонародженого: з якою метою і скільки раз проводиться, алгоритм. URL: <http://mamsly.com.ua>
548. Пащенко В. В. Ленінське піклування про охорону здоров'я дітей та підлітків. *Радянська школа*. 1969. № 11. С. 19–24.
549. Педагогическая поддержка ребенка в образовании : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / [Н. Н. Михайлова, С. М. Юсфин, Е. А. Александрова и др.]; под. ред. В. А. Сластенина, И. А. Колесниковой; [науч. ред. Н. Б. Крылова]. Москва, 2006. 228 с.
550. Педагогические знания – родителям (материалы в помощь педагогическому всеобучу родителей). Курган, 1968. 90 с.
551. Педагогический всеобуч родителей школьников (типовая программа). Київ, 1987. 135 с.
552. Педагогическое просвещение родителей. Чебоксары, 1966. 55 с.
553. Педагогічний словник / за ред. М.Д.Ярмаченка. Київ, 2001. 514 с.
554. Педагогічний словник для молодих батьків / [авторський колектив: Т. Алексеєнко, Л. Артемова, Н. Баглаєва, І. Бех та ін.]. Київ, 2003. 348 с.

555. Педагогічні знання – всім батькам : збірник матеріалів на допомогу організаторам педагогічної освіти батьків. Київ, 1985. 70 с.
556. Педагогічні університети для батьків. Київ, 1960. 50 с.
557. Перелік додаткових освітніх послуг, їх вартість, порядок надання оплати. URL: <http://dnz8.kupyansk.info/info/page/9804> (дата звернення: 24.10.2016).
558. Перемога в конкурсі на кращу Школу відповідального батьківства. URL: <http://www.odkl.if.ua> (дата звернення: 17.10.2018).
559. Переписка с отделом Охматдета Наркомздрава УССР о работе «Дома грудного ребенка» в Киеве. ДАКО (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. 411. Оп. 1. Спр. 481. 481 арк.
560. Переписка с Центральной комиссией помощи детей при ВУЦИКе. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 342. Оп. 1. Спр. 1770. 23 арк.
561. Портаківська Ю. Ф. Роль сім'ї і громадськості заводу в роботі дитячого садка. *Дошкільне виховання*, 1951. № 8. С. 8–11.
562. Песталоцци Й.Г. Книга матерей, или руководство для матерей, как им научить своих детей наблюдать и говорить / Хрестоматия по истории дошкольной зарубежной педагогики. Москва, 1974. С. 155–158.
563. Песталоцци Й.Г. Лебединая песня / Избранные педагогические произведения в 3-х т. Т. 3. Москва, 1965. С. 337–565.
564. Песталоцци Й.Г. Лингард и Гертруда / Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. Сост. А.И.Пискунов. Москва, 1971. С. 303–354.
565. Песталоцци Й.Г. Светская женщина и мать / Избранные педагогические произведения в 3-х т. Т. 2. Москва, 1963. С. 485–501.
566. Петренко О.Б. Проблема періодизації розвитку гендерних підходів до вітчизняної освіти й виховання у радянський період. *Історико-педагогічний альманах*. 2011. Вип. 1. С. 16–20.

567. Петришин Л. Й. Креативність в соціальній сфері діяльності. Навчально-методичний посібник для вузу. Тернопіль, 2010. 200 с.
568. Петрочко Ж. В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав : монографія. Рівне, 2010. 368 с.
569. Петрочко Ж.В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах: автореф. дис...канд. пед. наук. К., 2011. 13.00.05. 44 с.
570. Пехота Е. Н. Индивидуализация профессиональной педагогической подготовки учителя: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. К., 1997. 430 с.
571. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського. URL: <http://moz.gov.ua/struktura> (дата звернення: 23.01.2019).
572. Пігач Я. М. Становлення сімейного законодавства Української РСР (1917–1926): автореф. дис.... канд. юридичн. наук: 12.00.01. К., 1994. 22 с.
573. Платонов К. К. Структура и развитие личности. *Структура и развитие личности*. Москва, 1986. 255 с.
574. Плугатор І.Б. Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945 – 1990 рр.) : автореф...дис.канд.пед.наук: 13.00.01. Івано-Франківськ, 2007. 22 с.
575. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. Кн. 1, ч. 1–2 / Відп. ред. В.М. Даниленко. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. 351 с.
576. Пожарова О.В. Охорона материнства за трудовим законодавством України: автореф. ...дис.канд.юрид. н. 12.00.05. Одеса, 2014. 20 с.
577. Пожидаєва О. В. Складові професійної характеристики соціального педагога. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*: наук. метод. журнал. 2014. №1/2 С. 66–72.
578. Покась В.П. Загальноосвітні школи-інтернати як навчально-виховні заклади нового типу: особливості становлення та розвитку. *Гілея*. 2011. Вип. 44. С. 502–516.

579. Покращення харчування у школах у 2019 році URL: <https://e-dem.in.ua/sumy/Petition/View/1476> (дата звернення: 14.12.2018).
580. Поліна Кергомар – прогресивний діяч в області народної освіти Франції. URL: <http://izdp.kspu.edu> (дата звернення: 23.12.2016).
581. Політичні репресії 1920–1980-х та проблеми формування національної пам'яті. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/26/105584> (дата звернення: 26.12.2012).
582. Поліщук В.А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти: монографія / За ред. Н.Г. Ничкало. Тернопіль: ТНПУ, 2011. 424 с.
583. Положение об уездных Советах защиты детей. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. Р-3. Оп. 1. Спр. 240. 7 арк.
584. Положения и инструкции по организации и работе советов защиты детей. *ДАХО* (Держ. архів Харківс. обл., м. Харків). Ф. Р-103. Оп. 1. Спр. 1. 53 арк.
585. Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг: постанова КМУ від 10 грудня 2003 р. № 1895. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1895-2003> (дата звернення: 06.06.2011).
586. Положення про дитячі дошкільні заклади у колгоспах Української РСР. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1963. № 21. С. 20–23.
587. Положення про дошкільний заклад. *Збірник наказів та інструкцій міністерства освіти Української РСР*. 1985. № 8. С. 4 – 17.
588. Положення про дошкільний навчальний заклад: постанова КМУ від 12 березня 2003 р. № 305. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-%D0%BF> (дата звернення: 29.07.2015).
589. Положення про інклюзивно-ресурсний центр: постанова КМУ від 12 липня 2017 р. № 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017> (дата звернення: 18.07.2017).

590. Положення про Міністерство охорони здоров'я України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF> (дата звернення: 31.05.2017).

591. Положення про Міністерство соціальної політики України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF> (дата звернення: 28.06.2015).

592. Положення про порядок підбору та направлення дітей до Державного підприємства «Український Дитячий центр «Молода гвардія». URL: http://www.moloda-gvardiya.com.ua/attachments/.../52/pologennya_pro_napravlennya.doc (дата звернення: 22.03.2016).

593. Положення про психологічну службу системи освіти України: наказ МОН України від 03.05.1999 р. № 127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0922-99> (дата звернення: 20.04.2018).

594. Положення про психологічну службу у системі освіти України: наказ МОН України від 22 травня 2018 р. № 509. URL: <https://imzo.gov.ua/2018/05/25/nakaz-mon-vid-21-05-2018-509-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-psyholohichnu-sluzhbu-u-systemi-osvity-ukrajiny> (дата звернення: 12.06.2018).

595. Положення про Раду дитячої соціальної допомоги при інспектурі Окріно та доповідна записка Артемівської окрінспектури про організацію інституту дитячої соціальної інспекції. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 166. Оп.6. Спр. 9356. 6 арк.

596. Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1219-08> (дата звернення: 28.06.2008).

597. Положення про умови та порядок надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.05.2010).

598. Положення про центр планування сім'ї та репродукції людини. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 21.01.2014).
599. Положення про центр розвитку дитини: постанова КМУ від 5 жовтня 2009 р. № 1124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1124-2009> (дата звернення: 08.05.2014).
600. Положення про школу матері. ДАКО (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. 4822. Оп. 2. Спр. 320. 3 арк.
601. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи /І.В. Козубовська, І.І. Мигович, В.В. Сагарда та ін. [За заг.ред. І.В. Козубовської, І.І. Мигович]. Ужгород, 2001. 152 с.
602. Попович Г. Соціальна робота в Україні і за рубежом : навчально-методичний посібник. Ужгород, 2000. 134 с.
603. Попов А. Л., Юсупов И. М. Методы психодиагностики учащихся: метод. реком. для студ. и учит. Казань, 1986. 39 с.
604. Пораддя для родин. URL: <http://olha-church.org.ua>.
605. Порядок медичного обслуговування дітей у дошкільному навчальному закладі: Постанова КМУ від 14.06.2001 р. № 826. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 01.05.2013).
606. Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 21.08.2019).
607. Порядок призначення і виплати допомоги при народженні дитини особам, застрахованим у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2005 р. № 315. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 11.01.2012).
608. Порядок розрахунку штатних посад дошкільного навчального закладу освіти. URL: <http://www.zarplata.co.ua/?p=2607> (дата звернення: 23.11.2014).

609. Посадова інструкція фахівця соціальної роботи у громаді. URL: <https://www.slideshare.net/undpukraine/ss-57094577> (дата звернення: 15.01.2016).

610. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 2. Оп. 7. Спр. 3339. 123 арк.

611. Постанови Ради народних Комісарів УРСР. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. Р-2. Оп. 7, т. III. Од.зд. 2098. 151 арк.

612. Постанови, положення, інструкції та обіжники ВУЦВКу, Раднаркому та Наркомосу УРСР про роботу Всеукраїнських і районних комісій в справах неповнолітніх, роботу дитячої соціальної інспекції та дитячих будинків. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 166. Оп. 10. Спр. 411. 98 арк.

613. Постановление ВУЦИКА «Положение о Центральной комиссии помощи детям при ВУЦИКе». *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 549. 4 арк.

614. Постановление СНК УССР от 29 июня 1920 г. о создании Центрального университета защиты детей при СНК УССР. Постановления и протоколы заседаний Центрального университета защиты детей и положение об организации Центрального и губернских советов защиты детей на Украине. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 20. Оп. 1. Спр. 1. 40 арк.

615. Постановления, циркуляры, инструкции Наркомздрава по вопросам охраны детей. *ДАКО* (Держ. архів Київс обл, м. Київ). Ф. 411. Оп. 1. Спр. 434. 124 арк.

616. Постановления ВУЦИКа, ВУЦИКа и СНК УССР об оказании помощи детям. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 20. Оп. 1. Спр. 5. 17 арк.

617. Постановления Совнаркома УССР о мерах по увеличению средств ЦК помощи детям при ВУЦИКе. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1365. 195 арк.
618. Постолюк Г. І. Розвиток соціальних служб з профілактики відмов матерів від немовлят в Україні : автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ. 2012. 19 с.
619. Права вагітних жінок / Закон гарантує. *Радянська жінка*. 1969. № 9. С. 25.
620. Права дитини : Програми співпраці Уряду України та ЮНІСЕФ на 1998 – 1999р.р. Київ. 240 с.
621. Права жінок у сучасному світі / За заг ред. І.М.Пінчук, С.В. Толстоухової. Київ, 2000. 112 с.
622. Предборська І. Філософсько-педагогічна концепція В. Зеньковського (до 130-річчя з дня народження. Філософія освіти. 2011. № 1–2 (10). С. 142–150.
623. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. URL: <https://pnu.edu.ua>.
624. Примерные планы, методические советы и литература к темам лекций для родителей по вопросам воспитания детей в семье. Москва, 1954. 35 с.
625. Примерные учебные планы и программы двухгодичного народного университета педагогических знаний. Москва, 1965. 79 с.
626. Примерные учебные планы и программы двухгодичного народного университета педагогических знаний. Москва, 1967. 85 с.
627. Примерные учебные планы и программы двухгодичного народного университета педагогических знаний /Сост. Н.И.Бокарев, С.А.Петухов. Москва, 1975. 72 с.
628. Примерные учебные планы и программы двухгодичного народного университета педагогических знаний. Москва, 1965. 145 с.

629. Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти: наказ МОН України від 08.06.2018 р. № 609. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti> (дата звернення: 28.07.2018).

630. Принципи підтримки грудного вигодовування. URL: <http://www.unicef.org> (дата звернення: 01.08.2018).

631. Притулок для тимчасового перебування жінок, що зазнали насильства у сім'ї. URL: <https://dsp.kyivcity.gov.ua/content/prytulok-dlya-tymchasovogo-perebuvannya-zhinok-shcho-zaznaly-nasylstva-u-simi.html> (дата звернення: 05.09.2018).

632. Про безкоштовний проїзд школярів, які проживають у сільській місцевості за 1966–1967 н. р. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф.166. оп.15. Спр. 5437. 36 арк.

633. Про визначення завдань працівників психологічної служби системи освіти в умовах інклюзивного навчання: лист Міністерства освіти і науки, молоді і спорту №1/9-1 від 02.01.2013 р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/33692/ (дата звернення: 28.02.2014)

634. Про виконання Указу Президії Верховної Ради СРСР про збільшення допомоги багатодітним і одиноким матерям. *ДАІФО* (Держ. архів Ів.-Франківськ. обл., м. Івано-Франківськ). Ф. Р-295. Оп. 6. Од зб. 8. 64 арк.

635. Про виплату одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня» : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2011 р. № 268. URL: <http://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 16.12.2014).

636. Про візит голови представництва Дитячого Фонду ООН в обласну дитячу лікарню. URL: <http://www.odkl.if.ua> (дата звернення: 28.05.2018).

637. Проект «Стань приятелем» допомагає дітям з особливими потребами знаходити друзів. URL: <https://zakarpattyia.net.ua/News/91011-Proekt-Stan-priatelem-dopomahaie-ditiam-z-osoblyvymy-potrebamy-znakhodyty-druziv> (дата звернення: 21.12.2011).

638. Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 04 листопада 2010 р. № 1055. URL: <https://buhgalter.com.ua/articles/kadrova-sprava/pro-vnesennya-zmin-do-nakazu-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-vid> (дата звернення: 29.06.2016).

639. Про Всеросійський з'їзд з Охорони материнства і дитинства. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. 411. Оп. 1. Спр. 434. 358 арк.

640. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992. Дата оновлення: 20.01.2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2018).

641. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» : Закон України від 1.06.2000 р. № 35. Дата оновлення: 20.01.2018 р. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 20.01.2018).

642. Про деякі заходи щодо виконання Національної програми планування сім'ї: Постанова КМУ від 14 квітня 1997 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 22.09.2016).

643. Про деякі заходи щодо підтримки здоров'я сім'ї, безпечного материнства і відповідального батьківства: Постанова КМУ від 03 червня 1999 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-97-%D0%BF/sp:max10> (дата звернення: 28.11.2014).

644. Про дитяче харчування : Закон України від 14.09.2006 р. № 142-V. Дата оновлення: 18.12.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-16> (дата звернення: 28.12.2017).

645. Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних та неповних сімей : Указ Президента України від 30 грудня 2000 р № 1396/2000. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 30.12.2014).

646. Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 23.01.2015).

647. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III. Дата оновлення: 28.09.2017 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.09.2017).

648. Про житловий фонд соціального призначення : Закон України від 19.05.2009 р. № 1343- VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.09.2018).

649. Про забезпечення медичною допомогою вагітних жінок і новонароджених в області. *ДАІФО* (Держ. архів Ів.-Франківськ. обл., м. Івано-Франківськ). Ф. Р-295. Оп. 5. Од.зб. 4552. арк. 144 – 167.

650. Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування : Проект Закону № 4981-2. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua> (дата звернення: 07.02.2019).

651. Про Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року»: Закон України від 5 березня 2009 р. № 1065-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-17> (дата звернення: 28.03.2014).

652. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.12.2017).

653. Про затвердження галузевої програми «Підтримка грудного вигодовування дітей в Україні на 2006–2010 роки: наказ МОЗ України від 31.07.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0529282-06> (дата звернення: 11.07.2015).

654. Про затвердження Державної програма підтримки сім'ї на період до 2010 р. URL: [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) (дата звернення: 15.05.2013).

655. Про затвердження Станіславської обласної лікарської комісії по розгляду заяв про аборти. *ДАІФО*. Ф. р-7. Оп. 1. Од. зб. 8. Арк. 110–111.

656. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності: постанова КМУ від 27 серпня 2010 р. № 796. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-%D0%BF> (дата звернення: 30.01.2019).

657. Про затвердження порядків надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами: наказ МОН України, Міністерства економіки України та Міністерства фінансів України від 23 липня 2010 р. № 736/902/758. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1196-10> (дата звернення: 22.05.2014).

658. Про затвердження порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме : Постанова КМУ від 22 лютого 2006 р. № 189. URL: [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) (дата звернення: 05.07.2019).

659. Про затвердження Типових штатних нормативів дошкільних навчальних закладів: наказ МОН України від 04 листопада 2010 р. № 1055. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1157-10> (дата звернення: 21.08.2016).

660. Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток: Постанова КМУ від 8 вересня 2005 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2005-%D0%BF> (дата звернення: 24.07.2015).

661. Про затвердження Типового положення про соціальний центр матері й дитини: Постанова КМУ від 8 вересня 2005 р. № 879. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2005-%D0%BF> (дата звернення: 28.05.2016).

662. Про затвердження Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко): Постанова КМУ від 27 грудня 2005 р. № 1291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-2005-%D0%BF> (дата звернення: 13.07.2016)

663. Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей: Постанова КМУ від 28 січня 2004 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF> (дата звернення: 23.01.2019)

664. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 6 квітня 2000 року № 1645-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14> (дата звернення: 06.09.2018).

665. Про заходи щодо заохочення народжуваності в Україні : Указ Президента України від 3 січня 2002 р. № 5/2002. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.01.2012).

666. Про затвердження порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів, спрямованих на подолання дитячої бездоглядності і безпритульності: Постанова КМУ від 2 вересня 2005 р. № 861. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/20781886> (дата звернення: 18.01.2018).

667. Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства : Постанова КМУ від 4 грудня 1998 р. № 1929. *Офіційний вісник України*, 1998/ № 49. С. 34.

668. Про здійснення соціально-педагогічного патронату: лист МОН України від 17.12.2008р. № 1/9–811. *Дошкільне виховання*. 2009. № 2. С. 3–5.

669. Про Національну програму планування сім'ї: Постанова КМУ від 13 вересня 1995 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/j391y1991/sp:max10> (дата звернення: 18.05.2015).

670. Про Національну стратегію реформування інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу. URL: <http://search.ligazakon.ua> (дата звернення: 09.08.2017).

671. Про нас – Благополуччя дітей. URL: <https://childfund.org.ua> (дата звернення: 08.03.2016).

672. Про організацію короткотривалого перебування дітей у дошкільних навчальних закладах : лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 29 липня 2011 р. № 1/9-577. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-577736-11> (дата звернення: 29.07.2013).

673. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.10.2017).

674. Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів в 2001/02 навчальному році. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v-272290-01> (дата звернення: 02.08.2012).

675. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2000 р. № 2402-III. Дата оновлення: 20.01.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.01.2018).

676. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2695-XII. Дата оновлення: 20.01.2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 23.01.2018).

677. Про підвищення соціального статусу жінок в Україні: Указ Президента України від 25 квітня 2001 р. № 283/2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/283/2001> (дата звернення: 28.05.2012).

678. Про підтримку сімей при народженні дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 липня 2004 р. № 981. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.05.2010).

679. Про Програму «Українська родина»: Постанова КМУ від 14 березня 2001 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 21.04.2013).

680. Про Рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства» : Постанова Верховної Ради України від 22 вересня 2005 р. № 2894-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.06.2012).

681. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей: Указ Президента України від 11.07.2005 р. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1086/2005> (дата звернення: 11.07.2015).

682. Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт й дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/226-94-%D0%BF> (дата звернення: 06.12.2017).

683. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15> (дата звернення: 07.12.2017).

684. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 р. № 42. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 42. С. 213.

685. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 05.02.1993 р. № 16. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 06.06.2019).

686. Про соціальні служби для молоді: постанова КМУ від 13 серпня 1993 р. № 648. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648-93-%D0%BF> (дата звернення: 28.01.2012).

687. Про стан акушерсько-гінекологічної допомоги в області за 1968 г. *ДАІФО* (Держ. архів Ів.-Франківськ. обл., м. Івано-Франківськ). Ф. Р-7. Оп. 1. Од.зб. 1462. арк. 22–26.

688. Про становище молоді в Україні (щодо підтримки молоді сім'ї, посилення соціального захисту дітей та молоді у 2001 – 2006 рр.): щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. Київ, 2006. 300 с.

689. Про схвалення Стратегії подолання бідності : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 26.03.2016).

690. Про удосконалення організації медичного обслуговування дітей у дошкільному навчальному закладі: Наказ МОЗ України, МОН України від 30.08.2005 р. № 432/496. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1090-05> (дата звернення: 22.09.2014).

691. Про утворення Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді: постанова КМУ від 27 серпня 2004 р. № 1125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1125-2004-%D0%BF> (дата звернення: 28.05.2012).

692. Програма все включено – нові стандарти ведення вагітності. URL: <https://fakty.com.ua> (дата звернення: 03.07.2019).

693. Програма підготовки «Соціальна робота». Соціологічний факультет. Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна. URL: http://start.karazin.ua/uploads/files/files/socio_bak_socrobota.pdf (дата звернення: 21.05.2018).

694. Програма розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002–2008 роки : Постанова КМУ від 28 березня 2002 р. № 378. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 28.03.2012).

695. Програма «Підтримка грудного вигодовування дітей в Україні 2000–2005 роки» : наказ МОЗ України від 09.03.2000 р. № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0050282-00> (дата звернення: 09.03.2013).

696. Програма «Підтримка народжуваності» на 2018 р. : рішення Сергіївської сільської ради від 20.12.2017 р. URL: <http://www.sergiyvvska-rada.gov.ua/vlada/prohramy/277-prohrama-pidtrymka-narodzhuvanosti-na-2018-rik> (дата звернення: 04.02.2019).

697. Программа народных университета педагогических знаний для родителей / Сост. М.Д.Махлин. Ленинград, 1971. 38 с.
698. Программа работы родительських университетов / Сост. М. П. Задесенец. Київ, 1978. 72 с.
699. Программное обеспечение анализа данных AtteStat. Руководство пользователя. Версия 13. URL: <http://xn--80aab2abao2a1acibc.xn--p1ai/files/13.pdf> (дата звернення: 23.09.2012).
700. Проект «Стань приятелем» допомагає дітям з особливими потребами знаходити друзів. URL: <https://zakarpattyia.net.ua/News/91011-Proekt-Stan-priatelem-dopomahaie-ditiam-z-osoblyvymy-potrebamuy-znakhodyty-druziv> (дата звернення: 21.12.2011).
701. Проект постанови ВУЦВК і РНК УСРР про фонд допомоги матері-селянці під час вагітності та пологів. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 1. Оп. 6. Спр. 1098. 163 арк.
702. Проект постанови ВУЦВКу і Раднаркому УРСР «Про затвердження положення про каси взаємодопомоги членів кредитних та промислових кооперативів. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 342. Оп. 1. Спр. 2229. 4 арк.
703. Програма підтримки сім'ї на 2016–2020 рр. URL: <https://khm.gov.ua/uk/file/69512/download?token=qsowK6B1> (дата звернення: 15.05.2013).
704. Просецкий В. А. Педагогические конференции родителей. Липецк, 1958. 48 с.
705. Проскурняк О. П. Материнство: феномен психології та об'єкт виховання : навчально-методичний посібник. Чернівці, 2011. 112 с.
706. Протокол засідання виконавчого комітету № 8 від 5 квітня 1982 р. «Про представлення до нагородження орденам «Материнська слава» і медалями

«Медаль материнства» багатодітних матерів. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. 880. Оп. 16. Спр. 511.

707. Протоколи засідань Малої президії ВУЦВКу ХХ скликання і Секретаріату ВУЦВКу Х і ХХ скликання. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 1. Оп. 5. Спр. 27. 171 арк.

708. Протоколи засідань Президії і Малої Президії ВУЦВКу та матеріали до протоколів. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 929. 239 арк.

709. Протокольное постановление ВУЦИК «О льготах для обществ взаимопомощи и обществ помощи в городах поселках городского типа. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 1. Оп. 4. Спр. 13. 141 арк.

710. Профіль ОПП «Соціальна педагогіка» зі спеціальності 231 «Соціальна робота» в Київському університеті імені Бориса Грінченка. URL: <https://kubg.edu.ua/images/stories/.../+%20ОП%20бакалавр%20Соц.%20педагогіка.pdf>. (дата звернення: 22.05.2019).

711. Профіль ОПП «Соціальна робота» зі спеціальності 231 «Соціальна робота» в Національному університеті біоресурсів і природокористування України. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/231_socialna_robota.pdf (дата звернення: 20.04.2019).

712. Раді рекомендують просити Кабмін розробити Стратегію державної сімейної політики. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/rade-rekomenduyut-prosit-kabmin-razrabotat-1544100724.html> (дата звернення: 06.12.2018).

713. Раєвський О.М. Університет для батьків. *Радянська школа*. 1966. № 6. С. 55–58.

714. Рамих.В.А. Материнство и культура (Философско-культурологический анализ). Ростов-на-Дону, 1997. 145 с.

715. Расчетина С. А., Зайченко О. М. Социодидактика: История и теория социальной педагогики : монографія. Великий Новгород, 2003. 343 с.

716. Регіональні програми інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні у 2018–2019 роках. Звіт за результатами моніторингу. Київ, 2018–2019. 44 с.

717. Регіональна цільова програма соціального захисту і підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, захисту їх житлових прав, попередження дитячої бездоглядності та безпритульності на 2016–2020 роки. URL: <https://orada.if.ua/decision>.

718. Рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.09.2012).

719. Рекомендації парламентських слухань «Сімейна політика України – цілі та завдання». Постанова Верховної Ради України від 8 грудня 2015 р. № 854-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.03.2016).

720. Рекомендація N R (91) 9 Комітету міністрів державам-членам «Про невідкладні заходи у справах сім'ї» від 9 вересня 1991 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/j391y1991/sp:max10> (дата звернення: 21.03.2012).

721. Репродуктивне здоров'я та відповідальна поведінка учнівської молоді. Посібник для тренера. Вид. друге, оновлене. Київ, 2018. 133 с.

722. Репродуктивне та статеве здоров'я нації на 2017–2021 роки: Концепція Загальнодержавної програми. URL: http://reprohealth.info/files/Concept-Event_2017-2021_ispr.pdf (дата звернення: 16.03.2017).

723. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : дис...д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2005. 442 с.

724. Рижанова А. О. С.Т.Шацький – засновник вітчизняної соціальної педагогіки. Вісник ХДАК. 2010. Вип. 31. С. 272–279.

725. Римо-католики в Україні відкрили вже другий соціальний центр для матерів-одиначок та їх дітей. URL : <https://risu.org.ua> (дата звернення: 27.11.2018).
726. Римо-Католицька Церква в Україні. URL : <https://risu.org.ua> (дата звернення: 16.01.2018).
727. Річний звіт Товариства опіки над немовлятами. *ДАЛО* (Держ. архів Львівс. обл., м. Львів). Ф. 350. Оп. 1. Спр. 3241. 23 арк.
728. Річний план розвитку мережі установ народної освіти УРСР на 1947 р. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 254. 12 арк.
729. Рішення партії та уряду з господарських питань: збірник документів. Т. 7: 1968 – 1969. Москва, 1970. 1200 с.
730. Робота завідувача з батьками. <http://www.rzhyschiv-dnz-kalynka.edukit.kiev.ua> (дата звернення: 03.06.2015).
731. Робоча програма навчальної дисципліни «Історія соціальної роботи». Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. URL: http://eenu.edu.ua/sites/default/files/Files/istoriya_socialnoyi_roboti.pdf (дата звернення: 28.05.2019).
732. Робоча програма навчальної дисципліни «Перинатальна психологія і психологія материнства». Івано-Франківськ. 2017. 15 с. URL: <http://old.pu.if.ua/depart/ExperimentalPsychology/resource/file> (дата звернення: 28.12.2017).
733. Робоча програма навчальної дисципліни «Технології соціальної роботи в Україні та світі». Львівський національний університет імені Івана Франка. URL: <http://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads> (дата звернення: 13.05.2018).
734. Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: монографія. Київ: Міленіум, 2008. 400 с.

735. Родителям о детях (справочник для родителей) / Под общей ред. А.Ф.Тура. Ленинград, 1975. 86 с.

736. Розвиток психолого-педагогічних ідей Марії Монтессорі як гуманіста освіти. URL: http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/d/ikpp_kkr_psih-ped_osnovi_rozvtuku_dite_montessory/60.html (дата звернення: 28.12.2014).

737. Розпорядження «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року». URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248740679> (дата звернення: 23.11.2015).

738. Розпорядження відділу охорони материнства і дитинства Наркомсоцзабезу УРСР про організацію гуртожитків в курортних місцях України, встановлення норм харчування дітей віком від 4 до 17 років та надання привілеій вагітним жінкам. Інформаційні листи Наркомсоцзабезу УРСР про завдання соціального забезпечення на Україні та роботу відділів наркомату. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 166. Оп.1. Спр. 39. 9 арк.

739. Розпорядження, постанови райвиконкому. Протоколи засідань виконкому, сесій. Матеріали в справах репатріації, опікунству, всиновленню, нагородженню медалями «За доблесний труд в Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.». Документи про постійно діючі комісії. Кошториси та штатний розпис. Річні звіти, 1939–1958 рр. *ДАОО* (Держ. архів Одес. обл., м. Одеса). Ф. Р-5884. Оп. 1. Од. зб. 179. 145 арк.

740. Романець О. В. Система соціального захисту: досвід Франції. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Економіка, 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 413.

741. Романовська Л. І. Соціально-педагогічна підтримка діяльності дитячих громадських об'єднань України: історія і сучасність : монографія. Вінниця, 2012. 419 с.

742. Романовська Л. І. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки діяльності дитячих громадських об'єднань України: дис...док.пед.наук. Хмельницький, 2013. 454 с.

743. Романовська Л.І. Актуалізація соціально-педагогічної підтримки материнства та дитинства в умовах соціально-економічних та демографічних змін. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2018. Вип. 2 (43). С.240–244.

744. Романовська Л.І. Державна політика у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у першій половині ХХ ст. Освітній простір України: науковий журнал. Івано-Франківськ, 2018. Випуск 12. С. 30–36.

745. Романовська Л.І. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки діяльності дитячих громадських об'єднань України: автореф. дис...док. пед.наук. 13.00.05. Луганськ, 2013. 44 с.

746. Романовська О. О. Фостерна сім'я Великої Британії як соціально-педагогічне середовище підтримки особистості : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. К., 2002. 20 с.

747. Романовська Л. І. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності та позитивні тенденції такого процесу в Україні. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2013. № 2 (8). С. 224–227.

748. Руднева О. К современному положению вопроса о борьбе со смертностью грудных детей Америке. *Журнал по изучению раннего детского возраста* [под ред. Г.Н.Сперанского]. Москва-Петроград, 1923. Т.1. № 3–4. С. 127–136.

749. Русова С. Нова школа соціального виховання. Вибрані педагогічні твори у 2-х кн. Кн.2., 1997. С. 16–104.

750. Русова С. Соціальне виховання, його значення у громадському житті. Вибрані педагогічні твори у 2-х кн. Кн.1., 1997. С. 144–150.
751. Сабитова Г.В. Социально-педагогическая поддержка семей с детьми: теоретико-методологические основания и направления развития: автореф. д-ра пед. наук: 13.00.01. Москва, 2008. 45 с.
752. Савельчук І. Б. Підготовка соціальних працівників за сучасних умов: інноваційні тенденції. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Педагогічні науки. 2016. Вип. 1 (83). С. 120–125.
753. Савіцька В. В. Підготовка майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності на засадах праксеологічного підходу: автореф. канд. пед. н. : 13.00.04. Хмельницький, 2015. 22 с.
754. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору: дис... д-ра пед. наук: 13.00.05 Луганськ, 2004. 42 с.
755. Сазонова Д. С., Зебзеева В. А. Системы дошкольного образования за рубежом: их педагогический потенциал. JSRP. 2014. №8 (12). С.161–166.
756. Сайти УПЦ Київського Патріархату. URL : <http://blog.bratstvo.org.ua> (дата звернення: 13.01.2019).
757. Самоукина В.В. Психология материнства. Прикладная психология. 1998. № 6. С. 67–81.
758. Санаторій матері та дитини «Пролісок» URL: <https://www.prolisok.info>.
759. Сборник нормативных документов по социальному обеспечению. 2 изд. Москва, 1989, ч. 2. 174 с.
760. Сбруева А.А. Порівняльна педагогіка: навч. посібн. Суми, 1999. 300 с.
761. Свадьбина Т.В. Семья и российское общество в поиске оновления : монография. Новгород. 2000. 339 с.

762. Сведения Верховного Совета УССР о награждении многодетных матерей по УССР. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 2. Оп. 8. Спр. 7260. 18 арк.

763. Сведения о деятельности окружной комиссии помощи детям. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф.Р-412. Оп. 1. Спр. 33. 395 арк.

764. Сведения о количестве получателей пособий многодетных и одиноких матерей о Сталинской области на 01.07.1956 г. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 2. Оп. 9. Спр. 2635. 130 арк.

765. Сведения о предоставлении материальной помощи матери-героине Облаковой. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 2. Оп. 7. Спр. 3172. 117 арк.

766. Світ дитинства : комплексна освітня програма для дошк. навч. закладів / упоряд.: О.М. Байер, Л.В. Батліна, А.М. Богуш та ін. Тернопіль, 2015. 200 с.

767. Святовец В. Ф. Особистість формується з дитинства. *Рідна школа*. 1968. № 11. С. 110–111.

768. Сейко Н. А. Добродійність як провідник соціалізації дітей шкільного віку в Україні (XIX–початок XX століття). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2012. Вип. 65. С. 53–57.

769. Сейко Н.А. Добродійність у сфері освіти України (XIX–початок XX століття): автореф. д-ра пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. 44 с.

770. Сейко Н.А. Дослідження історії добродійності в сфері освіти України : методологічні підходи до проблеми. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2011. № 21. Ч. 1. С. 203 – 213.

771. Сейко Н.А. Соціальна педагогіка: курс лекцій. Житомир, 2002. 260 с.

772. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учеб. пособ. Москва, 1998. 256 с.

773. Семиченко В. А., Заслуженюк В. С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування. Київ, 1998. 212 с.
774. Сєверодонецький міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. URL: <http://sed-rada.gov.ua/miskiy-centr-socialnih-sluzhb-dlya-simyi-ditey-ta-molodi/sievierodoneckiy-miskiy-centr-socialnih-sluzhb-dlya-simyi-ditey-ta-molodi> (дата звернення: 03.05.2019).
775. Симоненко Г. В интересах матери и ребенка: пособия на детей. Москва, 1976. 80 с.
776. Симоненко М.К. Кафедра педагогіки і університет для батьків. *Радянська школа*. 1965. № 6. С. 27–28.
777. Синани М. С., Морозова Е. И. Некоторые данные из отчетов 6-ти одесских акушерско-гинекологических консультаций за 1925 год. *Сборник работ по охране материнства и младенчества, посвященный 25-летию Одесской «Капли Молока»*. Одесса, 1927. С.263–267.
778. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник. Частина I. Київ, 2007. 238 с.
779. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Освітні системи країн Європейського Союзу: загальна характеристика: навч. посіб. Рівне, 2012. 352 с.
780. Система державного медичного страхування в Німеччині. URL: <https://www.apteka.ua/article/40027>.
781. Система захисту дітей у Франції. URL: <http://hopeandhomes.org.ua> (дата звернення: 08.03.2017).
782. Система охорони здоров'я Бельгії. URL: <http://msvitu.com/archive/2014/june/article-10.php> (дата звернення: 27.10.2017).
783. Сімейна політика Франції. URL: <http://shev.gov.ua> (дата звернення: 12.03.2015).
784. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.help/law/2947-III> (дата звернення: 03.07.2018).

785. Сіренко М. В. Історичний розвиток педагогічних підходів до зясування соціально- та культуро творчих функцій материнства. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.

786. Скоромна О. П. Юне материнство як соціально-педагогічна проблема. *Вісник Луганського національного університету ім. Т.Шевченка*. Педагогічні науки, 2012. № 5, ч. 1. С. 46–51.

787. Скрипник М. Дитинство за часів перемін: як не боятися залучати концепції дитинства в програми підвищення кваліфікації педагогів. URL: lib.iitta.gov.ua.

788. Сластенин В.А., Каширин В.П. Психология и педагогика. М., 2001. 480 с.

789. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: учебн. для студ. высш. учебн. заведений / под. ред. В.А.Сластенина. 8-е изд., стер. М., 2008. 576 с.

790. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / авт.-сост. Л. В. Мардахаев. Москва, 2002. 368 с.

791. Словник української мови : в 12 т. / [укл. А. Білоштан, М. Бойко, В. Градова та ін.] ; за ред. П. Доценко, Л. Юрчук. Київ, 1971 – 1980. Т. 2., 1971. 550 с. Т. 4., 1973. 840 с. Т. 6., 1975. 832 с.

792. Словник-довідник для соціальних педагогів і соціальних працівників / за заг.ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. Київ, 2000. 260 с.

793. Слосанська Г. І. Ролі фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. Вип. 1(40). С. 265–268.

794. Соколова А. В. Вербалізація концептосфери «фемінізм» в американському жіночому дискурсі XIX-XXI ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2007. 20 с.

795. Сологуб Л.Г. Материнство как социальный институт: дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.04. Москва, 2017. 182 с.
796. Соловей Т.В. Чайковський М.Є. Змістовні компоненти професійної компетентності соціального працівника інклюзивного закладу освіти. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. №1(7). 2013. С. 220 – 224.
797. Соляник М.Г. Технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах : автореф. дис... канд.. психол. наук: 13.00.05. Київ, 2015. 24 с.
798. Сольский Я.П., Гойда Н.Г., Татарчук Т.Ф. Развитие охраны материнства и родовспоможения в Украине. Київ, 2008. 400 с.
799. Сорока Г. І. Система педагогічної підтримки дітей в освіті. Харків, 2003. 80 с.
800. Сорока О. В. Арт-терапія: теорія і практика : навчально-методичний посібник. Тернопіль, 2014. 196 с.
801. Соціальні послуги та децентралізація: хто кого. URL: <https://vladagromadam.info/info/sotsialni-poslugi-ta-detsentralizatsiya-hto-kogo> (дата звернення: 01.01.2017).
802. Социальная педагогика: курс лекций / под общей ред. М.А. Галагузовой. М., 2000. 416 с.
803. Социальное обеспечение в СССР: сборник нормативных актов. Москва, 1986. 800 с.
804. Социальное обеспечение в странах Северной Европы: сборник. Москва, 1994. 154 с.
805. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія /За заг ред. І.Д. Звереві. Київ, 2008. 336 с.
806. Соціальна педагогіка : підручник / За ред. А.Й. Капської. Київ, 2003. 256 с.

807. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / За ред. О.В. Безпалько. Київ, 2013. 312 с.
808. Соціальна педагогіка: словник-довідник / за ред. Т.Ф. Алексеєнко. Вінниця, 2009. 542 с.
809. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / За ред. І.Д. Зверєвої. Київ, 2006. 316 с.
810. Соціальна політика і соціальна робота: термінологічно-понятійний словник / Укл. М.Ф. Головатий, М.Б. Панасюк. Київ, 2005. 356 с.
811. Соціальна політика Франції з питань вагітності. URL: http://www.irf.ua/allevents/news/sotsialna_politika_frantsii_z_pitan_vagitnosti/ (дата звернення: 11.09.2014).
812. Соціальна політика. Словник: поняття, категорії, терміни / М.А. Бучин, М.П. Гетьманчук, І.П. Карий. Львів, 2008. 274 с.
813. Соціальна робота : підручник / О.П. Бартош-Пічкара, Н.М. Горішна, Г.В. Лещук, В.А. Поліщук, О.Ю. Пришляк / за ред. дійсного члена НАПН Н.Г. Ничкало]. Тернопіль, 2010. 330 с.
814. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. І.Д.Зверєвої, Г.М.Лактіонової. Київ, 2004. 256 с.
815. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів: науково-навчально-методичний посібник для студентів, магістрантів, аспірантів та спеціалістів у галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи / С. Харченко, М. Кратінов, Л. Ваховський, В. Кратінова, О. Песоцька, О. Караман. Луганськ, 2003. 198 с.
816. Соціальна робота: підручник / В. А. Поліщук, О. П. Бартош-Пічкара, Н. М. Горішна, Г. В. Лещук, О. Ю. Пришляк / За ред. Н. Г. Ничкало. Тернопіль, 2010. 330 с.
817. Соціальна термінологія : Словник-довідник / М.П.Василенко, В.С.Васильченко, В.М.Галицький, П.В.Швець. Київ, 2007. 368 с.

818. Соціальне забезпечення в СРСР : збірник нормативних актів. Москва, 1979. 305 с.
819. Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід: нав.-метод. посіб. /Автор. кол.: Л.С.Волинець, А.Й.Капська, Н.М.Комарова, І.В.Пеша, Г.М.Бевз, Л.В.Долинська, О.О.Яременко. Київ, 2000. 127 с.
820. Соціальні виплати на дитину в Україні в 2018 році: кому та скільки. URL: <https://prm.ua>
821. Соціальні результати державних програм теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання : монографія /за ред. Е.М. Лібанової. Умань, 2012. 312 с.
822. Соціальні технології: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні: монографія / За ред. В.В. Барабаша. Херсон, 2008. 340 с.
823. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В.М.Гейця. К., 2009. 687 с.
824. Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді : монографія /Алексеєнко Т.Ф., Жданович Ю.М., Малиношевський Р.В. та ін. /За заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко. К., 2017. 168 с.
825. Соціально-педагогічний тезаурус. Житомир, 2006. 250 с.
826. Соціально-правовий захист дитинства. Навчально-практичний посібник. /Авт.-укл. :Смагін І.І., Арешонков В.Ю., Смагіна Т.М. Житомир, 2011. 344 с.
827. Соціологія: словник термінів і понять. Київ, 2006. 372 с.
828. Соціально-правова охорона дитинства та її завдання : методичний лист. Харків, 1930. 32 с.
829. Соціальний педагог. URL: http://school26.edukit.zt.ua/z_vami_pracyuyutj/socialjno-psihologichna_sluzhba/socialnij_pedagog/ (дата звернення: 28.12.2018).

830. Справа Всеукраїнського товариства «Друзів дітей». *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. Р-5. Оп. 2. Од. зб. 2718. 50 арк.

831. Стартував щорічний Всесвітній тиждень підтримки грудного вигодовування. URL: <http://www.medcv.gov.ua/archives/7356> (дата звернення: 02.06.2019).

832. Стан надання соціальних послуг жінкам, молоді та дітям в Херсонській області на рівні територіальних громад. Звіт за результатами дослідження. Херсон, 2004. 49 с.

833. Справочник по вопросам охраны детства. Изд. 2, доп. Москва, 1951. 142 с.

834. Справочник по вопросам охраны детства. Москва, 1956. 225 с.

835. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» галузі знань 23 «Соціальна робота» для другого (магістерського) рівня вищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/06/231-s> (дата звернення: 06.05.2019).

836. Стандарт надання соціальних послуг соціальним центром матері та дитини. URL: <http://vin-ocssdm.com.ua> (дата звернення: 04.10.2017).

837. Статистические материалы по состоянию народного здоровья и организации медпомощи в СССР за 1913–1923 гг. Москва, 1926. 250 с.

838. Статистические сведения облздоровотдела о сети лечебных учреждений области по состоянию на 01.01.1940 г. *ДАІФО* (Держ. архів Ів.-Франківськ. обл., м. Івано-Франківськ). Ф. Р-7. Оп. 1. Од.зб. 22. 20 арк.

839. Статистичні дані. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/statistika-inklyuziya.pdf> (дата звернення: 12.01.2019).

840. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_599 (дата звернення: 08.03.2012).

841. Статут Всеукраїнського товариства охорони дитинства, матеріали до доповіді Затонського на з'їзді Рад (доповіді, виписки з доповідей, резолюції) та відомості про стан безпритульного дитинства на Україні. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та управління Укр., м. Київ). Ф. 166. Оп.3. Спр. 3937. 71 арк.

842. Стежко З., Стежко Г. Проблеми методології історичних досліджень. Наукові записки. Вип. 11. С. 174–183. URL: <http://dspace.kspu.kr.ua/jspui/bitstream> (дата звернення: 27.02.2019).

843. Стельмахович М. Г. Українська родина. Київ, 1995. 219 с.

844. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч. посіб. Київ, 1996. 288 с.

845. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. Київ, 1997. 232 с.

846. Стинская В. Особенности формирования социальной политики поддержки материнства и детства в зарубежных странах в XX веке. *GESJ : Education Science and Psychology*. 2015. # 4 (36). P. 87–92.

847. Стинская В. Роль научных учреждений у становлении социально-педагогической поддержки материнства и младенчества в России в начале XX в. «Новини на научния прогрес – 2013»: матеріали за Міжнародна научна практична конференція (м. Софія, 17 – 25 серпня 2013 р.). Софія, 2013. С. 92–95.

848. Стинська В. «Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства»: дефінітивно-понятійна сутність. *Освітній простір України* : науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2014. С. 136–141.

849. Стинська В. «Батьківська педагогіка» Василя Сухомлинського та її значення для становлення соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика, посвяченій 160-річчю від дня народження С. Русової* : матеріали I

Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Івано-Франківськ, 25 лютого 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 88–91.

850. Стинська В. «Батьківська педагогіка» Василя Сухомлинського. *Початкова освіта*. 2013. № 38 – 39. С. 25–28.

851. Стинська В. «Материнська школа» Яна Амоса Коменського та її значення для становлення соціально-педагогічної підтримки материнства і дитинства в Україні. *Збірник наукових праць Уманського державного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2012. Ч. 3. С. 288–295.

852. Стинська В. В. Українська педагогічна думка в іменах (Східна Галичина – українське зарубіжжя ХХ ст.) : навчальний посібник / [Т.К.Завгородня, З.І.Нагачевська, В.В. Стинська та ін.]. Івано-Франківськ, 2009. С. 43–97; 142–153; 228–239.

853. Стинська В. Державна соціальна політика підтримки материнства і дитинства в Німеччині. *Освітній простір України: науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*. Івано-Франківськ, 2016. С. 27–32.

854. Стинська В. Державні програми соціальної підтримки материнства і дитинства в США. *Освітній простір України : науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*. Івано-Франківськ, 2017. Вип. 9. С. 31–37.

855. Стинська В. Деякі аспекти соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства у творчій спадщині Антона Макаренка. *Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. праць*. Полтава, 2014. Вип. 13. С. 249–254.

856. Стинська В. Експлікація до наукової проблеми «Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (ХХ – початок ХХІ ст.)»: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2018. 220 с.

857. Стинська В. Нормативно-правові засади соціально-педагогічної підтримки дитинства в сучасній Україні. *Вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія*. 2015. Вип. 746. С. 186–193.

858. Стинська В. Організаційні форми навчання батьків у діяльності народних університетів педагогічних знань в Україні (друга половина ХХ ст.). *Гірська школа Українських Карпат*. 2013. № 8 – 9. С. 322–326.

859. Стинська В. Особливості становлення системи соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в УРСР у 20-ті рр. ХХ ст. *Людинознавчі студії* : збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Педагогіка. Дрогобич, 2013. Вип. 27. С. 124–139.

860. Стинська В. Педагогічна конференція батьків – активна форма поширення позитивного досвіду сімейного виховання в народних університетах педагогічних знань у ХХ ст. в Україні. *Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Бердянськ, 14 вересня 2017). Бердянськ, 2017. С. 304–306.

861. Стинська В. Педагогічна пропаганда серед батьків як напрямок соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні (ХХ ст.). *Январские педагогические чтения*. Симферополь, 2012. Вип. 10. С. 90–93.

862. Стинська В. Педагогічний всеобуч батьків – основа соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в УРСР у другій половині ХХ ст. «Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей»: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції /за заг. ред. проф. О.Кікінежді (м. Тернопіль, 29 – 30 квітня 2014 р.). Тернопіль, 2014. С. 735–738.

863. Стинська В. Підвищення рівня педагогічної освіти батьків – пріоритетний напрямок соціально-педагогічної підтримки сім'ї на сучасному

етапі. *Інформаційний бюлетень кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика*. Івано-Франківськ, 2013. № 17. С. 16–18.

864. Стинська В. Проблеми сімейного виховання у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика*: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Івано-Франківськ, 25 лютого 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 88–91.

865. Стинська В. Релігійний напрям соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні. *Освітній простір України*: науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2017. Вип. 11. С. 12–19.

866. Стинська В. Роль закладів «Каплі молока» у становленні здоров'язберігаючого напрямку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на початку XX ст. *Вісник Прикарпатського університету*. Педагогіка. Івано-Франківськ, 2013. Вип. XLV. С. 17–22.

867. Стинська В. Роль народних університетів педагогічних знань у становленні системи соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні (XX ст.). *Гуманітарний вісник*. Додаток 1 до Вип. 27. Т. VI (39): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». Київ, 2012. С. 440–450.

868. Стинська В. Система шкільництва в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.). Івано-Франківськ, 2007. 180 с.

869. Стинська В. Сім'я як соціально-педагогічне середовище розвитку, виховання і підтримки дитини. *Суспільні науки: невирішені питання*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Краматорськ, 22 квітня 2017 р.). Вінниця, 2017. С. 41–44.

870. Стинська В. Соціальна підтримка материнства й дитинства в Бельгії. *Людинознавчі студії*: збірник наукових праць Дрогобицького державного

педагогічного університету імені Івана Франка. Педагогіка. Дрогобич, 2016. Вип. 2/34. С. 228–235.

871. Стинська В. Соціальна підтримка материнства й дитинства в УРСР та зарубіжних країнах на початку ХХ століття: правовий аспект. *Освітологічний дискурс*. Івано-Франківськ, 2015. № 4. С. 230–239.

872. Стинська В. Соціальна політика підтримки материнства й дитинства в УРСР в 60–80 рр. ХХ ст. *Людинознавчі студії* : збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Педагогіка. Дрогобич, 2014. Вип. 29. Част. 2. С. 197–205.

873. Стинська В. Соціальна політика підтримки материнства й дитинства у Франції. *Людинознавчі студії* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Педагогіка. Дрогобич, 2017. Вип. 5/37 (2017). С. 218–230.

874. Стинська В. Соціальна політика підтримки материнства й дитинства у Великій Британії. *Osobowości, społeczeństwo, polityka* : матеріали III Міжнародної наукової конференції» (Lublin, 15 – 16 luty 2016 r.). Люблін, 2016. Ч. 2. С. 63–65.

875. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства в УРСР у 20–30 рр. ХХ ст. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова*. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : збірник наукових праць. Київ–Івано-Франківськ, 2013. Вип. 17. Ч. 3. С. 86–94.

876. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства в сільській місцевості УРСР у 20 рр. ХХ ст. *Карпати-Аппалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів* : Мат. II Міжнародної спільної українсько-американській науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 24–26 вересня 2013 р.). Івано-Франківськ, 2013. С. 194–197.

877. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка материнства в сучасній Україні: правовий аспект. *Обрії*. Івано-Франківськ, 2015. № 1 (40). С. 44–48.

878. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.) : монографія. Івано-Франківськ, 2018. 320 с.
879. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка сім'ї у творчій спадщині Петра Лесгафта. *Osobowości, społeczeństwo, polityka* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Lublin, 11 – 12 marca 2017 r.). Люблін, 2017, ч. 1. С. 190–194.
880. Стинська В. Співпраця сім'ї та школи у системі галицького шкільництва початку XX століття. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. Івано-Франківськ, 2001. Вип. VI. С. 56–62.
881. Стинська В. Феномен «материнство» в історичній ретроспективі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань, 2015. Вип. 53. С. 313–319.
882. Стинська В. Центри соціальної підтримки материнства й дитинства в Україні: сучасні виклики суспільства (на прикладі Івано-Франківської області). *Обрії*. Івано-Франківськ, 2017. № 2 (45). С. 126–130.
883. Стинська В. Школа матері – важлива форма пропаганди педагогічних і медичних знань в УРСР у другій половині XX ст. *Гірська школа Українських Карпат*. Івано-Франківськ, 2017. № 16–19. С. 125–129.
884. Стратегія розвитку позашкільної освіти. URL: https://sev-shostka.com.ua/2019/Dokumentaciya/strategija_rozvitku_pozashkil_noi_osviti_2018.pdf (дата звернення: 21.12.2018).
885. Стрельник О.О. До розробки соціологічної концепції материнства як інституту, практик, дискурсів. URL: <http://www.soc.univ.kiev.ua>.
886. Стрельник О.О. Турбота як робота. Материнство у фокусі соціології. К., 2017. 283 с.

887. Структурні підрозділи МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/kontaktna-informaciya/strukturni-pidrozdili-mon> (дата звернення: 12.05.2019).
888. Сурмін Ю.П. Майстерня вченого: підручник для науковця. Київ, 2006. 320 с.
889. Сухомлинский В. О. Сердце отдаю детям. Київ, 1974. 288 с.
890. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. *Шлях освіти*. 2002. Вип. 4. С. 13–18.
891. Сухомлинська О.В. Розвиток особистості і освіта: історичний вимір. *Шлях освіти*. 2008. Вип. 2. С. 41 – 47.
892. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ, 1978. 263 с.
893. Табори з вивченням мов. URL: <https://osvita.ua/languages/camp/18559/> (дата звернення: 28.05.2019).
894. Талызина Н. Ф. Из опыта работы родительского университета при МГУ. Москва, 1960. 45 с.
895. Талызина Н. Ф. Кибернетика и педагогика [В сб. Проблемы социалистической педагогики. Москва, 1973. С. 142–148.
896. Тато-школа: як створити та забезпечити стале функціонування. методичний посібник / Шерстюк О.М., Марценюк В.А., Мотигін В. В. Вінниця, 2009. 124с.
897. Тверезовська Н.Т., Віктрова Л.В., Кочарян А.Б. Інформаційні ресурси соціально-педагогічної діяльності : навч. посібн. К., 2017. 418 с.
898. Теория и история социальной педагогики: Хрестоматия / Сост. М.Д.Горячев. Самара. 2000. 244 с.
899. Теорія і практика опікунської педагогіки в Україні та Польщі (XIX-XXI ст.) / за ред. Д. Герцюка, І. Мицишин. 2014. 431 с.

900. Терещ В. Природний рух населення й депопуляція в Україні на тлі європейської демографічної ситуації. *Україна: аспекти праці*. 2010. № 4. С. 19–23.

901. Тесленко В. В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні : монографія. Луганськ, 2007. 368 с.

902. Тимошенко Н.Є. Вступ до спеціальності: соціальна робота. Модуль 2.: навч. посібн. К., 2014. 264 с.

903. Тимошко Г.М. Організація діяльності державних і спеціалізованих соціальних служб : навчальний посібник. Ніжин, 2011. 248 с.

904. Типове положення про консультаційний пункт центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини: Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23.10.2006 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/show/325-97-%D0%BF/sp:max10> (дата звернення: 24.05.2012).

905. Типове положення про Службу соціальної підтримки сімей : Наказ Міністерства у справах молоді та спорту України від 17.08.2005 р.: URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/z1259-05> (дата звернення: 13.09.2014).

906. Тополь О.І. Здоров'язберігаюча компетентність як складова професіоналізму соціального працівника. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/484/1/Topol.pdf> (дата звернення: 28.05.2017).

907. Типове Положення про соціальний центр матері та дитини від від 8 вересня 2005 р. № 879. URL: <http://www.msp.gov.ua> (дата звернення: 04.10.2016).

908. Типове положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко) від 27 грудня 2005 р. № 1291. Дата оновлення: 26.07.2016 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.07.2016).

909. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей від 28 січня 2004 р. № 87. Дата оновлення: 26.07.2016 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 26.07.2016).

910. Тищенко О. В. Соціальна робота та права людини : навчальний посібник. Київ, 2010. 240 с.

911. Тищенко О.М., Заборовський Г. І. Громадське здоров'я та охорона здоров'я : навчальний посібник для студентів факультету медичних сестер з вищою освітою, 2004. URL: <http://medu.pp.ua> (дата звернення: 17.06.2015).

912. Тіунова О. В. Психологічні умови формування відповідального ставлення до материнства у дівчат старшого шкільного віку : автореф. дис... канд.. психол. наук: 19.00.07. Івано-Франківськ, 2008. 20 с.

913. Ткач Л.И. История охраны материнства в дооктябрьский период и развитие ее на Украине за годы Советской власти (1844–1967): автореф. дис. ...канд. мед.н.. Х., 1969. 20 с.

914. Ткаченко І. В. Охорона здоров'я в Україні в роки нової економічної політики: соціально-історичний аспект : автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2009. 20 с.

915. Ткачова Ю. Г. Проблема формування готовності до материнства у вітчизняній педагогічній науці. URL: <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/13tygvpn.pdf>.

916. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи /упоряд. Л.В.Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль, 2017. 232 с.

917. Традиції вальдорфської школи Р Штайнера і їхнє сучасне продовження. URL: <https://studopedia.org/10-59430.html>.

918. Толстоухова С.В. Організаційно-педагогічні основи функціонування системи соціальних служб для молоді : дис... канд. пед. наук: 13.00.01. К., 2001. 287 с.

919. Троцук И. В. Наратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных социальных науках. URL: <https://cyberleninka.ru>.

920. Трубавіна І. М. Закордонний досвід соціально-педагогічної роботи з сім'єю. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Психолого-педагогічні науки. 2012. № 4. С. 214–217.

921. Трубавіна І.М. Концепція соціально-педагогічної роботи з сім'єю. Теорія та практика підготовки соціальних педагогів та психологів у ВНЗ: досвід, проблеми та перспективи : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Запоріжжя, 17–19 травня 2007 р.). Запоріжжя, 2007. С. 94.

922. Трубавіна І.М. Материнство в соціально-педагогічній діяльності: інтегрована навчальна дисципліна у закладах вищої освіти. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського*. Миколаїв. 2018. Т. 2. С. 318–327.

923. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика: монографія. Харків, 2007. 395 с.

924. Трубавіна І.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю: автореф. дис... доктора пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. 44 с.

925. Трубавіна І.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю: дис...доктора пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. 597 с.

926. Трубавіна І.М. Теоретичні аспекти надання соціально-педагогічних послуг матерям з дітьми і вагітним в Україні. *Вища школа*. 2018. № 11.С. 93–99.

927. Трубавіна І.М. Усвідомлене і відповідальне батьківство. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 13 (4). С. 96–101.

928. Тунтуєва С.В. Соціально-педагогічна реабілітація жінок, постраждалих від насильства в сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. К., 2012. 20 с.

929. Тюття Л. Г. Материнство-батьківство як соціокультурні феномени. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 1. С. 80–83.

930. Тюття Л. Г., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика : навчальний посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ, 2008. 575 с.

931. У Верховині створять центр матері та дитини. URL: http://kurs.if.ua/news/u_verhovyni_stvoryat_tsentr_materi_ta_dytyny_8639.html (дата звернення: 28.10.2014).

932. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. т. 2. К.: Политиздат Украины, 1975. 512 с.

933. Українська радянська енциклопедія : в 10 т. К., 1981. Т. 6. 552 с.

934. Український радянський енциклопедичний словник : В 3 т. / Редкол. А. Кудрицький та ін. / К., 1987. Т. 3. 736 с.

935. Українська педагогіка в персоналіях: У двох книгах /За ред. О.Сухомлинської. К., 2005. Кн. 1. 618 с; Кн. 2. 548 с.

936. У 2019 році зміниться прожитковий мінімум на одну особу та розміри деяких видів державної допомоги. URL: [http://zt-rada.gov.ua/?3398\[0\]=6103](http://zt-rada.gov.ua/?3398[0]=6103) (дата звернення: 26.12.2018).

937. Уроки педагогического мастерства для родителей / Сост. О.С.Курин. Київ, 1976. 140 с.

938. Усенко В. Дитинству – захист. *Радянська школа*. 1990. № 12. С. 12–15.

939. Усенко О. Пересувна жіноча консультація допомагатиме неблагополучним жінкам. URL: <http://dw.com/uk> (дата звернення: 29.03.2017).

940. Успенский В. Б. О системе педагогических знаний среди родителей Совместная деятельность школы, семьи и общественности в коммунистическом воспитании подрастающего поколения: тезисы докладов Всероссийской научно-методической конференции по вопросам участия общественности в коммунистическом воспитании учащихся общеобразовательных школ, (г. Москва, 7-9-января 1974г.). Москва, 1974. С. 122–125.

941. Устав Киевского общества помощи детям. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. 2875. Оп. 1. Спр. 26. арк. 42 – 44.

942. Устав Киевского общества помощи детям. *ДАКО* (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. 2875. Оп. 1. Спр. 37. 45 арк.

943. Участие школ в работе по охране детства: инструктивно-методическое письмо. Москва, 1953. 65 с.

944. Учебно-методический план занятий народных университетов педагогических знаний для родителей / Сост. Т.К.Короткина, Г.Г.Петроченко, 1978. 81 с.

945. Учебно-тематические планы народных университетов [под. ред. А.В.Даринского, А.Д.Юрова]. НДІ загальної освіти дорослих АПН України, 1971. 134 с.

946. Учебные планы и программы для народных университетов педагогических знаний по вопросам коммунистического воспитания детей в семье / Сост. И.А.Печерникова. Москва, 1973. 47 с.

947. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. Москва, 1974. Т 1. 560 с.

948. Ушинський К. Д. Твори : у 6 т. Київ, 1952–1955. Т. 2. 390 с.

949. Ушинський К.Д. Про сімейне виховання. Київ, 1974. 148с.

950. Факультет соціальної педагогіки та психології Запорізького національного університету. URL: <https://www.znu.edu.ua/ukr/departments/spp> (дата звернення: 28.03.2019).

951. Федер Е. На новых путях. Задачи и перспективы работы по охране материнства и младенчества. Москва-Ленинград, 1929. 110 с.

952. Федер Е. К итогам 3-го Всеукраинского Совецания по охране материнства и детства. *Вестн. ОХМД*. Харьков, 1922. № 2–3. С. 5–17.

953. Федер Е. Что такое охрана материнства и младенчества. Москва, 1929. 69 с.

954. Федотова О.М. Охорона материнства і дитинства на Україні. Х., 1930. 180 с.

955. Федынский С. И. К вопросу об охране материнства, младенчества и раннего детства в Германии. Направление ее развития и некоторые выводы. *Журнал по изучению раннего детского возраста* [под ред. Г.Н.Сперанского]. – Москва-Петроград, 1923. Т.1. № 2. С. 85–100.

956. Федяєва В. Дитинство: підходи до вивчення в наукових розвідках французького історика Ф. Арісса (1914–1984). *Історико-педагогічний альманах*, 2012. № 1. С. 73–76.

957. Федяєва В. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина ХІХ – ХХ століття) : монографія. Херсон, 2010. 348 с.

958. Фельдштейн Д.И. Детство как социально-психологический феномен и особое состояние развития. *Вопросы психология*. 1998. № 1. С. 7–14.

959. Филиппова Г.Г. Психология материнства. Москва, 2002. 240 с.

960. Фирсов М. В. История социальной работы : учеб. пособие для высшей школы. Москва, 2004. 684 с.

961. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / АПН України, В.Г.Кремень. 2-е вид. Київ, 2010. 520 с.

962. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; редкол.: В.І.Шинкарук (голова). К.: Абрис, 2002. 742 с.

963. Фребель и Монтессори. *Дошкольное воспитание*. 1914. № 7. С. 485–

964. Фрейд А. Психопатология детства. Москва, 2000. 223 с.

965. Френе С. Избранные педагогические сочинения / Под ред. Б.Л.Вульфсона. М., 1990. 304 с.

966. Фролова Е. П., Бирюлева О. Ю. Пособия на детей: порядок назначения и выплаты. Москва, 1981. 62 с.

967. Фролова Е. П., Потшеба Г.И. Государственная помощь матерям и детям. Москва, 1989. 109 с.

968. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи : навч. посіб. Тернопіль, 2014. 174 с.
969. Халецька А.А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління : монографія. Донецьк, 2010. 430 с.
970. Харченко Л.Г. Соціально-педагогічні умови формування сучасних гендерних стереотипів у процесі соціалізації жіночої молоді: дис...канд. пед. наук: спец. 13.00.05. Луганськ, 2006. 198 с.
971. Харченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: монографія. Луганськ, 2006. 320 с.
972. Харченко С.Я., Кратінов М.С., Ваховський Л.Ц., Кратінова В.О., Песоцька О.П., Караман О.Л. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні. Луганськ, 2004. 322 с.
973. Харчування у шкільних їдальнях. Що хоче змінити МОЗ. URL: <https://nus.org.ua/harchuvannya-u-shkilnyh-yidalnyah-shho-hoche-zminyty-moz> (дата звернення: 14.06.2018).
974. Хоменко Н. М. Листи до владних структур як джерело вивчення молодіжної повсякденності. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика / Відп. ред. В.М. Даниленко. К.: Ін-т історії України НАНУ, 2014. Вип. 19. С. 131–137.
975. Хорни К. Женская психология. Спб., 1993. 382 с.
976. Храм Свв. Володимира і Ольги (м. Львів). Катехитична школа. URL: <http://viochurch.lviv.ua>.
977. Храм Свв. Ольги і Єлизавети. Катехитична школа. URL: <http://olha-church.org.ua/web/page/katehitichna-shkola>.
978. Хромова О. Л., Кравченко О. Л. Педагогічний всеобуч батьків. Київ, 1990. 32 с.
979. Хямяляйнен Ю. Воспитание родителей: Концепции, направления и перспективы. Пер. с фин.: Кн. для восп. дет. сада и родителей. М., 1993. 112 с.

980. Центр розвитку дитини Івано-Франківська. URL: <https://list.in.ua> (дата звернення: 28.05.2019).
981. Центр свідомого батьківства «Дівія» – Щаслива сім'я. URL: <http://diviya.if.ua> (дата звернення: 23.12.2018).
982. Центр Християнської родини. URL: <http://viochurch.lviv.ua> (дата звернення: 11.05.2017).
983. Циркуляри Наркомздрави и лечебного подотдела Гудздрави за 1923 г. Протоколы и выписки из протоколов заседания заведующих пототделов Охматдета Губздрави и Окрздравов о подготовке медперсонала, организации столовых для матери и ребенка. Переписка с Окрздравом об устройстве окружной лечебной сети, об организации курсов для участковых врачей. ДАКО (Держ. архів Київс. обл., м. Київ). Ф. 411. Оп. 1. Спр. 441. 98 арк.
984. Цільова комплексна програма генетичного моніторингу в Україні на 1999-2003 рр.» від 04 лютого 1999 р. URL: [http:// zakon.rada.gov.ua/go/118/99](http://zakon.rada.gov.ua/go/118/99) (дата звернення: 13.03.2012).
985. Чанишева Г.І., Пожарова О.В. Охорона материнства за трудовим законодавством України : монографія. Одеса, 2015. 200 с.
986. Ченбай І. В. Становлення і розвиток в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (40-і роки ХХ ст. – поч. ХХІ ст.): автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2010. 20 с.
987. Ченкова К. Правова охорона материнства і дитинства в українських губерніях Російської імперії (XIX – 1917 р.) : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2015. 20 с.
988. Чепіль М., Дудник Н. Педагогіка Марії Монтессорі : навч. посіб. Київ, 2017. 272 с.
989. Черепанов В. С. Экспертная оценка в педагогических исследованиях. Москва: Педагогика, 1989. С. 45–56.

990. Череп А.В. Практичний іноземний досвід медичного страхування. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 2. С. 17–23.
991. Чернілевський Д.В., Антонова О.Є., Барановська Л.В., Вознюк О.В., Дубасенюк О.А., Захарченко В.І., Козловська І.М. та ін. *Методологія наукової діяльності: навч. посібн. Вид. 2ге, допов. /за ред. Д.В.Чернілевського*. Вінниця, 2010. С. 165, 172–173.
992. Чернуха Н. М. Категорія соціально-педагогічної підтримки : теорія і практика. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 6. С. 179–182.
993. Чеховська І. Державна матеріальна підтримка сімей в Україні: проблеми та напрями реформування. URL: <http://sn-jurid.crimea.edu> (дата звернення: 18.12.2018).
994. Чечко Т., Лях Т. Сутність соціально-педагогічної підтримки особистості. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Ю. Федьковича*. 2015. № 139. С. 207–214.
995. Чорбинский С.А. Социальная работа и социальные программы в США. Москва, 1992. 259 с.
996. Чорна О.О. Реалізація та сутність антропологічного підходу в освіті. URL: http://конференция.com.ua/files/image/konf%2011/doklad_11_3_1_16.pdf (дата звернення: 11.03.2016).
997. Шаталович И.В. Понятие детерминизма к проблеме определения и классификации. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 28.01.2014).
998. Шацкий С. К вопросу о педагогике деревни. URL: <http://ps.1september>.
999. Шахов В. І. Базова педагогічна освіта майбутнього вчителя: загальнопедагогічний аспект. Вінниця, 2007. 383 с.
1000. Шацкий С.Т. Мой педагогический путь. Избр. пед.соч. Москва, 1958. С. 410–423.

1001. Шевченківська районна в місті Києві державна адміністрація. URL: <https://shev.kyivcity.gov.ua> (дата звернення: 28.11.2018).

1002. Шевченко Н.Ю. Соціалізація дитини в сім'ї: правовий аспект. *Соціалізація особистості* : збірник наукових праць / За заг. ред. А.Й. Капської. Том XXI. Київ, 2003. С.48–55.

1003. Шевченко Н.Ю. Ставлення батьків до прав дитини. Діти – батьки – сім'я. Київ, 2005. Вип. 3. С.16–21.

1004. Шевченко Н.Ю. Усвідомлене ставлення батьків до прав дитини: теоретичні аспекти. Проблеми педагогічних технологій : збірник наукових праць / За заг.ред. В.С.Зубович. Луцьк, 2004. Вип. 3–4. С. 25–31.

1005. Шевченко О.М. Психологічні особливості готовності до материнства дівчат-старшокласниць. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 4. Т. 2. С. 135–139.

1006. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково дослідницької діяльності: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. К., 2004. 307 с.

1007. Шеремет А. М. Змістовно-організаційна діяльність соціальних центрів матері та дитини. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Цніверситету «Україна»*. 2013. № 2 (8). С. 263–267.

1008. Шеремет А. М. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини: автореф. канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2016. 21 с.

1009. Шеремет А.М. Педагогічні засади функціонування центрів матері і дитини та потреба професійної діяльності у них кваліфікованих соціальних педагогів. *Наукові записки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)*. Ніжин, 2014. № 2. С. 153–157.

1010. Шеремет А.М. Теоретичні аспекти доцільності підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи в центрах матері і дитини. *Філософія, методологія, психолого-педагогічні аспекти формування культури*

здоров'язбереження: зб. тез II міжрегіон. наук.-методол. семін.). Тернопіль, 26 червн. 2014 р.). Тернопіль, 2014. С. 53–55.

1011. Шестель А. П. Педагогические знания – родителям. Омск, 1965. 162 с.

1012. Ширмер Я. Соціальна допомога в США. URL: <http://www.case-ukraine.com.ua>.

1013. Школа батьківської компетентності «Станіславський ТАТО» (тато-школа). URL: <http://page.if.ua> (дата звернення: 16.06.2018).

1014. Школа матері (положення, навчальні плани та програми) / Авт. збірника: І.Б. Баскіна, М.В. Вовчик-Блакитна, Р.І. Євдокімова, О.Р. Костенко. Київ, 1961. 60 с.

1015. Школа народжувати. URL: <http://olha-church.org.ua>.

1016. Школа сім'ї – Храм Вознесіння Господнього. URL: <http://vozesinnya.lviv.ua> (дата звернення: 28.05.2019).

1017. Шмурак Ю. И. Воспитание до рождения. Теоретические размышления. Опыт развивающено пренатального воздействия. URL: www.goldbiblioteca.ru (дата звернення: 28.12.2017).

1018. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношения. Москва, 2000. 512 с.

1019. Шостак Я.Е. Нужды города Симбирска в деле защиты материнства и детей. *Охрана материнства и младенчества*. Петроград. 1916. № 1–2. С. 59–60.

1020. Штефан Л. А. Соціально-педагогічна підтримка молодій сім'ї *Вісник Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2009. № 2. С. 219–221.

1021. Штефан Л.А. Становлення та розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні (20–90-ті рр. ХХ ст.): автореф...докт. пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2005. 34 с.

1022. Штифурак В. Є. Права дитини в законодавстві України на сучасному етапі. *Проблеми освіти*. Вінниця, 2019. Вип.92. С.235–238.

1023. Штифурак В. Є. Правові основи соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сучасній Україні: міжнародне законодавство.

Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій: український і зарубіжний досвід: монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2019. С. 203–209.

1024. Штифурак В. Є. Практика магістерської підготовки соціальних педагогів до роботи з різними типами сімей. *Соціальна педагогіка і соціальна робота* : виклики сьогодення. Тернопіль, 2015. С. 201–206.

1025. Шульга Т. И., Олиференко Л. Я., Дементьева И. Ф. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска. Москва, 2004. 256 с.

1026. Шумна Л. Соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення : автореф. дис... докт. юрид. наук : 12.00.05. Луганськ, 2014. 39 с.

1027. Щодо оптимізації системи надання соціальних послуг на місцевому рівні. URL: [http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/111Zapiska-sotsposlugi-OTG-Kovyazina-\(2\)-4ef9e.pdf](http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/111Zapiska-sotsposlugi-OTG-Kovyazina-(2)-4ef9e.pdf) (дата звернення: 01.02.2016).

1028. Щодо міжнародного досвіду стимулювання народжуваності та основних напрямів його використання в Україні. URL: <http://old.niss.gov.ua> (дата звернення: 12.03.2014).

1029. Щодо стану подолання та профілактики соціального сирітства в Україні. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua> (дата звернення: 20.06.2017).

1030. Эльконин Д. Психология игры. Москва, 1999. 360 с.

1031. Эриксон Э. Г. Детство и общество. Изд. 2-е, перераб. и доп. / Пер. с англ. СПб., 1996. 592 с.

1032. Юнг К.Г. Архетип и символ. М., 1991. 65 с.

1033. Як в різних країнах дбають про матерів і від чого це залежить. URL: <https://translate.google.com>.

1034. Як стати монтессорі-педагогом в Україні? URL: <http://montessoriasociation.org.ua> (дата звернення: 13.07.2017).

1035. Ямпольский С. М. К 20-тилетию деятельности Харьковской «Капли Молока» (ныне первого отделения Украинского Государственного Института Охраны Материнства и Детства Наркомздрава. *Сборник работ по охране материнства и младенчества, посвященный 25-тилетию Одесской «Капли Молока»*. Одесса, 1927. С. 38–43.

1036. Янченко Т. Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту, в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2006. 20 с.

1037. Яремчук Н.В. Психологічні особливості підготовки молодих жінок до майбутнього материнства: автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.04. Київ, 2007. 23 с.

1038. Ярошенко І.С. Права соціального забезпечення: нав. посіб. Київ, 2005. 232 с.

1039. 25 років Ініціативі ВООЗ/ЮНІСЕФ «Лікарня, доброзичлива до дитини. URL: <http://ohmatdyt.com.ua> (дата звернення: 02.01.2014).

1040. 49 «Вікон життя. URL: <https://blyskavka.media>.

1041. Badora S. *Z zagadnień pedagogiki opiekuńczej*. Tarnobrzeg : PWSZ, 2006. 366 s.

1042. Badora S., Marzec D. *Twórcy polskiej pedagogiki opiekuńczej : wybrani przedstawiciele*. Częstochowa : WSP, 1995. 198 s.

1043. Blum N. *Unsere Leistung – der Aufbau des Sozialstaates. Union in Deutschland*. Bonn, 1990. № 14. P. 5–8.

1044. Bott E. *Family and social change: A study of family a.kinship in a South Wales town*. L., 1965. 252 p.

1045. Bowlby J. *Maternal care and mental health: [monograph]*. Geneva: Claridge, 1987. 321 p.

1046. Buyses A. *Modeles familiaux et legislations sociales dans les pays de la CEE: Etude comparative. Etudes et recherches*. Geneve, 1992. № 49. P. 97–107.

1047. Caslepark Centre. Draft Information for Parents (Carers). – Dundee: Off-Site Education Provision, 1993. P. 4–5.

1048. Conservative care in action: Social security policy. *Politics today*. L., 1990. № 11. P. 282–298.

1049. Clever Kids. URL: <https://cleverkids.com.ua/ukr> (дата звернення: 28.05.2017).

1050. Douglas Child & Family Centre. Induction Pack for Students and Others on Placements. – Dundee: Tayside Reg. Council. Social Work Department, 1999. 150 p.

1051. Daniel B. The Value of Resilience as a Concept for Practice in Residential Settings. *Scottish Journal of Residential Health Care*. 2003. # 2(1). P. 6–16.

1052. Daniel B., Wassell S. Resilience: A Framework for Positive Practice. Scottish Executive Education Department. URL: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/920/0011997.pdf> (дата звернення: 23.05.2015).

1053. Data and materials related to Welfare programs for families with children / Prep. by the staff for the use on the Comm. on finance, US Senate. Wash.: Gov. print. off., 1988. VII. 331 p.

1054. Dumon W. La politique familiale en Europe Occidentale: Une reflexion sociologique. *Annee social*. Ser. 3. P., 1987. Vol. 7. P. 291–308.

1055. Dumon W. La politique familiale en Europe: des familles monoparentales a revenue faible ou sans revenue. *Population*. P., 1992. A. 47. № 4. P. 1045–1051.

1056. Effinger H., Luthe D. Soziale Dienste zwischen Gemeinschaft, Markt und Staat. Sozialmarkte und Manager. Bremen, 2003. P. 13–40.

1057. Ekert-Jaffe O. Effets et et limits des aides financiers aux families: Une experience et un modele. *Population*. P., 1986. A. 41. № 2. P. 327–348.

1058. Elewen years work: The record of the conservative government since May 1979. *Politics today*. L., 1990. № 8. P. 186–231.

1059. Expert Reviews of Boys & Girls Clubs of America (BGCA). URL: <https://www.bgca.org/about-us/our-mission-story> (дата звернення 10.02.2017).

1060. Familienpolitik der CDU: Edne Leistungsbilanz 1982–1990. *Union in Deutschland*. Bonn, 1990. № 27. P. 11–16.

1061. Familienpolitik. *Bonner Almanach* 1989 / 1990. Bonn, 1990. P. 212–222.

1062. France. Parlement. Assemblée nationale. Annexe au process-verbal de la séance du 19 oct. 1989. P., 1989. № 946. 7 p.

1063. Funding for children in fiscal year 1990: Hearing before the Task force on human resources of the Committee on the budget, House of representatives, 101st Congr., 1st sess., Mar. 8, 1989. Wash.: Gov. print. off., 1989. IV. 137 p.

1064. For Rest. URL: https://forrestcamp.com.ua/?gclid=EAIaIQobChMIr_y5_4CM4wIVE6maCh0KOwgfEAAYASAAEgIdMvD_BwE (дата звернення: 04.06.2019).

1065. Gauthier A. The State and the Family. A Comparative Analysis of Family Policies in Industrialized Countries. Clarendon Press. Oxford, 1996. P. 172.

1066. Gerlach I. Familie und staatliches Handeln. *Ideologie und politische Praxis in Deutschland*. Opladen, 1996. 383 p.

1067. Gilligan R. Beyond Permanence? The Importance of Resilience in Child Placement Practice and Planning. *Adoption and Fostering*. 1997. # 21(1). P. 12–20.

1068. Goldtorp J. Family life in Western societies: A hist. sociology of family relationships in Britain a. North America. Cambridge, 1987. 285 p.

1069. Goode W. World revolution and family patterns. N.Y. 1963. 432 p.

1070. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Bonn: Bundeszentrale für polit. Bildung, 1967. 60 p.

1071. Gustafsson Siv, Frank P. Stafford. Three Regimes of Child Care: The United States, the Netherlands, and Sweden *The National Bureau of Economic Research*, 1994. 156 p.

1072. Hantrais L. La fecondite en France et au Royaume-Uni: Les effets possibles de la politique familiale / Hantrais L. *Population*. P., 1992. A. 47, № 4. P. 987–1015.

1073. Henderson A., White L. Shrinking welfare states? Comparing maternity leave benefits and child care programs in European Union and North American welfare states, 1985–2000. *Journal of European Public Policy*, 2004 Volume 11, Issue 3.

1074. Höhn C., Schubnell H. Be völkerungspolitische Maßnahmen und ihre Wirksamkeit in aus gewählten europäischen Industrieländern. *Ztsëht. für Bevölkerungswiss.* Boppard, 1986. # 12. H.1. P. 51.

1075. Janusz Korczak – życie i dzieło. Materiały z Międzynarodowej Sesji Naukowej Warszawa, 12–15 października, 1978. Warszawa. WSiP, 1982.

1076. Kamerman Sh., Kahn A.J., Kingston P. Maternity policies and working women. N.Y.: Columbia univ. press, 1983. XI. 183 p.

1077. Keitley J. United Kingdom. *Social welfare in developed market countries /* Ed. By Dixon J., Scheurel R.P. L.; N.Y., 1989. P. 309–344.

1078. Kadushin A. The knowledge base of social work. *Issues in American Social Work.* N.Y.: Columbia University Press, 1959. P. 39–79.

1079. La famille: Transformation recentes. *Problemes polit. et sociaux.* P., 1992. № 685. P. 1–60.

1080. La politique familiale. *Monde.* P., 1993. 4 mai. P. 30–39.

1081. Les politigues familiales nationales des Etats membres de la Communaute europeenne en 1991/ *Commiss. Des Communautes europ. Observatoire europ. Des politigue familiales nationales;* Dumon W. avec la collab. De Nuelant T. et al. Bruxelles. 1992. Vol. 1. X. 169 p.; Vol.2. VI. 287 p.

1082. Lesemann F., Martin C. La part des familles: Les conditione d'une comparaison international. *Notes et etudes doc.* P., 1993. №967/4968. P. 197–205.

1083. Levy M.-L. Flux et reflux du natalisme. *Population et societe.* P., 1990. № 251. P. I–IV.

1084. Litwak E. Occupational mobility and extended family cohesion. *Amer. social. Rev.* N.Y., 1960. Vol. 25. P. 9–21.

1085. McIntosh C. Recent pronatalist policies in Western Europe / C. McIntosh. *Population a. development rev.* N.Y., 1987. Suppl. to Vol. 12, 1986. P. 318–334.

1086. National family policies in EC-countries in 1991 / Commiss. of the Europ. communities. Europ. observatory of national family. Brussels, 1992. Vol. 1. 158 p.; Vol. 2. 266 p.

1087. Oversight of the Family support act of 1988: Hearing before the Subcomm. on human resources of the Comm. on ways a. means. House of representatives, 101st Congr., 1989. III. 194 p.

1088. Parsons T., Bales R. Family socialization and interaction process. L., 1956. 422 p.

1089. Pelletier F. Prestations familiales, fiscalite et prise en compte des charges familiales / Pelletier F. *Rev. de I'IREs.* P., 1991. № 6. P. 133–168.

1090. Pfau-Effinger B., Geissler B. Institutioneller und soziokultureller Kontext der Entscheidung verheirateter Frauen fur Teilzeitarbeit, 2002. V. 25. № 3. P. 358–370.

1091. Pilling D., Pringle M. Controversial issues in development. L., 1978. 424 p.

1092. Polepark Family Counselling Centre: Annual Report, 1995.P. 2.

1093. Premier rapport sur l'application de la Charte communautaire des droits sociaux fondamentaux des travailleurs. *Europe sociale.* Luxembourg, 1992. № 1. P. 1–218.

1094. Rutter M. Maternal deprivation reassessed. Harmondsworth, 1972. 175 p.

1095. Romanowska L. Teoretyczne i praktyczne podstawy przygotowania przyszłych pedagogów socjalnych do pracy z publicznymi stowarzyszeniami dziecięcymi Ukrainy. *Roczniki Teologiczne [Annals od Theology]*, Volume 64 (2017), Fasc. 10: Family Studies.

1096. Schleicher H. Familie und Recht: Kindschaftsrecht, Jugendhilferecht, Jugendschtrafrecht, Ehe und Scheidungsrecht. Köln: Fortis-Verlag, 2003. 459 p.

1097. Sels C., Dumon W. Family policy in EEC countries. Luxembourg, 1990. P. 5–31.

1098. Siv Gustafsson, Frank P. Stafford. Three Regimes of Child Care: The United States, the Netherlands, and Sweden. *The National Bureau of Economic Research*, 1994. P. 250–350.

1099. Squire C. *The Social Context of Birth*. New York, 2009. 193 p.

1100. State of the nation's child welfare system: Hearing before the Subcomm. on human resources of the Comm. on ways a. means. House of representatives, 102d Congr., 1st sess., Mar. 19, 1991. Wash.: Gov. print. off., 1991. III. 172 p.

1101. Statistical abstract of the United States: Nat. data book / US. Dep. Of commerce. Bureau of the census. 112th ed. Wash.: Gov. print. off., 1992. XX. 979 p.

1102. Stynska V. Current Problems of Motherhood and Childhood Social Support in the Developed Countries. *Studies and Current Trends in Science of Education: 15th Edition of the International Conference on Sciences of Education, ICSED 2017, 9-10 June 2017, Suceava (Romania)*. P.395–403.

1103. Stynska V. Medical and pedagogical aspects of maternity and childhood support in USSR in the second part of the 20-th century. *Virtus*. 2017. # 18. P. 132–136.

1104. Stynska V. Medical and pedagogical support of maternity and childhood as a mainstream in the USSR at the beginning of the 20th century. *European applied sciences*. 2017. # 5. P. 27–30.

1105. Stynska V. Social and pedagogical support of maternal and children's health care in foreign countries at the beginning of 20th century. *European applied sciences*. 2013. # 10. Vol. 1. P. 69–71.

1106. Stynska V. Socio-pedagogical support of childhood and motherhood in the creative legacy of Vasyl Sukhomlynskiy. *Life and heart devoted to children. Janush Korchak (1878–1942) and Vasyl Sukhomlynsky (1918–1970) are unforgettable* / Edited by M. Chepil, O. Karpenko, V. Petryk. Warszawa, 2017. P. 201–210.

1107. Styńska W. Społeczno-pedagogiczne wspieranie dzieciństwa i macierzyństwa w twórczości Janusza Korczaka. «*Janusz Korczak przyjaciel dzieci w*

nurcie rozważań pedagogicznych»: monografia / Pod red. M. Czepil, R. Bednarz-Grzybek, M. Hajkowskiej. Lublin, 2015. P. 139–153.

1108. Sudmann H. Familienlastenausgleich im Spannungsfeld von leistungsgerechter Besteuerung und bedarfsgerechter Förderung. *Sozialer Fortschritt*. München, 1993. Jg. 42. H. 11. P. 276–279.

1109. The Costs of Raising Children and the Effectiveness of Policies to Support Parenthood in European Countries: A Literature Review : (A Report to the European Commission) / M.-T. Letablier, A. Luci, A. Math, O. Thevenon: European Commission, 2009. 164 p.

1110. The Minimum Standards of Child Welfare. Washington, 1920. 35 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список опублікованих праць із теми дослідження

Праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.) : монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2018. 320 с.
2. Styńska W. Społeczno-pedagogiczne wspieranie dzieciństwa i macierzyństwa w twórczości Janusza Korczaka. *Janusz Korczak przyjaciel dzieci w nurcie rozważań pedagogicznych : monografia* / Pod red. M. Czepil, R. Bednarz-Grzybek, M. Hajkowskiej. Lublin, 2015. P. 139–153.
3. Stynska V. Socio-pedagogical support of childhood and motherhood in the creative legacy of Vasyl Sukhomlynskiy. *Life and heart devoted to children. Janush Korczak (1878 – 1942) and Vasyl Sukhomlynsky (1918 – 1970) are unforgettable : monografia* / Edited by M. Czepil, O. Karpenko, V. Petryk. Warszawa, 2017. P. 201–210.
4. Стинська В. Експлікація до наукової проблеми «Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)» : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. 220 с.

Статті у наукових фахових вітчизняних виданнях

5. Стинська В. «Материнська школа» Яна Амоса Коменського та її значення для становлення соціально-педагогічної підтримки материнства і дитинства в Україні : *збірник наукових праць Уманського державного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2012. Ч. 3. С. 288–295.
6. Стинська В. Роль народних університетів педагогічних знань у становленні системи соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні (XX ст.). *Гуманітарний вісник. Додаток 1 до Вип. 27. Т. VI (39): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору»*. Київ, 2012. С. 440–450.
7. Стинська В. Роль закладів «Каплі молока» у становленні здоров'язберігаючого напрямку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на початку XX ст. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. Івано-Франківськ, 2013. Вип. XLV. С. 17–22.
8. Стинська В. Особливості становлення системи соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в УРСР у 20-ті рр. XX ст. *Людинознавчі студії : зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка. Педагогіка*. Дрогобич, 2013. Вип. 27. С. 124–139.
9. Стинська В. Організаційні форми навчання батьків у діяльності народних університетів педагогічних знань в Україні (друга половина XX ст.). *Гірська школа Українських Карпат*. 2013. № 8–9. С. 322–326.
10. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства в УРСР у 20–30 рр. XX ст. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: збірник наукових праць*. Київ – Івано-Франківськ. 2013. Вип. 17, част. 3. С. 86–94.
11. Стинська В. Соціальна політика підтримки материнства й дитинства в УРСР в 60–80 рр. XX ст. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Педагогіка*. Дрогобич, 2014. Вип. 29, част. 2. С. 197–205.
12. Стинська В. Деякі аспекти соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства у творчій спадщині Антона Макаренка. *Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. праць*. Полтава, 2014. Вип. 13. С. 249–254.

13. Стинська В. «Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства»: дефінітивно-понятійна сутність. *Освітній простір України : науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. Івано-Франківськ, 2014. С. 136–141.
14. Стинська В. Нормативно-правові засади соціально-педагогічної підтримки дитинства в сучасній Україні. *Вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія*. 2015. Вип. 746. С. 186–193.
15. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка материнства в сучасній Україні: правовий аспект. *Обрії*. Івано-Франківськ, 2015. № 1 (40). С. 44–48.
16. Стинська В. Соціальна підтримка материнства й дитинства в УРСР та зарубіжних країнах на початку ХХ століття: правовий аспект. *Освітологічний дискурс*. Івано-Франківськ, 2015. № 4. С. 230–239.
17. Стинська В. Феномен «материнство» в історичній ретроспективі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2015. Вип. 53. С. 313–319.
18. Стинська В. Державна соціальна політика підтримки материнства і дитинства в Німеччині. *Освітній простір України : науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*. Івано-Франківськ, 2016. С. 27–32.
19. Стинська В. Соціальна підтримка материнства й дитинства в Бельгії. *Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Педагогіка*. Дрогобич: Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 2/34. С. 228–235.
20. Стинська В. Державні програми соціальної підтримки материнства і дитинства в США. *Освітній простір України: науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*. Івано-Франківськ, 2017. Вип. 9. С. 31–37.
21. Стинська В. Релігійний напрям соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні. *Освітній простір України : науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*. Івано-Франківськ, 2017. Вип. 11. С. 12–19.
22. Стинська В. Центри соціальної підтримки материнства й дитинства в Україні: сучасні виклики суспільства (на прикладі Івано-Франківської області). *Обрії*. Івано-Франківськ, 2017. № 2 (45). С. 126–130.
23. Стинська В. Соціальна політика підтримки материнства й дитинства у Франції. *Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Педагогіка*. Дрогобич, 2017. Вип. 5/37 (2017). С. 218–230.
24. Стинська В. Школа матері – важлива форма пропаганди педагогічних і медичних знань в УРСР у другій половині ХХ ст. *Гірська школа Українських Карпат*. Івано-Франківськ, 2017. № 16–19. С. 125–129.

Статті у наукових періодичних закордонних виданнях

25. Stynska V. Social and pedagogical support of maternal and children's health care in foreign countries at the beginning of 20th century. *European applied sciences*. 2013. № 10. Vol. 1. P. 69–71.
26. Стинская В. Особенности формирования социальной политики поддержки материнства и детства в зарубежных странах в ХХ веке. *GESJ : Education Science and Psychology*. 2015. № 4 (36) P. 87–92.

27. Stynska V. Current Problems of Motherhood and Childhood Social Support in the Developed Countries. *Studies and Current Trends in Science of Education. Suceava, Romania*, 2017. P.414–422.

28. Stynska V. Medical and pedagogical support of maternity and childhood as a mainstream in the USSR at the beginning of the 20th century. *European applied sciences*. 2017. № 5. P. 27–30.

29. Stynska V. Medical and pedagogical aspects of maternity and childhood support in USSR in the second part of the 20-th century. *Virtus*. 2017. № 18. P. 132–136.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

30. Стинська В. Педагогічна пропаганда серед батьків як напрямок соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні (XX ст.). *Январские педагогические чтения*. Симферополь, 2012. Вип. 10. С. 90–93.

31. Стинская В. Роль научных учреждений у становлении социально-педагогической поддержки материнства и младенчества в России в начале XX в. *Новини на научния прогрес – 2013 : матеріали за Міжнародна научна практична конференція* (м. Софія, 17 – 25 серпня 2013 р.). Софія, 2013. С. 92–95.

32. Стинська В. Підвищення рівня педагогічної освіти батьків – пріоритетний напрямок соціально-педагогічної підтримки сім'ї на сучасному етапі. *Інформаційний бюлетень кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика*. Івано-Франківськ, 2013. № 17. С. 16–18.

33. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства в сільській місцевості УРСР у 20 рр. XX ст. *Карпати-Аппалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів : матеріали II Міжнародної спільної українсько-американській науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 24–26 вересня 2013 р.). Івано-Франківськ, 2013. С. 194–197.

34. Стинська В. «Батьківська педагогіка» Василя Сухомлинського. *Початкова освіта*. 2013. № 38–39. С. 25–28.

35. Стинська В. Педагогічний всеобуч батьків – основа соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в УРСР у другій половині XX ст. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції /за заг. ред. проф. О.Кікінежді* (м. Тернопіль, 29–30 квітня 2014 р.). Тернопіль, 2014. С. 735–738.

36. Стинська В. «Батьківська педагогіка» Василя Сухомлинського та її значення для становлення соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика», посвяченій 160-річчю від дня народження С. Русової : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Івано-Франківськ, 25 лютого 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 88–91.

37. Стинська В. Соціальна політика підтримки материнства й дитинства у Великій Британії. *Osobowości, społeczeństwo, polityka : матеріали III Міжнародної наукової конференції* (Lublin, 15–16 luty 2016 r.). Люблін: WSEI, 2016. Ч. 2. С. 63–65.

38. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка сім'ї у творчій спадщині Петра Лесгафта. *Osobowości, społeczeństwo, polityka : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції* (Lublin, 11–12 marca 2017 r.). Люблін: WSEI, 2017. Ч. 1. С. 190–194.

Продовження додатку А

39. Стинська В. Сім'я як соціально-педагогічне середовище розвитку, виховання і підтримки дитини. *Суспільні науки: невирішені питання* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Краматорськ, 22 квітня 2017 р.). Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 41–44.
40. Стинська В. Педагогічна конференція батьків – активна форма поширення позитивного досвіду сімейного виховання в народних університетах педагогічних знань у ХХ ст. в Україні. *Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Бердянськ, 14 вересня 2017 р.). Бердянськ, 2017. С. 304–306.

Додаток Б

Відомості про апробацію результатів дослідження

Основні положення і результати дослідження були предметом обговорення під час виступів на науково-методичних і науково-практичних конференціях різного рівня, серед них:

- *міжнародні* – «Сучасні тенденції використання дидактичних ідей Яна Амоса Коменського» (Умань, 2012), «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2012), «Новини на научний прогрес – 2013» (Софія, 2013), «Карпати-Апалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів» (Івано-Франківськ, 2013), «Педагог третього тисячоліття: теоретико-методичний дискурс» (Дрогобич, 2013), «Теорія та практика опікунської педагогіки в Україні та Польщі» (XIX – XXI ст.) (Івано-Франківськ, 2013), «Соціальна педагогіка: наука, професія, діяльність (здобутки двох десятиріч)» (Івано-Франківськ, 2013), «Теоретико-практична спадщина А.С.Макаренка в контексті євроінтеграційних тенденцій вітчизняної освіти» (Полтава, 2014), «Дитинство без насильства: суспільство, школа і сім'я в захист прав дітей» (Тернопіль, 2014), «Wychowanie w rodzinie konteksty historyczne i współczesne (Jelenia Góra – Szklarska Poręba, 2014), «Актуальні проблеми рекреаційної психології та педагогіки дитинства» (Одеса, 2014), «Дошкілля Прикарпаття: стан, проблеми, перспективи» (Івано-Франківськ, 2014), «Актуальні проблеми та перспективи підготовки фахівців дошкільної освіти в умовах інтеграції України в освітній європейський простір» (Чернівці, 2015), «Виховання у контексті цивілізаційних процесів: вітчизняний і зарубіжний досвід» (Дрогобич, 2016), «Osobowości, społeczeństwo, polityka» (Lublin, 2016), «Суспільні науки: невирішені питання» (Краматорськ, 2017), «Osobowości, społeczeństwo, polityka» (Lublin, 2017); «Studies and Current Trends in Science of Education, ICSED 2017 (Suceava (Romania), 9-10 June 2017); «Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика» (Луцьк, 2018);

- *всеукраїнські* – «Январские педагогические чтения» (Сімферополь, 2013), «Мирослав Гнатівич Стельмахович – видатний український педагог» (Івано-Франківськ, 2014), «Дитинство в соціально-педагогічному дискурсі» (Дрогобич, 2015), «Педагогічна освіта і наука: традиції, реалії, перспективи» (Умань, 2015), «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика» (Івано-Франківськ, 2016), «Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти» (Бердянськ, 2017); «Малочисельна школа Карпатського регіону. Інноваційні підходи до функціонування та перспективи розвитку» (Івано-Франківськ, 2017); «Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій» (Івано-Франківськ, 2018);

- *щорічні звітні* наукові конференції викладачів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», а також II Міжнародний науково-практичний семінар «Народні звичаї, традиції й обряди у просторі сучасної полікультурної освіти дітей та молоді» (Івано-Франківськ – Львів, 2013); круглий стіл «Малочисельна школа Карпатського регіону. Інноваційні підходи до функціонування та перспективи розвитку» (Івано-Франківськ, 2017); українсько-польський науково-методичний семінар «Пріоритетні напрями модернізації системи освіти в Україні та Польщі: досвід, реалії, перспективи» (Івано-Франківськ, 2017), Ступариківські педагогічні читання в ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, 2008–2018).

Додаток В

Зміст освіти у материнській школі Я.А.Коменського

Окрім цього, в материнській школі, за твердженням Я. Коменського, дитина мала засвоїти низку предметів:

1. Початкові знання з метафізики дитина мала опанувати, коли батько і мати звертали її увагу на все, що вона бачить, чує, смакує, тримає в руках. Пізніше дитина засвоїть терміни: дещо, десь, є, немає, так, не так, де, коли, схоже, несхоже тощо, що в цілому і є основою метафізики.

2. З галузі фізики дитина в шість років мала знати, що таке вода, земля, повітря, вогонь, дощ, сніг, лід, камінь, залізо, дерево, трава, птах, риба, домашні тварини та ін.

3. З азами оптики дитина мала познайомитись, коли починала розрізняти і називати світло й темряву, світло й тінь та розпізнавати основні кольори – білий, чорний, червоний та ін.

4. Початкові знання з астрономії дитина мала засвоїти, коли дізнавалася, що називають сонцем, місяцем, зірками, і помічала, як вони кожного дня сходять і заходять.

5. Перші відомості з географії дитина мала отримати у своєму природному довіллі, коли починала усвідомлювати, що таке гора, долина, поле, річка, село, селище, місто.

6. Основи хронології дитина мала пізнати, коли починала розуміти, що таке час, година, день, тиждень, місяць, рік, а також літо, зима, весна, осінь, учора, позавчора, завтра, післязавтра та ін.

7. Початкові знання з історії дитина мала отримати, коли намагалася пригадати й розповісти, що відбулося недавно, як та чи та людина в цій ситуації діяла.

8. Ази арифметики дитина мала засвоїти, коли дізнавалася, що таке багато і мало, вчилася рахувати до десяти й розуміти, що три більше, ніж два, і що одиниця, додана до трьох, – це вже буде чотири та ін.

9. Елементарні знання з геометрії дитина мала отримати, коли усвідомила, що називається великим і малим, довгим і коротким, широким і вузьким, товстим і тонким, а також – що таке лінія, хрест, коло тощо, і зауважувати для себе, що те чи те вимірюється лінійкою, метром, сажнем, рулеткою та ін.

10. З основами статистики дитина мала знайомитися, коли спостерігала, як зважуються продукти, і вчилася щось зважувати на власній руці, аби визначати, що важче, а що легше.

11. Перший досвід механічної праці дитина мала отримати, коли їй не лише дозволяли, а й навчали щось робити, допомагати: переносити речі, приводити їх у порядок, щось будувати чи руйнувати, зв'язувати та ін. Усе це діти залюбки роблять у цьому віці. А тому не слід забороняти такі заняття, необхідно підтримувати їх і розумно направляти дітей.

12. З мистецтвом діалектики дитина мала ознайомитися, коли її увагу привертала до розмови, яка ведеться у формі запитань і відповідей, привчали її ставити запитання і відповідати на них в межах теми, не відхиляючись від неї.

13. Основи граматики дитина мала засвоїти, коли навчалася правильно говорити рідною мовою, чітко вимовляти літери, склади, слова.

14. Початкові знання з риторики дитина мала отримати, коли наслідувала риторичну специфіку мови батьків. Особливу увагу дитини варто звертати на відповідність жестулюючій характеру мови та вимови, а саме: у запитаннях підвищувати голос на останньому складі, а у відповіді понижувати його тощо. Перше знайомство з поезією відбувалося, коли дитина вивчала вірші, переважно дидактичного змісту.

15. Ази музики дитина засвоювала, коли вчилася співати.

Продовження додатку В

16. Початкові знання сімейного і господарського характеру дитина отримувала, коли вивчала осіб, із яких складається сім'я та рід: кого називають батьком, матір'ю, дідусем, бабусею, сестрою, братом, тіткою, дядьком та інше, а також назви частин будинку (кухня, вітальня, спальня), інші домашні предмети (стіл, тарілки, ложки, виделки, чашки, блюдця та їхнє призначення).

17. Особливу увагу з перших днів життя батьки мали приділяти моральному вихованню дитини [295, 442-445].

Додаток Г

Завдання громадських товариств (Всеукраїнське товариство охорони дитинства (1923), Товариство допомоги-спасіння-захисту-друзів дитини (1923), Допомоги дітям (1923), Київське товариство допомоги дітям (1925))

Всеукраїнське товариство охорони дитинства:

- залучення суспільних сил і засобів для допомоги державі в боротьбі з дитячою безпритульністю і бездоглядністю;

- агітація в суспільстві ідей охорони дитинства;

- збільшення апарату охорони дитинства в місцевих органах.

Для досягнення окреслених завдань товариство здійснювало такі заходи:

- збирало кошти на організацію дитячих будинків, колоній тощо;

- організувало осередки охорони дитинства на заводах, фабриках;

- відкривало дитячі ясла, садки, клуби, площадки;

- організувало лекції, мітинги, виставки, доповіді задля залучення громадськості до проблеми охорони дитинства;

- влаштовувало з'їзди, наради, комісії з питань шляхів підтримки матері й дитини.

Товариство допомоги-спасіння-захисту-друзів дитини:

- виявлення потреб всього дитячого населення й організація заходів щодо покращення побуту дітей,

- соціально-педагогічна підтримка дітей, охорона прав дитини, опіка, юридична допомога, реалізація прав дитини на соціальне виховання та охорону здоров'я, вживання заходів по боротьбі з дитячою безпритульністю і бездоглядністю,

- організація профілактичних мір по боротьбі з дитячим правопорушенням та ін. [841].

Товариство Допомоги дітям :

- пропаганда ідей допомоги і виховання дітей та залучення суспільства до практичної роботи;

- організація з'їздів, нарад, спеціальних конференцій і комісій з питань наукових і практичних заходів щодо допомоги дітям;

- видання популярної і наукової літератури, періодичного органу, плакатів, пов'язаних із допомогою дітям та їх підтримкою;

- створення наукових кафедр і сприяння дійсним дослідним інститутам у вихованні, фізичному розвитку і лікуванні дітей;

- вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду щодо захисту і підтримки дітей;

- влаштування днів, тижнів, місяців допомоги дітям та ін. [841, арк. 17].

Київське товариство допомоги дітям:

- усіма законними інструментами пропагувати серед населення ідею допомоги дітям;

- видавати популярну і наукову літературу з питань, що стосуються допомоги дітям, а також періодику, листівки, плакати тощо;

- організувати благодійні вистави, концерти, лекції, виставки [941, арк. 42–44].

Додаток Д
«Порядок призначення і виплати допомоги багатодітним матерям в
західних областях УРСР і БРСР» (розпорядження ВР СРСР від 23 травня
1940 р. № 036-188)

1. Державну допомогу потрібно призначати тільки на тих дітей, яким виповниться 5 років не раніше 01 липня 1940 р.

2. Багатодітним матерям, які до 01 січня 1940 р. мали 7, 8, 9 або 10 дітей і при цьому молодшому із них менше ніж 5 років, допомогу треба видавати у розмірі 2000 крб. щорічно, починаючи з 01 січня 1940 р., до досягнення молодшою дитиною 5 років.

4. Багатодітним матерям, які до 01 січня 1940 р. мали 11 і більше дітей і при цьому молодшому із них менше ніж 5 років, належить видавати одноразову допомогу в 1940 р. у розмірі 5000 крб. і в наступні роки, до досягнення молодшою дитиною 5 років, у розмірі 3000 крб.

5. При виплаті допомоги на дітей, що народилися до 01 січня 1940 р., перший рік, за який виплачується допомога, вважається з 01 січня 1940 р. до 01 січня 1941 р. За останній рік, тобто за рік, у якому дитині виповнюється 5 років, допомога виплачується тільки у разі, коли з 01 січня даного року до дня, коли дитині виповнюється 5 років, залишиться не менше 6 місяців.

6. На дітей, що народилися 01 січня 1940 р. і пізніше, допомога виплачується на кожну дитину на загальних основах у річному розмірі відповідно до ст. 3 інструкції НКОЗ СРСР, затвердженої РНК СРСР 22 травня 1937 р.

7. Вказаний порядок виплати державної допомоги у зв'язку з багатодітністю поширюється, відповідно до інструкції від 22 травня 1937 р., і на тих матерів, що переїхали із західних областей УРСР і БРСР в інші місцевості СРСР [655].

Додаток Е

Програма курсу «Дитяче право і охорона дитинства в СРСР»

I. Загальне поняття про радянське дитяче право і охорону дитинства

Вчення про державу і право. Походження держави і права.

Поділ єдиного радянського права на галузі: 1) державне право; 2) адміністративне; 3) фінансове; 4) громадянське; 5) трудове; 6) земельне; 7) колгоспне; 8) сімейне; 9) кримінальне; 10) судове. Характер правових відносин, що регулюється кожною з цих галузей права.

Виділення із різних галузей права норм, що регулюють відношення до дітей і підлітків, і об'єднання їх одну систему «дитячого права».

Охорона дитинства як система практичних заходів, що сприяють здійсненню прав і інтересів дітей і підлітків.

Короткий огляд радянського законодавства про неповнолітніх і охорону дитинства.

Обов'язки по охороні дитинства, що виконуються різними органами і суспільними організаціями.

II. Права неповнолітніх

Правоздатність і дієздатність неповнолітніх. Право на ім'я, по батькові і прізвище. Привласнення їх при реєстрації народження.

Свідоцтво про народження.

Право на виховання. Обов'язки і права батьків. Здійснення прав батьків виключно в інтересах дітей. Рівноправність обох батьків. Розбіжності і суперечки батьків у питаннях, що стосуються дітей. Порядок дозволу цих розбіжностей і суперечок. Участь батька, що живе окремо від дитини, у питаннях виховання дитини. Побачення батька, що живе окремо, зі своєю дитиною. Позбавлення батьківських прав.

Право неповнолітнього на одержання утримання. Обов'язки обох батьків на утримання дітей до повноліття. Обов'язки інших осіб на утримання дітей у випадку смерті або непрацездатності батьків.

Аліменти. Їх розмір. Стягнення аліментів у судовому порядку. Кримінальна відповідальність батьків за злісний неплатіж аліментів.

Спадкові права неповнолітніх. Успадкування по закону і по заповіту. Успадкування майна. Успадкування вкладів в ощадні каси.

Права неповнолітнього по розпорядженню і управлінню своїм майном.

Житлові права неповнолітніх.

Права неповнолітніх в колгоспах.

Трудові права неповнолітніх (згідно з Кодексом законів про працю), нагляд профспілкових органів за їх дотриманням.

Пенсії і допомога неповнолітнім. Пенсії після смерті батьків. Пенсії і допомога сім'ям військовослужбовців. Допомога багатодітним і самотнім матерям.

Кримінальна відповідальність за злочини по відношенню до неповнолітніх.

Право неповнолітніх на відшкодування збитків, заподіяних злочинцем.

III. Обов'язки неповнолітніх і міри, що застосовуються при невиконанні їх і при правопорушеннях

Обов'язки дітей і підлітків по дотриманню норм правопорядку.

Заходи, застосовані до порушників своїх обов'язків; вилучення із сімей, влаштування у виховну колонію, передання до суду.

Кримінальна відповідальність підлітків з 12 і 14 років за різні злочини. Особливості слухання справ неповнолітніх обвинувачених. Особливі міри, застосовувані до них судом.

Продовження додатку Е

IV. Влаштування неповнолітніх, що залишилися без піклування батьків

Категорія дітей і підлітків, які потребують влаштування.

Виявлення неповнолітніх, які потребують влаштування і органи, що сприяють цьому виявленню.

Органи, на яких покладено обов'язки по влаштуванню неповнолітніх.

Попередні обстеження неповнолітніх, що залишилися без піклування батьків. Виявлення майна неповнолітніх, їх права на пенсію, спадок, житлову площу, аліменти та ін.

Вирішення питання про вид влаштування неповнолітнього. Види влаштування неповнолітніх, що залишилися без піклування батьків або осіб, що їх замінюють:

а) влаштування у дитячий садок, ремісниче або залізничне училище, школу фабрично-заводського навчання або інший заклад інтернатного типу;

б) передача на виховання в трудову сім'ю;

в) порядок влаштування в дитячий будинок або інший заклад нітратного типу.

Обов'язки дитячого будинку по охороні майна вихованця.

Зв'язок з вихованцем після виходу його з дитячого будинку.

Опіка і піклування. Органи опіки і піклування і їх обов'язки.

Права і обов'язки опікуна по вихованню опікуваного і управлінням його майном. Відповідальність опікуна у випадку невиконання своїх обов'язків.

Договір патронату. Права і обов'язки сторін в договорі.

Наслідки невиконання умов договору патронатним вихователем.

Всиновлення. Умови, дотримання яких необхідні для дозволу на всиновлення. Права і обов'язки усиновителів і усиновлених. Реєстрація всиновлення в РАГС. Випадки відміни усиновлення і порядок відміни.

Контрольні обстеження після передачі неповнолітнього опікуну, піклувальнику, патронатному вихователю. Допомога опікуну, піклувальнику, патронатному вихователю у питаннях виховання дітей і підлітків. Допомога у питаннях майнового порядку (пенсії, аліменти, спадок та ін.).

Обов'язки шкіл і дитячих садків зі спостереження за умовами життя і виховання школярів і вихованці дитячих садків, що знаходяться на патронаті і під опікою, з постачання їх допомогою та ін., а також з обслуговування оздоровчими заходами.

Участь громадських організацій у справі влаштування неповнолітніх і подальшої їм допомоги) [833, с. 141–142].

Додаток Ж

Завдання ДСІ, громадського інспектора та інспектора обласного відділу

Громадський інспектор:

- сприятиме виявленню безпритульних і бездоглядних дітей на вулиці і скеровуватиме їх в дитячі заклади;
- перевірятиме умови життя дітей, які залишилися без нагляду і потребують допомоги;
- з'ясовуватиме стан сімей, що беруть дитину на виховання;
- організовуватиме боротьбу з антисуспільними проявами дітей і підлітків у громадських місцях;
- прийматиме заходи щодо припинення шкідливого впливу дорослих на дітей;
- буде знайомитися з роботою дитячих кімнат при органах міліції і сприяти їхній роботі;
- проводитиме агітаційну роботу серед населення з питань виховання дітей (доповіді на місцях роботи).

Інспектор обласного відділу:

- викликати для бесіди і пояснення громадян, якщо цього потребують інтереси неповнолітніх;
- робити запити в установи щодо збору даних, що необхідні для захисту прав та інтересів дітей та підлітків;
- давати доручення з питань охорони прав неповнолітніх громадським інспекторам з охорони дитинства;
- перевіряти умови проживання дітей та підлітків у сім'ях, якщо є дані про порушення їх прав або необхідність у наданні їм допомоги [833, с. 25–28].

Види робіт ДСІ м. Києва (1927):

щодо матеріального забезпечення:

- порушувала клопотання перед органами Соцстраху або Соцзабезу про забезпечення постійною допомогою чи пенсією неповнолітніх сиріт чи напівсиріт;
- зверталася до місцевих товариств взаємодопомоги чи інших організацій у зв'язку з матеріальною допомогою неповнолітнім з огляду на їхню хворобу або батьків;
- допомагала влаштовувати дітей до дитячих установ;

щодо охорони праці неповнолітніх:

- проводила виховну роботу з підлітками;
  - виявляла і повідомляла інспектуру праці про окремі випадки прихованої експлуатації неповнолітніх;
  - надавала елементарну юридичну допомогу чи консультації підліткам;
- ##### *у сфері роботи з батьками:*
- знайомила батьків з їх правами та обов'язками щодо виховання дітей;
  - проводила педагогічну пропаганду серед батьків;
  - виступала з доповідями перед громадськістю щодо основних засад соціально-правової охорони неповнолітніх та боротьби з дитячою безпритульністю;
  - залучала громадськість до організації дитячих садків, майданчиків, клубів, спортивних майданчиків за її кошти тощо [612, арк. 14–16].

у сфері надання юридичної допомоги:

- організовувала консультації, що надавали юридичні поради;
- збирала матеріали про порушення дорослими прав підлітків та розпочинала справи щодо притягнення дорослих до судової відповідальності [828, с. 29].

Додаток И
**«Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і
одиноким матерям» (розпорядження ВР СРСР від 8 липня 1944 р.)**

Новий закон гарантував розміри допомоги багатодітним і одиноким матерям:

а) одноразова: від 400 крб. (при народженні третьої дитини) і до 5000 крб. (при народженні одинадцятої дитини);

б) щомісячна: від 80 крб. (при народженні четвертої дитини) і до 300 крб. (при народженні одинадцятої і кожної наступної дитини).

Щомісячна допомога виплачувалася впродовж 4 років, починаючи з другого року народження дитини.

Встановлено також допомогу одиноким матерям на утримання і виховання дітей, що народилися після видання цього Указу, у таких розмірах:

- 100 крб. на місяць на одну дитину;
- 150 крб. на місяць на двох дітей;
- 200 крб. на місяць на трьох і більше дітей.

Допомога виплачувалася до досягнення дітьми 12-річного віку.

[634, арк. 12].

Додаток К
Розміри державної допомоги багатодітним матерям у 1947 р. (крб.)

	Одноразова	Щомісячна
Матерям, що мають дві дитини, при народженні третьої дитини	20	–
Матерям, що мають трьох дітей, при народженні четвертої дитини	65	40
Матерям, що мають чотирьох дітей, при народженні п'ятої дитини	85	60
Матерям, що мають п'ятьох дітей, при народженні шостої дитини	100	70
Матерям, що мають шістьох дітей, при народженні сьомої дитини	12,5	100
Матерям, що мають сімох дітей, при народженні восьмої дитини	12,5	100
Матерям, що мають вісьмох дітей, при народженні дев'ятої дитини	17,5	12,5
Матерям, що мають дев'ятьох дітей, при народженні десятої дитини	17,5	12,5
Матерям, що мають десятьох дітей, при народженні кожної наступної дитини	250	15

[803, с. 180].

**Додаток Л
Положення
Додаток Л1**

ЗАТВЕРДЖУЮ
МІНІСТР ОСВІТИ УРСР
І.БІЛОДІД
11 листопада 1960 р.

**Положення
про школу матері**

I. Мета і завдання школи матері

Школа матері ставить своєю метою сприяти комуністичному вихованню дітей в сім'ї, допомогти батькам правильно виховувати дітей з раннього віку.

Завданням школи матері є озброєння її слухачів:

- а) марксистсько-ленінським вченням про комуністичне виховання підростаючого покоління, зокрема про виховання дітей раннього і дошкільного віку;
- б) основними знаннями з педагогіки, психології, фізіології, санітарії і гігієни та охорони здоров'я дітей раннього і дошкільного віку;
- в) практичними вміннями, необхідними для виховання дітей та успішної підготовки їх до навчання в школі.

Шляхом консультацій і практичних занять школа матері подає допомогу батькам у застосуванні набутих педагогічних знань і умінь в практиці сімейного виховання.

Школа матері сприяє поліпшенню роботи дошкільних установ з батьками, забезпеченню єдності вимог до дитини з боку дошкільних установ і сім'ї.

II. Організація і керівництво школою матері

1. Школи матері організуються при дитячих дошкільних установах, домоуправліннях, клубах і будинках культури, на великих підприємствах, в установах, при поліклініках і родильних будинках, у радгоспах і колгоспах.

2. Слухачами школи матері можуть бути всі громадяни, які бажають

3. навчатися в ній і зобов'язуються виконувати всі її вимоги.

Набір слухачів до школи матері проводиться щороку з 1 липня до 1 вересня. При цьому особлива увага звертається на залучення матерів, діти яких не охоплені дошкільними установами.

4. Школи матері набирають слухачів не лише з числа батьків, діти яких виховуються в дошкільній установі, при якій працює школа матері, і не лише з працівників підприємства чи установи, на базі яких її організовано, – кожна школа матері охоплює батьківську громадськість даного мікрорайону.

5. Школи матері при дошкільних установах організуються батьківськими комітетами, в інших установах – профспілковими організаціями або спеціальними комісіями, виділеними адміністрацією. Слухачам школи матері видається абонемент на право відвідування занять.

6. Заняття в школі матері розраховані на 2 роки. В залежності від місцевих умов заняття можуть проводитись 1 або 2 рази на місяць з розрахунку 1,5–2 години на кожне заняття. До читання лекцій у школі матері залучаються висококваліфіковані лектори Товариства, викладачі вузів, науковці, вчителі, лікарі, дошкільні працівники.

Продовження додатку Л 1

7. При школі матері проводяться систематично педагогічні та медичні консультації для батьків. Дні консультацій мають бути постійними. Консультації дають лікарі, вихователі дитячих установ, учителі, науковці.

8. Підведення підсумків роботи школи матері і обмін досвідом виховання дітей проводиться на конференціях слухачів школи. Після закінчення дворічного навчання слухачам видається довідка про те, що вони пройшли курс навчання в школі матері.

9. Школи матері працюють під керівництвом органів народної освіти і охорони здоров'я та місцевих відділень Товариства для поширення політичних і наукових знань. Науково-методичне керівництво школами матері здійснюють відділення Товариства через педагогічні секції.

10. Для організації роботи школи матері і безпосереднього керівництва навчальним процесом на загальних зборах слухачів школи обирається рада школи матері в кількості 5–7 чол. на чолі з головою ради. Рада обирає з свого складу заступника голови та секретаря. До ради школи матері, створеної при дитячій дошкільній установі, входить завідувача та один із членів батьківського комітету даної установи.

11. На раду школи матері покладаються такі обов'язки:

- а) складання тематичного та календарного плану занять школи матері;
- б) організація згідно з навчальним планом лекцій, практичних занять, консультацій, вечорів запитань і відповідей, проведення конференцій слухачів школи матері з метою обміну досвідом виховання дітей;
- в) забезпечення систематичного відвідування слухачами занять;
- г) забезпечення навчального процесу наочними посібниками, організація виставок, демонстрування кіно та діафільмів, організація роботи бібліотеки-пересувки та поштової скриньки школи матері, систематичний випуск бюлетенів з відповідями на запитання батьків;
- д) забезпечення слухачів школи матері необхідною документацією, програмами, списками рекомендованої літератури, текстами віршів і пісень для розучування з дітьми в сім'ї;
- є) встановлення постійного зв'язку з відділами народної освіти і місцевими відділеннями Товариства для поширення політичних і наукових знань.

12. Відповідно до цих завдань члени ради школи матері розподіляють між собою обов'язки; кожний член ради відповідає за певну ділянку роботи.

13. Рада школи матері звітується про свою роботу на зборах слухачів школи, перед відділами народної освіти та відділеннями Товариства для поширення політичних і наукових знань [600].

Примітка: Організація шкіл матері при дошкільних установах не виключає здійснення батьківським комітетом всієї іншої роботи з батьками, передбаченої статутом дитячого садка.

Додаток Л 2

Положення

про кабінет педагогічної освіти батьків

1. Мета і завдання кабінету.

1.1. Кабінети педагогічної освіти батьків покликані сприяти успішному виконанню завдань по навчанню і комуністичному вихованню дітей і молоді у відповідності з вимогами Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи. Вони надають педагогічну допомогу сім'ї, сприяють зміцненню єдності школи, сім'ї, громадськості і трудових колективів, створюють більш сприятливі умови для здійснення педагогічного всеобучу батьків.

1.2. Основними завданнями кабінету є:

- пропаганда серед педагогічних працівників, батьків і учнів рішень Радянської держави про народну освіту, зміцнення радянської сім'ї і поліпшення її матеріальних, побутових і культурних умов, відповідальність батьків за виховання дітей, підготовку їх до активної трудової і громадської діяльності; досягнення педагогічної і психологічної науки з проблем виховання дітей у сім'ї;
- озброєння батьків знаннями про виховання дітей у сім'ї;
- вивчення, узагальнення і поширення кращого досвіду сімейного виховання дітей;
- надання вчителям допомоги з питань педагогічної освіти батьків;
- сприяння батьківському комітету в його роботі;
- надання методичної допомоги викладачам «Етики і психології сімейного життя»;
- пропаганда серед учнів основних знань про шлюб і сім'ю, про виховання дітей у сім'ї, надання їм допомоги у вивченні «Етики і психології сімейного життя».

1.3. Кабінети педагогічної освіти батьків створюються на громадських засадах у школах і дитячих дошкільних закладах, а також у погодженні з адміністрацією підприємств, установ і організацій за місцем роботи та проживання батьків.

2. Зміст та організація роботи кабінету.

2.1. У кабінеті педагогічної освіти батьків проводяться:

- лекції, доповіді, бесіди, конференції, творчі зустрічі, групові та індивідуальні консультації для батьків з питань навчання і комуністичного виховання дітей. Тематика лекційної пропаганди визначається навчальними планами народних університетів та програмами педагогічних лекторіїв;
- інструктивно-методичні наради та семінари для лекторів, обмін досвідом педагогічної освіти батьків;
- заняття та позакласні заходи з учнями по вивченню «Етики і психології сімейного життя»;
- засідання батьківського комітету, наради і збори батьків;
- масові заходи з учнями (зустрічі, тематичні піонерські і комсомольські збори, читацькі конференції, бесіди, диспути та ін.);

2.2. Кабінет вивчає інтереси, запити і пропозиції батьків з питань їх педагогічної освіти, а також ефективність педагогічної освіти;

2.3. Кабінет працює за планом, який складається з урахуванням пропозицій ректорату народного університету (керівника лекторію), завідуючого консультаційним пунктом, викладача курсу «Етика і психологія сімейного життя», голови батьківського комітету, адміністрації і громадських організацій школи, дитячого дошкільного закладу, підприємства, установи, організації, на чій базі створено кабінет, на навчальний рік і затверджується радою

2.4. Кабінет обліковує свою роботу в спеціальному журналі, де записуються: номер по порядку, дата, назва заходу, кількість присутніх, підпис особи, відповідальної за проведення

Продовження додатку Л 2

даного заходу.

3. Керівництво кабінету.

3.1. Кабінет педагогічної освіти батьків очолює завідуючий, який призначається адміністрацією закладу, організації, на чийй базі створено кабінет.

Завідуючий відповідає за організацію роботи кабінету, її облік і за збереження наявного майна.

3.2. У кабінеті під-керівництвом завідуючого створюється рада кабінету в складі 5—7 осіб. До ради можуть бути залучені вчителі, вихователі, ветерани народної освіти, батьки, представники громадських організацій, виробництв та ін. Склад ради у погодженні з адміністрацією школи (дитячого дошкільного закладу, підприємства, установи, організації) затверджує первинна організація Педагогічного товариства УРСР.

3.3. Рада кабінету:

- складає і затверджує план роботи;
- організовує всю роботу та веде її облік.

3.4. Рада кабінету засідає в міру потреби, але не рідше одного разу на квартал. Засідання ради протоколюється.

4. Матеріальна база, обладнання і оснащення кабінету.

4.1. Приміщення, меблі і обладнання для кабінету виділяє установа, організація, на чийй базі створюється кабінет. У школі, при відсутності кімнати, він може бути розміщений у бібліотеці або іншому кабінеті.

Кошти для придбання літератури, канцелярського приладдя, технічних засобів навчання, художнього оформлення виділяє місцеве відділення Педагогічного товариства УРСР та інші установи й організації.

4.2. У кабінеті обладнуються:

- робочі місця для проведення лекцій, доповідей, консультацій, нарад, зборів, засідань, уроків та для самостійної роботи;
- скринька для збирання запитань і пропозицій батьків;
- зразок робочого місця учня в домашніх умовах;
- стенди про навчання і виховання підростаючого покоління, про роль сім'ї і відповідальність батьків за виховання дітей, досягнення радянської системи освіти, висловлювання видатних педагогів, основні положення сімейної педагогів, кращий досвід сімейного виховання та ін.;
- виставки педагогічної літератури, дитячих виробів тощо.

4.3. Кабінет оснащується:

- технічними засобами навчання;
- наочними посібниками й дидактичними матеріалами за програмами народного університету педагогічних знань і курсу «Етика і психологія сімейного життя».

4.4. У кабінеті:

- створюється бібліотечний фонд для самостійної роботи (твори класиків марксизму-ленінізму, партійні і державні документи про освіту і виховання, твори визначних педагогів, наукова і методична література, періодичні видання тощо);
- збираються і зберігаються матеріали про кращий досвід сімейного виховання (описи, вирізки з газет і журналів тощо);
- зберігаються документи і матеріали народного університету (лекторію) педагогічних знань, консультаційного пункту з питань сімейного виховання, матеріали батьківського комітету та інші, що стосуються роботи з батьками [555, с. 43–46]

Додаток Л 3

Положення про консультаційні пункти з питань сімейного виховання

1. Консультаційні пункти з питань сімейного виховання створюються з метою підвищення педагогічної культури батьків, надання їм допомоги у комуністичному вихованні дітей.

2. Консультаційні пункти створюються організаціями Педагогічного товариства УРСР на громадських засадах у школах, дитячих дошкільних закладах, а також у погодженні з адміністрацією і громадськими організаціями підприємств, установ і організацій за місцем роботи та проживання батьків.

3. Приміщення, меблі і обладнання для консультаційного пункту виділяє установа, підприємство, організація, на чий базі він створюється. У необхідних випадках кошти на обладнання і оформлення консультпункту виділяє місцеве відділення Педагогічного товариства УРСР.

4. У консультаційному пункті обладнуються:

- робочі місця для проведення групових та індивідуальних консультацій;
- невеличка бібліотека з питань сімейного виховання (довідкова література, підбірки газетних і журнальних матеріалів, брошури про виховання дітей у сім'ї тощо);
- пам'ятки та поради батькам педагогів, психологів, лікарів, юристів та інших фахівців про сімейне виховання;
- наочна агітація, що пропагує документи КПРС і Радянського уряду про комуністичне виховання дітей і молоді, про роль і відповідальність батьків за навчання і виховання дітей, посилення взаємозв'язків школи, сім'ї, громадськості і трудових колективів по вихованню підростаючих поколінь;
- графік проведення консультацій для батьків;
- скринька для попереднього збирання письмових запитань батьків з окремих аспектів виховання дітей у сім'ї.

5. На консультаційному пункті організуються і проводяться групові та індивідуальні консультації для батьків з питань виховання дітей у сім'ї (врахування вікових, фізіологічних і психологічних особливостей розвитку дітей, ідейно-політичне, трудове, економічне, моральне, естетичне, фізичне та статеве виховання, надання дітям допомоги у навчанні, організація їх дозвілля, ролі особистого прикладу батьків і впливу сімейних стосунків на виховання дітей).

6. Робота консультаційних пунктів проводиться згідно з графіком, який погоджується з адміністрацією відповідної установи, організації чи підприємства, і доводиться до відома батьківської громадськості.

7. Організовує роботу консультаційного пункту завідуючий, який затверджується рішенням відповідної первинної організації Педагогічного товариства УРСР у погодженні з адміністрацією установи, організації, на чий базі він працює.

Завідуючий консультпунктом:

- організовує роботу по обладнанню і оформленню консультаційного пункту, забезпечує підтримання його в належному стані;
- складає графік роботи, доводить його до відома батьків і організовує його виконання;
- залучає до проведення консультацій досвідчених учителів, працівників правоохоронних органів, установ охорони здоров'я, ветеранів народної освіти та інших фахівців;
- організовує вивчення запитів та інтересів батьків з питань сімейного виховання;

Продовження додатку Л 3

- контролює якість консультацій, організовує їх облік;
- звітує про свою роботу первинній організації Педагогічного товариства

УРСР.

8. Особи, які беруть активну участь у роботі консультаційних пунктів, відзначаються у відповідності з Статутом Педагогічного товариства УРСР 555, с. 43–46] .

Додаток М
Навчальні плани та програми відділів переддошкільного і дошкільного
виховання школи матері

Навчальний план відділу переддошкільного виховання школи матері

1-й рік навчання

1 заняття

1. Завдання школи матері і програма її роботи (вступне слово).
2. Виховання дітей раннього віку – перша ступінь комуністичного виховання підростаючого покоління (лекція).

2 заняття

1. Немовля і догляд за ним (лекція).
2. Практичні заняття з матерями по догляду за немовлятами.

3 заняття

1. Особливості фізичного розвитку дітей раннього віку (лекція).
2. Кулінарна обробка харчових продуктів із збереженням вітамінів та приготування соків.

4 заняття

1. Захворювання новонароджених і їх профілактика (лекція).
2. Гімнастика і масаж для дітей першого року життя (практичні заняття).

5 заняття

1. Вигодовування та харчування дитини першого року життя (лекція).
2. Гігієна одягу і приміщення для дітей грудного віку. Демонстрація моделей дитячого одягу (консультація).

6 заняття

1. Особливості нервово-психічного розвитку дітей переддошкільного віку (лекція).
2. Про розвиток у дітей раннього віку зору, слуху та інших органів відчуття (консультація).

7 заняття

1. Організація в сім'ї режиму дітей переддошкільного віку (лекція).
2. Огляд режимних процесів у дитячих яслах (відвідування дитячих ясел).

8 заняття

1. Гра і її роль у вихованні дітей раннього віку (лекція).
2. Як організувати неспання дитини (практичні заняття з батьками).

9 заняття

1. Фізичне виховання дітей другого і третього років життя (лекція).
2. Розучування комплексів гімнастики для дітей другого і третього років життя (практичні заняття з батьками).

10 заняття

1. Розвиток мови у дітей раннього віку (лекція).
2. Що читати і розповідати дітям, які вивчати вірші (огляд художньої літератури для дітей переддошкільного віку).

11 заняття

- Конференція батьків з питань виховання дітей переддошкільного віку в сім'ї (обмін досвідом виховання дітей та догляду за немовлятами).

Продовження додатку М

2-й рік навчання**1 заняття**

1. Завдання сім'ї в моральному вихованні дітей переддошкільного віку (лекція).
2. Основні показники нервово-психічного розвитку дитини раннього віку і методика обліку їх (практичні заняття з батьками).

2 заняття

1. Виховання культурно-гігієнічних навичок та звичок самообслуговування у дітей раннього віку (лекція).
2. Захворювання дітей на глисти та заходи його запобігання (консультація).
3. Інфекційні захворювання у дітей переддошкільного віку та заходи боротьби з ними (лекція).
4. Врахування індивідуальних особливостей дітей в процесі їх виховання (консультація).

3 заняття

1. Нервові захворювання в дитячому віці та їх попередження (лекція).
2. Загартувуючі заходи для дітей другого і третього років життя (практичні заняття з батьками).

4 заняття

1. Організація прогулянок маленьких дітей (лекція).
2. Перша допомога дітям у нещасних випадках (консультація).

5 заняття

1. Естетичне виховання дітей раннього віку в сім'ї (лекція).
2. Як організувати в сім'ї свята для дітей (консультація).

6 заняття

1. Харчування дітей від одного до трьох років (лекція).
2. Розвиток музичних здібностей у дітей раннього віку (консультація).

7 заняття

1. Як ознайомлювати дітей з навколишнім (лекція).
2. Відвідання об'єднаної дошкільної установи для ознайомлення з режимом та прийомами виховання дітей.

8 заняття

1. Шлунково-кишкові захворювання у дітей раннього віку та засоби їх запобігання (лекція).
2. Про засоби заохочення і покарання дітей в сім'ї (консультація).

9 заняття

- Конференція батьків з питань виховання дітей в сім'ї (обмін досвідом сімейного виховання).

Навчальний план відділу дошкільного виховання школи матері**1-й рік навчання****1 заняття**

1. Завдання школи матері і програма її роботи (вступне слово).
  2. Роль матері в житті і вихованні дитини (лекція).
- Художні виступи вихованців дитячих садків.

Продовження додатку М

Виставка рекомендованої літератури з питань комуністичного виховання дітей в сім'ї.

2 заняття

1. Про комуністичне виховання дітей в сім'ї (лекція).
2. Сім'я Ульянових і виховання В. І. Леніна (художнє читання літературних творів та спогадів сучасників про В. І. Леніна).

Виставка літератури – «Що читати дітям про Леніна» та рекомендованої літератури з питань виховання дітей в сім'ї.

3 заняття

1. Фізичне виховання дошкільників (лекція).
2. Розучування комплексів ранкової гімнастики для дітей дошкільного віку (практичні заняття з батьками).

Виставка літератури з питань фізичного виховання. Демонстрування фізкультурного обладнання для фізичних вправ.

4 заняття

1. Психологічні особливості дітей дошкільного віку (лекція).
2. Режим дня дитини в сім'ї (консультація).
3. Виготовлення ялинкових та інших дитячих іграшок (практичні заняття з батьками).

Виставка іграшок-саморобок вихованців дитячих садків. Виставка рекомендованої літератури до теми заняття.

5 заняття

1. Харчування дітей дошкільного віку (лекція).
2. Як приготувати смачну і поживну їжу для дітей (консультація).

Виставка меню, рецептів приготування їжі, рекомендованої літератури з питань дитячого харчування.

6 заняття

1. Гра в житті дошкільника і керівництво нею в сім'ї (лекція).
2. Огляд іграшок, рекомендованих для дітей різного дошкільного віку, з поясненнями консультанта.

Виставка обладнання ігрових куточків для дітей різного дошкільного віку в сім'ї.

7 заняття

1. Розумове виховання дітей дошкільного віку в сім'ї (лекція).
2. Що і як читати й розповідати дітям дошкільного віку (консультація з практичним проведенням виразного читання, рекомендація текстів віршів для заучування з дітьми в сім'ї, а також художньої літератури для читання дітям).

Виставка дидактичних іграшок та літератури, що сприяють розвитку мови і мислення у дітей.

8 заняття

1. Моральне виховання дітей в сім'ї (лекція).
  2. Особиста гігієна дошкільника і її значення для здоров'я. (консультація).
- Демонстрація діафільмів: а) «Мілочкіна хвороба», б) «Нас цьому не вчили».

9 заняття

1. Естетичне виховання дітей в сім'ї (лекція).
2. Як одягати дітей в різні пори року (консультація з демонструванням моделей дитячого одягу).

Виставка моделей дитячого одягу і взуття, викройок, журналів мод та літератури з питань крою і шиття дитячого одягу.

Продовження додатку М

10 заняття

Конференція батьків з питань підготовки дітей до навчання в школі:

- а) Як готувати дитину до навчання в школі (доповідь).
- б) Виступи батьків.
- в) Художні виступи вихованців дитячих садків.

2-й рік навчання

1 заняття

1. Розвиток відчуттів і сприймань у дітей дошкільного віку (лекція).
  2. Як боротися з вередуванням і впертістю у дітей (консультація).
- Демонстрування діафільму «Папа или мама» або кінофільму «Серце матері».

2 заняття

1. Розвиток мислення і мови у дітей дошкільного віку (лекція).
2. Зустріч батьків з дитячими письменниками.
3. Засоби виправлення недоліків мови (консультація логопеда).

Виставка методичної літератури з питань розвитку мови і виховання правильної звуковимови у дітей та літератури, рекомендованої для читання дітям в сім'ї.

3 заняття

1. Про загартування дитячого організму (лекція).
2. Як організувати проведення свят і інших знаменних дат для дітей в сім'ї (консультація).

4 заняття

1. Профілактика захворювань дітей дошкільного віку (лекція).
2. Навчання дітей лічбі (практичні заняття з батьками). Виставка педагогічних приладь та дитячих - робіт з лічби (аплікацій, малюнків тощо).

5 заняття

1. Виховання працьовитості у дітей в сім'ї (лекція).
  2. Про статеve виховання дітей в сім'ї (консультація лікаря).
- Виставка літератури і бібліографічних списків до теми, заняття.

6 заняття

1. Авторитет батьків і педагогічний такт в сімейному вихованні (лекція),
2. Вечір запитань і відповідей.

7 заняття

1. Виховання у дітей дошкільного віку почуття дружби, товаришування і колективізму (лекція).
2. Нервові захворювання в дитячому віці та їх профілактика (консультація лікаря).

8 заняття

Відвідування об'єднаних дошкільних установ – дитячих ясел, садків; ознайомлення з їх роботою.

9 заняття

1. Музичне виховання дітей дошкільного віку (лекція).
2. Як зберегти зір у дітей (консультація).

10 заняття

1. Роль сім'ї в атеїстичному вихованні дітей (лекція).
2. Керівництво навчанням дітей грамоті в сім'ї (консультація).

Виставка літератури з теми заняття, зразків вправ для підготовки руки дитини до письма тощо.

Продовження додатку М

11 заняття

1. Виховання поведінки дітей в сім'ї.
  2. Керівництво малюванням та ліпленням дітей в сім'ї (практичні заняття).
- Виставка дитячих робіт з малювання і ліплення.

12 заняття

- Підсумкова батьківська конференція з питань виховання дітей в сім'ї.
 Концерт для батьків силами вихованців дитячих садків.
 Виставка новинок літератури та робіт дітей з малювання, ліплення, лічби, конструювання, ручної праці тощо.

Примірна тематика консультацій з питань виховання і догляду за дітьми

Відділ переддошкільного виховання

1. Гігієна вагітної жінки.
2. Харчування і поведінка годуючої матері в повсякденному житті.
3. Гігієна жінки після пологів.
4. Як краще жінці використати відпустку після пологів.
5. Підготовка сім'ї до прийому немовляти.
6. Особливості немовляти.
7. Основні правила догляду за немовлям.
8. Режим і його значення для правильного виховання дитини (правильна організація сну, неспання, годування, прогулянки, умивання, одягання).
9. Як сприяти розвитку рухів у немовляти.
10. Як організувати в сім'ї ігри і заняття з дітьми.
11. Чому кричить немовля.
12. Одяг та білизна немовляти (сповивання, постіль і т. д.).
13. Як купати та сповивати дитину.
14. Як доглядати дитину при шлункових захворюваннях.
15. Виховання культурно-гігієнічних навичок у дитини.
16. Правильний підхід дорослих до дитини і виховання у дитини позитивних стосунків з дорослими і дітьми.
17. Як правильно вигодувати дитину.
18. Значення свіжого повітря для малої дитини.
19. Поняття про інфекції та перші симптоми гострих інфекцій.
20. Виховання слухняності у дитини.
21. Відлучення дитини від груді.
22. Як давати соки і риб'ячий жир.
23. Які щеплення потрібно робити дітям і для чого це потрібно.
24. Як вчити дитину говорити.

Відділ дошкільного виховання

1. Перші дні перебування дитини в дитячому садку і завдання батьків.
2. Як організувати день дитини вдома.
3. Як годувати дитину (поняття про вітаміни і речовини, що потрібні для нормального розвитку дошкільника).

Продовження додатку М

4. Як організувати дома сон дитини на повітрі в різні пори року.
5. Засоби загартування дитячого організму.
6. Про використання в сім'ї телевізора і радіо для дітей.
7. Що може дитина робити сама і чому потрібно привчати її до самостійності.
8. Як виховувати у дитини художній смак.
9. Співи в житті дитини і підбір пісень для дітей.
10. Організація дозвілля дошкільника в сім'ї.
11. Спільні прогулянки батьків і дітей.
12. Роль прикладу і наслідування у вихованні дітей.
13. Правила культурної поведінки дитини.
14. Як організувати влітку оздоровлення дітей.
15. Як використати прогулянки для зміцнення здоров'я і ознайомлення дітей з навколишнім.
16. Які іграшки і книги купувати дитині.
17. Як організувати домашні сімейні вечори для дітей.
18. Значення єдності вимог до дитини з боку дитячого садка і сім'ї.
19. Як святкувати день народження дитини.
20. Виявлення і розвиток у дітей творчих задатків.
21. Про дитячі страхи.
22. Скромність та її виховання у дошкільників.
23. Негативний вплив на дітей вживання алкоголю батьками.
24. Роль праці в психічному розвитку дошкільників.
25. Виховання волі у дітей.
26. Виховання спостережливості у дитини.
27. Виховання чесності і правдивості у дітей.
28. Спортивні ігри і розваги дитини в дошкільному віці.
29. Бюджет сім'ї і вміння вести сімейне господарство.
30. Як зробити квартиру затишною і красивою.
31. Профілактика захворювань дітей на глисти.
32. Туберкульоз у дітей та основні заходи профілактики.
33. Як запобігти ревматизму у дітей.
34. Виховання дисциплінованості у дітей.
35. Як доглядати хвору дитину.
36. Як боротися з поганим апетитом у дітей.
37. Особиста гігієна дошкільника [1014, с. 19–51]

Додаток Н

Положення про районний (міський) народний університет педагогічних знань для батьків (1983 р.)

І. Загальні положення

1. Народний університет педагогічних знань для батьків є провідною громадською формою педагогічної освіти батьків у районі (місті).
2. Головними завданнями районного (міського) народного університету знань для батьків є:
  - а) залучення батьків дітей дошкільного і шкільного віку до оволодіння системою педагогічних знань;
  - б) озброєння батьків та осіб, що їх замінюють, педагогічними знаннями, уміннями і навичками виховання дітей у сім'ї;
  - в) прищеплення батькам навичок педагогічної самоосвіти;
  - г) вивчення і поширення кращого досвіду виховання дітей у сім'ї;
  - д) поширення педагогічних, знань серед населення.
3. У своїй роботі районний (міський) народний університет педагогічних знань для батьків підпорядковується раді народних університетів при рай(міськ)вно та районній (міській) раді Педагогічного товариства УРСР, які щорічно спільним рішенням затверджують мережу філіалів і факультетів, склад ради і контингенти слухачів, призначають ректора, проректорів і керівників філіалів, а також схвалюють навчальний план і програми районного (міського) народного університету педагогічних знань для батьків. Ці рішення оголошуються наказом рай(міськ)вно.

ІІ. Структура і організація навчального процесу

1. До складу районного (міського) народного університету педагогічних знань входять: **рада народного університету**, яка здійснює керівництво всією його діяльністю; **філіали**, які створюються при середніх та восьмирічних школах району (міста), будинках культури та за місцем роботи батьків. У великих районах (містах) з числа кращих філіалів можуть бути виділені опорні, які забезпечують зв'язок між радою районного університету та групами філіалів, подають їм необхідну методичну, організаційну та іншу допомогу.
2. У складі кожного філіалу можуть утворюватись факультети з проблем виховання дітей: дошкільного, молодшого шкільного (1–3 кл.), підліткового (4–8 кл.), старшого шкільного (9–10 кл.) віку. У великих школах факультети можуть створюватись для батьків дітей, що навчаються у паралельних класах.
3. Заняття в народному університеті можуть бути: загальноуніверситетськими, загальнофакультетськими, по потоках (класних паралелях) і груповими залежно від мети та змісту заняття.
4. У народних університетах педагогічних знань для батьків основними формами навчальних занять є: лекції, практикуми, семінари, диспути, конференції, обмін досвідом виховання дітей у сім'ї, вечори запитань і відповідей, зустрічі з ветеранами народної освіти і науковцями, написання рефератів та інші форми роботи.
5. Термін навчання в народному університеті для батьків визначається навчальним

Продовження додатку Н

планом, який може передбачати дво-, трирічну тривалість навчання на кожному факультеті або безперервний покласний всеобуч батьків.

6. Заняття в усіх філіалах народного університету проводяться за навчальним планом і програмами, розробленими радою народного університету і затвердженими у встановленому порядку.

7. Періодичність занять визначається залежно від конкретних місцевих умов, але не менше одного разу на місяць; тривалість кожного заняття – не менше двох академічних годин.

8. Для проведення занять в народному університеті залучаються працівники партійних і радянських органів, установ народної освіти, культури, охорони здоров'я, органів юстиції, внутрішніх справ, науковці, вчителі та вихователі, активісти з числа батьків, а також інші особи, фахова підготовка і кваліфікація яких відповідає вимогам навчального плану.

9. Слухачі, які успішно виконують вимоги навчального плану, після закінчення навчального року переводяться на наступний курс. Особам, які закінчили повний курс навчання, видається диплом (посвідчення) встановленого Всесоюзною радою народних університетів зразка.

III. Права і обов'язки слухачів

1. Слухачами народного університету можуть бути всі громадяни, які виявили бажання підвищувати рівень своєї педагогічної підготовки.

2. Зарахування до складу слухачів проводиться без обмежень на підставі особистої письмової заяви того, хто виявляє бажання навчатись у народному університеті.

3. Списки слухачів навчальних груп по факультетах на подання керівника філіалу затверджуються загальними зборами первинної організації Педагогічного товариства УРСР і оголошуються наказом директора школи. Загальні відомості про склад слухачів подаються раді народного університету.

4. Слухачі народного університету мають право:

а) звертатись із запитаннями, заявами і пропозиціями до ради університету, районної (міської), обласної та Республіканської рад Педагогічного товариства УРСР, рад народних університетів при районному (міському), обласному відділах народної освіти та Міністерстві освіти УРСР;

б) одержувати в раді народного університету та організаціях педагогічного товариства УРСР наукову, методичну та іншу допомогу; користуватися літературою і обладнанням філіалу народного університету та базової школи;

в) брати участь у конференціях, семінарах та інших заходах, які проводяться радою університету поза навчальним планом;

г) публікувати у періодичній пресі та інших виданнях матеріали, що стосуються діяльності університету.

5. Слухачі народного університету педагогічних знань зобов'язані:

а) брати особисту участь у здійсненні завдань, визначених Комуністичною партією і Радянським урядом в галузі навчання, і комуністичного виховання підростаючого покоління;

б) своєчасно виконувати всі вимоги навчального плану і програм, сприяти успішній діяльності народного університету;

в) опановувати, педагогічні знання, активно сприяти їх впровадженню у практику, здійснювати педагогічну пропаганду.

Продовження додатку Н

IV. Керівництво роботою

1. Всією роботою по організації навчання батьків керує рада народного університету.
2. Раду народного університету педагогічних знань для батьків очолює ректор, який призначається з числа штатних працівників рай(міськ)вно. На ректора покладається:
  - а) загальне керівництво роботою ради університету;
  - б) керівництво діяльністю всіх структурних підрозділів університету (філіалів, факультетів);
  - в) забезпечення всіх філіалів і факультетів інструктивно-методичною документацією, журналами обліку відвідування занять, посвідченнями і т. д.;
  - г) контроль за роботою народного університету.
3. Методичне керівництво і контроль за навчально-виховним процесом здійснює проректор, який призначається з числа членів президії районної (міської) ради Педагогічного товариства УРСР.
4. До складу ради народного університету входять керівники філіалів, декани окремих факультетів, представники зацікавлених організацій, а також найбільш активні батьки.
5. Керівники філіалів затверджуються спільним рішенням ради народних університетів при рай(міськ)вно та президії відповідної ради Педагогічного товариства УРСР за рекомендацією первинних організацій товариства. Керівник філіалу організовує всю його роботу і несе повну відповідальність за якість навчально-виховного процесу.
6. Безпосереднє керівництво навчально-виховним процесом здійснюють декади факультетів, які затверджуються зборами, первинної організації Педагогічного товариства УРСР. Декан складає розклад занять, добирає лекторів, забезпечує умови для навчально-виховної роботи, а також відповідає за реалізацію вимог навчального плану і програм та облік відвідування й успішності слухачів.

V. Матеріальна база

1. Для проведення занять філіалів і факультетів народного університету педагогічних знань надаються приміщення та обладнання відповідних закладів народної освіти, а також тих установ, і організацій, де проводяться заняття народного університету.
2. Органи народної освіти та організації Педагогічного товариства УРСР надають допомогу народним університетам у придбанні посібників, обладнання, проведенні екскурсій тощо.

VI. Звітність про роботу

1. Керівники філіалів народного університету подають ректорату до 1 червня письмовий звіт про підсумки навчального року і до 1 вересня відомості про структуру філіалу та склад навчальних груп у новому навчальному році.
2. Ректорат народного університету подає районній (міській) раді народних університетів до 1 липня звіт про підсумки навчального року у філіалах, а до 15 вересня – для затвердження мережі (філіали, факультети) і зведений контингент слухачів (по філіалах).

VII. Відзначення активістів

1. Відзначення ректорів, проректорів, керівників філіалів, деканів факультетів, кращих лекторів, а також активістів з числа слухачів здійснюється в порядку, визначеному органами народної освіти або організаціями Педагогічного товариства УРСР [555, с. 6–10]

Додаток П
Положення про присудження звання «Зразковий» народному університету педагогічних знань (1985 р)

1. З метою відзначення і стимулювання роботи кращих народних університетів педагогічних знань, розповсюдження і практичного використання їх досвіду встановлюється звання «Зразковий народний університет».

2. Звання «Зразковий» присуджується народним університетам педагогічних знань, діяльність яких характеризується чіткою організацією, високим рівнем навчально-виховного процесу, сталими позитивними результатами, їх досвід роботи може служити прикладом для інших народних університетів і придатний для наслідування й творчого застосування.

3. Звання «Зразковий» присуджується народним університетам спільним рішенням ради народних університетів при об'єднанні і президії обласного відділення Педагогічного товариства УРСР на підставі подання районних (міських) рад народних університетів і районних (міських) відділень Педагогічного товариства УРСР.

До подання додаються:

- копія паспорта народного університету;

- опис роботи народного університету;

- ілюстративні матеріали, що розкривають зміст, форми і методи, результати роботи народного університету (навчальні плани і програми, абонементи, методичні матеріали, розроблені в університеті, публікації в місцевій пресі, фотографії, відгуки слухачів тощо). Ілюстративні матеріали

оформляються у вигляді альбомів, окремих папок, виставок і т. п.

4. Звання «Зразковий» присуджується народному університету при умові досягнення основних показників:

4.1. Високий ідейний і науковий рівень навчально-виховного процесу: висвітлення в навчальному процесі ідей і положень класиків марксизму-ленінізму, рішень КПРС і Радянської держави з питань освіти, навчання і виховання підростаючого покоління, теоретичної спадщини видатних педагогів, сучасних досягнень педагогічної науки і передового досвіду. Тісний зв'язок навчально-виховного процесу з життям, з практичними потребами слухачів.

4.2. Різноманітність і доцільність методичних форм і прийомів у навчально-виховному процесі, широке застосування сучасних форм і методів навчання, організація самоосвіти слухачів та індивідуальної роботи з ними.

4.3. Високий рівень організації роботи: забезпечення навчальною (плани і програми) і методичною (розробки, рекомендації, тексти лекцій тощо) документацією, повне виконання навчального плану, систематичний контроль за організацією, змістом і якістю навчально-виховного процесу, збереження контингенту слухачів.

4.4. Систематична методична робота з лекторами, навчання лекторів, поширення досвіду роботи кращих лекторів.

4.5. Навчально-матеріальна база: забезпеченість слухачів літературою, наявність кабінету або куточка педагогічної освіти батьків.

4.6. Результативність роботи народного університету: наявні позитивні зрушення у знаннях і вміннях слухачів, у їх ставленні до виконання своїх обов'язків по вихованню і навчанню дітей, у ставленні самих дітей до навчання, дотримання ними дисципліни, участь у суспільно корисній роботі тощо.

4.7. Сталість високих результатів (не менше 3 років).

4.8. Можливість творчого застосування досвіду іншими народними університетами.

Продовження додатку П

4.9. Народному університету для батьків звання «Зразковий» може бути присвоєне при умові високого процента охоплення батьків навчанням, особливо тих, які потребують посиленої педагогічної, допомоги.

5. Звання «Зразковий», може присуджуватись філіалам народних університетів. Оцінка роботи філіалу проводиться за показниками, визначеними у пункті 4.

6. Народний університет (філіал), якому присвоєно звання «Зразковий», нагороджується дипломом ради народних університетів при облвно і президії обласного відділення Педагогічного товариства УРСР. Президія обласного

відділення Педагогічного товариства УРСР у відповідності з «Положенням про заохочення в Педагогічному товаристві УРСР» нагороджує керівників і кращих лекторів народного університету (філіалу).

7. Ради народних університетів при органах народної освіти і місцеві відділення Педагогічного товариства УРСР поширюють досвід роботи зразкових народних університетів (філіалів), проводять на їх базі наради, семінари та інші заходи з питань роботи народних університетів педагогічних знань.

8. Народні університети (філіали), яким присвоєно звання «Зразковий», підлягають переатестації через кожні п'ять років. Переатестацію проводять ради народних університетів при облвно і президії обласних відділень Педагогічного товариства УРСР [555, с. 11–13].

Додаток Р

Тематика лекційно-практичного курсу Центру свідомого батьківства «Дівія»

Лекційно-практичний курс: «Поговори зі мною, мамо!»

1. Лекція «Внутрішньоутробне тактильне спілкування з дитиною – метод Гаптономії».
2. Лекція «Емоції – один із видів спілкування мами і дитини під час вагітності».
3. Лекція «Філософія спілкування з дитиною. Музична програма «Маленький Моцарт»».
4. Лекція «Як народити гарну дитину – морфо-генетичне поле».
5. Лекція «Психологія материнства. Етапи формування материнської сфери».
6. Лекція «Психологія вагітності 1 – 3 триместр».
7. Лекція «Гігієна і секс під час вагітності. Харчування вагітної жінки».
8. Лекція «Внутрішньоутробний розвиток плоду»: перегляд відеоматеріалу.
9. Лекція «Філософія народження. Пологи очима дитини».

Жінкам пропонується фрагментарне використання програми «Мати-плід» (метод Сонатал, профес. Лазарев.), арт-терапія, індивідуальна робота (пісочна терапія).

Лекційно-практичний курс «Вагітний татко»

1. Лекція «Коли дитину чекає батько... Вагітний татко».
2. Лекція «Фізіологічні зміни жінки під час вагітності. Психологія вагітності 1- 3 триместр. Гігієна і секс під час вагітності».
3. Лекція «Філософія внутрішньоутробного спілкування з дитиною. Маленький Моцарт. Емоції. Метод Гаптономії. Як народити гарну дитину – морфо-генетичне поле» (Екскурс).
4. Лекція «Внутрішньоутробний розвиток плоду. Фактори, які впливають на формування організму дитини».
5. Лекція «Філософія народження. Пологи очима дитини».
6. Лекція «Партнерські пологи. Допомога батька під час пологів. Психоемоційний стан жінки під час пологів».
  - практичне заняття з пологів
  - перегляд відеоматеріалу
7. Лекція «Психоемоційна сфера жінки після пологів».
8. Лекція «Підтримка жінки в період грудного вигодовування».
  - перегляд відеоматеріалу
9. Лекція «А якщо щось піде не так».
10. Лекція «Кризи особистості. Особливості спілкування з дитиною. Психологія дитини від 1 до 3х років».

Лекційно-практичний курс «Підготовка до пологів»

1. Лекція «Пологи. Психоемоційний стан жінки під час першого періоду пологів». Методи дихання та природнього знеболення в пологах, точки знеболення, пози та правила поведінки під час I періоду пологів.
2. Лекція «Пологи. Функція болю під час пологів. Другий період пологів». Основні правила поведінки під час II періоду пологів.
3. Лекція «Пологи. Третій період пологів. Поведінка породіллі в післяпологовому періоді « Адаптація жінки після пологів та основні правила поведінки у післяпологовому періоді. Відновлення після пологів».

Продовження додатку Р

4. Лекція «А якщо щось піде не так...» Всі нестандартні ситуації, які можуть виникнути під час пологів і як підготуватись до них. Кесарів розтин: плановий або ургентний.
5. Лекція «Грудне вигодовування, як основа збереження і формування здоров'я дитини» Налаштування лактації. Поза та правила прикладання до грудей. Ознаки правильного прикладання-профілактика тріщин. Режим годування дитини.
6. Лекція «Основні проблеми під час вигодовування грудьми. Гігієна та фізіологія харчування жінки. Основні принципи введення прокорму.» Тріщини на сосках: профілактика та лікування. Лактостаз. Мастит. Додаткові молочні дольки. Кандидоз мочних залоз. Зціджування. Лактаційні кризи та відновлення молока.
7. Практичне заняття по догляду за немовлятком.
8. Лекція «М'яка адаптація новонародженого до соціуму»
9. Лекція «Підтримка жінки в післяпологовому періоді та в період грудного вигодовування» Профілактика післяпологової депресії.
10. «Вакцинація за і проти!» Все про щеплення в Україні. Як правильно підготувати дитину до щеплення.
11. Заключне заняття з пологів. Програвання пологів з інструктором.

Загальний перелік занять

1. Лекція «Фізіологічні зміни жінки під час вагітності. Психологія вагітності 1- 3 триместр. Гігієна і секс під час вагітності».
2. Лекція «Гігієна і секс під час вагітності. Харчування вагітної жінки».
3. Лекція «Внутрішньоутробний розвиток плоду. Фактори, які впливають на формування організму дитини».
4. Лекція «Психологія материнства. Етапи формування материнської сфери».
5. Лекція «Внутрішньоутробне тактильне спілкування з дитиною – метод Гаптономії».
6. Лекція «Емоції – один із видів спілкування мами і дитини під час вагітності».
7. Лекція «Філософія спілкування з дитиною. Музична програма «Маленький Моцарт».
8. Лекція «Як народити гарну дитину – морфо-генетичне поле».
9. Лекція «Психологія вагітності 1 – 3 триместр».
10. Лекція «Філософія народження. Пологи очима дитини».
11. Лекція «Коли дитину чекає батько... Вагітний татко».
12. Лекція «Партнерські пологи. Допомога батька під час пологів. Психоемоційний стан жінки під час пологів».
13. Лекція «Пологи. Психоемоційний стан жінки під час першого періоду пологів». Методи дихання та природнього знеболення в пологах, точки знеболення, пози та правила поведінки під час I періоду пологів.
14. Лекція «Пологи. Функція болю під час пологів. Другий період пологів». Основні правила поведінки під час другого періоду пологів.
15. Лекція «Пологи. Третій період пологів. Поведінка породіллі в післяпологовому періоді «Адаптація жінки після пологів та основні правила поведінки у післяпологовому періоді. Відновлення після пологів».
16. Лекція «А якщо щось піде не так...» Всі нестандартні ситуації, які можуть виникнути під час пологів і як підготуватись до них. Кесарів розтин: плановий або ургентний.
17. Лекція «Кесарів розтин ...».
18. Лекція «Психоемоційна сфера «кесарьонка».

Продовження додатку Р

19. Лекція «Грудне вигодовування, як основа збереження і формування здоров'я дитини». Поза та правила прикладання до грудей. Ознаки правильного прикладання-профілактика тріщин. Режим годування дитини.

20. Лекція «Основні проблеми під час вигодовування грудьми. Гігієна та фізіологія харчування жінки. Основні принципи введення прокорму». Тріщини на сосках: профілактика та лікування. Лактостаз. Мастит. Додаткові молочні дольки. Кандидоз молочних залоз. Зціджування. Лактаційні кризи.

21. Практичне заняття по догляду за немовлятком.

22. Лекція «М'яка адаптація новонародженого до соціуму».

23. Лекція «Придане для дитини: меблі, одяг, косметика».

24. Лекція «Підтримка жінки в післяпологовому періоді та в період грудного вигодовування». Профілактика післяпологової депресії.

25. «Вакцинація за і проти!» Все про щеплення в Україні. Як правильно підготувати дитину до щеплення.

26. Заключне заняття з пологів. Програвання пологів з інструктором.

27. Лекція «Кризи особистості. Особливості спілкування з дитиною. Психологія дитини від 1 до 3х років».

28. Лекція «Психологія дитини від 1 до 3х років».

29. Лекція «Методики раннього розвитку інтелекту дитини. Альтернативні методики розвитку».

30. Лекція «Готовимо свято дітям».

31. Лекції «Ігри та іграшки – за і проти!», «Ш'єм іграшку».

33. Заняття «Бєбі-слінг».

34. Лекція «Архетипи – Боги та Богині які керують нашим життям».

35. Заняття по створенню фото-колажу.

36. Арт-терапія [981].

Додаток С
Анкета для студентів
«Мої професійні знання»

Шановний друже! Долучися до нашої дослідницької роботи та дай розгорнуті відповіді на наступні запитання.

Спеціальність за якою ви навчаєтесь у ЗВО _____

1. Як Ви розумієте поняття:

Дитинство.

Материнство.

Підтримка.

Педагогічна підтримка.

Соціальна підтримка.

Соціально-педагогічна підтримка.

2. Чи відомі Вам методологічні підходи дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства?

Так. Якщо так, то назвіть.

Ні.

3. Чи знаєте Ви сучасні дослідження, які дотичні до теми «Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)?»

Так. Якщо так, то назвіть.

Ні.

4. Чи знаєте Ви сучасні концепції материнства?

Так. Якщо так, то назвіть.

Ні.

5. Чи знаєте Ви сучасні теорії розвитку дитинства?

Так. Якщо так, то назвіть.

Ні.

6. Чи знаєте Ви про дитиноцентричний, родинноцентричний та матеріноцентричний підходи соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства?

Так. Якщо так, то який.

Ні.

7. Чи знаєте Ви тенденції соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в законодавстві України та зарубіжних країн?

Так. Якщо так, то назвіть.

Ні.

8. Чи знаєте Ви першовитоки соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в 1905–1918 рр.?

Так. Якщо так, то назвіть.

Ні.

Продовження додатку С

9. Чи відомо Вам, коли запроваджено першу державну програму підтримки материнства й дитинства в радянській Україні?

Так. Якщо так, то назвіть.

Ні.

10. Чи відомо Вам, які завдання було покладено на відділ Охорони материнства й дитинства, відкритий у 1917 р.?

Так. Якщо так, то назвіть.

Ні.

11. Чи відомо Вам, коли радянська влада видала перший кодекс про родину, шлюб і опіку?

Так. Якщо так, то назвіть коли.

Ні.

12. Чи відомо Вам, які заклади охоплювали об'єднання-комплекси ОХМДу в УСРР?

Так. Якщо так, то назвіть які.

Ні.

13. Чи відомі Вам форми і методи роботи в кабінетах відповідального батьківства, що почали з'являтися у другій половині ХХ ст. в УСРР?

Так. Якщо так, то назвіть які.

Ні.

14. Чи відомі Вам завдання Декларації про соціальне виховання дітей, прийнятої 1 липня 1920 р. в УСРР?

Так. Якщо так, то назвіть які.

Ні.

15. Чи знаєте Ви, які заходи боротьби з бездоглядністю й безпритульністю приймалися на державному й громадському рівні у ХХ ст. УСРР?

Так. Якщо так, то назвіть які.

Ні.

16. Чи знаєте Ви, які громадські організації ХХ ст. сприяли виконанню завдань соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства?

Так. Якщо так, то назвіть які.

Ні.

17. Чи знаєте Ви, які нормативні документи регламентували розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ ст.?

Так. Якщо так, то назвіть.

Ні.

18. Чи знайомі Ви з сучасними нормативними документами у сфері соціальної політики України?:

а) спрямованими на підвищення соціального статусу жінки-матері;

Продовження додатку С

б) охорони здоров'я матері й дитини;

в) заохочення до материнства?

Так. Якщо так, то назвіть.

Ні.

19. Чи знайомі Ви з особливостями соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в зарубіжних країнах?

Так. Якщо так, то яких країн.

Ні.

20. Чи Ви би рекомендували до впровадження в Україні зарубіжний історичний досвід соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства?

Так. Якщо так, то який.

Ні.

21. Чи знаєте Ви, які державні ініціативи превалювали у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в 1918–1945 рр.?

Так. Якщо так, то назвіть.

Ні.

22. Чи відомі Вам заходи щодо формування державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у 1945–1991 рр.?

Так. Якщо так, то які?

Ні.

23. Чи знаєте Ви як реалізовувалася соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у недержавному секторі в Україні на початку ХХ ст.?

Так. Якщо так, то які?

Ні.

24. Чи знаєте Ви вітчизняних і зарубіжних педагогів ХХ ст., що досліджували дитинство, материнство, соціально-педагогічну підтримку?

Так. Якщо так, то назвіть?

Ні.

25. Чи знаєте Ви праці вітчизняних і зарубіжних педагогів ХХ ст. про дитинство, материнство, соціально-педагогічну підтримку?

Так. Якщо так, то назвіть?

Ні.

26. Чи відомі Вам провідні ідеї соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в системі освіти?

Так. Якщо так, то назвіть?

Ні.

27. Чи відомі Вам особливості соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в сфері охорони здоров'я?

Продовження додатку С

Так. Якщо так, то назвіть?

Ні.

28. Чи знаєте Ви види державної допомоги сім'ям з дітьми в Україні та за кордоном на сучасному етапі?

Так. Якщо так, то які?

Ні.

29. Чи відомо Вам які послуги надає соціальний працівник/соціальний педагог в Україні у сфері освіти, сфері охорони здоров'я та соціальній сфері?

Так. Якщо так, то які?

Ні.

30. Чи відомі Вам шляхи реалізації послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у сфері освіти, сфері охорони здоров'я та соціальній сфері?

Так. Якщо так, то назвіть?

Ні.

31. Чи відома Вам сфера діяльності соціальних служб, установ, організацій в Україні?

Так.

Ні.

32. Чи відома Вам роль соціальних служб, установ, організацій в Україні у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства?

Так.

Ні.

33. Чи відомо Вам, що релігійні організації першими здійснили спробу започаткувати в Україні мультидисциплінарні команди різних фахівців (священника, лікаря, психолога, соціального педагога/соціального працівника).

Так.

Ні.

34. Чи знаєте Ви нові форми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, які започатковано релігійними організаціями в Україні?

Так. Якщо так, то які?

Ні.

35. Чи знаєте Ви заклади соціального спрямування для дітей, вагітних та матерів, які діють на сучасному етапі в Україні?

Так. Якщо так, то які?

Ні.

36. Чи знаєте Ви які нові форми надання медичних послуг започатковано у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні?

Так. Якщо так, то які?

Ні.

Продовження додатку С

37. Чи ЗВО України підготував Вас до здійснення роботи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства ?

Так. Якщо так, то які дисципліни цьому сприяли?

Ні.

38. Чи навчальні дисципліни, які Ви вивчаєте у ЗВО дають знання про соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в Україні та зарубіжних країнах?

Так. Якщо так, то які?

Ні.

39. Чи необхідні на Ваш погляд спеціальні дисципліни для ґрунтовного ознайомлення з проблемою соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у історичному контексті і чому саме?

Так.

Ні.

40. Обґрунтуйте свої побажання та пропозиції щодо покращення викладання дисциплін пов'язаних з соціально-педагогічною роботою.

Щиро дякуємо за участь!

Додаток Т

Результати пілотної діагностичної роботи на предмет готовності майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства

№ з/п	Питання анкети	Результати опитування, %	
		до (n = 360)	після (n = 195)
1	Як Ви розумієте поняття: неправильно/частково правильно/правильно		
	– дитинство	4,44/45,56/50,00	3,59/34,87/61,54
		$\chi^2 = 6,79; p < 0,05$	
	– материнство	2,78/22,78/74,44	0,51/21,54/77,95
		$\chi^2 = 6,79; p < 0,05$	
	– підтримка	22,78/72,78/4,44	5,64/77,95/16,41
		$\chi^2 = 43,58; p < 0,001$	
– педагогічна підтримка		4,44/63,62/31,94	–/58,97/41,03
		$\chi^2 = 6,79; p < 0,05$	
	– соціальна підтримка	22,22/58,34/19,44	11,79/56,41/31,80
	$\chi^2 = 15,60; p < 0,01$		
– соціально-педагогічна підтримка		22,78/55,56/21,66	10,26/55,38/34,33
		$\chi^2 = 18,59; p < 0,01$	
2	Чи відомі Вам методологічні підходи дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства?	13,61	65,12
		$\phi = 12,63; p < 0,001$	
3	Чи знаєте ви сучасні дослідження, які дотичні до теми «Теорія і практика	18,06	69,74

	соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)?	$\varphi = 12,34; p < 0,01$	
4	Чи знаєте Ви сучасні концепції материнства?	45,56	71,28
		$\varphi = 5,94; p < 0,05$	
5	Чи знаєте Ви сучасні теорії розвитку дитинства?	27,22	75,38
		$\varphi = 11,33; p < 0,01$	
6	Чи знаєте Ви про дитиноцентричний, родинноцентричний та матеріноцентричний підходи соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства?	13,61	61,54
		$\varphi = 11,79; p < 0,01$	
7	Чи знаєте Ви тенденції соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в законодавстві України та зарубіжних країн?	22,78	67,69
		$\varphi = 10,54; p < 0,01$	
8	Чи знаєте Ви першовитоки соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в 1905–1918 рр.?	4,44	53,33
		$\varphi = 13,65; p < 0,01$	
9	Чи відомо Вам, коли запроваджено першу державну програму підтримки материнства й дитинства в Україні?	–	71,79
		$\varphi = 21,50; p < 0,001$	
10	Чи відомо Вам, які завдання було покладено на відділ Охорони материнства й дитинства, відкритий у 1917 р.?	9,17	75,90
		$\varphi = 17,55; p < 0,001$	
11	Чи відомо Вам, коли радянська влада видала перший кодекс про родину, шлюб і опіку?	9,17	78,46
		$\varphi = 20,07; p < 0,001$	
12	Чи відомо Вам, які заклади охоплювали об'єднання-комплекси ОХМДу в УРСР?	–	78,97
		$\varphi = 19,82; p < 0,001$	
13	Чи відомі Вам форми і методи роботи в кабінетах відповідального батьківства, що почали з'являтися у другій половині XX ст.?	–	80,00
		$\varphi = 25,60; p < 0,001$	
14	Чи відомі Вам завдання Декларації про соціальне виховання дітей, прийнятої 1 липня 1920 р. в УРСР?	4,17	71,28
		$\varphi = 9,61; p < 0,01$	

15	Чи знаєте Ви, які заходи боротьби з бездоглядністю й безпритульністю приймалися на державному й громадському рівні?	50,00	87,69
		$\varphi = 21,50; p < 0,001$	
16	Чи знаєте Ви, які громадські організації ХХ ст. сприяли виконанню завдань соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства?	–	71,79
		$\varphi = 18,22; p < 0,001$	
17	Чи знаєте Ви, які нормативні документи ХХ ст. регламентували розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні?	5,00	75,89
		$\varphi = 15,18; p < 0,01$	
18	Чи знайомі Ви з сучасними нормативними документами у сфері соціальної політики України?:		
	– спрямованими на підвищення соціального статусу жінки-матері	18,06	80,51
		$\varphi = 10,65; p < 0,01$	
	– охорони здоров'я матері й дитини	47,78	89,23
		$\varphi = 12,70; p < 0,01$	
	– заохочення до материнства	36,39	89,23
		$\varphi = 22,74; p < 0,001$	
19	Чи знайомі Ви з особливостями соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в зарубіжних країнах?	–	76,41
		$\varphi = 18,85; p < 0,001$	
20	Чи Ви би рекомендували до впровадження в Україні зарубіжний історичний досвід соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства?	5,56	77,44
		$\varphi = 16,00; p < 0,01$	
21	Чи знаєте Ви, які державні ініціативи превалювали у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в 1918–1945 рр.?	18,33	83,59
		$\varphi = 12,82; p < 0,01$	
22	Чи відомі Вам заходи щодо формування державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у 1945–1991 рр.?	36,67	88,20
		$\varphi = 16,98; p < 0,01$	
23	Чи знаєте Ви як реалізовувалася соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у недержавному секторі в Україні на початку ХХ ст.?	8,89	75,90
		$\varphi = 24,31; p < 0,001$	
24	Чи знаєте Ви вітчизняних і зарубіжних педагогів ХХ ст., що досліджували	–	82,05

	дитинство, материнство, соціально-педагогічну підтримку?	$\varphi = 16,55; p < 0,01$	
25	Чи знаєте Ви праці вітчизняних і зарубіжних педагогів ХХ ст. про дитинство, материнство, соціально-педагогічну підтримку?	13,61	80,51
		$\varphi = 14,76; p < 0,01$	
26	Чи відомі Вам провідні ідеї соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в системі освіти?	22,78	83,59
		$\varphi = 15,18; p < 0,01$	
27	Чи відомі Вам особливості соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в сфері охорони здоров'я?	23,61	85,64
		$\varphi = 15,72; p < 0,01$	
28	Чи знаєте Ви про види державної допомоги сім'ям з дітьми в Україні та за кордоном на сучасному етапі?	–	80,00
		$\varphi = 23,72; p < 0,001$	
29	Чи відомо Вам які послуги надає соціальний працівник/соціальний педагог в Україні у сфері освіти, сфері охорони здоров'я та соціальній сфері?	100,00	100,00
		–	
30	Чи відомі Вам шляхи реалізації послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у сфері освіти, сфері охорони здоров'я та соціальній сфері?	40,83	90,77
		$\varphi = 12,80; p < 0,01$	
31	Чи відома Вам сфера діяльності соціальних служб, установ, організацій в Україні?	31,94	83,59
		$\varphi = 12,44; p < 0,01$	
32	Чи відома Вам роль соціальних служб, установ, організацій в Україні у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства?	9,17	73,85
		$\varphi = 16,34; p < 0,01$	
33	Чи відомо Вам, що релігійні організації першими здійснили спробу започаткувати в Україні мультидисциплінарні команди різних фахівців (священика, лікаря, психолога, соціального педагога/соціального працівника)?	22,78	82,05
		$\varphi = 14,30; p < 0,01$	
34	Чи знаєте Ви нові форми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, які започатковано релігійними організаціями в Україні?	5,00	76,92
		$\varphi = 18,99; p < 0,001$	
35	Чи знаєте Ви заклади соціального спрямування для дітей, вагітних та матерів,	31,94	83,59

	які діють на сучасному етапі в Україні?	$\varphi = 12,44; p < 0,01$	
36	Чи знаєте Ви які нові форми надання медичних послуг започатковано у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні?	13,61	75,38
		$\varphi = 15,43; p < 0,01$	
37	Чи ЗВО України підготував Вас до здійснення роботи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства?	–	53,33
		$\varphi = 15,16 p < 0,01$	
38	Чи навчальні дисципліни, які Ви вивчаєте у ЗВО дають знання про соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в Україні та зарубіжних країнах?	63,61	94,87
		$\varphi = 9,43; p < 0,01$	
39	Чи необхідні, на Ваш погляд, спеціальні дисципліни для ґрунтовного ознайомлення з проблемою соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в історичному контексті і чому саме?	13,89	81,03
		$\varphi = 16,60; p < 0,01$	
40	Обґрунтуйте свої побажання та пропозиції щодо покращення викладання дисциплін, пов'язаних із соціально-педагогічною роботою.		

Додаток У

Гра-квест «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я»

Епіграф квесту :

*Головним скарбом життя є не землі, що ти їх завоював, не багатства, що їх маєш у скринях...
Головним скарбом життя є здоров'я, і, щоб його зберегти, потрібно багато що знати.*

(Авіцена)

У ході квесту учасники, об'єднавшись у команди, відвідують 5 станцій.

СТАНЦІЯ «Здорове харчування».

1.Гра «Візит до супермаркету»

На столі перед учасниками картки із зображенням корисних і шкідливих продуктів, а також мініатюрна копія кошику для покупок і відерця для сміття. Команді пропонується здійснити похід до супермаркету і заповнити кошик покупками. Учасники повинні покласти в кошик тільки корисні товари, а шкідливі – в смітничок. **Приклади карток:**

2.Гра «Реклама і Антиреклама»

Серед запропонованих зображень відібрати малюнки товарів, які рекламують по телевізору шкідливі продукти. Обираючи малюнки, учасники повинні самі називати чим ці продукти шкодять людині.

Творче завдання. Працюючи у парах, спробувати до кожного продукту створити як рекламу, так і антирекламу.

Продовження додатку У

Приклади карток:

3. Гра «Меню здорової людини»

Із запропонованих продуктів скласти меню для сніданку, обіду і вечери. Для цього учням потрібно розкласти картки на три тарілки і пояснити, чому був здійснено саме такий вибір.

Приклади карток:

Продовження додатку У

(За виконання завдання учасники отримують жетон і рушають далі.)

4. Інформаційне гроно.

«За» і «проти».

Вживання бананів, апельсинів, яблук тощо.

Вегетаріанство

Солодощі

Питна вода

«А чи знали ви?»

Якщо їсти сире яблуко, то...., а якщо пити яблучний сік, то... .

Якщо їсти білий хліб свіжий, то...., а якщо сухариками, то... .

Якщо їсти варену картоплю, то...., а якщо запечену, то... .

Якщо їсти апельсин, то....., а якщо нюхати, то ... .

СТАНЦІЯ «Країна Чистоти»

Щоб у неї потрапити, учасники повинні у кросворді знайти ключові слова.

Знайди слова

К	Г	Г	И	Г	І	Г	І	Є	Н	А	Н	Д	Щ	Я
Є	Ч	Я	Й	Ц	Ш	У	Щ	Н	І	Г	Т	І	Ц	У
Д	Б	Р	О	Ь	В	О	Л	О	С	С	Я	В	Е	Ц
Ш	У	Ц	Н	О	Ж	И	Ц	І	І	Ж	Б	Б	Й	Й
О	Ч	И	С	Т	О	Т	А	О	В	К	О	Ь	З	Ч
С	Є	К	К	Х	Ї	О	Ч	О	П	О	С	У	Д	І
С	С	Г	И	Й	Х	У	С	Т	И	Н	К	А	Ц	Ї
З	У	Б	И	Ж	Я	А	З	Ж	Й	Х	Х	М	А	Г
З	В	О	Д	А	З	Ь	Ш	З	Е	Г	І	Д	Т	Ф
Т	П	Ж	Г	У	П	Н	М	И	Л	О	Й	О	У	Е
О	Р	У	К	И	Ю	М	Ч	С	Б	Д	Т	Е	М	Щ
Р	У	Ш	Н	И	К	П	А	С	Т	А	Є	Д	Б	Е
З	Г	Р	Е	Б	І	Н	Е	Ц	Ь	Ї	Й	Ь	У	Я
Й	Щ	А	Я	Р	О	Т	И	Н	Ж	Ц	Б	М	Д	І
Ш	Я	О	Ь	Ш	А	М	П	У	Н	Ь	Б	Б	Є	Н

СТАНЦІЯ «Фізкультурія»

1. Виконання нескладних вправ зі скакалкою, м'ячем та обручем, які сприяють кращому самопочуттю, підтримці хорошого фізичного стану
2. Виконання вправ для покращення зору.
3. Виконання вправ при болі у спині.
4. Виконання вправ для правильної постави.
5. Пальчикова гімнастика.

СТАНЦІЯ «Фітотерапія»

1. Гра «Аптека природи»

Із аптечки, що стоїть на столі по черзі дістають картки із зображеннями натуральних ліків і корисних рослин. Команди відповідають, для чого і коли люди використовують ці рослинні ліки.

В аптечці: калина, ромашка, мед, липа, березовий сік, часник, малина, гірчиця, цибуля та ін.

2. Гра «Користь-отрута»

Серед зображень трав і квітів знайти отруйні рослини. *Приклади карток:*

Корисні рослини.

Продовження додатку У

Продовження додатку У

Отруйні рослини

1) Беладона 2) Блекота 3) Вовче лико

Продовження додатку У

4) Вех звичайний 5) Болиголов 6) Конвалія

7) Золотарник 8) Дурман (квітка) 9) Дурман (насіння)

10) Вороняче око 11) Амброзія 12) Гриб Біда поганка

СТАНЦІЯ «Кольоротерапія»

Це ефективний метод впливу кольору на наш організм з метою відновлення та підтримки його нормальної життєдіяльності. Вченими доведено, що колір викликає певні біохімічні реакції в людських тканинах, стимулює різні залози і деякі відділи головного мозку, в тому числі і гіпофіз. Останній стимулює вироблення цілого ряду гормонів, які відповідають за обмін речовин, сон, апетит, наш емоційний стан.

Пошуково-творче завдання.

Оформіть кольоровий інтер'єр спальні, дитячої, кухні, приймальної та ванни.

Одягніть свою дитину, якщо ви йдете на прогулянку, до лікаря, у театр, у гості.

Перефарбуйте фасад свого будинку. Поясніть, чому ви обрали саме цей колір?

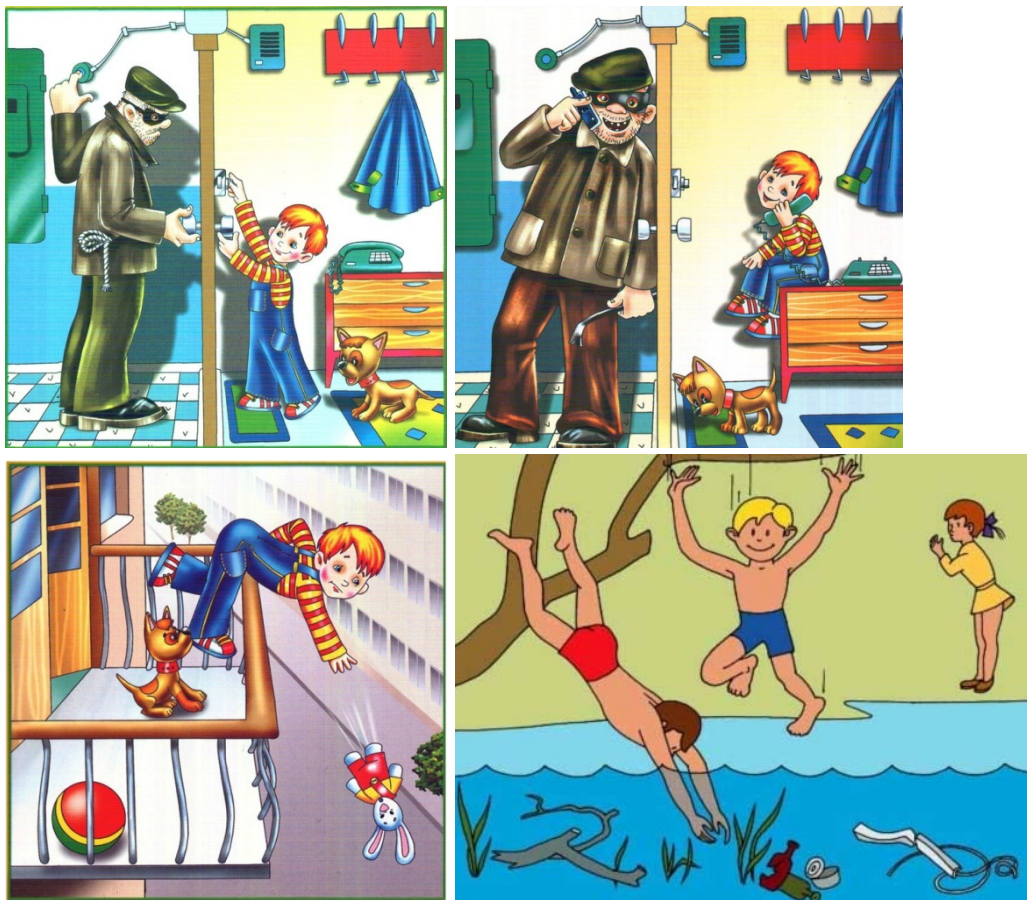
Продовження додатку У

СТАНЦІЯ «Допоможи собі сам»**1. Гра «Небезпечні забавки»**

У конверті знаходяться картки із зображенням небезпечних ситуацій. Завдання гравців, назвати, яка небезпека очікує дітей, які можуть бути наслідки і що слід робити, щоб уберегти своє життя і здоров'я.

Приклади карток:

Продовження додатку У

2. Гра «Алло, рятуйте!»

Учасникам необхідно записати на картці із зображенням пожежної охорони, міліції, швидкої допомоги та служби газу номери телефонів екстремальних служб.

3. Гра «Перша допомога»

Учням пропонується уявити, що біля них немає дорослих, а ситуація потребує невідкладних дій, якими будуть їхні дії в разі:

- Ви сильно порізали руку, що слід одразу зробити?
- Уявіть, що ви залишились вдома самі, і раптом отримали опік, ваші дії?
- Уявіть, що впали, і в результаті отримали великий синець, що необхідно зробити?
- Дорослих вдома немає, а у вас сильно розболілась голова, як можна себе полікувати? Чи можна самому вживати ліки?
- Під час прогулянки ви знайшли незнайомий підозрілий предмет, який може виявитись вибухівкою. Ваші дії?

Продовження додатку У

СТАНЦІЯ «Казкотерапія»

Казкотерапія – це метод пізнання і впливу на внутрішній світ і дитини, і дорослого. Казкотерапія більше зорієнтована на дітей дошкільного віку тому, що вони ще не здатні оцінити події, які відбуваються в реальному житті, та проаналізувати їх для прийняття самостійних рішень. Тому казка – це те середовище, яке допомагає малюкові пізнати світ, сформувані моделі поведінки, виховати моральні почуття, розвинути уявлення та спрямувати бажання і мрії дитини і дорослого у правильне русло.

Під час гри, перевтілюючись у казкового героя, малюк може спокійно розповісти про свої почуття, думки, аналізуючи вчинки героя і сюжет казки, дитина розвивається, вчиться реагувати на життєві ситуації, підвищує рівень знань про себе й оточуючих. Кожна дитина саме з казок дізнається, що добро майже завжди перемагає зло і негативні герої будуть покарані за свої вчинки. Це сприяє вихованню відповідальності і віри у краще майбутнє, що сьогодні є актуально у суспільстві.

Завдання

1. Інформацію про які базові життєві цінності допомагають донести до свідомості дитини такі казки?

«Золота рибка», «Русалонька», «Попелюшка», «Кіт у чоботях», «Троє поросят», « Колобок»

2. Пригадайте казки, які обов'язково зміцнюють віру дитини у власні сили, несуть позитивну життєву програму.

3. Моя казка.

За такою схемою:

Введіть нового персонажа у будь-яку з казок.

Виженіть якогось героя.

Змініть вчинки, характер одного з героїв.

Додайте чарівний елемент, перевтілення.

Об'єднайте героїв з різних казок

Змініть хід казки

А) початок

Б) середину

В) кінцівку

Намалюйте сучасного, нетрадиційного Колобка, Кота у Чоботях, Золоту Рибку, Червону Шапочку чи Попелюшку.

4. Яка роль Чарівника часу у казках, який має ім'я: Чарівник 5-ти хвилин, Зупинки часу, Викрадач часу, Зворотного часу, Переплутування часу, Повільних хвилин, Швидких хвилин, Повернутих годин, Подарованих секунд. У яких казках Ви б хотіли зустріти такого чарівника?

5. Складіть казку, де головним героєм буде простий побутовий предмет: голка, ваза, ніж, крісло, подушка, за методикою Володимира Проппа.

КАРТА КАЗКИ

1	Наказ або заборона.
2	Порушення наказу або заборони.
3	Шкода.
4	Від'їзд героя.
5	Завдання.
6	Зустріч із дарувальником.
7	Чарівні дарунки.
8	Поява героя.
9	Поява лиходія.
10	Боротьба героя і лиходія.
11	Перемога героя.
12	Повернення героя.
13	Прибуття додому.
14	Несправжній герой.
15	Тяжкі випробування.
16	Лихо минає.
17	Упізнавання героя.
18	Несправжнього героя викривають.
19	Покарання лиходія.
20	Весілля. Перемога.

СТАНЦІЯ «Мій дім – моя фортеця»

Був у старовину звичай – зображувати на воротах замка, на щиті лицаря родовий герб і девіз, тобто короткий вислів, що виражає керівну ідею або ціль діяльності власника. Ми будемо малювати не тільки герб, а й складатимемо до нього девіз. Проте одні в групі малюють, а інші – складають до малюнка девіз, що відбиває його життєве кредо, відношення до світу в цілому і до себе зокрема.

Етап III – «Фінал»

Команди, що відвідали всі станції, підраховують жетони.

Ведучий проголошує слово про процес квесту, оцінює активність і настрої учасників гри. Наголошує на тому, що гра не мала характеру змагання за перше місце, найголовнішим для всіх, було отримання нових знань.

Додаток Ф
Методичні рекомендації до авторського курсу за вибором студента
«Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні:
теорія і практика»

ПЕРЕДМОВА

Тривалий процес структурної перебудови, оновлення держави і суспільства сьогодні супроводжується об'єктивними труднощами, кризовими явищами, деформаціями суспільної свідомості, внаслідок яких постає проблема соціальної підтримки інституту материнства й дитинства. Ці обставини спонукають до нового бачення материнства – з позиції забезпечення прав матері, що актуалізує пошук нових форм соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Потреба науково осмислити уроки минулого, виробити ефективні заходи щодо імплементації історичного досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сучасній Україні зумовили розробку авторського курсу за вибором студента «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: теорія і практика».

Основною **метою** курсу є ознайомлення студентів з теорією та практикою соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ–на початку ХХІ ст., що сприяє їх готовності до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

Завдання курсу:

- охарактеризувати соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в Україні у ХХ–на початку ХХІ ст. як предмет соціально-педагогічних та історичних та досліджень;
- окреслити зарубіжний досвід соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХ ст.;
- проаналізувати вітчизняний досвід соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХ ст.;
- розглянути практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на початку ХХІ ст. у державному і недержавному секторі.

У результаті вивчення курсу студенти мають **знати:**

- теоретико-категоріальний інструментарій проблеми;
- законодавчу базу та напрямки державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;
- історію становлення системи соціально-педагогічної підтримки в Україні та за кордоном;
- практичні засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти;
- особливості соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти;
- практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері у соціальній сфері;
- соціальні послуги у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;
- функціональні обов'язки соціального працівника/соціального педагога у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Продовження додатку Ф

Студенти мають **вміти**:

а) загальна компетентність

- аналізувати, розмежовувати питання «педагогічна підтримка», «соціальна підтримка», «соціально-педагогічна підтримка»;

- працювати з нормативно-правовою документацією із забезпечення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- планувати соціально-педагогічну роботу.

б) предметна компетентність

- виконувати роль фасилітатора, консультанта, координатора, супервізора та аналітика з соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- координувати роботу з підтримки і захисту прав матері і дитини;

- надавати необхідні соціальні послуги у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

- забезпечити соціальний супровід сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, та сімей, які перебувають у зоні ризику щодо потрапляння у такі обставини, з метою збереження сім'ї, запобігання вилученню дітей із сім'ї, протидії насильству в сім'ї.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ АВТОРСЬКОГО КУРСУ
«Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в
Україні: теорія і практика»
(за вибором студента)

№ п/п	Назва теми	Кількість годин		
		Лекції	Семінари	Самостійна
Змістовий модуль 1. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні у XX–на початку XXI ст. як сфера наукової діяльності				
1.	Стан розробленості та понятійно-категоріальний базис соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні	2	2	4
2.	Нормативно-правова база у сфері соціальної політики України	2	2	4
3.	Методологічні засади реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства	1	2	2
4.	Історична ретроспектива генезису педагогічних ідей як передумов зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства	1	2	3
Змістовий модуль 2. Зарубіжний і вітчизняний досвід соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства				

5.	Тенденції соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в законодавстві України та зарубіжних країн	1	2	3
6	Реалізація соціальної політики як напряму соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах в другій половині ХХ–початку ХХІ ст.	1	2	1
7.	Розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у першій половині ХХ ст.	1	2	5
8.	Державна політика у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у другій половині ХХ ст.	1		5
Змістовий модуль 3. Практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у державному і недержавному секторі в Україні на початку ХХІ ст.				
9.	Особливості соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сфері охорони здоров'я	1	2	2
10.	Провідні ідеї соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в системі освіти	1	2	2
11.	Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у діяльності соціальних служб, установ, організацій	3		4
12.	Перспективи соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в умовах трансформації українського суспільства	1	2	10
Разом:		14	16	60

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСЛОВИЙ МОДУЛЬ 1. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ. ЯК СФЕРА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ТЕМА 1. СТАН РОЗРОБЛЕНOSTІ ТА ПОНЯТІЙНО- КАТЕГОРІАЛЬНИЙ БАЗИС СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ

1. Дослідження сучасних українських й зарубіжних науковців у царині соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства:

- а) дослідження з проблем материнства;
- б) праці з питань дитинства;
- в) доробки щодо соціально-педагогічної підтримки сім'ї:

Продовження додатку Ф

- 1) законодавчо-нормативна база досліджуваного періоду;
  - 2) праці сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;
  - 3) ОПП підготовки студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» у ЗВО України.
2. Кваліфікація категорій «материнство», «дитинство», соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства» з позиції соціальної педагогіки:
- а) материнство як соціально-педагогічна категорія: соціально-педагогічні напрями дослідження материнства; материнство як забезпечення прав матері – новий напрям вивчення материнства;
  - б) дитинство як соціально-педагогічна категорія.
  - в) соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. як напрям реалізації соціальної політики та як різновид соціально-педагогічної діяльності.

ТЕМА 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Законодавство у напрямку підвищення соціального статусу та охорону основних прав жінки-матері. Законодавство щодо забезпечення дотримання прав і свобод дітей у сфері сімейних стосунків. Законодавство у сфері охорони здоров'я матері й дитини. Законодавство з питання заохочення до материнства.

ТЕМА 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА

Філософський методологічний рівень дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Загальнонауковий методологічний рівень дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Конкретнонауковий методологічний рівень дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Наукові теорії дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Методи історико-соціально-педагогічного дослідження наукової проблеми. Материноцентричний підхід – ключовий підхід конкретнонаукового методологічного рівня у контексті дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

ТЕМА 4. ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ГЕНЕЗИСУ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ЯК ПЕРЕДУМОВ ЗАРОДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА

Роль провідних педагогічних ідей вітчизняної та зарубіжної педагогіки (ідея материнської школи Я.-А.Коменського; ідея педагогічної освіти жінки-матері Й. Песталоцці; ідеї материнського виховання в школі П. Кергомар; ідея сімейного виховання П.Лесгафта; ідея вальдорфської педагогіки Р. Штейнера; ідея «школа життя» С. Шацького; ідея соціальної захищеності дитини в теорії колективу А. Макаренка; ідеї дитиноцентризму, «педагогіки серця» Я. Корчака; ідеї «вільного виховання» М. Монтесорі; «школа для життя, через життя» Ж.-О. Декролі; ідея «школи успіху і радості» С. Френе; гуманістичні ідеї В. Сухомлинського; ідея фамілістики М. Стельмаховича та ін.) у зародженні соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в ХХ – початку ХХІ ст.

Продовження додатку Ф

**ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.
ЗАРУБІЖНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА**

**ТЕМА 5. ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ
МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

Популяційна тенденція соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (Англія, Бельгія, Франція). Євгенічна тенденція соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (Північна Америка та Англія). Тенденція матеріального забезпечення (Австрія, Німеччина). Тенденція соціального виховання (Україна).

**ТЕМА 6. РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК НАПРЯМУ
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й
ДИТИНСТВА У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ–
ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

Специфіка форм соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у політичному, економічному дискурсі зарубіжних країн. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в країнах ЄС і США.

**ТЕМА :7. РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ
МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ
ХХ СТ.**

Становлення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (1905 – 1918 рр.). Державні ініціативи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (1918-45 рр.).

**ТЕМА 8. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-
ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В
УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.**

Оновлення законодавчої бази у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення як державна стратегія у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні. Покращення профілактичного і медичного обслуговування жінок і дітей як напрям соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в УРСР у сфері охорони здоров'я. Педагогізація батьків та організація просвіти як напрям соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в УРСР у сфері освіти. Особливості соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у соціальній сфері.

Продовження додатку Ф

ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3.
ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА
Й ДИТИНСТВА У ДЕРЖАВНОМУ І НЕДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ В УКРАЇНІ
НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

ТЕМА 9. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ
МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Удосконалення нормативно-правової бази щодо охорони здоров'я матері й дитини, заохочення до материнства. Надання послуг з охорони здоров'я у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Роль недержавного сектора соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я.

ТЕМА 10. ПРОВІДНІ ІДЕЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ
МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В СИСТЕМІ ОСВІТИ

Надання послуг в системі освіти у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Роль соціального педагога та педагогічного колективу щодо надання послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти. Роль недержавного сектора соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти.

ТЕМА 11. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МАТЕРИНСТВА
Й ДИТИНСТВА У ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ, УСТАНОВ,
ОРГАНІЗАЦІЙ

Діяльність Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Розвиток системи закладів соціального спрямування з підтримки жінок, молоді та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Роль соціального працівника щодо надання послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у соціальній сфері. Громадська ініціатива у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

ТЕМА 12. ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ
МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Актуальні напрями соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні. Реформування медичної галузі – запорука розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у сфері охорони здоров'я. Проект Національної сімейної стратегії та його значення для подальшого розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні. Використання ідей теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сучасному українському соціумі.

РОЗДІЛ II.
ПРАКТИЧНИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО Й ІСТОРИЧНОГО ЯВИЩА

I. Питання для обговорення:

1. Мета та завдання курсу за вибором студента.
2. Ступінь розробленості проблеми як соціально-педагогічної.
3. Поняттєво-категоріальний апарат дослідження.
4. Законодавство у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.
5. Методологічні підходи дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.
6. Матеріноцентричний підхід – новий методологічний орієнтир соціально-педагогічних досліджень.

II. Запитання і завдання для самоконтролю:

1. Окресліть мету і завдання курсу.
2. Окресліть стан розробленості наукової проблеми за напрямками: дослідження з проблем материнства; праці з питань дитинства; доробки щодо соціально-педагогічної підтримки сім'ї.
3. Розмежуйте поняття «педагогічна підтримка», «соціальна підтримка», «соціально-педагогічна підтримка» у міждисциплінарному контексті.
4. Обґрунтуйте тотожність поняття «охорона материнства й дитинства», що побутує у законодавстві та науковій літературі ХХ ст. з сучасним визначенням «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства».
5. Дайте визначення категорій «дитинство», «материнство», «соціально-педагогічна підтримка» як соціально-педагогічних.
6. Проаналізуйте нормативно-правову базу у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства за напрямками: підвищення соціального статусу та охорону основних прав жінки-матері; забезпечення дотримання прав і свобод дітей у сфері сімейних стосунків; у сфері охорони здоров'я матері й дитини; заохочення до материнства.
7. Які методологічні підходи використано в дослідженні проблеми теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст.?
8. В чому суть методологічних підходів філософського рівня: аксіологічного, антропологічного, системного?
9. В чому суть методологічних підходів загальнонаукового рівня: термінологічного, культурологічного, соціокультурного, інноваційного?
10. Назвіть парадигми, теорії соціальної педагогіки та специфічні підходи контретьнонаукової методології.
11. Обґрунтуйте матеріноцентричний підхід як ключовий у контексті дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Продовження додатку Ф

III. Пошукові та творчі завдання:

1. Визначити предметне поле проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.
2. Укласти кластер на тему: «Наукові підходи до проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в історичному контексті».
3. Законспектувати тези праць Е. Еріксона «Дитинство і суспільство», Дж. Баулбі «Материнство і психічне здоров'я», Д. Піллінга і М. Прінгл «Спірні питання в розвитку дитини».
4. Проаналізувати праці педагогів, філософів, психологів, істориків, культурологів з проблем дитинства, материнства й соціально-педагогічної підтримки.
5. Доберіть джерела інформації та підготуйте наукові доповіді чи повідомлення на тему: «Соціально-педагогічна діяльність соціального педагога у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства», «Феномени «материнство» й дитинство»: міждисциплінарне представлення», «Еволюція наукових напрямів дослідження материнства», «Дитинство у вітчизняній педагогіці ХХ століття», «Концепція материнства Г. Філіппової: психологічний аспект», «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства: сучасні соціально-педагогічні дослідження» та ін.
6. Підготувати та провести дискусію «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства як соціально-педагогічна категорія».

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2.**Тема: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ГЕНЕЗИСУ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ЯК ПЕРЕДУМОВ ЗАРОДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА****I. Питання для обговорення:**

1. Історичний розвиток педагогічних підходів до з'ясування соціально- та культуротворчих функцій материнства.
2. «Материнська школа» Яна Амоса Коменського та її значення для становлення соціально-педагогічної підтримки материнства і дитинства в Україні.
3. Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства у концепції дитиноцентризму та «педагогіки серця» Януша Корчака.
4. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у концепції педагогічної освіти матері К. Ушинського.
5. Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства у концепції «школи сердечності» Василя Сухомлинського.
6. Деякі аспекти соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства у концепції соціальної захищеності дитини в теорії колективу Антона Макаренка.
7. Концепція «школи-життя» як центру соціального середовища С. Шацького.
8. Феномен «материнство» у концепції фамілістики М. Стельмаховича.

II. Запитання і завдання для самоконтролю

1. Окресліть еволюцію наукових поглядів на соціально- та культуротворчі функції материнства.
2. В чому суть програми материнського виховання Я.А.Коменського, описаної у

Продовження додатку Ф

творі «Материнська школа»?

3. В чому проявляється сутність концепції дитиноцентризму та «педагогіки серця» Я. Корчака?

4. Окресліть завдання концепції педагогічної освіти матері К. Ушинського.

5. Які завдання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства окреслено в концепції соціальної захищеності дитини в теорії колективу А. Макаренка?

6. Окресліть сутність концепції «школи-життя» як центру соціального середовища С. Шацького.

7. Яка роль концепції «школи сердечності» В. Сухомлинського у розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства?

8. Як представлено феномен «материнство» у концепції фамілістики М. Стельмаховича?

III. Пошукові та творчі завдання:

1. Скласти список першоджерел репрезентативного представлення в історії світової педагогіки питання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (20 – 25 найменувань).

2. Напишіть наукову статтю на тему «Феномени «дитинство» й «материнство» очима українських письменників ХХІ ст.»

3. Підготувати наукові повідомлення на теми: «Ідеї соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у праці В. Зеньковського «Соціальне виховання, його завдання і шляхи»», «Батьківський університет В. Сухомлинського – перша модель НУПЗ для батьків в Україні», ««Дитина в дошкільні роки» Є. Аркіна та її значення для розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у сфері охорони здоров'я».

4. Укласти бібліографію теоретичних надбань Я. Корчака щодо проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3. ТЕНДЕНЦІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ХХ СТ.

I. Питання для обговорення:

1. Законодавство щодо соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах ХХ ст.

2. Нормативно-правове забезпечення охорони прав дитинства в Україні у ХХ ст.

3. Законодавство з охорони материнства й дитинства України та окремих зарубіжних країнах у ХХ ст.

II. Запитання і завдання для самоконтролю

1. Як було зреалізовано ідею охорони дитинства у законодавстві зарубіжних країн у першій половині ХХ ст.?

2. Який документ вважається основою для розробки Дитячої Хартії у країнах зарубіжжя у першій половині ХХ ст.?

3. Які ідеї відображено в законах та декретах з охорони дитинства в Англії, Бельгії, Греції, Іспанії, Німеччині, США, Франції, Чехословаччині?

4. Назвіть міжнародні документи з питання охорони материнства й дитинства.

Продовження додатку Ф

5. Які тенденції соціально-правової підтримки виокремлено в Україні та зарубіжних країнах?

III. Пошукові та творчі завдання:

1. Підготуйте наукові доповіді на теми: «Декларація прав дитини 1923 р. – перший нормативний документ з охорони дитинства у Європі», «Вашингтонська конференція від 14 вересня 1923 р. про охорону дитячої праці та її вплив на оформлення сучасного законодавства».

2. Укладіть таблицю «Нормативно-правові засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ ст.».

3. Здійснити порівняльний аналіз законодавства щодо державної підтримки дитинства в Україні та зарубіжних країнах.

4. Підготувати та повести дискусію «Дитяча Хартія і Конвенція ООН про права дитини: за і проти».

5. Написати наукові статті на запропоновані теми: «Державна політика України в галузі сімейних відносин», «Державна політика в сфері соціального захисту населення», «Міжнародний механізм захисту прав і свобод людини», «Основні етапи розвитку прав дітей у ХХ ст.», «Зародження і розвиток міжнародного захисту прав жінок і дітей».

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4.

ТЕМА: РЕГУЛЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

I. Питання для обговорення:

1. Цілі демографічних процесів на сучасному етапі.
2. Види державної допомоги сім'ям з дітьми як інструмент регулювання демографічних процесів за кордоном.
3. Індивідуальні моделі стимулювання народжуваності за кордоном.
4. Демографічна криза та шляхи її подолання за кордоном та в Україні.

II. Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які цілі демографічного напрямку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі в Україні та за кордоном?
2. Які види державної допомоги сім'ям з дітьми регулюють демографічні процеси за кордоном?
3. Назвіть індивідуальні моделі стимулювання народжуваності за кордоном.
4. Проаналізуйте причини демографічної кризи в Україні та окресліть шляхи її подолання.

III. Пошукові та творчі завдання

1. Написати наукові статті на запропоновані теми: «Жінки і діти як демографічна група, що потребує особливої турботи суспільства», «Демографічна ситуація в Україні та здоров'я населення».

2. Підготувати наукове повідомлення на тему «Основні напрямки державної політики в Україні щодо реалізації політики стимулювання народжуваності».

3. Розробити бізнес-план з питання стимулювання народжуваності в Україні.

4. Підготувати творчий проект «Моє бачення подолання демографічної кризи на сучасному етапі розвитку держави».

Продовження додатку Ф

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5.

Тема: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ (педагогічна конференція)

I. Питання для обговорення:

1. Підготувати презентації на тему: «Розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах у другій половині ХХ ст.» (Кіпр, Ліхтенштейн, Туреччина, Хорватія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Ісландія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Чехія, Швейцарія, Швеція Албанія, Андорра, Боснія і Герцеговина, Ватикан, Македонія (Сербія і Чорногорія та ін.).

II. Запитання і завдання для самоконтролю:

Розкрийте питання за таким планом:

- а) нормативна база щодо формування соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах;
- б) форми реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах;
- в) види сімейної допомоги у зарубіжних країнах.

III. Пошукові та творчі завдання:

1. Доберіть список статей (10 – 15 назв), у яких висвітлюється питання формування сімейної політики у зарубіжних країнах на початку ХХІ ст.
2. Проаналізуйте поезію В. Симоненка «Лебеді материнства».
3. Напишіть есе на тему: «Модель соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у контексті імплементації зарубіжного досвіду».

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6.

Тема: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ХХ СТ.

I. Питання для обговорення:

1. Система закладів ОХМДу як форма соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ ст.:

- 1.1. Віхи діяльності закладів «Краплі молока» в зарубіжних країнах та Україні.
- 1.2. Розвиток мережі закладів ОХМДу.
- 1.3. Підготовка кадрів в Інститутах ОХМДу.
2. Кабінети відповідального батьківства та школи матері – нові форми педагогізації майбутніх матерів при закладах ОХМДу.

II. Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які передумови виникнення закладів «Краплі молока» в зарубіжних країнах та Україні?
2. Коли з'явилися перші заклади Каплі молока» в Україні?
3. Чи прослідковувався педагогічний аспект у завданнях закладів «Краплі молока»?
4. Які етапи становлення виділяють в діяльності «Крапель молока» в Україні?
5. Яка мета діяльності Консультаційної Ради, Ради Соціальної Допомоги, Дому Одинокі?

Продовження додатку Ф

Матері.

6. Які завдання вирішували заклади ОХМДу (антенатальні консультації, ясла і консультації для дітей, консультації для грудних дітей, жіночі консультації, пологові будинки, будинки матері і дитини, санітарно-педагогічні лабораторії) у ХХ ст.

7. Яка система підготовки була в Інститутах ОХМДу, що діяли в Україні у першій половині ХХ ст.

8. За допомогою яких форм реалізовувався педагогічний аспект у діяльності закладів ОХМДу?

9. Які соціально-педагогічні послуги надавали заклади ОХМДу матерям з дітьми та вагітним?

III. Пошукові та творчі завдання:

1. Підготувати наукове повідомлення на тему «Державний науковий Інститут охорони материнства і дитинства ім. В.П.Лебедевої – науково-медичний заклад всесоюзного значення».

2. Зробити порівняльну таблицю змісту, напрямів соціально-педагогічної роботи у закладах ОХМД.

3. Ознайомитися з фондами Івано-Франківського обласного державного архіву, зокрема з тими, що містять інформацію про діяльність закладів ОХМД у ХХ ст.

4. Проаналізувати структуру, напрями та зміст підготовки соціально-педагогічних кадрів в Інститутах ОХМДу.

5. Укласти таблицю основних соціально-педагогічних послуг, що надавалися у закладах ОХМДу матерям з дітьми та вагітним.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7.

Тема: ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗНАНЬ У ХХ СТ.

I. Питання для обговорення:

1. Історія створення НУПЗ – вищої форми реалізації завдань педагогізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у другій половині ХХ ст.

2. Організаційна структура НУПЗ в Україні.

3. Основні компоненти процесу навчання в НУПЗ.

4. Форми організації навчання в НУПЗ.

II. Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть передумови створення НУПЗ в Україні?

2. На яких принципах ґрунтувалася діяльність НУПЗ?

3. Назвіть основні компоненти процесу навчання в НУПЗ.

4. Окресліть організаційну структуру НУПЗ.

5. Які форми організації навчання реалізовували в НУПЗ?

III. Пошукові та творчі завдання

1. Підготувати ділову гру «Діяльність народних університетів педагогічних знань в Україні».

2. Графічно показати кількісні показники діяльності НУПЗ у другій половині ХХ ст.

3. Провести круглий стіл «Використання в сучасних умовах досвіду діяльності НУПЗ».

4. Зробити порівняльну таблицю методів і форм організації навчання в НУПЗ.

Продовження додатку Ф

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8 – 11.

ТЕМА: ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА У ДЕРЖАВНОМУ І НЕДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

I. Питання для обговорення:

1. Особливості соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сфері охорони здоров'я.
2. Провідні ідеї соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в системі освіти.
3. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у діяльності соціальних служб, установ, організацій.
4. Інноваційні форми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХІ ст.

II. Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які послуги соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я надають у ЗДО, ЗСО, літніх оздоровчих таборів, дитячих санаторіях, санаторіях матері й дитини?
2. Які послуги соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері освіти надають у ЗДО, ЗСО, закладах професійної (професійно-технічної) освіти та ЗВО?
3. Окресліть функцію Міністерства соціальної політики України, МОЗ, МОН, МВС України у соціальній сфері?
4. Окресліть функцію управління/відділів у справах сім'ї, молоді та спорту, управління соціального захисту населення у соціальній сфері?
5. Які послуги соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я надають у ЦСССДМ?
6. Як реалізується соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні у недержавному секторі?
7. Які передумови створення катехитичних шкіл в Україні?
8. Які спеціалізовані гуртки діють в катехитичних школах?
9. Які форми дозвілля організовують катехитичні школи?
10. Яке завдання катехитичних реколекцій для родини, що організуються при храмах?
11. Яка роль християнського табору у релігійному вихованні дітей?
12. Окресліть напрями роботи родинних центрів, родинної поради, школи сім'ї, що діють при УГКЦ.
13. Назвіть соціально-педагогічні послуги, що надаються матерям з дітьми та вагітним родинними центрами, родинними порадами, школами сім'ї, що створюються при УГКЦ.

III. Пошукові та творчі завдання

1. Підготувати і провести тренінг на тему «Морально-духовний світ особистості».
2. Організувати практичну імітаційну гру «Яка я майбутня(ій) мама (тато)».

Продовження додатку Ф

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 12.

ТЕМА: ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ У ХХІ СТ.

I. Питання для обговорення:

1. Програми, фонди соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я.
2. Розвиток мережі соціальних центрів в Україні.
3. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у діяльності Івано-Франківських соціальних центрів.
4. Діяльність соціальних центрів в регіонах України.
5. Роль соціального працівника у роботі соціальних центрів.

II. Запитання і завдання для самоконтролю

1. Окресліть сутність українсько-швейцарських програм підтримки материнства й дитинства «Неонатологія», «Програма покращення перинатальних медичних послуг», «Здоров'я матері і дитини» у сфері охорони здоров'я щодо надання соціально-педагогічних послуг материнству й дитинству.
2. Яка мета проектів «Цвіт Карпат», «Цвіт Карпат-2, », «Сприяння покращенню догляду та розвитку дітей раннього віку в сільській місцевості шляхом навчання та консультування батьків», започаткованих Дитячим Фондом ООН ЮНІСЕФ та обласною дитячою клінічною лікарнею в Івано-Франківській області?
3. Окресліть завдання, напрями і форми діяльності Івано-Франківських Центру відповідального батьківства «Криниця», Центру раннього розвитку дитини «Дивоцвіт», Центру свідомого батьківства «Дівія», школи батьківської компетентності «Станіславський ТАТО» у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.
4. Мета та завдання Центрів соціально-психологічної реабілітації сім'ї на Івано-Франківщині (обласний Центр соціально-психологічної допомоги в селищі Верховина Верховинського району, міський соціально-реабілітаційний центр матері та дитини «Містечко милосердя Святого Миколая», Міжрегіональний центр соціально-психологічної реабілітації дітей в с. Мединя Галицького району) у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.
5. Окресліть зміст соціально-педагогічних послуг, що пропонує Навчально-науковий Центр «Університет обдарованої дитини».
6. Які послуги надає соціальний працівник у соціальних центрах?

III. Пошукові та творчі завдання

1. Розробити проекти на теми: «Мережа Центрів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХІ ст. в Україні»; «Центр соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства нового покоління»
2. Розробити і провести гру-квест «Охорона здоров'я – основа соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства».

САМОСТІЙНА РОБОТА

Орієнтовна тематика рефератів

1. Методологічні засади дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – початку ХХІ ст.
2. Понятійно-категоріальний апарат проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.
3. Погляди сучасних вчених на проблему соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.
4. Передумови розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – початку ХХІ ст.
5. Становлення та розвиток законодавства про соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в Україні.
6. Правовий аспект соціально-педагогічної підтримки жінки-матері в Україні.
7. Захист прав дітей та державна політика у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.
8. Закон України «Про охорону дитинства» та його значення для розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.
9. Вплив гендерних стереотипів на реалізацію гендерної політики в Україні.
10. Трудові права дітей та матерів: законодавство про працю.
11. Міжнародні стандарти в галузі охорони сім'ї, материнства й дитинства.
12. Основні напрями оптимізації системи соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.
13. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у зарубіжних країнах на сучасному етапі (Австрія, Албанія, Андорра, Беларусь, Бельгія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Ватикан, Великобританія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Ісландія, Кіпр, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Словенія, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Хорватія, Чехія, Швейцарія, Швеція та ін.).
14. Роль соціальних Центрів підтримки сім'ї у становленні соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сучасній Україні у сфері охорони здоров'я (в Івано-Франківській області (Обласний центр соціально-психологічної допомоги в селищі Верховина Верховинського району, Міжрегіональний центр соціально-психологічної реабілітації дітей в с. Мединя Галицького району, Міський соціально-реабілітаційний центр матері та дитини «Містечко милосердя Святого Миколая», Обласний центр відповідального батьківства «Криниця», Обласний центр підтримки грудного вигодовування, Обласний центр раннього розвитку дитини «Дивоцвіт», Школа батьківської компетентності «Станіславський тато», Центр усвідомленого батьківства «Дівія»), Тернопільській («Центр щасливого батьківства та материнства»), Київській (Центр матері та дитини «Тутті-Фрутті», Київський обласний центр охорони здоров'я матері і дитини, ГО «Міжнародний Центр Батьківства», Дрогобицький соціальний центр матері та дитини, Чернігівський обласний соціальний центр матері та дитини «Батьки й дитина разом», Чернівецький Соціальний центр матері та дитини, Чернівецьку громадську організацію «Доля дітей в батьківських руках», Кременчуцький Центр інформаційної підтримки молодих батьків «Родина», Харківський сімейний клуб «Сім'я від А до Я», Центр матері та дитини в смт. Коротич Харківської області, Вінницьку громадську

Продовження додатку Ф

організацію «Олег», Сумську школу молодих батьків «Перші кроки», Ужгородський Центр розвитку родини «Калейдоскоп» та ін.).

15. Українські і зарубіжні письменники ХХ ст. про соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства.

16. Українська і зарубіжна література ХХІ ст.: новий погляд на соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства.

17. Педагогічний всеобуч – основа соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у другій половині ХХ ст.

18. Зміст, методи і форми роботи з підвищення педагогічної освіти батьків в народних університетах педагогічних знань у другій половині ХХ ст.

19. Роль народних університетів педагогічних знань у становленні нових форм практичної реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сучасній Україні.

20. Регулювання демографічних процесів в сучасній Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аспект.

21. Роль релігійних конфесій у духовному зростанні дітей і педагогічній освіченості батьків.

22. Інноваційні форми роботи в ЗВО, Центрах соціальної підтримки сім'ї щодо творчого використання історичного досвіду розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі.

ІНДИВІДУАЛЬНА НАВЧАЛЬНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Індивідуальне завдання з навчальної дисципліни оформляється у вигляді плану-конспекту, індивідуального завдання навчального проекту чи групової технології.

Індивідуальні навчально-дослідні завдання

Завдання 1.

Проект 1. Есе «Модель соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні та в зарубіжних країнах на сучасному етапі: порівняльний аспект»

Обсяг – не менше 3 стор.

Кожен проект виконується на аркушах формату А4.

Опрацюйте джерельну базу з теми лекції та семінару.

Вимоги до виконання:

1.Зверніть увагу на складові моделі,

2.Дайте відповідь на наступні питання.

Що таке модель? Які напрями охоплює соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства? Які моделі, напрямки і технології соціальної роботи з сім'ями різних типів? Поясніть та обґрунтуйте свою відповідь.

Завдання 2

Анотація статті на педагогічну тематику

Обсяг – не менше 3-4 стор. (друкований текст, шрифт Times New Romans, інтервал 1,5)

1. Оберіть одну статтю на педагогічну тематику або запропонуйте свій варіант статті із фахових педагогічних видань щодо проблем викладання історії соціальної роботи у загальноосвітній школі, попередньо узгодивши з викладачем, та прочитайте її.

2. Напишіть анотацію цієї статті, користуючись зазначеними порадами, та обов'язково вкажіть її назву, назву та рік (число) фахового видання, кількість сторінок, долучіть до роботи ксерокопію анованої статті.

Пам'ятайте, анотація – це критичний огляд, а не опис змісту статті. Висловіть своє ставлення до прочитаного, опишіть ключові моменти та зазначте, хто, на вашу думку, є цільовою аудиторією цієї публікації, кому вона може бути корисною. Зазначте ключові ідеї, опишіть структуру та значущість змісту статті з історичної, культурної, педагогічної перспективи. Читаючи її, занотуйте цікаві думки та запитання, які виникли. Посилаючись на слова автора, не забудьте вказати сторінку. Перегляньте періодичні видання, які містять анотації на нові публікації чи книги. Це допоможе вам організувати свою роботу та обрати необхідний стиль.

Завдання 3. Фрагмент плану-конспекту навчального заняття (уроку) із запропонованої теми.

Складіть план уроку та опишіть детально один з етапів процесу навчання та методи, які Ви будете використовувати. Розкрийте зміст навчально-пізнавальної діяльності учнів, педагогічних дій під час реалізації конкретних навчальних методів.

Вимоги до виконання:

Визначте мету навчального заняття як результат, який Ви хочете досягнути; мета повинна охоплювати не тільки дидактичні, але й виховні, розвивальні завдання.

Виокремте етапи навчального заняття (складіть план) відповідно до його навчальної мети.

Оберіть один з етапів та уважно продумайте методи, засоби навчання відповідно до поставленої мети; вибір методів, їхнє застосування повинні забезпечувати активність усіх учнів на цьому етапі заняття.

Опишіть процедури застосування методів навчання, окремих видів навчально-пізнавальної діяльності учнів. Доцільно застосовувати різні форми навчально-пізнавальної діяльності учнів під час уроку (індивідуальну, парну, групову, колективну, коопероване навчання).

Методи навчання

Під час проведення лекційних та практичних занять використовуються такі методи навчання як: лекція, розповідь, пояснення, бесіда, дискусія, диспут, робота з нормативними документами про освіту, ілюстрування, відеометод, дидактична гра, практична робота тощо.

Проведення лекцій та семінарсько-практичних занять із застосуванням наочних методів навчання (комп'ютерних презентацій, структурно-логічних схем, узагальнюючих таблиць та іншого роздаткового матеріалу, тематичних комплектів навчально-методичного забезпечення курсу).

Продовження додатку Ф

Застосування інтерактивних методів навчання під час навчальних занять («методу проєктів», «комунікативної атаки», «мозкового штурму», «снігової кулі», «техніки акваріуму», методу «Прес» тощо); проведення семінарських занять із застосуванням імітаційно-рольових ігор у формі наукової конференції, прес-конференції, наукового семінару, засідання дискусійного клубу тощо.

Методи контролю

Контроль рівня знань студентів щодо засвоєння ними тем з навчальної дисципліни здійснюється на підставі таких методів як: метод усного контролю – здійснюється шляхом індивідуального і фронтального опитування студентів; метод письмового контролю – здійснюється за допомогою самостійних і контрольних робіт; метод тестового контролю – виконання спеціальних тестових завдань; метод самоконтролю та ін.

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота													Сума
ЗМ 1			ЗМ 2		ЗМ 3								
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13	100
8	8	8	8	8	8	8	8	8	5	5	9	9	

T1, T2 ... – теми змістових модулів.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проєкту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
80 – 89	B	добре	
70 – 79	C		
60 – 69	D	задовільно	
50 – 59	E		
26 – 49	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-25	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Методичне забезпечення

1. Підручники, зазначені у списках рекомендованої літератури; нормативні документи; ілюстративні матеріали (комп'ютерні презентації; структурно-логічні схеми, інтегративні моделі, узагальнюючі таблиці та інший роздатковий матеріал, що використовується під час навчальних занять); тематичні комплекти до вивчення курсу.
2. Самостійні завдання з навчальної дисципліни.
3. Методичні вказівки для підготовки до практичних занять, контрольних робіт та самостійної роботи.

Продовження додатку Ф

Рекомендована література: [41; 42; 51; 57; 161; 162; 196; 200; 211; 215; 224; 227; 240; 248; 249; 251; 257; 261; 262; 272; 287; 293; 297; 298; 301; 302; 303; 304; 305; 306; 315; 316; 317; 318; 319; 324; 396; 397; 398; 414; 445; 446; 450; 453; 466; 473; 478; 503; 504; 505; 568; 582; 585; 589; 593; 594; 598; 651; 652; 653; 660; 661; 662; 663; 664; 665; 667; 669; 670; 674; 683; 722; 744; 793; 805; 806; 807; 808; 809; 810; 813; 814; 816; 846–883; 903; 905; 910; 921–927; 1023; 1024].

Додаток X
Запровадження змістових модулів у навчальні дисципліни

Навчальна дисципліна	Загальні педагогічні теми	Теми, спрямовані на розширення та систематизацію теоретичних знань студентів щодо соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства
Соціально педагогіка	«Соціально-педагогічна інфраструктура роботи з дитиною в територіальній громаді», «Сім'я як соціокультурне середовище виховання і розвитку особистості та об'єкт соціально-педагогічної діяльності», «Соціально-педагогічний захист дитинства та родини: загальні положення», «Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, які залишилися без батьківського піклування».	«Соціально-педагогічна підтримка у сфері охорони здоров'я», Соціально-педагогічна підтримка у сфері освіти», «Соціально-педагогічна підтримка у діяльності соціальних служб, установ, організацій»
Система організації соціальних служб	«Напрями роботи ЦСССДМ», «Волонтерство у соціальній роботі», «Види допомоги клієнтам у ЦСССДМ», «Соціальний супровід неблагополучних сімей», «Обов'язки соціальних педагогів та соціальних працівників у соціальних службах», «Соціально-педагогічна робота з юними матерями», «Соціальна допомога та підтримка незахищених верств населення», «Соціальна підтримка сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги», «Здійснення соціального супроводу дітей, жінок, які опинилися на вулиці», «Особливості організації діяльності соціального гуртожитку, центру матері та дитини, центру соціально-психологічної допомоги».	Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства, «Напрями діяльність соціального працівника у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства», «Робота соціального працівника у територіальній ромаді».

Додаток Ц

Відомості про впровадження результатів дослідження

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс: (03422) 3-15-74
e-mail inst@pu.if.ua Код СДРПОУ 02125266

20.04.2018 № 0-13/04/56

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження
к.пед.н., доцента **Стинської Вікторії Володимирівни** з теми
«Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й
дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)»
на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за
спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка

Результати дослідження Стинської Вікторії Володимирівни використовувались у освітньому процесі ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Висунуті автором теоретичні положення доведені до практичної реалізації введенням у освітній процес спецкурсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: історія й сучасність», що належать до дисциплін вільного вибору студентів. Зміст і результати наукового дослідження та авторське методичне забезпечення використовуються під час викладання курсів «Соціальна педагогіка», «Основи соціально-правового захисту особистості», «Теорія та історія соціального виховання» «Соціально-педагогічна робота з сім'єю (підготовка молоді до сімейного життя, соціальний супровід сім'ї)», «Актуальні проблеми соціальної роботи та соціальної педагогіки», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах», «Сучасні проблеми соціальної політики в Україні», «Історія дошкільної педагогіки», «Теорія та методика співпраці ДНЗ з родинами» та ін.

Вважаємо, що результати дисертаційного дослідження В.В.Стинської підтвердили свою ефективність і можуть бути рекомендовані до використання в освітньому процесі інших закладів вищої освіти.

Результати наукових пошуків Стинської В.В. обговорено і схвалено на засіданні кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи (протокол № 7 від 08 лютого 2018р.).

Проректор з наукової роботи,
доктор фізико-математичних наук, професор

A.V. Загороднюк

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
 ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
 IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
 тел./факс (032) 261-60-48, тел. 260-34-02
<http://www.lnu.edu.ua>, e-mail: lnu@lnu.edu.ua
 Код ЗКПО 02070987 Державна Казначейська служба України
 МФО 820172, р.р. 35225230001061
 № свідоцтва 17701483, ін. под. № 020709813029
 Валютний рахунок № 26005000028567, 26009000028110
 в Укресімбанку
 м. Львова МФО 322313

1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
 Phone/Fax: +38 (032) 261-60-48, 260-34-02
<http://www.lnu.edu.ua>, e-mail: lnu@lnu.edu.ua
 Code ZKPO 02070987 State Treasury Service of Ukraine
 MFO 820172, Settlement Acc. 35225230001061
 Certificate No. 17701483, Tax IN020709813029
 Foreign Currency Acc.No. 26005000028567, 26009000028110
 in Lviv Branch of Ukreximbank
 MFO 322313

№ 2032-Н від 05.05.2018

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 к.пед.н., доцента Стинської Вікторії Володимирівни

з теми «Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка

Науково-теоретичні та практичні нововведення проведеного В.В.Стинською дослідження були впроваджені й досі використовуються у освітньому процесі Львівського національного університету імені Івана Франка у період з 2015 – 2017 років.

У роботі В.В.Стинської глибоко і всебічно проаналізовано теорію і практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у період XX – початку XXI ст.; обґрунтовано теоретико-методологічні засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства та поняттєво-категорійний апарат дослідження; простежено генезу напрямів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX – початку XXI ст. та проаналізовано феномен у контексті європейського досвіду.

Важливим практичним здобутком запроваджених нововведень є спецкурс за вибором студентів ЗВО «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: історія й сучасність», що став основою для вдосконалення навчальних дисциплін «Загальна та соціальна педагогіка», «Соціальна педагогіка», «Етика і психологія сімейного життя», «Технології соціально-педагогічної роботи», «Технології роботи соціального педагога у зарубіжних країнах», «Менеджмент соціальної роботи та соціально-педагогічне проектування» та ін.

Результати роботи Стинської В.В. у процесі їхнього впровадження у освітній процес Львівського національного університету імені Івана Франка одержали схвальні відгуки колег і студентів університету, що підтверджує теоретичну й практичну цінність запропонованого спецкурсу.

Завідувач кафедри корекційної педагогіки та інклюзії

проф. К. О. Островська

Проректор з наукової роботи

проф. Р. Є.Гладишевський

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, Україна, 72312, тел. (0619) 44-04-64,
факс (0619) 44-03-60 E-mail: rectorat@mdpu.org.ua, www.mdpu.org.ua,
код ЄДРПОУ 02125237

№ 1405-2018 № 01-28/790 На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
канд. пед. наук, доцента ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника» **Стинської Вікторії Володимирівни**
«Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в
Україні (XX – початок XXI ст.)», поданого на здобуття наукового ступеня доктора
педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка

Результати дисертаційного дослідження В.В.Стинської на тему «Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)» впроваджено у освітній процес Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Викладені в дисертації фактологічний матеріал і теоретичні положення використовуються при підготовці наукових досліджень, навчальної літератури з курсів педагогічного спрямування.

Одним з аспектів імплементації результатів науково-дослідної роботи В.В.Стинської є розробка на їхній основі спецкурсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: історія й сучасність» для студентів, що навчаються на різних спеціальностях. Спецкурс передбачав формування умінь і навичок проведення науково-дослідної роботи, ключовим вектором якої є самостійна робота, творчий підхід до вивчення спадщини педагогів минулого (теоретичні здобутки вітчизняної та зарубіжної педагогіки в контексті сьогодення; форми впровадження напрямів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; створення методичного комплексу з проблем надання методичної і консультаційної психолого-педагогічної допомоги сім'ям, співпраця з громадськими організаціями та їх участь у практичній реалізації державної сімейної стратегії; поглиблення вибіркового компонента змісту освіти у ЗВО дисциплінами з циклу підготовки до відповідального батьківства; створення центрів підтримки сім'ї на державному рівні тощо). Матеріали дослідження, обговорені на засіданні кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти (протокол від 11.05.2018 р. № 10) та отримали схвальні відгуки за їхню ефективність, результативність.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження В.В.Стинської сприяли підвищенню ефективності освітнього процесу та подальшої його оптимізації.

Ректор

Крашеніннік (0619)44-03-63

А.М. Солоненко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел. (0332) 24-10-07, факс (0332) 72-01-23
 e-mail: post@eenu.edu.ua, web: <http://www.eenu.edu.ua>, код ЄДРПОУ 02125102

15.05.2018 № 03-28/01/1408

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 канд. пед. наук, доцента ДВНЗ «Прикарпатський національний
 університет імені Василя Стефаника» Стинської Вікторії Володимирівни
**«Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й
 дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)»**,
 поданого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
 зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка

Впровадження результатів дисертаційного дослідження В.В.Стинської у освітній процес Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки відбувалося впродовж 2014 – 2017 рр.

На основі вивчення фундаментальних наукових праць зарубіжних та вітчизняних учених, які досліджували проблему розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX – початку XXI ст., автором уперше комплексно й системно проаналізовано теорію і практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в XX – на початку XXI ст.; обґрунтовано авторську періодизацію розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні; визначено генезу напрямів соціально-педагогічної підтримки впродовж тривалого історичного періоду; окреслено становлення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в контексті сімейної політики зарубіжних країн.

Під час лекцій і практичних занять зі студентами обговорювалися представлені у дисертації різні філософсько-психологічні та педагогічні ідеї, що розкривають зміст історичного процесу соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

Апробація роботи підтвердила ефективність та практичне значення одержаних результатів, що полягає в розробці за результатами дослідження спецкурсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: історія й сучасність».

Результати роботи В. В. Стинської у процесі їхнього впровадження у освітній процес Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки одержали схвальні відгуки колег і студентів університету.

Ректор

І.Я. Коцан

А.В.Лякішева
 (0332) 241100

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул.Ст.Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел. (0362) 26-78-65, факс (0362) 26-37-15
E-mail: rectorat@rdgu.uar.net, код ЄДРПОУ 25736989

02.04.2018 р. № 43-01-12

На № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

к. пед. н., доцента Стинської В. В. з теми

«Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка

Наукові результати дисертаційного дослідження Стинської В.В. було впроваджено в освітній процес Рівненського державного гуманітарного університету через:

методичне забезпечення спецкурсу «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: історія й сучасність», що належить до дисциплін вільного вибору студентів. На основі вивчення фундаментальних наукових праць зарубіжних і вітчизняних учених, які досліджували проблему соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в історичній ретроспективі, автором уперше в окреслених хронологічних межах комплексно й системно проаналізовано теорію і практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в XX – на початку XXI ст.;

обґрунтовано авторську періодизацію розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;

визначено генезу напрямів соціально-педагогічної підтримки; розглянуто соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства як складову соціальної політики України, що представлена здоров'язбережувальним, педагогічним, демографічним і релігійним напрямками;

окреслено становлення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у контексті сімейної політики зарубіжних країн;

означено можливості творчого використання історичного досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі.

Вважаємо, що основні результати дослідження можуть бути використані для підготовки студентів закладів вищої освіти.

Проректор з наукової роботи

проф. О.В.Дейнега

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ, НАУКИ ТА МОЛОДІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
ЛУЦЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ КОЛЕДЖ

✉ 43010 м. Луцьк, проспект Волі, 36   E-mail: lpk@ua.fm   ☎ (0332) 770659
 P/p 35416097031375 в ГУДКСУ у Волинській обл. МФО 803014 код 02126107

№ 158

« 24 » 04 2018

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
к.пед.н., доцента Стинської Вікторії Володимирівни з теми «Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка

Упродовж 2014 – 2017 років у Луцькому педагогічному коледжі у процесі викладання навчальних курсів на різних спеціальностях запроваджувалися результати дисертаційного дослідження В.В.Стинської.

Здійснений системний аналіз соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в історичній ретроспективі та його результати введено у зміст навчальних курсів «Історія педагогіка», «Соціальна педагогіка», «Педагогіка сімейного виховання» що сприяло їх поглибленню, а також втілено у спецкурсі «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: історія й сучасність».

Результати дисертаційного дослідження В.В.Стинської опубліковані у науково-педагогічних виданнях України та зарубіжжя, серед них «Освітній простір України», «Людинознавчі студії», «Гірська школа Українських Карпат», «Обрії», «Освітологічний дискурс», «Психолого-педагогічні проблеми сільської школи», «European applied sciences», «GESJ», «Virtus».

Результати роботи В.В.Стинської у процесі їхнього впровадження одержали схвальні відгуки викладачів та студентів Луцького педагогічного коледжу, що підтверджує теоретичну й практичну цінність запропонованого дослідження.

Директор

П.М. Бойчук

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження

к.пед.н., доцента Стинської Вікторії Володимирівни з теми

«Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)», подану на здобуття наукового

ступеня доктора педагогічних наук

за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка

Впродовж 2016-2017 рр. кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Стинська Вікторія Володимирівна зі студентами спеціальності «Соціальна робота» проводила практичні заняття в катехитичній школі «Воскресіння».

Майбутні соціальні педагоги мали змогу, користуючись наданими Стинською В.В. методичними матеріалами, проводити зі слухачами школи індивідуальні та колективні бесіди, тренінгові заняття, які були спрямовані на відродження й утвердження Інституту сім'ї в Україні у світлі християнської традиції; виховання духовних цінностей особистості, усвідомлення траєкторії особистісного розвитку.

Результатом роботи стала фахова публікація на тему «Релігійний напрям соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні» у науковому журналі ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» «Освітній простір України».

Працівники і слухачі катехитичної школи «Воскресіння», а також майбутні соціальні педагогів відмітили наукову і методичну значущість апробованих матеріалів дослідження В.В.Стинської В.В та їх практичне значення.

Директор катехитичної школи «Воскресіння» отець Роман Влашин

Видана: 18.05.2018 р., №1

Громадська організація
«Центр свідомого батьківства «Дівія»

ДОВІДКА
про впровадження результатів дослідження
к.пед.н., доцента Стинської Вікторії Володимирівни з теми
**«Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й
дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)»**, подану на здобуття наукового
ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка

Засвідчуємо, що наукові розробки та методичні матеріали, які розроблені доцентом кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Стинською Вікторією Володимирівною впродовж 2015-2017 рр. активно впроваджувалися у роботу Центру свідомого батьківства «Дівія».

Основною метою Центру є підготовка професійної мами та чуйного батька, поширення гуманного відношення до матері та дитини. Відповідно, завданням Центру є: проведення занять по догляду за дитиною та адаптації новонародженого, навчання гігієні та харчуванню жінки-годувальниці та ін.

Специфіка занять, що проводилися у нашому Центрі, полягала у поєднанні теоретичних і практичних форм та методів роботи, прийомів подачі та засвоєння інформації: міні-лекції, рольові ігри, ігри-квести, тренінги, мозкові штурми, робота в парах тощо.

Працівники і слухачі Центру свідомого батьківства «Дівія» відзначили належний науковий та методичний рівень розробок В.В.Стинської та їх практичне значення.

Президент ГО
«Центр свідомого батьківства «Дівія»
Видана: 02.07.2018р.

Якимчук Н.В.

УКРАЇНА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ
СОЦІАЛЬНИЙ ЦЕНТР МАТЕРІ І ДИТИНИ»

31310 Хмельницька обл., Хмельницький р-н, смт. Чорний Острів,
пров. Вовчогоранський 5, тел. 62-21-50

Вих. № 45 від 04.05.2018 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження
к.пед.н., доцента Стинської Вікторії Володимирівни з теми
«Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й
дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)», подану на здобуття
наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка

Впродовж 2015-2017 рр. доцент кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Стинська Вікторія Володимирівна проводила навчальні заняття з клієнтами Державного закладу «Хмельницький обласний соціальний центр матері і дитини», який створений для перебування жінок від 7-9 місяців вагітності і до виповнення дитині 18 років.

За результатами та матеріалами дисертаційного дослідження у центрі з жінками проводилися міні-лекції, індивідуальні та колективні бесіди, рольові ігри, ігри-квести, тренінги, мозкові штурми, робота в парах, круглі столи, консультації тощо, присвячені формуванню у клієнтів соціального центру матері й дитини здорових звичок харчування, духовно-морального світобачення, усвідомленого ставлення до виконання материнських обов'язків.

Враховуючи позитивні відгуки отримувачів послуг нашого закладу, ми визнаємо ефективними форми і методи роботи, запропоновані В.В.Стинською.

Директор

Кисіль Л.В.

ТЕРНОПІЛЬСЬКА МІСЬКА РАДА
**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ МІСЬКИЙ ЦЕНТР СОЦІАЛЬНИХ
 СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ**

«_16_» __квітня_ 2018 р.

№ _____ 142/1 _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження
 доцента кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика
 ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
**Стинської Вікторії Володимирівни на тему: «Теорія і практика соціально-
 педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок
 XXI ст.)»** на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
 за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка

Даною довідкою засвідчуємо факт упровадження результатів дисертаційного дослідження Стинської Вікторії Володимирівни у роботу Тернопільського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді упродовж 2015-2017 рр.

Результати дисертаційного дослідження Стинської В.В., представлені в одноосібній монографії «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства (XX – початок XXI ст.)», колективних монографіях «Janusz Korczak przyjaciel dzieci w nurcie rozważań pedagogicznych» та «Life and heart devoted to children. Janush Korczak (1878 – 1942) and Vasyl Sukhomlynsky (1918 – 1970) are unforgettable», методичних рекомендаціях «Експлікація до наукової проблеми «Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)»», численних статтях автора, використовувалися в процесі роботи з клієнтами Тернопільського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Працівники Тернопільського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за допомогою різних форм, методів та прийомів роботи

(індивідуальні та колективні бесіди, рольові ігри, ігри-квести, тренінги, мозкові штурми, консультації тощо), надавали допомогу клієнтам центру щодо формування відповідального материнства, формування та розвитку материнської компетентності та відповідальності.

Матеріали наукових пошуків Стинської В.В. підтверджують доцільність вивчення та творчого використання в сучасних умовах історико-педагогічного досвіду теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Директор

Т.В.Горбоніс